



Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons:  http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons:  <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license:  <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Els discursos sobre l'evolució en el franquisme (1939-1967)

La Generación del 48 i *La evolución sin problema*

Autora: Clara Florensa Rodríguez

Directors: Xavier Roqué i Carlos Tabernero

Programa Doctorat en Història de la Ciència

Centre d'Història de la Ciència

Universitat Autònoma de Barcelona

2017

Índex

RESUM	7
ABSTRACT	9
AGRAÏMENTS	11
PRÒLEG	15
1. INTRODUCCIÓ	19
1.1. MARC HISTORIOGRÀFIC	20
1.1.1. <i>Ciència i franquisme</i>	21
1.1.2. <i>Història cultural del franquisme</i>	22
1.1.3. <i>Evolucionisme i franquisme</i>	26
1.1.4. <i>Història del pensament evolucionista</i>	29
1.1.5. <i>Ciència i públics en el franquisme</i>	32
1.1.6. <i>Ciència i Guerra Freda</i>	33
1.2. METODOLOGIA	34
1.3. FONTS.....	37
1.4. ESTRUCTURA.....	39
2. L'ERA DE L'ESTRELLA APAGADA (1939-1949)	43
2.1. L'EVOLUCIONISME EN EL CSIC D'ALBAREDA I IBÁÑEZ MARTÍN	43
2.2. LES ARRELS DEL DISCURS PÚBLIC ANTIDARWINISTA DE POSTGUERRA.....	46
2.3. L'EVOLUCIONISME A LA PREMSA OFICIAL DE POSTGUERRA	56
2.3.1. <i>El silenci evolucionista</i>	56
2.3.2. <i>Xiuxiuejos en el silenci: l'evolució, un secret de domini públic</i>	58
2.4. L'EVOLUCIONISME A LA PREMSA DE L'EXILI DE POSTGUERRA (1939-1949)	70
2.5. ELS DEBATS DE LES ELITS.....	73
2.5.1. <i>L'evolucionisme entre elits eclesiàstiques</i>	73
2.5.2. <i>Una preocupació internacional</i>	91
2.6. ELS IDEÒLEGS DEL RÈGIM I L'EVOLUCIÓ	95
2.6.1. <i>El naixement del Grupo Arbor</i>	95
2.6.2. <i>La primera pedra del projecte cultural del Grupo Arbor a la revista</i>	101
2.6.3. <i>Arbor i la negociació per l'hegemonia del neodarwinisme</i>	105
2.6.4. <i>El cas Lysenko a Arbor</i>	121
2.7. COMENÇA LA CREUADA EVOLUCIONISTA DE CRUSAFONT	133
2.7.1. <i>Crusafont i l'evolució abans de la Guerra</i>	136

2.7.2.	<i>Els públics i el discurs de Crusafont els primers anys del franquisme.....</i>	139
2.7.3.	<i>Primer contacte de Crusafont amb el Grupo Arbor.....</i>	143
3.	EL PERMÍS PER A HOMES DOCTES (1950-1953).....	147
3.1.	L'ENCÍCLICA HUMANI GENERIS I L'EVOLUCIONISME.....	147
3.1.1.	<i>L'encíclica a l'esfera pública.....</i>	148
3.2.	ELS ECLESIASTICS DISCUTEIXEN EL "PROBLEMA DEL EVOLUCIONISMO".....	150
3.3.	L'ETAPA DAURADA DEL GRUPO ARBOR.....	157
3.4.	L'IDEAL DE CIÈNCIA EN CONSTRUCCIÓ.....	159
3.4.1.	<i>La ciència catòlica a les pàgines d'Arbor.....</i>	159
3.4.2.	<i>La justificació del projecte Arbor i la figura de l'"intel·lectual catòlic".....</i>	163
3.4.3.	<i>Espanya de Franco, carpe diem.....</i>	165
3.5.	EL MONOGRÀFIC D'ARBOR SOBRE EVOLUCIONISME BIOLÒGIC.....	167
3.5.1.	<i>La veu dels científics dins el projecte Arbor.....</i>	169
3.5.2.	<i>El Grupo Arbor i els científics de l'evolució.....</i>	172
3.5.3.	<i>L'evolucionisme made in Arbor.....</i>	173
3.6.	L'EVOLUCIONISME A LA PREMSA: L' <i>HUMANIS GENERIS</i> I EL FRAU DE PILTDOWN.....	189
3.6.1.	<i>Premsa franquista.....</i>	190
3.6.2.	<i>Premsa a l'exili.....</i>	197
3.7.	CRUSAFONT I EL GRUPO ARBOR. UN ALTRE INTENT FALLIT.....	200
3.7.1.	<i>Els paleontòlegs espanyols i l'"aireación" de l'evolució.....</i>	203
3.7.2.	<i>L'auge paral·lel de Crusafont i el seu evolucionisme a l'esfera pública.....</i>	205
3.7.3.	<i>"Contra el confusionismo": El lloc del científic a la premsa.....</i>	207
3.7.4.	<i>Els primers fruits de l'estratègia i una amonestació.....</i>	210
3.8.	LA LLUITA PEL PODER A LA PALESTRA PÚBLICA.....	211
3.8.1.	<i>Comprensivos y excluyentes.....</i>	211
3.8.2.	<i>La ciència del Grupo Arbor es presenta al públic general.....</i>	213
3.8.3.	<i>La pèrdua d'Arbor.....</i>	217
4.	LA IRRUPCIÓ A L'ESFERA PÚBLICA (1954-1958).....	219
4.1.	LA CONQUESTA DEL CARRER.....	219
4.1.1.	<i>La intensificació de l'activitat divulgativa de Crusafont.....</i>	220
4.1.2.	<i>Conferències i cursos divulgatius.....</i>	222
4.1.3.	<i>Els públics de Crusafont.....</i>	224
4.1.4.	<i>Més enllà de Crusafont.....</i>	227
4.2.	BASES CIENTÍFIQUES PER A UNA CIÈNCIA CATÒLICA.....	229
4.2.1.	<i>Els Cursos Internacionales de Paleontología de Sabadell.....</i>	230

4.2.2.	<i>El Col·loqui Internacional de Paleontologia de Vertebrats de París</i>	235
4.2.3.	<i>Article a Evolution: cap al finalisme a través de les matemàtiques</i>	241
4.2.4.	<i>El primer congrés del terciari: buscant proves per a la singularitat de la línia homínida</i>	245
4.2.5.	<i>El CSIC s'apunta a l'eufòria finalista</i>	247
4.3.	EL CAS DE L'OREOPITHECUS	250
4.3.1.	<i>"Fossil Research Questions Darwin Evolution Theory"</i>	251
4.3.2.	<i>L'Oreopithecus a la premsa espanyola</i>	254
4.3.3.	<i>L'Oreopithecus a la premsa internacional</i>	259
4.3.4.	<i>La ploma del científic "contra el confusionismo"</i>	261
4.3.5.	<i>Les tensions de Crusafont amb els professionals de la premsa</i>	266
4.3.6.	<i>El discurs dels paleontòlegs a la premsa</i>	268
4.4.	L'ASOCIACIÓN MENÉNDEZ PELAYO	281
4.4.1.	<i>El rebrot del projecte Arbor: el naixement de l'AMP</i>	281
4.4.2.	<i>El Reglamento de l'AMP</i>	287
4.4.3.	<i>Estructura organitzativa</i>	292
4.4.4.	<i>Els pilars per aconseguir l'hegemonia cultural</i>	303
4.4.5.	<i>Teixint la xarxa, unint forces</i>	318
4.4.6.	<i>L'evolucionisme com a nexa d'unió de l'AMP</i>	325
4.4.7.	<i>Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics</i>	333
4.4.8.	<i>L'AMP apolítica?</i>	339
5.	LES CONVERSACIONES DE INTELLECTUALES DE POBLET (1959-1967)	343
5.1.	UN CONCILI, UN PREMI NOBEL I UN CENTENARI	343
5.1.1.	<i>Ochoa, candidat per al premi Nobel</i>	343
5.1.2.	<i>L'anunci del Concili Vaticà Segon</i>	346
5.1.3.	<i>El centenari de la teoria de l'evolució de Darwin</i>	350
5.2.	L'AMP I L'EVOLUCIÓ: ELS PREÀMBULS DE LES CONVERSACIONES DE POBLET	351
5.2.1.	<i>L'AMP s'estrena a la premsa amb una conferència sobre evolució</i>	351
5.2.2.	<i>"Los números descubren la evolución"</i>	353
5.2.3.	<i>L'evolucionisme finalista i teista es fa popular</i>	355
5.3.	LES CONVERSACIONES DE POBLET: EL PROJECTE ARBOR A LA PRÀCTICA	359
5.3.1.	<i>Organització i presentació pública de les Conversaciones</i>	361
5.3.2.	<i>Les primeres Conversaciones: la síntesi de vida al laboratori</i>	365
5.3.3.	<i>Les segones Conversaciones: l'evolucionisme</i>	375
5.3.4.	<i>Les terceres Conversaciones: l'origen de l'home</i>	391
5.3.5.	<i>L'etapa daurada de l'Asociación Menéndez Pelayo</i>	399

5.4.	LA POLÍTICA DE COMUNICACIÓ DEL RÈGIM A TRAVÉS DE LES CONVERSACIONES	401
5.4.1.	<i>Les Conversaciones a l'esfera pública: un èxit de difusió</i>	402
5.4.2.	<i>Les Conversaciones a la premsa general</i>	405
5.4.3.	<i>Les Conversaciones a les revistes especialitzades</i>	407
5.4.4.	<i>Les Conversaciones en els documents interns de l'AMP</i>	411
5.4.5.	<i>L'evolucionisme de les Conversaciones, de gira per Espanya</i>	412
5.5.	LA MORT DE L'AMP.....	432
6.	CONCLUSIONS.....	439
6.1.	EL MODEL DE COMUNICACIÓ FRANQUISTA: DIFERENTS VERITATS A DIFERENTS NIVELLS.....	442
6.2.	ELS CIENTÍFICS I ELS DISCURSOS DE CIÈNCIA EN LA CONSTRUCCIÓ DEL FRANQUISME.....	446
6.3.	ELS PÚBLICS DE LA CIÈNCIA EN EL FRANQUISME I L'ESPAI DEL CIENTÍFIC EN ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ	450
6.4.	LA SÍNTESI MODERNA DE L'EVOLUCIÓ: UNA ALTRA ARMA DE LA GUERRA FREDA?.....	451
6.5.	LA SÍNTESI TRADICIONAL DE L'EVOLUCIÓ O <i>LA EVOLUCIÓN SIN PROBLEMA</i>	454
6.6.	EL DESPRÉS DE L'AMP	457
7.	CONCLUDING REMARKS	465
7.1.	THE FRANCO-ERA MODEL OF COMMUNICATION: DIFFERENT TRUTHS AT DIFFERENT LEVELS 468	
7.2.	THE SCIENTISTS AND DISCOURSES OF SCIENCE IN THE CONSTRUCTION OF THE FRANCO REGIME.....	472
7.3.	THE AUDIENCES OF SCIENCE IN THE FRANCO REGIME AND THE SCIENTIST'S SPACE IN THE MEDIA	475
7.4.	THE MODERN SYNTHESIS OF EVOLUTION: ANOTHER WEAPON IN THE COLD WAR?.....	477
7.5.	THE TRADITIONAL SYNTHESIS OF EVOLUTION OR <i>EVOLUTION WITHOUT PROBLEMS</i>	480
7.6.	AFTER THE AMP.....	483
8.	REFERÈNCIES.....	491
9.	ANNEX.....	569
9.1.	FONTS DOCUMENTALS	569
9.1.1.	<i>Arxius i fons</i>	569
9.1.2.	<i>Hemeroteques</i>	570
9.1.3.	<i>Entrevistes realitzades</i>	571
9.1.4.	<i>Abreviatures i convenis d'estil</i>	572
9.1.	LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS	573
9.2.	IL·LUSTRACIONS.....	576

Resum

Aquesta tesi explora els discursos sobre l'evolució de les espècies en les primeres tres dècades de franquisme (1939-1967). A partir de l'estudi dels discursos a l'esfera pública, arriba als debats sobre aquest tema en grups elitistes: les elits eclesiàstiques, els científics i els considerats ideòlegs del règim. La tesi revela la preocupació d'aquestes elits per la circulació de les idees evolucionistes entre el gran públic. Aquesta preocupació es manifestà, primer, en un silenci evolucionista a la premsa general durant els primers deu anys de franquisme i, posteriorment, en les iniciatives per construir una versió de l'evolucionisme coherent amb els principis ideològics del règim, apte per a la seva circulació a l'esfera pública. La tesi revela que els discursos sobre l'evolució tingueren un paper clau en el projecte de cultura i ciència catòliques que constituïa una de les bases programàtiques del Nuevo Estado. A través d'ells es legitimà, no només la retòrica antimaterialista i transcendent propugnada pel règim, sinó també la seva retòrica anticomunista.

A nivell internacional, l'ideal de ciència per a la Nova Espanya xocava amb els principis sobre els quals s'estava erigint el neodarwinisme o Síntesi Moderna de l'Evolució, que rebutjaven qualsevol explicació transcendent del procés evolutiu. El nou corrent s'estava promocionant amb força i recursos des del Regne Unit i els Estats Units. Aquesta tesi revela la implicació dels científics espanyols en la construcció d'una Síntesi Tradicional de l'Evolució, científicament fonamentada, que pogués competir amb el neodarwinisme. De l'èxit d'aquesta síntesi alternativa depenia l'èxit de la implantació de la ciència catòlica, part fonamental de la cultura catòlica en què havien basat la implantació del nou règim els ideòlegs del franquisme. En aquest sentit, aquesta tesi proposa que els científics es convertiren, també, en ideòlegs del franquisme i els seus discursos sobre ciència ajudaren a construir-ne les bases, legitimar-lo i perpetuar-lo.

L'estudi dels discursos públics porta al focus en la Generación del 48. Aquest grup, hereus i continuadors del pensament tradicionalista catòlico-monàrquic espanyol, competia amb altres faccions del règim per l'hegemonia cultural. Aconseguir imposar el seu projecte de cultura era considerat un pas clau per aconseguir els seus fins polítics. La cultura que propugnaven era, com la de tots els grups, una cultura catòlica

i unitària, en la qual totes les branques del saber estaven vinculades i unides al tronc de la teologia.

La peculiaritat de la Generación del 48 era que pretenia deslliurar la cultura de tota “heterodòxia” passada i present i fonamentar-la únicament en la tradició més “ortodoxa”. Aquest grup tractà d’establir i difondre una versió de l’evolucionisme coherent amb els seus principis, lliure de tota llavor “heterodoxa”: una *Evolución sin problema* per a l’Espanya de Franco. Aquesta facció del règim dominà llocs estratègics de la gestió de la informació i la cultura durant bona part del període tractat i, per això, els seus discursos sobre l’evolució són el focus d’aquesta tesi. A través de les seves iniciatives per crear aquest discurs, en les quals participaren científics espanyols reconeguts, s’ha descobert una xarxa que uní la Generación del 48 en una empresa comú més enllà del que la historiografia sobre aquest grup deixava constància.

La Síntesi Tradicional de l’Evolució que s’intentà gestar i difondre a Espanya, però, no fou el fruit autàrquic d’un franquisme isolat. La investigació revela les connexions i col·laboracions internacionals del projecte i mostra com Espanya no només pretenia ser la *reserva espiritual de Occidente*, sinó també la *reserva científica de Occidente*. La Generación del 48 estigué especialment il·lusionada amb aquest projecte, en el qual diversos científics espanyols de renom hi jugaren un paper crucial.

Abstract

This thesis explores the discourses on the evolution of species in the first three decades of Francoism (1939-1967). Starting from the study of these discourses in the public sphere, it reaches the debates on this subject in elitist groups: ecclesiastical elites, scientists and the so-called ideologues of the regime. The thesis shows the concern of these elites for the circulation of evolutionary ideas among the general public. This preoccupation was manifested, first, in an evolutionary silence in the general press that lasted for the first ten years of Francoism and, subsequently, in the initiatives to build a version of evolutionism consistent with the ideological principles of the regime, and apt for its circulation in the public sphere. The thesis argues that the discourses on evolution played a key role in the Catholic culture -and science-project, which was one of the programmatic bases of the New State. Through them, not only the anti-materialist and transcendental rhetoric advocated by the regime, but also its anti-communist rhetoric, were legitimized.

At an international level, the ideal of science intended for the New Spain clashed with the principles on which the Modern Synthesis of Evolution, or Neo-Darwinism, was being built. Neo-Darwinism rejected any transcendental explanation of the evolutionary process. The new current was being promoted with strength and resources from the United Kingdom and the United States. This thesis reveals the involvement of Spanish scientists in the construction of a scientifically based “Traditional Synthesis of Evolution” able to compete with Neo-Darwinism. The implantation of a Catholic science depended on the success of this alternative synthesis. And the Catholic science was part of the Catholic culture in which the ideologues of the Franco state had based the implantation of the new regime. In this sense, this thesis proposes that the scientists were also converted into ideologues of the Franco regime. Their discourses on science helped to build its foundations, legitimize it and perpetuate it.

The study of the public discourses leads to the focus on the Generation of '48. This group, who were heirs and continuers of the traditional Catholic and monarchist Spanish thought, competed with other factions of the regime for cultural hegemony. Imposing their cultural project was considered a key step in achieving their political goals. The culture they advocated was, like that of all groups, a Catholic and unitary

culture, in which all branches of knowledge were linked and united to the trunk of theology.

The peculiarity of the Generation of '48 was that it tried to liberate culture of all past and present “heterodoxy” and to base it solely in the most “orthodox” tradition. This group tried to establish and disseminate a version of evolution coherent with its principles, free of all “heterodox” seeds: an “Evolution without problem” for Franco's Spain. This faction of the regime dominated strategic positions in the management of information and culture in Spain for much of the period covered in this thesis. Therefore, its discourses on evolution are the focus of this thesis. Through the initiatives to create its discourse, in which renowned Spanish scientists participated, this thesis has discovered a network that brought together the Generation of '48 in a common endeavour beyond what the historiography had brought to light.

The “Traditional Synthesis of Evolution”, which was attempted and spread in Spain, however, was not the autarchic fruit of an isolated Franco regime. The research shows the connections and international collaborations of the project, and shows how Spain not only sought to be “the spiritual reserve of the West” but also “the scientific reserve of the West”. The Generation of '48 was especially excited about this project, in which several renowned Spanish scientists played a crucial role.

Agraïments

Primer de tot, m'agradaria agrair a Carlos Taberero que em proposés de fer el doctorat un cop acabat el màster. Sense aquesta proposta, la tesi que teniu ara a les mans no existiria. En segon lloc, voldria agrair a Xavier Roqué que s'apuntés a l'aventura de dirigir-la, al costat del Carlos. Els ànims del Carlos i la cautela del Xavi m'han acompanyat al llarg d'aquests cinc anys.

En aquest temps tinc tant per agrair i a tanta gent que temo que em surtin uns agraïments tan llargs com la tesi. Començant pel començament del periple, m'agradaria agrair el sòlid fonament intel·lectual que ens van saber transmetre els professors del Màster en Història de la Ciència. Els propis Carlos i Xavi, però també l'Agustí Nieto Galan, l'Annette Mülberger, el Jorge Molero, el Jon Arrizabalaga, l'Alfons Zarzoso, el Pepe Pardo, el Pedro Ruiz-Castell, la Mònica Balltondre, (ara, també, el Fernando Vidal)..., han estat, des del principi, un esperó per a la recerca i la reflexió. Menció especial mereix Oliver Hochadel. La seva confiança i interès per la recerca i capacitats de "joves" doctorands com el Miquel i jo i les seves propostes de col·laboració m'han fet créixer acadèmicament. Treballant amb ell he après els ritmes de la feina ben feta, el rigor en la investigació i en l'edició, i el plaer de treballar en equip. I encara queda lloc per aprendre de la seva concisió periodística...

Aquesta tesi s'ha enriquit de l'estada al History and Philosophy of Science Department de la Universitat de Cambridge, que vaig poder realitzar el curs 2013-2014 gràcies a una beca per a estades fora de Catalunya de la Generalitat. Les reunions intensives sobre la meua tesi amb James Secord, entre tes i pastissos, van fer-me pensar amb més profunditat diversos aspectes, entre ells, possibles fonts d'estudi. Allí vaig trobar l'ajuda de Nick Hopwood que s'oferí a llegir el meu treball i comentar-lo. L'oportunitat de discutir del meu treball en el History Workshop, del qual el Seb Falk em va ajudar a pulir l'anglès, va ser especialment profitosa. De Cambridge ens vam emportar bons amics i conversadors estimulants com el Jessie i l'Eoin.

En el camp de l'evolucionisme a Espanya, han estat de gran ajuda els comentaris i converses sobre la meua recerca amb Francisco Blázquez Paniagua, Francisco Pelayo, Álvaro Girón, Jesús Catalá Gorgues, Carlos Acosta i Thomas Glick. Amb molts d'ells em vaig trobar en el primer congrés d'Història de la Ciència al qual vaig presentar, a

Sant Lúcar de Barrameda, on vam parlar de darwinisme, Kropotkin i l'*Oreopithecus* entre “manzanillas” i “rabas”. Quant al franquisme, han estat especialment inspiradores les converses amb Lino Camprubí, Antoni Malet, l'Agustí, el Jon, i l'Antoni Roca. Tots ells han llegit parts de la meva tesi i els seus comentaris i suggeriments bibliogràfics han estat molt valuosos. Aquí no em puc deixar les converses mantingudes amb dos experts en franquisme com Carme Molinero i Jordi Gracia i els comentaris de Pere Ysàs i Francesc Vilanova al seminari del CEFID.

Uns altres companys de viatge han estat els arxiviers dels fons que he consultat. Sense la seva eficiència i amabilitat aquesta feina hauria estat un infern o, simplement, impossible. Gràcies doncs, a Ainara Galindo, Marian Zabala, Inés Irurita i Montse Goñi (AGUN), Marco Grilli (ASV), Josep Galobart i Núria Boada (BM), Elisa Cano, Núria Bonet i Mercè Comas (Biblioteca de Catalunya), Francesc Casanovas (AHSJC), Gabriel M. Verd, S.J., Ildefonso Camacho S.J. (Facultat Teologia de Granada), Javier Castellano (EA), Teresa Gómez Pérez (BPC), Remedios Rosell (BUM), Miquel Carbonell (Biblioteca Borja), Mark Mahoney (WGFA), Mary Ann Quinn (RAC), Aitana Monge (*Razón y Fe*), Robert K. Koepke (American Association for the Advancement of Science). I, molt especialment, a Teresa Requena (AMC), per la seva paciència i predisposició, Marta Bilbeny (AB) i Laura Vicens (FBC). També voldria agrair a Cristián Carandell haver trobat temps per ajudar-me a entendre el llatí “ranci” dels documents de l'Arxiu del Vaticà, tot i estar jubilat i amb una neta preciosa. Aquí també voldria agrair la bona disposició a tots aquells que m'han concedit entrevistes o que han contestat a les meves preguntes: Federico Revilla, Ramon Parés, Antoni Prevosti Monclús, Emiliano Aguirre, Edmond Garreta, Jaume Ollaire, Felio Villarrubias, Sebastà Calzada, Marta Bilbeny i Josep Galobart.

Les presentacions a congressos i seminaris han estat imprescindibles per anar repensant i madurant la tesi. Les preguntes, suggeriments i crítiques dels qui m'han escoltat m'han ajudat a donar-li forma. Amb especial interès recordo els comentaris d'Àlvar Martínez, José Ramón Bertomeu, Robert Fox, Thomas Glick, Margarita Díaz Andreu, Martin Bauer, Robert Bud i Andreas Sommer. Aquí he d'agrair molt especialment la generositat de l'Agustí i el Xavi d'incloure'm en els seus projectes (*HAR2012-36204-C02-00: La producció de saber expert a l'Espanya contemporània (segles XIX-XX)* i *HAR2014-57776-P: La física en la construcció d'Europa*, respectivament), gràcies als quals he pogut anar a aquests congressos i consultar fons

i arxius. També hi han ajudat les beques que m'han concedit la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la British Society for the History of Science per assistir a les seves activitats. I, parlant de la SCHCT, vull agrair a Emma Sallent la seva confiança en les "joves" fornades. Allí he trobat un fòrum per pensar projectes i com realitzar-los, i la coordinació de la Comissió de Col·loquis m'ha fet treure el cap de la recerca, aprendre a gestionar temps i recursos, i a treballar amb un grup gran de gent. Finalment, les meves garrofes durant aquest temps d'investigació les dec a la beca FI-AGAUR per a realitzar el doctorat i les beques d'ajut a la docència que em va concedir la Generalitat i, un cop acabades aquestes, a la confiança que han dipositat en mi des de les Escoles Universitàries Gimbernat, on he començat a impartir docència. Allà, amb el Xavier Sala i el Francesc Escarmís, he conegut el procés de tutoratge d'una recerca des de l'altra banda, la qual cosa m'ha ajudat més del que m'esperava en la meua.

Una de les millors coses que m'enduré d'aquest trajecte són els amics que vaig trobar al màster i els que s'han anat incorporant des de la Història de la Ciència, sobretot els companys del XEHC!: el Joaquim, la Laura, el Ferran, l'Andrea, la Sara, el Ned, l'Ignasi, l'Òscar, els Jaumes... Ells han fet encara més interessant i agradable el camí. També he de mencionar aquí les noves cares al CEHIC: l'Annalisa, el David,...; i els que hi han passat: Matteo Realdi, Fernando Naharro, i l'inefable Sébastien Plutniak, que ens va amenitzar l'àrid agost a la UAB; els dinars amb el Lucas, company del meu pas per la revista *UABDivulga*, on l'Octavi i la Maria Jesús, em van acollir tan bé; la Mireia Fabra, tan resolutiva i alegre; el Marcelo, veí de taula i conversador mordaç; i, com no, la Judit, que ha omplert de vida (humana i vegetal) el despatx on treballem. Les meves amigues, especialment la inacabable Mireia, els amics de Física, amb la Vero i el Carles veïns d'Aiguafreda durant aquests anys, l'Anna i la Núria, amb les teràpies de Fo, han suposat racons d'aire fresc per continuar amb més força.

I finalment vull dedicar aquesta tesi a la meua mare, a qui sempre li ha interessat llegir tot el que he escrit, al meu pare, a qui dec la meua minuciositat, a la Tere, que s'atrevia a preguntar "para cuándo...?", al Jan i a la Lua, als seus pares, el Roger i la Sònia, i, molt especialment, al Miquel. Ell ha patit (i espero que també gaudit a trossos...) el procés, m'ha llegit incansablement i, sobretot, no ha defallit en repetir-me "tranquil·la, ves fent, i un dia estarà acabada". Aquest dia sembla que ha arribat. Per fer-ho possible, a tots, moltes gràcies.

[...] a tantos como nos preguntan qué hay sobre el estado del transformismo en la ciencia de hoy, hemos de darles una respuesta.¹

Pròleg

Aquesta tesi analitza els discursos públics sobre l'evolució en les primeres dècades del franquisme, des de la fi de la Guerra Civil fins a mitjans dels anys seixanta.

La tesi sorgí de la voluntat d'aprofundir en la imatge de proscripció de la teoria de l'evolució de les espècies durant el franquisme present en diversos testimonis de l'època - científics i d'altres àmbits - així com en narrativa i literatura ambientada en l'Espanya de Franco. El polític i filòsof José María Laso Prieto (1926-2009) va plasmar molt bé aquesta imatge de proscripció:

Pertenezco a una generación que se vio privada de conocer, en su adolescencia, las aportaciones que el desarrollo científico había realizado durante décadas al origen de la vida y de la humanidad. El nacional-catolicismo, imperante tras la Guerra Civil y la victoria franquista, erradicó de todas las instituciones docentes la teoría de la evolución de las especies. [...] Durante la Guerra Civil y la inmediata posguerra, las obras de Darwin perecieron por el fuego, en diversos «autos de fe», o fueron sepultadas en «el infierno» constituido en los sótanos de las bibliotecas públicas. En la enseñanza, el darwinismo fue sustituido por el más burdo creacionismo y finalismo. Hubo que esperar hasta finales de la década de los cincuenta para que el darwinismo reapareciese en las librerías españolas.²

La constitució confessional catòlica de l'Estat franquista podia fer pensar en l'aparició de tensions amb l'evolucionisme i, en conseqüència, en l'acció de la censura. Però, de ser així, què féu que l'evolucionisme tornés a l'esfera pública espanyola a finals dels anys cinquanta, com relatava Laso? L'estat de confessionalitat d'Espanya no s'havia diluït, ans al contrari: l'any 1953 Franco signava el concordat amb el Vaticà que atorgava més competències i capacitat de decisió a l'Església en l'Estat franquista.

A més, aquest discurs de silenci i proscripció xocava amb la prominència nacional i internacional d'alguns científics espanyols en el camp de l'evolució, actius a

¹ Pròleg de Juan Roig Gironella, S.I. al llibre de Sebastián Bartina, S.I. *Hacia los orígenes del hombre. El transformismo, hoy. ¿Dispersión poligenética o monogenismo estricto?* (Bartina 1955c).

² Laso Prieto 1998:32-33. Article aparegut prèviament al diari asturià *La Nueva España* (Laso Prieto 1993).

l'Espanya de Franco. Els casos del genetista Antoni Prevosti o els paleontòlegs Emiliano Aguirre i Miquel Crusafont, per citar-ne només tres, evidenciaven que l'eradicació de l'evolucionisme que dibuixava Laso no havia arribat a tots els nivells o havia estat parcial en algun aspecte.

Havia estat, doncs, un silenciament limitat a l'esfera pública? De ser així, què se'n deia en fòrums més restringits? Havia existit un debat sobre què dir-ne i què no dir-ne al públic general? En definitiva, s'havia consensuat o generat algun tipus de política de comunicació científica al respecte? Qui l'havia promoguda? Vinculat amb això, sorgia la qüestió de si l'evolucionisme havia ocupat algun espai en els debats sobre la construcció de la Nova España i en l'ideal de ciència que aquesta havia de tenir, quin paper i rellevància se li atorgava i com hi era tractat.

L'interès per seguir investigant es multiplicà quan, en plantejar aquests interrogants a alguns testimonis de l'època, evocaren una nova versió dels fets. La resposta del director del Museu Geològic del Seminari Conciliar de Barcelona, el paleontòleg Sebastià Calzada Badia (n. 1932), davant del tema d'estudi d'aquesta tesi n'és un exemple il·lustratiu: “La teoria de l'evolució durant el franquisme? No has trobat res, no? Clar, perquè aquest tema aleshores no interessava. No és que estigués prohibit, ni censurat ni res d'això. Simplement, no interessava.”³

Entre el testimoni del militant comunista Laso, per a qui la primera “toma de contacto con el darwinismo constituyó una revelación”, i el testimoni de l'escolapi Calzada, que explicava paleontologia sense parlar d'evolució, hi havia un món de matisos, claroscurs, pràctiques, actors i espais que semblaven defugir clixés sedimentats. Com ja apuntaven els estudis sobre l'evolucionisme a Espanya al segle XIX, diversos factors polítics i socials eren inextricables de la reacció de rebuig o abanderament de la teoria de l'evolució per diferents faccions polítiques o estaments de la societat⁴.

El contrast entre aquests relats obria camp a la investigació. Quina relació existí entre franquisme i evolucionisme? Existí un consens en la política científica i de comunicació al respecte? I dissentiment? Com es materialitzaren? Quins factors

³ Entrevista a Sebastià Calzada Badia director del Museu de Geologia del Seminari Conciliar de Barcelona (05/06/2014).

⁴ Blázquez Paniagua 2007b; Camós 2008; Engels i Glick 2008; Girón Sierra 1996, 2005, 2010; Glick 2011; Glick i López Piñero 1982; Glick, Puig-Samper, i Ruiz 2001; Nieto-Galan 2012; Núñez 1977; Pelayo 1984, 1999, 2007b, 2008; Pelayo i Galera 2009.

polítics, socials i estratègics jugaren un paper en aquesta relació? Quins actors hi intervingueren? Existí realment una eradicació del discurs evolucionista? A tots els nivells? Tots els tipus d'evolucionisme? Quins canvis es produïren en aquesta política de comunicació i per què? En definitiva, la circulació de discursos al voltant de l'evolucionisme a l'esfera pública prometia ser una finestra a zones inexplorades del franquisme i de les ciències de l'evolució. Amb aquesta motivació nasqué aquesta tesi, que analitza els discursos públics sobre l'evolució en les primeres dècades del franquisme, des de la fi de la Guerra Civil fins a mitjans dels anys seixanta.

Què ens pot dir sobre la dictadura l'anàlisi dels discursos evolucionistes? I, per altra banda, què pot aportar a la historiografia sobre l'evolucionisme l'estudi d'aquest en el franquisme? Aquesta tesi ofereix respostes reveladores i originals a totes dues preguntes. En particular, ha permès vincular personatges i episodis coneguts en la historiografia però que fins ara hi apareixien desconnectats, comprendre situacions que hi quedaven inexplicades i visualitzar posicions, grups i estratègies de pressió i xarxes tant nacionals com internacionals que havien romàs invisibles en el relat vigent. La tesi contribueix, per tant, a establir nous camins de comprensió tant de la dictadura franquista com de l'evolucionisme i, en general, de les relacions entre ciència, retòrica i poder.

1. Introducció

El franquisme fou un gran intent de restaurar l'hegemonia del catolicisme i entre els punts clau d'aquest procés hi havia els esforços per construir no una ciència en harmonia amb la fe sinó una ciència catòlica. Els ideòlegs del franquisme pretengueren establir un cos doctrinal que servís de legitimació al nou règim. Un dels objectius principals fou aconseguir una síntesi integrada entre ciència i fe, entre cultura i dogma, amb la cultura entesa segons l'ideal lul·lià, és a dir, com un arbre que lligava totes les branques del saber, incloses les ciències, al tronc de la teologia. Aquesta tesi defensa que en aquest esforç de conceptualització de les ciències, l'evolucionisme hi jugà un paper especialment rellevant. Així com la física semblava haver per fi assolit la síntesi desitjada, l'evolucionisme s'hi resistia, i cada cop amb més força.

Coneixem els fonaments d'aquest ideal de ciència en el franquisme. Però quins foren els processos per dur-la a la pràctica? Com es materialitzaren les idees d'aquells discursos fundacionals? Com es traslladà aquesta pedra fundacional des del paper als laboratoris? Aquesta tesi ha obtingut respostes a aquestes preguntes a través de resseguir els vincles, tant personals com professionals, entre els qui feren d'altaveu i legitimaren aquelles paraules i els qui treballaven en l'objecte del qual es parlava, usant com a fil conductor els discursos sobre evolució. La recerca evidencia la xarxa de contactes, ajudes, i discursos que van donar cos a l'ideal de ciència unitària i catòlica.

En aquest sentit, aquest estudi revela un mapa més complet de les relacions interpersonals, de les estratègies i el *modus operandi* en les lluites de poder durant el franquisme. L'estudi descobreix també camins fins ara desconeguts de la permeància del règim, i hi inclou uns actors i uns discursos majoritàriament exclosos de les anàlisis del franquisme: la ciència i els científics. Més enllà, aquest estudi suggereix claus per entendre el canvi d'un discurs més ideològic a un discurs més tecnocràtic durant els anys seixanta: les dificultats d'aconseguir un discurs coherent i de dur a la pràctica el projecte de ciència catòlica tal i com s'havia plantejat en els fonaments del CSIC requeriren un canvi d'estratègia. Aquestes dificultats obriren esquerdes en els fonaments ideològics del franquisme i minvaren la cohesió que proporcionava aquell projecte comú. Les teories evolutives jugaren un paper en la manifestació d'aquestes

dificultats. En aquest sentit, aquesta tesi suggereix la possibilitat que l'evolucionisme jugués un paper en l'erosió del projecte franquista.

D'altra banda, l'estudi dels discursos sobre evolució en el franquisme aporta nova llum a la historiografia internacional sobre el pensament evolucionista. Aquesta literatura ha presumit abastament que les visions finalistes, vitalistes i lamarckistes de l'evolució foren relegades del debat científic amb l'aparició dels llibres fundacionals de l'anomenat neodarwinisme o Nova Síntesi, als anys quaranta⁵. L'estudi del cas espanyol mostra que aquestes visions de l'evolució foren debatudes en cercles científics fins ben entrats els anys seixanta, no només entre els científics espanyols sinó també entre la comunitat internacional. Aquesta tesi revela una xarxa de científics de diverses nacionalitats crítics amb el neodarwinisme i amb la proscripció científica de concepcions alternatives de l'evolució. En aquest sentit, aquesta tesi recupera la veu, generalment silenciada, d'una de les parts implicades en la negociació dels límits de la ciència a propòsit de l'establiment del neodarwinisme durant els anys cinquanta i seixanta.

1.1. Marc historiogràfic

Aquesta tesi conversa amb diferents historiografies. L'intent d'aproximació al tema tractant d'evitar l'òptica d'unes fronteres preconcebudes, ha obert l'anàlisi a literatures diverses per tal d'abordar-lo des de la complexitat en les seves vessants científica, política, ideològica, cultural, religiosa i pública⁶. Es presenten a continuació quins són els grans fils historiogràfics amb els quals aquesta tesi dialoga i als quals pretén contribuir, així com els principals punts d'acord i dissentiment d'aquesta tesi amb les diferents historiografies.

Pel que fa al franquisme, es pretén contribuir a la història d'aquest període, establint un diàleg especialment intens amb dues tradicions historiogràfiques actualment força estanques: la història cultural (també política) i la història de la ciència en el franquisme. Al llarg de la tesi s'evidenciarà que la separació entre història de la ciència i història de la cultura és un artífici historiogràfic més entorpidor que útil.

⁵ Veure apartat "Història del pensament evolucionista".

⁶ John Hedley Brooke usa el terme "complexitat" i la "complexització" com a eina per a l'anàlisi històrica (Brooke 1991).

Pel que fa a l'evolucionisme, aquesta tesi conté tres aportacions principals: en l'àmbit dels estudis de l'evolucionisme a Espanya, en l'àmbit de les històries sobre el pensament evolucionista a nivell internacional i en l'àmbit de la història de la biologia com a arma en la Guerra Freda.

1.1.1. Ciència i franquisme

En l'aproximació a la història del franquisme des de la història de la ciència, aquest treball està en deute amb les recerques prèvies que han estat indispensables per a dibuixar el context, establir connexions i caracteritzar alguns dels actors d'aquesta tesi⁷. Entre aquests, han estat una font d'inspiració els treballs que plantegen l'estudi de la ciència d'aquest període com a indèstria de la resta d'activitats polítiques, socials i culturals que el construïren. Aquests treballs aporten llum sobre els processos de coproducció de ciència i franquisme i han superat una historiografia escrita en el context (o hereva) del pacte de silenci de la transició democràtica espanyola, on dues estratègies evasives foren comunes: parlar de ciència aliena al poder i la política o bé parlar de ciència oprimida per un règim dictatorial⁸. En ambdós casos la concepció de la ciència que se'n desprenia era la d'una activitat intrínsecament neutra i apolítica.

La convincent i diàfana insistència de l'historiador de la ciència i del franquisme Lino Camprubí de personalitzar i materialitzar el franquisme, també a través de l'activitat científica, m'ha acompanyat en l'anàlisi de les meves fonts. La pregunta principal que Camprubí es planteja en el seu llibre *Engineers and the Making of the Francoist Regime* és fins a quin punt la història del règim de Franco depengué en aspectes fonamentals de la investigació científica i tècnica. Camprubí aposta per fugir d'aquella interpretació clàssica en què els científics, les teories científiques i els corrents científics i de pensament en el franquisme han estat analitzats com immersos en un context extern del qual podien ser víctimes, resignats o adeptes, però, en qualsevol cas, aliens a la seva construcció⁹.

⁷ Blasco Gil i Mancebo 2010; Calvo Calvo 1990, 1997; Calvo Monreal 2009; Camprubí 2010, 2014a; Díaz-Andreu 2014; Gómez, Canales, i Balmer 2015; Herran i Roqué 2012, 2013; Malet 2008; Nieto-Galan 2013; Otero Carvajal 2001, 2014; Pérez López 2016; Puig 2005; Roca-Rosell 2005; Santemas 1997, 1998, 2000, 2002, 2005, 2007, Santemas i Muñoz 1993, 1993.

⁸ Herran i Roqué 2012:15-16.

⁹ Camprubí 2014b. Per aquest enfoc més enllà del franquisme, veure: Jasanoff 2004; Proctor 1991; Walker 2003.

Aquesta formulació ha inspirat la qüestió de fins a quin punt la versió de l'evolucionisme que dominà, circulà i es forjà en l'Espanya de Franco no fou només un producte del “clima nacionalcatòlic” sota el qual treballaren científics i periodistes, sinó que constituí una eina legitimadora del propi règim, un maó de la construcció de la seva identitat, un element d'autoafirmació a nivell nacional i internacional i un element indispensable per a la consecució del seu projecte recatolitzador. Tractar el franquisme no com un paraigües sota el qual els científics treballaven i s'adaptaven millor o pitjor, sinó com un règim construït també pels científics ha estat una de les meves premisses. Sota aquesta mirada han aparegut mecanismes de control, influència i poder per legitimar i perpetuar la dictadura franquista fins ara desconeguts.

1.1.2. Història cultural del franquisme

La ciència és la gran absent en l'abundant literatura recent sobre estudis culturals del franquisme. Com veurem tot seguit, però, aquesta realitat xoca frontalment amb la cultura que els ideòlegs del règim franquista pretengueren implantar.

Durant el franquisme, diverses faccions del règim estigueren en lluita pel poder, per imposar el seu projecte per a l'organització de l'Estat, per a la construcció de la Nova Espanya. Donada la impossibilitat de fer valer els seus projectes en campanyes polítiques o electorals, la lluita pel poder es jugà molt intensament en l'àmbit cultural. L'estratègia dels diversos grups per aconseguir fer realitat el seu projecte polític responia a la voluntat d'establir una hegemonia cultural. Els intel·lectuals del règim aprofitaren la seva posició d'intel·lectuals orgànics¹⁰. Fou, per tant, en el camp cultural que aquestes faccions polítiques lliuraren les seves batalles pel poder.

La conquesta de plataformes que els permetessin difondre els seus discursos, divulgar la seva idea de cultura, d'una manera més àmplia i efectiva esdevingué la seva

¹⁰ Segons Gramsci, els intel·lectuals són aquells que s'encarreguen de cohesionar, homogeneïtzar i proporcionar autoconsciència al grup que els recolza (i en el qual es recolzen), en els camps econòmic, polític i social (Gramsci 1999:134-35). Els intel·lectuals del grup hegemònic estaran encarregats d'organitzar i de defensar també els interessos econòmics de tota la societat (en benefici de l'elit rectora). La construcció de l'hegemonia cultural i política permetria a la classe dominant fer de la seva ideologia la de la majoria dels estrats socials. En relació a la formació i poder de l'intel·lectual en l'Estat segons Gramsci, veure: Gramsci 1971. Nieto-Galan ha escrit sobre l'aplicació de les teories de Gramsci en història de la ciència i en especial en la comunicació i popularització científica (Nieto-Galan 2011a). Camprubí ha analitzat el règim de Franco a través del concepte d'intel·lectuals de Gramsci i ha reivindicat el paper dels enginyers com a rellevants “intel·lectuals orgànics” (Camprubí 2017). Sobre l'aproximació dialògica de Gramsci i la premsa espanyola de principis de segle XX, veure: Jiménez Lucena, Molero Mesa, i Tabernero 2017.

estratègia per assolir els seus objectius: revistes, ateneus, editorials, diaris i centres culturals diversos serien les seves armes. Com ho ha expressat Francisco Morente Valero en els seus estudis de la intel·lectualitat en el franquisme, manllevant les paraules de l'historiador francès Michel Winock, “[p]ertenecer a una revista, a su comité de redacción, es, para el combatiente de las ideas, como pertenecer a un partido”¹¹. La conquesta del camp cultural va ser, doncs, des del principi un esglaó crucial, entesa com el mitjà per aconseguir el canvi polític i social que anhelaven¹².

Segons Prades Plaza, que ha estudiat en profunditat el grup d'intel·lectuals franquistes que seran el focus d'aquesta tesi (el homes del Grupo *Arbor* o la Generación del 48), l'anàlisi dels enfrontaments en matèria cultural conté les claus per entendre les divergències existents en el si del compromís autoritari i la política interior del règim franquista. És per això que els estudis culturals del franquisme han pres una rellevància cabdal en l'actualitat¹³.

Els diversos grups en lluita tenien concepcions diferents sobre quina havia de ser la cultura que calia construir per a la Nova Espanya i sobre com calia implantar-la, però existia un consens de base: la cultura havia de formar un tot coherent, unitari, al servei de l'Estat i guiada per la cerca de la Veritat - en majúscules i singular, la de Déu -. En les seves paraules, buscaven una síntesi catòlica de la cultura on, fent front a la tendència disgregadora de l'especialització, advocaven per la integració de totes les ciències, des de la paleontologia o la bioquímica a la història o la teologia.

Malgrat aquesta concepció unitària de la cultura que inspirava els intel·lectuals ideòlegs del franquisme, la majoria d'estudis culturals d'aquesta època n'han deixat fora la ciència. La ciència ha estat la gran oblidada de la historiografia cultural del franquisme. Aquest fet s'observa des de ben al principi de la restauració de la democràcia: un exemple explícit n'és el llibre col·lectiu *La cultura española durante el franquismo*, de 1977. Els seus capítols s'ocuparen de la novel·la, la poesia, el teatre, el cinema, la televisió, la ràdio, l'art, la música clàssica i la música popular. La ciència no s'hi adreçà explícitament ni en l'apartat més indefinit titulat

¹¹ Morente Valero 2011:61.

¹² Alarés López 2011; Díaz Hernández 2011; González Cuevas 2012, 2013; Gracia García 1992; Gracia García i Ruiz Carnicer 2001; Iáñez 2008; Juliá 2002; Mainer 2005; Martínez Rus 2013; Molinero i Ysàs 2008; Montero 2005a; Pasamar Alzuria 1985a; Pecourt 2006; Prades Plaza 2008b, 2012b; Raja Vich 2010; Redondo 1999; Tusell 1984.

¹³ Prades Plaza 2008a:1.

“Pensamiento”, malgrat que el terme ciència hi apareix de manera sorprenentment freqüent però transversal en l’explicació de diversos corrents ideològics. El pròleg del llibre mostra consciència d’aquesta omisió: “las disciplinas tratadas ... cubren el espectro fundamental de la cultura española durante el franquismo, con excepción de la Ciencia y de la Tecnología, [...] materias que hemos juzgado excesivamente específicas para una obra de este tipo”¹⁴. Aquesta absència xoca fortament amb la idea de cultura que es pretenia impulsar des de la ideologia i les institucions del franquisme.

Aquesta tendència s’ha mantingut fins l’actualitat. Pel que fa al projecte cultural de la Generación del 48, les seves visions de la història i els seus objectius polítics han estat estudiats en profunditat. Però l’anàlisi de la ciència i el rol que va jugar en els abundants productes culturals d’aquests ideòlegs del règim han estat negligits en les anàlisis més exhaustives de les accions culturals i polítiques d’aquest grup. Aquest buit es fa més inconcebible quan es té en compte la idea unitària de la cultura que aquests homes tenien i pretenien implantar i de la importància que atorgaven a aquesta cultura unitària en la consecució del seu projecte polític. Cal tenir present que una de les plataformes més importants de llançament i difusió del seu projecte fou la revista del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, la revista *Arbor*.

El minuciós, exhaustiu i rigorós estudi d’aquesta facció que fa l’historiador Onésimo Díaz Hernández a *Rafael Calvo Serer y el grupo Arbor*, n’analitza la línia ideològica i política a través de la línia editorial que adoptà la revista sota el seu control. El llibre, que ha estat una de les fonts indispensables d’aquesta tesi, se centra en el període en què el grup liderà la revista del CSIC i en l’anàlisi del paper d’aquesta com a plataforma cultural per al seu projecte polític. Però Díaz omet d’aquest projecte els continguts científics. Un exemple d’aquesta omisió és el monogràfic sobre evolucionisme biològic organitzat pel Grupo *Arbor* que publicà la revista l’any 1951. Malgrat altres monogràfics de temàtica històrica són analitzats amb detall per Díaz, a aquest li dedica només dues frases: “El número de junio fue un monográfico dedicado al problema de la evolución biológica. La presentación y uno de los trabajos fueron elaborados por Saumells”¹⁵.

¹⁴ Equipo Reseña 1977:8.

¹⁵ Díaz Hernández 2011:351.

Altres historiadors del franquisme han estudiat en profunditat aquest grup d'intel·lectuals i les seves lluites pel poder en l'àmbit cultural. Tots ells han estat imprescindibles en aquest treball per a caracteritzar els personatges, els seus contactes i les connexions amb el poder, però cap d'ells s'atura a analitzar el paper de la ciència en el projecte políticocultural d'aquests homes, en els seus discursos i, per tant, com una arma o una eina més en la seva lluita cultural per l'hegemonia i el poder¹⁶.

La poda que efectuen relats com aquests de l'arbre de les ciències que el franquisme promogué és habitual en la historiografia. Aquesta pràctica perpetua la concepció de la ciència com una activitat neutra, aliena als moviments socials, als corrents culturals i a les lluites polítiques, que d'altra banda es promogué des de certes faccions del franquisme, com els tecnòcrates, sobretot a partir dels anys seixanta. Aquesta tesi contribueix, conjuntament amb les noves historiografies sobre ciència i franquisme citades, a desconstruir aquesta concepció.

La visió "neutralista" nega, encara que sigui per omissió, qualsevol paper a la ciència en els processos de construcció i transformació polítics, culturals i socials del franquisme. Per exemple, condueix a explicar el progressiu desgast del franquisme en termes de lluites obreres i universitàries, pressions internacionals, canvis de fracció en el poder i l'evolució econòmico-social¹⁷. Cap rol per a la ciència i la tècnica.

Aquesta tesi pretén contribuir a demostrar que ciència i tècnica, per la seva estreta vinculació amb els discursos de modernitat, estrangerització, autonomia del país, desespirtualització i secularització a través del materialisme que semblaven propugnar, formaven parts clau, punts calents, per a la legitimació teòrica del franquisme. Foren focus especialment problemàtics per a establir un discurs coherent amb les bases sobre les quals s'havia fundat el franquisme. Aquest treball revela, en línia amb els treballs d'historiadors de la ciència com Xavier Roqué, Néstor Herrán o Antoni Malet que els ideòlegs del franquisme estaven molt preocupats per la

¹⁶ Alonso Plaza 1985; Díaz Hernández 2007; Ferrary 1993, 1994; González Cuevas 2013; Juliá 2000, 2002, 2004; Márquez 2008; Pasamar Alzuria 1985b, 1986, 1991a, 1991b; Pasamar Alzuria et al. 1985; Pasamar Alzuria 1985a; Pasamar Alzuria i Vélez Jiménez 1985; Peiró Martín 1985; Prades Plaza 2008a, 2012a; Raja Vich 2010; Ramos García 1985; Sánchez Álvarez 2007; Sánchez García 2004.

¹⁷ Equipo Reseña 1977:146-47.

incorporació de la ciència i la tècnica en la cultura espiritual, catòlica, espanyola, que volien construir¹⁸.

En aquest sentit, aquesta tesi apunta cap a un paper important de les ciències de la vida en l'erosió ideològica del franquisme, en fracassar en el seu intent d'aconseguir un discurs consensuat plenament ortodox i catòlic sobre temes com l'evolucionisme i caminar, des de mitjans dels anys seixanta, cap a una progressiva separació de l'esfera científica i tècnica de la cultura en imposar-se un discurs de ciència apolítica promogut especialment pels sectors tecnòcrates.

Aquesta recerca mostra també que la ciència contribuï a diferenciar posicions dins del mateix franquisme, en la construcció dels discursos sobre les diferents idees d'Espanya plantejades per les diverses faccions competidores del règim que entraren en competència en la lluita pel poder. De manera inextricable, els temes científics, i molt en particular l'evolucionisme, formaven part dels temes clau per construir el nou món que volien crear. Aquesta tesi defensa que l'estratègia que Prades Plaza resumí sota el títol "Escribir la historia para definir la nación"¹⁹ com a part integral i essencial d'aquest projecte fou també *escriure la ciència per a definir la nació*.

1.1.3. Evolucionisme i franquisme

L'historiador de la ciència Francisco Pelayo manifestava, l'any 2009, que gairebé no hi havia treballs publicats a Espanya que haguessin abordat el debat evolucionista en la societat espanyola del segle XX²⁰. L'evolucionisme en el franquisme només havia estat adreçat com a principal focus d'interès per Francisco Blázquez Paniagua i per Alfredo Iglesias Diéguez. Aquesta afirmació, però, segueix vigent.

Blázquez, amb la seva tesi doctoral i els articles publicats posteriorment a partir d'aquesta²¹, construeix el primer i únic treball que estudia l'evolucionisme al llarg de tota la dictadura de Franco. Ha constituït per a mi un excel·lent punt de partida i treball de consulta obligada. La seva mirada se centra, principalment, en les publicacions, els currículums acadèmics i educatius, i els llibres de text per a

¹⁸ Herran i Roqué 2012, 2013, Malet 1998, 2008, 2009, Roqué 2014, 2016b.

¹⁹ Prades Plaza 2012a.

²⁰ Pelayo i Galera 2009:8. Per a una historiografia comentada sobre evolucionisme a Espanya, vegeu Catalá Gorgues 2009, 2013b; Pelayo 2017.

²¹ Blázquez Paniagua 2001, 2004a, 2004b, 2007a, 2007b, 2009, 2011a, 2011b.

l'ensenyament. Seguint una estructura cronològica, fa un repàs de les publicacions que parlaren sobre evolucionisme durant el franquisme: els llibres que es traduïren, s'escriviren i es publicaren a Espanya, i els articles que s'hi referiren. També analitza alguns manuals educatius, des de l'educació primària a la universitària, quant a continguts referits al tema de l'evolució de les espècies i l'origen de l'home. En aquesta anàlisi, fa èmfasi en els canvis de discurs respecte l'evolucionisme entre abans i després de l'esclat de la Guerra Civil i en la censura i rebuig del darwinisme, i l'evolucionisme en general, sobretot en el primer franquisme.

També s'ocupa de la visió de l'evolucionisme dels científics espanyols que tractaren el tema, principalment a través dels seus escrits educatius i acadèmics. Una de les seves conclusions principals és que el nacional-catolicisme instaurat per la dictadura franquista perseguí i censurà l'evolucionisme i que aquell clima afavorí la sedimentació d'un evolucionisme finalista i teista, que romangué preponderant fins el final de la dictadura i més enllà. La connexió que estableix entre l'evolucionisme i el nacionalcatolicisme és sobretot a nivell conceptual: associa la censura i el rebuig al "clima" nacionalcatòlic.

Iglesias, per la seva banda, se centra en la paleoantropologia durant el franquisme i, a través de l'estudi dels plans docents i articles referents a la discussió científica sobre l'origen de l'home, aborda els debats sobre l'evolucionisme a l'espanya franquista²². La seva anàlisi tracta d'escatir les raons per les quals els paleontòlegs finalistes i teistes espanyols es resistiren a abraçar el neodarwinisme i es mantingueren en un evolucionisme finalista i teista amb caràcters neolamarckistes durant bona part de la dictadura.

La seva aproximació al moment històric cataloga una o altra posició en termes de bona i mala ciència, entenent com a bons els principis del neodarwinisme, al seu parer lliure d'interpretacions extracientífiques. Atorga als evolucionistes teistes i finalistes espanyols el mèrit d'haver forçat el debat sobre evolucionisme a un nivell acadèmic i d'haver-lo introduït a la palestra pública espanyola, cosa que, al seu entendre, aplanà el camí de l'acceptació posterior del neodarwinisme.

Sense entrar en profunditat en les discussions internalistes del debat entre neodarwinisme i finalismes i vitalismes, i inspirada pel principi de simetria de la

²² Iglesias Diéguez 1998.

Sociologia del Coneixement Científic, aquesta tesi s'interessa pels discursos al voltant de la defensa o atac d'un i altre paradigma²³. Com a resultat d'aplicar aquest mètode, aquesta tesi revela com certes reivindicacions científiques esdevenen estratègies usades pels científics i altres intel·lectuals espanyols per legitimar certes opcions polítiques i deslegitimar les contràries.

Una altra font secundària han estat els treballs de Francisco Pelayo, que també ha abordat el tema de l'evolucionisme a Espanya a través de la paleontologia²⁴. Pelayo ha tractat l'apropiació del darwinisme durant la segona meitat del segle XIX, el debat sobre la concordança i la disconformitat entre la doctrina bíblica i les ciències naturals i, en concret, l'oposició a les teories evolucionistes així com de l'ús de la paleontologia com a argument per a rebatre el darwinisme²⁵. Però en algun cas s'ha endinsat en el primer franquisme²⁶ i, des de la paleontologia humana, ha fet una aproximació a la dictadura²⁷.

Pelayo fa una compilació detallada dels científics (paleontòlegs, antropòlegs, paleoantropòlegs...) espanyols que escriviren sobre evolució humana en el primer franquisme i descriu breument les seves obres i els seus continguts referits a l'home fòssil. Analitza els escrits acadèmics dels principals paleontòlegs del moment, com els programes d'oposició a càtedres, els manuals educatius, etc. Explica que els autors que publicaren treballs al respecte en el primer franquisme ho feren des de les perspectives científiques, humanística i teològica.

Pelayo descriu el període de postguerra com un període en què “els científics que es quedaren ... hagueren de treballar i publicar”, procés del qual parla com d'una “adaptació a les circumstàncies polítiques”. Això, segons ell, provocà que qüestions científiques com l'evolució biològica s'abordessin des del marc de l'harmonia entre la ciència i la religió catòlica. Pelayo parla de la instauració del franquisme com l'establiment d'un “escenari ideològic” on els actors, en aquest cas els científics, havien d'aprendre a moure's²⁸.

²³ Schaffer i Shapin 1985.

²⁴ Pelayo 1984, 2003, 2007a, 2007b, 2008, 2009, 2013; Pelayo i Galera 2009.

²⁵ Pelayo 1984.

²⁶ Pelayo 2003.

²⁷ Pelayo 2009, 2013.

²⁸ Pelayo 2003:27. Les traduccions són meves. Veure també: Pelayo 2012.

La intenció d'aquesta tesi és sortir de la idea de “context polític” que comparteixen aquests autors, del qual els seus actors semblen no ser-ne participants més que per moure-s'hi a dins, amb més o menys confortabilitat. Aquesta tesi pretén posar de manifest la construcció permanent del franquisme des de la perspectiva peculiar de l'estudi dels discursos al voltant de l'evolucionisme.

1.1.4. Història del pensament evolucionista

La tesi conversa també amb la historiografia sobre el pensament evolucionista i, en especial, sobre la Síntesi Moderna de l'evolució o neodarwinisme²⁹. El període tractat coincideix amb el procés d'establiment del neodarwinisme com a teoria hegemònica dins les ciències de la vida, com a marc conceptual des del qual entendre i interpretar les dades de les ciències involucrades en l'estudi de l'evolució.

Aquest nou corrent reivindicava la seva herència darwinista quant a l'acceptació de la selecció natural com a principal motor de l'evolució, però afegia la teoria de l'herència provinent del camp de la genètica per a explicar-ne el mecanisme d'acció. Per això se'l batejà com a neodarwinisme. Diversos autors estengueren aquesta explicació als camps de la zoologia, la paleontologia i la botànica, tractant de generar una teoria transdisciplinària i unitària de l'evolució. Aquesta és la raó per la qual també se l'anomenà Síntesi Moderna de l'Evolució.

Els llibres d'aquests autors, considerats obres fundacionals del neodarwinisme, proscrivien fora de l'àmbit de la ciència les explicacions ortogenètiques de l'evolució, com el finalisme, l'ortogènesi, els vitalismes i el lamarckisme³⁰. Malgrat a finals dels

²⁹ Per exemple, Bowler 1986, 1989, 1996; Bowler i Morus 2005; Brush 2009, 2015; Diversos autors 1989; Ruse 2001, 2009b.

³⁰ Ortogènesi fou un terme popularitzat a finals del segle XIX per designar la teoria que sustentava que el camí evolutiu de totes les espècies està prefixat i marxa en línia recta cap a un fi determinat prèviament i independent de la selecció natural. Però el concepte d'ortogènesi varia molt segons els diferents autors al llarg de la història i dins d'un mateix període. Per a uns es refereix a una tendència general observable en tot el procés d'evolució (com per exemple, l'augment de complexitat, d'aïllament del medi o bé la tendència a la perfecció, entenent l'home com a fi últim de l'evolució, com els *finalistes*); per a uns altres l'ortogènesi descriu alguns casos en què l'evolució sembla prendre un sentit molt determinat (com l'evolució dels èquids); n'hi ha que l'empren en el sentit que l'evolució és predeterminada per un principi vital com l'entelèquia de Driesch, l'*élan vital*, de Bergson, o el *dédans* o “interior de les coses”, de Teilhard de Chardin. Aquestes últimes són les anomenades concepcions *vitalistes*. Els *lamarckistes* associen la força ortogenètica a l'acció del medi. Dins del darwinisme, tendència que ha lluitat fortament contra les concepcions vitalistes i finalistes que advoquen per una agència directiva predeterminada i no adaptativa que guia l'evolució, també s'ha usat el terme “ortogènesi” per referir-se a aquelles tendències d'aparença lineal en l'evolució, com a terme descriptiu i no explicatiu, i en cap cas degut a una força interna o externa de cap tipus (Huxley 1942). La definició del terme a finals dels anys 50 comportava un debat intens i profund (Ruse 2009c). Glick ofereix una

anys seixanta i durant els anys setanta, diversos autors, des de dins d'aquest marc, en qüestionarien algunes premisses, és indubtable que aquesta versió de l'evolucionisme i els seus promotors i seguidors s'imposaren en el discurs científic³¹.

La historiografia dominant sobre l'evolucionisme considera que els arguments aportats pels fundadors del neodarwinisme feren caure els suports al finalisme per inconsistents científicament, conduint a un consens científic al respecte. Aquesta tesi mostra, però, que el finalisme fou discutit i defensat fins ben entrats els anys seixanta no només per rellevants científics espanyols, sinó per personalitats reconegudes de la ciència d'altres països com França, Itàlia, Alemanya o Suïssa.

El neodarwinisme requerí uns processos de cerca de consens que abastaren tota la primera meitat del segle XX, en els quals hi estigueren involucrats múltiples factors econòmics, polítics, nacionals(istes) i ideològics. Espanya constituí un dels focus de resistència al neodarwinisme, però no fou l'únic. La voluntat d'establir una ciència catòlica a Espanya i d'esdevenir el far que havia de guiar Europa cap a una nova cristiandat, féu que la intel·lectualitat franquista s'esforcés a crear vincles amb aquells pensadors estrangers que compartien les seves inquietuds.

Diversos científics, inclosos en aquesta intel·lectualitat, intentaren construir un grup de força alternatiu al materialisme i l'antifinalisme que atribuïen a l'auge del cada cop més potent neodarwinisme. Formaren part del que anomenaren "Escuela meridional de la evolución" o "Movimiento evolucionista continental", en oposició a l'evolucionisme anglo-americà "del norte", el neodarwinisme. En aquest projecte gaudiren d'importants recolzaments internacionals, veus crítiques amb el neodarwinisme que ocuparen llocs de màxima rellevància en el seu àmbit científic i en els seus respectius països. L'estudi del cas espanyol, doncs, obre una porta a l'estudi del període de negociació de l'acceptació del neodarwinisme a Europa,

petita reflexió sobre les diferents maneres d'entendre el terme entre Simpson, Crusafont i altres paleontòlegs influents com Teilhard de Chardin o el genetista Theodosius Dobzhansky (Glick 1994b). Per al debat entre els paleontòlegs finalistes espanyols, veure nota 845.

³¹ L'historiador de la paleontologia David Sepkosky considera que el caràcter hegemònic del neodarwinisme és un constructe historiogràfic que no va existir construït per actors històrics interessats en mostrar-se com els lluitadors contra aquesta hegemonia i alliberadors de les teories evolutives dels constrenyiments que comportava, com Stephen Jay Gould (Sepkoski 2008). Però els autors de més amunt i altres adrecen la presència d'aquesta hegemonia per al període tractat en aquesta tesi -malgrat qüestionin la pretesa unitat i homogeneïtat de criteris entre els que es reuniren sota el terme neodarwinisme- (Borrello 2008; Cain 2000, 2009; Dietrich 1995, 1998; Harman i Dietrich 2008; Ruse 2009a, 2009b, Smocovitis 2014, 1992, 1994).

oferint la veu dels testimonis que generalment han estat menys tinguts en compte, si no oblidats, perquè defensaven els arguments “vençuts”.

Aquesta tesi introdueix, doncs, nous personatges en les històries tradicionals sobre el pensament evolucionista, els interlocutors d'aquells qui, amb el temps, imposaren el seu discurs científic. I, fent això, recupera la veu d'aquells que, amb les seves crítiques, ajudaren a configurar, encara que fos per oposició, el propi jo del neodarwinisme, les seves fronteres, els seus límits. La seva inclusió en el relat històric permetrà entendre millor les estratègies de màrqueting i difusió de la Síntesi Moderna, els recursos esmerçats en establir-se com a hegemònica i presentar-se com a unitària, com una “síntesi”. Sense un competidor com el que es dibuixa en aquesta tesi, negligit com a tal a la literatura, aquestes estratègies perden sentit de ser.

Aquest treball coincideix amb l'anàlisi de Joe Cain quan qualifica el terme “Síntesi Moderna” de categoria “extremadament útil” per a construir grup (tant a favor com en contra), vendre's davant el públic i les institucions, fer front a la dissidència, i oferir eslògans, tant a nivell institucional com a títol personal. Però dissenteix de Cain en la seva proposta d'abandonar-lo en l'anàlisi històrica. En aquest sentit, aquesta tesi pretén ser un exemple que la categoria de “Síntesi Moderna”, com a categoria històrica, pot ser usada per a fer una història amb atenció als matisos, a les dissidències i problematitzadora de la pròpia categoria. La història aquí presentada contribueix a construir aquella “messy, contradictory history” del pensament evolucionista que Cain reivindica i que la historiografia tradicional sobre evolucionisme, focalitzat en la idea de “Síntesi Moderna”, converteix artificialment en “clean lines of heritage”³².

D'altra banda, aquesta tesi també contribueix a situar Espanya, el franquisme i els seus científics en relació amb el seu context internacional. Contraresta la idea d'excepcionalitat que sovint ha acompanyat la percepció del cas espanyol davant el desenvolupament de la ciència internacional com una anomalia de funcionament a causa del franquisme. Durant el franquisme s'imprimiren certament moltes peculiaritats al desenvolupament, concepció i exercici de la ciència i la societat del moment. Aquestes peculiaritats poden actuar per a l'historiador com un amplificador, una lupa d'augment, que permet evidenciar a nivell local, moviments i processos que

³² Cain 2009:625.

també existien a nivell internacional, però que fora de les fronteres espanyoles quedaven eclipsats per un *mainstream* o per una diversitat de pràctiques que a Espanya es trobava capada per l'Estat.

1.1.5. Ciència i públics en el franquisme

Un altre tema que toca aquesta tesi és la comunicació de la ciència durant el franquisme. S'ha escrit profusament sobre l'ús propagandístic dels mitjans de comunicació durant el franquisme, així com de la censura que s'hi aplicava³³. Alguns, molt pocs, d'aquests estudis s'han fixat en la ciència. Però quina política científica seguí el franquisme? Hi hagué una teorització al respecte? Es consensuaren unes línies a seguir? Hi hagueren fòrums de discussió sobre aquest tema en l'Espanya de Franco?

La forta càrrega ideològica, política i religiosa que han acompanyat l'evolucionisme i les teories de l'evolució en fan un cas d'estudi molt interessant quant a la gestió de la seva circulació en els mitjans franquistes. Com veurem en aquesta tesi, el grau de perillositat que se'ls associava incentivà discussions sobre què calia fer amb aquesta informació, com i a qui se li podia permetre accedir-hi i, si havia de circular, amb quina forma ho havia de fer; en definitiva, discursos sobre el model de comunicació científica de l'Espanya franquista.

La concepció de la ciència com un procés comunicatiu³⁴, com el conjunt d'actes de circulació del coneixement intra i entre diferents esferes (sovint difícils de delimitar) i amb diferents actors involucrats, amb diferents graus d'expertesa en el tema, han portat a un interès creixent en la història de la ciència pels formats de circulació de la ciència en la societat. En aquest sentit han pres protagonisme les activitats de divulgació científica i els públics als quals anaven dirigides³⁵.

³³ Abellán 1978, 1989; Álamo Felices 1996; Bermejo Sánchez 1991; Box Varela 2008; Casali 2005; Cazorla 2002; Delgado Idarreta 2004; Díaz Hernández 2007; Diego Pérez 1999; Florensa 2013a; Giner de Grado 1990; Iáñez 2008; Juliá 2000; Lázaro 2004; Mainer 2005; Martínez Rus 2013; Medina-Doménech i Menéndez-Navarro 2005; Nieto-Galan 2013; Oskam 1911; Pecourt 2006; Ramírez Martínez 2008, 2011; Rodrigo Echalecu 2009; Rodríguez-Tranche i Sánchez-Biosca 2006; Ruiz Bautista 1945, 2004, 2008; Ruiz Romero 2002; Sánchez Álvarez 2007; Sánchez García 2004; Sinova 2006; Taberner, Jiménez Lucena, i Molero Mesa 2017; Vadillo López 2010; Zalbidea 2005.

³⁴ Secord 2004.

³⁵ Nieto-Galan 2016.

Fora d'aquests corrents historiogràfics, les activitats divulgatives sovint han estat deixades de banda en biografies i històries institucionals. La tendència ha estat a considerar la divulgació una activitat menor, inferior a l'activitat acadèmica, no part imprescindible d'aquella. Nombrosos arxius personals mostren també aquest biaix: preserven només les activitats considerades acadèmiques del personatge o institució³⁶. Aquest fet, juntament amb el caràcter efímer d'aquest tipus d'activitats, disminueix dràsticament les possibilitats de resseguir-les. En aquest sentit, però també com a eina potent formadora d'opinió, propagandística i de legitimació, aquesta tesi reivindica, al costat d'una historiografia recent al respecte, el valor de la premsa per a estudiar la circulació (i construcció) del coneixement científic³⁷.

1.1.6. Ciència i Guerra Freda

Com destaquen William de Jong-Lambert i Nikolai Kremmentsov, la història de la ciència en la Guerra Freda ha estat dominada durant diverses dècades, per estudis de les tres disciplines principals de l'anomenat complex acadèmic-militar-industrial, és a dir, la física, la matemàtica i la química³⁸. L'estudi de la implementació d'armes nuclears, radars, computadores o elements per a la carrera espacial, involucrats en l'estratègia militar i política en la contesa dels dos blocs implicats, han copat els estudis sobre ciència en la Guerra Freda en detriment d'aquells camps sense aplicació militar aparent.

Aquests estudis, però, han evidenciat que la ciència, en el període de la Guerra Freda, adquirí un valor com a arma propagandística sense precedent, valor que s'estengué a tots els camps de la ciència. D'aquesta manera, aquelles ciències sense aparent valor estratègic assoliren potencial de primer ordre en la contesa degut, justament, al seu caràcter innocu en matèria militar: difondre articles pamfletaris a favor o en contra de la genètica mendeliana no estava sotmès a secret militar com ho estaven la resta d'armes de la Guerra Freda i, precisament per això, a través d'elles es podia lliurar la batalla a l'esfera pública, circular a través de les fronteres i arribar al gruix de la població.

³⁶ L'arxiu de Miquel Crusafont és una de les excepcions a aquesta tendència: ho conserva pràcticament tot, malgrat la part divulgativa de l'autor encara està en procés de catalogació (Glick 1994a).

³⁷ Carandell 2015; Heesen 2004; Hochadel 2013; Lewenstein 1992; Nisbet, Brossard, i Kroepsch 2003; Sommer 2006. Per a una revisió historiogràfica al respecte, veure: Florensa, Hochadel, i Carandell 2016.

³⁸ de Jong-Lambert i Kremmentsov 2012:384.

En aquest sentit, les ciències no militars es convertiren en armes d'abast molt més gran i profund que les que es conceberen en els laboratoris sota l'etiqueta de *top-secret*: arribaren a les cases de la gent, s'hi pogueren quedar lliurement i institucionalitzar-se en les estructures estatals. El cas Lysenko seria una arma discursiva extremadament potent en el període de la Guerra Freda: manifestar-se lamareckista en els anys de la postguerra mundial podia ser interpretat com una adhesió al bloc comunista.

Aquesta tesi recull la reivindicació de de Jong i Kremmentsov d'estudiar el paper d'altres ciències en la Guerra Freda i, en especial, dels discursos sobre ciència com a armes propagandístiques i de cohesió de grup en l'esfera pública per recolzar posicions polítiques tant nacionals com internacionals i així fer explícita la pròpia posició davant els altres i aprofitar els beneficis d'aquest posicionament. Concretament, aquesta tesi evidencia l'ús propagandístic de les ciències de la vida i especialment de la discussió sobre l'evolució per posicionar-se i legitimar la postura anticomunista i per prendre posició en la lluita entre els dos blocs³⁹. Però també mostra el seu ús per legitimar una política científica nacional que advocava per l'espiritualisme contra el materialisme - representat pel neodarwinisme -, en termes d'una pugna per l'hegemonia de l'Europa continental contra el món anglo-saxó.

1.2. Metodologia

Inspirada per l'expressió de Bruno Latour *flattening the landscape*⁴⁰, aquesta tesi ha procurat anar recollint els objectes, actes i actors que s'anava trobant en les fonts sense atorgar-los una jerarquia preconcebuda i anar-los relacionant en el teixit històric de manera que la jerarquia i natura de la relació entre ells emergís de la recerca. Com proposa Latour en el seu clàssic *Reassembling the Social*, aquest "aplanament del panorama" no significa un aplanament del món dels agents, sinó al contrari: els dona l'espai suficient per expressar el seu propi lloc, relacions, prioritats, prejudicis i importància relativa.

Aquesta expressió de Latour és una metàfora per convidar a observar les fonts i els actors abandonant gradacions de poder, etiquetes i demarcacions atribuïdes o conegudes, i deixar que siguin les fonts mateixes qui les dibuixin amb les seves

³⁹ Cain 2009:622.

⁴⁰ Latour 2005:171, 172, 182, 206, 214, 220.

connexions, moviments, relacions i accions. El seu argument és que l'assumpció d'una jerarquia preconcebuda esborra de l'anàlisi les activitats necessàries per establir els contactes que porten a establir aquella jerarquia, quan justament estem interessats en aquests processos. De la mateixa manera, imposar una determinada demarcació, frontera o zona d'acció als agents pot invisibilitzar connexions més enllà d'aquestes.

És gràcies a aquesta aproximació, aplicada a una voluntat d'anàlisi prosopogràfica de les fonts, que aquesta tesi ha descobert una xarxa de connexions dins del franquisme que inclou no només científics sinó filòsofs, teòlegs, juristes, empresaris i polítics que s'agruparen amb un objectiu comú durant un període de temps de la dictadura i que ha romàs invisible als ulls dels historiadors fins ara. Aquesta aproximació ha permès també descobrir els mecanismes de visibilització, difusió i adquisició de poder que seguiren els membres d'aquest grup i establir el grau d'influència que tingueren en el franquisme i el seu paper en la construcció de la ciència i del règim.

Diverses historiografies han contribuït a aconseguir aquest elusiu *flattening the landscape* que sovint costava de mantenir. L'aplicació dels preceptes d'imparcialitat i simetria de la Sociologia del Coneixement Científic han ajudat a desmuntar possibles prejudicis d'anàlisi de les fonts, així com a evitar atorgar importància, en funció de paràmetres aliens a les fonts, a les diverses explicacions i activitats relacionades amb l'evolució⁴¹. L'obra clàssica de John Hedley Brooke sobre ciència i religió també ha estat d'inspiració en aquest aspecte: la seva problematització de les etiquetes i dels llocs comuns, la seva invitació a preguntar-se per les agendes darrera els posicionaments i, sobretot, a qüestionar-se l'existència del conflicte o l'harmonia advocada pels actors ha acompanyat l'anàlisi de les fonts⁴².

El focus en la circulació dels discursos sobre evolució amb especial atenció en l'esfera pública s'ha bastit sobre la concepció de la ciència com un acte de comunicació⁴³. La nova historiografia sobre el paper crucial dels mitjans de comunicació i dels públics en la construcció de la ciència ha jugat un paper clau en la configuració d'aquesta tesi i ha ajudat a fixar la mirada en llocs i objectes habitualment poc escoltats: s'ha posat el focus en publicacions i activitats divulgatives

⁴¹ Schaffer i Shapin 1985, 2011.

⁴² Veure nota 6.

⁴³ Secord 2004.

adreçades a un públic general, en els discursos circulants i s'ha arribat a les discussions en cercles elitistes sobre què i com podia arribar al gran públic. En aquest sentit els treballs de James Secord, Oliver Hochadel, Agustí Nieto-Galan o Miquel Carandell han estat especialment inspiradors⁴⁴.

En l'anàlisi dels discursos circulants sobre evolucionisme ha estat de gran ajuda el concepte de *Boundary work* de Thomas F. Gieryn⁴⁵ a través del qual s'evidencien, com veurem, les estratègies per establir les fronteres entre la bona i la mala ciència per part de diferents actors i emergeixen a la llum diferents interessos darrera d'aquests esforços, immersos en la lluita contra el materialisme, contra el comunisme, contra el liberalisme, contra l'hegemonia del neodarwinisme, contra la secularització o contra el món protestant. En aquest sentit, aquesta tesi voldria constituir una contribució en la línia dels estudis de John Krige per evidenciar les relacions entre ciència, política i poder, i la condició de moneda de canvi que adquireix el coneixement científic a diversos nivells⁴⁶. La seva noció d'hegemonia com “a capacity, a state of being, a preponderance of power”⁴⁷ és la que hi ha darrera de l'adjectiu hegemònic aplicat al neodarwinisme en aquesta tesi: en un context de guerra mundial i després de postguerra, el neodarwinisme florí amb mitjans econòmics i de difusió, i per tant d'influència i de pressió, per sobre d'altres versions més arrelades a l'Europa continental. El seu discurs s'imposà i demarcà les línies entre ciència i no ciència. Aquesta tesi contribueix a visualitzar aquest procés des del focus de resistència que suposà Espanya⁴⁸.

L'anàlisi de Krige del finançament americà a la ciència europea a través de fundacions i la seva definició d'hegemonia sembla en línia amb l'explicació en termes gramscians: una hegemonia aconseguida a través “del lideratge intel·lectual i moral” més que a través de la coerció⁴⁹. Aquesta definició d'hegemonia permearà tota la tesi en referir-nos als grups polítics en lluita dins el franquisme i a les seves estratègies per

⁴⁴ Carandell 2015; Hochadel 2013; Nieto-Galan 2011b, 2016.

⁴⁵ Gieryn 1983.

⁴⁶ Krige 2006; Krige i Pestre 1997.

⁴⁷ Krige 2006:9.

⁴⁸ Quant a la promoció de l'hegemonia del neodarwinisme des d'institucions americanes, Krige proporciona matisos interessantíssims relacionats amb motivacions estratègiques dins la Guerra Freda en el finançament de la recerca genètica a França, com veurem dins del text.

⁴⁹ Parmar 2002:237. La traducció és meua. En paraules de Krige: “Hegemony is not a force that is deployed and that determines or dictates outcomes” (Krige 2006:9).

aconseguir els seus fins a través del domini de l'esfera cultural. Malgrat en el règim franquista els graus de coerció de la població foren sens dubte abominables, els diferents grups de pressió dins el règim, amb els seus intel·lectuals orgànics, cercaren aquell lideratge intel·lectual i moral per aconseguir materialitzar els seus projectes d'estat.

Finalment, el concepte de *trading zone* encunyat per Peter Galison ha estat molt útil per analitzar els espais de debat per consensuar un discurs públic sobre evolució que revela aquesta tesi⁵⁰. Galison aplica aquest terme als espais de treball en equip sorgits de la necessitat de fer funcionar les sofisticades macro-màquines que requereix la microfísica moderna i on fabricants, teòrics i experimentalistes s'han de trobar per compartir coneixements i coordinar peces diverses de la cultura d'aquest camp de la física, que provenen de tradicions diferents. Galison defineix aquests espais com a llocs de “coordinació d'acció i creença”⁵¹. Veurem que les maneres de tractar de funcionar, de trobar un consens, de vegades sense aconseguir forjar un llenguatge compartit, es donaren també a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet on s'hi trobaren diverses peces de la cultura evolucionista del moment per a un projecte comú: consensuar un discurs públic de l'evolució.

1.3. Fonts

L'anàlisi de la premsa franquista pren un pes rellevant en aquesta investigació. En primer lloc, la premsa general i revistes culturals d'elevada distribució s'han pres com el punt de partida per reconstruir aquell discurs oficial o oficiós que, sobre evolucionisme, circulava a l'esfera pública franquista; per tant, allò que, al menys en teoria, estava a l'abast del gran públic. La premsa, durant el franquisme, constituïa l'espai de recull del que succeïa i es podia trobar a l'esfera pública: s'hi anunciaven i ressenyaven els llibres publicats escollits per a ser difosos, s'hi publicaven les programacions de ràdio i televisió, i les convocatòries de cursos, cursets i conferències.

Així, en aquest treball, a més de l'escrutini del cos del text d'articles de premsa, també la recollida i anàlisi d'anuncis, ressenyes i programacions ha constituït una font molt valuosa per reconstruir una part de la vida de l'evolucionisme a l'esfera

⁵⁰ Galison 1997.

⁵¹ Galison 1997:827.

pública espanyola del franquisme, d'altra banda molt esquiva a la investigació històrica. Ha estat a partir d'aquests anuncis i ressenyes que s'ha arribat a la majoria les activitats divulgatives que es dugueren a terme relacionades amb l'evolucionisme: conferències, col·loquis, cursos, xerrades, inauguracions, passis de pel·lícules, publicacions, exposicions, activitats de museus i centres culturals i fins i tot programes de televisió.

La premsa ha constituït un punt de partida per anar a cercar més informació en arxius personals i institucionals. Però, de vegades, ha suposat l'única font preservada. Ressenyes i explicacions dels actes anunciats han permès, no només obtenir informació sobre el contingut de l'acte en qüestió (del qual sovint no n'ha quedat registre enlloc més), sinó sobre l'assistència de públic, l'acollida i, fins i tot de vegades, sobre la resposta dels assistents.

Amb el focus en l'esfera pública, entesa de manera laxa com l'espai on circulen i tenen lloc aquestes activitats divulgatives⁵², la idea era intentar reconstruir allò que "l'home del carrer" podia tenir al seu abast sobre evolució al llarg del franquisme. Per tal d'evitar projectar o demarcar amb etiquetes i fronteres preconcebudes, es van considerar totes les mencions a l'evolucionisme trobades a la premsa, ja estiguessin relacionades amb ciència, literatura, política, filosofia, dogma catòlic, sàtira o humor.

Les peces trobades proporcionaren els fils per continuar la recerca (personatges citats en els textos, idees i frases reiteratives, els autors dels textos...). Estirant aquests fils, es va anar aprofundint en l'origen dels discursos que apareixien en l'esfera pública, i s'arribà a cercles més elitistes a través de publicacions d'alta divulgació científica, cultural o religiosa, algunes d'elles amb una distribució certament restringida.

A partir d'aquests fils de recerca, que finalment es van manifestar altament relacionats entre si, aquesta tesi ha construït un relat sobre la fabricació d'un discurs públic sobre evolucionisme elaborat, conscient i debatut en cercles elitistes restringits, que fou el que dominà l'esfera pública franquista fins ben entrats els anys seixanta. És per això que, malgrat el focus en els discursos públics, aquesta tesi analitza també discussions i debats que s'efectuaren a porta estrictament tancada.

Els canvis observats a partir de mitjans dels anys seixanta, el relleu d'actors principals, i la coherència explicativa de les dades fins aquest llinde temporal van

⁵² Nieto-Galan 2011b.

acabar acotant el període d'aquesta tesi. La majoria de la historiografia sobre el franquisme coincideix a afirmar que a mitjans dels anys seixanta els canvis polítics, socials i culturals són tals que marquen una clara discontinuïtat. I això era també clarament apreciable en les fonts.

1.4. Estructura

La tesi consta de quatre capítols centrals, entre els capítols d'Introducció i de Conclusions, corresponents a quatre períodes cronològics consecutius de la dictadura de Franco. En cadascun d'aquests capítols apareixeran amb especial rellevància quatre actors principals: 1) la premsa franquista; 2) les elits eclesiàstiques; 3) els membres i afins a la Generación del 48; i 4) els científics estudiosos de l'evolució, sobretot el paleontòleg sabadellenc Miquel Crusafont. Al llarg de la tesi s'aniran desvelant punts de contacte entre aquests actors, aparentment desvinculats en un principi, fins a aparèixer totalment entreteixits en el capítol 5.

En el capítol 2, "L'era de l'estrella apagada (1939-1949)", el silenci evolucionista a la premsa contrasta amb el debat encès i prolífic entre les elits eclesiàstiques. En aquest període la revista *Arbor*, capitanejada per membres de la Generació del 48, lidera la construcció d'un discurs antimaterialista de l'evolució com a part del projecte de ciència catòlica del CSIC. La iniciativa d'aquests ideòlegs del règim, però, neix desvinculada dels científics nacionals especialistes en evolució, que ja comencen a actuar per a fer visible el seu camp d'estudi, aspecte en el qual comença a destacar Miquel Crusafont.

Aquest capítol estudia també l'ús d'escàndols científics internacionals relacionats amb l'evolucionisme, com el cas Lysenko, a l'URSS. Aquest escàndol fou usat a Espanya per legitimar l'ideal franquista d'una ciència catòlica i antimaterialista, però també per a vindicar-se en la lluita anti-comunista, constituint un posicionament explícit entre els dos blocs en lluita en la Guerra Freda. S'evidencia, doncs, el paper de la ciència en la legitimació de polítiques diverses tant nacionals com internacionals. Aquesta estratègia, concienzosament elaborada i argumentada en cercles elitistes com *Arbor*, esdevé simple pancarta pamfletària i propagandística a la premsa general.

El capítol 3, "El permís per a homes doctes (1950-1953)", mostra com l'encíclica *Humani Generis*, promulgada pel papa Pius XII l'any 1950, incentiva el debat sobre

la circulació de la teoria de l'evolució i la seva perillositat, alhora que serveix de guardaespalles per aquells, sobretot científics, que s'aventuren a parlar d'evolució a l'esfera pública. Per altra banda, alguns esdeveniments (congressos i reunions) fan que homes del Grupo *Arbor* i dels cercles eclesiàstics es trobin en fòrums de debat, alguns d'ells internacionals, on es debat sobre l'impacte de certes concepcions de l'origen i essència humanes i, per tant, sobre teories vigents de l'evolució.

En aquest període esclata la lluita cultural pel poder dels homes d'*Arbor* amb altres faccions del règim. La postura davant l'evolucionisme esdevé una manera de definir-se i diferenciar-se i alhora una arma de visibilització i difusió del propi projecte, aprofitant l'elevat interès públic per aquests temes. A través de les pàgines de la revista de divulgació del CSIC, els homes del Grupo *Arbor* intenten establir i difondre un discurs finalista i teista sobre l'evolució, en oposició al neodarwinisme. Per primer cop, comptaran amb científics experts per a construir-lo, tant nacionals com estrangers. Un altre escàndol científic internacional, el frau de Piltdown, marca aquest període. La reacció de la premsa, atacant l'evolucionisme sense distincions, estableix les bases de la campanya que endegarà Crusafont per reivindicar el lloc del científic a la premsa.

En el capítol 4, "La irrupció a l'esfera pública (1954-1958)", arran de la seva pèrdua d'influència sobre el règim, els homes de la Generación del 48 decideixen fundar l'Asociación Menéndez Pelayo (AMP) per a dur a la pràctica el seu projecte políticocultural. Els científics formen part integral del projecte des del començament. L'associació no es limita a reclutar intel·lectuals catòlics de màxima influència política i social, com ja s'havia fet des d'*Arbor*, sinó que fa un èmfasi especial en la divulgació de la seva idea de cultura a "un público medio". L'aparició de Crusafont com un potencial demostrador d'una evolució finalista davant la comunitat internacional i la seva prolífica activitat divulgativa propicien la inclusió del paleontòleg al projecte.

El cas de l'*Oreopithecus*, de ressò internacional, esclata en aquest període també en l'esfera pública franquista. La reinterpretació de les restes d'aquest primat fòssil per part de Johannes Hürzeler, paleontòleg suís profundament catòlic i amic de Crusafont, és llegida com una prova de la singularitat de la línia homínida entre els paleontòlegs espanyols. Per primer cop apareixen explicacions extenses de diverses teories sobre

l'evolució a la premsa general, així com de la distinció entre evolucionisme i darwinisme.

Finalment, en el capítol 5, “Les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (1959-1967)“, tots els actors que hem anat veient vincular-se al llarg dels capítols precedents s'entrellacen a través de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet. Organitzades per l'AMP, aquestes trobades tenen l'objectiu de forjar un discurs públic sobre l'origen de la vida i l'evolució, ortodox en l'aspecte catòlic i rigorós científicament, apte per a ser posat a l'abast del públic general. Teòlegs, científics, periodistes, membres del Grupo *Arbor* i altres membres afins a l'AMP hi participen. També Crusafont. Les trobades són anunciades, ressenyades i comentades a la premsa general de manera inusualment abundant per la temàtica i repetides en centres culturals i ateneus arreu del país.

Diversos esdeveniments internacionals (amb diferent ressò a l'esfera pública espanyola) exerceixen un paper clau en el tret de sortida d'aquestes Conversaciones: el centenari de la publicació de l'*Origen de les espècies*, de Darwin, el premi Nobel de Severo Ochoa i l'anunci del Concili Vaticà Segon, tots tres el 1959, el mateix any en què tindran lloc les I Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

El capítol 5 acaba amb l'ocàs de l'AMP, la disgregació dels seus membres i la separació de les diferents sensibilitats que fins aleshores hi havien conviscut. Els membres de l'AMP han perdut el poder directe de gestió de la cultura de què havien gaudit durant bona part del període tractat. Això dóna pas a un període de relleus dels actors que parlen d'evolució a l'esfera pública i a una tecnificació del discurs: trobem el pas de la bóta a la bata; dels paleontòlegs als genetistes i bioquímics; de Crusafont i Bermudo, a Prevosti i Villar Palasí; dels ossos a l'ADN; de l'avi mono al besavi hidrogen. Podríem dir que del finalisme teista al neodarwinisme... Però aquí caldria introduir molts matisos que formen part d'una altra història.

2. L'era de l'estrella apagada (1939-1949)

La presència (o l'absència) de l'evolució a l'esfera pública posa de manifest les polítiques científiques, de depuració, de censura i d'informació del règim franquista en la postguerra. En aquest capítol es compara el tractament de l'evolució a la premsa oficial amb el donat al mateix tema per la premsa de l'exili i n'extraurem uns patrons d'acció inextricables de l'ideari polític defensat pels autors i rotatius tant dins com fora d'Espanya. Identificarem les arrels de la tendència oficial i en reconeixem els hereus.

Aquestes idees s'integraren en la llavor d'un projecte cultural tradicionalista, catòlic i monàrquic al voltant de la revista *Arbor*, del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), i que pretenia aconseguir els seus objectius polítics a través de la instauració d'una hegemonia cultural. El seu projecte pretenia restaurar a la pràctica l'arbre lul·lià de la ciència, on tots els sabers formarien una unitat emmarcada per una nova cristiandat oposada al materialisme i al comunisme. La inclusió de les ciències de la vida, en particular l'evolucionisme i les teories sobre l'origen de la vida i de l'home, en aquest ideal de cultura cristiana, fou un tema ineludible i clau per a la consecució d'aquest projecte.

Per un altre cantó, s'obria una línia eclèctica, aparentment més concordista, abanderada pel paleontòleg català Miquel Crusafont que, reivindicant el seu espai professional i treballant des d'una concepció de ciència catòlica d'acord amb la propugnada pel règim, començà una labor important de divulgació de l'evolucionisme, sense acabar d'encaixar en el projecte cultural del grup d'homes d'*Arbor*.

2.1. L'evolucionisme en el CSIC d'Albareda i Ibáñez Martín

La idea d'una ciència espiritual en absoluta consonància amb la fe catòlica, entesa com una activitat per aproximar-se a Déu, fou la propugnada oficialment a Espanya després de la Guerra Civil. El Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), creat per Franco per a gestionar i dirigir la investigació científica del país, es va fundar sota aquestes premisses. El 1940, en el discurs d'inauguració d'aquesta institució científica, el seu primer president, José Ibáñez Martín (1939-1967), va proclamar "Queremos una ciencia católica". La implantació d'aquesta ciència

“armonizada con la fe” implicava una purga de coneixements i teories científiques. Així ho expressava en el mateix discurs: “Liquidamos, por tanto, en esta hora, todas las herejías científicas que secaron y agostaron los cauces de nuestra genialidad nacional y nos sumieron en la atonía y la decadencia”⁵³.

La decadència s’associava amb els períodes de República i governs d’esquerres que havien precedit el govern de Franco a la història d’Espanya. En el discurs del règim, aquesta associació va ser enormement repetida a través de l’aparell propagandístic. Pel que fa a la investigació, l’acadèmia, l’ensenyament i els mitjans de comunicació, els períodes republicans i liberals havien tendit a permetre la llibertat de càtedra, la supressió de censura i, d’aquesta manera, la difusió de discursos en xoc amb el dogma de l’Església Catòlica⁵⁴. Les paraules del ministre Martín formaven part del discurs oficial que propugnava eradicar en la ciència espanyola, i a través d’ella, qualsevol indici d’aquestes tradicions republicanes o liberals.

Martín i José María Albareda (1902 - 1966), secretari del CSIC fins a la seva mort i membre numerari de l’Opus Dei, denunciaven que la inclinació de la política científica espanyola cap a les esquerres contribuïa a la corrupció de la societat mitjançant la propagació d’idees materialistes, atees o agnòstiques. Això havia propiciat que els científics, segons paraules d’Albareda, es desentenguessin dels seus “deberes para con Dios y para con los hombres” i haguessin volgut “desconectar la Ciencia”⁵⁵. Segons ells, a través d’aquesta política, la ciència s’havia convertit en el vehicle de la “irreligió, les modes estrangeres i els fanatismes partidistes”, tots ells conceptes contraris al catolicisme, tradicionalisme, partit únic i autarquia promoguts en el primer franquisme⁵⁶.

La seva política científica anava encaminada, doncs, a corregir aquestes tendències. Per aconseguir-ho, Albareda i Ibáñez van concebre el CSIC com un organisme que no podia ser imparcial o ideològicament no esbiaixat. El CSIC havia de “fomentar, orientar y coordinar la investigación científica nacional”⁵⁷, amb l’objectiu de “poner

⁵³ Memoria de la Secretaría General 1940-1941, CSIC, Madrid 1942, p. 32, citat en Blázquez Paniagua 2009:56. Per al plantejament de la política científica del CSIC en el primer franquisme veure: Malet 2008, 2009; Pérez López 2016; Santemas i Muñoz 1993.

⁵⁴ Blázquez Paniagua 2004a:130-34.

⁵⁵ Albareda 1966:413.

⁵⁶ Malet 2009:319.

⁵⁷ de Felipe 2002:81.

la ciencia y la alta cultura al servicio del Movimiento Nacional” i de Déu⁵⁸. L’ensenyament i l’activitat científica havien de funcionar guiats i controlats pels interessos de la nació i subordinats al dogma catòlic⁵⁹. Un model de gestió científica autoritari i paternalista que encaixava amb el model polític dictatorial del règim franquista i bevia del model organitzatiu altament jerarquitzat de l’Opus Dei, al qual pertanyia Albareda⁶⁰.

A més, i “ante todo” havia d’aconseguir-se “la restauración de la clásica y cristiana unidad de las ciencias, destruida en el siglo XVIII”. L’escissió de ciència i espiritualitat i la dissociació de ciència i cultura com a entitats independents constituïen per a la seva concepció un ordre antinatural i perniciosos. Calia esmenar aquest “divorcio y discordia” i promoure l’“árbol total de la ciencia”, retornant a les ciències el seu “régimen de sociabilidad”. Tot això es podia aconseguir amb un “franco y seguro retorno a los imperativos de coordinación y jerarquía” i imposant en la cultura l’ordre inspirat en el “glorioso Movimiento” que conjugava “las lecciones más puras de la tradición universal y católica con las exigencias de la modernidad”⁶¹.

La importància del pensament i ideologia respecte a la ciència que compartien Ibáñez Martín i Albareda es propagaven més enllà de la institució que governaven. El seu concepte de la investigació científica (àmpliament concebuda) i de com havia de ser la seva política de gestió, va abastar acadèmia, universitat i ensenyament primari i secundari: el CSIC no només controlaria la investigació sinó també la universitat, triant entre els candidats per a les càtedres i llocs associats, i decidint quines línies d’investigació mereixien o no d’inversió de l’Estat. Més enllà de l’àmbit acadèmic, a més, Ibáñez Martín va ser ministre d’Educació de Franco durant dotze anys (1939-1951). Des del seu càrrec, va redissenyar completament el sistema educatiu espanyol, des de l’educació primària fins a l’educació superior⁶².

Sota aquesta ideologia, en l’ensenyament primari i secundari diversos conceptes “molestos” per l’ortodòxia catòlica van ser eliminats o substituïts. “Aparición del

⁵⁸ Malet 2009:321.

⁵⁹ Malet 2009:325.

⁶⁰ Quant a la política de científica del CSIC, veure: Malet 2009; Santesmases i Muñoz 1993.

⁶¹ Preàmbul del decret-llei de la creació del CSIC. Boletín Oficial del Estado, Madrid, 24 de novembre de 1939. Citat en: Ynfante 1970.

⁶² Malet 2009:319.

hombre” va ser substituït per “creación del hombre” i el lema “A Dios por la ciencia” es va estendre per manuals d’ensenyament i llibres de popularització de la postguerra⁶³. Tot plegat era el resultat de la política científica d’Ibáñez i Albareda que havia recuperat l’antiga metàfora de la naturalesa com un segon llibre de la revelació, la lectura del qual havia de portar la humanitat cap a Déu⁶⁴. Aquesta concepció va acompanyar i va fonamentar els criteris de la depuració (tant personal com conceptual o intel·lectual) que es va realitzar en la ciència i l’ensenyament durant la dictadura. La metàfora higiènica es va usar repetidament en el discurs del règim i s’inclouïa en la retòrica de la “Santa Cruzada”, vinculant el suport al Movimiento amb la defensa d’un “sa” catolicisme⁶⁵.

En aquest ambient, la teoria de l’evolució de Darwin, que havia estat descrita l’any 1938 per Pedro Sainz Rodríguez, primer Ministro de Educación de Franco, com una “estrella apagada”⁶⁶ va ser eradicada de catecismes, llibres de text i manuals universitaris⁶⁷. L’evolució també fou retirada de llibreries i biblioteques i, per complementar aquestes accions depuratives, l’aparell propagandístic del règim es va esforçar a proscriure aquella teoria associada al materialisme i l’ateisme, tot vinculant-la a conceptes desagradables en els mitjans de comunicació.

2.2. Les arrels del discurs públic antidarwinista de postguerra

El 1936 podíem llegir en el diari ultraconservador *El siglo de oro* l’apel·latiu de “demonios de gran estilo” dirigit a una sèrie de pensadors considerats “ingenios malignos que arruinan el mundo de las almas y el mundo de la cultura”⁶⁸; entre aquests dimonis, s’hi incloïa Darwin. Aquesta no era una opinió aïllada. De fet, l’expressió que donava títol a l’article venia, possiblement, d’un escrit d’Othmar Spann, “Filosofía de la Sociedad”, que havia gaudit d’una certa circulació a l’esfera

⁶³ Blázquez Paniagua 2004a:219, 212-18.

⁶⁴ Malet 2009:323.

⁶⁵ Taberner et al. 2017.

⁶⁶ En un discurs a la Universidad de Santiago el juny de 1938. Citat en: Alted Vigil 1984:215.

⁶⁷ Blázquez Paniagua 2011a; Florensa 2013a. Val la pena recordar aquí excepcions tan notables com el manual de zoologia de Fuset i Tubià, de 1947, on l’autor ironitzava sobre la capacitat del creacionisme d’explicar l’evolució de les espècies, amb marcat suport darwinista (Blázquez Paniagua 2004a).

⁶⁸ Gomis 1936.

pública espanyola: el text havia estat traduït i publicat per la *Revista de Occidente*⁶⁹, promoguda pel filòsof José Ortega i Gasset, i, al seu torn, comentat a les pàgines d'*Acción Española*⁷⁰, la revista dels tradicionalistes catòlics monàrquics on Ramiro de Maeztu, en citava un fragment:

Nuestra época está bien surtida de genios mediante el cine, las varietés, la opereta, el materialismo, naturalismo, atonalismo, cubismo, impresionismo, expresionismo, dadaísmo, los periódicos, los mercachifles de la ciencia, la demagogia. Estos genios simiescos forman un frente de batalla difícil de vencer para el genio verdadero. Porque no sólo forman en sus filas los pornógrafos, estafadores, demagogos de tres al cuarto, sino también demonios de gran estilo, como Locke, Hume, Voltaire, Rousseau, Marx, Darwin, Buchner, Moleschott, los poetas de la “joven Alemania” y los poetas de la de hoy, que los siguen. Todo el que malbarata su potencia, se convierte en genio simiesco y maligno, ya sea en un plano superior o ínfimo.⁷¹

L'ús dels adjectius i l'imaginari popular en aquesta frase pretenia crear una dicotomia on, en el costat fosc, hi caiguessin vinculats el materialisme, el caos i el mateix diable. L'aplicació de la paraula simiescos en aquesta dicotomia ens mostra fins a quin punt havia permeat l'evolucionisme darwinian en l'imaginari del costat fosc dels discursos ideològics i polítics de l'època. La condició de dimonis de gran estil l'aconseguien aquests pensadors per la seva adhesió o contribució al materialisme i al comunisme, en combinació amb la seva capacitat seductora del gran públic. Però “simiescos” ho eren única i exclusivament gràcies a Darwin.

La línia antidarwinista que trobem a la premsa espanyola després de la Guerra Civil tenia, doncs, arrels prèvies a la dictadura⁷². Abans de la guerra, certs sectors de la

⁶⁹ A les pàgines de la revista, també s'hi elogiava Jakob Johann von Uexküll (1864-1944), zoòleg i filòsof alemany molt crític amb el darwinisme de qui Ortega va promoure la traducció i publicació a Espanya de l'obra “Ideas para una concepción Biológica del mundo”(Uexkull 1945). Aquesta obra constituïa una crítica demolidora del darwinisme. S'obria amb aquestes paraules: “Estamos en vísperas de una bancarrota científica cuyas consecuencias son aun incalculables. Hay que borrar al darwinismo de la serie de teorías científicas” (Blázquez Paniagua 2004a:165). Segons Benavides (1988) –citada en Blázquez Paniagua 2004a:164- José Ortega y Gasset (1883-1955), “abandonó su darwinismo influido por el pensamiento biológico alemán, adhiriéndose a ideas lamarckistas, vitalistas y mutacionistas” a les primeres dècades del segle XX, amb la crisi del darwinisme i, segons Blázquez, divulgaria el neovitalisme a Espanya (Blázquez Paniagua 2004a:166).

⁷⁰ Veure nota 74.

⁷¹ de Maeztu 1935:526.

⁷² Per una visió històrica de l'apropiació del darwinisme i l'evolucionisme en general a Espanya el segle XIX veure: Camós 2008; Glick 2011; Glick i López Piñero 1982; Glick et al. 2001; Núñez 1977; Pelayo 2008. Per a una historiografia crítica completa veure: Catalá Gorgues 2009.

societat espanyola –la facció més conservadora, tradicionalista i catòlica integrista- ja contribuïen i participaven de la construcció d'aquest imaginari antidarwinista que construïa un pack indissoluble entre Darwin, Freud i Marx i associava de manera unívoca l'evolucionisme amb materialisme, comunisme, i el situava entre les causes dels mals de la societat i l'home del moment⁷³.

Un cas interessant d'estudi per resseguir i entendre les arrels antidarwinistes del règim franquista i les bases intel·lectuals sobre les quals es va construir, és *Acción Española*⁷⁴. Sota aquest nom responien una revista i una associació cultural homònimes. Un dels seus tres fundadors era Eugenio Vegas Latapié⁷⁵, de qui parlarem més endavant en aquesta tesi⁷⁶. La publicació⁷⁷ (1931-1937) pretenia ser una revista doctrinal per defensar i propagar els principis catòlics i monàrquics, contra la revolució que propugnaven les forces d'esquerres i republicanes que prenien força en aquell moment.

⁷³ Per una aproximació a l'antidarwinisme de principis de segle XX en l'àmbit acadèmic veure: Blázquez Paniagua 2007b; Pelayo 2007b.

⁷⁴ Sobre *Acción Española*, veure: Badía 1992; González Cuevas 1998; Montero 2001, 2005b, 2010, Montero García 1999, 2009; Morodo Leoncio 1978. La relació de membres constituents d'Acción Española ajuda a fer-se una idea del poder intel·lectual que assolí aquesta organització i del poder fàctic que podia acumular la xarxa que va crear. Hi trobem noms coneguts en l'àmbit polític i de la intel·lectualitat espanyola del franquisme, així com noms rellevants de l'aristocràcia i relacions amb mitjans de comunicació. A més a més, molts d'aquests noms apareixeran com a protagonistes (o col·laboradors d'aquests) en aquesta tesi com: José María Pemán, president; Sáinz Rodríguez, vicepresident; Ramiro de Maeztu, Ibáñez Martín o el marquès de Quintanar, entre els vocals; i Eugenio Vegas Latapié, el secretari. Al seu voltant s'anaren agrupant intel·lectuals destacats tant del camp monàrquic, la majoria, com del tradicionalista.

⁷⁵ Eugenio Vegas Latapié (1907-1985), de tendència monàrquica i ultracatòlica, fou auditor de guerra de l'exèrcit franquista. Del 1942 al 1948 s'incorporà a la Secretaria Política del pretendent al tro, Juan de Borbón, a l'estranger, i exercí de preceptor del príncep Juan Carlos. El 1949 tornà a Espanya. Tinent del Cuerpo Jurídico Militar i Consejero de Estado abans de la Guerra, el 1955 seria readmès al Consejo de Estado i esdevingué assessor jurídic del Banco Central. Durant el franquisme promogué activitats per a la restauració de la monarquia a través de la societat Cultura Española (Díaz Hernández 2011:28). Amic personal de Calvo Serer, que lideraria el Grupo *Arbor* (veure apartat "El naixement del Grupo *Arbor*"), col·laboraria en les activitats de l'AMP (veure capítols 4 i 5).

⁷⁶ Els altres dos fundadors foren Ramiro de Maeztu i el marquès de Quintanar. Ramiro de Maeztu (1874-1936), comte de Maeztu, fou un escriptor tradicionalista i monàrquic assassinat al començar la Guerra Civil i convertit en màrtir i ídol durant el franquisme. Fou diputat a les Corts per Renovación Española, partit d'oposició a la República. Fernando Gallego de Chaves Calleja (1889-1974), marquès de Quintanar, fou enginyer de camins, poeta i assagista monàrquic.

⁷⁷ Entre 1931 i 1936 se'n publicaren 89 números, amb més de 10000 pàgines i aproximadament 2000 subscriptors, majoritàriament aristòcrates, terratinents i industrials, entre els quals hi havia don Juan de Borbón (1913-1993) i el general Francisco Franco (1892-1975). En l'editorial del número 89 diria que "la democracia y el sufragio universal eran formas embrionarias de comunismo y de anarquía" i que la revista s'havia "consagrado a desenterrar las viejas verdades en las que se cimentaron la Cultura y la Civilización cristianas", simbiosi de feixisme i fonamentalisme catòlic, segons descripció de la Biblioteca Nacional de España (BNE s.d.).

Durant la gestació de la Guerra Civil i en la construcció intel·lectual del posterior règim franquista, aquesta associació i la seva revista exerciren una funció legitimadora i sustentadora intel·lectual de l'Alzamiento i, posteriorment, del manteniment del règim franquista. A través de l'associació, s'organitzaven cursos i conferències amb aquests objectius. José María Pemán⁷⁸, de qui també parlarem més endavant, en fou el primer president. Vegas Latapié en fou secretari i segon president. I entre els conferenciants i articulistes, destaquem, perquè també apareixerà més endavant en aquesta tesi, Jorge Vigón⁷⁹. *Acción Española* serviria

para agrupar e intelectualizar a las diferentes corrientes reaccionarias del pensamiento tradicionalista católico-monárquico español, que fundamentará el estrato ideológico-político de las derechas y la ultraderecha que contribuyen al levantamiento militar del 18 de julio de 1936 y la posterior institucionalización del Movimiento Nacional, sustentador de la larga Dictadura Franquista.⁸⁰

En el seu article de presentació invocaven la guia intel·lectual de Jaime Balmes (1810-1848), Juan Donoso Cortés (1809-1853) i Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1912)⁸¹: defensaven la instauració d'una monarquia tradicional, catòlica, autoritària,

⁷⁸ José María Pemán (1897-1981), escriptor i activista polític, contribuï amb els seus escrits a la propaganda de la dictadura de Primo de Rivera i a la de Franco. Membre de l'Associació Catòlica Nacional de Propagandistas (ACNP) i Membre de la Real Academia Española, seria president del Consejo Privado de Juan de Borbón. Després de les seves "oraciones universitarias de Hispanidad" pronunciades en una sessió de Claustre Ordinari de la Universitat de Salamanca el 1936, pronunciaria les famoses paraules l'aleshores rector d'aquella universitat Miguel de Unamuno: "Venceréis pero no convenceréis, venceréis porque tenéis la fuerza pero no convenceréis porque os falta la razón". Durant la dictadura de Franco col·laboraria amb el diari *ABC* (Díaz Hernández 2011:195. Per a la versió de Pemán dels fets de Salamanca veure: Pemán 1964). Seria membre del Grupo *Arbor* i, posteriorment, de l'AMP (veure capítols 3 i 4).

⁷⁹ Jorge Vigón Suerodíaz (1893 –1978) va ser un militar, escriptor i polític monàrquic espanyol, divulgador de l'obra de Menéndez Pelayo, partidari del Comte de Barcelona. Coronel el 1942 i general i governador militar el 1952, seria nomenat Ministre d'Obres Públiques el 1957. Col·laborador de l'Institut Jerónimo Zurita d'Història del CSIC, esdevindria membre de l'anomenat Grupo *Arbor* (veure apartat "El naixement del Grupo *Arbor*"). Seria col·laborador de revistes com *Arbor* i *Ateneo* i de diaris com *ABC* i *La Vanguardia Española* (Díaz Hernández 2011:46), i membre de l'AMP (veure capítol 4).

⁸⁰ BNE s.d. Sobre la influència d'*Acción Española* com a "òrgan doctrinal" i "trinxa ideològica" del moviment que culminà amb el cop d'estat franquista, veure: González Cuevas 1998; Malet 2016:54-55; Morodo Leoncio 1978, 1985. Per la seva pervivència en el franquisme i la tasca legitimadora del règim que dugué a terme, veure: Box Varela 2008; Colectivo 36 1974; Díaz Hernández 2007, 2011, 2012; Ferrary 1994; González Cuevas 2013; Iáñez 2008; Juliá 2000; Montero 2010; Pecourt 2006; Prades Plaza 2008a, 2012a, 2012b; R. 2004; Raja Vich 2010; Sánchez García 2004; Tusell 1984; Vilanou 2011.

⁸¹ Pensadors, filòsofs i literats tradicionalistes catòlics del segle XIX que foren mitificats durant el franquisme. Diferents faccions del règim se'ls apropiaren de maneres diverses i en diferent grau. Per als tradicionalistes catòlics ideòlegs del nacional-catolicisme fou central el pensament de Marcelino Menéndez Pelayo: a través de les seves obres es construïren els discursos i la conceptualització sobre

antiliberal y antiparlamentària i, amb ella, la construcció d'un "Nuevo Estado"; La visió d'aquests intel·lectuals era l'única opció legitimada: era "el camino que Dios les señala. Y fuera de la vía, no hay sino extravíos"⁸².

En tot això, quina cabuda hi tenien la ciència i l'evolucionisme? *Acción Española* pretengué fundar una escola de pensament contrarevolucionari el més científica possible⁸³. Degut en part al model d'intel·lectual que havien adoptat, basat en Marcelino Menéndez Pelayo, i a la imbricació que estava adquirint la ciència en l'organització de l'Estat i la societat arreu⁸⁴, la ciència formava i havia de formar part de la seva labor intel·lectualitzadora, de la "Contrarevolución", d'arrels profundament tradicionalistes, catòliques integristes i monàrquiques. Veien la necessitat de conduir la modernitat, identificada amb els avenços científics i tècnics, a través del que ells entenien per la tradició i els valors tradicionals espanyols:

Y cruzarán nuestro río todos los grandes puentes, los más modernos y atrevidos; y pondremos en nuestros "saltos" las turbinas más recientes...Pero el cauce, nuestro cauce, el río, España. [...] Es que hemos abominado del evolucionismo⁸⁵. Habíamos cooperado a él. Acabamos de adquirir conciencia de nuestro tremendo error. ¡Atrás la zanja! Vamos resueltamente, modernamente, con todo nuestro bagaje hispánico, sobre el río, por el río, junto al río. [...] Dentro de poco, quizás tras final turbonada, al inclinarnos sobre el río y probar sus aguas, veremos que vuelven a saber a Cristo y a España, sales de la limfa nacional [...] esto es el río, esto la Tradición⁸⁶

El lloc i paper de la ciència i la tècnica en la construcció intel·lectual d'aquesta facció tradicionalista i catòlica, que tant de pes havia de tenir en la construcció del règim que s'imposaria després de la Guerra Civil, és una qüestió que ha tendit a passar desapercebuda en els estudis existents⁸⁷, però és de vital importància per entendre el

"el intelectual católico" i el debat sobre el lloc dels heterodoxos a la cultura espanyola. Per aquestes apropiacions i matisos entre diferents faccions polítiques veure: Alted Vigil 1990; Blasco Gil i Mancebo 2010; Box Varela 2008; Díaz Hernández 2007, 2012; Malet 2008; Montero 2007; Otero Carvajal 2014; Prades Plaza 2012a, 2012b; Raja Vich 2010; Sánchez García 2004; Vilanou 2011.

⁸² *Acción Española* 1931:2.

⁸³ R. 2004.

⁸⁴ Pestre 2003.

⁸⁵ En aquesta cita el terme evolucionismo no s'usa en el seu sentit biològic, però contribuïa, tenint en compte la barreja de conceptes i teories que albergarien la paraula *evolucionismo* a les pàgines de la premsa franquista de postguerra i més enllà, a la càrrega pejorativa de la paraula.

⁸⁶ Zuloaga 1932:582.

⁸⁷ Veure Introducció.

projecte cultural i polític que es posà en marxa un cop instaurat el franquisme, ja que la seva idea de cultura, de coneixement, era unitària i incloïa la ciència.

El darwinisme, i l'evolucionisme en general, van tenir molt a veure en la configuració de la concepció de ciència promoguda pels ideòlegs del franquisme. Degut a la forta vinculació del darwinisme al materialisme i al mecanicisme, construïda tant des dels sectors socialistes i comunistes -per apropiarse'n-, com des dels sectors conservadors -per atacar-lo-, les teories evolutives havien d'aflorar en la discussió sobre ciència, ja fos per discutir-ne plans de divulgació (o silenciament), línies d'investigació o els currículums d'ensenyament: el posicionament davant d'elles suposava implicacions a molts altres nivells. Les pàgines d'*Acción Española*, doncs, com a aspirants a establir doctrina intel·lectual per recolzar una reacció vers el règim polític establert a Espanya abans del 1939, van abordar el tema del darwinisme i l'evolucionisme⁸⁸.

En la línia editorial de la revista hi podem identificar el motlle de la política de comunicació científica que adoptaria el règim franquista davant l'evolucionisme durant bona part del franquisme, així com la llavor dels discursos que circularien. *Acción Española*, com hem vist, identificava a les seves pàgines darwinisme amb marxisme. També el presentava com una teoria *científicament* fracassada i destinada a l'oblit. José Luís Vázquez Doderó⁸⁹ escrivia per *Acción Española*:

La concepción de Darwin es paralela a la de Carlos Marx. En la primera ya no cree nadie. Fracasó en los laboratorios, en las pruebas a que la sometió la ciencia. En la de Marx ya no hay tampoco minoría intelectual que crea; si enciende todavía las pasiones de las muchedumbres es por lo que tiene de halagadora para sus más bajos instintos; pero el choque duro y violento con la realidad acabará por hacerlas perder toda esperanza.⁹⁰

⁸⁸ Per a estudis sobre el darwinisme abans de la Guerra Civil a Espanya, veure: Blázquez Paniagua 2007b, 2011b, Pelayo 1984, 1999, 2007b, 2008.

⁸⁹ José Luís Vázquez Doderó (1908-2001), periodista, assagista i crític literari, analista de Menéndez Pelayo, fou membre d'*Acción Española* i redactor de la revista homònima. Un cop en el franquisme, col·laboraria amb *Blanco y Negro* i *ABC* i dirigí l'Editorial Prensa Española. Amic de Vegas Latapié i de Calvo Serer seria col·laborador del Grupo *Arbor* (veure apartat "Els ideòlegs del règim i l'evolució"). Formaria part del Consejo Privado de Juan de Borbón i seria membre de l'AMP (veure apartat "L'Asociación Menéndez Pelayo").

⁹⁰ Vázquez Doderó 1934:549.

En un altre article, hi podem llegir: “Darwinismo, tan de capa caída en nuestros tiempos, y nunca aceptado, sino mirado con desdén o por lo menos con reserva, y aun refutado por la aristocracia de las ciencias naturales.”⁹¹

De manera coherent amb la voluntat d'*Acción Española* de construir un pensament contrarrevolucionari científic, les objeccions a l'evolucionisme es cercaven en l'autoritat científica. Pemartín, escrivia en un article:

Cuando Darwin y Spencer cimentaron en la segunda mitad del siglo XIX, el primero con su ciencia demasiado conjetural, el segundo con su filosofía demasiado mecanicista la gran teoría del Transformismo, el pensamiento naturalista y antireligioso adquirió una mística y beata certidumbre. Descartadas las preocupaciones metafísicas, aquella Ciencia positiva que según Renán había de suplantarse a la Religión, parecía colmar con el transformismo un abismo hasta entonces insondable para la ciencia: el desarrollo de la vida en el mundo orgánico. Nadie hubiera podido hacer creer entonces a aquellos satisfechos y seguros sabios ochocentistas que la Ciencia de nuestro siglo, más sólida y exigente, había de dar de lado al darwinismo para admitir tan sólo un transformismo parcial, zigzagueante, con los cruzamientos selectivos de Mendel y las mutaciones rápidas de De Vries; había de dejar desencajada y mohosa a la gran máquina exacta y geométrica del transformismo general, montada sobre rodajes de hipótesis audaces y más o menos gratuitas, por sus creadores del siglo anterior.⁹²

Segons expressava Pemartín la ciència del segle XX, més avançada, s'havia encarregat de rovellar (o florir) el mecanicisme en què es fonamentava el darwinisme.

Des de les pàgines d'*Acción Española*, doncs, es procurava una deslegitimació científica de l'evolucionisme: a través de la deslegitimació de la pràctica científica de reconeguts defensors del darwinisme pretenien demolir el darwinisme al complet. Ernst Haeckel⁹³ hi apareixia com el protagonista del “flagrante delito de composición de dibujos a su antojo, que luego publicó como pruebas fotográficas de su famosa ley

⁹¹ Reina 1932:460-61.

⁹² Pemartín 1934:1151-52.

⁹³ Ernst Haeckel (1834-1919), biòleg i filòsof alemany que promogué les obres i pensament de Darwin al seu país. Desenvolupà la teoria de la recapitulació que proposava que els canvis durant el desenvolupament embrionari de cada individu constituïen un resum del desenvolupament evolutiu de l'espècie a la qual pertany, coneguda amb la frase “l'ontogènesi recapitula la filogènesi”. Popugnà una filosofia anomenada “monisme” de la ciència biològica segons la qual tots els aspectes del món formen una unitat essencial i aspectes com la política o l'ètica poden reduir-se a “biologia aplicada”.

biogenètica”⁹⁴. L’esbombament d’aquestes pràctiques fraudulentés els ajudava a construir la idea d’un fanatisme darwinista, materialista o científicista, que podien esgrimir com a contraatac quan, des de l’altre cantó, se’ls acusava de fanatisme religiós. Amb aquest objectiu, la revista recollia amb especial interès crítiques al neodarwinisme provinents de personatges pròxims a aquest en algun aspecte, com el “materialista Carlos Vogt”⁹⁵. Com veurem, l’airejament de fraus, denúncia de pràctiques poc científiques o acusacions de pseudocientificisme foren armes que s’usaren habitualment durant els anys posteriors a la guerra per atacar l’evolucionisme, i el darwinisme en particular, des de la intel·lectualitat espanyola i en el discurs de la premsa general.

La ciència també s’esgrimia per argumentar una altra de les tendències clau dels homes d’*Acción Española* davant l’evolucionisme: la negació absoluta que l’home pogués descendir dels simis antropomorfs. La revista argumentava diverses objeccions a les explicacions i prediccions científiques de l’evolucionisme, evidenciant la impossibilitat d’una evolució de les espècies: “no hay ni un solo *hecho* en que fundar una teoría tan esencialmente *experimental* como el evolucionismo”, i afegia:

Si con esto se hace insostenible el paso de especie a especie, mucho más el paso de bestia a hombre. La sola enunciación de que el hombre es un “bruto desarrollado” y el bruto “un hombre por desarrollar”, provoca la indignación o la compasión.

Fisiológicamente, no hay tal evolución. Ni entre las bestias vivientes hay una sola con síntomas de tal metamorfosis, ni entre los descubrimientos paleontológicos hay nada parecido.⁹⁶

En aquest sentit, la cita anterior continuava: “Después de tantas excavaciones sólo se han hallado hombres y bestias; pero hombres medio bestias, bestias medio hombres, jamás”⁹⁷. Les objeccions, en base a arguments científics i extenses, s’acompanyaven de cites d’autoritats científiques que recolzaven els punts de vista de la línia de pensament de la revista.

⁹⁴ Reina 1932:460. Sobre la difusió, desacreditació i permanència de la teoria de la recapitulació de Haeckel veure: Hopwood 2015.

⁹⁵ Reina 1932:460.

⁹⁶ Reina 1932:462.

⁹⁷ Reina 1932:463.

Les pàgines d'*Acción Española* plasmaven una negació visceral a destruir l'ordre jeràrquic de la naturalesa, en què l'home se situava al capdamunt, i a animalitzar-lo. Aquest rebuig tenia molt a veure amb el caràcter marcadament classista d'aquesta associació a la qual pertanyien diversos membres de l'aristocràcia espanyola. Amparats en el que ells anomenaven l'"ortodoxia catòlica de *Acción Española*" pretenien mantenir la jerarquia social vigent⁹⁸: s'hi evidenciava una gran reticència a renunciar a la condició d'ésser únic i especial, creat a imatge i semblança de Déu i s'hi presentava amb repugnància el fet d'equiparar l'home a la resta dels animals.

Ramiro de Maeztu, director de la revista, citava a les seves pàgines l'historiador britànic Christopher Dawson⁹⁹ per emfasitzar la singularitat de l'home respecte la resta del món animal i la seva missió al món: "El hombre es, por así decirlo, un Dios en la tierra, puesto que su función es reducir el caos ininteligible del mundo de los fenómenos a la razón y al orden"¹⁰⁰. Dawson, a qui Maeztu qualificava com "el más eminente de los pensadores católicos ingleses" no només exerciria influència en el pensament del grup de tradicionalistes catòlics de què ens ocuparem, sinó que participaria activament en algunes de les empreses que emprengueren.

Acción Española reclamava el "pleno catolicismo nuestro, original, histórico tradicional, nacional"¹⁰¹. Volia restaurar els valors cristians espanyols tradicionals i xocava amb un evolucionisme que havia estat esgrimit i divulgat per les ideologies materialistes durant pràcticament un segle justament amb l'objectiu de minar les fonaments tant de la doctrina catòlica com de l'estructura jeràrquica eclesiàstica, basada en una autoritat acceptada per raó de fe.

Una altra idea recurrent era que el darwinisme havia portat a la pèrdua de valors morals tradicionals cristians i, així, a la pèrdua de sentit de l'existència, i afectava l'ànim vital de la població. Les pàgines d'*Acción Española* contribuïren a construir

⁹⁸ Pemartín 1934:1153.

⁹⁹ Christopher Dawson (1889 - 1970), fou un historiador britànic que es convertí al catolicisme el 1914. Considerava que les causes últimes dels processos històrics eren les forces espirituals. Proposà i defensà la tesi que l'Església Catòlica medieval fou un factor essencial en el naixement de la civilització europea. Ajudaria a legitimar el projecte políticocultural del Grupo *Arbor*. Calvo Serer (veure apartats sobre Grupo *Arbor*) el descriuria com "Un inglés que expone el plan de reconstrucción tal y como lo pensamos nosotros también" (Díaz Hernández 2011:52). Dawson seria membre de l'AMP (veure capítol 4).

¹⁰⁰ de Maeztu 1935:542.

¹⁰¹ Zuloaga 1932:582.

aquesta idea publicant la veu de pensadors tant nacionals com estrangers que argumentaven que el darwinisme havia portat a una “absoluta falta de comprensió de la naturaleza de la cristiandat” que

llegaba hasta no advertir siquiera cuál era el objeto de la existencia del hombre. De tal manera ha sufrido la influencia de Darwin la generación a la que pertenezco, que ha cerrado con frecuencia sus ojos a esos valores morales y espirituales, que a las generaciones anteriores solían servir de medida para todas las cosas humanas¹⁰².

El darwinisme era, doncs, especialment perillós per al projecte d'*Acción Española*. A més, la “evolució o transformació darwinista” havia fet creure a certs sectors que per fi disposaven de “base científica segura para hablar triunfalmente de la verdad como de una veleta sometida a ese viento transformista que cambia hasta las esencias de las cosas”¹⁰³. Tal com el presentaven, el darwinisme era l'arma científica que havia permès pensar que es podia dubtar de les veritats tradicionals. Una base científica que calia desmuntar si volien que la seva contrarrevolució estigués també científicament fonamentada. A més a més, havia aconseguit estatus d'estendard: “el transformismo” suposava “lo que muchos tienen por razón suprema y baluarte máximo del progreso liberal”¹⁰⁴.

Però el darwinisme també ajudà a *Acción Española* a justificar i vendre el seu projecte. Segons els homes d'*Acción Española*, l'evolucionisme darwinista formava part d’“el edificio de herejías y de errores, en el que la intelectualidad europea tenía aprisionadas a las almas de la generación naciente al saber a principios del siglo XX”¹⁰⁵. Sota aquest relat, el darwinisme, l'evolucionisme mecanicista, o l'evolucionisme en general, s'havien escampat per tota Europa com una “hojarasca filosófica y científica”¹⁰⁶ mitjançant l'acció d'intel·lectuals desviats del camí recte. Aquest evolucionisme s'havia convertit en un “fanático dogmatismo”¹⁰⁷, propi de ments plenes de prejudicis, que limitava el pensament i el benestar de la població. A

¹⁰² Mc. Nair Wilson 1934:126.

¹⁰³ Reina 1932:460.

¹⁰⁴ Reina 1932:460.

¹⁰⁵ Formava part de “los sistemas heréticos” entre els quals se citaven l'antifinalisme, el racionalisme, l'evolucionisme, el determinisme mecanicista, el materialisme naturalista, el monisme i el positivisme (Pemartín 1933:601-2).

¹⁰⁶ Reina 1932:463.

¹⁰⁷ Reina 1932:460.

través de l'evolucionisme, doncs, *Acción Española* estava creant la necessitat i urgència que una intel·lectualitat catòlica i ortodoxa capaç de contrarrestar aquestes tendències provinents d'Europa i que ja havien germinat a Espanya, prengués el timó.

Amb la victòria de Franco, la funció d'*Acción Española* de construir un marc intel·lectual robust als sublevats serví per constituir el nou estat franquista i justificar-ne la legitimitat de manera permanent. Aquesta cantera d'intel·lectuals construï un discurs que permeà i sedimentà en el franquisme al qual s'ha atorgat, des dels estudis historiogràfics, un pes important en la construcció del règim. La seva concepció de l'evolucionisme és, per tant, molt rellevant per aquesta tesi. En els apartats i capítols següents reconeixem discursos i actors, hereus d'*Acción española* i la seva línia de pensament, que jugaran un paper molt important en la manera de tractar l'evolucionisme a l'Espanya de Franco; discursos indestruïbles del seu projecte per a la construcció del Nou Estat.

2.3. L'evolucionisme a la premsa oficial de postguerra

2.3.1. El silenci evolucionista

Amb l'arribada del franquisme, la imatge del darwinisme pròpia dels cercles tradicionalistes catòlics, fou l'única que pervisqué oficialment. El nou govern, amb un discurs frontalment i explícitament hostil a tot allò que s'associés a comunisme, materialisme o ateisme, proscriví l'evolucionisme en bloc amb tota la resta de teories i ideologies que s'havien situat al "costat fosc" de la dicotomia que *Acción Española* hem vist que ajudà a construir i a difondre.

L'entrada de la dictadura suposà la imposició d'un estricte control de tots els mitjans de comunicació, en particular la premsa. Aquest control començava per l'elecció dels directors dels rotatius per part del propi Franco i acabava per l'obligatorietat de passar per censura prèvia totes les galerades abans que arribessin al públic (Llei que es mantingué fins la Llei de Premsa de 1966)¹⁰⁸. D'altra banda, després de la Guerra Civil, hi va haver una reducció radical en la quantitat de premsa disponible: a

¹⁰⁸ La llei de premsa de 1938 es promulgava, segons el text, per contrarestar "los daños que una libertad entendida al estilo democrático había ocasionado a una masa de lectores diariamente envenenada por una Prensa sectaria y antinacional" que s'havia convertit en un "cuarto poder". El text de la llei entenia la premsa com un "órgano decisivo en la formación de la cultura popular y, sobre todo, en la creación de la conciencia colectiva" que, per tant, havia d'estar al servei de l'Estat (BOE 1938).

Barcelona, dels 26 diaris existents previs al cop d'estat, només quatre sobrevisqueren a l'adveniment de la dictadura (nombre que només s'amplià a set del 1940 al 1964)¹⁰⁹.

Aquesta reducció no fou menor entre els professionals dedicats al sector, que sofriren una depuració ideològica exhaustiva: en aquest sentit, el 1939, en acabar la Guerra Civil, els diaris espanyols patiren un canvi radical¹¹⁰. Un nou organisme oficial, la Jefatura Provincial de Prensa, s'ocupà de la depuració dels professionals del sector. Per exercir la seva professió, els periodistes s'havien d'inscriure en el nou Registro Oficial de Periodistas i esgrimir un carnet que només es concedia després d'una investigació minuciosa sobre el passat del sol·licitant.

El 1941, s'establí l'Escuela de Periodistas sota la Delegación Nacional de Prensa i, a partir d'aleshores, tots els periodistes s'haurien de sotmetre a aquesta formació per obtenir el mencionat carnet. Pel que fa al periodisme que s'hi impulsà, en el discurs d'inauguració de l'escola, Juan Aparicio, el Delegat Nacional de la Prensa, va declarar que s'hi ensenyaria un periodisme “nacional”, “antiliberal” i “cristiano”. Els periodistes havien d'esdevenir, sota jurament, “maestros de patriotismo” amb una missió: “la educación popular de todos los españoles”¹¹¹. A través d'aquesta premsa, la propaganda franquista transmeté un missatge d'unitat, seguretat i desproblematització del govern de l'Estat. L'aparell propagandístic del règim treballà per esborrar de l'esfera pública els conflictes i tensions, externes i internes, que patí el franquisme¹¹². Aquest control tan estricte resultà en la uniformitat característica de la premsa franquista de postguerra.

Una conseqüència d'aquest discurs propagandístic desproblematitzant fou la desaparició de l'evolucionisme de l'esfera pública de postguerra: el que aquesta tesi anomena el “silenci evolucionista”. On abans de la guerra trobàvem arguments destinats a rebatre i combatre l'evolucionisme per part dels sectors més conservadors, després de la guerra trobem un silenci generalitzat al respecte. Amb la nova possibilitat de control de tota la informació oficial i els poderosos i estrictes mecanismes disciplinadors i dissuasius de dissidència, les idees “herètiques” o

¹⁰⁹ Huertas 2006:121, s.d.

¹¹⁰ Gassol Bellet s.d.

¹¹¹ Cifra. 1941.

¹¹² Molinero i Ysàs 2008.

molestes, com ho era el darwinisme, podien ser eradicades de les manifestacions públiques oficials. No calia combatre-les si es podien silenciar.

És per això que no tornarem a trobar en la premsa argumentacions extenses i explícites contra l'evolucionisme o el darwinisme com les que oferia *Acción Española* fins passats ben bé deu anys del final de la Guerra Civil. La voluntat argumentadora, de base científica, que trobàvem en les pàgines d'*Acción Española* es perdé completament a la premsa de postguerra. Malgrat aquest silenci generalitzat, però, l'antievolucionisme esquitxà aquests deu anys de premsa en forma de petites gotes disperses, generalment com a al·lusions furtives, i seguint el patró d'associacions propi de la dicotomia difosa per *Acción Española*. Aquests esquitxos constituïren la punta de l'iceberg d'una postura robusta i complexa que abordarem més endavant en aquest capítol, la petita part visible d'una tempesta de fons en un mar públic de silenci i quietud, la manifestació de l'existència d'un problema rere bambolines que desapareixia davant del teló.

2.3.2. Xiuxiuejos en el silenci: l'evolució, un secret de domini públic

Amb motiu de les excuses més diverses, en articles que podien versar sobre literatura, perruqueria o les més variades temàtiques, escrits pels autors més variats, apareixia de tant en tant, amb comptagotes, la teoria de l'evolució, el darwinisme o el propi Darwin a la premsa franquista de postguerra. De vegades era només una menció puntual, de passada (una mena de *name-dropping* o *concept-dropping*); de vegades formava part de l'elaboració d'algun argument més ampli, generalment a les antípodes d'una disquisició al voltant de l'evolució de les espècies. I, més sovint, constituïa matèria primera de sàtira i humor. L'anàlisi d'aquesta posada en escena de l'evolucionisme subtil i fragmentada ens permet detectar uns trets generals en els quals, com mostrarem tot seguit, podrem identificar clarament les línies de posicionament davant l'evolució construïdes prèviament a les pàgines d'*Acción Española*.

De manera general, s'emfasitzava el caràcter erroni, defasat, fracassat de la teoria de l'evolució amb expressions com: “aquella teoria darwinista que tanto éxito alcanzó en el siglo pasado”¹¹³, “las pruebas contradicen la famosa teoría”¹¹⁴, “pensamiento

¹¹³ Salaverria 1939.

¹¹⁴ Salaverria 1939.

filosòfic a lo Haeckel o a la Darwin, que son viejos usos del pensar ya abandonados por todos los especuladores mentales”¹¹⁵, “desmiente toda posibilidad de verdad en la teoría de Darwin”¹¹⁶...

Un dels temes estrella a través dels quals apareixia inevitablement la teoria de l'evolució era el tema de la vinculació de l'home amb els simis. S'usava, normalment des d'una vessant humorística o satírica. Per fer mofa de la mala educació o comportament estrofolari d'algun personatge s'ironitzava: “todavía quedan defensores del hombre-mono”¹¹⁷ o “Darwin tuvo razón. En muchas tertulias nunca falta un gorila...”¹¹⁸. Aquesta era també l'arma perfecta per desacreditar el propi autor de la teoria: “...una teoría que inventó para consolarse un sabio llamado Darwin, tras de comprobar ante un espejo que él tenía cara de orangután...”¹¹⁹. Aquestes eren falques que apareixien com un mecanisme automàtic en situacions com les esmentades.

En altres ocasions, però, lluny de la ironia, emergia la indignació per “la teoría de la evolución, que pretendió sustituir al rosado Adán por el peludo gorila”¹²⁰, per l'evolucionisme que col·locava l'home en “el humillante árbol genealógico de Darwin”¹²¹ i, a causa del qual, “Cupido se llenó de áspero vello”¹²². La mera vinculació de la humanitat amb la resta del regne animal apareixia com a inacceptable i injusta: “no creo justo...tan bajo origen”¹²³. La reiteració de la idea contrària, “El hombre y el mono, su imitador, no su antecesor, como quería Darwin”¹²⁴, pretenia acabar esborrant o dilapidant aquella explicació herètica de l'origen de l'home. Així, la majoria de referències s'esforçaven en mantenir la distància entre l'home i els simis i, sobretot, en mantenir la superioritat de l'home respecte la resta d'éssers vius:

¹¹⁵ ABC 1942.

¹¹⁶ Cortés Cavanillas 1949.

¹¹⁷ El avisador numantino 1940.

¹¹⁸ Nin 1940.

¹¹⁹ Carrere 1943.

¹²⁰ de Foxá 1947.

¹²¹ de Foxá 1948a.

¹²² de Foxá 1948a.

¹²³ de Foxá 1948b.

¹²⁴ Sassone 1939.

“Darwin, en su fracasada teoría de la evolución, olvidó este anhelo de superioridad que nos diferenciará siempre de los antropoides...”¹²⁵.

L'evolucióndarwinianà també va motivar faules i relats, alguns d'ells d'extensió considerable dedicats íntegrament a fer sorna al voltant de la descendència de l'home a partir del mono¹²⁶. A partir de la sàtira, ridiculitzadora dels corrents de pensament materialistes i mecanicistes, titllats de modes modernes estrangeres, pretenien propagar una visió moralitzadora contrària a la visió secularitzada del món que consideraven que aquests corrents fomentaven. Així, les pàgines de *Religión y patria* oferien, l'any 1945, una faula adoctrinadora sobre els avenços de la ciència i el fonament de la modernitat¹²⁷. La lectura d'aquesta faula proporciona un exemple del discurs propagandístic del règim sobre la ciència i la modernitat. La faula començava així: Un bon dia s'instal·la en un petit poble de camp de Santander “un sabio de París de Francia” i s'atura a “discursar” amb el “tío Antón, hombre despierto y no falto de instrucción”...

- “Todavía se cree en Dios por esta tierra?”. “-¿Qué dice usted? Sí, señor, aquí todos creemos en Dios.” “-Pobrecitos! Qué atrasados estáis! Eso de la existencia de Dios es una hipótesis que la ciencia rechaza...nosotros los sabios de hoy no necesitamos acudir a la existencia de Dios para explicar el mundo.” -”Pues entonces -exclamó el buen tío Antón-, si no hay dios, ¿quién hizo el mundo? - La *Evolución*, amiguito; la *Evolución*” “-¿Y eso qué es? - Te lo voy a explicar:

Entonces comenzó una disertación científica. Dijo, con mucho lujo de palabras, todo cuanto existe había salido de la *Nebulosa primitiva*, que los seres habían todos brotado por sí mismos de la materia, que unos a otros se habían engendrado, que por una de esas “felices casualidades” ciertas especies habían conseguido dominar a las otras. Así, por ejemplo, el mono, sin pretenderlo y hasta sin darse cuenta, por uno de esos caprichos graciosos de que está llena la creación, amaneció un día hombre perfecto...

¹²⁵ Carrere 1943.

¹²⁶ Amurrio 1945; Barrera Bergé 1946; Minucioso 1943. Bergé fa un relat de dues pàgines que cita Darwin moltes vegades amb la tesi que no descendim del mono sinó que hi anem. Amb cert caire racista.

¹²⁷ Amurrio 1945.

-”Si [el ojo] ve es en virtud de las variaciones de la Evolución...”felices casualidades”...Así lo afirman todos los filósofos positivistas, materialistas y evolucionistas”.

Segons especificava la faula, el savi de París “apoyaba sus asertos con la teoría de Darwin”.

Al final, el saber del savi esdevenia ridícul i inútil davant el saber tradicional i religiós del pagès, i la supèrbia de la ciència s’evidenciava davant els ulls del lector. La faula plantejava que el sentiment d’inferioritat dels instruïts en la tradició i la religió davant els instruïts en la ciència moderna no tenia raó de ser. Un plantejament, d’altra banda, que evidenciava que aquest sentiment existia. Aquesta acció per desprestigiar el saber científic, traspuava la realitat que aquell tipus de coneixement estava enlluernant i seduïnt molta gent.

Els esquitxos d’evolucionisme que trobem escampats aquí i allà a la premsa de postguerra anaven acompanyats d’idees o imatges que presentaven la teoria a ulls del públic de manera desagradable: l’home-mono, el comunisme, el modernisme estrangeritzant, les tendències ridícules i passades de moda. Una altra d’aquestes idees era la de la lluita per la vida, la “struggle for life”. Es presentava com una “incesante carnicería”¹²⁸, una llei sense misericòrdia, sense moral, sense ànima, que aniquilava el més feble sense compassió. També hi havia la idea de progrés natural, de perfeccionament sense esforç que xocava amb la moral de santificació del treball que s’estava difonent des de diferents sectors de l’Església, sobretot des de l’emergent Opus Dei, recolzada per un estat a qui li interessava tenir una massa treballadora motivada i obedient. Des de la premsa es tractava d’“iluministas” les tesis evolucionistes que propugnaven “la paulatina perfección del linaje humano” i advertien que, en aquest aspecte, “Tampoco nos valen las fórmulas de Darwin ni los alegatos de Marx”, posant, com era habitual, Darwin i Marx al mateix sac¹²⁹.

Un exemple de la construcció, en l’imaginari popular, de la relació de l’evolucionisme amb una idea de progrés optimista, irrisòria, de ciència ficció, a través de la premsa franquista de postguerra, el constitueix un article de l’*ABC*, de

¹²⁸ Machado 1946.

¹²⁹ Les tres últimes cites són de: Masoliver 1945.

1948, titulat, “Mecanización de las hadas”, escrit pel comte Agustín de Foxá¹³⁰. En aquest article s’hi materialitzaven moltes de les idees sobre les quals es construï, al menys discursivament, la ciència del franquisme. Tot l’article era un missatge d’alerta a la científització de la societat i, sobretot, a la fascinació que la ciència provocava. L’article denunciava, com a plasmació de l’ordre de magnitud d’aquesta fascinació, el fet que havia permeat fins i tot els contes dels més petits.

L’autor advertia del perill que, viatjant per mitjans tan quotidians i aparentment inofensius, tan innocents, com els contes infantils, aquesta tendència científicista pogués arribar a desbancar els valors i l’espiritualitat tradicionals com ho havia fet en la fantasia dels contes:

todas las maravillas de las hadas y de los magos antiguos han sido superadas. Lo maravilloso se admite a condición de que tenga un aspecto científico. Un milagro puede ser relatado; pero en el dibujo, habrá un motor, unos tubos de ensayo, o un manómento.

També en aquest article es podia percebre, com aquesta tesi defensa, que l’evolucionisme jugava un paper clau en aquest imaginari associat a la ciència: se li assignava el rol d’artífex d’aquest canvi, d’aquesta desespiritualització, de la pèrdua del misteri i del miracle. Permetia que els herois de conte adquirissin els seus poders per processos explicables científicament que, del contrari, no seduïen: si Superman produïa tal “facinación” en els nens era, segons Foxá, perquè “las azañas de este guapo “superhombre” tienen resabios de la teoría de la evolución de las especies”.

L’advertència que posava sobre la taula l’article era el perill que el paradigma científic acabés substituïnt al religiós, que la raó sufoqués el miracle: “Es la superstición de la época. [...] Los cuentos, como todo el mundo antiguo, estaban impregnados de espíritu. Ahora se quiere hacer milagrosa a la materia”. S’hi manifestava un recel vers la modernitat. La ciència era “nova”, és a dir, moderna, però els seus resultats eren freds i desoladors: “Son los cuentos nuevos y científicos, implacables y desprovistos de toda poesía. [...] El sabroso “Comieron perdices...”, substituído por el frío, “Fin de la primera jornada”, de los helados cuentos científicos

¹³⁰ de Foxá 1948c.

Agustín de Foxá (1903-1959), diplomàtic, escriptor i poeta espanyol, participà en diverses revistes de la Falange. L’any 1955, fou escollit acadèmic de la Real Academia Española.

de ahora.” Les línies de l’article evocaven una nostàlgia i revalorització de la tradició, de la virtut, del misteri sense explicació:

El viejo cuento está basado en el símbolo, en el rito, en la gracia, en lo sobrenatural. Las hadas eran poderosas sin que se supiera por qué. La “varita de virtud” estaba basada en eso tan poco concreto: en una “virtud”, en algo caído del cielo; no en una fórmula algebraica.

Com una faula, l’article, parlant de contes, creava, evocava i abocava a l’esfera pública un imaginari vers la ciència que recolzava les polítiques i la ideologia dels governs del primer franquisme: la revalorització d’allò espanyol vers allò “extranjerizante”, d’allò tradicional vers allò modern, i dels valors espirituals cristians vers la ciència racional mecanicista. Un part d’Espanya havia optat per fer una guerra per aquests valors i havia guanyat, però, com advertia l’article, calia mantenir-se en guàrdia: “Es preciso confesarlo, se han mecanizado las hadas. Un ejército de robots, movidos por impacto telepático, se prepara al asalto de los más bellos reinos del mundo”. Aquest podia ser el destí d’Espanya si no es blindava al respecte. Articles com aquest legitimarien l’acció intel·lectual i la raó de ser del projecte científic dels tradicionalistes catòlics que veurem més endavant.

Darwin a la premsa de postguerra

La premsa, com ja hem vist, es trobava jaspada (amb un degoteig pràcticament imperceptible però constant) del nom de Darwin. Fins aquí, l’hem trobat esmentat en relació a la seva teoria, però Darwin també fou usat a la premsa franquista com la icona en què s’havia convertit, pràcticament independent de la seva teoria: com una marca, una idea, un mite, sense sentit divulgatiu, històric o científic¹³¹. L’aparició de Darwin en aquests casos era normalment anecdòtica, negligible per la correcta comprensió de l’article. Són exemples d’aquesta pràctica el filòsof i escriptor Eugeni d’Ors (1881-1954), col·laborador habitual de *La Vanguardia Española*, i de Foxá, col·laborador habitual de l’*ABC*, que, en temes ben diversos, sense aparent relació amb l’evolucionisme, deixaven caure immiscit en les seves dissertacions el nom de Darwin com una perleta erudita dins la seva narrativa¹³².

¹³¹ Framis 1949.

¹³² D’Ors 1943a, 1943b, 1946a, 1946b, de Foxá 1947, 1948a, 1948b, 1948c.

Ara bé, pràcticament sempre, trobem el nom de Darwin vinculat de manera indissoluble a conceptes o altres noms que el tinten d'ideologia comunista, de filosofia materialista i atea. La sinonimització del darwinisme amb el comunisme, ja gestada abans de la guerra i observable en la premsa franquista fins ben entrats els anys seixanta, també traspua en el "silenci evolucionista". El binomi Darwin i Marx, era cita ineludible quan es volia criticar l'estat de crisi social i política de l'Europa del moment. Al binomi sovint s'hi afegia un tercer nom, Freud, constituïnt una tríada increïblement exitosa (citada al llarg del franquisme en innumbrables ocasions), i gaudia d'acompanyants esporàdics com Haeckel, Lenin, Stalin..., representants del marxisme, el materialisme, i totes aquelles ideologies proscrietes per a la construcció de la Nueva España.

Reconeixem aquí de manera evident la continuïtat de la línia divulgada per *Acción Española*, amb l'ús, fins i tot, de les mateixes cites i referents que s'havien usat en les seves pàgines. Aquest dicurs permeava també la literatura del moment: l'any 1945 diversa premsa escrita ressenyava el llibre "Causas, causantes y remedios del moderno caos social" escrit pel sociòleg agustí Teodoro Rodríguez¹³³. La ressenya de *La Vanguardia Española*, deia de l'autor:

acomete, aquí con la empresa de señalar las taras, estudiar las causas y proponer los remedios al presente desbarajuste social y político. Una vez establecido el marco de su estudio, trata con detalle de las escuelas filosóficas (de Kant y Hegel al darwinismo y al pragmatismo) que han llevado a la moderna concepción de la Sociedad.¹³⁴

El llibre presentava el darwinisme a l'origen del caos i el desordre social i polític del moment¹³⁵.

¹³³ BOOO 1945; BOOS 1945; LVE 1945. Se'n recomanava la lectura i s'informava dels punts de venda i del preu de l'exemplar, divuit pessetes.

¹³⁴ LVE 1945.

¹³⁵ El llibre comptà amb una extensa, exhaustiva i elogiosa ressenya a les pàgines del *Boletín Oficial del Obispado de Salamanca* (BOOS 1945. També al d'Orihuela: BOOO 1945). La ressenya analitzava capítol per capítol, el nou del llibre, de 416 pàgines. Se'n deia que a través d'estudiar "objetivamente y con plena sinceridad e independencia" l'estat de la societat actual donava "la explicación racional del malestar que hoy a todos agobia". A la base del gènesi del modern caos social s'hi situava el comunisme i la irreligió "El ambiente moral moderno es monstruoso conglomerado de ideas afeitadas, positivistas, relativistas, pragmatistas". En el capítol que s'ocupava de l'ateisme, el materialisme i de les "audacias" i "incongruencias" del positivisme, és on es trobava l'apartat dedicat a "El Darwinismo y la evolución" (BOOS 1945:58). La ressenya del BOOS no eludia la part de responsabilitat en la formació "de ese caos" que el llibre assignava als catòlics: "algunos, inocentemente, se han dejado

A través de la presentació del darwinisme com una de les facetes del comunisme o com una de les ideologies propulsores d'aquell, ou i gallina de la ideologia marxista, es buscava plasmar en l'imaginari popular un idea repugnant de l'evolucionisme. Mostra d'això és l'escena esgarrifosa plasmada a les pàgines del diari *ABC* sobre el “Museo antirreligioso de Smolensko”, ciutat de la Unió Soviètica occidental. L'article explicava com un museu antirreligiós havia estat ubicat pels “soviets” en una catedral bizantina dedicada a la Mare de Déu. Després d'aquest primer cop d'efecte que suposava la profanació del temple, cada paraula del relat afegia un nou motiu d'escàndol per a la moral catòlica i ortodoxa. Entre aquests horrors hi havia el darwinisme: entre “maniquís de sacerdotes decapitados” i “aquel dibujo del obrero feliz porque no cree más que en las máquinas, en contraste con el que reza”, el museo antirreligioso albergava “aquel retrato de Darwin y aquel cráneo de Pitecantropus, como suprema aspiración de un pueblo a la hora de investigar sus orígenes”¹³⁶. L'article transmetia que, moguts per ideologies herètiques com el darwinisme, els comunistes havien estat (i eren) capaços de convertir una sagrada catedral de marbre blanc en un museu antireligiós. El missatge era que ideologies com el darwinisme podien conduir els homes a perpetrar barbaritats com aquella “pieza monumental de la idiotez y de la demencia”¹³⁷.

Profanació de llocs sagrats, comunisme, darwinisme, origen simiesc de l'home, anticlericalisme radical (fins al punt de l'exhibició de l'assassinat de capellans), i mecanicisme, un còctel Molotov mediàtic per a l'imaginari d'una població bombardejada de missatges catòlics i anticomunistes, quan la crema d'esglésies i assassinats de clergues durant la Guerra Civil era una memòria molt viva (i conservada) entre la població espanyola. L'escenari que aquest còctel dibuixava era el que esperava als qui es deixessin enganyar per falses doctrines com el comunisme o el darwinisme, dues ideologies, dues teories, que queien en el mateix cantó de la dicotomia reforçada pel discurs mediàtic del moment¹³⁸.

influir por el medio y han caído en las redes por el enemigo tendidas”. Segons la crònica, el llibre podia semblar dur als “devotos de la *idolatria moderna*” perquè era sincer i presentava “al desnudo ciertos ídolos modernos...y otros conspicuos del sectarismo internacional”, entre els quals citava Darwin (i Marx).

¹³⁶ Miquelarena 1941.

¹³⁷ Miquelarena 1941.

¹³⁸ LVE 1947.

Veurem en el capítol següent que tant el nom de darwin com l'evolucionisme i el darwinisme foren elements que intervingueren en la lluita política lliurada a nivell cultural entre tradicionalistes catòlics i falangistes per diferenciar-se i fer valer les seves respectives postures a l'esfera pública. De moment, però, la premsa de postguerra més tradicionalista i la més falangista no semblaven diferir gaire en el seu posicionament pel que feia a l'evolucionisme: el mateix any 1949 podíem llegir al diari falangista *Ofensiva de Cuenca* aquesta sentència de mort del darwinisme: “el complicado edificio darwinista cimentado en suelos movedizos y levantado sobre estructuras de vigas de madera carcomida, no podía resistir sin desplomarse la severa crítica científica”¹³⁹.

Degut al caràcter fracassat que n'emfasitzava la premsa, al silenci generalitzat respecte al tema i a l'absència de veus dissidents, l'evolucionisme podia ser presentat a l'esfera pública com una teoria en desús i es podien llegir frases com “las teorías darwinianas fueron cayendo en el olvido”¹⁴⁰. Però el constant degoteig de referències a Darwin i al darwinisme en articles de tots tipus i temàtiques, en sàtires, tires còmiques, i fins i tot jocs d'entreteniment (mots encreuats, jocs de les parelles...) ¹⁴¹, destinats a moralitzar, instruir o entretenir un públic general, ens indueix a pensar que el tema, lluny de ser oblidat, era ben candent tant darrera com davant de l'entramat propagandístic.

L'evolucionisme a l'esfera pública de postguerra, més enllà de la premsa

El 27 de novembre de 1942, a les set i mitja de la tarda, com ressenyava *La Vanguardia Espanyola*, alguns barcelonins van poder sentir, a l'Ateneu Barcelonès, una conferència sobre “El enigma del hombre primitivo”¹⁴². Tingué lloc al saló d'actes, on tenien prioritat d'assistència els socis de l'entitat, però que el públic general podia acabar d'omplir si hi quedaven llocs lliures¹⁴³. Sembla que el tema va atraure un “numeroso auditorio congregado”¹⁴⁴ i va ser presidit per l'autoritat local

¹³⁹ L'autor era Joaquín Rojas Fernández, catedràtic de Ciències Naturals a l'Institut Alfonso VIII de Cuenca i ex professor auxiliar de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Madrid (Pelayo 2009).

¹⁴⁰ El avisador numantino 1940.

¹⁴¹ El crucigrama demanava: “Al revés, partidarios del darwinismo [sic]” (LVE 1949).

¹⁴² Ateneu Barcelonès 1942b; LVE 1942.

¹⁴³ Comunicació personal de Marta Bilbeny arxivada de l'Ateneu Barcelonès (08/02/2013).

¹⁴⁴ LVE 1942.

corresponent en matèria d'informació, el Secretario Provincial de Propaganda, José Pardo¹⁴⁵.

L'encarregat de donar la conferència, era un fervent catòlic, tradicionalista i monàrquic, vinculat a *Acción Española*: el “distinguido abogado y elocuente orador”¹⁴⁶ Renato Llanas de Niubó¹⁴⁷, del qual parlarem més endavant. Llanas era membre de la Sección de Ciencias Morales y Políticas de l'Ateneo Barcelonès¹⁴⁸. La conferència anava a càrrec, doncs, d'un prohom conservador membre de l'entitat cultural, entitat que s'havia convertit en altaveu propagandístic del règim de cara al públic sobretot benestant de la ciutat de Barcelona¹⁴⁹. La conferència fou presidida pel Secretario Provincial de Propaganda i la invitació n'especificava l'aval de la Delegación Provincial de Educación Popular (Figura 1). Tenint en compte aquestes credencials, el discurs sobre l'home primitiu que la conferència oferí pot ser considerat una versió oficial, d'acord amb els principis del règim, apta i escollida per a ser posada a l'abast del públic.

Quina era aquesta versió? La conferència, pel que podem reconstruir de la crònica de *La Vanguardia Española*, començava assegurant que s'hi tindria en compte el saber científic respecte al tema, en especial, l'aportació de la paleontologia¹⁵⁰: “los primeros hallazgos fósiles se creyó que eran un capricho de la Naturaleza o fueron atribuidos a restos de pecadores ahogados por el Diluvio, hasta que Boucher Les Perthes y Eduard Lartet pusieron las bases de la ciencia paleontológica”.

Però malgrat Llanas afirmava que la paleontologia havia ofert l'explicació correcta a les restes fòssils, advertia que la ciència no sempre donava fruits veritables o fiables i

¹⁴⁵ El Departamento de Propaganda era part de cada Delegación Provincial de la Vicesecretaría de educación Popular, que va ser creada l'an y 1941 per incrementar el control sobre tota classe d'activitats culturals a través d'una xarxa de delegats provincials (Bermejo Sánchez 1991:1).

¹⁴⁶ LVE 1942.

¹⁴⁷ Renato Llanas de Niubó (1903-1968). De família carlista, fou militant d'Unión Patriótica, el partit de Primo de Rivera, secretari de la Unión Monárquica Nacional de Gràcia (Barcelona), i vicesecretari de la Liga Social de Cristo Rey. L'any 1931 havia estat nomenat representant d'aquesta en el Comité d'*Acción Española* (Bueno Sánchez 2004). Serà membre de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP (veure apartat: “La primera secció de l'AMP: la “Sección de Cataluña y Baleares””).

¹⁴⁸ Ateneu Barcelonès 1942a.

¹⁴⁹ Casassas i Ymbert 1986; Santacana Torres 2006.

¹⁵⁰ Les restes fòssils trobades durant el primer terç del segle XX s'havien anat multiplicant (Goodrum 2009:343-47).

calia no deixar-se portar per aparents evidències que la corroboraven, sobretot quan la veritat de la ciència semblava en desacord amb la veritat revelada:

Expuso a continuación la doctrina evolucionista de Darwin, contenida en “El origen de las especies”, sosteniendo que el hombre descende del mono, teoría que parecieron confirmar los descubrimientos de Neanderthales y otros al permitir reconstituir un hombre de características bestiales.” Por otra parte—siguió diciendo— Moisés, en la poesía sublime de la Biblia, nos dice que el hombre es creación del genio omnipotente de Dios, pareciendo existir una contradicción entre la ciencia, moderna y el texto bíblico.

La conferència de Llanes de Niubó manifestava l'objectiu d'oferir la interpretació correcta de l'aparent conflicte entre l'explicació darwinista i la bíblica que, segons el discurs circulant, era motiu d'inquietud per al públic no versat en la matèria:

En realidad el proceso del hombre primitivo es totalmente diferente. Después del castigo al pecado original, el hombre, en el seno de una naturaleza hostil, degeneró moral y materialmente. Los restos de Neanderthal, Gibraltar o Bañolas no corresponden, pues, al mono que evoluciona, sino al hombre perfecto, creado por Dios, que había degenerado y que ya se perfecciona.

Aquest és un dels primers testimonis de què disposem d'intent de crear un discurs apte per al públic, una concepció popular, referent a l'origen de l'home i l'evolució, lligant amb la tradició encetada per *Acción Española*.

Però a part de l'Ateneo Barcelonés, altres entitats també s'ocuparen de difondre una versió “ortodoxa” de l'evolucionisme. En el programa de formació que oferia a les dones la Sección Femenina de la Falange, per exemple, hi constava una “Clase de religión sobre el evolucionismo” donada per l’“Asesor Religioso Reverendo Doctor Tomás Noguer”¹⁵¹. Més endavant, trobarem més activitats destinades a oferir un discurs sobre evolucionisme segur i acceptable sota els principis del règim. Llanas de Niubó formarà part d'un d'aquests projectes¹⁵².

Aquests esdeveniments públics al voltant de l'evolucionisme dels quals hem pogut tenir constància ens condueixen a pensar que, possiblement, es donaren altres

¹⁵¹ El Pirineo 1941.

¹⁵² Veure capítol 5.

conferències i cursos dedicats a l'evolucionisme¹⁵³. Sigui com sigui, la sola existència d'aquests dos cursos evidencia dues coses. La primera, el grau de control que patia el tema de l'evolucionisme quan havia de ser posat a l'esfera pública: secretaris provincials de propaganda presidint l'acte, homes vinculats a organitzacions de garantida adhesió als principis del Movimiento o ortodoxa moral cristiana al càrrec de la xerrada i organització de l'esdeveniment en el si d'entitats controlades i fiables. És possible que no fos casual l'aparició de les tres paraules “religió”, “religiós” i “reverend” –refermades per les garanties d'autoritat de la categoria d'assessor i doctor - en la curta frase per anunciar el curs sobre evolucionisme que s'oferia des de la Sección Femenina de la Falange.

La clarificació de l'adhesió a les normes de l'Església es feia necessària pel tema tractat. L'evolucionisme no era un tema banal o secundari, un tema que només incumbís als científics i del qual no en preocupés la divulgació per ser d'interès minoritari. Al contrari. I aquesta és la segona qüestió que aquests dos cursos posen de manifest: la vitalitat de l'evolucionisme a l'esfera pública, la seva capacitat d'aplegar grans auditoris i d'arribar a capes diverses de la societat. El públic abundant que descriu la crònica de la conferència de l'Ateneo Barcelonés ens parla de l'interès i capacitat seductora del tema, descrit a les pàgines del diari com a “sugestivo”¹⁵⁴. D'altra banda, la presència d'un curs sobre evolucionisme procedent de l'ortodòxia fiable per a noies de tota procedència a través de la Sección Femenina¹⁵⁵, en un moment en què l'escolarització de les noies era inferior a la dels nois i en què l'objectiu principal de la dona que es fomentava era ser esposa i mare¹⁵⁶, fa pensar que versions diverses de l'evolucionisme estaven circulant a nivell de carrer i que calia adoctrinar al respecte.

¹⁵³ La recerca realitzada a l'Arxiu de l'Ateneu Barcelonès sembla indicar que la conferència de Llanas de Niubó fou l'única dedicada a aquesta temàtica en aquest període.

¹⁵⁴ LVE 1942.

¹⁵⁵ Aquesta institució, creada el 1934 per dones de la Falange Espanyola (i dirigida per Pilar Primo de Rivera, germana del fundador de la Falange) per assistir els militants del partit, es va concentrar, després de la Guerra Civil, en la instrucció de joves dones perquè fossin bones patriotes, bones catòliques i bones esposes, relegant en general el seu paper com a dones independents a una subordinació total de l'home, seguint la idea d'unitat familiar propugnada pel règim.

¹⁵⁶ Martínez Iglesias 2013:88.

2.4. L'evolucionisme a la premsa de l'exili de postguerra (1939-1949)

Mentre en el bàndol nacional els llibres sobre evolucionisme s'inclouïen a les llistes de llibres prohibits¹⁵⁷, al bàndol republicà es recomanaven per a la seva lectura¹⁵⁸. La purga i censura de llibres fou considerada en el discurs de les autoritats franquistes com una necessitat biològica, de protecció davant del verí que alguns dels llibres contenien. Verins entre els quals hi havia les teories evolutives. Les memòries de diverses biblioteques n'han deixat constància:

El expurgo de las Bibliotecas se impone como una necesidad biológica si queremos que la victoria lograda por las armas no se vea amenazada por las ideas subversivas disparadas por esas publicaciones contrarias al espíritu que anima el glorioso Movimiento Nacional¹⁵⁹

En contrast amb l'espoliació de les llibreries espanyoles en el tema de l'evolucionisme, les editorials a l'exili dedicaven bona part dels seus llibres justament a aquesta temàtica. Aquests llibres no només eren publicats, sinó que eren anunciats per a la seva divulgació: una considerable proporció dels llibres d'Ediciones Tierra y Libertad, amb seu a França, anunciats a les pàgines de *Solidaridad Obrera* l'any 1946 eren dedicats al tema de l'evolució¹⁶⁰.

Pel que fa a la presentació de l'evolucionisme en una premsa i l'altra també trobem grans diferències: el que a la premsa franquista era una teoria desfasada i relegada a l'oblit era per a la premsa de l'exili “la doctrina notabilísima de Darwin”¹⁶¹. Al

¹⁵⁷ Entre les llistes de llibres prohibits que mestres i professors foren obligats a retirar de les escoles després de la Guerra Civil hi havia una obra del genetista evolucionista Antonio de Zulueta (Blázquez Paniagua 2004a:229). Zulueta es trobava entre els “autores declaradamente enemigos” del nou règim (Diego Pérez 1999:63). Darwin, Freud i Marx es trobaven entre els autors censurats (Blázquez Paniagua 2004a:223; Martínez Rus 2013:73). Per més informació sobre Zulueta i la seves aportacions com a genetista veure: Barahona, Pinar, i Ayala 2003; Pinar 1999. Veure també nota 320.

¹⁵⁸ El diari tortosí *Pueblo*, republicà, publicava l'any 1936 una bibliografia per als seus lectors entre els quals s'hi trobava una edició de “El origen del hombre” de Charles Darwin (El Pueblo 1936). A la llista també hi apareixien diversos llibres de Blasco Ibáñez, Pío Baroja, Rousseau o Zolá, tots ells posteriorment prohibits a l'Espanya franquista (de Blas 2009; Martínez Rus 2013).

¹⁵⁹ Memoria de la Biblioteca Universitaria de Tarragona de 1939. O bé: “La revolución para infiltrar sus venenosas doctrinas en la sociedad, se sirvió del libro antipatriótico y antirreligioso en la escuela laica de la República” Memoria de la Biblioteca Universitaria de Zaragoza correspondiente al año 1938 (20-1-1939). Ambdues memòries citades en Martínez Rus 2013:33.

¹⁶⁰ Entre els llibres anunciats hi havia, per exemple, “Origine des especes (Darwin) ... Du singe au home (Huxley) ... Les merveilles de la vie (Haeckel) ... La place de l'homme (Wallace) ... Histoire de la création (Haeckel)” (*Solidaridad Obrera* 1946).

¹⁶¹ Orsós 1943:33.

contrari que a la premsa oficial, la lectura de Darwin o el fet d'haver llegit Darwin era esgrimit com a garantia d'erudició, i el científic anglès era inclòs entre els grans clàssics de la ciència, al costat de Copèrnic i Galileu¹⁶². El posicionament manifestat davant de la figura de Darwin o de la teoria de l'evolució era de signe radicalment oposat en la premsa oficial i la de l'exili, per bé que igualment utilitari, propagandístic i estereotipat. El nom de Darwin, de la mateixa manera despersonificat com a la premsa franquista i usat com una icona, s'usava a la premsa de l'exili com a símbol d'autoritat, de progrés, de ciència ben feta, de llibertat. En Darwin es concentraren els ideals i idiosincràcia dels vençuts a la Guerra Civil (en això, coincidien amb la premsa oficial).

És interessant notar que sovint ambdues premses destacaven, rebutjaven o dubtaven de les mateixes coses davant l'evolucionisme, però la reacció davant d'allò que en rebutjaven o del què dubtaven era reveladorament antagònica. Una de les coses que destacaven i en les quals estaven plenament d'acord les dues premses era en responsabilitzar Darwin i el darwinisme de donar arguments científics per a la secularització de la població, per a la destrucció del dogma, per a la destrucció del misteri a través de la racionalització materialista de la naturalesa. D'aquesta manera, segons la premsa de l'exili, Darwin s'erigia com “el profeta de los tiempos modernos, EL DESTRUCTOR de las “fábulas” TEOLÓGICAS”¹⁶³. Mentre per a la premsa oficial això era una heretgia que calia combatre amb tots els mitjans, per a la premsa de l'exili això era un mèrit que mereixia un reconeixement i un agraïment de la població. Al seu entendre, Darwin havia suposat una alliberació de la presó del dogma catòlic. Els “diablos de gran estilo” a la premsa franquista, eren a la de l'exili homes exemplars al servei de la humanitat que mereixien reconeixement i respecte.

En la premsa de l'exili hi aparegueren semblances de Darwin i d'aquells qui secundaren la seva teoria, com Haeckel. De la mateixa manera que a la premsa oficial interessava relegar a l'oblit aquestes vides, a la premsa de l'exili interessava divulgar-les. *Solidaridad Obrera*, per exemple, dedicà diverses columnes a les biografies d'aquests dos científics, en números diferents¹⁶⁴. En la biografia de Darwin, s'hi

¹⁶² Alexandrov 1941:34. *Nuestra Bandera* fou la revista teòrica y política del Partido Comunista de España.

¹⁶³ Chiquito 1946a (èmfasi original).

¹⁶⁴ Chiquito 1946a, 1946b.

ressenyaven les seves obres més conegudes, de les quals se'n destacaven justament els punts que a Espanya es pretenien silenciar. S'hi parlava d'"El origen de las especies, en cuya obra destroza el dogma de la "fijación" de las especies". Se'n ressenyà també "La descendencia del hombre", més polèmic que el primer en l'ambient nacionalcatòlic per la menció explícita de l'origen de l'home. D'aquest segon llibre s'emfasitzava que "echa por tierra toda la literatura del libro del génesis" i que "[d]errumbó el gran edificio teológico"¹⁶⁵.

L'article explicava que, en aquest llibre, Darwin hi exposava la "idea del progreso" indefinido de una evolución, por juego de selección natural; por la que considera al hombre, no como perteneciente a una "serie aparte" sino el final hasta nuestros días, de una serie." Aquí trobem dos punts clau de la divergència entre la premsa espanyola oficial i la de l'exili: la idea de progrés i el lloc de l'home a la natura i al món. Pel que fa al primer, la premsa franquista demonitzaria, com hem vist, aquesta idea de progrés que, al seu entendre, l'evolucionisme proposava: un progrés sense esforç, natural, que no requeria una purga espiritual del pecat original a través de treball per salvar-se, que no requeria la mediació ni l'ajuda d'uns professionals de l'ascensió cap a la santificació.

Aquest progrés "optimista"¹⁶⁶, com veurem que se l'anomenaria, era i seria pedra de toc de deslegitimació de l'evolucionisme: jugant amb la ironia d'aconseguir, per selecció natural, arribar a ser tots superhomes o genis, es ridiculitzaria el darwinisme a la premsa durant bona part del franquisme. Quant al lloc de l'home a la natura, hem vist que la premsa oficial es negava a acceptar un origen animal de l'home, per denigrant i pertorbador, mentre la premsa de l'exili feia èmfasi en aquest aspecte, interpretant-lo de manera que desmuntava privilegis i atorgava igualtat de condicions a tots els éssers, en particular, a tota la humanitat.

Totes dues premses estaven d'acord que la teoria fou motiu d'"enérgicas protestas" percebien una evident "ofensiva mundial", "encarnizada", però divergien en la font i objectius d'aquesta ofensiva. Per a uns, l'ofensiva mundial provenia d'un materialisme i comunisme en auge que volia aniquilar els valors tradicionals i l'espiritualitat cristiana i destruir l'ordre i la jerarquia establertes. Per als altres,

¹⁶⁵ Chiquito 1946a.

¹⁶⁶ Des dels cercles religiosos i intel·lectuals s'ocuparan de construir l'anàlisi de l'actualitat en funció d'aquesta "filosofia optimista" o "concepción optimista" de la naturalesa (Muñoz 1947).

l'ofensiva mundial provenia precisament d'aquest ordre i jerarquia establertes que, tement per la seva supervivència, pretenia ofegar una teoria científica que amenaçava de corroir els seus fonaments.

Un altre tret diferencial entre la premsa franquista i la premsa de l'exili és el pes i la credibilitat que s'hi donava a la ciència, els seus mètodes i els seus resultats. Mentre la premsa oficialista mostrava rebuig per una racionalització del saber en benefici d'una ciència més materialista i en detriment de les ciències de l'esperit, la premsa de l'exili acollia aquest canvi amb els braços oberts precisament per la possibilitat que aquestes noves interpretacions científiques brindaven per allunyar-se de les explicacions espirituals del món. Des de l'exili es llistaven com a definitives les proves científiques aportades per Darwin: les mateixes proves que a la premsa oficial, sense anomenar-les, es consideraven desfasades, sense valor científic, a la premsa de l'exili es consideraven demostrades i suficients.

Ara bé, quan es tractava de donar arguments per a recolzar el propi punt de vista, tots dos bàndols utilitzaven l'autoritat i la credibilitat que atorgava el sistema científic: mentre des de l'exili s'enumeraven tots aquells científics que avalaven la teoria de Darwin per donar fe de la seva legitimitat, des de l'oficialitat espanyola s'assegurava que la pròpia ciència havia desautoritzat i deixat sense fonament la seva teoria. Des de l'exili es construïa la dicotomia que situava, en un costat, l'evolucionisme (i el darwinisme, en concret) amb la ciència, el progrés i la justícia; i, a l'altre, els sistemes dogmàtics, autoritaris, i opressius. Des de l'oficialitat, es construïa la dicotomia que situava en un costat l'acceptació de l'evolucionisme, els materialistes ateu i el caos comunista; i, a l'altre, i els valors tradicionals i cristians i l'ordre establert.

2.5. Els debats de les elits

2.5.1. L'evolucionisme entre elits eclesiàstiques

Durant els anys quaranta, quan hem vist que no es discutia obertament ni circulava diversitat d'opinions sobre evolucionisme a la premsa, les aules o els ateneus, les Universitats Pontifícies de Salamanca i Comillas, institucions jesuïtes, van suposar uns dels reductes on, des del recer del marc de l'ortodòxia catòlica i de la censura eclesiàstica, s'impartiren classes sobre evolucionisme, s'organitzaren debats sobre el tema i s'escriví i es publicà en abundància sobre les teories evolucionistes i les seves possibilitats científiques, filosòfiques i teològiques. Així, el fonament ideològic i

filosòfic que hi havia darrera de les opinions que hem vist pinzellades a la premsa oficial respecte de l'evolucionisme, i que influïria fortament el criteri sobre l'evolucionisme de la facció d'ideòlegs del règim hereva d'*Acción Española*, com veurem, el trobem en la seva màxima ebullició en els fòrums eclesiàstics.

La Companyia de Jesús tingué un paper rellevant en aquest aspecte: els precedia una tradició d'afrontar la relació entre ciència i fe a partir d'adoptar un paper actiu en la ciència i la seva divulgació¹⁶⁷. En aquesta línia, els pares generals de la Companyia de Jesús promogueren activament la investigació jesuïta en les ciències naturals. La institució es convertí en un puntal del règim franquista i es trobava en auge en els anys quaranta¹⁶⁸. Els jesuïtes s'ocuparen d'una gran part de l'educació primària, secundària i superior¹⁶⁹, organitzaren conferències i exercicis espirituals -exercicis ignasians- oberts, i fundaren escoles professionals¹⁷⁰. Les Universitats Pontificies eren un important focus de formació de la comunitat jesuïta. A més a més, a la Companyia de Jesús se li confià la direcció de diversos seminaris majors i menors. Als seminaris majors s'instruïa els sacerdots que després anirien a impartir classe als diversos col·legis d'Espanya.

El Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús descriu la dècada de 1942 a 1953 com els “años de protagonismo” de la Companyia¹⁷¹. Aquest mateix diccionari també descriu la formació que oferien aquests centres davant “la problemática con que la cultura moderna confrontava el mundo de la fe cristiana”: en les seves paraules, “lejos de ser dialogante, era en general inmunizante”¹⁷².

Pel que fa a institucions científiques, el recent creat CSIC comptava ja des de 1941 amb set jesuïtes com a presidents o vocals de patronat. I entre 1942 y 1953 van ser

¹⁶⁷ Herran 2012.

¹⁶⁸ En conjunt, la Companyia de Jesús se situà decididament del costat de l'“España Nacional”. La Companyia de Jesús es reivindicà com un símbol corporatiu de la revolució nacional y catòlica de Franco des de l'inici de la insurrecció (Álvarez-Bolado 2001:1290).

¹⁶⁹ L'any 1941 la Companyia de Jesús tenia 18 col·legis amb 7384 alumnes de secundària (nombre significatiu ja l'ensenyament distava d'estar socialitzat). En 1950, amb 28 centres, els escolaritzats pujaren fins als 19139 i pujarien fins a 35459 el curs 55-56 (sense comptar el 4164 d'ensenyament primari). A partir dels anys 1940, cresqué el nombre d'escolars destinats pels provincials a obtenir un títol universitari i, a partir de 1953, la majoria serien destinats a ciències (Álvarez-Bolado 2001).

¹⁷⁰ L'any 1940, el 60% de la població estudiantil d'“enseñanza media” s'educava en col·legis de l'Església (Aldea i Cárdenas 1987:38).

¹⁷¹ Álvarez-Bolado 2001:1289.

¹⁷² Álvarez-Bolado 2001:1292.

nomenats vocals d'un o més patronats del CSIC 12 jesuïtes, entre els quals el biòleg Juan Puiggrós¹⁷³, vinculat a l'Instituto Biológico de Sarriá. Aquest institut, inclòs en el Colegio Máximo de Sarriá, estava dirigit per Jaime Pujiula (1869-1958), fervent antidarwinista¹⁷⁴. En l'àmbit de la filosofia, on es discutia profusament de ciència, cal destacar la inauguració en el curs 1950-1951 de l'Instituto Filosófico¹⁷⁵, sota la direcció del P. Juan Roig Gironella¹⁷⁶, integrat en la Fundación Balmesiana¹⁷⁷. De Puiggrós i Roig Gironella en parlarem més endavant en aquesta tesi.

Des de 1947, la voluntat difusora del neodarwinisme per Europa per part del món anglosaxó, sobretot, s'havia fet notar¹⁷⁸. La reacció a les explicacions materialistes i mecanicistes va tenir també nombrosos adeptes arreu, que advocaven per explicacions vitalistes i finalistes de l'origen de la vida i l'evolució. Alguns dels més citats a Espanya foren Hans Driesch¹⁷⁹, Henri Bergson¹⁸⁰ i Jakob von Uexküll¹⁸¹, ja des

¹⁷³ Juan Puiggrós Sala S.J. (1899-?), jesuïta professor de Bacteriologia i vicedirector de l'Institut Biològic de Sarriá des de 1930, institució que acabaria dirigint l'any 1958 després d'encarregar-se de moltes funcions per incapacitat de Pujiula des dels anys 1940. Comença els seus estudis en embriologia però acabà especialitzant-se en microbiologia. Seria vocal de patronat del CSIC (Domínguez i O'Neil 2001:1292; Velasco Morgado 2016). Puiggrós seria membre de l'AMP i un home clau en l'organització de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5). Figuraria entre les figures "clásicas" de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Revilla 1964:5).

¹⁷⁴ Sobre Pujiula i la seva postura davant l'evolució i el darwinisme veure: Pujiula i Ribera 2010; Texidó Gómez 2010; Velasco Morgado 2016.

¹⁷⁵ L'Institut Filosòfic de Balmesiana fou fundat l'any 1951 i dirigit pel jesuïta Juan Roig Gironella (veure nota 176). Amb seu al centre de Barcelona, al costat del carrer Portal de l'Àngel, s'hi dugueren a terme conferències i s'hi publicaren obres relacionades amb l'evolució durant el franquisme. Estaria estretament vinculada a l'AMP (veure capítol 4).

¹⁷⁶ Juan Roig Gironella S.J. (1912-1982), jesuïta catedràtic de Metafísica del Colegio Máximo i de la Facultad Filosófica de San Francisco de Borja de San Cugat Vallès, fou fundador i director de l'Institut Filosófico de Balmesiana de Barcelona (1951) i de la seva revista *Espíritu* (1952). També col·laborà amb la revista *Cristiandad* i formà part del consell de direcció de la revista *Pensamiento*. Seria membre fundador de l'AMP i membre de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares d'aquesta associació. Seria una de les figures "clásicas" de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Revilla 1964:5) (veure capítols 4 i 5).

¹⁷⁷ La Fundació Balmesiana, successora de les activitats de la Biblioteca Balmes, d'abans de la Guerra Civil, que s'ocupava de la promoció i difusió de la cultura catòlica, tingué com a directors tres jesuïtes que serien membres de l'AMP: el P. Fernando M^a Palmés, S.J. (1879-1963), el P. José O'Callaghan, S.J. i Roig Gironella, S.J. Palmés i Gironella participarien en les Conversaciones de Intelectuales de Poblet. José O'Callaghan Martínez (1922-2001), papiròleg i paleògraf, seria descrit en una circular de l'AMP com "uno de los miembros más entusiastas de la AMP" (Asociación Menéndez Pelayo 1960d) (veure capítols 4 i 5).

¹⁷⁸ Smocovitis 1994.

¹⁷⁹ Hans Adolf Eduard Driesch (1867 - 1941), filòsof i biòleg alemany, defensor del vitalisme. Catedràtic de Filosofia Natural de la Universitat de Heidelberg, amb l'arribada del nazisme, va ser obligat a jubilar-se el 1933. És cèlebre per les seves contribucions a l'embriologia a través d'experiments amb embrions d'erions de mar amb què demostrava la naturalesa epigenètica del desenvolupament. A partir de la dècada de 1890, Driesch es va començar a interessar profundament per

d'abans de la Guerra Civil. Com hem vist, les seves crítiques severes al darwinisme havien circulat per l'Espanya de preguerra. Partidaris d'una versió vitalista de l'evolucionisme compatible amb l'evolucionisme catòlic, prengueren un rellevància i visibilitat a Espanya que competí amb icones com Darwin, Haeckel o Julian Huxley¹⁸², apareixent fins i tot a la premsa general¹⁸³. Aquestes referències que traurien el cap tímidament per l'esfera pública, les trobem en abundància a les publicacions eclesiàstiques dels anys quaranta. Era la part enfonsada de l'iceberg: comentari, debat, exposició i crítica d'idees de diferents autors, dels qual només una ínfima part seria vessada a la premsa general.

En el camp religiós, corrents que pretenien una certa reforma dels dogmes per adaptar-se a les explicacions que anava proporcionant la ciència prengueren forma i rellevància. Entre aquests, trobem l'anomenada *Nouvelle Théologie*, nascuda en bona mesura per evitar un xoc de l'Església amb les teories evolutives¹⁸⁴. Un dels seus principals representants fou el paleontòleg jesuïta Pierre Teilhard de Chardin¹⁸⁵. Buscava una síntesi teològica del tot, una síntesi per reconciliar la filosofia, la teologia, la ciència i la fe, el neohumanisme modern i el cristianisme, l'ordre natural i l'ordre supranatural, cercant la via per la qual el cristianisme pogués trobar-se amb la

la filosofia fins que va acabar abandonant l'embriologia, convertint-se en professor de filosofia i en un dels més cèlebres partidaris del vitalisme.

¹⁸⁰ Henri Bergson (1859-1941), escriptor i filòsof francès, Premi Nobel de Literatura (1927), era l'autor de "L'évolution créatrice" (1907) llibre en què, en contraposició a la teoria evolutiva gradual, lenta i sense direcció privilegiada de Darwin, proposava una evolució de la natura per impulsos creadors de formes totalment noves provocats per un a força interna, l'"élan vital", incognoscible.

¹⁸¹ Veure nota 69.

¹⁸² Julian Huxley (1887-1975), zoòleg reconegut, nét de Thomas Henry Huxley (l'anomenat bull-dog de Darwin per la seva defensa i propaganda de les seves tesis davant els més reticents) i germà del novel·lista Aldous Huxley. Fou defensor del neodarwinisme i ajudà a divulgar-lo molt activament amb llibres com "Evolution: the Modern Synthesis" (1942), tot atacant vivament les concepcions vitalistes i transcendents de l'evolució. Fou el primer director general de la UNESCO (1946-1948) i vicepresident de la International Commission for the History of Scientific and Cultural Development of Mankind (1950-1969) (Maurel 2012; UNESCO 2017).

¹⁸³ La Gralla 1936; Salvia Giménez 1936. Com veurem, apareixerien també a la premsa franquista de postguerra.

¹⁸⁴ El terme *Nouvelle Théologie* fou posat en circulació l'any 1942 i popularitzat el 1946 amb caràcter pejoratiu per caracteritzar les posicions d'alguns teòlegs, dominics i jesuïtes, i els seus nous mètodes, tendències i escrits, per part de teòlegs que els consideraven poc ortodoxos. Entre els temes de discòrdia hi havia l'evolucionisme. El Papa usà aquest terme en una al·locució el 1946 i, aleshores, començà una forta polèmica que enfrontà dues posicions en teologia: la que cercava renovació en el mètodes i la que apel·lava a la tradició, en particular a Sant Tomàs d'Aquino (Rondet 1969).

¹⁸⁵ Veure nota 309.

modernitat¹⁸⁶. Aquesta síntesi era vista amb mals ulls pels sectors conservadors de l'Església Catòlica, majoria en les altes jerarquies eclesiàstiques espanyoles.

En conseqüència, en els sectors religiosos espanyols (estretament vinculats al sector ultraconservador i catòlic del règim, del qual ens ocuparem en aquesta tesi), la preocupació pel tema de l'evolucionisme era majúscula. Veurem com les publicacions i activitats organitzades pels cercles eclesiàstics relacionades amb l'evolucionisme, mostren clarament no només una preocupació important sinó també un sentiment d'urgència. En els escrits conservats també hi podem detectar certa heterogeneïtat en les posicions al respecte i fins i tot preocupació per l'autoritat i la supervivència de l'Església. La diversitat d'opinions i la inseguretats sobre un dels pilars del règim, l'Església Catòlica, era quelcom que només era tolerat en cercles reduïts i tancats a aquestes alçades de la dictadura.

Des de les universitats pontifícies s'actuà en tres fronts: la formació de seglars i seminaristes, alguns dels quals esdevindrien després professors al seu torn o obtindrien càrrecs associats a la seva formació eclesiàstica; la construcció de doctrina i divulgació d'aquesta a través de publicacions; l'organització de congressos i jornades de debat i discussió a porta tancada. Analitzarem què es deia sobre evolucionisme en aquests tres fronts.

L'evolucionisme a les classes de les universitats pontifícies

La Universidad Pontificia de Comillas comptava amb un curs titulat "Cuestiones biológicas y antropológicas relacionadas con la Filosofía" impartit pel jesuïta Valeriano Andérez¹⁸⁷. Defensor d'un evolucionisme mitigat, finalista i teïsta, Andérez fou autor d'un gran nombre de publicacions dedicades a l'evolucionisme i l'origen de l'home, publicades en gran part per la seva universitat. L'any 1942 es creà el curs de "Quaestionum scietitificaram cum Philosophia connexarum", de títol homòleg al de Comillas, dins els estudis de teologia de la Universidad Pontificia de Salamanca¹⁸⁸. El

¹⁸⁶ Pelchat 1989:255, 271.

¹⁸⁷ Valeriano Andérez (1905-1954) fou professor de geografia i ciències naturals en el seminari menor i de qüestions científiques de biologia i antropologia a la Facultat de Filosofia de la Universidad Pontificia de Comillas, des de 1938. Antropòleg autodidacta, escriví nombrosos articles i llibres sobre paleoantropologia i la conjuminació de les teories evolutives i de l'origen de l'home amb el dogma catòlic. Ben relacionat amb especialistes en la matèria, fou nomenat "comisario de excavaciones y antropólogo oficial" de la Diutación Provincial de Santander (Revuelta González SI 2001).

¹⁸⁸ El curs fou impartit primer per José Bellido i, després, per Mauricio Iriarte (UPS 1942, 1948).

programa del curs constata la importància de l'evolucionisme i les ciències que s'ocupaven de l'origen de la vida per a la formació dels joves clergues (Figura 2).

Des dels primers anys quaranta, doncs, a les universitats pontifícies de Comillas i Salamanca, es pogué sentir parlar de la teoria de l'evolució, del transformisme aplicat a l'home i dels arguments en contra, però també a favor, d'aquestes teories, informacions absolutament vetades per a l'esfera pública espanyola del moment. En les publicacions internes de la Universitat, manifestaven la necessitat d'establir una hegemonia de pensament per mantenir una fe en les seves ensenyances. En les seves paraules, plantejaven que calia “producir ese estado de opinión, ese consensus universalis, ese clamor del orbe tan importante y necesario para la definición de los dogmas”¹⁸⁹.

Si l'evolucionisme podia interferir en la producció d'aquest “estat d'opinió”, calia estudiar-lo. Veurem que les idees i preocupacions sobre evolucionisme que circularen a les publicacions de les universitats pontifícies i altres revistes eclesiàstiques influïrien en el discurs sobre el tema dels ideòlegs tradicionalistes catòlics del règim hereus d'*Acción Española* que analitzarem més endavant. En aquest sentit, trobem dins el planter de professors de la Universitat Pontifícia de Salamanca¹⁹⁰ alguns noms implicats en el projecte polític-cultural per una ciència catòlica que explicarem en aquesta tesi com Leopoldo Eulogio Palacios¹⁹¹, Román Perpiñá¹⁹² o els doiminics José Todolí¹⁹³ i Dominique Dubarle¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Gurpide 1944:252.

¹⁹⁰ UPS 1965.

¹⁹¹ Leopoldo Eulogio Palacios (1912-1981), catedràtic de Lògica de la Universidad de Madrid des de 1944, propagandista i monàrquic, fou membre d'Acción Española i col·laborà amb la seva revista. Fou el director de tesi d'Antonio Millán Puelles (membre de la Junta Nacional de l'AMP) i de José Todolí Duque (soci de l'AMP) (veure nota 193) i col·laborador d'*Arbor*. També s'implicaria amb l'Ateneo de Madrid. Seria vicedirector de l'Instituto de Filosofía del CSIC a principis dels anys cinquanta (Díaz Hernández 2011:137-38, González Cuevas 2013; Guy 1985:412).

¹⁹² Román Perpiñá Grau (1902-1991), economista, fou professor de la Facultad de Filosofía de la Universidad Pontifícia de Salamanca i de la Universidad Central. Consejero de Economía Nacional, fou enviat en representació de l' Instituto Balmes de Sociología del CSIC a un simposi organitzat per les Nacions Unides sobre els problemes de població (augment demogràfic) (Díaz Hernández 2011:346, 395, 490). Sobre aquest tema es farien unes Conversaciones de Poblet en les quals ell participaria (Perpiñá Grau 1974). Amb vincles amb el Grupo *Arbor*, seria soci de l'AMP (veure capítols 4 i 5).

¹⁹³ José Todolí Duque O.P. (1915-1999), catedràtic d'Ética y Sociología de la Universidad de Valencia (1955) i de la de Madrid des de 1966 i professor extraordinari de la Universidad Pontifícia de Salamanca, fou secretari de l'Instituto de Filosofía “Luis Vives”, del CSIC, i director de la Sección de Ética y Sociología. El seu director de tesi fou Leopoldo Eulogio Palacios (Méndez Francisco 2000).

Fòrums de debat: l'evolucionisme, motor de canvi?

El setembre de 1949 se celebrà a la Universidad de Salamanca la IX Semana Española de Teología¹⁹⁵. El tema general de la reunió era “La llamada Teología Nueva”¹⁹⁶. Podem adonar-nos de l’actualitat i importància de l’evolucionisme en els debats i preocupacions dogmàtiques respecta a aquest tema aleshores candent a través del programa de la reunió¹⁹⁷ (Figura 3). S’hi proposava discutir sobre si l’evolucionisme modern podia ser utilitzable, com a esquema conceptual, per a l’explicació i comprensió de la Revelació i el Dogma des de la intel·ligència humana. Es preguntaven pel grau de veritat dels sistemes humans i per les possibilitats d’establir una nova teologia catòlica, referint-se a la *Nouvelle Théologie* que acceptava una reformulació del dogma per explicar, amb noves paraules, amb nous conceptes sorgits de la filosofia i de la ciència, la revelació, la creació i el pecat original.

El mateix setembre es duia a terme la X Semana Bíblica Española, on es debaté sobre el contingut dogmàtic de la narració del Gènesi, part de les sagrades escriptures afectades pel discurs evolucionista. Els quatre temes principals del programa estaven directament afectats per aquesta polèmica. Eren: “De la creación del mundo”, “De la formación del hombre”, “De la creación de la mujer” i “Del pecado original”¹⁹⁸. La jerarquia eclesiàstica espanyola reunida en aquestes setmanes es preguntava fins a quin punt es complementaven o dissentien, és a dir, fins a quin punt es podien considerar acceptables les propostes de la teologia nova i es plantejava, a la llum de les polèmiques, el relat i la interpretació del Gènesi. L’evolucionisme era percebut

Fou amic del pare Santiago Ramírez. Todolí seria membre de l’AMP i participaria en les Conversaciones de Intelectuales de Poblet sobre evolucionisme (veure capítols 4 i 5).

¹⁹⁴ Dominique Dubarle, O.P. (1907-1987), filòsof dominic, professor de filosofia de l’Institut Catholique de Paris, el seu pensament influiria en el homes del Grupo *Arbor*, amb els quals col·laboraria i establiria estrets vincles (Díaz Hernández 2011; Dubarle 1953; Esplandián 1956b). Col·laboraria amb la Görres Gesellschaft, associació alemanya per a la promoció de la ciència catòlica, juntament amb diversos membres de l’AMP (Marcozzi et al. 1960) (veure apartat “Les xarxes europees d’intel·lectuals catòlics”). Els seus escrits sobre l’Església i el món contemporani amb títols com “L’Église et le monde: harmonie ou divorce?” circularien a Espanya (Silvestre Arrieta 1959:207), i seria citat en nombrosos treballs sobre l’evolucionisme (Cuervo 1954; de Diego 1964; Haas 1960; Lavocat 1965). Seria cridat com a expert al Concili Vaticà Segon (veure capítols 3 i 4).

¹⁹⁵ BOOS 1949b. Se’n publicaren cròniques a diverses revistes com *Revista Española de Teología*, 9, (1949) 669-694 i *Estudios Bíblicos*, 8, (1949) 465-491.

¹⁹⁶ Sobre la Teología Nueva o *Nouvelle Théologie*, veure nota 184.

¹⁹⁷ BOOS 1949b:183.

¹⁹⁸ BOOS 1949a:184.

com una força de canvi, com un motor conceptual capaç de modificar la visió del món i de la humanitat i, amb ella, el posicionament davant del dogma i la veritat revelada.

Les revistes eclesiàstiques: evolucionisme, dogma i Església

Les publicacions sobre evolucionisme a les revistes eclesiàstiques de postguerra és realment prolífica¹⁹⁹. Una producció sorprenent en contrast amb el silenci de la premsa i molt reveladora de la rellevància i preocupació pel tema entre les elits intel·lectuals del règim. La combinació d'aquestes dues característiques (abundant producció interna i silenci als mitjans), també ens parla sobre el grau de perillositat que s'associava a aquests debats, que quedaven restringits només a cercles controlats, entre una elit d'incontestable adhesió al règim i a l'ortodòxia catòlica.

En la circulació elitista del debat evolucionista hi tingueren un paper preponderant les revistes jesuïtes. Moltes d'elles apareixeran amb freqüència al llarg d'aquesta tesi tant pels temes tractats a les seves pàgines com perquè els personatges darrera dels escrits o dels consells directius i de redacció d'aquestes revistes esdevindran protagonistes dels esdeveniments analitzats. Entre aquestes revistes trobem *Estudios eclesiásticos* (reempresa després de la Guerra Civil, el 1942), *Pensamiento* (desglossada de l'anterior el 1945)²⁰⁰ i *Razón y Fe* (reempresa el 1938 a Burgos), totes elles amb col·laboració abundant de professors de les Facultats de la Companyia de Jesús. Entre les vinculades a les universitats pontificies trobem *Miscelanea comillas* (fundada el 1943) i *Sal Terrae* (reempresa el 1938 per professors de Comillas i col·laboradors). Els jesuïtes també s'expressaren a través de tres col·leccions publicades per la Biblioteca de Autores Cristianos (BAC), dependent de l'Editora Nacional²⁰¹.

¹⁹⁹ Blázquez ha generat una bibliografia especialitzada en evolucionisme força exhaustiva a Blázquez Paniagua 2004a. Altres recopilacions es troben en bibliografies de focus més ampli, com: Arnaldich 1955a, 1955b; Díaz Díaz i Santos-Escudero 1982; Ronzón 1983. Agrupant aquestes bibliografies trobem més d'un centenar d'escrits publicats sobre evolucionisme a Espanya entre 1939 i 1949.

²⁰⁰ Fundada amb voluntat de diàleg amb maneres alternatives de filosofar però sempre sota els criteris de la "Deus Scientiarum Dominus" (Dominguez i O'Neil 2001).

²⁰¹ La intenció dels jesuïtes era evitar que se'ls avancesin, en la divulgació de la ciència, entitats no catòliques i tractar des del seu terreny la qüestió de les relacions entre ciència i religió. Amb aquesta intenció promogueren una formació científica avançada per a tots els membres de la Companyia, que havien de fer classe de ciències i promogueren institucions de recerca com l'Observatorio del Ebro o l'Instituto Biológico de Sarriá, i publicacions com *Ibérica* o *Razón y Fe* (Blázquez Paniagua 2004a:36; Catalá Gorgues 2010; Texidó Gómez 2010). La revista *Ibérica*, d'alta divulgació científica, fou fundada per l'Observatori de l'Ebre (Tortosa) el 1914 i es reprengué, després de la guerra, el 1945 (Herran 2012).

En línies generals, a les revistes jesuïtes podíem trobar una crítica de l'evolucionisme materialista i antifinalista (sovint barrejada amb una crítica a l'evolucionisme en general), a través majoritàriament d'una reivindicació dels arguments i dels científics que s'hi oposaven en algun sentit. En aquests articles s'hi aprecia la intenció de contrarestar un discurs de consens general que s'estava difonent des dels sectors afins al neodarwinisme i que, segons ells, no era cert. En aquests articles, molts d'ells molt llargs i documentats (alguns de més de 60 pàgines), trobem extenses bibliografies i cites de llibres, articles i declaracions de personatges de prestigi científic reconegut que parlaven en contra de l'evolucionisme materialista i antifinalista. Aquestes cites acompanyaven llargues exposicions dels arguments tant a favor com en contra d'aquest, per acabar desmuntant els primers.

Es tractava d'un intent conscient de construir un contra-discurs científicament i filosòficament fonamentat, sobre la base d'una recollida de fonts i autoritats i sobre l'anàlisi dels arguments pro darwinistes, però també i sobretot dels antidarwinistes. Es tractava de contribuir a incrementar la potència intel·lectual dels primers, tot reforçant-ne els punts lògics, i de destacar els punts dèbils dels darrers. Un punt clau de l'estratègia era agrupar aquestes crítiques, fer-ne un compendi coherent, llistar les autoritats que les avalaven i circular i donar visibilitat a aquesta informació entre les elits instruïdes.

Els punts on se centraven amb més intensitat les seves argumentacions eren la reivindicació ferma i intransigent de la necessitat del finalisme a la natura, i per tant en qualsevol procés evolutiu imaginable, i un altre era l'existència d'un abisme insalvable entre allò vivent i allò inert, punts clau i irrenunciabls en aquell moment de l'evolucionisme acceptable per l'Església espanyola. Finalment, destacaven la necessitat, de la idoneïtat, de la manera cristiana de veure l'home i el seu lloc al món per salvar-lo d'una visió materialista, atea i sense finalitat a què l'avocaven les filosofies comunista i capitalista que s'estaven estenent.

La tradició dels jesuïtes d'incentivar l'estudi de la ciència dins la seva comunitat per tal d'influir de manera pràctica i informada en el discurs circulant sobre ciència i fe²⁰², féu que aquest ordre jugués un paper important en la circulació i discussió del tema de l'evolucionisme des de tot just començat el franquisme. Mostra d'això és que el

²⁰² Herran 2012.

primer intent a Espanya, després de la Guerra Civil, de fer un recull actualitzat dels coneixements de la paleoantropologia quant a l'origen de l'home es donà dins el si de la Universitat Pontificia de Comillas (Santander) l'any 1946. Fou precisament el pare Valeriano Andérez²⁰³, professor d'aquella universitat qui dugué a terme aquesta tasca. *Miscelanea Comillas*, que publicava el primer dels treballs que Andérez publicaria sobre el tema, titulat “Importancia antropogenésica de los últimos descubrimientos paleantropológicos”, qualificava l'esforç compendiador com a nou i molt necessari, sobretot en l'àmbit catòlic:

Creemos que la reunión de todos esos datos es nueva en España, y que debe ser conocida de los hombres de ciencia católicos, y especialmente de los eclesiásticos, a fin de que puedan enjuiciar con conocimiento de causa la cuestión, no anticuada ni mucho menos, de los orígenes del hombre.²⁰⁴

A la ressenya s'amagava un reconeixement que la manca d'informació existent respecte d'aquest tema a Espanya podia perjudicar el bon judici, sobretot, del col·lectiu religiós, davant dels científics seglars i, també, davant dels feligresos en general.

En un altre article titulat “Etapas científico-históricas de la demostración del Transformismo”, Andérez explicava que “los neo-darwinistas pretendían explicar la evolución biológica y finalística, de un modo mecanicístico, es decir, abiológico y afinalístico, contra el que surgió el neovitalismo capitaneado por H. Driesch”²⁰⁵. Sobre aquesta dicotomia, Andérez intentava construir unes fronteres per a la ciència on el neodarwinisme hi quedés fora i l'evolucionisme finalista i teista hi quedés dintre: advertia, citant Driesch, que “el Darwinismo es un dogmatismo refinado” i, fruit de naturalistes “que no se resignaban a ser estrictamente científicos”. Andérez intentava penjar al neodarwinisme l'etiqueta de “dogmàtic” que tantes vegades s'associava als criteris pels quals es regien els catòlics també en matèria de ciència.

Andérez també tractà de recolzar la seva postura a través d'evidències científiques i fets experimentals disponibles en la literatura científica fins al moment. A les pàgines de *Miscelanea Comillas*, Andérez exposava les “objeciones biológico-experimentales” al transformisme. Entre les crítiques principals esmentava que no

²⁰³ Veure nota 187.

²⁰⁴ *Miscelánea Comillas* en el pròleg, no paginat, al número de la revista que contenia: Andérez 1946.

²⁰⁵ Sobre Driesch, veure nota 179.

s'havia observat mai a la naturalesa ni aconseguit mai artificialment un transformació d'una espècie en una altra, crítica que ja havíem vist publicada a *Acción Española*: “los numerosos, hábiles, variados, prolongados y empeñados conatos experimentales que se vienen haciendo, desde hace un siglo, para transformar especies han fracasado”. Segons Andérez estava científicament justificat el fet de reduir el transformisme a la variabilitat dins les espècies, però la seva extensió a nivells superiors (entre espècies, classes, ordres...) no comptava amb cap argument científic sòlid.

També era habitual recórrer al prestigi de què gaudia la física per argumentar sobre les probabilitats que l'origen de la vida i l'evolució s'haguessin donat per mecanismes purament materialistes i atzarosos. Andérez evocava la impotència “bioquímicamente radical” de les mutacions per explicar la formació de les espècies recolzant-se en l'autoritat del físic nacional Julio Palacios, de qui citava les següents paraules: “El neotransformismo no es fácilmente conciliable con la explicación cuantitativa de las mutaciones”. En resum, segons Andérez, l'evolució de les espècies no es podia explicar de cap manera mitjançant els arguments mecanicistes i materialistes i, per això, havia anat creixent el número de transformistes partidaris de l'evolucionisme vitalista.

En un altre article de *Miscelanea Comillas* titulat “La biología de los últimos cien años y la físico-química actual frente al evolucionismo materialista”²⁰⁶, el jesuïta Jesús Muñoz²⁰⁷, professor de Psicologia a la Universitat Pontificia de Comillas, escrivia sobre un col·loqui sobre evolucionisme que s'havia dut a terme a la Sorbona l'abril anterior²⁰⁸. Muñoz carregava contra Teilhard de Chardin, a qui titllava d’“entusiasta transformista”²⁰⁹: el paleontòleg havia publicat una crònica de la reunió on transmetia unanimitat entre els assistents en l'acceptació del fet de l'evolució. La

²⁰⁶ Muñoz 1947. L'article de Muñoz, de 58 pàgines, s'estengué a 200 pàgines com a llibre i sortí publicat en la sèrie “Ciencia y arte”, de la Universidad Pontificia de Comillas, sota el títol “Cómo nació la vida?”, a la venta per 13 pessetes (Muñoz 1949). *Miscelanea Comillas* n'anunciava la publicació alhora amb la d’“El origen del hombre y el trasformismo” del pare Valeriano Andérez, en preparació (Miscelanea Comillas 1948).

²⁰⁷ Jesús Muñoz Pérez Vizcaino (1908-1996), jesuïta, estudià Neurologia i Psicologia Clínica a la Universitat Gregoriana de Roma. El 1941 entrà com a professor de Psicologia racional a la Universidad Pontificia de Comillas, de la que seria degà.

²⁰⁸ Veure apartat “La difusió i expansió del projecte anglosaxó: la reacció d'Arbor a l'ofensiva del neodarwinisme”.

²⁰⁹ Muñoz 1947:186.

crònica havia circulat internacionalment i arribat a Espanya. En la mateixa línia es pronunciava Andérez, a propòsit de la mateixa crònica²¹⁰. Muñoz criticava la visió “materialista, atea i ciega” de l’evolució i advertia que la labor divulgadora de l’evolucionisme materialista era altament perillosa. Muñoz argumentava, recolzant-se en el Congreso Internacional de Filosofía²¹¹, que el moment era especialment delicat al respecte: en plena postguerra mundial l’home necessitava refer-se de la desolació. No caure-hi equiparant-se a les bèsties, perdent els orígens, la fe i la direcció. Al seu parer, la “dignidad humana” podia ser restaurada a través d’una visió cristiana i espiritual dels nous avenços científics. Però per a fer-ho, calia conèixer aquests nous avenços científics.

L’article pretenia ser un recull analític i crític de les proves científiques a favor i en contra de l’evolucionisme “fija la mirada en los datos objetivos”, per finalment desmuntar l’evolucionisme materialista. Després de citar els errors del mecanicisme del segle XIX, i les retractacions cèlebres d’alguns que n’havien subscrit les tesis, com Santiago Ramon i Cajal, i les noves evidències experimentals de Hans Driesch, von Uexküll o Johannes Reinke²¹², acabava conclouent que “un profundo abismo separa la vida de todo el resto del mundo inorgánico”. Recolzant-se en la refutació de la generació espontània per part de Pasteur, argument molt recurrent entre els escrits de l’època, rebutjava la possibilitat que la matèria viva s’hagués originat a partir de la matèria inert: “Nadie da lo que de ninguna manera posee”²¹³.

Segons ell, l’explicació de l’evolucionisme fins al moment tancava una contradicció en si mateixa: volia explicar l’origen de la vida i de les espècies amb les mateixes lleis observables a la naturalesa (era el denominat actualisme), i assumia que no hi podia haver cap força externa, sobrenatural, que hi intervingués, però què passava quan s’arribava al problema de l’aparició de la vida, del primer ésser vivent? “Para el

²¹⁰ Andérez 1947:408.

²¹¹ Veure apartat “Una preocupació internacional”.

²¹² Johannes Reinke (1849 –1931) botànic alemany, fou un defensor del neo-vitalisme científic i crític amb la teoria neodarwinista de l’evolució. Contrari a la secularització de la ciència, fou co-fundador de la Kepler Union, per contrarestar la Haeckel’s Monist League en la seva intenció de reemplaçar les esglésies alemanyes per la teoria de l’evolució com una religió secular. Sobre Driesch i Uexküll, veure notes 179 i 69, respectivament.

²¹³ Aquest argument que usava Muñoz, i que seria usat reiterativament per negar la possibilitat de la creació de vida sense la intervenció divina, apareixia en boca del savi tío Antón a la faula publicada per *Religión y Patria*, el 1945 (Amurrio 1945. Veure apartat: “Xiuxiuejos en el silencio: l’evolució, un secret de domini públic”).

evolucionista radical, la consigna es una: “Creación, no””, resumia Muñoz. Però si, segons havia demostrat Pasteur, no es podia apel·lar a la generació espontània, aleshores, segons Muñoz, a l’evolucionista “radical” només li quedava l’opció de recórrer a “[u]n acto de fe filosófica; un postulado filosófico”. I, per exemplificar-ho, prenien les paraules d’aquells científics menys proclius a ser definites com a afins a la seva causa. Utilitzava ni més ni menys que el propi Julian Huxley²¹⁴, de qui deia:

Ojalá algún día llegue a ver la verdad. Hoy por hoy, a pesar de su sectarismo y sus contradicciones, se ha visto precisado a afirmar: “La creación personal [por un Dios personal] del mundo, hablando en términos razonables, carece actualmente de sentido excepto para la hipotética creación de la substancia original del cosmos en su iniciación”

L’article volia deixar clar que aquells principis en els quals es recolzaven els biòlegs materialistes, enunciats com a purament científics, no deixaven de ser dogmes de fe, creences com les que alhora deien que no podien acceptar, i que, de fet, ignoraven completament el que havia pogut passar a l’origen de la vida. Usant les paraules del mateix Huxley, Muñoz escrivia: “De los primeros orígenes de la vida, nada conocemos y sospechamos poco”²¹⁵.

Muñoz recalcava la inconsistència de la lògica materialista: “Sobre un ignoro...no se puede levantar ni una sola proposición científica.” Al seu parer, “Ese solo aserto basta para que el evolucionismo materialista caiga desplomado”. Per aquests motius Muñoz creia que calia abandonar l’evolucionisme materialista i abraçar les interpretacions finalistes i teistes de la vida i la naturalesa si es volia fer bona ciència: “con la verdadera lógica está la verdadera ciencia.”

Poques veus s’atrevien, segons Muñoz, a denunciar aquesta contradicció. Entre els valents, Muñoz citava el paleontòleg italià Piero Leonardi²¹⁶ i el seu recent llibre

²¹⁴ Veure nota 182.

²¹⁵ Huxley 1923:33. Muñoz li retreu que parla de “infinitud de razones” però que “no cita ni alude a una siquiera”. També diu que l’obra presenta “párrafos que son un tejido de impiedades y blasfemias”.

²¹⁶ Piero Leonardi (1908-1998), paleontòleg italià catòlic i finalista, professor de la Universitat de Ferrara, fou director de l’Istituto di Geologia e Paleontologia d’aquella universitat (1949-1976), president de la Società Geologica Italiana (1954-1955) i president de l’Istituto Italiano di Preistoria e Protostoria (1955-58). Com veurem en aquesta tesi, exerciria una gran influència en els discursos circulants sobre evolució a Espanya. Apareixerà com a referent d’autoritat en nombroses ocasions, serà convidat a parlar sobre el tema diverses vegades i mantindrà una relació estreta amb els paleontòlegs espanyols més notoris del moment. Bermudo Meléndez difondria les seves idees sobre evolució a Espanya a través de traduccions i ressenyes (Blázquez Paniagua 2004a; Crusafont 1951c; Diversos autors 1956; Freijo 1957; Leonardi 1953, 1957, 1959, LVE 1956e, 1956g, Meléndez 1952b, 1951e).

“L’Evoluzione biologica e l’origine dell’uomo” (1945) on demostrava l’arbitrarietat i falsedat, i aportava raons “tan concisas como definitivas”, contra tota hipòtesi d’evolució materialista. Finalment, Muñoz advocava pel manteniment del misteri i l’acceptació dels límits de la raó. A través d’una cita del Premi Nobel de Física Erwin Schrödinger, del seu famós llibre “What is life”, afegia: “las piececillas del organismo animal ... están hechas por Dios conforme a su mecánica ondulatoria”²¹⁷. Muñoz presentava l’atzar i un cúmulo altament improbable de casualitats com a tota explicació de les tesis materialistes i en subratllava la improbabilitat i falta de lògica amb arguments científics extrets de la mecànica quàntica i recolzant-se en autoritats de la física tant nacionals com internacionals.

Muñoz també es recolzava en l’autoritat d’antitransformistes reconeguts, que llistava a manera de respall de legitimitat. I evidenciant que no es quedava ancorat en les crítiques al darwinisme realitzades a la primera del segle vint (d’altra banda una època coneguda com l’eclipsi del darwinisme²¹⁸), traçava una continuïtat amb les crítiques existents als anys quaranta:

Driesch y Von Uexkull, ya a principios de siglo investigadores eminentes de pensamiento análogo al de Reinke, cuarenta años más tarde, en nuestros mismos días, continúan confirmando sus conclusiones científico-naturales con el peso de su ciencia abrumadora.

Així, Muñoz, passava a recolzar les seves paraules amb autoritats contemporànies fent-se ressò d’aquelles veus internacionals que es manifestaven perplexes davant el discurs de consens entorn el transformisme que circulava i que presentava les “doctrinas transformistas ... como una síntesis definitivamente adquirida para el patrimonio intelectual de la humanidad”. Citava un professor de l’Escola Superior de Mines de París, qui pregonava, el 1943, un “abandono total o parcial del sistema transformista por los leaders [sic] de las ciencias de la vida”²¹⁹. Citava el reconegut

²¹⁷ La cita original del llibre diu: “The most striking features are: the cogs in a many-celled organism, for which I may refer to a very the somewhat poetical description on p. 79; and secondly, by fact that the single cog is not of coarse human make, but is the finest masterpiece ever achieved along the lines of the Lord’s quantum mechanics.” (Schrödinger 1944:91).

²¹⁸ Bowler 1992.

²¹⁹ La cita completa que oferia Muñoz era: “Reconociendo como la mayor parte de las personas que han estudiado estas cuestiones, un abandono total o parcial del sistema transformista por los leaders de las ciencias de la vida, siempre me ha chocado ver que, sin embargo, en la instrucción de la juventud, se continuaban enseñando las doctrinas transformistas, presentadas como una síntesis definitivamente adquirida para el patrimonio intelectual de la humanidad”.

geòleg francès Paul Lemoine (1878-1940), que havia estat director del Museu d'Història Natural de París i President de la Societat Geològica de França que, el 1937, escrivia al prefaci del volum dedicat als éssers vius de l'*Encyclopédie Française*, de la qual era codirector:

La evolución es una especie de dogma en el que sus sacerdotes no creen ya, pero lo conservan para su pueblo. Esto hay que tener el valor de decirlo, para que los hombres de la futura generación orienten sus investigaciones de otra manera.²²⁰

En la mateixa línia, les paraules, el 1940, del reconegut fisiòleg anglès, expresident de la Royal Society i “premio nobel” Sir Charles Scott Sherrington (1857-1952), referint-se a “nuestros viejos materialistas, con su viejo armazón mental” li atorgaven legitimitat suficient per presentar el transformisme materialista com una “imposició” per part d'un corrent ideològic del moment, desfasat, anticientífic, dogmàtic, i minoritari però sorollós, i que era un perill per a la lliure activitat i creativitat científica. Segons ell, el paradigma que propugnava el materialisme limitava la intel·ligència i l'enteniment:

Existen mentes preclarísimas en la investigación experimental del laboratorio, pero a las que una especie de reclusión intelectual, secuela del criterio positivista²²¹ y escéptico-agnosticista, no les permite salir de esa cárcel de oro de la materia estudiada científicamente, dentro de la que viven aprisionados. Sin embargo, los tiempos van estando en sazón para que esas inteligencias, muy superiores a lo material y sensible, pugnen por romper el cerco.

La definició del neodarwinisme, o del materialisme en general, com una presó de la ment serà repetida diverses vegades per defensar arguments finalistes, vitalistes o teistes.

²²⁰ Paul Lemoine (1878 - 1940) fou un geòleg francès, catedràtic de geologia al Muséum national d'histoire naturelle de París del qual fou director de 1932 a 1936. Membre de l'Académie des sciences. Aquesta cita seria usada en diverses ocasions en el discurs crític amb l'evolucionisme a Espanya, arribant el seu nom a la premsa general (Ayuso Marazuela 1951; LVE 1950; Roldán 1950). La frase va portar gran controvèrsia a França entre els científics (Teissier et al. 1938; Tinant 1994).

²²¹ La historiadora de la Síntesi Moderna de l'Evolució Vassiliki Smocovitis parla d'un auge de moviments positivistes entre els anys 1920 i els anys 1950, com el positivisme lògic. Ella els posa a l'origen de la unificació de disciplines per poder fer la síntesi moderna de l'evolució: “Only within a positivist theory of knowledge, which then held sway, was the unification of biology, and the unification of science, desirable” (Smocovitis 1992:3,4). Aquesta teoria és contestada per Cain (Cain 2000).

En la contesta entre neovitalismes i neofinalismes amb el neodarwinisme, el tema de l'origen de la vida seria un tema clau, fonamental, “neuràlgic” tant a nivell internacional com nacional, com veurem també més endavant. L'explicació de l'origen de la vida era, al parer de Muñoz, la “piedra fundamental” sense la qual tot l'edifici del neodarwinisme s'esfondrava. Segons Muñoz, “todos los datos empíricos y los resultados de la investigación positiva confluyen en presentar como la única hipótesis apta para explicar el origen de la vida orgánica sobre la tierra, la Creación”. Apel·lava a la físico-química, la geologia, la paleontologia, la biologia “en sus incesantes avances contemporáneos”, i fins i tot a les “más recientes investigaciones físico-matemáticas y ultraquímicas” per fonamentar la seva posició. Al seu parer, “Ni fantaseando es posible alejarse de Dios”. Com a autoritat científica es recolzava en Lecomte du Noüy²²² i el seu recent llibre *Human Destiny* (1947) del qual deia

La obra en bloque es un alegato irrefutable contra el evolucionismo materialista. ... El azar, efecto de meras probabilidades, no puede dar tal resultado. Lecomte du Noüy, lógico y sincero, se remonta más arriba: para él, el origen de la vida está en Dios y en su plan creador²²³.

Du Noüy, convertit al cristianisme, propugnava la necessitat que la humanitat mantingués la fe en l'alt destí de l'home per tal de salvar-se dels horrors passats en la Segona Guerra Mundial²²⁴. Però Muñoz acudia també als arguments de personatges gens proclius a ser afins a la seva ideologia i creences, com el metge i antropòleg prussià Rudolf Virchow (1821-1902), de qui destacava “su autoridad extraordinaria de hombre de ciencia y la imparcialidad que en este caso le garantiza su oposición al catolicismo”. Citava les seves paraules:

²²² Lecomte du Noüy (1883-1947) fou un biofísic i filòsof francès membre associat de l'Institut Rockefeller de Nova York i cap del departament de biofísica de l'Institut Pasteur de París. Es convertí de l'agnosticisme al cristianisme i recolzà una interpretació teista i teleològica de l'evolució que anomenà “telefinalisme”. Segons la seva teoria, l'evolució continuava a un nivell moral i espiritual i la ciència no podia explicar tots els fenòmens evolutius ni l'origen de la vida.

²²³ The *Human Destiny* pretenia fonamentar de manera científica la versió finalista i teista que proposava: “The purpose of this book is to examine critically the scientific capital accumulated by man, and to derive therefrom logical and rational consequences. We shall see that these consequences lead inevitably to the idea of God” (Lecomte du Noüy 1947:xvi). També pretenia fonamentar els límits de la raó per poder explicar l'evolució i l'origen de la vida de manera materialista: “Our problem is man. The instrument used is the brain. It is, therefore, necessary to know the limitation of the instrument before trying to solve the problem. We will see that this investigation will reveal grave weaknesses in the scientific and mathematical reasoning of materialists. These weaknesses are so serious that, in the actual state of our knowledge, they take away all scientific value from their arguments” (Lecomte du Noüy 1947).

²²⁴ Lecomte du Noüy 1947.

Si no quiero creer que haya existido un Creador especial, debo recurrir a la generación espontánea. La cosa es evidente ... *tertium non datur*; no hay término medio en esta alternativa. Cuando se asienta la primera tesis: no admito la Creación; entonces hay forzosamente que llegar a la segunda tesis y decir: *Ergo*, admito la generación espontánea. Pues bien, esa generación espontánea por quien ha sido refutada no es por los teólogos - termina VIRCHOW- sino por los naturalistas²²⁵.

En resum, Muñoz presentava com a fals el discurs circulant sobre un consens unànime entre els científics en matèria d'evolucionisme, es recolzava en les declaracions i obres d'autoritats científiques de relleu internacional crítiques amb aquest discurs per afirmar-ho, i rebatia amb arguments científics els punts en què el discurs de l'evolucionisme materialista fallava.

Presentat com un repàs objectiu i imparcial de l'estat de la qüestió a nivell internacional, l'article de Muñoz representava un altaveu d'aquelles veus que al seu parer estaven silenciades pel discurs materialista de l'evolució. En el seu article, aquestes veus hi apareixien com a majoritàries, sensates i, sobretot, científiques. La presentació de Muñoz del discurs materialista de l'evolució com un dogma de fe, com un corsé de moda que s'estenia i empresonava les ments on s'instal·lava, permetia incentivar una empatia cap als crítics amb aquest moviment i un estat d'alerta intel·lectual pel perill que suposava: pretenia esdevenir, i ja deia ser, hegemònic. La veu de Muñoz influiria en gran mesura en la visió de l'evolucionisme de les elits tradicionalistes catòliques del règim i el seu discurs al respecte, com veurem.

L'altra pedra fonamental respecte l'evolucionisme, i sobretot respecte les seves versions materialistes, era l'origen de l'home. El discurs al respecte del filòsof jesuïta Jaime Echarri²²⁶, també circularia amb profusió entre els cercles elitistes de l'Espanya de postguerra. Echarri es prenia de manera diferent a Muñoz el discurs circulant de consens sobre l'evolucionisme. Insistia en les seves publicacions que urgia aprofundir en l'aspecte filosòfic de la qüestió dels primers orígens de l'home. Denunciava i es lamentava que davant d'“una cuestión tan candente y a flor de preocupación vital para

²²⁵ Muñoz 1947:194.

²²⁶ Jaime Echarri (1909-1990) fou professor de Cosmología a la Facultad de Filosofía de Oña (Burgos). Preocupat per la relació entre ciència i fe, fou autor de nombrosos escrits sobre evolucionisme i la seva relació amb les sagrades escriptures (Echarri 1949a, 1949b, 1949c, 1949d, 1952). Fou partidari d'un evolucionisme moderat amb intervenció divina (Blázquez Paniagua 2004a:231).

todo espíritu reflexivo” hi hagués “quienes no parecen valorarlo cuanto merece”²²⁷. Segons ell, “la importancia y trascendencia de este estudio son extraordinarias”²²⁸. La seva postura advocava per no girar-se d’esquena de manera automàtica a les conclusions de les ciències naturals, com semblava criticar que alguns practiquessin. Echarri plantejava la necessitat de prendre en consideració un consens que semblava unànime i seriós per part dels científics que se n’ocupaven:

La antropología positiva del naturalista pretende hoy, con unanimidad casi perfecta, poseer un “sí” categórico y seguro a la pregunta del origen transformístico del primer organismo humano. Otros - muy pocos o casi ninguno entre los antropólogos profesionales - creen poder afirmar un “no”, también categórico y decisivo. Por nuestra parte - y lo hemos repetido - creemos que no hay lugar, hoy por hoy, sino a un “sí” algo serio y digno de tenerse en cuenta. Nada más. Tampoco menos. Las otras dos posiciones nos parecen igualmente exageradas e infundadas²²⁹.

Echarri concedia que l’antropologia “científico-positiva”, concretament quan parlava d’antropogènesi, s’inspirava amb massa freqüència més en una filosofia subjacent que en les dades. Però recordava que l’antropologia teològica i exegetico-bíblica s’inspirava no només en dades teològiques o bíbliques sinó també en una filosofia. Sobre aquesta filosofia, perfectible i humana, plantejava obertament: “¿no será preciso - oportuno al menos - hacémosla consciente, poner a prueba su calidad, analizar el vigor ontológico- quizá desigual- de sus diversas partes?”²³⁰ Al seu parer, aquest exercici “valia la pena” i el jesuïta aprofitava congressos i publicacions per insistir-hi²³¹.

El discurs d’Echarri pretenia modificar la inèrcia reactiva de la comunitat eclesiàstica contra l’evolucionisme i instava a estudiar les possibilitats que el text bíblic oferia: opinava que era feina de la filosofia avançar-se als esdeveniments amb la lògica i albirar els possibles resultats. Al seu parer, “definir con más exactitud y con la mayor amplitud razonable el cuadro de las posibilidades facilita la libertad de movimiento y de iniciativa del investigador positivo, mejora sus perspectivas y evita

²²⁷ Echarri 1949c:403.

²²⁸ Echarri 1949c:404.

²²⁹ Echarri 1949c:403.

²³⁰ Echarri 1949c:404.

²³¹ Echarri 1949c:404. Veure apartat “Una preocupació internacional”.

embotellamientos ficticios”. En aquest aspecte, Echarri denunciava que hi havia aquells qui “parece que se complacen en restringir ese cuadro cuanto más y más mejor”. En la seva lluita per canviar aquestes postures, Echarri intentava ridiculitzar-les des d’un punt de vista intel·lectual: “¿Es que necesitan sentir su dinamismo intelectual emparedado en el capullo de una posibilidad única para perder el vértigo de los espacios libres? ¿Es que, al revés, carecen de ese dinamismo?’ ¿Es quizá que buscan el placer de sentirse arrollados y desbordados por la ontología de los hechos?”²³².

En aquesta última frase d’Echarri hi havia una certa crida desesperada a la seva comunitat perquè compregués la urgència de la situació: l’advertiment d’Echarri era que l’immobilisme i impermeabilitat de l’estament eclesiàstic, reticent a revisar-se a si mateix, a ser reflexiu i atent a les troballes de la ciència “positiva”, podia acabar amb ell mateix, aixafat sota un corrent positivista autònom i imparabile.

2.5.2. Una preocupació internacional

“¿Qué es el hombre?”... Una corriente gélida y de muerte, llegada de las frías regiones esterilizadas por el comunismo, pugna por aniquilarlo: “no es más que materia”.²³³

Amb aquesta frase resumia Muñoz la preocupació que, al seu entendre, havia impregnat la majoria de ponències i del debat al Congreso Internacional de Filosofía celebrat a Roma el novembre de 1946. En aquest fòrum, les preocupacions manifestades més amunt per la comunitat eclesiàstica respecte l’auge del materialisme i els perills d’una cosmovisió materialista de la vida i de l’home, com la propugnada pel neodarwinisme, foren debatudes entre les elits intel·lectuals internacionals²³⁴.

A aquest Congrés, organitzat per l’“Instituto de Studi Filosofici” de la Universitat de Roma, hi assistiren filòsofs de quinze països, entre ells una nodrida presència espanyola²³⁵. Entre els espanyols que hi assistiren, hi havia Rafael Calvo Serer²³⁶, que

²³² Echarri 1949c:405.

²³³ Muñoz 1947.

²³⁴ Castelli 1948:501,502; Jessop 1949; Pius XII 1946; Vanni Rovighi 1947.

²³⁵ Entre els quals, representants del cercle del Grupo *Arbor* (veure apartats sobre el Grupo *Arbor*, capítols 2 i 3).

²³⁶ Rafael Calvo Serer (1916-1988), catedràtic d’Història Moderna de la Universidad de Madrid des de 1942 i membre destacat de l’Opus Dei. Dins del CSIC, fou director del Departamento Internacional de

lideraria un projecte polític-cultural que havia de promoure la construcció d'una ciència catòlica a Espanya i que presentarem en l'apartat següent. L'acompanyaven diversos dels seus homes de confiança, que l'acompanyarien també en el seu projecte al llarg d'aquesta tesi, com Ángel González Álvarez²³⁷, Antonio Millán Puelles²³⁸ o el dominic Santiago Ramírez²³⁹ i Raimundo Pániker²⁴⁰.

Culturas Modernas, cap del Departamento de Filosofía de la Cultura i Consejero Numerario, fins ser cessat el 1953. També fou secretari del Patronato "Saavedra Fajardo" (1948-1951). De 1947 a 1949 fou Vicedirector de l'Instituto de España a Londres i la posició de delegat la Junta de Relaciones Culturales li permeté viatjar i fer contactes a Amèrica i Europa per establir relaciones culturals amb diversos països. Fou un dels fundadors de l'editorial Rialp (1947). El 1950 fou vocal de la Junta Directiva de l'Ateneo de Madrid. Vinculat a la revista *Arbor* des dels seus inicis en seria secretari, subdirector i finalment director el 1951. *Arbor* esdevindria la plataforma cultural principal des de la qual aglutinaria i difondria el seu projecte cultural tradicionalista, catòlic i monàrquic que construiria, també un cert discurs sobre evolucionisme (Díaz Hernández 2011:15-30; Zabala 2006).

²³⁷ Ángel González Álvarez (1916-1991), Catedràtic de Metafísica de la Universidad de Múrcia des de 1946 i d'Ontología y Teología Natural de la Universidad de Madrid el 1954, seria secretari de la Facultad de Filosofía y Letras (1957-1962). Ja en democràcia, esdevindria rector de la Universidad Complutense (1973-1977). Dins del CSIC, fou conseller, president dels patronats Raimundo Lulio i Menéndez Pelayo (1964-1967), director del Instituto «Luis Vives» de Filosofía i, a la mort d'Albareda, fou nomenat Secretario General del CSIC (1967-1973). També obtindria posicions de rang elevat en l'àmbit de l'educació, com a Director General de Enseñanza Media (1962-1967). També seria procurador en Cortes el 1958. Formà part del Consejo Privado de Juan de Borbón. Membre de l'Opus Dei, i un dels homes de confiança de Calvo Serer, seria a *Arbor* des dels inicis, de la qual arribaria a ser sots-director (Díaz Hernández 2011:46-47). González Álvarez seria membre de la Junta Nacional de l'AMP (veure apartats sobre el Grupo *Arbor* i l'AMP).

²³⁸ Antonio Millán Puelles (1921-2005) Catedràtic de Fundamentos de Filosofía (que integrava també Filosofía de la Educación) de la Universidad Central des de 1951. El seu director de tesi fou Leopoldo Eulogio Palacios. Col·laborà amb *Arbor*. Fou subdirector del Departamento de Filosofía de la Cultura del CSIC, dirigit per Calvo Serer, i vicerector de l'Instituto de Pedagogía del CSIC. Fou membre del Consejo Privado de Juan de Borbón i professor del príncep Juan Carlos. Vocal de la junta directiva de l'Ateneo de Madrid des de 1951, assidu participant a la Universidad de verano de la Rábida, seria membre de l'Opus Dei des de 1957. Col·laborà amb l'*ABC*. Pretengué fusionar tradició tomista i modernitat. Se l'ha considerat entre els escolàstics moderns espanyols més destacats (Díaz Hernández 2011:80-81; Esplandián 1956c; Villagrasa 2005a). Millán Puelles seria, juntament amb González Álvarez, membre de de la Junta Nacional de l'AMP (veure apartats sobre el Grupo *Arbor* i l'AMP).

²³⁹ Santiago Ramírez (1891-1967) presbíter dominic, fou professor a la Universitat de Friburg i impartí Teologia i Filosofía a la Universitat de Salamanca. Fou director de l'Instituto Luis Vives del CSIC des de 1945 i partidari de l'enteniment entre Franco i Juan de Borbón. Considerat una de les màximes figures de la neoescolàstica espanyola i europea, practicà una lluita cultural contra Ortega y Gasset i els "comprensivos" (veure capítol 3). Fou nomenat membre de la Comissió Teològica del Concili Vaticà Segon com a expert consultor (Blajot 1962; Díaz Hernández 2011:39; González Cuevas 2012:121). Seria soci de l'AMP i aparegué sovint a *Punta Europa* (veure capítol 4).

²⁴⁰ Raimundo Pániker Alemany (1918-2010) fou un filòsof i teòleg català, poliglòt. Membre de l'Opus Dei fins el 1966, va ser ordenat sacerdot el 1946. Del 1942 al 1957 va ser investigador del CSIC. Fou redactor d'*Arbor* des dels inicis i subdirector de la revista de 1947 a 1949. Doctor en filosofia des de 1946, amb una tesi sobre el concepte de naturalesa, el 1958 obtingué el doctorat en química i el 1961 el de teologia. Reconegut internacionalment, el 1966 abandonaria l'Opus Dei i seria nomenat professor de la Universitat de Harvard.

Al congrés també hi assistiren Eugenio d'Ors (RAE), el sacerdot Juan Zaragüeta (RACMP) -que després dirigiria el Congreso Internacional de Filosofía de Barcelona de 1948-, el jesuïta Ramón Ceñal (col·laborador del Insituto Luis Vives), José Corts (catedràtic de la Universidad de Valencia). Allí es van conèixer Calvo Serer i Millán Puelles (Díaz Hernández 2011:80).

Muñoz transmetia, a les pàgines de *Miscelanea Comillas*, el que havia percebut al congrés: “Una angustiosa preocupación, que viene contagiando como epidemia ideológico-sentimental a tantos pensadores de occidente”, provocada per l’avenç del “materialismo y existencialismo degradando al hombre”. Però en la reunió, on trobà arguments i recolzaments internacionals contra la ideologia materialista, Muñoz alvirà un consol i una esperança contra el materialisme, una cura contra la plaga:

Sobre el mundo actual hecho un cadáver de ruinas y desolación material, la pasada reunión de los representantes del pensamiento humano en el Congreso Internacional de Filosofía (Roma, noviembre 1946), pudiera simbolizar los primeros latidos de un espíritu vivificador para el hombre y la cultura.

Muñoz presentà aquest congrés com un punt d’inflexió en la presa de consciència de la necessitat d’integrar els nous resultats científics en la tradició cristiana. Muñoz ofería una reflexió al respecte:

Ante la actitud del materialismo filosófico, hemos pensado: El filósofo no puede desentenderse de las conquistas ciertas de las ciencias positivas, relacionadas con su alta especulación... Por eso, el momento es propicio para un recuento. Las ciencias hoy, ¿qué datos ofrecen al que pretenda filosofar sobre el hombre? ¿Qué orientaciones le imponen?

De la voluntat de respondre aquestes preguntes sorgiren diversos treballs de Muñoz com el de “La biología de los últimos cien años y la físico-química actual frente al evolucionismo materialista” que hem presentat més munt.

No sabem quant hi va tenir a veure el grup de Calvo Serer en aquest “hemos pensado”. El que és segur és que les paraules de Muñoz ressonarien en diverses de les accions i empreses culturals que endegaria el grup en relació amb l’evolucionisme. Aquell congrés semblà marcar el camí que havien de seguir els homes d’*Arbor* per dur a la pràctica els seus plans i els proporcionà una empenta especial: la justificació i el recolzament internacional per a presentar davant les elits espanyoles la necessitat i urgència del seu projecte.

La llavor sembrada en aquest congrés seguiria madurant a nivell nacional. L’any 1948 i 1949 se celebraren a Espanya dos congressos que involucraren gran part de la comunitat eclesiàstica del país i també dels seus intel·lectuals. Foren el Congreso Internacional de Filosofía i el Congreso Internacional de Apologética celebrats entre 1948 i 1949 en commemoració del centenari de la mort del filòsof, teòleg i clergue

catòlic osonenc Jaume Balmes (1810-1848)²⁴¹. La meitat del programa del congrés de filosofia es dedicà a debatre sobre el coneixement, ciència i filosofia²⁴². Segons Pániker, el congrés de filosofia havia de ser la reunió intel·lectual més important a Espanya després de la Guerra Civil²⁴³.

Pel que fa al congrés d'apologètica, el tema general escollit fou l'Església i el món contemporani en què s'havia de discutir sobre "La Iglesia ante determinados problemas culturales". Segons el programa, el primer dels "problemes culturals" a tractar era "La evolución y el origen del hombre". En aquesta sessió s'hi trobaren com a ponents diversos personatges involucrats en el projecte de Calvo Serer: González Álvarez i el dominic Dubarle, dels quals ja hem parlat, i el catedràtic de zoologia de la Universitat de Friburg Josef Kälín²⁴⁴ (Figura 4).

En la sessió, aflorà polèmica entre aquells qui creien que calia abordar el problema de l'origen i evolució de l'home frontalment des de les ciències bíbliques i teològiques per poder entrar en debat amb "el evolucionismo antropológico científico-positivo" i

²⁴¹ ABC 1949; ABEV 1948; Casellas Domènech 2011; Coromina 2013; Vilanou 2011. En paraules de Vilanou, "la intenció del Congrés d'Apologètica de l'any 1949 va ser més ideològica que no pas filosòfica, ... es pretenia posar de manifest les respostes que l'Església donava als grans reptes ideològics que afectaven la societat com ara eren el materialisme, l'immanentisme, el subjectivisme, l'existencialisme, el comunisme, és a dir, els grans errors del modernisme. D'acord amb el clixé que havia propugnat el mateix règim, Espanya es convertia en la salvaguarda de la cultura cristiana davant dels perills del comunisme de manera que Franco refermava el seu paper de sentinella d'Occident, amb el beneplàcit de l'Església" (Vilanou 2011:15).

²⁴² Ángel González Álvarez també hi participà. El sacerdot jesuïta Juan Zaragüeta (veure nota 240) en fou el President i Raimundo Pániker el secretari (Vilanou 2011:20). El franciscà Miguel Oromí, hi parlà sobre "El concepto de ciencia" en Balmes. Director de la revista "Verdad y Vida", esdevindria un dels referents de la futura AMP, continuadora del projecte *Arbor*: ajudaria a configurar la crítica als *comprehensivos* i a teoritzar la figura de l'Intel·lectual catòlic (Sánchez Marín 1956. Veure capítol 4). La major part de les sessions tingueren lloc a les dependències de Balmesiana de Barcelona, que estaria molt vinculada a l'AMP (veure nota 175).

²⁴³ Tapia 2004:32.

²⁴⁴ Josef Kälín (1903-1965), fou professor de zoologia, anatomia comparada, antropologia, paleontologia i director de l'Institut de Zoologia i Anatomia Comparada a la Universitat de Friburg (Suïssa), de la qual seria rector. També fou president en diversos períodes de les Societats de Zoologia, Antropologia i Paleontologia suïsses. Profundament catòlic, s'involucrà amb la Görres Gesellschaft, fundació per a la promoció dels científics catòlics, de la qual formarien part diversos membres de l'AMP. El 1957 fundà i dirigí l'Institut für Begegnung von Naturwissenschaft und Glauben (Institut per a les ciències naturals i la fe) de la Görres Gesellschaft, a Munic. Escriví prolíficament sobre la teoria evolutiva i la fe catòlica. L'any 1964 seria condecorat com a Comendador de l'Ordre de San Gregori el Gran, atorgada des del Vaticà en reconeixement al servei prestat a l'Església Catòlica a través de la seva labor personal i professional. Col·laboraria amb el Grupo *Arbor* en la construcció del seu discurs sobre l'evolució (veure capítol 3).

També donaren ponència a la sessió "La evolución y el origen del hombre" el catedràtic de la Universidad de Madrid, Pedro Laín Entralgo, el jesuïta Jaime Echarri i l'antropòleg i lingüista austríac Wilhelm Schmidt, capellà catòlic de l'Anthropos Institut de Friburg, fundador de la revista *Anthropos*, i un dels contactes del Grupo *Arbor* (Díaz Hernández 2011:110, 113).

aquells qui, conservadors amb la tradició exegeta, creien que això no era necessari. El jesuïta Jaime Echarri afirmà en la seva ponència “La evolución y el origen del hombre”²⁴⁵: “Tenemos problemas internos sobre el origen del hombre, sobre la interpretación de nuestras propias fuentes, etc., que son los que nos deberían ocupar primordialmente”²⁴⁶. Echarri posava sobre la taula en aquella sessió, davant de membres del grup de Calvo Serer, la fal·libilitat de la ciència sagrada, pel fet de ser humana, i la necessitat de revisar-la a la llum dels nous descobriments científics:

A mí ... no me preocupa tanto qué razones tienen los transformistas para afirmar el origen evolucionista del cuerpo humano, como qué razones tengo yo, filósofo, teólogo o exégeta católico, para afirmar positivamente lo contrario...A no ser...que creamos poseer en la ciencia sagrada una ciencia universal. Pero eso es falso ... Como toda ciencia creada resulta esencialmente limitada y perfectible.²⁴⁷

Els homes de Calvo Serer presents participaren del debat entre dues possibilitats oposades: la d’inclusió i la d’exclusió de la ciència, la de “fusionar” l’evolucionisme amb la revelació o la de condemnar-lo com a incert i mantenir intocada la interpretació vigent de la veritat revelada. Les dues tendències (a ignorar el discurs científic o a escoltar-lo i usar-lo per revisar la interpretació del dogma) entraren en polèmica. De moment, però, semblà imposar-se la postura més conservadora²⁴⁸.

2.6. Els ideòlegs del règim i l’evolució

2.6.1. El naixement del Grupo *Arbor*

Com hem dit, l’any 1939 nasqué el CSIC amb la idea de construir una ciència guiada cap als interessos de la nació i cap a Déu. Uns anys més tard, el 1944, es creava la revista generalista del Consejo, *Arbor*, destinada a divulgar la recerca efectuada als seus diferents centres i instituts. Es presentava com a “instrumento y exponente de las preocupaciones españolas en orden a la unidad intelectual de las ciencias, o –dicho de otra manera- como publicación de síntesis cultural”²⁴⁹. Aquest era el seu objectiu oficial, però va ser més que això: sobretot en la seva primera etapa, va ser la

²⁴⁵ Echarri 1949c:403.

²⁴⁶ CSIC 1952c:112.

²⁴⁷ CSIC 1952c:112.

²⁴⁸ CSIC 1952c:116. Veure nota 478.

²⁴⁹ Pérez Embid 1952:305.

plataforma des d'on es difongué el projecte cultural del grup d'intel·lectuals que la portava²⁵⁰ i, com a part integral d'aquest, una determinada concepció de la ciència. Durant la dècada dels anys quaranta un grup de joves catedràtics (o que ho serien aviat), de la facció més tradicionalista i catòlica del règim, la majoria d'ells monàrquics activistes i membres de l'Opus Dei, s'agruparen al voltant del nucli la redacció d'*Arbor* i de la figura de Calvo Serer. Se'ls coneixeria com, i es dirien a si mateixos, "Hombres de *Arbor*", "Grupo *Arbor*" o "Generación del 48"²⁵¹ (Figura 5).

La revista, en un principi, estigué dirigida per l'historiador agustí José López Ortiz²⁵². Entre l'equip promotor²⁵³ hi havia el filòsof Ángel González Álvarez, a qui ja hem presentat, el literat Rafael Balbín Lucas²⁵⁴, el químic Enrique Gutiérrez Ríos²⁵⁵ i el

²⁵⁰ Díaz Hernández 2011; Prades Plaza 2008a.

²⁵¹ Díaz Hernández 2011:220, 580. Prades ha problematitzat l'ús de les etiquetes "Grupo *Arbor*" o "Hombres de *Arbor*" per referir-se a aquest grup d'acció cultural. Al seu parer, la primera denominació és reduccionista: els confina a només una de les diverses i molt nombroses plataformes culturals que van utilitzar per duur a terme el seu projecte político-cultural. Al seu parer, és més adient la denominació "Generación del 48", terme encunyat per Jaume Vicens Vives, que obtingué gran èxit i amb el qual se sentien identificats (Prades Plaza 2012a:109 i nota 30). Aquesta tesi es referirà a aquest grup d'acció cultural a través de les dues denominacions.

²⁵² Fra José López Ortiz O.P. (1898-1992), agustí, catedràtic d'Historia del Derecho a Santiago (1934) i d'Historia de la Iglesia y del Derecho Canónico de la Universidad Central (1942), el 1944 fou nomenat bisbe de Tuy (Vigo). Fundador i primer director de la revista *Arbor* (1944-1947) seria nomenat vicepresident del CSIC (1944). Col·laborà amb nombrosos mitjans escrits, com *Cruz y Raya*, *Religión y Cultura* i el diari *Ya*, entre altres. Simpatitzant de l'Opus Dei, publicaria, el 1958, un llibre titulat "La responsabilidad de los universitarios" amb l'editorial Rialp. Seria pare conciliar del Concili Vaticà II. (Díaz Sampedro 2013; López Ortiz 1956; López Riocerezo i Llordén 2015). Seria membre de l'AMP des de 1959.

²⁵³ Gonzalo Pasamar defineix el grup promotor d'*Arbor*, on també hi situa Ramon Roquer com un "núcleo original Hombres de Asociación Católica Nacional de Propagandistas i del Opus Dei" (Pasamar Alzuria 1991b:124).

²⁵⁴ Rafael Balbín Lucas (1910-1978), catedràtic de Gramática General y Crítica Literaria a la Universidad de Oviedo (1943) i de Lengua y Literatura Españolas a Madrid (1948) (Blasco Gil i Mancebo 2010:74). Dels primers membres numeraris de l'Opus Dei, seria vicesecretari del CSIC des de 1942, director de la Secció de Biblioteca y Publicaciones del CSIC, secretari del Patronato Menéndez Pelayo i de l'Institut de Filología del CSIC. Dins de la revista *Arbor*, seria secretari de 1944-1946 i subdirector de 1946-1953 i director de 1953 a 1954, i integrant del Consejo de Dirección (Blasco Gil i Mancebo 2010:74; Díaz Hernández 2011:35-36). Seria membre de la Junta Nacional de l'AMP des de 1957.

²⁵⁵ Enrique Gutiérrez Ríos Madrid (1915-1990) fou catedràtic de Química Inorgànica de les universitats de Granada (1946) i Madrid (1957), de les quals seria nomenat degà de la facultat de ciències. Entre 1964 i 1967 seria rector de la universitat de Madrid. Estretament vinculat al CSIC, en fou Consejero de número i hi ocupà diversos càrrecs de responsabilitat, fins que n'acabaria essent president entre 1973 i 1974. Fou vocal de la Comisión Española de Investigación Espacial, director del Instituto de Química Inorgànica "Elhuyar" del CSIC, de la Estación Experimental del Zaidín de Granada i del Departamento de Química Inorgànica de la Universidad Complutense de Madrid. Fou també president del Consejo Nacional de Educación Superior, de la Comisión Asesora de Investigación Científica y Técnica, i de la Real Sociedad Española de Física y Química. Seria membre de l'Opus Dei des de 1954. Estaria vinculat a l'AMP (apareix en l'apartat "actividades de nuestros asociados" de la Circular 9 (Asociación Menéndez Pelayo 1960a).

pedagog Víctor García Hoz²⁵⁶. De tots ells en parlarem més endavant²⁵⁷. L'equip de redacció treballava en estreta col·laboració amb la redacció de Barcelona²⁵⁸, de la qual formaven part el filòsof Raimundo Pániker, i on trobem personatges clau d'aquesta tesi com el genetista Antonio Prevosti Pelegrín²⁵⁹, l'antropòleg Miguel Fusté Ara²⁶⁰, el matemàtic Antonio Torroja Miret²⁶¹, el filòsof Jaime Bofill Bofill²⁶² i

²⁵⁶ Víctor García Hoz (1911-1998), catedràtic de Pedagogía Experimental y Diferencial de la Universidad de Madrid (1944), seria director de l'Institut de Pedagogía del CSIC, fundador i president d'honor de la Sociedad española de Pedagogía. Membre de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas. Militant d'Acción Católica, seria un dels tres primers membres numeraris de l'Opus Dei. Seria membre de l'AMP des de 1957.

²⁵⁷ A la reunió de l'equip promotor de la revista hi assistí també José María Mohedano Hernández (1921-2001) (Díaz Hernández 2011:36). Membre de l'ACNP, havia estat president de Jóvenes de Acción Católica. Seria secretari de la revista *Arbor* des de 1953, càrrec en el qual restaria durant més de trenta anys. Segons el testimoni de certs documents sembla contrari a la politització de la revista per part del Grupo *Arbor* (Prades Plaza 2012a:132). Seria col·laborador de *Cuadernos para el Diálogo*, revista fundada pel falangista catòlic Joaquín Ruiz Giménez (facció en pugna pel poder amb els tradicionalistes catòlics de Calvo Serer) amb qui estigué vinculat per afinitat d'idees (Molina Foix 2001; Muñoz Soro 2006). La majoria d'estudis, doncs, no l'inclouen en la Generación del 48. Malgrat això, seria membre de l'AMP des de 1959, projecte endegat per membres de la Generación del 48 el 1956 i que involucraria els membres més influents d'aquella "minoría activa" (veure capítol 4).

²⁵⁸ Segons Prades, integrada per "Torroja, García del Cid, Udina, Teixidor, Virgili, Ibarz, Prevosti, Badia, Saperia, Fusté, Jaime Bofill, Fontboté, Pániker y Ramón Roquer" (Prades Plaza 2012a:119).

Josep Maria Fontboté Mussolas (1923-1989) era geòleg, amic de Crusafont i seria catedràtic de la Universidad de Granada (1954).

Ramon Roquer Vilarrasa (1901-1978), sacerdot catòlic, filòsof i teòleg, amb estrets vincles amb l'Opus Dei a través del qual, probablement, conegué a Pániker i Calvo Serer. En els anys quaranta treballava a l'editorial Barna, era catedràtic d'institut i col·laborava amb LVE. Fou professor de Filosofia de la Religión i de Metafísica a la Universitat de Barcelona (Díaz Hernández 2011:34-35).

²⁵⁹ Antonio Prevosti Pelegrín (1919-2011) fou una figura cabdal en la genètica de poblacions a Espanya, de reconeixement internacional. Fou investigador del Centro de Genética Animal y Humana del CSIC. A l'estranger, es formà amb genetistes reconeguts com Theodosius Dobzhansky (Turbón 2013). L'any 1955 es va encarregar del nou curs de genètica a la Universitat de Barcelona. Era la primera vegada que s'impartia genètica com a assignatura en una universitat espanyola. El 1959 es va crear la càtedra de genètica de la nova llicenciatura en biologia i Prevosti se'n va fer càrrec. I el 1963 en va guanyar la càtedra per oposició (Diversos autors 2013). Deixeble de Santiago Alcobé, formaria part de l'anomenada Escola d'Antropologia de Barcelona (Calvo Calvo 1990). De conviccions profundament catòliques, fou una de les figures "clásicas" de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5) (Florensa 2013b).

²⁶⁰ Miquel Fusté Ara (1919-1966), antropòleg especialitzat en restes humanes prehistòriques, fou professor de la Universitat de Barcelona i un dels membres més destacats del seu Laboratori d'Antropologia. A l'estranger, es formaria en paleoantropologia amb Henri V. Vallois o Jean Piveteau (Turbón 2013). Deixeble de Santiago Alcobé formaria part de l'anomenada Escola d'Antropologia de Barcelona, de la qual se'n diria que fou "el más dinámico de sus miembros" (Maluquer de Motes 1966). Seria membre de l'AMP i una de les figures "clásicas" i puntal del grup organitzador de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítols 4 i 5).

²⁶¹ Antonio Torroja Miret (1888-1974) fou catedràtic de Geometría Descriptiva primer a Saragossa (1917) i després a Barcelona (1918) i professor de mecànica de l'Escuela Industrial. Seria degà de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona (1939-1941) de la qual arribaria a ser rector (1957-1963). Fou Consejero de Número del CSIC i secretari de la Real Academia de Ciencias. Vocal de les Comisiones Nacionales de Astronomía, de Geodesia y Geofísica i de Geografía. Amb profundes conviccions religioses (Biblioteca Vila-Seca s.d.), seria el director de tesi del físic i poeta Alberto Dou

l'historiador i arxiver Federico Udina Martorell²⁶³. En aquells moments era vocal de la Delegación del CSIC en Catalunya el catedràtic d'antropologia Santiago Alcobé Noguera²⁶⁴. Profundament catòlic, director de tesi de Prevosti, Fusté Ara i de José Pons, de qui parlarem, desenvoluparà un paper important en el desenvolupament del projecte de ciència i en la creació i difusió del discurs de ciència i d'aquest grup d'acció política i cultural.

L'any 1946 s'incorporava a la revista el segon home del duo que capitanejaria aquest grup d'intel·lectuals i el seu projecte, l'hispanista membre numerari de l'Opus Dei Florentino Pérez Embid²⁶⁵. Se l'arribà a considerar el veritable motor del projecte

(Collectanea Mathematica 1974), el qual s'ha interessat per la connexió entre ciència i fe. Seria membre de l'AMP des de 1957 (veure capítol 4).

²⁶² Jaime Bofill Bofill (1910-1965) seria catedràtic de Metafísica de la Universitat de Barcelona des de 1951. Fou un membre destacat de l'escola tomista de Barcelona i de l'Schola Cordis Iesu, com veurem centre aglutinador de membres de membres de l'AMP a Catalunya, impulsades pel jesuïta Ramón Orlandis Despuig, preocupat per la intervenció catòlica en la societat, la cultura i la política. Durant els anys cinquanta, Bofill faria conferències sobre la missió de l'universitari catòlic a la societat. Fundà i dirigí, des de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, la revista *Convivium*, òrgan de l'escola tomista de Barcelona, i col·laborà intensament amb la revista *Cristiandad*, òrgan de l'Schola Cordis Iesu. Fou el director de tesi de Francisco Canals Vidal (Bueno Sánchez 2005). Seria membre de l'AMP des de 1959 (veure capítol 4).

²⁶³ Federico Udina Martorell (1914-2011), historiador i arxiver medievalista, fou director del Museo de Historia de la Ciudad de Barcelona (1959-1976) i director de l'Archivo de la Corona de Aragón (1961-1982) des del qual dirigí, durant la dècada dels seixanta, els Cursos de Formación Técnica de Archivos. Seria membre de la comissió gestora de la UAB i degà de la Facultat de Lletres entre 1968 i 1973 i nomenat delegat de cultura de l'Ajuntament de Barcelona (1975-1976) (Pasamar Alzuria i Peiró Martín 2002:642-43). Fou soci numerari de l'ACNP, secretari de la Junta de hombres d'Acción Católica (Checa Artasu 2006:538, 539) i estaria involucrat amb la Görres Gesellschaft, fundació alemanya per a la promoció dels científics catòlics (Diversos autors 2004:2). Seria considerat entre las "personalidades del apostolado seglar diocesano" (LVE 1956h). Seria membre de l'AMP des de 1958 (veure capítol 4).

²⁶⁴ Santiago Alcobé Noguera (1903-1977), catedràtic titular d'Antropología de la Universidad de Barcelona des de 1941, fou fundador de l'Escuela de Antropología de Barcelona, formada pels seus deixebles més directes: Antoni Prevosti Pelegrín, Miguel Fusté Ara i José Pons Rosell (Calvo Calvo 1990. Per Pons Rosell, veure nota 1175). Seria vicedegà i degà de la Facultat de Ciències de la Universidad de Barcelona i, el 1963, seria nomenat rector d'aquesta universitat. A partir d'aquest any, entraria a formar part del Comité Directivo del Instituto de Paleontología Humana de París. Dins del CSIC seria vocal, secretari (de 1950 a 1964) i finalment president de la Delegación del Consejo a Catalunya. Consejero de número dels patronats "Santiago Ramón y Cajal" i "José Quadrado", fou cap del Departamento de Investigaciones Antropológicas y Genéticas, que ell mateix fundà, i director del Centro de Genética Animal y Humana del CSIC. Amb profundes conviccions catòliques, seria membre d'honor de la Görres Gesellschaft, fundació alemanya per a la promoció d'una ciència catòlica (Calvo Calvo 1997:89,94; Font Serra 1979; Malet 1998:414). Seria membre fundador de l'AMP i membre de la Junta Directiva de la Sección de Catalunya y Baleares d'aquesta associació (veure capítols 4 i 5).

²⁶⁵ Florentino Pérez Embid (1918-1974) fou redactor de la revista *Arbor* i secretari de la revista (1946-1953). Catedràtic d'Historia de los Descubrimientos Geográficos y Geografía de América a Sevilla (1949) i després a Madrid (1950), seria rector de la Universidad Internacional Menéndez Pelayo (1968-1974). El 1951 seria nomenat Director General de Información i president de l'Ateneo de Madrid. Més tard seria Procurador en Cortes (1958-1967) i Director General de Bellas Artes (1968-1974). Seria també Consejero Nacional de Educación i membre del Consejo Privado de Juan de Borbón des de 1957. Dirigí l'Enciclopedia de la Cultura Española, publicada pel Ministerio de Información y Turismo

darrera la personalitat més visible i mediàtica de Rafael Calvo Serer²⁶⁶. En aquesta època s'incorporava també el filòsof Vicente Palacio Atard²⁶⁷. Acabant els anys quaranta, la revista agrupava les firmes de diversos “jóvenes investigadores” que contribuirien a la construcció del projecte *Arbor*²⁶⁸. Entre ells trobem el filòsof de la ciència Roberto Saumells²⁶⁹, el biòleg Emilio Palafox²⁷⁰, l'especialista en literatura anglesa Esteban Pujals²⁷¹, el diplomàtic Gonzalo Fernández de la Mora²⁷² i l'escriptor

(1963), fou col·laborador habitual de premsa diversa: *ABC*, *Arriba*, *La Actualidad Española*, *Madrid i Informaciones*, i presidí *El Alcázar* (1961-1968). Promogué la fundació de l'editorial Rialp, i de la revista *Ateneo* i fundà i dirigí la revista *Atlántida*. Fou president del Consejo de Administración i director de la col·lecció *O Crece o Muere* i conseller de la Sociedad Anónima de Distribución, Edición y Librerías, i de la Sociedad Anónima de Revistas, Publicaciones y Ediciones (SARPE). A través de Vicente Rodríguez Casado (veure nota 1092), que seria membre de la Junta Nacional de l'AMP, es faria membre de l'Opus Dei (1943), organització de la qual seria un dels primers membres numeraris. Fou secretari de l'Escuela de Estudios Hispanoamericanos de Sevilla, i un dels organitzadors dels primers cursos d'estiu de la Universidad Hispanoamericana de Santa María de La Rábida, ambdues institucions fundades per Rodríguez Casado (Díaz Hernández 2011:42,43; Pasamar Alzuria 1991b; Pasamar Alzuria i Peiró Martín 2002:477-79). Seria membre de l'AMP des de 1957.

²⁶⁶ José María Mohedano diria el 1953: “detrás de él [Calvo Serer] está el Sr. Pérez Embid que, en realidad, es el organizador e inspirador del llamado *grupo de Calvo Serer*” (Prades Plaza 2012a:132).

²⁶⁷ Vicente Palacio Atard (n. 1920), catedràtic de filosofia a la Universidad de Barcelona des de 1948, col·laborador de l'Institut Zurita del CSIC (1949) i secretari de l'Escuela de Historia Moderna (1950), fou col·laborador de la revista *Arbor*. Sembla que una polèmica amb Calvo Serer posà fi a aquesta col·laboració (Díaz Hernández 2011:126). Malgrat això seria soci de l'AMP des de 1958 (veure capítol 4). Segons Gonzalo Pasamar, amb aquestes incorporacions i la de Hans Juretschke, el grup quedava complet (Pasamar Alzuria 1991b:124).

Hans Juretschke (1909-2004) fou col·laborador científic auxiliar de l'ambaixada alemanya a Madrid, s'incorporà a l'Institut “Antonio Nebrija” de Filologia del CSIC i fou redactor d'*Arbor* de 1946 a 1953. Més tard seria catedràtic d'Historia de la Literatura Alemana a la Complutense (Díaz Hernández 2011:78). Seria un personatge clau de la Görres Gesellschaft a Espanya (Diversos autors 2004:2; Rebok 2011:177,181), veure apartat “Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics”.

²⁶⁸ Pasamar Alzuria 1991b:125. Entre les incorporacions trobem també el filòleg Valentín García Yebra (1917-2010) (Díaz Hernández 2011:80,93). Seria membre de l'AMP.

²⁶⁹ Roberto Saumells Panadés (n. 1916), filòsof de la ciència. Becat pel govern francès i amb una subvenció de Relaciones Culturales que li proporcionà Calvo Serer, estudiaria Cosmologia amb el dominic Dominique Dubarle, a qui invitaria a conèixer Espanya, i realitzaria viatges d'estudis a Alemanya, Suïssa, Itàlia i Holanda. Encarregat de la càtedra de Filosofia de la Naturaleza de la Universitat de Madrid des de 1950, l'obtindria per oposició el 1958, competint amb Carlos París, del cercle dels *comprensivos* (veure capítols 3 i 4 i nota 1344). Al seu tribunal hi hauria González Álvarez (president), Calvo Serer i Millán Puelles. Fou col·laborador d'*Arbor* i del Departamento de Filosofía de la Cultura del CSIC al capdavant del qual es trobava Calvo Serer. Entrà a formar part de l'Opus cap a l'any 1950 (ABC 1958c; Díaz Hernández 2011:83-84; Diversos autors 1997; Esplandián 1956b; Tapia 2004:34).

²⁷⁰ Emilio Palafox Marqués (n. 1925), biòleg col·laborador de l'Institut de Investigaciones Zoológicas José de Acosta del Museo de Ciencias Naturales del CSIC. Membre numerari de l'Opus Dei (Blázquez Paniagua 2004a; Pelayo 2009), l'any 1951 seria enviat a Mèxic per col·laborar en l'expansió internacional de l'Obra a Amèrica (Cano 2007; Instituto Chapultepec 2011). Col·laboraria amb *Arbor* en la forja del seu discurs sobre evolucionisme.

²⁷¹ Esteban Pujals Fontrodona (1912-2005) fou pensionat per la Junta de Relaciones Culturales a la Universitat d'Oxford els anys 1946 i 1947. Fou secretari, cap d'estudis i professor de Lengua y literatura Españolas a l'Institut de España en Londres (1947-1949). Fou redactor de la revista *Arbor* des de setembre de 1949. Fou col·laborador del Departamento Internacional de Culturas Modernas del

i periodista José María García Escudero²⁷³. Al costat dels joves intel·lectuals, la revista també incorporaria firmes procedents de l'antiga *Acción Española*²⁷⁴, entre els quals, José María Pemán²⁷⁵, José Luís Vázquez Doderó²⁷⁶ i Jorge Vigón²⁷⁷. Des de finals de 1947 i sobretot a començaments de 1948, Serer visualitzà la publicació com el centre d'un projecte polític i cultural per revitalitzar l'ideari de la revista monàrquica i tradicionalista de preguerra.

Des d'*Arbor*, aquest grup va anar agafant visibilitat i influència entre les elits intel·lectuals i polítiques del règim durant els anys quaranta i, amb això, també poder polític. La conquesta del camp cultural va ser des del principi el seu objectiu, entesa com el mitjà per aconseguir el canvi polític i social que anhelaven.²⁷⁸ La seva estratègia responia a la voluntat d'establir una hegemonia cultural, en termes gramscians²⁷⁹. Així, es van convertir en ideòlegs del règim: volien convèncer les elits intel·lectuals i influents franquistes que la seva opció política era l'única coherent amb els ideals del Movimiento, l'única gràcies a la qual la Guerra Civil no hauria

CSIC i professor de Literatura Universal de la Universidad de Madrid, de la qual seria catedràtic. Traductor i estudiós de l'historiador de la cultura Christopher Dawson (veure nota 100) (Díaz Hernández 2011:105-6). Seria soci de l'AMP des de 1960 (veure capítol 4).

²⁷² Gonzalo Fernández de la Mora y Mon (1924 –2002) fou diplomàtic, polític i assagista. Secretari de l'Embajada de la Misión Diplomática del Gobierno Español a Alemanya, delegat de la Unesco i del Consejo de Cooperación Cultural del Consejo de Europa (1958-1969), col·laboraria en la preparació de la Ley Orgánica en 1965. Membre de Juventud Monárquica, formaria part del Consejo Privado de Juan de Borbón, des de 1956. Seria director de la Escuela Diplomática, Procurador en Cortes, Consejero nacional del Movimiento, Subsecretario del Ministerio de Asuntos Exteriores el 1969 i Ministro de Obras Públicas el 1970. El 1948 de la Mora conegué a Rafael Calvo Serer, que el convidà a col·laborar a la revista *Arbor*, de la qual va entrar a formar part del Consejo de Redacción. El 1951 Calvo Serer el nomenà vicedirector del Departamento de Culturas Modernas del CSIC. Des de 1952, seria responsable de la revista *Ateneo* i editorialista de l'*ABC*. També estaria vinculat a l'editorial Rialp i *Atlántida*. En democràcia, seria fundador de la revista de pensament conservador *Razón Española* i vicepresident d'Alianza Popular, partit que abandonà quan decidiren recolzar la constitució (Díaz Hernández 2011:165,166; Díaz Nieva 2002). Seria membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP.

²⁷³ José María García Escudero (1916-2002) era, igual que Calvo Serer, col·laborador de Cultura Española i amic de Vegas latapié (veure nota 75). Lletrat de les Cortes Españolas i professor a la Facultad de Ciencias Políticas, col·laborà amb *Arbor*, la *Biblioteca de Pensamiento Actual* i l'*Ateneo* de Madrid. Propagandista actiu, segons Díaz Hernández mantingué una certa distància amb el nucli actiu del Grupo *Arbor* (Díaz Hernández 2011:169). Montero el situa en l'"autocrítica religiosa" dels anys cinquanta (Montero 2005a:45). Seria membre de l'AMP (veure capítol 4).

²⁷⁴ Díaz Hernández 2011:195.

²⁷⁵ Veure nota 78.

²⁷⁶ Veure nota 89.

²⁷⁷ Veure nota 79.

²⁷⁸ Alarés López 2011; Iáñez 2008; Martínez Rus 2013; Raja Vich 2010.

²⁷⁹ Veure nota 10.

estat en va. Estaven convençuts que la implantació de la seva visió de la història, la cultura i la ciència del país, conduiria de manera natural a la instauració del seu projecte polític. Amb aquest objectiu, crearen una xarxa de contactes i muntaren - o aprofitaren - unes plataformes d'acció per difondre la seva cultura. *Arbor* n'era aleshores la més important.

L'anàlisi dels articles publicats a la revista durant aquest període revela la importància de la ciència no només com a part integral d'aquest projecte sinó com a conformadora d'aquest. L'evolucionisme, en particular, els ajudà a justificar la necessitat i urgència del seu projecte, a definir-se davant altres corrents científics, de pensament i polítics, i a establir les fronteres del que havia de ser la ciència de la Nova Espanya.

2.6.2. La primera pedra del projecte cultural del Grupo *Arbor* a la revista

En el primer número d'*Arbor* sortí publicat un article de Pániker²⁸⁰, titulat "Visión de síntesis del universo"²⁸¹. Aquest article fou considerat aleshores, i també pels estudis històrics sobre la revista, com un text fundacional de l'objectiu de la revista i del projecte del Grupo *Arbor*²⁸². El seu tema central era la ciència, el coneixement. L'article pretenia proporcionar un fonament filosòfic a l'actitud d'aquest grup davant la ciència, i establir les bases per a una certa política científica en el franquisme. En l'article, Pániker es preguntava, des d'un punt de vista filosòfic però també pràctic, què es podia dir respecte la situació de la ciència i el coneixement actuals, quin era l'ideal cap al qual es volia tendir i quina era la manera d'arribar-hi. La posició que proposava ens permet entendre la postura i accions posteriors d'aquest grup, i dels seus hereus, respecte la ciència.

L'article s'encarava a una de les tendències de la ciència del moment que més preocupaven aquest grup de tradicionalistes catòlics: la del materialisme com a causa de desespirtualització o secularització de les ciències. Com deia Pániker:

²⁸⁰ Veure nota 240.

²⁸¹ Pániker 1944.

²⁸² Díaz Hernández 2011:40-41. Segons Calvo Serer i Pérez Embid, va ser arran d'unes converses de Calvo amb Pániker i Ramon Roquer (veure nota 258) a Barcelona, que va sorgir la idea de la creació d'una revista global, que s'havia d'anomenar *Síntesi*, com l'article fundacional de Pániker a *Arbor*, on hi hauria un diàleg de totes les branques del coneixement, proposta que va recollir Albareda i que va acabar convertint-se en *Arbor* (revista de síntesi tota la recerca del CSIC: centres, instituts...) (Pérez Embid 1952; Sánchez Álvarez 2007). Onésimo Díaz, discrepa d'aquesta versió: creu que ja existia un projecte previ des de Madrid (Díaz Hernández 2011:33-36, 41).

El gran escàndalo de la época actual es que el cultivo de la Ciencia, de las ciencias, el cultivo de la inteligencia, en una palabra, de la facultad más noble que el hombre posee y por la que más se asemeja a su Creador, no le lleve ni le acerque a Dios, ni siquiera le deje el camino despejado para que pueda llegar hasta Él.²⁸³

S'hi advertia com aquesta tendència s'associava a modernitat i com aquesta associació incentivava la difusió d'aquesta manera d'entendre la ciència amb èxit fora d'Espanya.

El filòsof també plasmava la preocupació per la tendència a l'especialització científica. La plantejava com un obstacle per a la unitat de les ciències que el grup promulgava, l'arbre lul·lià de les ciències, símbol d'*Arbor*, que conservava totes les ciències connectades entre elles i sustentades pel tronc de la teologia (Figura 6). Al seu entendre mancava un projecte de síntesi per assegurar aquesta connexió: “El mal de la época actual es la falta de *síntesis* ... que dé un sentido de unidad a todas las ciencias y un fin último a todas las acciones”²⁸⁴. Segons Pániker i els integrants del Grupo *Arbor*, aquest era un mal molt estès en la societat del moment i, per tant, requeria un remei amb capacitat d'arribar a molts, d'una “universalidad tan extendida como el mismo mal”²⁸⁵. Pániker estava fonamentant la necessitat urgent de configurar i difondre una ciència catòlica.

Mentre Pániker escrivia i publicava aquestes reflexions, l'anomenada Síntesi Moderna de l'evolució s'estava forjant amb força, sobretot a Anglaterra i EEUU, tractant d'unificar totes aquelles disciplines científiques tangents als estudis evolutius (genètica, zoologia, ecologia, embriologia, paleontologia...). Aquesta unificació començava a fer-se sentir a Espanya, també²⁸⁶. Però la Síntesi Moderna²⁸⁷, coneguda

²⁸³ Pániker 1944:6.

²⁸⁴ Pániker 1944:7, èmfasi original.

²⁸⁵ Pániker 1944:6.

²⁸⁶ L'any 1944 es ressenya a *Arbor* un curs de biologia que, s'hi deia, “acentuó la importancia que hoy en día tiene el pensamiento unitario en las ciencias biológicas”²⁸⁶. Més tard en aquella mateixa dècada, el catedràtic de paleontologia Bermudo Meléndez publicaria una sèrie d'articles dedicats a la Síntesi Moderna, criticant-ne el materialisme i l'antifinalisme (Meléndez 1947a, 1948d, 1949).

²⁸⁷ També anomenada nova síntesi, síntesi evolutiva, síntesi evolutiva moderna, teoria sintètica, síntesi neodarwinista o neodarwinisme. Com veiem, el terme síntesi hi és abundant. Els termes síntesi evolutiva i síntesi moderna van ser encunyats per Julian Huxley l'any 1942, en el seu llibre *Evolution: The Modern Synthesis*. És molt probable que Raimundo Pániker estigués assabentat d'aquest corrent, dels seus noms i de la publicació de Huxley (que va ser escrita en clau divulgativa i molt difosa), tot i que no apareixeria en castellà fins l'any 1946 sota el títol “La evolución, síntesis moderna” (publicada a Buenos Aires per Losada). De Julian Huxley, se sentiria a parlar profusament a Espanya com a director de la UNESCO (del 46 al 48) i per la seva afiliació comunista i darwinista, com veurem.

també sota el nom de Neodarwinisme, s'estava construint sobre la concepció d'una ciència racionalista, materialista i mecanicista, que exclouïa de la síntesi la filosofia i la teologia²⁸⁸. Per al Grupo *Arbor*, una síntesi d'aquestes característiques quedava coixa i conduiria la humanitat cap a un futur indesitjable, sense valors, sense ànima. La síntesi que Pániker, en el seu text fundacional, proposava era antimaterialista, espiritual i tenia com a guia els valors cristians, per assegurar en tot moment el manteniment en el camí recte. No es tractava d'acomodar els sabers a la veritat revelada sinó que fossin un tot fusionat, un síntesis total. En paraules de Pániker, “¡Esta síntesis debe ser Dios!”²⁸⁹.

Pániker també deixava clar que la manera d'assolir aquesta síntesi requeria començar de nou, aprofitant la situació que els oferia la situació del país després de la Guerra Civil. Segons Pániker l'entenia, la síntesi “no es el restablecimiento de una vieja ordenación, sino la ‘implantación de un nuevo orden’”²⁹⁰. Un nou ordre que estaven forjant i pretenien implantar en aquella “Nueva España”. El projecte cultural en què s'embarcarien els integrants del Grupo *Arbor* d'aleshores ençà responia justament a la implantació d'aquest nou ordre, a través de l'establiment d'una hegemonia cultural. Per aconseguir aquesta hegemonia, segons Pániker, calia fer “efectiva” la religió: “profundizarla, vitalizarla”²⁹¹. Si el procés històric, com ells el veien, havia estat el de divisió, separació i disgregació de les ciències, el procés actual havia de ser el d'integració. Sempre dins del marc del cristianisme: “la Ciencia tiene que procurar, pues, saber lo máximo posible y lo mejor que pueda; consciente, empero, de que este saber es un descubrir a Dios en la contextura íntima de la Creación”²⁹². No hi havia

²⁸⁸ Insistent en aquesta idea, *Arbor* publicaria un article de Saumells, de qui parlarem més endavant, “Sobre la estructura interna del pensamiento científico”(Saumells 1949), on parlava dels perills d'aquest concepte de ciència autònoma i autosuficient que s'estava difonent i contra el que el Grupo *Arbor* volia lluitar: “La ciencia empieza a instalarse en la mente del principiante como uno de los grandes circos ambulantes que trajinan con sus propios medios, se bastan siempre a sí mismos y no echan ninguna raíz en el terreno donde se asientan”. De manera que no era possible “la compenetración del saber adquirido con la vida particular de nuestras ideas. El saber positivo se constituye en una especie de clan mental aparte, extraño y aunhostil, como el forastero algo brutal que no se adapta en nada a las costumbres de la casa que le acoge.” Quant a la fòbia a l'especialització, farien notar que l'estructura educativa universitària de la URSS era altament especialitzada: Caballero la qualificaria en un article per *Arbor*, comentat més endavant, de “especialización casi inconcebible para espíritus occidentales” (Caballero 1949).

²⁸⁹ Pániker 1944:11.

²⁹⁰ Pániker 1944:16.

²⁹¹ Pániker 1944:16.

²⁹² Pániker 1944:32.

d'haver problema perquè, en paraules de Pániker, “la verdad tiene suficiente fuerza para abrirse paso si no hay intenciones bastardas.”²⁹³

Una altra preocupació que plasmava Pániker era la rellevància, legitimitat i independència (i amb ells, poder) que estaven aconseguint les “ciencias positivas”. Pániker advertia: “No se llama sabio al filósofo -al hombre que tiene un sentido para la totalidad-, sino al científico eminente.”²⁹⁴ De formació majoritàriament humanística – la majoria d’ells eren filòsofs i historiadors-, el Grupo *Arbor* considerava que la filosofia era necessària per a la comprensió de tota ciència, per posar-la al seu lloc, per generalitzar-la: “Toda ciencia tiene una relación ...esencial con la Filosofía. Esto significa su papel excepcional”²⁹⁵. En el seu discurs, la filosofia s’havia de desempallegar de la mordaça que li suposava el racionalisme: “Casi cuatro siglos, gran parte de la filosofía europea ha vivido metida en moldes matematicistas que la ahogaban”²⁹⁶. Per aconseguir aquest ideal de cultura, la unificació de les ciències sobre el fonament del cristianisme, Pániker proposava la següent fórmula: “Vivir realmente la vida moderna, íntegramente la fe cristiana y poseer una formación intelectual suficiente”. Però hi havia un altre requisit indispensable: calia també “un ambiente cultural favorable”²⁹⁷. Això últim ho proporcionava el nacionalcatolicisme: es trobaven en el moment idoni, en el lloc idoni. I n’eren conscients.

Una de les propostes pràctiques que Pániker posava sobre la taula per assolir la síntesi desitjada (i que veurem que va configurar bona part de la línia d’acció del Grupo *Arbor*), era la necessitat de comunicació entre les diferents branques del saber²⁹⁸. Pániker plantejava la necessitat d’un llenguatge planer que permetés una comprensió mútua i la necessitat d’un treball en comú. Segons el filòsof, calia actuar...

facilitando el intercambio de los respectivos puntos de vista y la versión en el lenguaje no técnico de las preocupaciones propias de cada ramo del saber humano,

²⁹³ Pániker 1944:40.

²⁹⁴ Pániker 1944:34.

²⁹⁵ Pániker 1944:32.

²⁹⁶ Pániker 1944:34.

²⁹⁷ Pániker 1944:39.

²⁹⁸ José Luis Pinillos, home del Grupo *Arbor* (Díaz Hernández 2011:92), insitiria en la idea de Pániker de la necessitat de diàleg comprensible entre les diferents disciplines i de la divulgació del saber científic: “somos de la opinión que los congresos científicos responden a la creciente necesidad que el saber tiene de sociabilizarse ... una de sus desventajas [del saber científico] consiste en su condición hermética para los no iniciados” (Pinillos 1949).

tantas veces incomprendidas por los profanos de aquella determinada ciencia, para conseguir, mediante el mutuo contacto, la fructífera comprensión, primera piedra de una verdadera síntesis de los conocimientos humanos. Luego es el diálogo, el trabajo en colaboración entre especialistas de diversas ciencias el primer paso práctico que hay que dar.²⁹⁹

Al seu entendre, aquest diàleg i col·laboració entre totes les branques del saber, des de la teologia a la paleontologia, des de la filosofia a la bioquímica, portaria inevitablement cap a la “verdadera síntesis de los conocimientos humanos” on els diferents coneixements estarien, de manera natural, en harmonia:

la dirección de la filosofía se impondrá por si sola...la Ciencia se conciliará con la Filosofía y ésta con la Teología...Si se siembra doctrina viva, ésta dará fruto. La labor puede ceñirse al plano intelectual, incluso en los problemas prácticos. Lo demás vendrá como consecuencia, por añadidura.³⁰⁰

Veurem que aquestes paraules ressonaran al llarg de tota la tesi com a fonament teòric de les accions que emprendran els nostres protagonistes, especialment de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet³⁰¹. Unes accions integrades en el projecte cultural que van construir, al voltant d'aquestes idees, aquest grup d'ideòlegs del franquisme. De tot aquest projecte, no en podem excloure, com veiem en els seus fonaments, el pes que hi va tenir i el rol que hi va jugar la ciència.

2.6.3. Arbor i la negociació per l'hegemonia del neodarwinisme

El gener de 1947 se celebrà a la Universitat de Princeton, New Jersey, una conferència internacional sobre evolucionisme titulada “International Conference on Genetics, Paleontology, and Evolution”. Estava organitzada per la Society for the Study of Evolution³⁰², creada feia poc per donar embranzida i difusió a l'aproximació neodarwinista al tema de l'evolució. Aquesta aproximació havia sorgit abans de la Guerra Mundial però, a causa d'aquesta, no havia obtingut la difusió que els seus defensors esperaven. El neodarwinisme, també anomenat Síntesi Moderna, com hem dit, pretenia agrupar totes les diverses branques de la ciència que es dedicaven a estudiar l'evolució.

²⁹⁹ Pániker 1944:40.

³⁰⁰ Pániker 1944:40.

³⁰¹ Veure capítol 5.

³⁰² Fundada el 1946. George Gaylord Simpson (veure nota 310) en fou el primer President (Mayr s.d.).

Segons els artífexs de la Síntesi Moderna i nombrosa historiografia posterior, aquest congrés suposà una de les claus de volta dels estudis sobre l'evolució del segle XX i féu una eficient tasca en la difusió mundial de la Teoria Sintètica (un altre dels seus noms) tant en la comunitat científica com en la profana³⁰³. Però, com mostra aquesta tesi, el consens tant en l'àmbit científic com en el popular al voltant del neodarwinisme estava lluny d'assolir-se: molts dels debats que trobarem descrits en aquesta recerca es troben en el context de la seva negociació³⁰⁴. En aquest sentit, les pàgines d'*Arbor* tenen un especial interès històric.

Per les implicacions que comportava en la conceptualització de la ciència l'acceptació del neodarwinisme entès com un projecte cultural, les negociacions d'aquest consens incumbien de molt a prop els homes d'*Arbor*, que perceberen com un pols de forces la difusió i implantació d'un projecte cultural o l'altre. Per això, des de la revista es ressenyaren i analitzaren amb profunditat diverses facetes d'aquestes negociacions, tant a nivell nacional com internacional, s'advertí dels esforços i conquestes del “contrari” en aquesta lluita per l'hegemonia, es mesuraren les forces d'un i altre “bàndol”, i s'elaboraren llistes d'autoritat (relacions de científics reconeguts i dels seus arguments per legitimar i fonamentar la seva postura).

Les llistes d'autoritat dels afins a la versió dels homes d'*Arbor*, complien també una altra funció: la de compensar la invisibilització, el silenciament de les veus dissidents al neodarwinisme que els homes d'*Arbor* percebien en la difusió de la Síntesi Moderna arreu. Des de les pàgines d'*Arbor* es pretenia restaurar aquest biaix atorgant-los un lloc i una veu que, segons el parer dels responsables de la revista, els estava essent negat o arrabassat en altres llocs. Espanya, en aquest sentit, suposava un camp verge a sembrar, lliure i protegit de l'ofensiva pro-neodarwinisme endegada sobretot des dels EEUU. Protegit per una utopia (i intent de materialització) d'autarquia, per la voluntat de crear una cultura pròpia prescindint de valors i idees forànies i per la fèrria

³⁰³ Agustí 2008; Blázquez Paniagua 2001; Bowler 1989; Bowler i Morus 2005; Delisle 2011; Dietrich 1998; Fontdevila 2009; Hagen 2009; Hammond 2009; Pelayo 2009; Smocovitis 1994.

³⁰⁴ Existeixen treballs que parlen de científics que dissentien del plantejament de la Síntesi Moderna (Blázquez Paniagua 2004a; de Bont 2008; Bromer 2008; Catalá Gorgues 2013b; Engels i Glick 2008; Glick 2008; Grimoult 2000a; Pelayo 2009; Tort 2008) i que analitzen dels processos de *boundary work* que es donaren en els anys de negociació de la seva hegemonia (Cain 2009; Cain i Ruse 2009; Delisle 2011; Dietrich 1995; Loison 2010, 2011, 2013; Lustig, Richards, i Ruse 2004; Morange 2009; Smocovitis 2014). Però no existeix un estudi transnacional que els estudiï en conjunt, analitzant-ne els nexes i grau de coordinació. Un estudi com aquest permetria respondre preguntes sobre l'existència significativa d'escoles alternatives a l'anglosaxona en debat amb el neodarwinisme, i esbrinar el seu paper, des de l'oposició, en la construcció d'aquest.

vocació antimaterialista que havien esdevingut hegemòniques amb la dictadura. Malgrat voler prescindir de “las modes extrangerizantes”, però, el seguiment atent dels processos de consens al voltant del neodarwinisme i la presentació i anàlisi del “contrari” que es realitzà a les pàgines de la revista del CSIC, ajudà els homes d’*Arbor* a definir el seu propi “jo” i el del seu projecte.

La difusió i expansió del projecte anglosaxó: la reacció d’Arbor a l’ofensiva del neodarwinisme

Els anys 1940 visqueren una campanya agressiva de difusió del neodarwinisme orquestrada sobretot des dels EEUU, que no havien patit els estralls de la Segona Guerra Mundial. Es dedicaren molts esforços organitzatius i econòmics a aquesta campanya. Es fundaren la Society for the Study of Evolution, que s’encarregaria de l’organització de congressos, i la revista *Evolution*, totes dues amb la finalitat de difondre aquell nou paradigma arreu del món. Les avalava el suport institucional del National Research Council i la American Philosophical Society. Amb especial èmfasi en la difusió a Europa, la Rockefeller Foundation organitzarà i finançarà congressos i trobades durant els anys quaranta, per debatre el lloc del neodarwinisme a les ciències de la vida. Una altra institució americana, la Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, finançarà reunions i recerca en el camp de l’evolució a Europa. Els debats generats constituïren fòrums de negociació d’elevat interès per als homes d’*Arbor*. Segons les pàgines de la revista, el debat sobre evolucionisme era un tema “candente” que retenia un “interés especial” degut a la seva “influencia en los más variados aspectos de la colectividad humana”³⁰⁵.

L’interès de la revista per la negociació en cercles acadèmics que estava tenint lloc a Europa al voltant de l’evolucionisme es plasmava en la publicació de ressenyes i articles sobre esdeveniments arreu que tenien a veure amb aquest debat. En aquest sentit, el biòleg Emilio Palafox³⁰⁶ ressenyà per a la revista del CSIC tres dels encontres més importants que tingueren lloc aquella dècada a Europa per discutir sobre evolució. La crònica de Palafox plantejava una realitat dicotòmica amb el neodarwinisme, el materialisme, el comunisme i l’ateisme en un cantó i el finalisme, els valors cristians, el benestar, i la dignitat humanes a l’altre. Segons plasmava

³⁰⁵ Palafox 1949:390.

³⁰⁶ Veure nota 270.

Palafox a la revista, aquests tres congressos evidenciaren una marcada direcció neodarwinista dels científics experimentals, en especial dels genetistes, i també d'alguns filòsofs. Malgrat això, Palafox manifestava a les pàgines d'*Arbor* que el consens distava de ser general.

La primera reunió ressenyada fou organitzada per la Rockefeller Foundation i el Centre Nationale de la Recherche Scientifique a La Sorbona, París, l'abril de 1947³⁰⁷. Portava per títol "Paléontologie et transformisme" i reuní neodarwinistes i biòlegs finalistes i vitalistes, alguns amb tendències lamarckistes. La intenció organitzativa era aproximar les visions anglo-americana -més neodarwinista- i francesa (o continental) -més finalista- en el tema de l'evolució. Hi participaren nombrosos biòlegs i paleontòlegs de renom d'Europa i Amèrica³⁰⁸. Entre ells hi havia els paleontòlegs Pierre Teilhard de Chardin, S.I.³⁰⁹ i George G. Simpson³¹⁰. Diverses cròniques del congrés havien arribat a Espanya³¹¹. Les conclusions d'aquesta reunió,

³⁰⁷ La Rockefeller Foundation pagà el viatge a George G. Simpson (American Museum of Natural History de Nova York), un dels considerats pares del Neodarwinisme, a la reunió (RAC 1947).

³⁰⁸ Ponents: G.G.Simpson, Teilhard de Chardin, T.S. Westoll, C. Arambourg, D.M.S.Watson, E.A. Stensiö, H. V. Vallois, J.B.S. Haldane, P.-P. Grassé. Participaren en el debat: M. Caullery, L. Cuénot, B. Ephrussi, J. Piveteau, M. Prenant, Ém. F. Terroine, G. Teissier, J. Viret, Ch. Waddington. S'hi discutiren els mecanismes de l'evolució i diversos ponents focalitzaren les seves ponències en l'ortogènesi, com Simpson (en contra) o Chardin (a favor) (Piveteau i Saint-Seine 1947).

³⁰⁹ Pierre Teilhard de Chardin, S.I. (1881-1955), paleontòleg jesuïta de reconeixement internacional, especialment pel seu descobriment de l'Home de Pekín l'any 1923, era director del Laboratori de Geologia Aplicada a l'Home (École des hautes études) des de 1938, director d'Investigació del Centre national de la recherche scientifique (CNRS) desde 1947, membre corresponent de L'Académie des Sciences des de 1947 i membre de la Sociedad Linneana de Londres des de 1947 (Sequeiros 2005:13). Seria considerat un dels màxims exponents de la *Nouvelle Théologie*, com hem dit. Era partidari d'una visió finalista i teïsta de l'evolució sobre la qual generaria una cosmovisió que plasmaria, sobretot, en la seva obra cabdal "Le phénomène humain" (1955). Les seves obres al respecte, que no pogueren ser publicades fins la seva mort per l'oposició de la jerarquia eclesiàstica, serien divulgades i traduïdes a Espanya principalment pel paleontòleg Miquel Crusafont, i assolirien una gran difusió. La biografia i recopilació de bibliografia internacional sobre Teilhard de Chardin es pot trobar a les obres de Leandro Sequeiros (Sequeiros i et al. 2005).

³¹⁰ George Gaylord Simpson (1902-1984), considerat un dels paleontòlegs més influents del segle XX, contribuï al neodarwinisme, sobretot a través del llibre *Tempo and Mode in Evolution* (1944), que incloïa la paleontologia a la Síntesi Moderna. Fou catedràtic de zoologia a la Columbia University i comissari del Department of Geology and Paleontology de l'American Museum of Natural History de 1945 a 1959. Fou comissari del Museum of Comparative Zoology a la Harvard University entre 1959 i 1970. La Societat Linneana de Londres el distingí amb la medalla Darwin-Wallace el 1958. Establiria una amistat profunda i duradora amb Miquel Crusafont, amb qui mantindria una prolífica correspondència, sovint amb discussions sobre evolució. Simpson assistiria a un dels cursets de paleontologia que organitzaria Crusafont (Catalá Gorgues 2013a; Glick 1994b).

³¹¹ Cròniques estrangeres sobre els congressos que circularen a Espanya: Piveteau i Saint-Seine 1947; Teilhard de Chardin 1947. L'antropòleg jesuïta Valeriano Andérez (veure nota 187) ressenyaria també aquests congressos a la revista de la Companyia de Jesús *Razón y Fe* (Andérez també comentaria el cas Lysenko, com veurem que faran les pàgines d'*Arbor*) (Pelayo 2009:115). Com hem vist, aquesta reunió

segons la crònica que en féu Teilhard de Chardin³¹² citades a les pàgines d'*Arbor* eren taxatives: unanimitat “indiscutible y total” sobre el fet de l’evolució zoològica, unanimitat sobre el “juego básico del azar” en el començament de tota evolució, i unanimitat sobre la direcció d’aplicació del mètode científic: “extender al máximo el dominio de lo automático en la formación y funcionamiento de los seres vivos.”³¹³

Palafox recollia a les pàgines d'*Arbor* el parer de Chardin que en la reunió del 1947 havia aparegut amb claredat l’oposició entre “dos posiciones fundamentales”, el neodarwinisme i el neofinalisme, que Palafox anomenava “dos concepciones en pugna desde el primer momento”:

El neo-darwinismo cree suficiente la selección natural, proceso enteramente automático, para hacer viables las posibilidades que le suministra una variación de orden génico, fortuitamente realizada. El neofinalismo invoca, además, la necesaria intervención de un factor interno de selección; el principio vital jugaría un papel activo en la mecánica de la evolución. Dentro del campo neofinalista, una tendencia más precisa se refiere explícitamente a Dios como causa última del proceso evolutivo; ... Los resultados experimentales en el dominio de la genética colocan en primer lugar la interpretación puramente automática, que basta para sus trabajos de laboratorio.³¹⁴

El finalisme es començava a plantejar a les pàgines d'*Arbor* com un requisit indispensable per a una ciència catòlica.

Palafox explicava que, entre aquelles dues postures contraposades, existia una tendència que concebia la possibilitat d’una convergència entre les dues escoles cap a una mútua compenetració. Eren els concordistes, com el conegut paleontòleg jesuïta francès Teilhard de Chardin, per als quals finalisme i automatisme, si se cenyien al seu camp limitat, resultaven concepcions igualment certes. En opinió d’aquest grup conciliador, “Se declara la lucha en el momento en que el finalismo pretende invadir el dominio de lo automático, y cuando el mecanicismo trata de explicar los fenómenos eminentment compejos en que interviene la “psique””³¹⁵. Teilhard de

havia tingut ressò en l’àmbit eclesiàstic. Més endavant, se seguirien trobant referències al col·loqui de 1947 (Diversos autors 1956; Iglesias Diéguez 1998:99-100).

³¹² Teilhard de Chardin 1947.

³¹³ Palafox 1949:391.

³¹⁴ Palafox 1949:394.

³¹⁵ Palafox 1949:395.

Chardin, com hem dit, era un exponent rellevant de la *Nouvelle Theologie*³¹⁶, un corrent sorgit dins el si de l'Església Catòlica, però rebutjat pels sectors conservadors, majoritaris a les altes jerarquies de l'Església espanyola³¹⁷. A més a més, com hem vist, la delimitació dels sabers no era l'ideal de ciència dels homes del Grupo *Arbor* i, per tant, la solució concordista no els convenia. En qualsevol cas, l'opinió circulant generada a partir d'aquest congrés, semblava resumir-se en aquestes paraules: “la evolución sería en lo sucesivo un hecho científicamente adquirido para todos, cualesquiera fuesen sus tendencias filosóficas”³¹⁸.

La segona reunió que ressenyà Palafox, també a París, es dugué a terme l'abril de 1948³¹⁹. Fou organitzada pel Cercle Rationaliste de La Pensée, a l'amfiteatre de la Sorbona, amb motiu de l'arribada a París de J.B.S. Haldane³²⁰, promotor del neodarwinisme, a qui Palafox presentava com a “miembro de la Royal Society y del partido comunista inglés”. En aquesta ocasió es reunien a París els partidaris d'abandonar tot vitalisme i finalisme en l'explicació de l'evolució, els partidaris d'un racionalisme pur, d'un experimentalisme sense explicacions transcendents.

Palafox ressenyava algunes de les intervencions: Marcel Prenant (1893-1983), zoòleg i parasitòleg, diputat i membre del comitè central del Partit Comunista Francès, rebutjava en l'explicació de l'evolució qualsevol caràcter que no estigués lligat a l'observació o que no reflectís purament fets observables: “Estamos excesivamente extraviados hasta el presente por las interpretaciones metafísicas: Evolución dirigida por Dios, *élan vital*, de Bergson, etc...” Prenant es mostrava preocupat perquè la

³¹⁶ Hi havia, però, punts de contacte amb aquest corrent: malgrat el rebuig de les solucions proposades per la *Nouvelle Theologie*, compartien amb aquest corrent el motor d'acció: contrarestar l'expansió de l'ateisme modern. Les pàgines d'*Arbor* ressenyaren un llibre de Henri Lubac, màxim exponent de la *Nouvelle Théologie*, preocupat, com els homes d'*Arbor* per l'auge d'un humanisme ateu, “Le drame de l'humanisme athée” (1945) (*Arbor* 1947b).

³¹⁷ El papa Pius XII en faria una al·lusió d'alerta i de repudi a l'encíclica *Humani generis* de 1950 (CSIC 1952b, 1952c).

³¹⁸ En la crònica, però, aquestes paraules provenien de Marcel Prenant (veure més avall en el text).

³¹⁹ Les cites textuais referides a la crònica de Palafox d'aquest congrés corresponen a: Palafox 1949: 391-392, llevat que s'indiqui el contrari.

³²⁰ John Burdon Sanderson Haldane (1892-1964) és considerat un dels pares de la genètica de poblacions, que proporcionà una explicació matemàtica de l'acció de la selecció natural que serviria per fonamentar el neodarwinisme. Weldon Professor de biometria a la University College London, Membre de la Royal Society i del Partit Comunista anglès, i amic de Julian Huxley, era profès materialista, marxista i ateu. Recolzà el bàndol de la República durant la Guerra Civil espanyola, període durant el qual visitaria el genetista espanyol Antonio de Zulueta (veure nota 157) (Blázquez Paniagua 2007b:10; Bowler 2009:203-4).

teoria, és a dir el marc metafísic escollit, no falsegés les dades i dificultés l'experiència.

Palafox emfasitzava que, a més de considerar Déu entre i al mateix nivell que el que anomenava interpretacions metafísiques, Prenant considerava que aquestes denominacions eren artificis verbals que no aportaven res per a explicar l'evolució. Prenant propugnava eliminar tota conclusió que tendís a excloure la influència natural del medi. En aquesta mateixa línia, Haldane assenyalava, com destacava la ressenya, “la primacía del hecho experimental sobre toda teoría”. Palafox citava també les paraules de Georges Teissier (1900-1972), catedràtic de zoologia a la Sorbona i neodarwinista convençut, en contra de la visió finalista o ortogenista de l'evolució:

la selección basta para explicar la marcha de los caracteres más ortogenéticos, sin necesidad de invocar ninguna “tendencia misteriosa interna”. La ortogénesis cae, por tanto, en el cuadro del darwinismo, y se puede afirmar que la selección natural es el agente esencial de la transformacion de las especies.

Com evidenciava Palafox a la ressenya, plantejaments com els de Tessier pretenien eradicar el finalisme. Palafox ho expressava parafrasejant Prenant: “Con estas premisas se concluye lógicamente la innecesidad de invocar una finalidad en el curso de la evolución”.

Palafox considerava aquest tractament de l'evolucionisme com a absolutament tenyit i esbiaixat per qüestions polítiques i ideològiques. Com advertia al lector en les primeres frases de la ressenya, la reunió de la Sorbona havia tingut una “marcada significación política”. La seva indignació per aquest fet quedava demostrada en la frase amb què acabava la crònica d'aquest segon congrés. Segons Palafox, el que ell havia fet era “una exposición objetiva” i el que s'havia esdevingut a la reunió era, en canvi, el resultat del “pensamiento marxista”. Referent a això es queixava: “es lamentable tener que hablar en estos términos en materia científica - respecto a la evolución”. La seva indignació pel tractament polític de l'evolucionisme que apreciava en aquella reunió no li impedia presentar Haldane com a comunista.

L'última ressenya estava dedicada a “El Congreso Internacional de Filosofía” celebrat a Amsterdam l'agost de 1948³²¹. En aquest congrés s'estudià el “problema de la

³²¹ Les cites textuales referides a la crònica de Palafox d'aquest congrés corresponen a: Palafox 1949: 392-394, llevat que s'indiqui el contrari.

evolució”, com se l’anomenaria recurrentment durant el franquisme, des de diversos punts de vista. Les reflexions més rellevants al respecte es van donar en les seccions de “Filosofia biològica”, “El hombre, la humanidad, el humanismo” i als “Coloquios sobre problemas humanos”, realitzats amb la col·laboració de la UNESCO. En aquests últims hi participà Julian Huxley, aleshores director general d’aquesta institució internacional. Palafox, el presentava com el personatge que “representa hoy uno de los puntales más firmes del neo-darwinismo en su aspecto más clásico”.

Les veus discordants amb la filosofia materialista es deixaren sentir en aquest congrés i les pàgines d’*Arbor* les recolliren servint-los d’altaveu. En la mateixa línia de Muñoz a *Miscelanea Comillas* en ocasió del congrés de Roma³²², Palafox ressenyava com de la reunió internacional d’Amsterdam arribava la urgència de restaurar plenament la dignitat humana i com aquesta restauració passava per rebutjar una visió materialista i mecanicista de l’evolució en el cas de l’home: “el hombre no se puede explicar por la sola intervención de felices casualidades prodigiosamente concordantes, como pretende una interpretación puramente mecánica de su origen”.

Palafox ressenyava com s’hi havia apel·lat a la unitat espiritual, no material, de l’home així com la reivindicació de l’existència de límits del coneixement, sobretot relacionat amb les ciències de la vida, que portaven a la ineludibilitat del misteri: “La biología no puede más que invocar el misterio de la vida sin explicarlo”. Palafox plasmava les opinions del congrés partidàries que la vida no podia ser ni seria mai copsada a través dels mètodes científics, convençudes que el científic “opera en un clima artificial midiendo y experimentando, pero la vida se le escapa”.

Per acabar les cròniques, Palafox resumia l’estat de la qüestió internacional respecte de l’evolucionisme³²³:

Ha quedado bien clara la marcada dirección neo-darwinista de los científicos experimentales (genetistas), y también incluso de algunos filósofos. Ha quedado desplazada del campo experimental cualquier interpretación lamarekiana. El neo-darwinismo excluye asimismo toda interpretación vitalista (en cualquiera de sus formas), por considerar innecesarios su fundamentos. La única objeción formulada al

³²² Veure apartat: “Una preocupació internacional”.

³²³ Les cites textuais referides a les conclusions de Palafox sobre aquests congressos corresponen a: Palafox 1949: 395-396.

neo-darwinismo parte del campo de los filósofos y en el caso concreto de la evolución del hombre.

Després d'aquesta crònica que considerava equànime, Palafox, particip de la construcció duna nova ciència espanyola per a una Nueva España, oferia explícitament a les pàgines d'*Arbor* la seva postura respecte del problema. Recolzant-se en l'autoritat nacional del catedràtic de paleontologia de la Universitat de Granada Bermudo Meléndez³²⁴, Palafox conclouïa que “Una teoría general de la evolución -de la misma forma que una teoría de la vida- no puede prescindir por innecesario de un finalismo y de un factor supramaterial directivo”. El finalisme s'erigia com un punt clau, irrenunciable, per a establir la ciència catòlica que pretenia el Grupo *Arbor*. També constituïa el principal cavall de batalla contra les tendències materialistes i el neodarwinisme en concret.

Els neodarwinistes, en la construcció de les fronteres del seu paradigma, acusaven els finalistes d'obrar sobre prejudicis, i per tant de mala praxi científica. Palafox, i les pàgines d'*Arbor* en general, tractarien de canviar les tornes: mostrar, per un costat, els prejudicis, apriorismes i dogmatisme en certes afirmacions neodarwinistes; i, per l'altre, insistir que la versió finalista era l'única recolzada pels “fets observables”:

Esta posición general, cuyo único “prejuicio” es contar con la elemental concepción de un mundo creado y regido por una inteligencia Suprema, es de una oposición radical y plena a esa evolución afinalista, abandonada al azar en manos de la omnipotente selección natural, y esto no por principio, como pura posición apriorística, sino por considerar a tal evolución afinalista como insuficiente de hecho. De ahí la necesidad de introducir una interpretación vitalista, finalista y, por tanto, teísta del complejo y ordenado ascender de la vida en su marcha evolutiva. Necesidad que se hace patente para explicar tan sólo hechos observados.

Les pàgines d'*Arbor* contribuirien a construir i magnificar la dicotomia de dues concepcions irreconciliables per principi, les visions finalistes i les no finalistes, sense possibilitat de futur apropament: “En cuanto a la visión de una compenetración futura entre neo-darwinismo y neo-finalismo parece difícil, teniendo en cuenta su radical

³²⁴ Bermudo Meléndez Meléndez (1912 - 1999), catedràtic de Geologia de la Universitat de Granada des de 1943 i de Paleontologia i Geologia a la de Madrid des de 1949, seria autor de diversos llibres de text de paleontologia i geologia per a estudiants universitaris. Seria president de la Real Sociedad Española de Historia Natural (1964) i Miembro de la Real Academia de las Ciencias Exactas, Físicas y Naturales. Meléndez seria Presidente Nacional de l'AMP i personatge clau de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítols 4 i 5).

oposición actual.” Palafox no veia convivència possible entre aquestes posicions oposades. Com hem vist, l’objectiu del Grupo *Arbor* no era el concordisme, sinó la fusió de cristianisme i ciència en un sol cos. La posició afinalista i materialista amb un Déu mecànic – la selecció natural- era considerada “de una oposición radical y plena” a la concepció d’un món creat i dirigit per una intel·ligència suprema. Calia triar: o una ciència cristiana o una ciència materialista. I aquesta mateixa tria, en termes dicotòmics excloents, era plantejada també des de cercles materialistes. Des d’aquesta percepció d’impossible reconciliació l’única estratègia possible que quedava als dos cantons de la dicotomia era la lluita per imposar la seva versió, la lluita per l’hegemonia.

La paleontologia: ciència moderadora en el debat de l’evolució

Durant aquest període, la paleontologia s’erigí a les pàgines d’*Arbor* com la ciència d’autoritat i moderadora en el debat sobre l’evolució. La paleontologia havia estat l’última de les disciplines científiques relacionades amb l’estudi de l’evolució que s’havia incorporat a la Síntesi Moderna, de la mà del paleontòleg estatunidenc George Gaylord Simpson, a través del seu influent llibre *Tempo and Mode in Evolution* (1944)³²⁵. Els paleontòlegs espanyols més reconeguts del moment defensaven tots ells un finalisme en l’evolució. En la seva versió de l’evolució, trobaven suport en diversos paleontòlegs internacionals, sobretot francesos, italians, alemanys i suïssos, amb qui compartien afinitats de tradició científica i religiosa, i amb els quals establiren vincles professionals estrets. La paleontologia espanyola tenia uns vincles especialment importants amb la tradició francesa, extremadament reticent a l’acceptació del neodarwinisme³²⁶. La paleontologia constituïa, doncs, a Espanya, la ciència més segura a la qual confiar l’estudi de l’evolució.

Així, l’autoritat científica en evolucionisme esgrimida a les pàgines d’*Arbor* durant aquest període, i la versió d’evolucionisme que hi apareixeria, es basaria, en gran mesura, en la versió finalista i teista dels paleontòlegs espanyols i dels seus col·legues afins de l’estranger. Ja hem vist com Palafox, en les seves conclusions, es recolzava en l’autoritat del catedràtic de paleontologia de la Universitat de Madrid Bermudo Meléndez. En concret es basava en un article seu titulat “La paleontología ante las

³²⁵ Veure nota 310.

³²⁶ Grimoult 2000a; Loison 2013; Tort 2008.

nuevas tendencias de “síntesis” neodarwinistas”, publicat al *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural*, que Palafox considerava un “serio anàlisis”³²⁷ del neodarwinisme. Meléndez havia publicat el 1947 el seu *Tratado de paleontología*, on exposava una versió clarament finalista i amb intervenció divina de l’evolució. Palafox (seguint Meléndez) atorgava a la paleontologia un paper decisiu en el problema de l’evolució: la paleontologia, que “ha aportado pruebas concluyentes acerca del hecho de la evolución”, concedia Palafox, “cumple hoy una función moderadora al someter a análisis las conclusiones obtenidas por biólogos y filósofos”.

La versió dels paleontòlegs espanyols es presentava com a ben informada, actualitzada i ponderada entre les versions circulants en l’àmbit científic. Així, les crítiques al neodarwinisme podien ser presentades com a fonamentades. Com destacava Palafox, l’estudi de Meléndez estava basat en “las obras de los mismos científicos que han tomado parte en los Congresos aludidos o que han informado con su espíritu las convicciones de los congresistas”. Cercant el recolzament d’autoritats internacionals, obres d’autors estrangers del cercle d’afinitat dels paleontòlegs espanyols foren ressenyades a les pàgines d’*Arbor*. Un exemple fou el paleontòleg italià Piero Leonardi³²⁸, les tesis del qual la revista avalava de manera ben explícita: “campea por todas partes el sano criterio científico y la absoluta objetividad del autor.”³²⁹

A través d’aquestes ressenyes, es trencava la dicotomia evolucionisme-atèsisme en plantejar un evolucionisme perfectament harmònic amb el dogma catòlic que fins i tot podia acceptar l’evolució de l’home. En boca de Leonardi, *Arbor* pogué plantejar que, a la llum dels resultats paleontològics més recents, no es podia excloure ‘a priori’ la possibilitat de la relació genètica entre l’home i l’antropoide, sempre referint-se a la part corpòria, i recalcant que aquesta relació no podia ser provada científicament com a fet irrevocable. A través d’aquests paleontòlegs estrangers i nacionals, *Arbor* divulgà un evolucionisme teleològic en què “todos los fenómenos evolutivos tienden a un fin bien determinado y responden a una grandiosa y perfecta concepción divina”

³²⁷ Meléndez 1948d. Sobre el mateix tema publicaria també un article a la revista jesuïta *Razón y Fe*: Meléndez 1949.

³²⁸ Veure nota 216.

³²⁹ *Arbor* 1947a:127.

i on l'evolució de l'home tenia un sentit: “su adaptación para recibir dignamente el alma espiritual creada ‘ex-novo’”³³⁰.

La institucionalització del Neo-Darwinisme: Huxley a la UNESCO

Per a la contesta finalisme vs materialisme en què estaven lluitant els homes d'*Arbor*, revestia un especial interès vigilar de prop el grau d'institucionalització internacional que estava assolint la cosmovisió neodarwinista. Per altra banda, presentar l'avenç del materialisme al món en la seva conquesta de llocs de poder i reconeixement internacionals justificava la necessitat del projecte *Arbor*. En aquest sentit, l'any 1947 *Arbor* publicava un article titulat “La ciencia y las creencias de Julian Huxley, director general de la UNESCO”³³¹. La UNESCO, organisme creat l'any 1946 per les Nacions Unides per promoure la col·laboració i la comunicació internacional en matèries d'educació, ciència i cultura³³², acabava d'elegir com a primer Director General a Huxley, fervent defensor del neodarwinisme³³³. La vinculació de Huxley amb la UNESCO era molt profunda: Huxley n'era un dels fundadors. Durant els anys quaranta aquest científic i divulgador s'havia dedicat a una frenètica labor disseminadora del paradigma neodarwinista, amb la publicació de diversos llibres que assoliren una difusió notable³³⁴, alguns dels quals havien estat traduïts a l'espanyol³³⁵. Tot plegat formava part de l'estratègia de llançament del neodarwinisme per la qual potents entitats americanes i britàniques havien apostat, sobretot des de l'esmentat congrés de Princeton del 1947. Des de la plataforma de la UNESCO, Huxley plantejava un nou projecte de cultura fonamentat en una cosmovisió biologista que, com veurem tot seguit, atacava d'arrel plantejaments fonamentals del projecte de cultura que s'estava construint des d'*Arbor*: tenia concepcions que el grup tradicionalista catòlic espanyol jutjava a les antípodes de les seves sobre la unitat i

³³⁰ *Arbor* 1947a:126-127.

³³¹ Sierra 1947.

³³² Tingué vint estats fundadors. Espanya no figuraria entre els estats membres fins el 1953.

³³³ Veure nota 183.

³³⁴ *The Living Thoughts of Darwin* (1939), *The New Systematics* (1940), *Evolution: the Modern Synthesis* (1942), *Evolutionary Ethics* (1943), *Touchstone for Ethics* (1947), *Man in the Modern World* (1947).

³³⁵ “Evolution: the modern synthesis” havia estat traduïda al castellà i publicada per una editorial de Buenos Aires: “La Evolución, síntesis moderna”, Losada, 1946. I aquell mateix any 1947, es publicava a Espanya “Las especies y la evolución”, *Nueva Economía Nacional*, 526, 1947: 10-11 i 527, 1947: 9-11 (Blázquez Paniagua 2004a).

jerarquia de les ciències, sobre els vitalismes, el finalisme, el progrés, el model d'estat ideal, sobre l'ètica i la moral i, fins i tot, sobre el paper i naturalesa de la religió en les societats.

El biòleg anglès, igual que el Grupo *Arbor* però a l'oposició en la contesta, estava treballant per construir una dicotomia entre ciència i fe. Huxley, com explicaven les pàgines d'*Arbor*, posava els seus lectors en una disjuntiva sense opció a terme mig: “se impone la elección entre una visión “científica” y la que se basa en la revelación”³³⁶. En el discurs de Huxley, doncs, el concordisme tampoc no era possible. L'article puntualitzava que “el cristianismo y cualquier otra religión positiva y revelada” eren, per Huxley, “un contrasentido a la luz de su ciencia moderna”³³⁷. En el projecte de Huxley, la ciència hauria d'actuar com a àrbitre de la religió, supeditant la religió a la ciència: “la ciencia estará llamada a asesorar acerca de qué manifestaciones del impulso religioso son intelectualmente lícitas y socialmente deseables”³³⁸.

Huxley s'oposava a una visió cristiana de la vida, i en concret de la biologia. El seu ideal era, segons la revista, “un mundo en que los filósofos y los hombres de ciencia sustituyen a los sacerdotes”³³⁹. Les pàgines d'*Arbor* presentaven com la proposta biòloga de Huxley li brindava la possibilitat de substituir la moralitat cristiana per una “nueva ética biológica”, amb “una escala de valores” que deduïa de la història del procés evolutiu de l'home³⁴⁰. Segons Huxley, la religió i certs conceptes es conservaven “por conveniencia” i no eren immutables sinó que “en la evolución pueden cambiar las exigencias de la Sociedad y, por tanto, los valores”³⁴¹. Amb això, com destacaven les pàgines d'*Arbor*, quedava inservible la idea de finalisme en l'existència³⁴².

Com s'explicava des d'*Arbor*, Huxley no s'aturava aquí, sinó que de manera explícita “sacrifica definitivamente la idea de Dios y de la inmortalidad por perniciosas para la

³³⁶ Sierra 1947:268.

³³⁷ Sierra 1947:268.

³³⁸ Sierra 1947:267.

³³⁹ Sierra 1947:269.

³⁴⁰ Sierra 1947:265.

³⁴¹ Sierra 1947:266.

³⁴² Huxley coincidia amb els finalistes, però, a concedir a la ment i la personalitat humanes el privilegi de ser úniques i constituir el producte més elevat de l'evolució biològica (Huxley 1947:22).

sociedad”³⁴³. El cristianisme, en l’imaginari que Huxley pretenia inculcar, representava l’ànchora que lligava la humanitat a l’Edat Mitjana i li impedia avançar cap a la modernitat. *Arbor* presentava el projecte de Huxley com un intent de construir un cos substitutiu de la religió: com deien, en la cosmologia de Huxley, “la religión coincide más o menos con el biologismo evolucionista”³⁴⁴. Des d’*Arbor* es presentà l’oposició de Huxley al cristianisme i a l’Església com una conseqüència de la seva concepció biològica del món.

Arbor destacava que Huxley disposava de la UNESCO, fundada i dirigida per ell, d’abast i reconeixement mundial, per implementar el seu projecte. En la línia de l’estratègia del Grupo *Arbor* d’aconseguir el seu ideal d’estat i societat a través de l’hegemonia cultural, Huxley esperava implantar la seva cosmovisió biologista a través de l’educació, de manera que la religió esdevindria innecessària perquè, a través de l’educació pertinent en el seu paradigma, s’arribaria a un estat harmònic de la humanitat, sense guerres. I la UNESCO s’havia fundat amb l’objectiu exprés de difondre la cultura i la ciència a través d’una campanya general de foment de l’educació. El biologisme de Huxley a la UNESCO, amb “el instrumento es la educación, especialmente la educación de las masas”³⁴⁵ a la seva disposició, amenaçava d’ocupar l’espai del cristianisme a la societat. I la visibilitat, legitimitat i potencial de difusió innegables de què gaudia el seu projecte justificaven amb escreix una preocupació majúscula per part dels sectors conservadors catòlics de l’Espanya de Franco. Com informava *Arbor* referint-se a Huxley, “su darwinismo...ha experimentando en los últimos decenios una revalorización muy notable”³⁴⁶.

Huxley, a més a més, proposava una reforma en la jerarquia del coneixement. Segons advertia l’article, el científic anglès havia proposat la implantació d’un nou pla de divisió de les ciències:

La biología ocupa entre las ciencias un lugar central. Concíbesela como vínculo de la física y al química, de un lado, y de las ciencias del espíritu, de otro, vivificando las primeras mediante el concepto fundamental de sustancia viva y acercando las segundas a la realidad con sus quehaceres inmediatos... En una nueva ordenación de

³⁴³ Sierra 1947:266.

³⁴⁴ Sierra 1947:267.

³⁴⁵ Sierra 1947:269

³⁴⁶ Sierra 1947:264.

las ciencias, la filosofía y las humanidades ocuparían al lado de ella un puesto absolutamente inferior y secundario.³⁴⁷

La filosofia, i hem de tenir en compte que gran part dels intel·lectuals del Grupo *Arbor* provenien d'aquesta branca, rebia un cop mortal: “en la organización de la UNESCO figura en el apartado E, después de las ciencias sociales y no como ciencias primarias”³⁴⁸. La jerarquia tradicional de les ciències s'estava movent i Huxley pugnava per col·locar la biologia (i, per tant, els biòlegs com ell) en un lloc crucial, estratègic.

La competició per l'hegemonia incloïa, doncs, també una competició pels nínxols professionals. Amb la nova reestructuració de Huxley, es posava en perill l'estatus de què gaudien les disciplines que la majoria dels homes d'*Arbor* cultivaven i, amb això, podia trontollar també la seva autoritat per dur endavant el seu projecte. Però també podia trontollar el sistema jeràrquic de les ciències defensat a l'Espanya de Franco en què el tronc de l'emblema del CSIC corresponia a la teologia. *Arbor* veia en la proposta de Huxley condicionaments polítics però els fonaments d'aquesta els trobava en la visió cosmològica biologista de Huxley³⁴⁹.

En aquest sentit, Huxley es declarava contrari a les formes d'evolucionisme com el que a Espanya s'estava promocionant com a base de l'evolucionisme catòlic del projecte cultural del Grupo *Arbor*:

Cree, además, [con Darwin], que esta evolución se produce por selección natural, contrariamente a la teoría del lamarckismo (herencia de caracteres adquiridos), de la ortogénesis (evolución de dirección predeterminada por los genes) y del vitalismo en sus varias formas.

En efecte, com destacava l'article, Huxley es professava en contra de tota classe de vitalismes i de forces externes i aquesta filosofia no la limitava a l'àmbit de les ciències naturals sinó que l'estenia a l'organització de la societat i de l'Estat. Segons explicava l'article, Huxley defensava que “todos los intentos de descargar [...] responsabilidad sobre poderes externos son falsos”³⁵⁰. Aquesta idea era demolidora,

³⁴⁷ Sierra 1947:265.

³⁴⁸ Sierra 1947:265.

³⁴⁹ Segons el text, filòsofs cristians francesos criticaren la proposta de Huxley pel fet que “se asignava a la filosofía y a las humanidades un lugar tan secundario” (Sierra 1947:266).

³⁵⁰ Sierra 1947:268.

no només per al sentir religió, sinó per a qualsevol construcció d'un estat autoritari en què es demanava a la població que confiés en les elits per conduir el seu país. I el projecte del Grupo *Arbor* estava concebut dins d'aquesta lògica elitocràtica.

La contesta dels homes d'*Arbor* contra la cosmovisió de Huxley tan lligada al neodarwinisme, doncs, no només pretenia preservar l'ordre establert en la jerarquia de les ciències, i l'autoritat intel·lectual i nínxols professionals que aquesta els conferia, sinó que també pretenia preservar la integritat de l'organització de l'Estat que ells defensaven. Des de l'Espanya de Franco es rebien les proclames de Huxley desaconsellant confiar la responsabilitat en “poderes externos” com una bomba de relotgeria: de l'obediència de la població espanyola a aquelles forces externes (estatal, militar, eclesiàstica...) sobre les quals s'havia construït el nou règim, depenia la pervivència del Nuevo Estado.

Des d'*Arbor* no s'oblidaven de magnificar l'afinitat de Huxley al comunisme i la seva defensa d'aquest sistema com a model d'organització de la societat³⁵¹: “La sociedad moderna en Rusia demuestra además, según Huxley, que, sin necesidad de valores impuestos por una fuerza externa, vive sin dificultad de ninguna clase, dando magníficas pruebas de abnegación y heroísmo”³⁵². El mateix Marx que era tractat de “diablo” a la premsa espanyola, apareixia descrit per Huxley a les pàgines d'*Arbor* com un dels “hombres más excelsos y geniales de la humanidad”. La tríada diabòlica que circulava a la premsa com a causant del caos social era aquí esgrimida com a origen de la cosmovisió biològica de Huxley: “las fuentes y orígenes del biologismo de Huxley” eren Darwin, Marx i Freud³⁵³.

Les pàgines d'*Arbor* feren d'altaveu de les veus crítiques que s'alçaren arreu d'Europa contra les polítiques de Huxley. *Arbor* plantejava als seus lectors a través de

³⁵¹ Huxley, en el seu escrit “UNESCO, its purpose and its philosophy”, parlava del comunisme, el capitalisme, el cristianisme i el marxisme com ideologies contraposades que podien reconciliar-se en una síntesi que les superés. Aquesta síntesi, segons ell, s'havia d'assolir a través d'una cosmovisió basada en l'evolució biològica. Així, el comunisme constituïa per a Huxley una fase a superar en el progrés de la humanitat, encara que més avançada que el cristianisme perquè havia deixat enrere les creences transcendents. Amb l'arribada del Lissenkoïsm, però, Huxley es tornà extremadament crític amb les polítiques soviètiques. Malgrat això, fou acusat de comunista des d'alguns sectors conservadors americans, amonestat (el seu mandat fou escurçat de sis a dos anys) i vigilat de prop. Huxley havia nomenat cap de la Secció de Ciències Naturals de la UNESCO el bioquímic anglès Joseph Needham que figuraria en les llistes negres dels EEUU fins als anys setanta per les seves afinitats comunistes (Huxley 1946; Maurel 2012).

³⁵² Sierra 1947:266.

³⁵³ Sierra 1947:265

la ressenya de crítiques internacionals, que Huxley estava donant ales a un ateisme més radical i profund que altres que s'havien donat al llarg de la història: Huxley estava ajudant a fonamentar a través d'un "humanismo científico" un "ateísmo en sentido puro, es decir, la negación de Dios. No se trata del ateísmo del anticlerical, ni siquiera del "ilustrado" del XVIII. Es el del enemigo de la idea de Dios. Es el ateo legítimo"³⁵⁴.

Segons el plantejament de la situació d'*Arbor* hi havia motius sobrants de preocupació per a les elits franquistes: si la cosmovisió de Huxley arribava a tenir èxit, l'Església sencera deixava de tenir sentit i, amb ella, els eclesiàstics perdien no només l'autoritat de la qual gaudien sinó el seu *modus vivendi*. A un nivell més local, l'Estat franquista, s'havia fonamentat i recolzat, sobretot a partir de 1945, en l'Església Catòlica i diverses carteres de govern, llocs de responsabilitat, i sobretot, posicions en l'ensenyament, estaven a càrrec de personal eclesiàstic. Com veiem, la lluita de cosmovisions per l'hegemonia tocava peces en àmbits molt diversos i a molts nivells. I l'èxit d'una o de l'altra podia generar un efecte dòmino devastador per a la supervivència de l'oponent.

En resum, les idees que Huxley divulgava, inextricables de la seva visió cosmològica evolucionista, eren certament nocives per al projecte cultural del Grupo *Arbor* fonamentat en una voluntat de construir una nova cristiandat. Huxley presentava una explicació científica del fenomen religiós, al qual atribuïa un paper merament d'ordenació social, que havia de ser superat en estadis més avançats i responsables. La religió responia a les necessitats d'unes lleis de convivència social que depenien del context i del moment. Amb aquesta concepció, la religió apareixia com a desfasada, la moral i la ètica, mutables, i la idea de Déu innecessària. La presentació d'aquest programa cultural, que estava guanyant posicions institucionals de relleu internacional, justificava plenament la necessitat i urgència del projecte dels homes d'*Arbor* davant les elits intel·lectuals i dirigents de l'Espanya de Franco.

2.6.4. El cas Lysenko a *Arbor*

Ahora la primera tarea del Ministerio de educación Superior debe consistir en despejar el terreno a la teoría de Michurin. Planes y programas, textos y métodos de enseñanza e investigación deben ser examinados y reorganizados, así como todo el

³⁵⁴ *Arbor* 1947b:127 (veure nota 316).

sistema de educació y preparació de cuadros de intelectuales y las actividades de editores y revistas. Todas las cátedras y Facultades de Biología deben estar ocupadas y sostenidas por michurinistas calificados, capaces de desarrollar la progresiva teoría de Michurin. Nuestra actual aspiración es llenar de biólogos michurinistas las filas del personal docente.³⁵⁵

El 1949 *Arbor* es feia ressò d'aquestes paraules publicades a la revista *Science* el 28 de gener d'aquell mateix any. Es tractava de les paraules del ministre d'Educació Superior de la URSS en un editorial publicat al diari soviètic de gran tirada *Izvestia*, el setembre de l'any anterior, i configuraven un manifest del que seria la política científica soviètica a partir d'aleshores. La revista anglesa oferia la següent explicació de la situació:

There are two opposite trends in biological science. One of them is progressive, and materialistic, called Michurin's theory in honor of its founder, the great reformer of nature, Ivan Vladimirovich Michurin; the other is the reactionary, idealistic Weismann's or Mendel-Morgan theory. The founders of this theory were, as it is well known, reactionaries in science: Weismann, Mendel, and Morgan.

In opposition to the Mendel-Morgan trend, Russia developed and, encouraged by the Soviet regime, brought to its full bloom, the great theory of the great modifier of nature I. V. Michurin³⁵⁶.

Era la institucionalització del que fou anomenat des dels mitjans occidentals com a lisenkisme: les teories de l'herència basades en la genètica mendeliana, fonament del neodarwinisme, eren repudiades oficialment de la recerca i de l'ensenyament de la URSS, mentre s'implantaven les teories de Michurin, d'arrel lamarckista, sobre la influència de l'ambient en l'herència. L'artífex principal del canvi de política científica fou un agrònom soviètic que havia anat guanyant pes i poder dins les institucions científiques i xarxes polítiques del país, Trofim Lysenko (1898-1976)³⁵⁷.

Les seves tesis prometien influir en l'eficiència d'una agricultura i una ramaderia que havien manifestat una pèrdua de productivitat en moltes regions soviètiques a inicis de la dècada de 1930. Quan finalment, el 1948, es prohibí oficialment a la URSS el

³⁵⁵ Ponz Piedrafita 1949.

³⁵⁶ Kaftanov 1949:90.

³⁵⁷ Per a un recull bibliogràfic dels estudis històrics sobre el cas Lysenko i la biografia del personatge veure: de Jong-Lambert i Kremmentsov 2012.

dissentiment de la teoria de l'herència dels caràcters adquirits, base del lisenkisme, s'endegà una campanya massiva de promoció de la “nova genètica”, acompanyada de la purga de la ciència soviètica que comportà el tancament de laboratoris de genètica, l'acomiadament de biòlegs, l'abolició de cursos a escoles i universitats i la publicació de nous llibres de text. La comunitat internacional reaccionà fortament davant aquesta campanya pro-michurinista, amb una contra campanya anti-lissenkoïsta que involucrà premsa, institucions, governs i diversos grups d'interès arreu del món, amb especial força a EEUU, on s'hi implicà fins i tot la CIA³⁵⁸.

Les pàgines d'*Arbor* s'afegiren al clam internacional contra la nova política científica soviètica orquestrada per Trofim Lysenko. El gruix de la crítica el trobem en dos articles que publicà la revista l'any 1949, dedicats íntegrament a la qüestió, titulats “Ciencia y materialismo dialéctico”³⁵⁹ i “La genética en Rúsia”³⁶⁰. L'autor del primer era Francisco de Asís Caballero, redactor del Grupo *Arbor*, i el del segon article, era Francisco Ponz Piedrafita, catedràtic de Fisiología Animal de la Universitat de Barcelona i membre de l'Opus Dei³⁶¹.

El cas Lysenko³⁶² oferia una oportunitat d'or al Grupo *Arbor* per desmuntar la filosofia materialista en la qual s'inscrivía la “nova genètica” soviètica i, de retruc, legitimar el propi projecte de ciència antimaterialista, amb la força que conferia la sonora reprovació internacional de la ciència a l'URSS. Suposava un cas exemplar per atacar “un país que ... ha conferido a la Ciencia toda la autoridad que previamente

³⁵⁸ de Jong-Lambert i Kremontsov 2012:376-378.

³⁵⁹ Caballero 1949. Amb subtítol: “Sobre la situación del investigador de la URSS”.

³⁶⁰ Ponz Piedrafita 1949.

³⁶¹ Francisco Ponz Piedrafita (n. 1919) fou catedràtic d'Organografía y Fisiología Animal de la Universitat de Barcelona des de 1944 a 1966 i de la Universidad de Navarra entre 1966 i 1992. Membre de l'Opus Dei, fou dels primers que acompanyaren José María Escrivá de Balaguer i formà part del grup que residí a Jenner amb ell. L'any 1966 seria nomenat rector de la Universitat de Navarra, institució de l'Opus Dei, per Escrivá (Casciaro 1998:35; Lluch Trull 1991; Nieto Tamargo 1991:38; Ponz Piedrafita 2000, 2014; Santos Ruiz 1991). Prèviament a l'arribada de Ponz a la càtedra de Barcelona, s'havia fet càrrec de la docència el catedràtic d'Antropologia Santiago Alcobé Noguera (veure nota 264), que seria membre fundador de l'AMP. Premi C.S.I.C. (1942), Consejero de número del C.S.I.C. (1962), Académico de número de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona (1964), Gran Cruz de Alfonso X El Sabio (1969), Medalla de Oro de la Universidad de Navarra (1991). Va estudiar embriologia d'amfibis amb el professor Josef A. Kálin (fundador i director de l'Institut per a les ciències naturals i la fe de la Görres Gesellschaft) (veure nota 244). De 1951-1956 compatibilitzà les seves activitats científiques amb les educatives de formació humana, cultural y espiritual des de la direcció del Colegio Mayor Universitario Monterols, que editava la revista *Diagonal*, de la qual parlarem més endavant. Ponz participà a les tres primeres Conversaciones de Intelectuales de Poblet sobre l'origen de la vida i l'evolució (veure capítols 4 i 5).

³⁶² Les pròpies pàgines d'*Arbor* usaven la denominació “caso Lysenko” (Caballero 1949:125).

quitara a la Religión”³⁶³. La dificultat reia en què la nova política científica soviètica proscivia el neodarwinisme, com també ho feia el franquisme, malgrat la primera ho fes per ideologista i burgès, i l’altre per materialista i herètic. Segons els michurinistes, la nova tendència darwinista que havia incorporat la genètica de Mendel, Weisman i Morgan, és a dir, el neodarwinisme, havia renegat de les bases materialistes del darwinisme original, al qual ells es remetien: “Michurin’s theory has adopted and developed the best sides of Darwinism”³⁶⁴.

L’atac d’*Arbor* a la política científica soviètica i al sistema materialista en el qual es basava seguí una estratègia cuidada de vocabulari en el seu discurs: s’intentà ometre la paraula neodarwinisme en allò que la ciència soviètica rebutjava, i concentrar-se en el seu rebuig de la genètica mendeliana, mentre s’ometia altre cop que aquesta genètica era considerada la base del neodarwinisme. Alhora, es treia a reluir el retorn per part de Lysenko al darwinisme original, el de Darwin, aprofitant el caràcter proscrit d’aquesta figura a l’Espanya de postguerra. Des d’*Arbor* es recordava que, “El materialismo dialéctico se dice darwinista”. A les pàgines d’*Arbor*, els motius pels quals el govern de la URSS defensava l’herència dels caràcters adquirits era la voluntat de domini sobre la natura i sobre el destí de l’home: “En el materialismo soviético no se admite que haya algo no dominable”. Amb una teoria ambientalista al darrera, com la de l’herència dels caràcters adquirits, el comunisme tenia fonament per afirmar que la responsabilitat de modificar l’ambient per anul·lar les diferències entre els homes i aconseguir el millor dels mons possibles requeia exclusivament a les mans de l’home³⁶⁵.

Amb aquesta estratègia, *Arbor* es pogué apropiari del cas Lysenko i de la seva condemna internacional àmplia i sonora com una eina propagandística per deslegitimar, caricaturitzar i desprestigiar les filosofies materialistes. El cas Lysenko proporcionava una oportunitat en què la posició adoptada pels homes del Grupo *Arbor* gaudia del consens de la majoria hegemònica. A més, l’adopció del lysenkisme oferí als homes d’*Arbor* un instrument molt valuós per desmuntar les reivindicacions del comunisme de ser un sistema basat en la ciència, netament racional, objectiu i antidogmàtic. Fins aleshores, s’havia atacat aquesta pretensió tot identificant el

³⁶³ Caballero 1949:125.

³⁶⁴ Kaftanov 1949:90.

³⁶⁵ Ponz Piedrafita 1949:283.

materialisme dialèctic, el cos filosòfic darrera del comunisme, amb una religió dogmàtica (però falsa i equivocada). D'aquesta manera es buscava també capgirar les acusacions de dogmatisme que des del comunisme es proferien a altres sistemes científics que no seguien el materialisme dialèctic. Gràcies al cas Lysenko, aquesta estratègia vaga i global es pogué concretar amb cares, noms i cognoms. Les pàgines d'*Arbor* presentaven la biologia michurinista implantada a la URSS com “la “religió” materialista del Soviet”³⁶⁶, Lysenko com el seu “Pontífice máximo” i Marx, Engels, Lenin i Stalin, com els “únicos profetas, apóstoles e inmortales del nuevo mito oficial”³⁶⁷.

Moltes de les crítiques al lysenkisme proferides des d'*Arbor*, així com la majoria d'arguments científics que s'hi desplegarien per enfonsar la nova ciència soviètica, provenien, malgrat no s'esmentés aquest fet, de defensors del nou paradigma neodarwinista, amb qui, com hem vist, el projecte cultural del Grupo *Arbor* competia. Per exemple, s'apel·lava a l'autoritat del reconegut genetista Thomas H. Morgan³⁶⁸, els treballs del qual eren considerats clau per a la fundació del neodarwinisme. Les paraules de Morgan, que desmentien l'herència dels caràcters adquirits de manera rotunda, eren usades per atacar el lysenkisme mentre els paleontòlegs espanyols més reconeguts, entre ells Bermudo Meléndez i Miquel Crusafont, es mostraven partidaris d'un acusat lamarckisme a les pàgines de la mateixa revista.

Des d'*Arbor* s'explicava que gràcies a les noves troballes de la genètica “la “religió” materialista del Soviet sufría un duro golpe”³⁶⁹. La mateixa genètica que, per lluitar contra el comunisme, prenia ara de manera inèdita una legitimitat i autoritat incontestables³⁷⁰, era criticada a la mateixa revista perquè atorgava un pes massa gran a l'atzar. En resum, les pàgines d'*Arbor* afirmaven que els resultats de la genètica bastaven per demolir les teories de Lysenko i, amb elles, la filosofia marxista-

³⁶⁶ Ponz Piedrafita 1949:283.

³⁶⁷ Caballero 1949:129 i 128, respectivament.

³⁶⁸ Thomas Hunt Morgan (1866 - 1945) fou un biòleg evolutiu, genetista, i embrióleg nord-americà guardonat amb el Premi Nobel de Medicina o Fisiologia l'any 1933 pels seus descobriments sobre el paper dels cromosomes en l'herència. Malgrat les seves crítiques al darwinisme i la selecció natural al principi de la seva carrera, després contribuï a establir les bases del neodarwinisme atorgant fonament teòric a la selecció natural amb la seva teoria de l'herència.

³⁶⁹ Ponz Piedrafita 1949:283.

³⁷⁰ Ponz Piedrafita 1949:284.

leninista al complet mentre ometien que aquestes mateixes teories genètiques eren les que s'estaven utilitzant amb molt d'èxit per fonamentar i legitimar el neodarwinisme.

Des d'*Arbor* situaren la ciència soviètica, i amb ella el materialisme que hi havia darrera, fora dels estàndards de bona praxis científica³⁷¹:

la genética ha demostrado hasta la saciedad que todos los pretendidos ejemplos de herencia de caracteres adquiridos han sido debidos a falta de rigor científico y explicables como casos de herencia de caracteres ya existentes que se han segregado; jamás se ha conseguido modificar el genoma de acuerdo con la variación provocada en el soma.³⁷²

La revista del CSIC asseverava que les teories de Lysenko i les proves en què es basava eren un frau. En aquest sentit, s'explicava que era difícil “entresacar de los textos disponibles”, dels documents oficials que explicaven les noves línies de recerca de la genètica soviètica, afirmacions concretes i definides: segons la revista, s'hi sostenien falsedats per tal d'aconseguir els objectius desitjats, i les idees dels adversaris s'hi exposaven “en forma ridícula, para lo que se tergiversan, atribuyendo afirmaciones que jamás se han sostenido, con el fin de provocar un éxito de galeria”³⁷³.

La política científica de la URSS: un mirall trencat

La manera més dura de totes, però, d'atacar les filosofies materialistes a través del cas Lysenko a les pàgines d'*Arbor* fou la denúncia de la flagrant politització de la ciència soviètica. *Arbor* plantejava als seus lectors:

¿Hay razón para perseguir con tal dureza a la Genética y a los genéticos? No parece todo más bien fruto de razones políticas y no científicas? Si el materialismo dialéctico enuncia el “dogma” de la herencia de los caracteres adquiridos, era lógico esperar la “victoria” de quien se decidiera a proclamarlo y la “derrota” de quienes se atrevieran a ponerlo en duda³⁷⁴.

³⁷¹ El “boundary work” de Gieryn: “the discursive attribution of selected qualities to scientist, scientific methods and scientific claims for the purpose of drawing a rhetorical boundary between science and some less authoritative residual non-science” (Gieryn 1983:4-5).

³⁷² Ponz Piedrafita 1949:285.

³⁷³ Ponz Piedrafita 1949:229.

³⁷⁴ Ponz Piedrafita 1949:297.

La revista transcrivé llargs fragments d'acords de l'Acadèmia de les ciències de la URSS, que il·lustraven l'explícita vinculació ciència-ideologia-política de la nova ciència soviètica. S'hi citava l'òrgan del Partit Comunista Soviètic, *Pravda*, per donar constància dels nous objectius de l'Acadèmia un cop radicalment reorganitzada: “ocupar un puesto de vanguardia en la lucha contra las doctrinas idealistas y reaccionarias en la ciencia, contra el servilismo y la esclavitud ante toda pseudociencia extranjera”³⁷⁵. En efecte, la nova política científica soviètica s'havia proposat protegir la seva ciència “contra la infiltració d'influències reaccionàries estrangeres” i proclamava la necessitat d'orientar la recerca en els requeriments de la vida pràctica i en els interessos de l'economia nacional³⁷⁶.

Des de d'*Arbor* denunciaven que les raons per les quals els comunistes rebutjaven “la genètica weismaniana” es basaven en criteris filosòfico-polítics:

Los jefes políticos de la URSS vigilaban con desconfianza a la Genética, en especial las repercusiones que pudiera tener ...por la dificultad de armonizar sus resultados con las ideas de la filosofía soviética en el materialismo dialéctico, que incluye como “dogma” la herencia de los caracteres adquiridos.

Aquesta era “la posición apriorística del pensar soviético” denunciada des de d'*Arbor*: com que les conclusions de la genètica mendeliana no eren coherents amb la idea comunista que l'ambient – modificable per l'home - jugava un paper decisiu en el desenvolupament la societat, les autoritats soviètiques, basant-se en la filosofia “materialista y atea”, decidien què podia concloure la ciència i què no, a quines veritats podia i havia d'arribar³⁷⁷.

Les pàgines d'*Arbor* detallaren, denunciaren i condemnaren una llarga llista d'accions depuratives de la nova ciència soviètica que dugué a terme el govern de la URSS. *Arbor* explicava com, abans de 1948, diversos “genetistas neomendelianos” foren deportats, enviats a treballar al camp o empresonats. També s'hi reportà com es tancaren o dissolgueren institucions per a la recerca com el qualificat de “prestigioso”

³⁷⁵ Ponz Piedrafita 1949:289.

³⁷⁶ Kaftanov 1949:92. La traducció és meva.

³⁷⁷ Ponz Piedrafita 1949:283-284.

Institut de Genètica Mèdica. La conclusió que se'n treia era que la política científica soviètica ja era cada cop menys “científica y más ideológico-política”³⁷⁸.

Des d'*Arbor* manifestaven perplexitat que des de la nova ciència oficial soviètica s'apliquessin a la “genética weismaniana” adjectius com “reaccionaria y antibolchevique”. Es referien al fet que adjectius com aquells poguessin ser aplicats al coneixement científic amb to de burla: “supremos argumentos con los que se condena a los hombres, a las ideas y, desde ahora, también a las ciencias experimentales”³⁷⁹. El fet que el neodarwinisme, a Espanya, hagués estat titllat d'heretgia i associat a adjectius com comunista, revolucionari, ateu o antireligiós, causant del caos social, no privava aquests autors de mostrar-se profundament contrariats pels adjectius que despertava la mateixa teoria a la URSS.

Amb especial indignació es denunciava el cas de Nikolai Vavílov (1887 - 1943), genetista de reconeixement internacional, que patí les conseqüències d'aquest canvi de política científica. S'aprofitava aquest cas per assenyalar el caràcter profundament injust i arbitrari de la política científica soviètica: “A Vavilov se le había acusado de sabotaje (!), porque pedía cinco años al menos para conseguir ciertas variedades de trigo.” De ser un dels principals exponents de la genètica russa, amb rellevant paper en la comunitat científica internacional, “se destituyó a Vavilov que murió en un campo de concentración durante la guerra”, mentre l'orientació dels cultius requeia en Lysenko³⁸⁰. Ponz es manifestava efusivament indignat pel cas de Vavilov, però guardava silenci respecte la depuració de la universitat al finalitzar la Guerra Civil que provocà l'exili de nombrosos catedràtics i professors d'universitat espanyols, entre els quals figures destacades de la defensa del darwinisme, com Odón de Buen, Ignacio bolívar, Enrique Rioja o Cándido Bolívar. Igualment per al cas d'Antonio de Zulueta, genetista exiliat interior a l'Espanya de Franco i que havia fet contribucions de rellevància i reconeixement internacional al coneixement de la genètica cromosòmica³⁸¹.

³⁷⁸ Ponz Piedrafita 1949:286.

³⁷⁹ Ponz Piedrafita 1949:282.

³⁸⁰ Ponz Piedrafita 1949:286. Lysenko esdevingué director de l'Institut de Genètica de l'Acadèmia de Ciències Soviètica l'any 1940.

³⁸¹ Blázquez Paniagua 2007b:16; Claret Miranda 2006. Sobre el cas de Zulueta, veure nota 157. Per un estudi sobre l'entrellaçament de la història natural darwinista defensada i divulgada per Odón de Buen i el seu activisme polític en pro d'uns valors republicans, anticlericals, de lliurepensament i contra les

El canvi de política científica de la URSS era catalogat a les pàgines d'*Arbor* com un “golpe de Estado” político-científico”. La revista del CSIC denunciava la manera en què s’havia imposat el lysenkisme, l’amiguisme i l’abús de poder: Lysenko havia anat ascendint fins que ocupà la presidència de l’Acadèmia Lenin de les Ciències Agrícoles i l’agost de 1948 l’Acadèmia, constituïda per molts acadèmics de “nuevo nombramiento” tots ells “partidarios suyos” aprovà la ciència de Lysenko. S’explicava com, en aquella reunió, els genètics mendelians, “formalistas”, como se les apellida en la URSS”, “defendieron los principios básicos de la Genética, esforzándose en armonizarlos con el materialismo dialéctico”. Les pàgines d'*Arbor* relataven com els noms de científics propers a Lysenko eren “esgrimidos como talismanes por todos los que tomaron la palabra, con la ingenua pretensión de que les dejaran continuar trabajando en sus puestos”. L’opinió d'*Arbor* sobre aquella reunió era que la genètica hi havia estat “condenada ya de antemano, y lo único que se pretendía, como en tantos “juicios” de tribunales Populares, era dar estado oficial a la sentencia.”³⁸²

La revista del CSIC detallà les conseqüències repressives que tingueren lloc després de la “victoria de las doctrinas de Lysenko”: “El mismo día, tres genéticos ... se retractaban formalmente” de su posición anterior por haver “sido declarada errónea por el Comité Central del Partido Comunista de toda la Unión”³⁸³. En relació amb això, relatava Ponz, “Los libros de texto han sido efectivamente expurgados de cuanto supusiera Genética clásica, incluyendo en su lugar las doctrinas michurinistas”³⁸⁴. En resum, Ponz i Caballero lamentaven i denunciaven aquest estat polititzat de la ciència russa: “toda ciencia, toda disciplina científica, lo son mientras y hasta donde encajen en el cuadro del materialismo”³⁸⁵, i continuaven, “[l]o que no se amolde a ella es desechable por metafísico, idealista, reaccionario, burgués y antibolchevique”³⁸⁶.

Des d'*Arbor* s’apel·là a les declaracions d’uns quants científics de reconeixement internacional indignats. Entre ells, el genetista Richard B. Goldschmidt (de qui

actituds monàrquiques conservadores veure (Nieto-Galan 2012). Sobre el cas de Vavilov, veure: Kolchinsky 2008.

³⁸² Ponz Piedrafita 1949:287, 288.

³⁸³ Ponz Piedrafita 1949:288.

³⁸⁴ Ponz Piedrafita 1949:291.

³⁸⁵ Caballero 1949:128.

³⁸⁶ Ponz Piedrafita 1949:284.

parlarem més endavant), crític amb el neodarwinisme, manifestava una “violenta indignación contra Lysenko y sus ideas”. S’advertia de com de polititzat i sensible era opinar i posicionar-se sobre el cas Lysenko: “En el actual estado de cosas, cualquier discusión de las teorías de Lysenko puede ser tachada de parcialismo: de tener tendencia prosoviética o antisoviética”. Però per donar fe de l’ampli consens internacional de rebuig a la política científica soviètica, la revista explicava que fins i tot Huxley, de qui no es podia tenir sospita d’anticomunista, s’hi havia manifestat en contra. Citava: “una gran nación científica ha repudiado ciertos elementos básicos del método científico, y, haciéndolo así, ha repudiado el carácter universal y supranacional de la Ciencia”. Segons les pàgines d’*Arbor* el consens era global i el dissentiment es donava només entre els no entesos: “Salvo escasas voces de no especialistas, la indignación es general”³⁸⁷. En aquells moments s’estava bastint el paradigma neodarwinista, antivitalista i antifinalista que havia d’aconseguir un ampli consens amb el temps que faria finalment inviable el projecte del Grupo *Arbor*. La força d’aquest consens, però, els serví per atacar un enemic que havia esdevingut comú.

L’anàlisi del cas Lysenko a *Arbor*, amb la denúncia explícita i detallada de les pràctiques totalitàries i ideologitzades per part de la URSS es trobava immersa en l’ambient repressiu de la postguerra franquista, en què el darwinisme, com hem vist, havia estat rebutjat per materialista, mecanicista, antireligiós, comunista i marxista. El paral·lelisme, malgrat amb diferent agenda, entre els discursos inaugurals i fundacionals de l’Acadèmia de la Ciència soviètica, en el seu nou rumb amb Lysenko, i els del CSIC en els seus inicis, amb la condemna explícita d’“heretgies científiques” com el darwinisme, les polítiques de depuració a la universitat i centres de ciència, i l’aplicació de la censura a llibres, manuals educatius i premsa escrita quant a l’evolucionisme a Rússia i Espanya sembla tan palmari que sorprèn llegir la denúncia tan explícita i indignada de Ponz Piedrafita, un dels implicats actius, com veurem, en el projecte d’aconseguir una ciència catòlica sota els principis del Movimiento sense que s’hi endevini cap esclatxa de reflexivitat.

Aquesta manca de reflexivitat en el discurs podria ser fruit d’una construcció de la història d’Espanya i de la seva ciència en la postguerra franquista. Segons aquesta

³⁸⁷ Ponz Piedrafita 1949:291, 292.

construcció, el poble espanyol disposava, per la seva adhesió històrica a la fe catòlica, de la capacitat de discernir entre la veritat i aquelles doctrines científiques errònies, tenyides de filosofies desviades. Ponz Piedrafita, en la seva memòria de càtedra, havia presentat una justificació de l'endarreriment de la ciència espanyola des del segle XVII molt reveladora al respecte. Afirmava, en línia amb el pensament de Marcelino Menéndez Pelayo, que la causa d'aquest endarreriment era que “el pueblo español poseía la verdad religiosa que el resto del mundo se empeñaba en desvirtuar”. Això, havia produït un “choque brutal” entre “las interpretaciones torcidas de los hechos científicos [...] motivadas por culpa de un ambiente europeo filosóficamente deformado” i “las verdades fundamentales, claras y evidentes para nosotros”.

Aquesta “intuición” pròpia dels espanyols els havia dut, segons Ponz, a protegir-se del perill exterior, cosa que provocà les represàlies que menaren a l'endarreriment de la ciència espanyola:

cerramos las fronteras para que no se infiltrase el espíritu de Europa y Europa se vengó alzando sobre los Pirineos una barrera moral mucho más alta: la muralla del desprecio. Desde fines del siglo XVII, nuestros sabios, nuestros filósofos, nuestros literatos, dejaron de ser leídos y citados.

Segons aquesta argumentació, l'endarreriment no tenia res a veure amb actituds i marcs filosòfics espanyols respecte de la ciència durant aquells segles: la responsabilitat requeia en l'“altre”, l'“equivocat”. Des d'aleshores,

las noticias científicas que alguna vez venían de fuera, se acompañaban de errores filosóficos cada vez más inexplicables; ningún español medianamente normal podría haber admitido que el cuerpo fuera una máquina, que la materia fuera capaz de pensar.³⁸⁸

Aquest convenciment de possessió de la veritat i d'incomprensió per part de la resta del món (o d'aquells amb idees diferents) fou una constant en els arguments en la necessitat de la creació de la Nueva España i, amb ella, d'una Nueva Ciencia, i potser pot ajudar a entendre, més enllà d'una falta d'autoanàlisi conscient, la flagrant manca de reflexivitat de l'anàlisi del cas Lysenko a les pàgines d'*Arbor*.

³⁸⁸ Otero Carvajal 2014:284, 285.

El cas Lysenko a la premsa

La premsa oficial espanyola reaccionà de manera virulenta al cas. Seguint les línies de la tendència plasmada a les pàgines d'*Arbor* hi trobem indignació, desacreditació i acusacions de politització i pseudocientifisme. S'hi dedicaren diversos articles on es manifestava escàndol, i s'hi desacreditava i ridiculitzava la teoria del científic rus. Els articles es referien a ell com a “ignorante torturador” i li aplicaven els termes científic o professor entre cometes. En altres ocasions se li proferiren qualificatius més creatius com el de “brujo de la pseudociencia soviética” o el de “curandero de la bioquímica” que es dedicava a fer “puro milagrerismo sin relación alguna con la ciencia”. Lysenko i la seva ciència foren ridiculitzats en profunditat a través de la famosa anècdota dels tomàquets de cera: “Lysenko es el que, en un Congreso de hombres de ciencia, celebrado hace años en Moscú, exhibió unos tomates del tamaño de melones, conseguidos por la ciencia rusa. Resultó que los tomates eran de cera”³⁸⁹.

En els atacs a la “pseudociencia” de Lysenko que proferia la premsa franquista, seguint la línia d'*Arbor*, s'ometé el rebuig del neodarwinisme que formava part intrínseca i destacada de les teories del científic soviètic. Els articles de la premsa reivindicaven la genètica de Mendel i de Morgan, que l'oficialitat soviètica proscribia, sense esmentar el neodarwinisme que hi patia la mateixa sort. De Mendel se'n senyalava la condició de monjo i, de Morgan, la seva religiositat. L'altra omissió, com en la revista del CSIC, era el paper clau que la genètica d'aquests dos científics estava jugant en el procés de fonamentar científicament la selecció natural i els mecanismes d'especiació proposats per Darwin per a explicar l'evolució dels éssers vius. Eren precisament aquests punts de contacte entre la nova genètica i la teoria de Darwin, base del neodarwinisme, els focus del rebuig de Lysenko a les teories genètiques d'aquells dos autors. Però l'avversió de Lysenko al neodarwinisme que aportava punts de similitud entre l'actitud autoritària, depuradora i censora de la URSS vers la ciència, reprovada internacionalment, amb l'actitud de l'Espanya de Franco, va quedar silenciada³⁹⁰.

Un cop més, l'actitud de la premsa franquista davant el cas Lysenko contrasta amb la de la premsa espanyola de l'exili. Mentre, a la premsa oficial, Lysenko era aquell

³⁸⁹ Assia 1949; Efe 1949; Imperio 1948; LVE 1948.

³⁹⁰ En un article al setmanari estudiantil *La Hora*, de més de dues pàgines dedicades al tema, no hi apareixia ni tan sols el terme Darwin o darwinisme (La Hora 1948).

“brujo de la pseudociencia soviética” o el “curandero de la bioquímica”, a la premsa de l’exili se’l considerava el “paladín de la ciencia de Vanguardia”³⁹¹ i se li dedicaven articles apològics de més de deu pàgines³⁹². A través del cas Lysenko veiem que des de tots dos sectors fou usual la pràctica de recolzar o injuriar tendències i teories científiques per les seves vinculacions a uns o altres fonaments filosòfics.

2.7. Comença la creuada evolucionista de Crusafont

Una de les figures clau de la posada en escena de l’evolucionisme després de la Guerra Civil fou sens dubte el paleontòleg Miquel Crusafont³⁹³. Entre el 1939 i el 1949 Crusafont va donar més d’una vintena de conferències³⁹⁴. Malgrat no puguem dir que la seva activitat fos al marge de l’oficialitat, el paleontòleg sabadellenc s’havia creat d’alguna manera un món a la seva mida pel que feia a la divulgació de l’evolucionisme. Crusafont fou un personatge eclèctic (etiqueta que ell mateix faria servir per referir-se a si mateix i les seves teories) que practicà l’ambivalència en diversos àmbits³⁹⁵. Era un *outsider* en alguns sentits i un prohoms reconegut en altres. En l’àmbit polític, Crusafont, malgrat les seves conviccions conservadores i el seu fervent catolicisme que el feien quadrar amb certs sectors del règim, fou detingut i sotmès a judici sumaríssim, acusat de catalanista³⁹⁶. Prova de la seva ambivalència

³⁹¹ Yugov 1948.

³⁹² Dvoriankin 1948.

³⁹³ Miquel Crusafont i Pairó (1910 - 1983), llicenciat en farmàcia, posteriorment cursà Ciències Naturals. Es doctorà en Paleontologia el 1950 i esdevindria catedràtic de Paleontologia a la Universitat d’Oviedo (1960) i posteriorment a la de Barcelona (1963). Prèviament, seria professor extraordinari de la càtedra de Paleontologia de la Universitat de Madrid (1958 i 1959). Fou director de la Secció de Paleontologia del Museo de la Ciudad de Sabadell. L’any 1969 fundaria l’Institut Provincial de Paleontologia de Sabadell que, el 1983, rebria el nom d’Institut de Paleontologia Miquel Crusafont. Seria un dels paleontòlegs més reconeguts i mediàtics d’Espanya durant el franquisme, amb nombrosos contactes i col·laboracions internacionals. Amb una visió finalista i teista de l’evolució, fou profund admirador, traductor i divulgador de l’obra del paleontòleg jesuïta francès Pierre Teilhard de Chardin a Espanya Mañosa 1995. Seria membre de l’AMP i participaria a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítols 4 i 5). Sobre Miquel Crusafont, veure: Acosta 2013; Agustí 1994a; Catalá Gorgues 2013a; Crusafont 1981; Crusafont Sabater et al. 1993; Diversos autors 1984; Glick 2011, 1994a, 1994b, 2008; de Renzi 2016; Truyols 1992. Una biografia de Crusafont la trobem a: Mañosa 1995.

³⁹⁴ Conferències de Crusafont del 1936 al 1939 (als documents titulats Cursets i Conferències conservats a l’AMC).

³⁹⁵ Acosta explora les possibilitats que li brindà la pràctica d’aquesta ambivalència a: Acosta 2013.

³⁹⁶ Acosta 2013:337; Mañosa 1995:1452. Segons la biografia de Mañosa, les autoritats franquistes el tenien per un “conocido catalanista” (Mañosa 1995:1456). Abans de la guerra, Crusafont havia militat a Acció Catalana, fou membre del Centre Català, president de Joventut Catalanista de l’entitat, vocal de la junta de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana i professor de català a Ràdio Sabadell (Mañosa 1995:1450).

també en l'ambient polític és que la causa es va sobreseure gràcies a la seva relació i col·laboracions amb el fabricant tèxtil Josep Maria Marcet i Coll, que esdevindria alcalde de Sabadell durant vint anys amb l'adveniment de la dictadura³⁹⁷. En l'àmbit professional també es trobava nedant entre dues aigües: farmacèutic de professió i paleontòleg d'afició s'havia dedicat anys de manera *amateur* a la paleontologia, àmbit en el qual havia fins i tot publicat ja alguns articles abans de la Guerra Civil³⁹⁸.

Després de la guerra, la seva relació amb el règim quedava totalment restablerta: proposat pel CSIC, Crusafont esdevindria un dels “ambaixadors culturals” del règim: l'any 1946 emprendre un viatge per Europa finançat per la Junta de Relaciones Culturales. Aquesta junta depenia del Ministerio de Asuntos Exteriores, el mateix que finançava i recolzava els viatges i projecte de Calvo Serer³⁹⁹. En aquest viatge, Crusafont visità col·legues francesos i suïssos amb els quals ja havia mantingut correspondència durant la Segona Guerra Mundial, com els paleontòlegs Jean Viret⁴⁰⁰, Jean Piveteau⁴⁰¹, Jean Paul Lehman⁴⁰², l'abat René Lavocat⁴⁰³ o Johannes

³⁹⁷ Josep Maria Marcet Coll (1901-1963), fabricant tèxtil, fou alcalde de Sabadell des de 1940 a 1960 i Jefe Local de la Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S” (Marcet Coll 1956). Seria també president de la Fundación Bosch y Cardellach (Santamaria 2014) i de l'Aero-Club Sabadell (Crusafont 1954b:275), club que havia contribuït a aixecar, des dels seus càrrecs polítics, el pare de Miquel Crusafont (Mañosa 1995:1445). Segons Santamaria, Marcet fou recolzador del règim franquista malgrat els matisos destacats per certs relats històrics per mostrar-lo com algú dedicat a la seva ciutat per damunt de les opcions polítiques. Marcet s'atribuïa el mèrit d'haver revitalitzat la vida cultural de Sabadell a través de la Fundación Bosch y Cardellach (Santamaria 2014:4).

³⁹⁸ El primer, l'any 1932. Acosta 2013; Catalá Gorgues 2013a; Mañosa 1995.

³⁹⁹ Acosta 2013:325. La Junta de Relaciones Culturales estava dirigida des de 1945 per Enrique Valera y Ramirez de Saavedra (1899-1948) que confià plenament en les plans culturals de Calvo Serer fins la seva mort (Díaz Hernández 2011:70).

⁴⁰⁰ Jean Viret (1894-1970), paleontòleg finalista i catòlic francès, fou director del Museu d'Història Natural de Lyon de 1940 a 1962. Estret col·laborador de Crusafont en els anys quaranta i cinquanta, defensaria l'ortogènesi en l'evolució (Acosta 2013:331; Glick 2008:557; Grimoult 2000b:158).

⁴⁰¹ Jean Piveteau (1899-1991), deixeble de Pierre Teilhard de Chardin, fou catedràtic de Paleontologia de la Sorbona, substituint Camille Arambourg (veure nota 836) a la seva càtedra, des de 1939 i membre de l'Institut de França. Especialista en paleontologia humana amb important reputació internacional, seria elegit membre de l'Académie des sciences el 1955 (Grimoult 2003:122-23). Piveteau, catòlic i col·lega de Crusafont, era l'organitzador dels col·loquis de paleontologia que celebrà el CNRS a París de què ha hem parlat i de què parlarem (veure capítol 4).

⁴⁰² Jean-Pierre Lehman (1914-1981) fou catedràtic de paleontologia del Museu Nacional d'Història Natural de París (Grimoult 2003:133-34).

⁴⁰³ René Lavocat (1909-2007), sacerdot catòlic i paleontòleg del Museu d'Història Natural de París, sota els auspicis de Jean Piveteau i la direcció de Camille Arambourg (veure nota 836). Seria director del Laboratoire de Paléontologie des Vertébrés de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes des de 1964 (Grimoult 2003:197). Segons Jaume Truyols, deixeble de Crusafont, Lavocat fou la primera persona amb qui Crusafont discutí els problemes de l'evolució tal com ell els veia (Truyols 1986).

Hürzeler⁴⁰⁴, tots ells amb una visió finalista de l'evolució, amb qui establiria llaços professionals fermes i duradors⁴⁰⁵. Crusafont oferiria conferències a les universitats de París, Montpellier, Dijon, Utrecht, Àmsterdam, Leyden, Florencia, Berlín, Mainz, Lyon, Ferrara, Uppsala y Helsinki, i en els museus d'Història Natural de Darmstadt, Weimar i Basilea⁴⁰⁶. També va participar en col·loquis internacionals, com els de Paleontologia de Vertebrats de París, patrocinats per la Rockefeller Foundation i el Centre National de la Recherche Scientifique, en els quals es debaté sobre neodarwinisme i finalisme⁴⁰⁷.

Conscient que requeria uns estudis oficials per poder-se dedicar a la seva gran passió, Crusafont es llicencià en ciències naturals l'any 1948 i es doctorà el 1950. No aconseguí, però, una càtedra de paleontologia fins l'any 1960. Malgrat això, Crusafont, de caràcter públic, emprenedor i implicat amb la seva ciutat natal, des del si d'una família coneguda (el seu pare havia estat regidor i tinent d'alcalde de la ciutat), amb un negoci familiar de dues farmàcies⁴⁰⁸, i amb “dots de líder”⁴⁰⁹, esdevingué un personatge reconegut a Sabadell amb poder de decisió i acció. Primer el seu pare, i després ell, foren impulsors del Museu de Sabadell, fundat l'any 1931, del qual Crusafont passà a ser subdirector després de la Guerra Civil i on estaria lligada la labor científica de tota la seva vida⁴¹⁰. El 1934 es constituí una secció de paleontologia i geologia al Museu⁴¹¹. Aquesta secció seria integrada al CSIC l'any

⁴⁰⁴ Johannes Hürzeler (1908-1995), paleontòleg suís, fou conservador de la secció de vertebrats del Museu d'Història Natural de Basilea (Suïssa) i professor de zoologia de la universitat de la mateixa ciutat. Profundament catòlic estigué preocupat per la conjuminació d'evolució i fe, tema al qual dedicaria diversos escrits. Amic i col·laborador de Crusafont, compartiria amb ell la visió finalista de l'evolució. L'any 1965 rebria la Creu de Sant Gregori Magne de l'ordre civil, honor que la Santa Seu atorga en reconeixement al servei personal a l'Església Catòlica Romana. Es faria mundialment conegut per la seva troballa d'un esquelet sencer d'*Oreopithecus*, primate del miocè, l'any 1958, i per la defensa de la seva pertinença als homínids (veure capítol 4).

⁴⁰⁵ Mañosa 1995:1455.

⁴⁰⁶ Acosta 2013:325.

⁴⁰⁷ El tercer d'aquests simposis, titulat “Evolucionisme et transformisme”, fou reportat a les pàgines d'*Arbor*, com hem vist prèviament. Sembla, però, que Crusafont no assistí a aquesta edició: Teilhard de Chardin hi donà una ponència mentre Crusafont lamentaria diverses vegades que no l'havia pogut conèixer mai personalment (Crusafont 1956a).

⁴⁰⁸ Gràcies a que la seva dona, Júlia Sabaté, també farmacèutica, s'ocupà de bona part del negoci familiar, Crusafont pogué dedicar temps a la investigació (Acosta 2013). El matrimoni era propietari de la cèntrica farmàcia de la Plaça del Mercat de Sabadell (Mañosa 1995:1451).

⁴⁰⁹ Josep Torrella el descriu Crusafont com un personatge “inquiet, pertinaç en els seus propòsits, obert a una cultura eclèctica i amb dots de líder” (Torrella 2009:30).

⁴¹⁰ Catalá Gorgues 2013a.

⁴¹¹ Catalá Gorgues 2013a:344.

1951, en bona part gràcies a la seva capacitat d'autopromoció i a la seva xarxa de relacions. Crusafont gaudí de fermes suports dins del CSIC i l'alcalde de la ciutat, Josep M. Marcet, la Diputació de Barcelona i la Caixa d'Estalvis de Sabadell el recolzaren en nombroses ocasions⁴¹².

Un altre dels projectes clau que es dugué a terme en aquest període fou la creació, sota la tutela de l'alcaldia de Sabadell, de la Institución Bosch y Cardellach l'any 1942, que aconseguiria convertir-se en Fundación l'any 1945. Crusafont en fou un dels tres primers membres fundadors. Amb la voluntat de dedicar-se als estudis locals i comarcals, fou un focus importantíssim de difusió i debat de l'evolucionisme de Crusafont en l'esfera sabadellenca, i més enllà, com veurem⁴¹³.

Així, malgrat no hi hagués un espai oficial on hi tingués el seu lloc la divulgació de l'evolucionisme, Crusafont pogué aprofitar aquells espais que havia anat creant, i la legitimitat i autoritat que els acompanyaven a través de les institucions que hi havia darrera, per dur a terme una de les activitats més frenètiques de divulgació de l'evolucionisme a l'Espanya franquista de postguerra. I tot això amb una certa "llibertat", vinculada a les credencials que el conservadorisme i catolicisme i els contactes entre l'elit conservadora i catòlica de Sabadell li atorgaven que, com veurem, no l'eximien d'estar sota vigilància.

2.7.1. Crusafont i l'evolució abans de la Guerra

L'activitat divulgadora de l'evolucionisme ja li venia d'abans de la guerra: el dia 12 de maig de l'any 1935, els oients de Ràdio Sabadell, pogueren escoltar una conferència de Miquel Crusafont titulada "Anàlisi Crític de l'Evolucionisme"⁴¹⁴. Segons Crusafont, aquella anàlisi havia de constituir una recensió de tot allò que s'havia dit i fet en "l'estudi de les teories evolucionistes". Ens servirem d'aquesta conferència per presentar el discurs sobre l'estat de la qüestió al voltant de l'estudi de

⁴¹² El recolzament de la ciutadania i les institucions de Sabadell - com la Caixa d'Estalvis de Sabadell, la Fundació Bosch i Cardellach i l'Ajuntament de Sabadell, el *Diari Sabadell* i, sobretot, el Museu de Sabadell - van ser molt importants per materialitzar les activitats i projectes de Crusafont (Acosta 2013; Mañosa 1995).

⁴¹³ Aquesta fundació era coneguda popularment, per un joc de paraules de similitud amb el nom original, com a fundació "pocs i garbellats", és a dir, pocs i escollits, en al·lusió al seu caràcter elitista (Casinos 2016:5).

⁴¹⁴ Crusafont 1935. Les cites textuais d'aquest apartat corresponen a aquest mateix text, llevat que s'indiqui el contrari.

l'evolució que Crusafont feia circular a l'esfera pública espanyola just abans de la Guerra Civil⁴¹⁵.

Entre els anys trenta i quaranta, tot i estar-se forjant l'hegemonia del neodarwinisme, aquest estava encara lluny d'esdevenir el paraigües de teories i disciplines que més endavant esdevindria. Com explicava Crusafont a la conferència radiofònica, hi havia diverses teories en joc: el darwinisme, el lamarckisme, el mutacionisme, l'ortogènesi, la selecció natural... totes elles amb focus en alguna de les parts del procés del mecanisme de l'evolució i de cap manera excloents. Crusafont, a l'hora de decantar-se per una o altra, parafrasejava Huxley dient que “tot el que es faci i es digui sobre l'evolucionisme és purament hipotètic”. Aquesta frase el portava a la prudència: “no puc, doncs, assenyalar el camí de la veritat i de la certesa sinó aconduir l'oient a través de totes les consideracions que modernament es tenen en compte, de les quals poden deduir-se clarianes de llum”. Començava a forjar el seu posicionament eclèctic ambivalent també en el seu camp d'estudi: l'evolucionisme.

Dins d'aquesta prudència, però, la seva locució radiofònica tenia alguns objectius clars i que acompanyarien l'esforç de normalització (i higienització) de l'evolucionisme que liderà Crusafont a l'Espanya franquista. Un d'ells era aconseguir desvincular l'evolucionisme de l'imaginari de discussions apassionades i ofuscades que se li associava i que discursos com el d'*Acción Española* seguien alimentant. Aquest imaginari s'activava, sobretot, com reconeixia Crusafont, quan la “teoria transformista” pretenia dilucidar els orígens de l'home: “els debats evolucionistes han estat sempre aureolats de passions i encegaments. Sobretot quan s'ha arribat a l'estudi de l'evolucionisme de la branca humana s'han desbordat torrents...”.

Per desempallegar-se d'aquest imaginari, Crusafont plantejava la necessitat de retornar la discussió a l'àmbit objectiu de la ciència on pertanyia:

S'ha fugit del camí recte, just i rígid de la ciència per a lluitar en els terrenys més delicats de les creences religioses. Aquesta dèria ha menat molts investigadors per les rutes equivocades de les qüestions personals, de deixar la veritable correntia científica, que al cap i a la fi és la que ha de portar a l'esclariment de la veritat.

⁴¹⁵ Crusafont pronuncià altres conferències abans de la guerra sobre l'evolució orgànica com “La vida bajo la influencia del medio”, l'any 1934 i “L'origen de l'home”, l'any 1935 i també en publicà un article de caràcter divulgatiu al *Diario de Sabadell*, l'any 1932 (Mañosa 1995:1449).

Crusafont estava reivindicant, també, a través del seu discurs, el seu nínxol professional, estava reclamant l'autoritat com a científic en matèria d'evolucionisme: els científics eren els “observadors justos i desapassionats” que Crusafont presentava com a necessaris per acabar amb aquesta situació. La presentació de la ciència com a eina per arribar a la veritat xocava aparentment amb l'ideal de cultura, supeditada a la teologia, que hem vist que intentaven construir i propagar des d'*Acción Española*. Crusafont, però, afegia un matís important al seu discurs en aquest sentit. Malgrat la seva reivindicació de la ciència per a dirimir aquests assumptes, Crusafont era del parer que la filosofia era part del procés de comprensió i generalització dels seus resultats i, per tant, part intrínseca i imprescindible de la ciència: “cal encara emmarcar la ciència naturalista dins del marc de la filosofia que és l'enteniment científic. No n'hi ha prou d'ésser un classificador zoològic o botànic per a establir una base evolucionista; cal el seny i el just anàlisi del filòsof.” Aquesta idea, en canvi, quallava molt bé en l'ideal de ciència que s'intentaria construir després de la Guerra Civil.

Seguint una tendència que caracteritzarà tota la seva carrera, com hem dit, Crusafont no es casava amb ningú. Després de llistar i explicar les diverses teories evolucionistes i els mecanismes evolutius que proposaven⁴¹⁶, puntualitzava: “Faré notar que s'han fet objeccions notables a totes elles; quina és doncs la veritable? [...] cal atribuir a cada un d'elles amb exclusivitat tota la dinàmica orgànica de l'evolucionisme? Indubtablement que no.” Malgrat el ventall existent d'explicacions possibles, però, Crusafont volia deixar clar que “tothom admet avui l'evolucionisme sigui de la mena que sigui”.

Tornant a la part més espinosa de l'assumpte, l'origen de l'home, Crusafont es preguntava: “I respecte de l'home, com a animal suprem del regne, és supeditable [sic] al fet de l'evolucionisme que inclou tots els organismes vivents?” En aquest punt Crusafont sentenciava: “Els dogmàtics ho neguen; altres esperits menys aferrats a les creences ho accepten”. Aquesta crítica explícita a l'aferrament al dogma i les creences no li tornarem a sentir en públic passada la Guerra Civil. Crusafont, però, matisava aquesta dicotomia visibilitzant i reivindicant la catolicitat profunda d'alguns dels defensors de l'evolucionisme: “cal que diguem que Morgan, el gran evolucionista

⁴¹⁶ Entre els mecanismes evolutius, Crusafont llistava el darwinisme, el lamarckisme i el mutacionisme.

anglès que inclou l'home dins la teoria de la descendència, és un catòlic fervent.” Aquesta estratègia esdevindria recurrent en el discurs de Crusafont durant el franquisme per legitimar la creença en l'evolucionisme en general, no només per a la branca humana, com estava fent aquí.

El seu discurs mostra la seva intenció d'harmonitzar l'evolucionisme amb el dogma. Amb aquesta intenció, oferia solucions adreçades tant a aquells qui havien d'interpretar el dogma catòlic i establir doctrina com a aquells creients que experimentaven tensions al respecte:

I, parlem encara de l'ànima. No és aquest motiu, una força suficient per a veure en l'home una creació divina? Així i tot alguns catòlics que no per això abandonen llur fe però que es resisteixen a abandonar l'home com a un producte de l'evolucionisme, diuen que Déu, al crear l'home, escollí l'animal més perfectament organitzat i li donà l'ànima, creant així la diferència essencial de l'home amb els altres essers del món organitzat.

El tema de l'ànima, el moment i recipient de la seva “insuflació”, i l'estatus de l'home en relació al regne animal, serien punts claus del debat sobre evolucionisme a l'Espanya de Franco i fruit de tensions entre diferents disciplines, com veurem.

Malgrat Crusafont pertenia convèncer el seu públic que l'època de les passions associades a l'evolucionisme formava part del passt, conclouïa acceptant que “La lluita doncs és aferrissada; cada un labora pel seu cantó amb energia i empena”. Admetia, així, un conflicte intens en què competien posicions oposades amb interessos particulars. El discurs de Crusafont, ara i durant el franquisme, aniria adreçat a desmuntar aquest conflicte, a minimitzar-ne la importància i, sobretot, a treballar per deslegitimar-lo des del punt de vista científic.

2.7.2. Els públics i el discurs de Crusafont els primers anys del franquisme

La varietat de llocs on Miquel Crusafont va donar conferències durant els primers anys del franquisme són testimoni de la varietat de públics als quals arribava⁴¹⁷. En

⁴¹⁷ Entre altres: Centre excursionista de Sabadell, Casa del vallès, Assocaició ex-deixebles germans maristes, Academia Miralles, Ràdio Sabadell, Academia de Belles Artes, Laboratorio de Geología, Institució Bosch i Cardellach, Museo de Sabadell, Acadèmia Pública, Academia de Ciencias y Artes, Museo Municipal de Mataró, Societe paleontològiques suisse, Londres, Museo de la Ciudad de Sabadell (veure Cursets i Conferències de Crusafont conservats a l'AMC).

moltes d'aquestes conferències tocava l'evolucionisme més o menys explícitament.⁴¹⁸ Una d'aquestes conferències es dugué a terme davant del ple de la Fundació Bosch y Cardellach i duia un títol ben explícit: “Les idees evolucionistes a través de llur coneixement actual en els medis catòlics”⁴¹⁹. Si es omparen el discurs a la ràdio de 1935 amb el de la Fundació Bosch y Cardellach (1946) i d'altres posteriors, s'observa que l'actitud de Crusafont després de la guerra es tornà més temerosa de la contradicció entre ciència i dogma. Quan, abans de la guerra, presentava les diverses postures davant l'evolucionisme aplicat a l'home sense posicionar-se explícitament a favor de cap d'elles, insinuava que aquells qui no acceptaven l'evolució era per un aferrament dogmàtic a les creences, i apuntava la ciència com la disciplina des d'on escatir la veritat en aquest assumpte, ara començava la seva dissertació dient: “abans que res, cal harmonitzar els principis observats en el nostre camó amb els de la Veritat revelada”⁴²⁰.

El seu discurs, als principis del franquisme, es podria incloure en la tendència concordista, que treballava per una harmonització de ciència i dogma, per una convivència tolerant i respectuosa de ciència i fe. Com veurem, aquest plantejament diferiria en essència del projecte de ciència catòlica que endegaria el sector intel·lectual més tradicionalista i catòlic del franquisme, en què una simple harmonia entre ciència i dogma no complia les expectatives d'unicitat que pretenien. En aquells incipients anys quaranta, Crusafont tornava a repetir que “l'evolucionisme en si, [és] universalment admès avui”, que “la tempesta de les passions” en matèria d'evolucionisme era ja passada, i insistia en el recolzament de l'evolucionisme per part del personatges més catòlics: “les idees evolucionistes no son negades per cap del esperits més ponderats i justos, inclús dels més ortodoxos en matèria religiosa”.

La construcció d'una idea de ciència desvinculada de la religió i de la filosofia, descrita com a autònoma, objectiva i basada en fets experimentals, s'estava obrint pas a nivell internacional i, en bona mesura, la forja del neodarwinisme hi jugava un paper crucial. El papa Pius XII s'hi havia referit en la seva allocució sobre la “Missió

⁴¹⁸ AMC 1944, 1945, 1946a, 1946c, 1947a, 1947b, 1949a, 1949b, 1949c; Crusafont 1946. En l'article “El tema de la evolución orgánica en España”, Crusafont esmentava haver fet cursos sobre evoluconisme abans dels anys cinquanta (Crusafont 1951c). Potser es referia a aquest últim cicle de conferències de maig del 1949.

⁴¹⁹ Crusafont 1946. Les cites textuales d'aquest apartat corresponen a aquest text, llevat que s'indiqui el contrari.

⁴²⁰ Crusafont 1935.

de l'universitari catòlic" davant els militants d'Acció Catòlica italiana el 20 d'abril de 1941. Aquest discurs havia transcendit a l'esfera pública espanyola, comentat per les revistes *Cristiandad*⁴²¹ i *Acción Española*. En el seu discurs, el Papa havia advertit del caràcter perillosament seductor de la ciència: "la ciència es un vi exquisit que puja molt fàcilment al cap"⁴²².

Com podia defensar l'evolucionisme Crusafont, en el clima que s'havia establert a l'esfera pública de postguerra? En aquests primers anys, Crusafont començà a plantar les llavors d'un discurs que permetria als paleontòlegs i científics de l'evolució parlar d'evolucionisme en els mitjans de la postguerra franquista. Aquestes llavors constituïen una sèrie de matisos. En primer lloc, evolucionisme no era sinònim de darwinisme (sinonímia que s'estava forjant amb la construcció i difusió del neodarwinisme) i la ciència tenia les seves limitacions:

Quan es parla de l'evolucionisme molts es creuen que fem referència al darwinisme. Per molta gent no hi ha res més que això. Precisament i a posta no hem volgut parlar més que del fet de l'evolució però no pas del seu mecanisme, sigui aquest darwinisme, lamarckisme, mutacionisme, neodarwinisme, etc., cap de les hipòtesis fins avui establertes acaba de convèncer el savi escrupolós ... hem de convenir que la ciència és impotent avui per a resoldre'ns el problema.

En segon lloc, Crusafont intentà difondre un discurs de consens en les elits científiques i catòliques respecte l'evolucionisme: "la idea de l'evolucionisme -- aquest fet irrefutablement establert -- innegable als ulls més incrèduls [...] s'ha anat filtrant dins del pensament dels més irreductibles". Recalcava també que catòlics fervents i reconeguts havien format part activa en la lluita per aconseguir-ho: en el seu discurs reivindicava la "plèiade de catòlics que han defensat i defensen la tesi evolucionista" que havien format part, amb èxit, de "tota una lluita dels catòlics evolucionistes que es veu per fi triomfar".

En tercer lloc, Crusafont presentava l'ajuda que l'estudi de l'evolució podia oferir al catolicisme. A part del consens de les elits, Crusafont presentava una sèrie d'arguments a favor de l'evolucionisme, sempre des de l'autoritat catòlica, per convèncer el seu públic. Esgrimint l'autoritat del papa Pius XII, defensava l'estudi de l'evolució no només per als profans sinó, i sobretot, per als religiosos "el sacerdot ha

⁴²¹ Revista que estaria estretament vinculada a l'AMP (veure notes 1171, 1209, 1210).

⁴²² Crusafont 1946.

de dominar no solament la ciència sagrada sinó la dels homes més cultes”⁴²³. Més enllà, reivindicava la utilitat de les ciències biològiques i la necessitat d’estudiar-les perquè les considerava necessàries per arribar a entendre correctament les sagrades escriptures: “Hi ha sobretot la interpretació i les parafrasis dels Llibres Sants per part dels exegetes que té una importància inoïda: cal conèixer els significats de les lleis biològiques per endinsar-se en la perfecta interpretació de la paraula santa”.

I, per últim, Crusafont intentaria desvincular l’evolucionisme del materialisme, vinculació construïda amb èxit tant des de sectors materialistes com antimaterialistes, com hem vist. Per a fer-ho, recorria a les paraules de personatges acreditats, tant per la seva catolicitat com pel seu coneixement de la matèria que explicaven la por a l’evolucionisme pel fet que “s’imagina equivocadament que un no pot ésser evolucionista sense caure en el materialisme”. I tractava de convencies de la concòrdia dins de l’oficialitat catòlica: “d’uns quants anys a aquesta part un gran nombre de Congressos Catòlics Internacionals s’han preocupat de la qüestió amb un esperit conciliador i ponderat.”

Crusafont s’escudaria, com esdevindria recurrent en el discurs sobre ciència del règim franquista, en què la veritat era única i, per tant, la ciència mai no podria contravenir el dogma. Per això argüia, usant paraules del Papa un cop més, que “L’Església, amiga de tota veritat, no pot ésser enemiga o adversària del progrés de les ciències que mai podrà contrariar ni ofendre la fe de Crist”. Aquesta asseveració podia ser entesa de moltes maneres: veient-hi una submissió incondicional de les ciències a la veritat revelada o veient-hi la possibilitat d’un canvi en la interpretació de les sagrades escriptures si la ciència arribava a contradir-les. Crusafont creia fermament en aquella concordança essencial de ciència i dogma.

Crusafont s’escudaria també en els límits del coneixement, en l’existència de misteris que la ment humana no podria arribar a desxifrar mai: “Mesurem bé aquestes paraules: cap dels avenços de la ciència han pogut resoldre els enigmes de la creació: l’origen de la vida en general i l’origen de l’ànima humana.” Aquest aferrament al misteri de la vida i l’argument dels límits del coneixement científic per arribar a desxifrar-lo seria un recurs recurrent al llarg del franquisme a l’hora d’abordar el tema de l’origen de la vida i l’evolució. Crusafont transmetia un consens total en aquest

⁴²³ La font que cita Crusafont és “La formació científica del sacerdot”, de la lletra de l’episcopat espanyol, el 29-6-1941.

aspecte: “tothom veu l’abisme insondable de la distància” entre l’home i els animals, entre la vida i allò inert.

En resum, Crusafont volia transmetre, fer circular i sedimentar la idea que l’evolucionisme ja “no es la matèria “tabú” que moltes vegades ha estat motiu d’incomprensions”⁴²⁴.

2.7.3. Primer contacte de Crusafont amb el Grupo *Arbor*

A principis del 1948, Crusafont envià un article sobre evolució a *Arbor* perquè l’hi publicuessin. En aquells moments, la revista ja responia plenament a la sensibilitat del Grupo *Arbor*⁴²⁵. L’article consistia en una reflexió sobre com encarar científicament el tema de l’evolució a la vista de les diferents tendències en joc (que ja hem vist que estaven debatent-se vivament tant dintre com fora d’Espanya).

Com era habitual per als tràmits oficials que tenien lloc a Madrid, Crusafont escrigué a Bermudo Meléndez⁴²⁶, en aquells moments catedràtic de Paleontologia de la Universitat de Granada, i amic seu. Per carta, va comunicar-li que havia presentat un article a *Arbor* i va demanar-li si podia acosta-se a la redacció de la revista per preguntar quan l’hi publicarien. Meléndez ho féu i li escriví amb la data aproximada: “resulta que tu trabajo se publicará éste año, probablemente en el número 3º de *Arbor*, y tal vez antes, aunque no me lo aseguraron.”⁴²⁷ Però el treball no aparegué en el número tercer d’*Arbor* i Crusafont, estranyat, tornà a escriure⁴²⁸ a Meléndez qui li prometé preguntar altre cop quan tornés a passar per Madrid⁴²⁹.

L’article que Crusafont pretenia publicar a *Arbor*, finalista i teista en la línia editorial del Grupo *Arbor*, era també, i es manifestava a sí mateix, eclèctic. Exposava, explícitament el seu intent d’agafar el millor de cadascuna de les teories vigents, des

⁴²⁴ Conferències de Crusafont aquell any relacionades amb l’evolucionisme: AMC 1946a, 1946b, 1946c, 1949b, 1949c.

⁴²⁵ Díaz Hernández 2011:133,134; Ferrary 1993:252.

⁴²⁶ Veure nota 324.

⁴²⁷ Meléndez 1948a.

⁴²⁸ Crusafont 1948b.

⁴²⁹ Crusafont 1948b; Meléndez 1948b. Aquell mateix any, Meléndez opositava a la càtedra de Paleontologia per la Universitat de Madrid, a la qual es presentaria sol i guanyaria: “Creo que ya te dije que iba a hacer las oposiciones a la cátedra de Paleontología de Madrid, a la que voy yo solo, sin contrincantes”. També aquell any s’obriria la càtedra de paleontologia de Barcelona que guanyaria Ramon Batallé (Meléndez 1948c).

del finalisme de Leonardi i el vitalisme d'Alberto Carlo Blanc⁴³⁰, fins al materialisme del neodarwinisme de Simpson i de Huxley: “la doctrina que aquí se expone es ecléctica, no sólo en el hecho de armonizar la inmensa mayoría de las teorías expuestas a través de los años, sino que admite a la vez los conceptos mecanicistas y vitalistas de la evolución”⁴³¹.

Hem tingut oportunitat de comprovar el grau de proscripció del materialisme i en particular de les idees de Huxley tant a la premsa, com en la línia editorial d'*Arbor*, així com, en contrast, la visió de l'evolucionisme que es promocionava des de la revista. L'eclecticisme de Crusafont que agafava, encara que fossin només certs elements, del darwinisme més materialista defensat per personatges com Julian Huxley, podia semblar inadmissible. Crusafont estava treballant al marge del criteri que s'estava construint sobre l'evolucionisme dins del Grupo *Arbor* i forniva els seus propis arguments, de manera que alguns queien fora de la línia seguida pels homes del Grupo *Arbor*.

Crusafont, en aquell article, semblava caminar cap a un concordisme entès com a tolerància o convivència entre el dogma i la ciència. Dibuixava uns límits a aquests camps per tal que no es barreassin i es mostrava partidari que cadascun s'ocupés del que li pertocava:

Nuestro siglo ha sido fecundo en este aspecto tan agradable, dentro del terreno científico, la armonización de las ideas expuestas [evolucionismo mecanicista y creacionismo], de la ponderación y limitación de los juicios, dejando a la ciencia lo que es de la ciencia y al Dogma lo que es del Dogma, sin pretender que los conceptos de un lado puedan atenazar a los del otro⁴³²

El Grupo *Arbor*, en canvi, tenia el projecte d'unir ciència i dogma de manera que no convisquessin tolerant-se sinó que fossin una sola cosa. Volien fer ciència des de i per al cristianisme. Volien crear una ciència catòlica.

⁴³⁰ Alberto Carlo Blanc (1906-1960), antropòleg italià, fou professor d'Etnologia a la Universidad de Roma (1940-1957) i de Paleontologia Humana a la mateixa universitat. Descobrí diverses restes de Neandertal. Intentà fer una síntesi explicativa dels processos evolutius anomenada Cosmolisi, de caràcter finalista. Seria promotor de la revista *Quaternaria* i dels congressos per a l'estudi del quaternari mediterrani INQUA. Col·laborà amb els paleontòlegs catòlics Hugo Obermeier i l'abat Henri Breuil i amb paleoantropòlegs de la Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research (Pericot 1962).

⁴³¹ Crusafont 1948a:19.

⁴³² Crusafont 1948a:5.

L'article de Crusafont no s'arribà a publicar mai a *Arbor*. Tant Meléndez com Crusafont expressaren la seva consternació al respecte. Meléndez escrivia a Crusafont: “Al ver publicado este trabajo por el Museo de Sabadell, y no en *ARBOR* donde según me dijiste, se pensaba publicar, deduzco que después de tener el original guardado en Madrid todo el tiempo que les pareció oportuno, te lo devolvieron sin más”⁴³³. La negativa a la publicació de l'article sembla no tenir a veure amb el seu autor: Crusafont ja havia publicat abans a *Arbor* algun escrit de caràcter científic⁴³⁴. De fet, la producció de Crusafont en altres publicacions es podria catalogar d'especialment prolífica⁴³⁵, la qual cosa descartava una acció de les línies generals de la censura del règim. Albareda mateix es mostraria interessat per l'article: després de l'enviament d'un exemplar per part de Crusafont, li escrigué demanant-n'hi dues còpies més⁴³⁶.

Sembla, doncs, que l'omissió de l'article de Crusafont a *Arbor* va tenir més a veure amb la voluntat de creació conscient d'un discurs concret al voltant de l'evolucionisme de cara als públics de la revista en el qual encara no encaixava del tot el de Crusafont malgrat estar en consonància amb les línies generals del règim. De fet, la voluntat de control estricte del discurs de la revista des del nucli dels homes d'*Arbor* es fa evident en el desgrat amb el qual revien propostes espontànies. Com explica la historiadora d'aquest grup Prades Plaza, rebien molt pocs treballs que no haguessin estat encarregats. El 17 de gener de 1948, Hans Juretschke, aleshores redactor en cap de la revista, escrivia a Pérez Embid:

Este es otro de los originales que nos han sido enviados sin que se lo hayamos pedido, razón por la cual creo que convendría poner en alguna parte de la cubierta interna que *Arbor* ruega que no se envíen originales sin que hayan sido pedidos previamente. Busca una fórmula amable para decir esto.⁴³⁷

No sabem si Juretschke s'estava referint concretament a l'article de Crusafont però, en qualsevol cas, el que el paleontòleg envià era un d'aquells “originales”.

⁴³³ Meléndez 1948c.

⁴³⁴ Villalta i Crusafont 1945.

⁴³⁵ La producció escrita de Miquel Crusafont la componen prop de 500 referències bibliogràfiques, entre treballs científics, articles de divulgació i assajos o llibres sobre el tema de l'evolució (Truyols 1983).

⁴³⁶ Albareda 1948.

⁴³⁷ Prades Plaza 2012b:66.

Finalment, doncs, Crusafont publicà el seu article a les publicacions del Museu de Sabadell sota el títol “Concepciones Cosmovitalistas del Evolucionismo”⁴³⁸. Responent a la carta en què Crusafont li enviava una separata de l’article, Meléndez treia fusta a l’assumpte d’*Arbor* i se situava al costat del paleontòleg de Sabadell en la seva manera d’entendre l’evolució:

En fin lo importante es que se haya publicado, pues creo que se trata de una cuestión interesantísima, y que en el fondo coincide con mi manera de ver la evolución orgánica. A mi modesto entender, el medio en que viven los seres orgánicos influye decisivamente sobre la evolución de los mismos. Eso podrán ignorarlo los genéticos, que se empeñan en negar todo valor a la manera lamarckiana de ver la evolución, pero para los paleontólogos, siempre ha estado claro este extremo.⁴³⁹

Com veiem, el lamarckisme estava sobre la taula a l’hora de generar una teoria global de l’evolució i Meléndez i Crusafont s’hi manifestaven clarament a favor⁴⁴⁰. Ara bé, els mecanismes pels quals actuava aquest lamarckisme, no els tenien clars:

Con relación a *cómo* se verifica esa acción del medio ambiente sobre los seres vivos, no se pueden hacer más que conjeturas, pues en realidad nos falta la experiencia demostrativa, pero me parece que la solución que apuntas puede muy bien ajustarse a la realidad, y creo que por ahí es precisamente por donde hay que buscar la solución definitiva del apasionante problema.⁴⁴¹

Malgrat les paraules de confort de Meléndez, Crusafont no acabà de païr la indiferència per part de la revista del CSIC i, dos anys més tard, encara s’hi referiria com un desengany⁴⁴².

⁴³⁸ Crusafont 1948a.

⁴³⁹ Meléndez 1948c.

⁴⁴⁰ Meléndez 1947b. Veure nota 696.

⁴⁴¹ Meléndez 1948c.

⁴⁴² Veure cita 691.

3. El permís per a homes doctes (1950-1953)

3.1. L'encíclica *Humani generis* i l'evolucionisme

Fins a mitjans segle XX, l'Església Catòlica havia evitat posicionar-se respecte de l'evolucionisme durant molts anys. Tot i haver condemnat indirectament la idea a través de la prohibició de llibres que en parlaven, mai no n'havia fet una condemna explícita, al menys, oficialment per escrit⁴⁴³. La primera referència explícita a la “hipòtesi evolucionista” es va fer esperar fins l'any 1950. Fou el papa Pius XII, amb la seva encíclica *Humani Generis*, de subtítol: “Sobre les falses opinions contra els fonaments de la doctrina catòlica”⁴⁴⁴, qui féu aquest pas. L'evolucionisme hi apareixia com a exemple d'aquestes “falses opinions”, se'n recalca l'estat d'“hipòtesi” i se'l vinculava al comunisme⁴⁴⁵, confirmant-lo doncs com una doble heretgia a l'Espanya de Franco.

Segons l'encíclica, el caràcter canviant de les espècies que propugnava l'evolucionisme conduïa la societat moderna cap al racionalisme exacerbant, el materialisme pragmàtic i la pèrdua de valors i d'espiritualitat en totes les activitats humanes: “Las falsas afirmaciones de semejante evolucionismo, por las que se rechaza todo cuanto es absoluto, firme e inmutable, han abierto el camino a las aberraciones de una moderna filosofía”⁴⁴⁶. El propi text de l'encíclica, a més, deixava entreveure un problema afegit: els qui tenien accés a aquestes “falsedats” estaven deixant de ser una minoria controlable. En un apartat titulat “Las ciencias” l'encíclica feia esment del prec insistent de “no pocos” perquè la fe catòlica tingués en compte les ciències “llamadas positivas”⁴⁴⁷. De manera coherent amb aquest clam, el Magisteri de l'Església actuà amb prudència i decidí no prohibir que “en las investigaciones y disputas, entre los hombres más competentes de entrambos campos, sea objeto de estudio la doctrina del evolucionismo”. Els camps mencionats eren els de la teologia o filosofia escolàstica i el de la biologia. Els homes doctes en podien

⁴⁴³ Collado González 2010; Martínez 2007.

⁴⁴⁴ Pius XII 1950, èmfasi original.

⁴⁴⁵ Pius XII 1950: punt 3.

⁴⁴⁶ Pius XII 1950: punt 3.

⁴⁴⁷ Pius XII 1950: punt 28.

parlar, amb la “máxima moderación y cautela”⁴⁴⁸, però calia mantenir la creació directa de l'ànima per Déu i, sota cap concepte, acceptar el poligenisme.⁴⁴⁹

Amb aquesta encíclica, però, el Magisteri també obria una porta cap a l'aproximació a aquestes “filosofies errònies”: el text instava els treballadors de l'Església a tenir en compte aquestes postures dissidents, a estudiar-les per poder-les combatre:

Los teólogos y filósofos católicos ... no deben ignorar ni desatender estas opiniones que, más o menos, se apartan del recto camino. Aun más, es necesario que las conozcan bien, ya porque no se pueden curar las enfermedades si antes no son suficientemente conocidas⁴⁵⁰.

El papa Pius XII justificava aquesta concessió explicant que d'aquestes doctrines i “falses afirmacions” se'n podia treure algun fruit, algun reducte de veritat amagat que pogués fer entendre millor les veritats filosòfiques o religioses. Semblava haver-hi en les seves paraules un cert reconeixement que l'acostament a aquestes filosofies podia brindar també una oportunitat a l'Església.

En aquest sentit, l'encíclica indicava la necessitat de propiciar espais on “las razones de una y otra opinión —es decir la defensora y la contraria al evolucionismo— sean examinadas y juzgadas seria, moderada y templadamente; y con tal que todos se muestren dispuestos a someterse al juicio de la Iglesia”⁴⁵¹. Veurem que aquest objectiu inspirarà diverses iniciatives del Grupo *Arbor*⁴⁵².

3.1.1. L'encíclica a l'esfera pública

Mostra de l'interès públic dels temes tractats en l'encíclica fou l'inaudit ressò internacional que generà el document papal. L'encíclica fou altament comentada internacionalment, no només en revistes i fòrums especialitzats sinó fins i tot a nivell de premsa general. Com deia un article que en recollia la repercussió mundial,

No es lo corriente que un documento doctrinal del Magisterio sea llevado hasta la tribuna periodística, con calor y apasionamiento, levantando acaloradas discusiones a

⁴⁴⁸ Pius XII 1950: punt 29.

⁴⁴⁹ Pius XII 1950: punt 30.

⁴⁵⁰ Pius XII 1950: punt 5.

⁴⁵¹ Pius XII 1950: punt 5.

⁴⁵² Prades Plaza indica que Serer s'alinià amb l'encíclica *Humani generis* i la seva condemna dels teòlegs progressistes francesos (Prades Plaza 2012a:264). Per més sobre l'encíclica i l'evolucionisme veure: Blázquez Paniagua 2004a:258-92; Collado González 2010; Martínez 2007; Rondet 1969.

su alrededor. Y sin embargo, esta ha sido la realidad en torno a la Encíclica de Pío XII. Señal inequívoca de que los problemas en ella planteados son de vital importancia; son problemas actuales para los hombres de hoy.⁴⁵³

Entre els problemes de què parlava l'encíclica, l'evolucionisme sembla ser un dels que contribuï més a generar aquest interès mediàtic inusual en una encíclica papal i que va acaparar més reaccions i comentaris, sobretot en la premsa general. En alguns diaris s'arribà a identificar el famós paleontòleg jesuïta Teilhard de Chardin, conegut sobretot per la seva defensa de l'evolucionisme⁴⁵⁴ i els seus intents de fer-ne una síntesi amb el catolicisme, com el personatge que millor resumia els aspectes principals de les desviacions sobre les quals el Papa havia cridat l'atenció⁴⁵⁵. Es comentà com, a nivell internacional, l'encíclica havia caigut com una dutxa d'aigua freda sobre els sectors més progressistes. Se citava *L'Observateur politique, économique et littéraire*, de París, on es lamentaven que “los reaccionarios filosóficos y políticos y aun los simples conservadores timoratos triunfan clamorosamente ... todo el clero de derecha, repetirá el contenido de la Encíclica”⁴⁵⁶.

A Espanya, la vinculació entre l'evolucionisme i els errors denunciats pel Papa a l'encíclica es féu molt patent. La revista *Pensamiento*, en un article editorial titulat “Contenido y significado de la encíclica “*Humani generis*”” situava l'evolucionisme en primer lloc i com a origen dels “errores” que s'hi condemnaven. Situava entre les causes que aquests errors es propaguessin “el desmedido amor a las novedades y el falso temor de ser tenidos por ignorantes de los progresos de la ciencia, si no se admiten las innovaciones” i culpava de l’“amplia y eficaz” extensió de l'evolucionisme a la “propaganda que de estos errores se ha hecho”⁴⁵⁷. Segons el comentari, el “transformismo” i el “poligenismo” eren el dos primers casos dels tres que el Papa havia enumerat en què el Magisteri “puede y debe intervenir” en tractar-se d’“hipótesis que se rozan con las verdades reveladas y pudieran oponerse a ellas”⁴⁵⁸. Segons el jesuïta Jesús Muñoz, de qui ja hem parlat, aquests “problemas de

⁴⁵³ Esteban Romero 1952:23.

⁴⁵⁴ Veure nota 309.

⁴⁵⁵ Esteban Romero 1952:156.

⁴⁵⁶ CSIC 1952c:202, 203.

⁴⁵⁷ *Pensamiento* 1951:476.

⁴⁵⁸ *Pensamiento* 1951:479.

hoy” denunciats per l’encíclica entre els quals es trobava l’evolucionisme eren “[d]esde luego, reales y ya existentes. No meros peligros futuros que prevenir.”⁴⁵⁹

La comunitat de científics i docents implicats en temes espinosos per al dogma catòlic estava creixent i la inquietud interna d’aquells qui hi volien ser fidels creixia amb ella. Eren els “no pocos” a què al·ludia l’encíclica. En aquest sentit, el text papal venia a recolzar la tesi de Muñoz: calia actuar per incloure els avenços actuals de les ciències en els estudis i discussions teològiques.

3.2. Els eclesiàstics discuteixen el “problema del evolucionismo”

A l’anterior capítol hem vist com, dins de l’àmbit tancat i controlat dels cercles eclesiàstics superiors l’interès per l’evolucionisme era molt gran i es discutia i es debatia amb intensitat. L’encíclica, doncs, no suposà una aparició de l’evolucionisme al debat eclesiàstic, però el ressò mediàtic que obtingué féu que l’evolucionisme s’hi abordés amb més urgència, intensitat i tensions. El document papal va provocar reaccions ambivalents⁴⁶⁰: per un cantó, obria el tema a debat (malgrat restringir-lo als homes doctes) i n’incentivava l’estudi; però per l’altre, tractava l’evolucionisme com un error filosòfic, el vinculava al comunisme i condemnava, implícitament, aquells corrents que n’havien defensat l’harmonització amb el dogma catòlic mitjançant la reinterpretació de les sagrades escriptures com la *Nouvelle Théologie*⁴⁶¹.

En aquest escenari, les altes jerarquies eclesiàstiques espanyoles, conservadores i reticents majoritàriament a acceptar l’evolucionisme, en especial el materialista, es podien sentir més emparades en el seu criteri fonamentalment antitransformista, sobretot pel que feia al filtratge d’informació des de les elits cultivades a l’home del carrer: l’encíclica havia corroborat la necessitat de la custòdia elitista d’aquests coneixements i debats. Era en aquests cercles elitistes on s’estava forjant bona part de l’opinió respecte de l’evolucionisme que circularia en l’Espanya del moment: influïa i nodria l’opinió de la intel·lectualitat espanyola a partir de la qual es construïen els arguments que després apareixien, de manera esporàdica i dispersa esquitxats a la

⁴⁵⁹ Muñoz 1951c:605.

⁴⁶⁰ Per un recull de comentaris dedicats a l’Encíclica *Humani Generis* veure: Weigel 1951. Alguns dels comentaristes, com el jesuïta José Sagüés, prendran importància en aquesta tesi (veure capítol 5).

⁴⁶¹ Veure nota 184.

premsa general. En particular, aquest debat tingué un ressò important en el projecte cultural del Grupo *Arbor*.

El setembre de 1951 es dugueren a terme a Madrid la XI Semana Española de Teología i la XII Semana Bíblica Española⁴⁶². Les dues es dedicaren a tractar les principals qüestions tocades a l'encíclica *Humani Generis*. El tema havia estat escollit per la Sección Bíblica de l'Instituto "Francisco Suárez" de Teología del CSIC. Evidentment, s'hi parlà sobre evolucionisme. En aquest aspecte, la discussió filosòfica girà al voltant de tres punts clau: el tractament de l'evolucionisme com un error filosòfic i com una hipòtesi científica no demostrada, la inacceptabilitat del poligenisme i, sobretot, la invitació del Papa a estudiar l'evolucionisme per part dels treballadors de l'Església, no només per tal de conèixer-lo per enfrontar-s'hi, si convenia, sinó per si s'hi podien trobar claus per una nova interpretació de les sagrades escriptures.

El text papal també motivà debat sobre la difusió de l'evolucionisme en l'esfera pública: l'encíclica demanava expressament cautela de manera especial en la difusió de les conclusions científiques en referència a l'evolucionisme. Segons el text calia fer arribar als "homes doctes" relacionats amb aquest coneixement (professors, científics, religiosos...) la versió consensuada des de les elits eclesiàstiques en matèria d'evolució per evitar-ne interpretacions "errònies". En aquest sentit, i per primer cop, els treballs llegits i discutits a les Setmanes Bíblica i Teològica, entre els quals hi havia els que parlaven d'evolucionisme, serien recollits i publicats en dos volums de més de 500 pàgines "para que esos trabajos alcancen mayor eficacia de propaganda...con la esperanza de contribuir a una mejor formación de la juventud"⁴⁶³.

Al llarg de tota la Semana Teológica es debaté sobre evolucionisme en diverses ponències i, en la Semana Bíblica, algunes d'aquestes s'hi dedicaren especialment. Una d'elles, a càrrec del jesuïta Jaime Echarri, que ja hem presentat, portava per títol "Evolución y poligenismo a la luz de la Escritura, según el Magisterio eclesiástico"⁴⁶⁴. Al discurs d'Echarri s'hi esbossen dubtes, possibilitats diferents

⁴⁶² CSIC 1952b, 1952c.

⁴⁶³ Segons l'Instituto "Francisco Suárez", el volum resultant formava "el comentario más completo hasta ahora de los principales puntos teológicos y bíblicos que S.S. Pío XII toca en su Encíclica *Humani Generis*" (CSIC 1952a).

⁴⁶⁴ Echarri 1952.

d'entendre les sagrades escriptures i també s'hi percep clarament la tensió dins de la pròpia Església espanyola entre diferents concepcions sobre les línies d'acció a prendre respecte de l'evolucionisme.

El seu discurs manifesta una reflexivitat i autoanàlisi, sovint crítica, que contrasta radicalment amb el discurs eclesiàstic circulant a l'esfera pública del moment, homogeni i sense fissures. En aquest sentit, l'evolucionisme no era una excepció de la política de comunicació del règim en què els debats i discussions a porta tancada entre les seves elits s'ometien en el discurs propagandístic⁴⁶⁵. Echarri començava fent un retrat de l'actitud majoritària dels eclesiàstics davant el “problema” de l'evolucionisme:

Ante las afirmaciones del transformismo científico y, en general, ante cualquier teoría transformista, toda nuestra actitud fundamental y toda nuestra preocupación suele ser recelosa y defensiva. “No se prueba”, decimos luego. “No hay pruebas”, repetimos. “Que se pruebe”, volvemos a insistir. Otra vez es justo preguntarse, ¿por qué? ¿Por qué vemos en el transformista a un enemigo...?⁴⁶⁶

La resposta que ell trobava a aquesta actitud defensiva i de recel era l'existència d'una vinculació profunda entre la doctrina catòlica i l'antitransformisme. Vinculació que ell atribuïa a un “error històric”⁴⁶⁷: segons la seva anàlisi, aquella actitud era fruit de la conjunció de dues causes històriques. La primera, que el fixisme havia estat entramat, implícit i suposat en tota la cultura catòlica durant dinou segles: “Se pensaba, se interpretaba y se hablaba en fixista, como se pensaba, por ejemplo, se interpretaba y se hablaba en geocentrista antes de Kopérnico [sic].” En segon lloc, les idees transformistes s'havien desenvolupat majoritàriament en un ambient d'hostilitat a la doctrina catòlica, amb tendència materialista heterodoxa, que cercava un marc que permetés “prescindir o negar al Dios-Creador y abandonar el relato del *Génesis* como pura leyenda primitiva”. A aquestes vinculacions es devia la situació de “cierta psicosis de pánico” que vivia l'Església Catòlica actual al respecte⁴⁶⁸.

Amb la seva exposició, Echarri tractà de desmuntar, amb arguments històrics, aquesta vinculació. En primer lloc, desmuntava la identitat entre materialisme i evolucionisme

⁴⁶⁵ Molinero i Ysàs 2008.

⁴⁶⁶ Echarri 1952:99.

⁴⁶⁷ Echarri 1952:111.

⁴⁶⁸ Echarri 1952:100-101.

argumentant que la filosofia materialista, que molts consideraven encarnada pel transformisme, resultava ser anterior i independent en el seu origen: “Sorprende cómo se ha llegado incluso a olvidar que esa misma filosofía materialista fué un tiempo fixista, cuando la cultura y la ciencia lo fueron. Es un error histórico esa equivalencia”, insistia.

Quant a l'actitud de la comunitat eclesiàstica en conjunt, Echarri en criticava la postura negativa i a la defensiva, i demanava més honradesa:

no parece sería pertinente, por nuestra parte, insistir exclusivamente ni aun siquiera preferentemente en que “ellos” — los transformistas—no prueban nada o no prueban suficientemente. Esta actitud, además de ser negativa, corre el peligro de estar mal situada y dar a entender que sabe más de lo que tal vez sabe.

Echarri admetia la possibilitat de la pròpia ignorància i, alhora, estava cridant a desfer una concepció de l'“altre” que s'havia anat construint i difonent al llarg de pràcticament un segle des d'ambdós bàndols: “Ya es hora de comprender que para nosotros y en el interior mismo de nuestra ciencia católica existen todavía problemas sobre el origen del hombre.”⁴⁶⁹ Citant-se a si mateix en la seva ponència al ja comentat Congreso Internacional de Apologética de Vic de 1949⁴⁷⁰, Echarri instava a reflexionar sobre les pròpies llacunes i possibilitats d'interpretació abans de demanar a la ciència certes que ells mateixos no podien oferir:

Antes de ir al diálogo con el evolucionismo antropológico científico-positivo, es preciso revisar y compulsar nuestros propios datos sobre la materia ... A no ser que creamos poseer en la ciencia sagrada una ciencia universal. Pero eso es falso ... la ciencia sagrada, por fundamental y transcendental que sea, no aspira a ser completa. Como toda ciencia creada resulta esencialmente limitada y perfectible.⁴⁷¹

Echarri també reflexionava sobre l'autoritat del Magisteri Eclesiàstic en matèria d'evolucionisme, sobre on acabaven les seves competències en aquesta matèria i on començaven les de la ciència:

A primera vista podía extrañar que la *Humani generis* afirme categóricamente del sistema evolucionístico, “que no ha sido probado todavía indiscutiblemente en el

⁴⁶⁹ Echarri 1952:111.

⁴⁷⁰ La ponència a què feia referència es titulà: “La evolución y el origen del hombre” (Echarri 1949c:403). Veure apartat “Una preocupació internacional”.

⁴⁷¹ Echarri 1952: 112.

mismo campo de las ciencias naturales”, o también, que “el origen mismo del cuerpo humano de una materia viva preexistente” no es todavía “absolutamente cierto y demostrado por los indicios hallados hasta el presente y por los raciocinios fundados en ellos”. Digo “extrañar” no por lo que se afirma, sino porque la materia parecería caer fuera de la competencia del Magisterio. ¿Qué autoridad puede tener el Magisterio Eclesiástico para declarar, como tal y directamente, que el evolucionismo puramente científico está o no comprobado en su propio orden, con tal o cual certeza, etc.? ⁴⁷²

El conflicte de les competències i jerarquia entre ciència sagrada i humana es posava de manifest en temes com l'evolucionisme i havia estat adreçat ja pel Papa. Echarri recordava al respecte l'al·locució de Pius XII als membres de l'Acadèmia Pontifícia de Ciències, el 1941, on el Papa “reconoce y proclama ya categóricamente que las ciencias positivas tienen su puesto propio, en la investigación de los orígenes del hombre, al lado de otros saberes más espirituales, y, bajo la dirección común de la revelación”⁴⁷³. En aquest sentit, Echarri manifestà en aquell fòrum elitista que calia una preparació interna, una reflexió sobre les fonts i una obertura a l'estudi del tema des de la ciència positiva, des dels seus mètodes, des de les seves conclusions.

Es lamentava que sovint s'adoptés una actitud d'eludir la responsabilitat que els catòlics antitransformistes tenien en aquest assumpte quan s'insistia en externalitzar la responsabilitat i fer-la recaure únicament sobre els paleoantropòlegs catòlics transformistes⁴⁷⁴. Respecte d'això, es recolzava en l'autoritat de la nova encíclica:

convendría recordar aquí el pasaje metodológico, capital, de la *Humani generis*. Recomendando a los teólogos y filósofos católicos el estudio profundo y providencialista de los mismos errores modernos, les anima con la perspectiva de encontrar en ellos algo de verdad, que el católico debe aprovechar, y un estímulo para reflexionar e investigar más eficazmente sus propias verdades⁴⁷⁵.

La ciència podia esdevenir font d'inspiració per a la interpretació de les veritats revelades i, fins i tot quan es manifestava com un “error filosòfic”, contenir alguna porció de veritat que feia imprescindible el seu estudi. A aquest clam s'afegia un altre

⁴⁷² Echarri 1952:109.

⁴⁷³ Echarri 1952:130-131.

⁴⁷⁴ Echarri 1952:100.

⁴⁷⁵ Echarri 1952:113.

ponent de la setmana teològica que denunciava una certa desídia en més d'un argument teològic tradicional i instava a revisar-los tot proposant l'evolucionisme moderat com una eina per a fer-ho: "Creemos que el caso del evolucionismo mitigado, tan claramente definido en la "H. G.", podría enseñarnos alguna provechosa lección"⁴⁷⁶.

Aquest gir dins de les jerarquies eclesiàstiques començava a definir un rol per a les ciències positives en matèria sagrada, un rol creatiu, que podia oferir nova llum per llegir les sagrades escriptures. En aquest sentit, Echarri cridava a la prudència que tots reclamaven en boca de l'encíclica però no només en el sentit de l'encíclica, dirigida als investigadors sobre l'evolucionisme, sinó també als que s'hi posicionaven en contra:

Mientras no sepamos de hecho con certeza - y no lo sabemos, puesto que se nos manda investigar libremente - cuál es el origen primero del cuerpo humano, tanto puede equivocarse o exponerse a error y comprometer la futura verdad católica con sus imprudencias, precipitaciones, etc., el transformista como el antitransformista.

La posició d'Echarri no era habitual dins el si de l'Església Catòlica espanyola. Ell mateix acceptava que podia ser "ocasión de escándalo, para quienes se dejen impresionar por las apariencias"⁴⁷⁷. De fet, com hem vist, ja havien provocat controvèrsia al passat Congrés d'Apologètica de Vic. Però Echarri se sentia ara més legitimat després de l'encíclica per advertir, davant les veus més conservadores l'estratègia de l'estruç havia de canviar. Echarri presentà l'encíclica papal com un punt de no retorn respecte del problema del transformisme: "Ignorarlo o negarlo ya no es hoy siquiera tolerable, después de la *Humani generis*, como hubo que tolerarlo de alguien en el Congreso de Vich"⁴⁷⁸.

Quant a la circulació de la informació respecte l'evolucionisme, es recordaren els límits estipulats pel Papa a l'encíclica:

Los que enseñan en los institutos eclesiásticos esfuércense sí con toda intensidad y con todo empeño por hacer progresar las ciencias que profesan; pero guárdense también de no traspasar los límites por Nós fijados para proteger la verdad de la fe y de la doctrina católica. En orden a los nuevos problemas que la ciencia moderna y los

⁴⁷⁶ Cirarda 1952:320.

⁴⁷⁷ Echarri 1952:113.

⁴⁷⁸ Echarri 1952:116.

actuales adelantos han planteado, aproten su diligentísima investigación, però con la conveniente prudencia y cautela⁴⁷⁹.

Aquest límits, s'insistia, anaven referits a “el evolucionismo, el poligenismo y la verdad histórica de los once primeros capítulos del Génesis”. I es recordà que l'encíclica advertia que “los disidentes y equivocados no podrán ser reducidos, si no se propone a todos sinceramente la verdad íntegra, sin deformación alguna ni mutilación.”⁴⁸⁰

En el fons de la preocupació per l'evolucionisme hi havia la secularització, la descristianització de la població. En anteriors setmanes teològiques, ja s'havien estudiat les “Causas de la descristianización moderna de las masas”⁴⁸¹. Estaven molt preocupats per aquest fenomen que vinculaven molt sovint a l'extensió de l'evolucionisme i les ideologies materialistes. Entre les causes del fenomen trobaven, en primer lloc, “El proselitismo de los intelectuales heterodoxos”, i en segon lloc, “La técnica y la economía carente de principios morales cristianos”⁴⁸². És a dir, intel·lectuals i científització de les societats, conduents a una tecnocràcia mancada de valors transcendents, tenien la major part de la responsabilitat en la situació de caos, desespiritualització i ateisme en què situaven l'Europa del moment.

Malgrat això, dins d'aquest fòrum, com entre els membres del projecte *Arbor*, també reverberava la il·lusió i l'esperança en Espanya com a reservori d'una “sana” filosofia i ciència cristianes i llavor de recristianització. Es recollien veus de més enllà de les fronteres que admiraven la “vitalidad religiosa asombrosa” del present espanyol. En aquest sentit, el projecte de ciència impulsat pel CSIC era elogiat i avalat també des de l'estranger, com un “imponente monumento científico..., único en el mundo”. El CSIC era vist com una de les eines que “nos dan la grande esperanza de ver a España y Portugal intervenir eficazmente en la obra de la reunión de los cristianos”⁴⁸³. La feina i el projecte del Grupo *Arbor*, com veiem, bevien i alhora es convertien en el braç executor d'aquestes idees cosa que els conferia sòlid i influent recolzament en l'estament eclesiàstic espanyol.

⁴⁷⁹ Acta Apostolicae Sedis, 42, 578 citat en: Bover 1952:204.

⁴⁸⁰ Bover 1952:207.

⁴⁸¹ CSIC 1952b:568-69.

⁴⁸² CSIC 1952b:568-69.

⁴⁸³ Bover 1952:202.

3.3. L'etapa daurada del Grupo Arbor

A principis de 1950 el projecte cultural dels homes d'*Arbor* es trobava en un moment molt prometedor. Nombroses activitats destinades a difondre la seva idea de cultura prengueren forma o vigor. El canvi de govern de Franco de l'any 1951 semblava afavorir els seus plans: segons Calvo Serer, hi havia nous ministres que estaven interessats en el seu plantejament i semblava que l'opció de la solució monàrquica hi tenia cabuda, la qual cosa reforçava el seu projecte cultural⁴⁸⁴. El propi Calvo Serer, assolí una notable promoció i guany de visibilitat en aquest període, en què va aconseguir acumular una sèrie de càrrecs i posicions que li proporcionaven poder, prestigi, legitimitat i capacitat de formació⁴⁸⁵: el 1951 Serer esdevenia director d'*Arbor*, la principal plataforma de llançament del seu projecte, i de dos departaments del CSIC⁴⁸⁶. Durant aquest període s'incorporaren al projecte *Arbor* una sèrie de firmes que esdevindrien crucials per a la supervivència i materialització dels seus objectius. Entre ells hi havia l'assagista Vicente Marrero Suárez⁴⁸⁷ i el filòsof Antonio Millán Puelles, de qui ja hem parlat.

Els passos cap a l'hegemonia cultural, cap a la “conciencia unitaria col·lectiva”⁴⁸⁸, semblaven poder ser una realitat factible: membres del grup i afins “conquerien” càtedres a la universitat, premis i condecoracions, instituts de recerca del CSIC, ateneus i centres populars des d'on fer conferències per les principals ciutats espanyoles, ambaixades estrangeres on fer contactes internacionals afins a la causa i col·laboracions creixents en editorials, i premsa diversa⁴⁸⁹. La seva influència

⁴⁸⁴ Díaz Hernández 2011:352-53.

⁴⁸⁵ Veure nota 236.

⁴⁸⁶ Díaz Hernández 2011:343.

⁴⁸⁷ Vicente Marrero Suárez (1922-2000), activista tradicionalista carlista pròxim a l'Opus Dei, col·laborà en nombroses de les empreses culturals endegades per Pérez Embid i la Generación del 48. Provenent del món del dret, fou home d'*Arbor* (revista de la qual fou secretari i redactor), col·laborador del Departamento de Culturas Modernas del CSIC, dirigit per Calvo Serer, de la *Biblioteca de Pensamiento Actual*, de l'Ateneo de Madrid. Al seu torn, també realitzà algunes empreses i activitats editorials. Seria director de *Punta Europa* des del seu naixement fins el 1966. Aquell mateix any seria nomenat Jefe de los Servicios Administrativos de la Secretaría Técnica del Ministerio de la Gobernación, i el 1969 ocuparia la Jefatura del Gabinete de Prensa del mateix ministeri. En el franquisme tardà s'incorporaria com a professor a la Facultad de Ciencias de la Información de la Universitat Complutense, lloc en el que romandria més enllà de la fi de la dictadura (en fou nomenat professor titular el 1984) (Díaz Hernández 2011:464; R. 2003c). Seria membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP (veure capítol 4).

⁴⁸⁸ Díaz Hernández 2011:266.

⁴⁸⁹ Díaz Hernández 2011; Prades Plaza 2012b.

s'estenia com una xarxa de relacions personals i prenia presència i força a la vida pública a través d'empreses materials⁴⁹⁰. La proliferació en aquest moment de les anomenades "tertulias" també tingué un paper rellevant en aquest aspecte⁴⁹¹.

Totes aquestes activitats no només contribuïen a engruixir els lligams nacionals i internacionals d'aquesta xarxa de tradicionalistes catòlics i monàrquics, sinó que també servia per enfortir vincles amb els mitjans de comunicació i aconseguir fons per a les seves activitats culturals⁴⁹². Estaven creant els ponts i establint els contactes necessaris per aconseguir aquella col·laboració estreta entre investigadors, escriptors, empresaris i periodistes, que Calvo Serer considerava imprescindible per a l'èxit del projecte⁴⁹³. Gràcies a aquestes activitats i llocs de reunió van anar agrupant-se al voltant del primer nucli dels homes d'*Arbor* personatges amb afinitat política i ideològica, que acabarien formant un grup que, com veurem, donaria continuïtat al projecte cultural i polític del Grupo *Arbor* un cop aquest perdés poder a la revista del CSIC⁴⁹⁴.

⁴⁹⁰ En aquestes empreses materials trobem involucrats noms que esdevindran rellevants en aquesta tesi per la seva participació en la continuació del projecte *Arbor*: entre aquestes hi trobem el control durant aquest temps dels "cursos de verano" de la Universidad Menéndez Pelayo a Santander (Millán Puelles, Balbín, Pérez Embid, el propi Serer, diversos contactes internacionals...), la Universidad Hispanoamericana de Santa María de La Rábida, fundada i dirigida per Vicente Rodríguez Casado (veure nota 1092) o la publicació de la col·lecció Biblioteca de Pensamiento Actual, on publicaren molts protagonistes d'aquesta tesi (veure capítol 4). Per aprofundir en aquesta xarxa de relacions, de caràcter econòmic, polític i intel·lectual, tant nacionals com internacionals veure: Díaz Hernández 2011; Prades Plaza 2012b.

⁴⁹¹ Una de les tertúlies fou la de Juan Antonio Bravo Díaz-Cañedo (1893-1972), enginyer industrial i doctor en dret, empresari, conseller del Banc Central i membre del Consejo Privado de Don Juan de Borbón. Solia convidar col·laboradors d'*Arbor* i amics de Calvo Serer. Entre els convidats, alguns d'ells internacionals, trobem homes que continuarien el projecte *Arbor* més enllà de la seva caiguda a la revista (com García Escudero, Pérez Embid, Fernández de la Mora, Millán Puelles, Marrero, Vegas Latapié. Bravo i Latapié eren antics membres actius de la difunta *Acción Española*, de la qual els homes d'*Arbor* se sentien hereus. Els seus membres es reunien ara sota el nom de "Cultura española" a casa de Vegas, societat de la qual també era membre Calvo Serer (Díaz Hernández 2011).

⁴⁹² A les tertúlies sovint hi assistien també membres dels mitjans de comunicació franquistes com Luca de Tena, de l'*ABC* o Fontán, de *La Actualidad Española*. Bravo col·laborà en la subvenció de llibres de la *Biblioteca de Pensamiento Actual* i, amb Vegas, actuà de pont amb els seus amics monàrquics seus per demanar-los que fessin el mateix. Entre els empresaris captats van ser els germans Oriol, que, com veurem prendran rellevància en aquesta tesi i la perpetuació del projecte *Arbor* (Díaz Hernández 2011:128).

⁴⁹³ Díaz Hernández 2011:266.

⁴⁹⁴ Entre aquests homes cal destacar, per la importància que prendran en aquesta tesi, de l'Ateneo: Martín Almagro Basch, Rafael Calvo Serer, Antonio Millán Puelles, Álvaro d'Ors Pérez-Peix, Ángel González Álvarez, Jose María Pemán, Jorge Vigón, José María García Escudero, Gonzalo Fernández de la Mora i Mon, Florentino Pérez Embid, Vicente Rodríguez Casado, Lucas María de Oriol i Urquijo i Roberto Saumells (Ateneo de Madrid 1950; Prades Plaza 2012b; Sánchez García 2004).

Una de les conquestes polítiques més estratègiques per al projecte del Grupo *Arbor* i per a la seva futura expansió i visibilitat pública, com veurem, fou el nomenament de Pérez Embid, aleshores secretari d'*Arbor*, com a Director General de Propaganda, l'any 1951⁴⁹⁵. El càrrec al capdavant de Propaganda (a partir d'aleshores d'Información, a petició del propi Pérez Embid), era important per les seves funcions censors i de decisió sobre el que es publicava (o es prohibia publicar) a España⁴⁹⁶, funcions crucials per a un grup d'acció cultural amb fortes conviccions sobre la necessitat del control de la informació. Però, a més a més, aquest càrrec permetia el control d'una plataforma cultural d'abast més ampli que *Arbor* per a difondre les seves idees, l'Ateneo de Madrid, ja que la Dirección General de Propaganda anava lligada a la direcció d'aquesta entitat⁴⁹⁷. A principis dels anys cinquants, doncs, l'“empresa” cultural del Grupo *Arbor* estava, com diu Onésimo Díaz, “coordinada i en expansión”.⁴⁹⁸

3.4. L'ideal de ciència en construcció

3.4.1. La ciència catòlica a les pàgines d'*Arbor*

La idea de ciència catòlica que el Grupo *Arbor* pretenia implantar s'anava construint a través del seu discurs a les pàgines de la revista. Aquesta etapa d'*Arbor*, la més polititzada segons diversos estudis sobre la revista, constituí l'aparador del projecte

⁴⁹⁵ El nou Ministerio de Información y Turismo s'estructurava en vàries Direcciones Generales: Prensa (Juan Aparicio), Turismo (duque de Luna), Radio (Jesús Suevos), Propaganda (Pérez Embid) i Cine y Teatro (García Escudero), els dos últims, membres del Grupo *Arbor* i futurs membres de l'AMP. Al cap del Ministerio hi havia Gabriel Arias Salgado, Ministro de Información y Turismo (1951-62). El nomenament de Pérez Embid com a Director General de Propaganda és un exemple de la influència que va arribar a tenir el Grupo *Arbor*: Embid va ser nomenat ministre de Propaganda per Gabriel Arias Salgado sense ni tan sols conèixer-lo personalment gràcies al suggeriment que li va ser traslladat per Carrero Blanco qui havia demanat un home per al càrrec a Calvo Serer (Díaz Hernández 2011:353, 469). Segons Beramendi i Baz (2004), aquest fou el moment a partir del qual Embid començà la seva carrera ascendent en els ambients culturals i educatius del règim franquista, disposant de l'oportunitat de controlar de primera mà l'orientació ideològica del règim, inspirada per Calvo Serer (Beramendi i Baz 2004:9 i ss).

⁴⁹⁶ La censura i el control de la premsa es transferiren al nou Ministerio de Información. En nombroses ocasions, Calvo demanaria explicacions a Embid en relació a problemes amb la censura (Díaz Hernández 2011:352).

⁴⁹⁷ Segons manifestava Pérez Embid, l'activitat desenvolupada a l'Ateneo fou fonamental perquè constituí la primera oportunitat de donar a conèixer de manera sistemàtica, i a un cercle més extens que el de la revista, el nucli d'idees dels “Hombres de *ARBOR*” (Pérez Embid 1952; Sánchez García 2004:875).

⁴⁹⁸ Díaz Hernández 2011:376.

cultural dels homes de la Generación del 48⁴⁹⁹. Contribucions de membres d'aquest grup i de pensadors afins estrangers i nacionals havien de conformar el cos teòric del seu projecte cultural que, sens dubte, incloïa la ciència i, molt especialment, les ciències de la vida. D'aquest intent de formalització doctrinal de la ciència que es va dur a terme des de les pàgines d'*Arbor*, en podem treure unes quantes línies bàsiques, unes idees fonamentals, al voltant de les quals pivotaven els seus discursos per a la construcció d'una ciència catòlica:

- 1- La ciència, com a producte de la raó humana, tenia límits: “Es cierto que la razón humana resulta impotente para conocer con absoluta plenitud la realidad creada”⁵⁰⁰.
- 2- Malgrat els seus límits, la ciència s'havia convertit en “el éxito más llamativo del esfuerzo moderno del espíritu...” i, com s'advertia a les pàgines de la revista, “es fútil pretender tenerla por nada”. Des de les pàgines d'*Arbor* es reconeixia l'augment de presència i poder de la ciència en la cultura moderna: “las disciplinas científicas se han hecho un sitio en el universo de la cultura humana. Se lo hacen hoy de forma cada vez más avasalladora”⁵⁰¹.
- 3- La ciència catòlica era l'autènticament científica. La ciència materialista partia d'apriorismes i prejudicis externs a la pròpia ciència: “El positivismo o el cientificismo son consecuencia de actitudes no rigurosamente científicas”. Sota aquesta premissa es podia construir la dicotomia entre els qui es dedicaven a fer “seudo-ciencia” i els “verdaderos científicos”⁵⁰².
- 4- La ciència, requeria una conducció espiritual. Sense aquesta, era perillosa:

dirigimos los ojos a la ciencia con la esperanza que nos proporcione la síntesis adecuada, ... [pero] la ciencia es absolutamente ciega, por completo indiferente a las consideraciones de orden moral, y se rinde con fría imparcialidad a cualquier poder que sabe manejarla⁵⁰³.

⁴⁹⁹ Alonso Plaza 1985; Díaz Hernández 2011; Pasamar Alzuria 1985a; Prades Plaza 2012a.

⁵⁰⁰ Laín Entralgo 1951:329.

⁵⁰¹ Dubarle 1953:226.

⁵⁰² París 1952:14.

⁵⁰³ Pujals 1953:68.

Existia, doncs un perill greu inerent a la ciència si la investigació científica obeïa a plantejaments “falsos”, com alertava Serer des de l'ABC⁵⁰⁴. Aquesta visió de la ciència s'emmarcava perfectament en la construcció de ciència que havia plantejat Albareda per al CSIC⁵⁰⁵.

- 5- La ciència i la tècnica no havien de ser mai idolatrades. Dins d'aquesta cultura cristiana calia un esforç permanent per evitar-ho: “una reflexión que las domine debe esforzarse constantemente por situarlas en el lugar que les corresponde en el conjunto del espíritu humano”⁵⁰⁶.
- 6- La ciència - entesa com una més de (i vinculada a) les altres branques de l'arbre de la cultura - estava subjugada a la teologia, el tronc de l'arbre. Volien una ciència catòlica, no una convivència de la ciència amb el dogma: “si atendemos al orden jerárquico, la biología y la filosofía deben trabajar teniendo en cuenta los postulados de la teología.”⁵⁰⁷
- 7- Els intel·lectuals catòlics eren els guies indicats per conduir la ciència, ja que els mateixos perills que amenaçaven la ciència amenaçaven els qui s'hi dedicaven i calia evitar el risc d'una intel·lectualitat que abandonava valors estètics i espirituals per cedir a la raó⁵⁰⁸:

la inteligencia se ha impregnado de maquinismo y consideraciones cuantitativas de manera que...en la vida espiritual, cada uno, con la mayor frecuencia sin saberlo, se encuentra arrastrado a juzgar de todas las cosas en las perspectivas que abren las matemáticas y la tecnología⁵⁰⁹.

- 8- El discurs científic requeria ser construït amb atenció i passar el control de la censura, sobretot per a ser circulat entre el gran públic. Serer advertia des de l'ABC de

la posibilidad de que se altere la conciencia humana, lo cual puede ser provocado por los medios que la ciencia pone al servicio de la propaganda.

⁵⁰⁴ Calvo Serer 1950. Veure apartat “La ciència del Grupo *Arbor* es presenta al públic”.

⁵⁰⁵ Malet 2009.

⁵⁰⁶ Dubarle 1953:231.

⁵⁰⁷ Palafox 1951a:458.

⁵⁰⁸ Pemartín 1951.

⁵⁰⁹ Dubarle 1953:219.

La investigación está proporcionando unos instrumentos de destrucción moral y física, que son empleados por quienes dirigen la sociedad.⁵¹⁰

Corresponia també als intel·lectuals catòlics vigilar com aquesta ciència arribava al gran públic. La ciència s'havia convertit en un element més i molt important de la societat, i amb un fort impacte mediàtic i capacitat de ser usada de manera propagandística⁵¹¹. El control de les informacions científiques que arribaven al gran públic era necessari per garantir el benestar d'aquest⁵¹². El discurs dels homes d'*Arbor* assumia que quan idees científiques perilloses aconseguien difondre's de manera general produïen una sensació de desorientació a l'home del carrer. En referència al materialisme creixent al seu entendre provocat per la científització de la societat, afirmaven: "el hombre de la calle...se siente completamente desorientado...y experimenta la sensación de que se ha removido el subsuelo en donde se asentaban las raíces más profundas de su espíritu"⁵¹³.

El discurs paternalista dels homes d'*Arbor* justificava la necessitat de censura i guia. Certes lectures eren recomanables "sólo para minorías preparadas"⁵¹⁴, ja que, requerien "un estómago robusto, con fuertes jugos ideales y morales, para poder digerir, sin intoxicación pasional o envenenamiento intelectual" les idees que contenien. En especial, les pàgines d'*Arbor* advertien que "Una zona peligrosa se halla, evidentemente, representada por las tesis darwinistas."⁵¹⁵ Especial atenció requerien aquelles idees que tenien possibilitats d'arribar als estudiants i al públic general. En aquest sentit, certes idees evolucionistes eren seductores i aconseguien àmplia difusió: "El peligro es evidente al pasar estas ideas, sugestiva y difusamente expuestas por Teilhard de Chardin, de los medios intelectuales a los estudiantiles y al gran público."⁵¹⁶

Val la pena aprofundir en un aspecte clau de la concepció de ciència que difongué *Arbor* en aquest període, i fonamental per entendre les peculiaritats i discrepàncies

⁵¹⁰ Calvo Serer 1950. Veure apartat "La ciència del Grupo *Arbor* es presenta al públic".

⁵¹¹ Dubarle 1953.

⁵¹² Siguán 1952.

⁵¹³ Pujals 1953:66, escrivint sobre la filosofia de Christopher Dawson (veure nota 100).

⁵¹⁴ Pemartín 1951:81.

⁵¹⁵ López Ibor 1951b:494.

⁵¹⁶ Palafox 1951a:457.

entre el projecte *Arbor* i les propostes de certs científics catòlics del moment, com Crusafont: el Grupo *Arbor* no buscava un concordisme entre ciència i fe, una coexistència pacífica entre les dues, sinó una fusió de les dues, que les dues fossin una. Com es llegia a les seves pàgines, el concordisme no passava de ser una mera fórmula de coexistència, un contracte de mútua tolerància i ignorància:

El “concordismo”, entre la verdad científica y la verdad dogmática es, en último extremo, una fórmula de convivencia. Aspirase con ella a mostrar o a demostrar la “no contradicción” entre la ciencia humana y la fe; y, en el mejor de los casos, la posible armonía entre ellas. Afirma programáticamente el concordismo, en suma, que la verdad científica y la creencia católica pueden coexistir, sin daño de la una y la otra, tanto en el cuerpo social como en el alma del intelectual creyente.⁵¹⁷

Això no era al que ells aspiraven. Pretenien una ciència catòlica “frente a esa actitud estática y defensiva del concordismo.”⁵¹⁸

3.4.2. La justificació del projecte *Arbor* i la figura de l’“intel·lectual catòlic”

La justificació del projecte cultural dels homes d’*Arbor* requeria la construcció i propagació d’un discurs de crisi a Europa que fes necessària la intervenció d’una elit formada per redreçar la situació. La crisi que ells presentaven no era “ni política ni social ni econòmica, sino una crisis espiritual: de formación y disciplina moral”, és a dir, una “crisis cultural”, com la definia Esteban Pujals a les pàgines d’*Arbor*⁵¹⁹. En les causes d’aquesta crisi exposades pels homes d’*Arbor* hi tenia un paper molt rellevant la ciència moderna: a causa de “la fabulosa desespiritualización del mundo, correlativa al auge de la ciencia, ... el sabor de la tradición puede ser impávidamente sustituido por los más bárbaros neologismos”⁵²⁰. En paraules de Pujals,

a la grandeza material, prestigio científico y fuerza intelectual de nuestra cultura moderna le ha faltado desde el primer momento el correspondiente progreso espiritual ... peligros que inevitablemente conducen al seccionamiento de la religión y la vida”⁵²¹.

⁵¹⁷ Laín Entralgo 1951:337.

⁵¹⁸ Laín Entralgo 1951:338.

⁵¹⁹ Pujals 1953:67.

⁵²⁰ Pinillos 1951:2.

⁵²¹ Pujals 1953:70.

Pujals no s'oblidava d'afegir que sense una “síntesis intelectual” amb una força religiosa unificadora “la progressiva cultura de Occidente se inclinaria indudablemente a la anarquía”⁵²².

El dominic francès Dominique Dubarle, una de les veus d'autoritat internacionals que la revista involucrà en el seu projecte, advertia des de les pàgines d'*Arbor* que aquest era un “problema decisivo para la cultura humana”. La ciència s'estava obrint pas en tots els àmbits de la cultura moderna i Dubarle advertia que “nos falta el control de esta invasión”⁵²³.

Partint d'aquesta anàlisi, seguia com a conseqüència natural que a qui corresponia “restablecer aquel orden”⁵²⁴ era als encarregats de la cultura, als intel·lectuals; més concretament als intel·lectuals catòlics: els mals de la societat contemporània havien estat ocasionats en gran mesura, segons el seu discurs, per intel·lectuals desviats de la “*diritta via*”⁵²⁵, que havien perdut la guia moral del cristianisme. Ara era el torn dels intel·lectuals catòlics. Les pàgines d'*Arbor* serviren de pamflet per construir aquesta necessitat:

la humanidad actual necesita hombres capaces de comprender por dentro lo que es la ciencia moderna, y que sepan hacerla intervenir con inteligencia y autoridad en las grandes decisiones humanas que haya que tomar: las que afectan al conjunto de una política, de una cultura, de una espiritualidad⁵²⁶.

Els homes de la Generación del 48 estaven intentant convèncer les elits espanyoles que aquests homes eren ells. Serer n'anava deixant pistes a la premsa: “El español de 1953 cuenta con una “élite” que lucha por elevar a todos los españoles a un nivel superior, económico y espiritual, intelectual y social”⁵²⁷.

En relació a aquesta necessitat, intentaren configurar “una teoria del intel·lectual catòlic” a imatge i semblança dels homes de la generació el 48⁵²⁸. En la formació d'aquest intel·lectual catòlic, segons *Arbor*, la ciència hi tenia un paper fonamental:

⁵²² Pujals 1953:70.

⁵²³ Dubarle 1953:226.

⁵²⁴ Pujals 1953:65.

⁵²⁵ Pemartín 1951.

⁵²⁶ Dubarle 1953:230.

⁵²⁷ Calvo Serer 1953.

⁵²⁸ Dubarle 1953; Laín Entralgo 1951; Pujals 1953; Saumells 1949.

“una formación en el pensamiento científico constituye un punto del programa cultural que en adelante se puede considerar indispensable para la educación de un espíritu verdaderamente superior.”⁵²⁹ Els líders polítics i culturals, les elits rectores de cada país, i en especial l’intel·lectual catòlic, estaven obligades a tenir en compte la “repercussión de las ciencias en los modos de pensar de nuestro tiempo”. Calia la formació d’“una cultura que acoja orgánicamente a la ciencia”⁵³⁰.

3.4.3. Espanya de Franco, *carpe diem*

Bona part de l’excitació visible en el discurs del Grupo *Arbor* per dur a terme el seu projecte provenia de la concepció, compartida a nivell nacional però també en certs sectors internacionals, que Espanya podia ser el lloc idoni des d’on començar aquesta empresa, el terreny perfecte on implantar aquella síntesi cultural. Espanya era un estat confessional catòlic, autoritari, i amb una incipient i jove generació d’intel·lectuals amb pes polític, social i cultural dins el règim amb la capacitat per a dur-la a terme. Els homes d’*Arbor* estaven realment il·lusionats amb el seu projecte, conscients que era fruit del gir històric proporcionat per l’Alzamiento Nacional, i esperançats amb les conseqüències històriques que podia tenir. Embid parlava d’aquesta empresa com d’un

empeño ... unitario, lleno de potencia creadora, de poder renovador, sobre la situación dada de la vida científica ... alterada en su anterior planteamiento por la irrupción de un espíritu que introduciría en ella el germen de un giro profundo, cuyas consecuencias sólo con el tiempo podrán ser medidas en toda su trascendencia⁵³¹.

Si Espanya aconseguia fer arrelar aquella llavor podia ser l’oasi d’espiritualitat, el reducte de moralitat cristiana òptim per a convertir-se en el reservori de la cultura catòlica i el mirall per a altres sectors a nivell internacional que pretenien aconseguir el mateix:

¿Quién impide a Lisboa y a Madrid que ocupen en este sentido un primer plano en el concierto mundial? Por eso, porque depende de nosotros, ¿no es esperanzador el

⁵²⁹ Dubarle 1953:230.

⁵³⁰ Dubarle 1953:226.

⁵³¹ Pérez Embid 1952:305.

símbolo de que - ante la oleada militar soviética - piensen todos en un reducto cuyos puntos más sólidos: serán, precisamente, España y Portugal?⁵³²

Diversos escrits dels membres del Grupo *Arbor*, revelen aquesta excitació, aquesta atmosfera de possibilisme, il·lusió i energia per aprofitar el moment, fonamentada en una situació que els era favorable.

El model espanyol no era presentat només com a idoni, sinó com a l'únic possible. La proposta no era afegir-se a un corrent europeu existent sinó liderar el canvi a Europa, i en aquest camí la ciència hi tenia un paper imprescindible. Prades Plaza ho expressa així:

Superado el problema de España se había de retomar la vía española a la modernidad, que combinaba avances técnicos y científicos con valores intelectuales cristianos, como la única solución posible a Europa como problema. El grupo del 48 no pretendía la integración de España en Europa, sino la españolización del continente, es decir, que la España moderna técnicamente pero impermeable a los valores intelectuales y políticos de la modernidad, constituyese el modelo a seguir para la Europa posterior a la Segunda Guerra Mundial⁵³³.

La ciència tenia una especial rellevància en la lluita contra el materialisme, contra el bloc soviètic. Saumells plantejava a la revista que calia una contraofensiva potent al materialisme dialèctic, un sistema d'idees paral·lel que aconseguís convèncer, amb la mateixa intensitat que ho feia la ciència soviètica, tot un gruix de població il·lusionada pel canvi i forjar una “filosofia, un arte, una biologia e incluso una matemática” com n'existien actualment les seves versions marxistes⁵³⁴. Els homes d'*Arbor* se sentien promotors i partíceps d'un moviment que germinava a nivell internacional. Com deia Saumells: “hay síntomas patentes de que este sistema de hombres se está haciendo. Entendámonos, se está haciendo a escala mundial”⁵³⁵. Estaven fent brillar a les pàgines d'*Arbor* el “carpe diem” que els havia de brindar la possibilitat d'establir, de construir, d'imposar, una ciència nova part d'una cultura nova, la seva cultura catòlica.

⁵³² Calvo Serer 1951.

⁵³³ Prades Plaza 2008b:20. En aquest sentit, veure també: Alonso Plaza 1985:51.

⁵³⁴ Saumells 1951a:425.

⁵³⁵ Saumells 1951a:426.

Per a aquesta construcció era crucial la labor del CSIC i de les seves plataformes de difusió, com *Arbor*. Com feia notar Embid, el CSIC, “la máxima institución de la vida científica de España”, era

la institución nacida precisamente para encuadrar el planteamiento nuevo dentro del cual las actividades españolas creadoras de ciencia habían de ser -y van siendo- renovadas, no sólo en sus técnicas de investigación, sino sobre todo en sus supuestos intelectuales y en la trayectoria de su desarrollo hacia un saber de salvación⁵³⁶.

El repte es percebia com a enorme però imprescindible:

la labor que las presentes generaciones tienen enfrente es, en consecuencia, amplísima; consiste nada menos que en restablecer la íntima relación entre la vida interna y las actividades externas de nuestra cultura y en devolverle el equilibrio intelectual. Si se fracasa en esta empresa, el espíritu humano... se expone a sucumbir aplastado bajo la presión de la máquina, y a ser ahogado por la brutalidad, la velocidad, el ruido y el poder masificador de una absurda cultura deshumanizada y automática, sin motivo ni fin⁵³⁷.

Aquesta labor, que els homes d'*Arbor* havien fet seva, els preocupava i els excitava en la mateixa mesura: la situació de l'auge i èxit de “conversió” de la ciència materialista era evident i molt preocupant, era una “intoxicación general e interna”⁵³⁸, en paraules de Pujals; però el sentiment de possibilitat d'aconseguir el canvi, el convenciment de ser al lloc i moment oportuns per imposar la seva cultura suposava un repte magnífic i embriagador.

3.5. El monogràfic d'*Arbor* sobre evolucionisme biològic

Les ciències de la vida causaven preocupació als homes d'*Arbor* a l'hora de construir el seu projecte de cultura, especialment pel que feia a l'evolucionisme, l'origen de la vida i l'origen de l'home: l'auge del neodarwinisme portava associada una deriva materialista que ells pretenien contrarestar. Un dels testimonis de la magnitud

⁵³⁶ Pérez Embid 1952:306.

⁵³⁷ Pujals 1953:72,73.

⁵³⁸ Pujals 1953:72.

d'aquesta preocupació és la dedicació d'un número monogràfic extraordinari d'*Arbor*, l'any 1951, al “problema de la evolució biològica”⁵³⁹ (Figura 7).

Com reconeixia Roberto Saumells⁵⁴⁰, aleshores catedràtic de Filosofia de la Naturaleza a la Universitat de Madrid, a la presentació del monogràfic: “La necesidad de una amplia orientación metódica en el campo de las ciencias de la vida es acuciante.”⁵⁴¹ Per una banda, Saumells concedia que s'estava donant un evident “renacimiento del darwinismo [sic]” amb “biólogos del mayor prestigio” situant-se en aquest corrent de pensament. Per altra banda, posava sobre la taula les limitacions explicatives d'una síntesi materialista com la proposada pel neodarwinisme: “la pretensión de mecanizar el proceso deja el pensamiento a la intemperie”. I, finalment, evocava l'estat de “confusionismo” generat al voltant de l'evolucionisme. Saumells interpretava aquest estat en el camp de les ciències de la vida com “una de las consecuencias más palmarias de su deficiencia de principios”. Segons els homes d'*Arbor*, calia doncs fonamentar els principis per orientar les ciències de la vida d'acord amb el seu projecte i, segons el seu discurs, calia fer-ho ràpid: el problema estava esdevenint urgent; en les seves paraules, “acuciante”⁵⁴².

Els testimonis recollits sobre l'organització del monogràfic indiquen que fou una iniciativa sorgida des del nucli del Grupo *Arbor*⁵⁴³ i no d'una demanda de visibilització dels científics espanyols dedicats a l'evolució. El tema, el sumari i els col·laboradors del monogràfic es decidiren des del si de la revista: els científics convidats a participar-hi reveren les cartes d'invitació de Calvo Serer i els originals s'havien d'entregar a Pérez Embid⁵⁴⁴. Com indicava Meléndez en una carta a

⁵³⁹ En 40 anys, del 44 al 88, es feren 15 números monogràfics extraordinaris. Això dona una mitjana aproximada d'1 monogràfic cada tres anys. La baixa freqüència de llançament de números monogràfics corrobora la rellevància que revestia el tema de l'evolució biològica per al Grupo *Arbor* (Alberola et al. 1985:125).

⁵⁴⁰ Veure nota 269.

⁵⁴¹ Saumells 1951b:181

⁵⁴² Saumells 1951b:181-182.

⁵⁴³ Dins el Consejo de Redacción d'aquell moment trobem al menys cinc futurs membres de l'AMP (veure capítol 4): Rafael Calvo Serer (Director), Rafael Balbín Lucas (vicedirector), Florentino Pérez Embid (Secretari), Esteban Pujals (Redactor), Valentín García Yebra (Redactor).

⁵⁴⁴ Meléndez 1951a.

Crusafont, la invitació de Serer fou “la primera notícia que tuve del asunto” i afegia que “me remitía ya la distribución de materias del tomo proyectado”⁵⁴⁵.

Per carta, Meléndez i Crusafont es preguntaren qui podia haver-hi darrera de la coordinació del número. Meléndez especulava si podria ser Palafox, donat que ja havia publicat algun altre article sobre evolució a la revista⁵⁴⁶. Però el propi Palafox, en una entrevista, indicaria més endavant que probablement havia estat Pérez Embid el promotor i organitzador del monogràfic.⁵⁴⁷ Bermudo Meléndez confessava a Crusafont fent referència als noms proposats per al monogràfic que li eren desconeguts: “Salvo Palafox, no conozco a ninguno de los que aparecen en la lista”⁵⁴⁸. Meléndez, el primer catedràtic de paleontologia de la universitat de Madrid de la postguerra⁵⁴⁹, considerat una eminència en vertebrats fòssils i estudiós i divulgador de l’evolucionisme (juntament amb Miquel Crusafont), no només no havia estat consultat per configurar aquest monogràfic, sinó que manifestava que no en coneixia els participants⁵⁵⁰.

Aquest monogràfic es gestà, doncs, sense confiar en els especialistes nacionals de més renom en el tema de l’evolució. Va ser pensat i meditat des de dintre, probablement fruit d’alguna tertúlia setmanal d’*Arbor* on s’elaboraven els sumaris i s’hi detectaven temes d’interès⁵⁵¹. El monogràfic sobre evolucionisme constituïa, doncs, un producte amb el segell del Grupo *Arbor*, una peça integral del seu projecte cultural.

3.5.1. La veu dels científics dins el projecte *Arbor*

Els deu experts als quals confià el Grupo *Arbor* la construcció del seu evolucionisme (tres dels quals, científics estrangers) foren escollits, com veurem, en acord amb l’ideal de ciència que pretenien construir:

⁵⁴⁵ Meléndez 1951a.

⁵⁴⁶ Meléndez 1951a.

⁵⁴⁷ Blázquez Paniagua 2004a:266.

⁵⁴⁸ Meléndez 1951a.

⁵⁴⁹ Otero Carvajal 2014:301.

⁵⁵⁰ Només en fallar-los un dels autors, Pérez Embid demanà consell a Bermudo perquè li suggerís un substitut (Meléndez 1951a).

⁵⁵¹ Sobre les tertúlies d’*Arbor*, veure: Díaz Hernández 2011:206.

- Roberto Saumells⁵⁵², membre del Grupo *Arbor*, fou l'encarregat de la presentació del monogràfic i d'un article dins d'aquest sobre el concepte de gènesi evolutiva.
- Emilio Palafox⁵⁵³, biòleg que ja havia col·laborat amb la revista prèviament per atacar l'evolucionisme materialista, s'ocupà de descriure l'estat de la qüestió a nivell internacional en matèria d'evolució biològica.
- El jesuïta Jesús Muñoz⁵⁵⁴, autor, com hem vist, de diversos escrits sobre evolucionisme que havien circulat a Espanya escriví sobre l'origen del primer ésser viu⁵⁵⁵.
- Richard B. Goldschmidt (1878-1958), genetista alemany, professor de la Universitat de Califòrnia (Berkeley), s'ocupà de l'evolució des del punt de vista de la genètica. Evolucionista crític amb el neodarwinisme, Goldschmidt era considerat un *outsider* pels defensors del nou paradigma⁵⁵⁶.
- Josefa Menéndez Amor (1926-1985), professora de la Sección de Paleontología del Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid, desenvolupà el tema de la paleobotànica. Fou proposada per Bermudo Meléndez, a petició de Pérez Embid, en renunciar el candidat del Grupo *Arbor*, Ramon Esteruelas Rolando⁵⁵⁷. Esteruelas, enginyer agrònom, fundador y director de la Estación Experimental de Aula Dei de Zaragoza que arribaria

⁵⁵² Veure nota 269

⁵⁵³ Veure nota 270.

⁵⁵⁴ Veure nota 207.

⁵⁵⁵ Aquell mateix any 1951, Muñoz ressenyaria l'obra de diversos autors internacionals, entre els quals Vittorio Marcozzi, sobre l'origen i evolució del cos humà en ciència i en la filosofia cristiana (Muñoz 1951a). Sobre el caràcter urgent de tractar el tema del monogràfic de què parlava Saumells veure cita 459.

⁵⁵⁶ Existeix nombrosa bibliografia sobre la condició "herètica" de Goldschmidt respecte del neodarwinisme i la seva exclusió del discurs considerat ortodox (Deichmann 2011; Dietrich 1995; Harman i Dietrich 2008; Smocovitis 2014). El seu llibre "Material basis of evolution" Goldschmidt 1940 havia circulat a Espanya tant en la versió anglesa (surt citat, per exemple a: Meléndez 1947a, 1948d, 1949) com en la traducció d'Espasa-Calpe (Buenos Aires, 1943) (surt citat, per exemple a: Andérez 1947). Més tard, el 1953, Espasa la publicaria també a Espanya. En totes aquestes cites Goldschmidt hi apareixia com a autoritat científica crítica amb al Nova Síntesi. Meléndez havia escrit al respecte: "contra ella se ha levantado la autorizada voz de Golschmidt" (Meléndez 1948d:14). Goldschmidt també havia aparegut a les pàgines d'*Arbor* de la mà de Ponz Piedrafita per la seva oposició a les teories de Lysenko (Ponz Piedrafita 1949).

⁵⁵⁷ Meléndez 1951a.

a ser Director General de Agricultura, havia participat a la revista amb un article sobre millora genètica en agricultura⁵⁵⁸.

- Bermudo Meléndez⁵⁵⁹, aleshores ja catedràtic de Paleontología a la Universitat Central de Madrid, s'ocupà de la paleontologia. Meléndez havia escrit diversos articles i el seu *Tratado de Paleontología* (1947, 1950), en dos volums, on es manifestava partidari d'un evolucionisme finalista i teista, clarament oposat al finalisme materialista⁵⁶⁰.
- Francisco Ponz Piedrafita⁵⁶¹, catedràtic d'Organografía y Fisiología Animal de la Universidad de Barcelona i membre rellevant de l'Opus Dei, s'ocupà del salt entre allò viu i allò mort⁵⁶². Ja hem vist que havia col·laborat prèviament amb *Arbor* denunciant el materialisme científic i l'estat de la genètica a Rússia. Ponz, becat pel CSIC, havia realitzat estudis sobre desenvolupament animal amb Kälin (veure següent punt) a la Universitat de Friburg (Suïssa).
- Josef Kälin⁵⁶³, zoòleg suís de qui ja hem parlat, tractà el tema de l'evolució en el camp de l'antropologia⁵⁶⁴. Profundament catòlic i preocupat per la relació entre evolució i fe⁵⁶⁵, Kälin formava part de la xarxa de contactes que el Grupo *Arbor* havia anat establint per al seu projecte de construcció d'una ciència catòlica⁵⁶⁶.

⁵⁵⁸ Esteruelas 1944.

⁵⁵⁹ Veure nota 324.

⁵⁶⁰ Meléndez 1947a, 1948d, 1949; Otero Carvajal 2014:301-2. Veure també cita 696.

⁵⁶¹ Veure nota 361.

⁵⁶² En la seva memòria de càtedra, l'any 1943, Ponz mantenia que “La teoría de la evolución se ha edificado sobre una serie de datos que no alcanzan el valor de demostración lógica; las llamadas “pruebas”, son solo datos “de acuerdo” con la teoría [...] Desde una evolución restringida hasta la evolución monística caben todos los grados; sin embargo el último es científica y filosóficamente insostenible” i que “El creacionismo por su parte no ha sido fundamentalmente rebatido” (Otero Carvajal 2014:284).

⁵⁶³ Veure nota 244.

⁵⁶⁴ Kälin ja disposava d'una llarga llista de publicacions sobre el problema de la filogènia humana, sobre la sistemàtica i nomenclatura dels fòssils homínids i estudis comparatius de l'anatomia humana i dels antropoides. I també sobre la teoria evolutiva i la fe catòlica, sobre el principi d'evolució i encarnació, sobre ciència i creença catòlica. Per una bibliografia detallada, veure: Faller 1964.

⁵⁶⁵ L'any 1964 seria condecorat com a Comendador de l'Ordre de San Gregori el Gran, atorgada des del Vaticà en reconeixement al servei personal prestat a la Santa seu i a l'Església Catòlica romana, a través de les seves labors personals (Biland 2004; Faller 1964).

⁵⁶⁶ Kälin estava involucrat en el projecte de la “Historia mundi” en què Calvo Serer formava part del grup d'edició i coordinació i en el qual també estaven enrolats membres de la Generación del 48. El

- Teófilo Ayuso Marazuela (1906-1962), escriptorista reconegut internacionalment, canonge i professor del seminari diocesà de la Universitat de Saragossa, organitzador de la primera Setmana Bíblica Espanyola i vinculat a l'Institut Francisco Suárez, del CSIC, on desenvolupà el projecte de recuperació de les versions llatines i hispanes de la Bíblia, s'ocupà de la part bíblica i teològica.
- Finalment, el paleontòleg catòlic alemany Oskar Kuhn (1908-1990)⁵⁶⁷, antidarwinista i defensor d'una evolució limitada que en cap cas explicava la conversió d'una espècie en una altra, s'ocupà de l'article que tancava el monogràfic, dedicat a les crítiques a les teories de l'evolució. Les idees crítiques amb l'evolucionisme de Kuhn havien circulat en les publicacions espanyoles com una prova del fracàs de la teoria de la descendència⁵⁶⁸. Muñoz el citava en la seva obra “La biología de los últimos cien años y la físico-química actual frente al evolucionismo materialista”⁵⁶⁹.

3.5.2. El Grupo *Arbor* i els científics de l'evolució

La desconexió entre el Grupo *Arbor* i els principals científics espanyols dedicats a l'evolució sembla ser profunda abans de 1951: prèviament al monogràfic, ni el nucli dels homes d'*Arbor*, l'anomenat “Consejillo”⁵⁷⁰, per un cantó, ni els paleontòlegs protagonistes de la difusió de l'evolucionisme moderat, finalista i teista més actius i mediàtics de l'Espanya de postguerra, per l'altre, semblaven disposar d'una informació gaire actualitzada els uns dels altres.

seu article versà sobre les restes humanes més antigues i el seu significat evolutiu (Faller 1964). També compartí sessió amb diversos membres involucrats amb el projecte *Arbor* al Congreso Internacional de Apologética, el 1949, on ell parlà sobre “La evolución y el origen del hombre” (veure apartat “Una preocupació internacional”). I, un any abans de la publicació del monogràfic, el 1950, Kälin coincidí amb els homes d'*Arbor* en dues reunions: al 21è congrés de *Pax Romana*, on pronuncià una ponència titulada “Sur l'origine de l'homme”, posteriorment publicada, i a la reunió de la Görres Gesellschaft a Magúncia, que Serer ressenyava a l'*ABC* i en la qual el mencionava com a naturalista catòlic entre els experts que recolzaven el seu parer (Calvo Serer 1950; Faller 1964; Görres-Gesellschaft 1951). Veure apartat “Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics”.

⁵⁶⁷ Mayr parlà de Kuhn com un dels pocs opositors de la teoria de l'evolució de Darwin que quedaven a Alemanya. Els treballs antievolucionistes de Kuhn serien citats a Espanya com una prova del fracàs de la teoria de la descendència. En la seva obra *Die Deszendenztheorie* (Bamberg: Meisenbach, 1947), Kuhn assumia l'existència de forces autònomes directores de l'evolució i hi defensava que la causa primera de la natura era Déu (Blázquez Paniagua 2004a:269; Mayr i Provine 1980:279).

⁵⁶⁸ Blázquez Paniagua 2004a:269; Pelayo 2009:113.

⁵⁶⁹ Muñoz 1947:175.

⁵⁷⁰ Díaz Hernández 2011:265.

Segons la correspondència entre Meléndez i Crusafont, Meléndez s'assabentà que Pérez Embid era el secretari d'*Arbor* gràcies a la carta d'invitació al monogràfic; invitació que Calvo Serer li envià a Granada, quan feia temps que Meléndez havia deixat aquella càtedra per la de Madrid. Sobre aquesta equivocació de Calvo Serer amb la carta, Meléndez ironitzava amb Crusafont: “me la enviò a GRANADA!!, es decir, que ni siquiera sabía que desde hacía más de un año estaba yo en Madrid de Catedrático”⁵⁷¹.

Així doncs, el nucli del Grupo *Arbor*, en aquell moments, no incloïa encara Meléndez i Crusafont, personatges que prendrien un relleu destacat en la implementació del projecte cultural d'*Arbor* més endavant. Les relacions entre ells es començaren a forjar durant la primera meitat dels anys cinquanta. Aquesta inclusió fou un gir innovador. El propi Meléndez es manifestava realment sorprès que l'haguessin cridat a participar al monogràfic, tot i que la seva expertesa ho justificqués plenament: “Con franqueza, yo mismo quedé sorprendidísimo cuando de *ARBOR* solicitaron mi concurso en ese sentido, y eso que hace ya mucho tiempo que vengo ocupándome del asunto”⁵⁷².

Després d'aquella primera col·laboració, però, Meléndez s'implicaria en el projecte *Arbor* i esdevindria una peça clau en la continuació d'aquest.

3.5.3. L'evolucionisme *made in Arbor*

L'evolucionisme que presentava el monogràfic tenia uns trets comuns que es repetiren al llarg de totes les contribucions. S'hi reconeixen les característiques, analitzades més amunt, que el Grupo *Arbor* associava a la ciència en general. Com a part del projecte del Grupo *Arbor*, el monogràfic tenia l'objectiu d'ajudar a construir el seu ideal de ciència. Amb el repartiment escollit per a configurar-lo, el monogràfic plantà a les pàgines d'*Arbor* les idees següents:

- L'evolucionisme era un fet acceptat per la majoria de científics, però també era objecte de crítiques objectives i autoritatives.
- L'evolucionisme materialista o neodarwinisme era anticientífic, il·lògic, reduccionista, obtús, sectari, dogmàtic i herètic (en definitiva, fals i

⁵⁷¹ Meléndez 1951a. Èmfasi a l'original.

⁵⁷² Meléndez 1951a.

inacceptable), malgrat gaudís de suports reconeguts⁵⁷³. Era una moda que calia superar amb tenacitat.

- L'opció científica, lògica, raonable i conciliadora era l'evolucionisme mitigat, un "evolucionismo moderado de orden somático"⁵⁷⁴, que menava cap a la criatura més perfecta, l'home, i que requeria la intervenció del Creador en diversos punts clau. Aquest evolucionisme no suposava cap problema per al dogma catòlic.

Per presentar aquesta visió de l'evolucionisme, s'insistí en diversos punts, que foren transversals a les pàgines del monogràfic, tots ells destinats a construir la dicotomia en què, finalment, el neodarwinisme havia de quedar associat a mala ciència i l'evolucionisme mitigat havia d'emergir com el resultat d'una bona praxi científica. Aquest exercici de *boundary work*⁵⁷⁵ involucrà, com veurem, estratègies diverses que apel·laren a la lògica científica, filosòfica i teològica, a l'autoritat de personalitats científiques internacionals, i a l'imaginari popular.

El neodarwinisme: ni consensuat ni hereu de Darwin

Al llarg del monogràfic es posà molt d'èmfasi en establir les diferències entre els termes usats per referir-se a l'evolució per tal de poder situar-los en una banda o l'altra de la dicotomia esmentada: "No estará de más insistir en que evolucionismo y darwinismo no son términos sinónimos"⁵⁷⁶ i s'aclaria:

*no es lo mismo evolución que transformismo. Si la primera acabamos de ver que es un hecho comprobado, dentro de ciertos límites, el segundo es una generalización ... a manera de una doctrina, más filosófica que científica, según la cual todos los seres orgánicos procederían de la diversificación evolutiva de uno inicial (transformismo monofilético) o de unos cuantos iniciales (polifilético)*⁵⁷⁷.

⁵⁷³ Aquestes qualificacions les veurem expressades pels participants al monogràfic al llarg d'aquest apartat.

⁵⁷⁴ Ayuso Marazuela 1951:353.

⁵⁷⁵ Gieryn 1983.

⁵⁷⁶ Palafox 1951b:186.

⁵⁷⁷ Meléndez 1951d:278. Èmfasi original. Menéndez Amor també insistia en aquesta distinció: "si bien la evolución es cierta, no lo es, por el contrario, el transformismo generalizado que algunos pretenden hacer válido, y que por ningún concepto esta idea está científicamente aceptada" (Menéndez Amor 1951:251).

Segons el discurs del monogràfic, la defensa d'una o altra versió de l'evolucionisme corresponia a posicionar-se en la dicotomia que presentaven com a dos grups en “oposición radical” que anaven sortint amb diferents noms: “mecanicismo y antimecanicismo”, “materialistas y vitalistas”, “antifinalistas” i “finalistas”...⁵⁷⁸ Un cop aclarit això, el monogràfic donava arguments, exemples i suports d'autoritat per defensar que l'evolucionisme mecanicista i antifinalista era una doctrina basada en prejudicis i apriorismes només justificats per les tendències atees i materialistes dels seus defensors, no per dades científiques.

Juntament als atacs a la lògica hi havia també un atac als eslògans més exitosos del neodarwinisme del moment: el primer, que el neodarwinisme constituïa una síntesi de tots els sabers dedicats a l'estudi de l'evolució coherent i hereva directament de l'evolucionisme de Darwin. El segon, que el neodarwinisme gaudia d'un consens general a la comunitat científica.

Un dels èxits de màrqueting més grans del neodarwinisme fou presentar-se com a hereus de Darwin i la seva teoria. Des del monogràfic, s'evidencià (per tractar de deslegitimar) l'estratègia conscient que hi havia darrera d'aquesta pràctica i s'intentà esquarterar la línia de continuïtat amb Darwin que els neodarwinistes havien traçat per a la seva història: “no existe entre el neodarwinismo y el darwinismo clásico otra relación que la siguiente: la actual teoría está en camino de llenar el vacío que provocó el derrumbamiento de la primitiva.”⁵⁷⁹ La veu de reconeguts pares fundadors del neodarwinisme eren citades per assenyalar la incongruència de la pretesa continuïtat:

Huxley replica ... que el mendelismo facilita la interpretación seleccionista de la evolución y justifica el nuevo darwinismo, hecho que no deja de ser paradójico por cuanto el concepto de mutación...fue uno de los que más eficazmente se utilizó para impugnar el darwinismo clásico.⁵⁸⁰

Una cita del propi Huxley era inclosa al text per reforçar aquesta idea:

Los biólogos pueden sin inconveniente continuar siendo darwinistas y emplear el término selección natural, aunque Darwin nada conociera de las mutaciones

⁵⁷⁸ Muñoz 1951b:110-112.

⁵⁷⁹ Palafox 1951b:189.

⁵⁸⁰ I següents: Palafox 1951b:190.

mendelizantes, y aunque la selección, por sí misma, sea incapaz de cambiar la constitución de una especie, o de una raza

Des de les pàgines d'*Arbor* s'observava que “los neodarwinistas, aun admitiendo la disparidad de conceptos existente entre el darwinismo y la doctrina por ellos apoyada, tienen buen cuidado en conservar la vieja terminología y se precian de llamarse darwinistas”. I s'insistia insinuant que la tria del nom, lluny de ser innocent, responia a una voluntat més enllà de la ciència:

Desde un punto de vista objetivo, observamos en los neodarwinistas, verdadero empeño en conservar su relación de filiación con el viejo darwinismo y nos preguntamos si principalmente les moverá a ello el deseo de conservar, o tal vez de resucitar al menos, la carcomida ideología darwinista que felizmente había pasado al olvido entre el gran público.

Per evidenciar davant els lectors la subjectivitat d'aplicar l'etiqueta “darwinista” al nou corrent científic, es plantejaven altres etiquetes possibles:

Si realmente la genética -ciencia aún desconocida para Darwin- proporciona la base a la llamada doctrina neodarwinista, ¿no sería lógico ligar esta nueva escuela evolucionista al nombre de Gregorio Mendel, el ilustre agustino austríaco, a quien debemos la paternidad de la ciencia de la herencia?⁵⁸¹

El monogràfic aportava dues raons més per deixar constància de la inoportunitat de l'etiqueta darwinista. Una era que l'èxit de la teoria de Darwin eclipsà els treballs de Mendel de tal manera que, en realitat, Darwin “contribuyó al retraso del nacimiento de la genética” i, per tant, al del neodarwinisme. L'altra era que, si la teoria de Darwin no hagués existit, la idea de l'evolució, un cop conegudes les causes de la variació de les espècies gràcies a Mendel, hauria descansat des del primer moment sobre una base científica més ferma. Amb aquests arguments des de les pàgines del monogràfic es pretenia evidenciar que la “paternitat” del neodarwinisme s'havia assignat més per raons ideològiques i estratègiques que no pas per raons científiques o històriques i, en cap cas, objectives.

Per altra banda, el monogràfic pretenia demolir la idea de l'existència d'un consens general sobre el darwinisme en la comunitat científica. En aquest sentit s'hi preguntava, de manera retòrica: en el “campo de las ciencias experimentales, como la

⁵⁸¹ I següent: Palafox 1951b:191.

paleoantropologia, la biologia, la morfologia, la prehistoria. ¿Es acaso unánime, como se dice, el consentimiento?...La respuesta es negativa”⁵⁸². Malgrat el monogràfic admetia l’àmplia difusió i “honda repercusión”⁵⁸³ del neodarwinisme, s’hi pretenia transmetre la idea contrària: que un consens en l’evolucionisme finalista, antimecanicista i antimaterialista, era pràcticament general. De fet, el monogràfic s’esforçava en publicitar aquest consens finalista aportant llargues llistes i arguments de científics de reconeixement internacional que s’hi adherien i que configuraven, segons deien, una “mayoría”. Però, com deia Muñoz, “no basta ser mayoría para tener razón”⁵⁸⁴ i la intenció del monogràfic era donar arguments per aconseguir-la.

El neodarwinisme com a dogma limitant

El monogràfic intentava desbancar el neodarwinisme tot oferint una imatge de *fair play*, d’actitud científica exemplar: “Los mecanicistas también aducen sus motivos. Habrá, pues, que cotejar los de ambas opiniones y ver cuáles persuaden la verdad ... Apelemos, pues, al método comparativo”⁵⁸⁵. En l’exposició dels arguments materialistes, necessària per a poder comparar, es deia seguir “a lo largo del texto, una actitud meramente expositiva”⁵⁸⁶. Malgrat és cert que el monogràfic citava grans defensors de l’evolucionisme materialista i l’explicaven a grans trets, el relat consistia, bàsicament, en exposar aquells punts que se’n consideraven febles, criticar-los i donar-ne una visió alternativa. Per recolzar la pròpia postura s’apel·lava a l’autoritat de la ciència i de científics internacionals. Amb aquestes regles del joc, les conclusions al llarg del monogràfic, eren presentades en tot moment com a objectives. Quant a l’origen de la vida, per exemple, la conclusió que presentaven era la següent: “el testimonio de los observadores es claro: según la ciencia actual, lo fisicoquímico no explica lo vital; materia y energía material no bastan para constituir el viviente orgánico”⁵⁸⁷.

El monogràfic seguí l’estratègia, que ja hem vist usada abans, de desmuntar la lògica de les explicacions materialistes i evidenciar que requerien tanta fe com els dogmes

⁵⁸² Ayuso Marazuela 1951:356.

⁵⁸³ Palafox 1951b:186.

⁵⁸⁴ Muñoz 1951b:218.

⁵⁸⁵ Muñoz 1951b:218.

⁵⁸⁶ Palafox 1951b:186.

⁵⁸⁷ Muñoz 1951b:221.

del catolicisme. El pas de la matèria inert a la vida fou probablement la diana més apuntada d'aquesta estratègia. Els servia per denunciar una manca de coherència lògica en l'evolucionisme materialista: “El materialismo dialéctico biológico pretende cubrirlo con un concepto de “emergencia” *sui generis*, de emergencia materialista que, como emergencia, contradice al materialismo ... tal es la lógica de la posición y tal su consistencia”⁵⁸⁸. Aquesta manca de coherència que el monogràfic denunciava en el materialisme era atribuïda a la incapacitat d'acceptar, per part dels materialistes, els límits de la raó i del coneixement humà.

Sobre l'origen de la vida, s'afirmava “Constituye este problema uno de tantos que permanece sin resolver, en el que la Ciencia se muestra impotente”⁵⁸⁹. L'explicació de com i per què va aparèixer la vida no estava dintre de les possibilitats actuals de la ciència i la biologia del moment ni de les capacitats de la raó: “Son puntos en los que la inteligencia humana está condenada a la ignorancia absoluta”⁵⁹⁰. Els experiments que pretenien emular l'origen de la vida o els passos de l'evolució eren víctimes d'un “actualisme”: mai no es podria reproduir en un laboratori ni les condicions ni el temps que segons la teoria requerien. Igualment, el pas de l'animalitat a la humanitat era “uno de aquellos límites del conocimiento humano, en que termina el hablar del biólogo y empieza su silencio”⁵⁹¹.

Quant a l'explicació del mecanisme de l'emergència de la vida que oferien els materialistes, les pàgines del monogràfic deien:

la explicación filosófico-mecanicista del origen de la vida se reduce al poder eficiente y explicativo encerrado en este concepto: casualidad, acaso, azar. Y azar que los mecanicistas citados confiesan que es “muy poco probable”, “que se realiza sólo una vez”, “extraordinario”... Esto notémoslo bien, en virtud de los datos científicos que presentan la físico-química y la biología de hoy⁵⁹².

El monogràfic, en conjunt, deixava clara una postura contrària a acceptar el rol de l'atzar en la generació i l'evolució de la vida. Descrivia el neodarwinisme com un imperi de l'atzar que estava abusant enormement de la contingència per a explicar

⁵⁸⁸ Muñoz 1951b:221.

⁵⁸⁹ Menéndez Amor 1951:262.

⁵⁹⁰ Menéndez Amor 1951:262.

⁵⁹¹ Kälín 1951:345.

⁵⁹² Muñoz 1951b:227.

l'origen de la vida i l'evolució. Altre cop, el monogràfic presentava la insistència dels neodarwinistes en incloure l'atzar entre els motors de l'evolució més com una incapacitat d'acceptar els límits del raonament humà que no com una conclusió de fets científics demostrables: ““El azar” es fruto de la limitación humana”⁵⁹³. Es presentava com una seguretat el fet que la vida no havia aparegut de manera fortuïta⁵⁹⁴. El monogràfic presentava l'evolucionisme materialista com un motor massa dèbil per explicar l'evolució superior i la humanització i es lamentava del llegat científic que aquesta explicació deixaria a les properes generacions, comparant-la amb les “supersticiones de siglos pasados”⁵⁹⁵.

L'opinió majoritàriament compartida en el monogràfic era que la vida era deguda a una “causa primera, que es el Creador”, sense la qual, era “impossible saltar el desnivel fisicobiológico”⁵⁹⁶ i el mateix passava per a l'aparició de la racionalitat:

para nosotros, los cristianos, el Hombre es aquel ser maravilloso que abarcando virtualmente todos los grados de ser de la Creación visible, en su espiritual núcleo esencial está ordenado a un fin último; a un fin que está no en el orden natural, sino en el orden sobrenatural⁵⁹⁷.

En definitiva, els neodarwinistes eren presentats com uns ofuscats que, atrinxerats en el seu castell d'idees, en el seu “imperio del azar”, es mostraven tancats a altres opcions: “el mecanicista no quiere ni oír hablar de finalismos”⁵⁹⁸. Si hi havia alguna actitud anticientífica en la contesta, doncs, aquesta era la dels neodarwinistes. Oskar Kuhn, que tancava el monogràfic, expressava la voluntat del número extraordinari d'*Arbor* de combatre aquella ofuscació neodarwinista, voluntat moguda per raons científiques:

Lo que aquí se rechaza decididamente es la forma apriorística de la doctrina de la evolución que no está basada en conocimientos biológicos, sino que radica más bien en prejuicios filosófico-ideológicos. Nos encontramos aquí en presencia del ateísmo y

⁵⁹³ Ponz Piedrafita 1951:292.

⁵⁹⁴ Kuhn 1951:378.

⁵⁹⁵ Kuhn 1951:374.

⁵⁹⁶ Ponz Piedrafita 1951:306.

⁵⁹⁷ Kälin 1951:346.

⁵⁹⁸ Ponz Piedrafita 1951:293 i 303, respectivament.

materialismo más crasos para los que ya no existe la más mínima justificación en los campos de la biología.⁵⁹⁹

A les pàgines del monogràfic els biòlegs mecanicistes apareixien com a limitats, no aptes per a entendre la natura en la seva totalitat i s'hi comparava “a los biólogos ciegos para los conceptos y que privan a la Naturaleza de todo sentido, con un químico que, instado a que diera su opinión sobre un cuadro de Rembrandt, procediera a analizar los colores.”⁶⁰⁰

El monogràfic denunciava que al neodarwinisme li faltava obertura de mires, li mancava perspectiva: era un “evolucionismo exclusivista”⁶⁰¹, “sectario”⁶⁰². Certes explicacions que oferia aquest evolucionisme exclusivista tenien coherència i semblaven acceptables però podia confondre més que no aclarir: Saumells el comparava amb un “cristal deslustrado que deja pasar la claridad, pero confunde, amalgama las imágenes de los objetos que hay detrás”. Segons Saumells,

El evolucionismo tiende, por la fuerza de sus postulados a ofrecernos un cuadro impresionista sin detalle alguno. En el momento en que parece más claro que unas cosas “vienen” por evolución de otras anteriores, en este momento, por una rara necesidad inherente a la doctrina, se esfuman las cosas todas.

Mirant el detall, anant al principi, l'evolució materialista semblava menys clar. Els punts inexplicables demolien la visió de conjunt que oferia de manera convincent, però il·lusòria, si se'l mirava de lluny, com un quadre impressionista⁶⁰³.

Diferents però units contra el neodarwinisme

Malgrat totes les intervencions del monogràfic acceptaven l'evolució en major o menor grau i hi abundaven frases de l'estil “La evolución es en la actualidad un hecho que nadie discute y todo el mundo científico tiene por cierto”⁶⁰⁴, el monogràfic acabava amb les dues col·laboracions més crítiques amb aquesta. Kuhn arguïa que “La casi unánime aceptación de una doctrina no és óbice para que nos ocupemos de

⁵⁹⁹ Kühn 1951:375.

⁶⁰⁰ Kühn 1951:386.

⁶⁰¹ Saumells 1951c:315.

⁶⁰² Muñoz 1951b:211.

⁶⁰³ Saumells 1951c:315.

⁶⁰⁴ Menéndez Amor 1951:251.

aquellos problemas que todavía no están lo suficientemente esclarecidos y para que critiquemos aquellos...que ya no concuerdan con los hechos”⁶⁰⁵. I afegia: “Como hipótesis la doctrina de la evolución está todo lo bien fundamentada que las circunstancias lo permiten, pero nos falta la certidumbre absoluta”⁶⁰⁶. En aquest sentit, el monogràfic se circumscrivia en el discurs del Papa en què tractava d’hipòtesi la teoria de l’evolució.

Kuhn citava científics de renom que plantejaven crítiques a l’evolució i resumia: “conviene en que la constancia de las especies no es una ficción sino una realidad empírica.”⁶⁰⁷ Insistia també que, malgrat el discurs circulant de consens, el transformisme no era un fet demostrat: “No existe demostración concluyente para la transformación de las especies. La doctrina de la evolución no constituye un postulado lógico”⁶⁰⁸. Al llarg del monogràfic se citaven figures de reconeixement internacional que s’havien manifestat en aquest mateix sentit, com el famós geòleg francès Paul Lemoine, que ja hem vist usat en altres ocasions⁶⁰⁹. Lemoine era ateu⁶¹⁰, però citar-lo -sense advertir-ho- convenia a la intenció del monogràfic: constituïa un nom de pes per a la llista d’autoritats internacionals que manifestaven crítiques a l’evolucionisme; a més a més, la reproducció de les seves paraules permetia presentar el neodarwinisme com un marc encorsetador, constrenyedor de la creativitat en la investigació i del bon desenvolupament del coneixement biològic. Aquesta visió limitant del neodarwinisme era compartida per bona part de la comunitat científica francesa, i constituïa un aliat molt valuós en la batalla per l’hegemonia en què s’havia enrolat el Grupo *Arbor*. Com es reconeixia al monogràfic, “Con Bergson como primer inspirador, han sido los biólogos franceses los que más se han esforzado para sostener hipótesis evolucionistas en las que no se tienen únicamente en cuenta factores mecánicos de la evolución”⁶¹¹.

⁶⁰⁵ Kuhn 1951:373.

⁶⁰⁶ Kuhn 1951:381.

⁶⁰⁷ Kuhn 1951:374.

⁶⁰⁸ Kuhn 1951:375.

⁶⁰⁹ Veure nota 220.

⁶¹⁰ de Lumley 1995.

⁶¹¹ Muñoz 1951b:196.

El monogràfic acabava qualificant de mentalitats obertes aquelles que es permetien dubtar, no només del neodarwinisme sinó també de l'evolucionisme, i presentant com una actitud poc científica la de rebutjar el diàleg amb aquesta posició:

mientras la ciencia no llegue a conclusiones ciertas en favor del evolucionismo -y dista mucho de llegar todavía-, los evolucionistas no pueden censurar a sus adversarios, como defensores de una doctrina trasnochada y mirarles con desprecio por sostener una posición anticientífica...equivale a negarles una libertad de discusión, por la que ellos tanto combatieron y tan a duras penas han conseguido.⁶¹²

En contrast, l'aportació de Goldschmidt al monogràfic rebutjava l'ús d'explicacions transcendents per a explicar l'evolució. Parlant de l'evolució per selecció natural, Goldschmidt apuntava:

Otro tipo de doctrina evolucionista apenas merece mención en un artículo científico: el acercamiento, impregnado de misterio, que oculta su insuficiente conocimiento de los hechos tras vacías palabras como “evolución creadora”, “evolución emergente”, “holismo”, “psico-lamarckismo” es la expresión de una actitud derrotista que pide fuerzas desconocidas cuando surgen dificultades...El biólogo no recibe de esas ideas ningún auxilio constructivo y está obligado a ignorarlas⁶¹³.

Titllava d'“anticuadas” les explicacions lamarckistes que diversos paleontòlegs espanyols, entre ells Meléndez, defensaven, excloïa les forces ortogenètiques per “misteriosas” i assegurava que “las mutaciones ocurren al caso y completamente al azar”⁶¹⁴.

Què hi feia, doncs, l'article de Goldschmidt en aquest producte *Arbor*? Com hem dit, la postura del genetista de Berkeley era coneguda per ser durament crítica amb el neodarwinisme i ja havia circulat en els debats elitistes sobre la qüestió i arribat prèviament a les pàgines d'*Arbor*⁶¹⁵. Meléndez l'havia presentat en publicacions anteriors com “quizá el único que se ha levantado abiertamente en Norteamérica contra la teoría [el neodarwinisme]”⁶¹⁶. Goldschmidt discrepava sobre els mecanismes proposats pel neodarwinisme per a la formació d'espècies. Com declarava en el

⁶¹² Ayuso Marazuela 1951:361.

⁶¹³ Goldschmidt 1951:230.

⁶¹⁴ Goldschmidt 1951:247, 247 i 235, respectivament.

⁶¹⁵ Veure nota 556.

⁶¹⁶ Meléndez 1949:74.

monogràfic, el genetista creia que l'explicació neodarwinista era insuficient: “para explicar estos procesos ... , es necesario añadir algo a los principios neodarwinistas”. Aquest “algo”, per als homes d'*Arbor*, deixava una porta oberta a allò transcendent⁶¹⁷. Com es deia en una altra part del monogràfic,

En este autor [Goldschmidt] encontramos una advertencia que, aun sin intención expresa por su parte, justifica las escuelas que se reúnen en este epígrafe [finalistes]:

“El hecho de levantar barricadas contra un pensamiento sintético allí donde termina un tipo definido de experimentación y denunciar como pura especulación un análisis que va más allá de las posibilidades de la experimentación directa, son indicaciones de una actitud propia de los *snoobs*, la cual es típica de un *recién venido*, que en este caso es la genética”⁶¹⁸

La reivindicació per part d'un científic reconegut de la necessitat d'especulació més enllà de les possibilitats d'experimentació directa era molt valuosa per als homes d'*Arbor*. A més a més, l'article de Goldschmidt denunciava que el neodarwinisme estava intentant aconseguir l'hegemonia mitjançant el mètode de la repetició dels seus principis malgrat no estar demostrats científicament:

El repetir incesantemente esta pretensión no probada, el pasar de ligero sobre las dificultades y el adoptar una actitud arrogante frente a los que no se dejan influir tan fácilmente por las modas en la Ciencia, se considera que proporciona una prueba científica de la doctrina.⁶¹⁹

La seva aportació, en definitiva, contribuïa a desmuntar, amb l'aval d'una figura científica de rellevància internacional, la idea que el neodarwinisme gaudia de consens general a la comunitat científica, alhora que aportava crítiques científiques als fonaments del neodarwinisme. Les crítiques al neodarwinisme d'un no finalista adquirien un valor afegit: atorgaven objectivitat a la crítica i ajudaven a desvincular-la de qüestions ideològiques, polítiques o religioses, biaix del qual sovint eren acusats els finalistes en les seves posicions.

⁶¹⁷ Meléndez ja havia usat aquest argument en publicacions i conferències anteriors. Parlant del neodarwinisme com a teoria materialista argumentava: “La mejor crítica de estas teorías, la encontramos en las mismas obras de Delage y de Goldsmith, cuando confiesan, a pesar de ser incondicionales defensores del mecanicismo, que tal teoría es de todo punto insuficiente para explicar por qué la evolución sigue siempre una dirección determinada, sin retroceder” (Meléndez 1947a:31-32).

⁶¹⁸ Palafox 1951b:196.

⁶¹⁹ Goldschmidt 1951:242.

El monogràfic també plantejava indicis dels albors d'una lliuta disciplinària. L'auge internacional de la genètica i la bioquímica i la seva entrada en el camp de l'evolució a través de l'anomenada síntesi moderna o neodarwinisme amenaçava el lloc de la paleontologia com a ciència crucial per als estudis de l'evolució. En aquest sentit, Meléndez aprofitava les pàgines d'*Arbor* per reivindicar, com ja havia fet prèviament en altres fòrums⁶²⁰, el seu nínxol professional: “la Paleontología viene a ser ‘la piedra de toque’ en el problema de la evolución, y la que ha de dar el visto bueno a las teorías más o menos acertadas que pretendan explicarlo.” La paleontologia tenia la clau per corroborar o desmentir les conclusions a què les altres ciències arribessin respecte de l'evolució: “Si es o no cierta la hipótesis evolucionista, qué derroteros ha seguido la evolución...son cuestiones en las que la Paleontología ha de decirnos la última palabra”⁶²¹.

Corresponia, doncs, a la paleontologia de decidir entre les diferents teories, i Meléndez advertia que era quan se la privava d'aquest paper que sorgien les controvèrsies: “Este papel de la Paleontología, por desgracia, se olvida no pocas veces, y ello es causa del antagonismo existente entre determinadas teorías y los hechos concretos que actualmente se conocen relativos a la evolución”⁶²². Seguint aquest discurs, la paleontologia, en aquesta primera època del franquisme, seria esgrimida com la ciència moderadora en el tema de l'evolució.

El paper moderador d'una paleontologia com la que propugnava Meléndez, anava molt bé al projecte del Grupo *Arbor*: malgrat Meléndez expressés al monogràfic que per al paleontòleg “la evolución, más que una teoría, es un hecho familiar”⁶²³, reconeixia l'existència de molts punts foscos en la teoria, i l'evolucionisme que defensava era inequívocament finalista i teista. Bermudo escrivia per al monogràfic: “El carácter básico de la evolución, el que más poderosamente llama la atención de los paleontólogos, es lo que generalmente se suele llamar “ortogénesis”, y que mejor denominaremos *finalismo*”⁶²⁴. En el seu article el finalisme era presentat com una fet

⁶²⁰ Per exemple: Meléndez 1948d.

⁶²¹ Meléndez 1951d:264 i 263, respectivament.

⁶²² Meléndez 1951d:263.

⁶²³ Meléndez 1951d:280.

⁶²⁴ Meléndez 1951d:278.

demonstrat per la paleontologia i enumerava una sèrie de proves paleontològiques que ho corroboraven. Afegia al respecte:

Cualquier teoría que pretenda explicar íntegramente la evolución, no puede prescindir de tales hechos concretos, y ha de ser, por tanto, “finalista”, y, aun más, con un finalismo preconcebido y regido por sabias leyes, que no por desconocidas son menos ciertas.⁶²⁵

Una de les màximes autoritats nacionals en paleontologia no veia alternativa possible a una explicació finalista i transcendent de l'evolució. A més a més, Meléndez manifestava en el monogràfic que la qüestió de discernir el primer origen dels éssers vius era “una cuestión completamente ajena a la Paleontología” i per tant no entrava en dues qüestions candents: la discussió sobre l'origen de la vida i el debat entre mono o polifiletisme. Al seu parer, aquestes eren qüestions més filosòfiques que científiques en què la paleontologia no hi tenia res a dir com a ciència. La paleontologia que Meléndez presentava al monogràfic era plenament adient per al projecte *Arbor*.

Neodarwinisme sí o no: una qüestió de principis

Del monogràfic també es desprenia que les discrepàncies entre les dues postures oposades de la dicotomia neodarwinisme/evolucionisme finalista estaven profundament relacionades amb els principis que les sustentaven:

con frecuencia la diversidad de juicios que se oponen al estudiar en conjunto el problema no radica en los hechos propiamente, sino en principios de orden filosófico, y la posibilidad de llegar entonces a un acuerdo depende estrechamente de que sea posible también eliminar esa disparidad de principios.⁶²⁶

Saumells ja havia al·ludit un problema de “principios” a la seva introducció. En aquest sentit, el monogràfic advertia dels “graves daños ocasionados por la teoría evolutiva de tipo mecanicista en el ámbito político, social y religioso”⁶²⁷. També en aquesta línia, Palafox evocava el comunisme i l'esperit antireligiós que assetjaven darrera del neodarwinisme i el perill que els seus defensors assolissin poder de decisió política i cultural:

⁶²⁵ Meléndez 1951d:281.

⁶²⁶ Palafox 1951b:204.

⁶²⁷ Kühn 1951:373.

Sabido es, por ejemplo, que los principios filosóficos que sostienen Huxley y Haldane, difieren esencialmente de los que postula la filosofía cristiana: Huxley tuvo ocasión de ofrecernos, siendo presidente general de la UNESCO, un plan de organización de la cultura mundial basado en la filosofía darwinista; su destitución de dicho cargo nos evitó la necesidad de comprobar prácticamente su alcance, pero a nadie se le oculta la dificultad de aceptar -desde nuestra postura- una teoría general, aunque sólo se refiera al mundo biológico, como es el caso de la interpretación darwinista de la evolución, cuando los principios que la orientan y sus consecuencias últimas difieren de las que nosotros sostenemos.⁶²⁸

Davant del lector, apareixien dues possibilitats excloents: darwinisme de moda amb pèrdua de valors, ateisme i revolució de l'ordre establert per un costat, o evolucionisme finalista i teista, transcendent, catòlic i que conservava l'*status quo*, per l'altre. A l'Espanya catòlica i anticomunista de Franco, no hi havia lloc per al dubte:

llámese evolucionismo absoluto o monismo haeckeliano, o transformismo darwiniano, o evolucionismo filosófico de Spencer, todo evolucionismo materialista es antibíblico y antiteológico, llevado hasta el extremo de negar cualquiera de estas dos realidades: la existencia de Dios creador y la espiritualidad o inmortalidad del alma... Todo evolucionismo materialista, pues, es netamente antibíblico y antiteológico, oponiéndose resueltamente a la verdad católica.⁶²⁹

Tot el monogràfic traslluïa el convenciment que la bona manera d'actuar en ciència era seguint les directrius del Magisteri Eclesiàstic; la religió havia de guiar, conduir, la ciència i no al revés. En l'article d'Ayuso això es feia especialment evident quan recordava la responsabilitat de l'intel·lectual catòlic, sobretot el científic, citant l'"apelación casi dramática" als científics catòlics que havia fet el Cardenal Ruffini (1888-1967) en un article de l'*Osservatore Romano*: "Conjuramos a los antropólogos católicos a que ponderen seriamente la gravísima responsabilidad que les incumbe"⁶³⁰.

L'Església i el Papa (ho havia dit ben explícitament a l'*Humani Generis*) recomanaven cautela. El monogràfic transmetia la conveniència d'avançar "con

⁶²⁸ Palafox 1951b:204.

⁶²⁹ Ayuso Marazuela 1951:352.

⁶³⁰ Ayuso Marazuela 1951:366.

mayor cuidado, por el mayor peligro que existe de resbalar”⁶³¹. En aquest punt, l'article d'Ayuso es tornava fins i tot amenaçador: “Ya hemos visto lo que dice el Papa... Duro se muestra contra ciertos evolucionistas; no deben olvidarlo”⁶³², i argumentava que l'Església preferia els antievolucionistes perquè “no sólo no abandonaron la casa paterna, sino que no corren el peligro de contaminarse con doctrinas anticatólicas, y su pensamiento, de poder salvar las exigencias científicas, encaja mucho mejor en los moldes de al Escritura y de la Tradición”⁶³³. En el seu article, Kuhn recordava que aquesta cautela també era recomanable des del propi terreny científic: “a pesar de prolongadas investigaciones científicas, todavía no nos ha sido posible contemplar un solo caso de una especie que se haya transformado ante nuestros ojos, por lo cual conviene la máxima precaución”⁶³⁴.

Malgrat la prudència, el monogràfic manifestava la consciència que calia tenir els ulls oberts a les noves descobertes i preparar el terreny per si es donava la situació que calgués capitular els postulats científics. Un exemple n'era el *Limo terrae*⁶³⁵: Ayuso, tot reflexionant sobre la seva naturalesa, advertia que “de no ser absolutamente necesario, no se puede interpretar esta palabra por una sustancia orgánica, por un ser vivo. Sería violentarla notablemente”⁶³⁶. Ara bé, per si les circumstàncies ho requerien, es guardava un possible as a la màniga:

en la Xa Semana Bíblica italiana, tanto el P. Bea como el P. Vaccari, han propuesto la traducción del *nefes hayyah* (*limo terrae*) por individuo o persona. Tal solución me parece un magnífico escape para el caso en que el evolucionismo fuese un hecho demostrado. Pero de no ser necesario, parece mucho mejor dar a la frase su sentido obvio ... Quede, pues, como una solución en reserva.⁶³⁷

El monogràfic apel·lava un cop més a la cautela i, amb ella, a la responsabilitat del científic catòlic:

⁶³¹ Ayuso Marazuela 1951:360.

⁶³² Ayuso Marazuela 1951:361.

⁶³³ Ayuso Marazuela 1951:360.

⁶³⁴ Kühn 1951:375.

⁶³⁵ El fang o pols a partir del qual, segons el relat bíblic, déu va crear els cossos d'Adam i Eva.

⁶³⁶ Ayuso Marazuela 1951:363.

⁶³⁷ Ayuso Marazuela 1951:371-372.

siempre seá cierto que pesa una gran responsabilidad sobre la ciencia católica de nuestros días. La cual, es verdad, no puede cerrar los ojos al avance que aportan las investigaciones modernas. Pero tampoco puede echar alegremente las campanas al vuelo por cualquier novedad de última hora. Es necesaria la que llama el P. Echarri “paciencia científica”.⁶³⁸

Com veiem, el monogràfic d'*Arbor* bevia de les veus del debat eclesiàstic al voltant de l'evolucionisme.

En aquest sentit, des del monogràfic es recordava que l'objectiu era construir una ciència catòlica, no assolir un concordisme, i que això requeria la col·laboració de totes les branques del saber, a les quals cridaven a involucrar-se en el cas concret de l'evolucionisme. Des del monogràfic s'advertia, amb reminiscències de l'article fundacional de Pániker, que

Al existir puntos de estudio comunes a ésta [doctrina evolucionista biológica] y a aquellas disciplinas [filosofía i teología], se hace necesaria la compenetración de sus cultivadores, hoy todavía descuidada, y urge un movimiento de franca comprensión entre unos y otros como único medio para lograr una síntesis adecuada”⁶³⁹

S'insistia que el problema no podia ser abordat per una sola de les branques involucrades:

El problema del evolucionismo es un problema mixto. Lo mismo que constituye un abuso querer resolverlo exclusivamente a la luz de las ciencias experimentales, prescindiendo de la teología, sería abusar de la misma manera resolverlo exclusivamente desde el punto de vista teológico, sin oír la voz de la paleontología y otras ciencias que se relacionan con el evolucionismo⁶⁴⁰.

Prenent com a model la física del moment, Saumells recordava que ciència i metafísica havien de confluïr en l'explicació científica dels fenòmens naturals⁶⁴¹:

quizá sea ésta una de las lecciones más importantes que se desprenden del método de la física contemporánea: la mecánica y la metafísica no se recubren de modo que

⁶³⁸ Ayuso Marazuela 1951:366.

⁶³⁹ Palafox 1951b:206.

⁶⁴⁰ Ayuso Marazuela 1951:359.

⁶⁴¹ Per a la contextualització d'aquesta assumpció veure: Herran i Roqué 2013; Roqué 2013, 2014, 2016a.

podamos optar por una con exclusión de la otra; confluyen y son ambas necesarias para la interpretación científica de la realidad.⁶⁴²

La intenció del monogràfic era assolir en les ciències de la vida l'estat de congruència assolit en la física:

Tampoco se recubren evolución y creación de manera que una muestre científicamente lo que la otra argumenta por modo filosófico. No se trata de dos puntos de vista exclusivos, sino necesariamente complementarios en la explicación de las cosas. El excusivismo científico ... constituye una mutilación de método que no se compagina con la enseñanza profunda recibida de la más avanzada y racional de las ciencias.⁶⁴³

El monogràfic transmetia l'aspiració del projecte *Arbor* d'aconseguir que es fes realitat la frase de Leibniz que Saumells evocava: “En la Naturaleza se explica todo a la vez mecánica y metafísicamente”⁶⁴⁴. La clau per al projecte *Arbor* residia en l'expressió “a la vez”. Veurem que aquesta voluntat de col·laboració entre les diferents ciències, en particular filosofia i teologia amb la biologia, genètica, paleontologia, etc., es materialitzaria més endavant en les Conversaciones de Intelectuales de Poblet⁶⁴⁵.

3.6. L'evolucionisme a la premsa: l'*Humanis generis* i el frau de Piltdown

Tot i el debat que va comportar l'Encíclica *Humani generis* en matèria d'evolucionisme en l'àmbit eclesiàstic i filosòfic, el canvi quant a presència a l'esfera pública va ser reduït⁶⁴⁶. A la premsa, l'evolucionisme seguí essent un tema delicat i que sortia en comptagotes durant aquest període. De tota manera, més enllà de la premsa, l'evolucionisme començà a fer-se veure una mica més en conferències i

⁶⁴² Saumells 1951c:319.

⁶⁴³ Saumells 1951c:319.

⁶⁴⁴ Saumells 1951c:318.

⁶⁴⁵ Veure capítol 5.

⁶⁴⁶ Les reflexions sobre evolucionisme dins dels cercles eclesiàstics hem vist que ja eren molt abundants abans del 1950. En les publicacions de caràcter científic, comencen a proliferar en aquesta època, en bona part també de la mà de Crusafont. En aquest sentit, Crusafont parlaria d'un moviment perceptible a Espanya per orejar la qüestió (veure apartat “Els paleontòlegs espanyols i l'“aireación” de l'evolució”). Quant a llibres de venda al públic, l'any 1950 es publicaria *Evolución: El problema de la evolución y de la antropogénesis* del jesuïta Alejandro Roldán (veure apartat: “Indicis de canvi”), mateix any en què fou autoritzada la venda i circulació d'una edició de *L'Origen de les espècies* de 1936 (Blázquez Paniagua 2004a).

col·loquis. Això es degué, en gran part, a l'aval que llegiren en l'encíclica certs "homes doctes" interessats en què l'evolucionisme es divulgues. Qui més contribuí a aquesta posada en escena de l'evolucionisme a la palestra pública a través d'actes tant públics com privats fou Miquel Crusafont. En aquest apartat farem un repàs de l'evolucionisme a la premsa oficial i de l'exili, del seu paper en la construcció de l'ideal de ciència del Grupo *Arbor* i de la irrupció d'aquest ideal a la premsa com a part de la seva estratègia per aconseguir l'hegemonia, tot fent una especial atenció a l'activitat divulgativa de Miquel Crusafont, en el període que ens ocupa.

3.6.1. Premsa franquista

Durant aquest període, el silenci evolucionista seguí essent la norma general a la premsa franquista i la seva presència, com en el període anterior, es donà bàsicament en comentaris tangencials que apareixen en articles sobre altres temes. Malgrat això, alguns esdeveniments comportaren un canvi: com hem dit, l'agost de 1950 el Papa es pronunciava sobre evolucionisme amb l'encíclica *Humani generis*. El permís d'investigació i debat sobre l'evolució que atorgava l'encíclica als homes doctes, dintre dels límits especificats, en va permetre l'aparició a l'esfera pública, encara que de manera molt tímida i sempre seguint unes certes normes. Així, aparegueren a la premsa anuncis i ressenyes de llibres, conferències i curssets científics dedicats a l'evolucionisme.

Aquestes informacions anaven sempre custodiades d'algun tipus d'autoritat eclesiàstica que assegurés al lector que el contingut acatava el dogma: o bé l'autor o el conferenciant eren eclesiàstics (a més a més, potser, de ser científics), o bé l'acte tenia lloc en un centre religiós, o bé s'apel·lava a l'autoritat de l'*Humani generis*. En aquest sentit, podríem dir que Crusafont aprofità l'encíclica per introduir l'evolucionisme a la premsa del moment, a través de les seves activitats al voltant de la paleontologia. L'evolucionisme presentat en qualsevol d'aquests casos, era sempre un evolucionisme teïsta i finalista, acceptable per la censura.

Paral·lelament a la carta papal, es donaren diverses circumstàncies que afavoriren aquesta tímida sortida a la palestra pública de l'evolucionisme. A nivell nacional, la contesta política en què estigué plenament implicat el Grupo *Arbor*, la lluita entre *comprendivos y excluyentes*⁶⁴⁷, hauria d'afectar el discurs sobre ciència i

⁶⁴⁷ Veure l'apartat *Comprendivos y excluyentes*.

evolucionisme a l'esfera pública. Quant a la ciència internacional, l'any 1953 fou l'any de la descoberta del frau de Piltdown. Un engany sonat en les teories científiques de l'origen de l'home i una perla per a la premsa franquista: el frau de Piltdown fou la guspira que permeté fer explotar el silenci general, embotit i dens, que s'hi mantenia sobre l'evolució de l'home⁶⁴⁸.

Paradoxalment, les poques vegades que sortia l'evolucionisme a la premsa espanyola era tractat de tema “palpitante”, “actual”. Adjectius que no es traduïen en una presència corresponent de l'evolucionisme als mitjans de comunicació com seria d'esperar per la lògica dels mitjans. Aquest fet evidencia dues realitats: un silenciament de l'evolucionisme, d'una banda, i de l'altra, que el tema circulava amb profusitat per vies alternatives a la premsa.

Continuïisme respecte l'època anterior

Des de la premsa franquista se seguia cultivant el discurs en què Darwin apareixia com un personatge que havia trencat la màgia, la convivència, l'ordre⁶⁴⁹. Agustín de Foxá⁶⁵⁰, escriuria diverses vegades sobre Darwin i l'evolució a l'ABC, de passada tot parlant d'altres temes, sempre reforçant aquella concepció. L'any 1950 escrivia: “Nunca he sentido simpatía por esos niños que rompen los juguetes “para ver lo que tienen dentro”. Son los futuros Voltaire, Freud, Darwin, que han pretendido romper, con sus manos mortales, el gran juego del cielo y la tierra”⁶⁵¹. En els seus escrits, Foxá se sumava a la lluita oficial contra el materialisme, que era vista com una batalla de David contra Goliat. I en l'imaginari d'aquesta lluita, el darwinisme era una icona: “Son muchos años de materia frente al espíritu; ... de gorilas de Darwin humillando a los sonrosados Adanes de la Biblia;...de masas imponiéndose a las minorías.”⁶⁵² Fins i tot en els tocs d'humor, el científic anglès hi apareixia com un perill: Darwin i la seva

⁶⁴⁸ L'any 1953 és també l'any de la descoberta de l'estructura del DNA per Watson i Crick i de la publicació dels experiments de Miller i Urey sobre la síntesi de compostos orgànics a partir de precursors inorgànics. La premsa espanyola més llegida de l'època no en féu esment. Posteriorment sí que hi trobarem referències. Masriera en parlaria en un article titulat “La química de la herència”, de 1960 (Masriera 1960).

⁶⁴⁹ S'hi parlava de la “exaltación de lo bélico: la “struggle for life”, de Darwin” (ABC 1953).

⁶⁵⁰ Agustín de Foxá (1903-1959), comte de Foxá, fou un diplomàtic, escriptor i poeta espanyol, afecte a la facció falangista del règim franquista. Participaria a la composició de la lletra del Cara al Sol (Box Varela 2008).

⁶⁵¹ de Foxá 1951a.

⁶⁵² de Foxá 1951b.

teoria hi eren citats entre “[l]os peores enemigos” de la humanitat, al mateix nivell que “la Bomba atómica, ..., Carlos Marx y el que inventó los turnos de noche”.⁶⁵³

En relació amb aquest imaginari, Darwin i la seva teoria apareixien vinculats a necessitat de censura, de prohibició, per xoc amb la fe. No és estrany doncs, que l’any 1952, *La Vanguardia Española* publicqués un article sobre l’índex de llibres prohibits i hi inclogués, erròniament, “los trabajos sobre la “Evolución”, de Darwin”⁶⁵⁴. Els treballs de Darwin mai no van formar part explícitament de l’índex de llibres prohibits. Però sí dels censurats pel franquisme⁶⁵⁵. En qualsevol cas, l’article recordava al lector que, a més de les obres que apareixien a l’índex, tots els catòlics havien de considerar prohibits “a priori” aquells llibres que defensessin heretgies o fossin contraris a la fe. La necessitat de censura estava alhora estretament relacionada amb la vinculació del darwinisme a la ideologia comunista. La premsa espanyola fins i tot presentava la figura de Darwin i les seves tesis com a causants de conversions al comunisme⁶⁵⁶. Malgrat aquest grau de censura, i de demanda d’autocensura, les tesis darwinistes anaven filtrant-se en l’esfera pública a través de molt diverses formes, encara que fos en imatges desagradables d’un món futur catastròfic en la literatura⁶⁵⁷.

Indicis de canvi

El 1950 trobem per primer cop recomanat un llibre sobre evolució a les pàgines de *La Vanguardia Española* després de la guerra. És el llibre *Evolución*⁶⁵⁸, del jesuïta Alejandro Roldán, professor d’Antropologia i Psicologia de la Facultat de Filosofia de Sant Cugat del Vallès (Figura 8). En el pròleg⁶⁵⁹ Roldán justificava la necessitat d’un llibre sobre un tema, segons admetia, tant tractat: “Hay tanto escrito sobre evolucionismo, que con razón pudiera preguntársenos el por qué de un libro más”. La raó que adduïda Roldan era que “a pesar del casi excesivo volumen de publicaciones sobre este sugestivo tema” (més endavant rebatejat com a “tema tan oscuro”), l’evolucionisme no havia estat tractat “en su integridad” científico-filosòfica,

⁶⁵³ Pinell 1953. La semblança entre monos i homes seguia essent motiu de burla (Rafael 1953).

⁶⁵⁴ Moriones 1952.

⁶⁵⁵ Veure nota 157.

⁶⁵⁶ LVE 1951b.

⁶⁵⁷ LVE 1952a.

⁶⁵⁸ Roldán 1950.

⁶⁵⁹ Roldán 1950:5-7.

mancava un “planteamiento preciso y objetivo” de la qüestió i sobrava dogmatisme en les argumentacions: “para todo espíritu medianamente crítico, resulta sobremanera molesto el dogmatismo con el que, en algunas publicaciones, se supone ya resuelta la cuestión”.

El llibre pretenia “orientar al lector en tema tan oscuro” amb la “mayor objetividad y nitidez possible” i una resolució del problema “conforme a los sanos principios filosóficos”. Segons el pròleg, anava dirigit al “público culto y algo iniciado” i molt especialment “al estudiante universitario, que tropieza forzosamente en su carrera con este tema; que no ve planteado ex profeso en ninguna de sus materias, pero que lo respira diariamente en sus libros de clase a pequeñas dosis”. Es postulava també com a llibre de text per a l’assignatura “Cuestiones científicas de Antropología relacionadas con la Filosofía”, que ja hem vist que es donava a les universitats pontificies espanyoles i que solia cursar-se en totes les Facultats Filosòfiques de l’Església.

Era important arribar a aquest públic diana, ja que Roldán admetia que, encara que sospitava que amb poca convicció, “la mayor parte de la población universitaria admite la hipótesis”. Per això el pròleg pretenia superar el prejudici d’aquests lectors davant del llibre: “solo rogamus al lector prevenido que suspenda su juicio hasta haver leído la obra, pues en ella tal vez encontrará una posición mucho más objetiva de lo que, a lo mejor, piensa. ¡No somos antievolucionista rabiosos, ni mucho menos!”.

Per últim, Roldán es mostrava esperançat en l’acompliment dels objectius del llibre gràcies a les peculiaritats espanyoles respecte l’evolucionisme:

creemos que esta labor es menos difícil en España que en otros países de Europa, en donde la vibración evolucionista ha envuelto con su onda a todos los sectores intelectuales. Una de las pocas ventajas que nos ha traído el haver vivido algo al margen de la cultura europea en los últimos tiempos, es que nadie se acalora hoy en España por el evolucionismo.

Afegia que “dudo que haya alguien que rompa lanzas en serio por defendero a ultranza” la qual cosa vinculava a una altra peculiaritat dels espanyols: “somos más lógicos por naturaleza que en otras latitudes”.

Com hem dit, *La Vanguardia Española* publicà una ressenya del llibre, força extensa. S'hi recordava que anava especialment dirigit a l'estudiant universitari i s'informava que plantejava el “debatido problema de la evolución y de la antropogénesis” fent-ne un estudi històric i científic. El diari destacava tant l'autoritat com a religiós de l'autor com l'autoritat científica dels seus arguments. Segons la ressenya, Roldán defensava una evolució menor, d'abast només per sota del nivell d'espècie, anomenada microevolució. I arribava a aquestes conclusions “[a]poyándose en numerosos argumentos morfológicos, genéticos, embriológicos ... anatómicos ... etnológicos y paleontológicos”. Pel que feia a la relació entre homes i antropoides, el diari explicava que la rebutjava basant-se en proves paleontològiques “irrebatibles”⁶⁶⁰.

Aquest evolucionisme molt limitat de Roldán, criticat per Crusafont, Meléndez i altres⁶⁶¹, es difongué també a través de ressenyes en revistes de divulgació científica, com *Ibérica*⁶⁶², i conferències efectuades pel propi pare Roldán. Les conferències de Roldán, amb títols com “Motivación del problema antropogénico” i “Aportaciones de la paleontología a la antropogénesis”, es dugueren a terme a l'Institut Filosòfic de Balmalesiana, al centre de Barcelona, i també foren anunciades a les pàgines de *La Vanguardia Española*⁶⁶³.

El frau de Piltdown: “Así se escribe la historia. Confundiendo los monos con los hombres”

Aquest fou el títol sota el qual l'agència EFE va difondre la notícia del frau de Piltdown⁶⁶⁴. L'article afirmava que el descobriment de la falsificació faria modificar gran part de les conclusions a què havien arribat certs homes de ciència sobre l'evolució de l'home primitiu.⁶⁶⁵ Ángel Zúñiga, corresponsal de *La Vanguardia Española* als EEUU, conclouia del frau, en un article titulat “Vivir estafando”, que “el hombre antes del Dilubio, era una solemne mentira”⁶⁶⁶ i l'agència Cifra considerava

⁶⁶⁰ El diari mencionava l'autoritat de Lemoine (veure nota 220).

⁶⁶¹ Meléndez 1951c.

⁶⁶² *Ibérica* 1951.

⁶⁶³ LVE 1951a.

⁶⁶⁴ Per un recull recent de bibliografia sobre el frau de Piltdown veure l'article: de Groote i et al. 2016. Goulden ha estudiat alguns aspectes del frau de Piltdown en relació amb la mediatització del cas (Goulden 2008).

⁶⁶⁵ Efe 1953.

⁶⁶⁶ Zúñiga 1953.

que amb aquella “superchería” quedava “más descalificada de lo que ya lo estaba la teoría del evolucionismo”, com publicava el diari *Ya*⁶⁶⁷. A l'*ABC* el frau de Piltdown tingué un ressò notable: més d'un article a pàgina sencera hi va dedicar la seva atenció. Jacinto Miquelarena⁶⁶⁸ opinava que “El descubrimiento de la farsa de ‘el cráneo de Piltdown’ ... parece empequeñecer y hasta ridiculizar cualquier otra simulación científica ... del pasado”⁶⁶⁹.

L'ús del frau de Piltdown per deslegitimar les teories sobre l'origen de l'home, la paleoantropologia i, fins i tot, la ciència en general, fou una estratègia que s'incrustaria en la premsa espanyola del moment⁶⁷⁰. Davant aquest atac generalitzat a la paleoantropologia, alguns experts afins al sector sortiren a la palestra pública en defensa de la disciplina. A les pàgines de l'*ABC*, Antonio García Bellido⁶⁷¹, prehistoriador, intentà desvincular aquell episodi fraudulent de la “bona ciència” i els mètodes científics tot denunciant que el frau de Piltdown era una “‘gamberrada’ pseudocientífica”. Bellido defensà l'honor dels paleoantropòlegs argüint que, de fet, els ossos de Piltdown implicaven una teoria que “- subrayémoslo - no acabaron de tragarse los especialistas”. En conseqüència, segons Bellido, des de la perspectiva científica, el frau de Piltdown “no hac[ía] cambiar un ápice los resultados hasta hoy obtenidos sobre el hombre primitivo precursor del actual”.

Miquelarena aludia explícitament en el seu article a arguments com els esgrimits per Bellido, amb certa sorna: “Se ha tenido mucho cuidado en advertir que esta burla ‘clarifica considerablemente el problema de la evolución humana’, porque el supuesto ‘eoanthropus’ de Piltdown no fué considerado nunca sino como ‘una curiosa aberración de las formas que prueban en otras partes de la tierra la transformación de las especies.’” Però, segons ell, aquell frau significava la derrota clara d'una certa cosmovisió ja que “Toda una cultura antropológica, en Inglaterra, se apoyaba desde

⁶⁶⁷ Crusafont 1953b.

⁶⁶⁸ Jacinto Miquelarena Regueiro (1891-1962) fou periodista i escriptor, corresponsal de l'*ABC* i un altre dels autors de l'himne *Cara al Sol*, juntament amb Foxá. Formà part del cenacle literari de Falange.

⁶⁶⁹ Miquelarena 1953.

⁶⁷⁰ El frau de Piltdown seria un cas molt mediàtic internacionalment: Walsh 1996.

⁶⁷¹ Antonio García y Bellido (1903-1972), arqueòleg espanyol i historiador de l'art, membre de la Real Academia de la Historia, catedràtic d'Arqueologia a la Universida de Madrid. Realitzà investigacions en alguns dels més importants jaciments de la Península Ibèrica. Seria el director de tesi de Martín Almagro Basch, que seria membre de l'AMP (Medeiros Martín 2012). Segons declaracions d'Almagro Basch, Bellido era d'orientació monàrquica (Gracia Alonso 2012:125).

1912 en ‘el hombre de Piltdown’” i, a causa del cas, “Pocos creen, fuera del Museo Británico, que D. Carlos Darwin sea salvado de la catástrofe”⁶⁷².

La defensa del discurs evolucionista respecte l’origen de l’home per part de García Bellido, però, acatava les convencions de la premsa espanyola del moment en matèria d’evolucionisme. En primer lloc, l’arqueòleg especificava que el seu mestre, Hugo Obermeier, a més a més de professor de la universitat de Madrid, era sacerdot catòlic. D’altra banda, després d’exposar la seva posició, aclaria l’acatament dogmàtic dels seus arguments: “¿Qué posición adopta la Iglesia ante estos problemas? ¿Hay contradicción entre los resultados hasta hoy obtenidos y las palabras geneísicas donde Dios crea al hombre a su imagen i semejanza? Adelantemos que no.” En aquest sentit, Bellido evocava l’“abismo insuperable” que separava l’home del mono pel fet de tenir una ànima divina. I, finalment, tot citant el seu mestre Obermeier, Bellido admetia uns límits del coneixement científic tant pel que feia a l’hominització com a l’origen de l’home: “el proceso de ‘hominización’ es cosa que podemos presumir pero que nunca llegaremos a conocer por entero”, de la mateixa manera que “los orígenes de la humanidad, sobre los cuales se tiende un velo de misterios”.

El frau de Piltdown va ser escollit, fins i tot, pel director del diari, aleshores Torcuato Luca de Tena, com a tema central de l’article per acomiadar l’any. L’article, titulat “Despropósito y metáfora sobre una quijada. Meditación de fin de año...para cualquier año”, se sumava a l’ús del frau com una eina adoctrinadora contra la cosmovisió materialista de la natura i, sobretot, contra l’opció política que significava el materialisme⁶⁷³. Luca de Tena convidava a meditar sobre el frau com una metàfora que havia de conduir a convèncer-se de la veritat de la cosmovisió cristiana de la natura. L’article començava amb una primera frase cautelosa en què concedia que l’Església no havia rebutjat la teoria de l’evolució. Però advertia que “aun aceptando a Darwin... el antropoide no sería otra cosa que el barro miserable sobre el que el Señor sopló su aliento.” Segons Luca de Tena, home afí al Grupo *Arbor*, la seva conclusió dels fets era “No hay, pues, hombres-monos, ni monos-sapiens.”

Així, l’*ABC*, un dels diaris més llegits d’Espanya, despedia l’any marcant un abans i un després per als estudis relatius a l’origen de l’home a partir del frau de Piltdown:

⁶⁷² Miquelarena 1953.

⁶⁷³ Luca de Tena 1954a, 1954b.

Desde hoy, cuantos pretendan falsificar al hombre-inteligente, libre y responsable-, manchar su genealogía, reducirlo a puro peso, forma y volumen, privándole de cuanto le ennoblece, tropezará con la grotesca carcajada de esta mandíbula del antropoide colgada, por obra y gracia de la mentira bajo el cráneo redimido del hombre de Piltdown.

Les paraules de Luca de Tena recolzaven el projecte del Grupo *Arbor* en la seva lluita contra una ciència desespiritualitzada que interpretés l'home a través de paràmetres numèrics i reaccions físico-químiques. En l'arenga de cap d'any del nou director del diari, el frau de Piltdown venia a donar la raó públicament al projecte cultural del Grupo *Arbor*, convidant-hi a la conversió com a propòsit d'any nou, i augurant-li la victòria: “A la postre, las alas siempre triunfan sobre la quijada.”

3.6.2. Premsa a l'exili

A la premsa de l'exili l'evolucionisme seguia essent un element més de l'oposició al règim franquista. Darwin i els seus llibres seguien essent ben rebuts per la seva contribució a la ciència, a la racionalitat, l'alliberació de la humanitat de les cadenes de la religió i la desdivinització de l'home. Els dos llibres més famosos de Darwin sobre l'origen de les espècies i l'origen de l'home seguien estant entre els llibres recomanats a la secció de lectures⁶⁷⁴, en contrast amb les recomanacions espanyoles. Darwin apareixia sovint citat entre els grans homes de la ciència, com a savi contribuent al progrés intel·lectual i social de la humanitat⁶⁷⁵. *Solidaridad obrera* es pregunta a les seves pàgines: “¿Cómo no admirar a Darwin, que al mismo tiempo nos revela el origen del hombre y asesta un golpe mortal a las explicaciones de la Biblia?” i el *Boletín de la Unión General de Trabajadores de España en el exilio* dedicava, l'any 1952, una pàgina sencera a una biografia de Darwin a partir del seu viatge amb el Beagle⁶⁷⁶. Darwin apareixia fins i tot als discursos de la Pasionària⁶⁷⁷.

Podem interpretar un cert diàleg entre la premsa de l'exili i l'imaginari difós per la premsa franquista sobre l'evolucionisme, fonamentat en arguments apareguts en revistes de reduïda circulació: veiem aparèixer contrarèpliques als arguments usats en unes i altra. Un exemple és l'argument antidarwinista dels límits de la raó humana que

⁶⁷⁴ Solidaridad Obrera 1950, 1953.

⁶⁷⁵ Barros 1953; Leval 1953.

⁶⁷⁶ BUGTEE 1952.

⁶⁷⁷ Ibarruri 1953.

apareixia tant sovint a la premsa espanyola, que repetia que hi havia misteris de la naturalesa que s'escapaven a la ment humana. La insistència en defensar uns límits per a la raó humana, era vista des de la premsa de l'exili com una estratègia per conservar tot l'edifici muntat al voltant de la religió: “El misterio, de esta manera, sigue en pie, es decir, la teología, la metafísica y la superstición; Dios, en una palabra”. Segons la premsa de l'exili, el misteri era l'antítesi de la ciència i significava “el ánora de salvación a la que se agarran con la desesperación de los moribundos, todos aquellos que sienten el horror o el miedo a la ciencia.”⁶⁷⁸

Un altre exemple és la rèplica al discurs difós pels antidarwinistes que la visió materialista i mecanicista de la natura era freda, trista, sense ànima. Des de la premsa de l'exili s'intentava dotar de poesia i “ànima” la concepció monista de la naturalesa (com una qualitat general de tot allò que viu), per contrarestar el discurs pessimista i descoratjador dels qui acusaven la teoria de l'evolució de “rebajar la naturaleza viva a un mecanismo sin alma ... y destruir toda poesía”.⁶⁷⁹ L'eslògan de la “lucha por la vida”, altament associat al darwinisme en la premsa franquista per desprestigiar-lo, també era constestat des de la premsa de l'exili. Segons les pàgines de *Solidaridad Obrera*, de visió anarquista, més pròxima a la visió cooperativista de Kropotkin⁶⁸⁰, aquesta lluita per la vida mal entesa era defensada pel que qualificaven de pseudodarwinisme. Aquesta diferenciació semàntica era paral·lela a la duta a terme dins l'Espanya franquista per distingir entre neodarwinisme o evolucionisme materialista, reprobable, i evolucionisme moderat, acceptable⁶⁸¹.

A la premsa de l'exili també trobem una reacció al discurs que s'estava construint des de plataformes culturals com *Arbor* segons el qual la ciència materialista s'estava convertint (o tenia pretensions de convertir-se) en una nova religió. *Solidaridad Obrera* es defensava expressant el caràcter limitat i, per tant, sense capacitat d'establir dogmes, de la ciència: “No hay ciencia absoluta, no hay sino ciencias particulares.”⁶⁸² Aquí ressonaven les acusacions de ciència dogmàtica i les qualificacions d'apòstols

⁶⁷⁸ Blade Desumvila 1951.

⁶⁷⁹ España Libre 1952.

⁶⁸⁰ Sobre l'apropiació de Darwin i el darwinisme per part dels anarquistes, dels comunistes libertaris i en particular per Kropotkin amb la seva teoria del “recolzament mutu”, veure: Girón Sierra 1996, 2005, 2010.

⁶⁸¹ Nicolai 1953.

⁶⁸² de Gourmont 1953.

dirigides als defensors de la ciència materialista que s'havien proferit des d'òrgans tradicionalistes catòlics. La ciència no era absoluta i la seva autoritat s'havia d'entendre amb límits, segons defensaven les pàgines de *Solidaridad Obrera*. Per altra banda, a la premsa de l'exili podem trobar una versió de la ciència plenament vinculada a la idea de progrés: com un triomf col·lectiu del cervell humà que s'anava acumulant “formando una montaña”⁶⁸³. Les crítiques a les quals es contestava amb els arguments vistos més amunt no venien només dels mitjans franquistes: la pròpia premsa de l'exili mostrava certa actitud crítica i diversitat d'opinió⁶⁸⁴.

A part dels xocs entre els dos discursos, hi trobem també similituds: la concepció que la filosofia proporcionava a la ciència els principis fonamentals i el mètode general a partir del qual obrar era comuna a les dues premses. Per tant, estaven d'acord en què la ciència estava vinculada a una certa concepció del món. Si aquesta concepció era errònia, la ciència basada en ella també ho seria. En l'elecció d'aquesta filosofia de base radicava la diferència, i per això era tant important el proselitisme i esmerçaven tants esforços en aconseguir difondre la pròpia versió. Així, la revista *Nuestro tiempo* transmetia una visió antitètica a la difosa per les publicacions franquistes, segons la qual la ciència practicada fora dels principis del materialisme dialèctic era una ciència subjectiva, no basada en fets empírics, mala ciència: “En nuestros días, el materialismo dialéctico es el fundamento filosófico de la verdadera ciencia. Los hombres de ciencia que parten de posiciones idealistas y subjetivistas, encuentran bloqueados los caminos que conducen a la verdad científica”⁶⁸⁵. L'objectiu divergia, però les estratègies eren compartides: de la mateixa manera que els defensors franquistes d'una ciència catòlica defensaven que el materialisme era una presó per a les ments dels homes de ciència, a les pàgines de l'exili s'usava exactament el mateix argument en sentit contrari.

En aquesta hegemonia buscada des de l'exili, la condemna de la fusió de la religió i la ciència era general. La sensació d'inferioritat i impotència de l'home del carrer davant de l'Església, omnipresent i omnipotent, era part intrínseca del discurs i aflorava amb

⁶⁸³ de Gourmont 1953.

⁶⁸⁴ Cordón 1950:95; García Prados 1950.

⁶⁸⁵ Sánchez Vázquez 1953:23.

esplendor en tires d'humor com les que publicava *Cultura y Democracia*, usant l'humor com a “arma de lucha popular” (Figura 9)⁶⁸⁶.

Mentre Calvo Serer propugnava una ciència cristiana, espiritual, amb el control de l'Església com a única solució, i es recolzava en autoritats estrangeres per legitimar la seva postura des de la premsa oficial franquista, des de l'exili es podien llegir crítiques a aquesta concepció de la ciència. En un article titulat “El obscurantismo elevado a la categoría de “ciencia””, es criticava explícitament aquesta fusió de ciència i fe i la confiança en l'autoritat de científics eclesiàstics. D'aquesta pràctica se n'acusava explícitament el CSIC⁶⁸⁷. L'estratègia, però, buscava un mateix objectiu: tractar d'aconseguir una hegemonia cultural de les pròpies idees. Com *Cultura y Democracia* manifestava en l'editorial del seu número de llançament, la revista venia “a luchar contra el franquismo en el terreno de la cultura y de las ideas”⁶⁸⁸.

3.7. Crusafont i el Grupo *Arbor*. Un altre intent fallit

Crusafont volia situar-se i situar la seva Secció de Paleontologia del Museu de Sabadell en un bon lloc dins la “jerarquia” del CSIC i de la Universitat. A causa de l'endarreriment en la seva carrera acadèmica com a paleontòleg (Crusafont era només dos anys més jove que Meléndez, ja catedràtic a Granada, quan ell tot just es llicenciava en ciències naturals), el sabadellenc no havia tingut opció a optar a la càtedra de Paleontologia de Barcelona que va sortir a oposició l'any 1949 i que va guanyar Ramon Bataller Calatayud⁶⁸⁹, eclesiàstic geòleg i paleontòleg creacionista. Bataller, un cop aconseguida la càtedra, no va considerar la secció de Paleontologia de Sabadell com a secció pròpia, per la qual cosa, sota la normativa vigent, la secció quedava privada de reconeixement dins del CSIC i els seus treballadors, sense sou⁶⁹⁰. Això venia després de la negativa del Grupo *Arbor* a publicar-li un article a la revista del CSIC.

⁶⁸⁶ *Cultura y Democracia* 1950c:75.

⁶⁸⁷ *Cultura y Democracia* 1950b:96.

⁶⁸⁸ *Cultura y Democracia* 1950a:1.

⁶⁸⁹ Josep Ramon Bataller Calatayud (1890-1962) fou el primer catedràtic de Paleontologia de la Universitat de Barcelona; Director del Museo de Geología del Seminario Conciliar de Barcelona des de 1926, que es vinculava al CSIC després de la guerra, que va continuar amb el seu successor Lluís Via i Boada, al front del Museu de 1962 a 1991.

⁶⁹⁰ Crusafont 1950a; Mañosa 1995.

En aquest context, l'any 1950 es va començar a planejar el monogràfic sobre evolucionisme del Grupo *Arbor*, però Crusafont no era entre els escollits a participar-hi. Assabentar-se d'això va ser la gota que va fer vessar el got. Ho podem apreciar en aquesta carta adreçada a Bermudo Meléndez en què surten a la superfície totes les preocupacions esmentades. Després de queixar-se de la seva situació com a “Colaboradores honorarios del CSIC” a causa de l'acció de Bataller, Crusafont diu:

creía que solo con el esfuerzo personal podía ascenderse - más o menos penosamente- hacia la meta. Pero ahora he comprendido -seguramente demasiado tarde- que ello no basta ni mucho menos. Ya sabes la cuestión de la Cátedra de Barcelona, asunto este que me remueve tanto el estómago como el corazón, ya sabes (o quizás solo puedas suponer) lo que significa lo que nos ha hecho Bataller. Ya sabes mi desengaño cuando mandé aquel trabajo a *Arbor* que me fue devuelto y ahora sólo me faltaba saber que preparaban un número dedicado a la Evolución orgánica y no me han invitado a colaborar. Tu sabes cuanto esfuerzo he dedicado a este estudio y sabes que fui de los primeros en tocar este tema en España en estos últimos años, desde las nuevas corrientes...⁶⁹¹

El desengany, i la seva sensació d'*outsider*, s'agreuja quan arribà a les seves orelles que l'organització del monogràfic que *Arbor* preparava sobre l'evolucionisme corria a càrrec de Bermudo Meléndez:

Cuando las cosas suceden así, con sistemática 'ortogénesis' el dolor es mucho mayor porque no sé qué hados se confabulan para hacerte la vida imposible....me dijeron que eras tú quien cuidaba de este número extraordinario de 'Arbor' sobre evolucionismo. Si es así no me alcanza a comprender cómo no me invitaste o no me has invitado a colaborar. Y si no es así y podía estar en tu mano señalar mi nombre para este número, no sé cómo no lo has hecho o intentado y me lo has dicho. Si no estaba en tu mano ya comprenderás otro aspecto de mi disgusto, pues sin menospreciar a nadie y sin querer alardear de nada, creo que se me hace una perfecta injusticia.

El disgust de Crusafont era majúscul: “te digo de verdad que tal como están las cosas muchas veces he pensado en el suicidio científico”⁶⁹². Pel que es després del disgust de Crusafont, la participació al monogràfic significava quelcom més que la publicació d'un article: hi projectava la plasmació de la consolidació acadèmica i el

⁶⁹¹ Crusafont 1950a.

⁶⁹² Crusafont 1950a.

reconeixement de la seva trajectòria professional. Formar part del projecte del Grupo *Arbor* semblava una fita important entre els objectius de Crusafont.

Meléndez s'afanyà a respondre a Crusafont aclarint que, com hem vist més amunt, ell no estava al càrrec del monogràfic d'*Arbor*, sinó que l'havia contactat Calvo Serer per proposar-li de participar-hi, i que l'índex de col·laboracions havia estat decidit prèviament. Bermudo acabava la carta amb una conjectura sobre el possible perquè d'aquella “marginació” de Crusafont del monogràfic i amb un consell per a resoldre-la:

Lo que aún no me he explicado es por qué rechazaron aquel artículo tuyo de *ARBOR* sobre evolucionismo, que luego publicaste en Sabadell. Quizá de aquí provenga todo. Esa publicación tuvo muy poca difusión, y tu nombre era poco conocido en el terreno evolucionista. Por eso, es necesario que publiques cosas en *Estudios Geológicos*, que sin duda tiene mayor difusión.⁶⁹³

Així, el gener de 1951, Crusafont enviava a *Estudios Geológicos*, l'òrgan d'expressió de l'Institut Lucas Mallada dins del qual Bermudo Meléndez era “jefe de sección” de Paleontologia, un “estat de la qüestió” sobre evolucionisme titulat “El tema de la evolución orgánica en España” que en bona part constituïa una reivindicació de la seva pròpia feina en el camp de l'evolució. I, uns mesos més tard, enviava a Meléndez l'esborrany d'“Una fase estelar en la historia Paleobiológica”, on fonamentava les seves conclusions finalistes en la interpretació de fets del registre fòssil⁶⁹⁴ amb la intenció de contribuir a establir les bases científiques del finalisme, al costat dels seus col·legues Leonardi, Blanc i Vittorio Marcozzi⁶⁹⁵.

Meléndez, quan llegí l'esborrany en quedà admirat. El qualificà “de la máxima actualidad”, s'hi declarà plenament d'acord i veié, en la línia defensada per Crusafont, l'únic camí possible per a l'estudi de l'evolució:

⁶⁹³ Meléndez 1951b.

⁶⁹⁴ Iglesias Diéguez 1998:120. Per a un aprofundiment en els arguments i tesis de Crusafont en els seus articles veure: Iglesias Diéguez 1998.

⁶⁹⁵ Vittorio Marcozzi (1908-2005), antropòleg jesuïta, fou professor de Qüestions científiques de biologia i antropologia a la Pontificia Universitat Gregoriana de Roma (Ghirlanda 2005). Fou autor de diversos llibres sobre l'origen de l'home i l'evolució, amb una visió finalista i teïsta, que serien traduïts, publicats i comentats a l'Espanya de Franco. Col·laboraria amb la Görres Gesellschaft, associació alemanya per a la promoció de la ciència catòlica, juntament amb diversos membres de l'AMP (Marcozzi et al. 1960). Seria requerit com a expert en matèria d'evolució en el Concili Vaticà Segon. Participaria a les terceres Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5).

Ya sabes que yo, como tu, soy un convencido de la finalidad de la evolución orgánica, y que en este sentido me vengo expresando siempre en mis trabajos, especialmente en mi “Tratado de Paleontología”. Creo seriamente que la única solución posible hay que buscarla por este camino, y que las hipótesis antifinalistas o mecanicistas, no son otra cosa que inútiles intentos de explicar la evolución con la idea preconcebida de que Dios no existe o de que no ha intervenido en ello...¡absurdo!⁶⁹⁶

Meléndez li recomanà de publicar-lo a *Estudios Geológicos*: ells mateixos s’ocuparien de tot - canvis de gràfics, etc. - i es publicaria molt ràpid. L’article sortí publicat sota el títol “El tema de la evolución orgánica en España” al número catorze de la revista d’aquell any, al juny⁶⁹⁷. Aquell mateix mes sortia el monogràfic d’*Arbor*.

3.7.1. Els paleontòlegs espanyols i l’“aireación” de l’evolució

Finalment, doncs, una de les primeres publicacions en una revista científica dedicades al tema de l’evolució que es publicaren a l’Espanya de Franco fou “El tema de la evolución orgánica en España”, que Crusafont publicà a *Estudios Geológicos*⁶⁹⁸. L’article evidenciava una manca de treballs i difusió sobre el tema des de l’àmbit científic espanyol i feia una crida als biòlegs perquè gressin la seva atenció cap al que ell descrivia com un moviment incipient que certs paleontòlegs estaven protagonitzant, amb Bermudo Meléndez i ell mateix en un lloc destacat.

L’article feia especial èmfasi en visibilitzar la posada en circulació del tema de l’evolució per part d’aquest grup: “quiero hacer recaer la atención de los biólogos españoles sobre el movimiento que en nuestra patria empieza a evidenciarse hacia la aireación de este tema, que raras veces ha sido enfocado desde aquí.”⁶⁹⁹ Crusafont presentava aquest “movimiento” en l’article com un moviment pioner d’un canvi a Espanya, tant en l’àmbit científic com en el divulgatiu.

Construint un discurs harmònic amb el del Grupo *Arbor* i l’aparell propagandístic del règim, Crusafont promocionà la visió d’Espanya com el lloc idoni per tractar i estudiar el tema de l’evolució. El científic espanyol posseïa els principis segurs i sans

⁶⁹⁶ Meléndez 1951b.

⁶⁹⁷ Crusafont 1951e.

⁶⁹⁸ Crusafont 1951c.

⁶⁹⁹ I següents: Crusafont 1951c:159.

sobre els quals generar un discurs que desfés la confusió existent i fos apte per a ser “airejat”: “precisamente los españoles, por su manera de ser ponderada e imparcial, son quienes más pueden estar llamados a establecer un cierto orden dentro del laberíntico confusionismo de hoy en día.”

Aquesta idoneïtat del científic espanyol per a aquesta tasca provenia, com s'evidenciava en diverses ocasions al llarg del text, del fet de formar part d'un estat que defensava una confessionalitat catòlica oficial i una ciència catòlica en conseqüència. En una legitimació del projecte oficial de ciència catòlica que promocionava el Grupo *Arbor*, Crusafont reivindicava aquest moviment d'aireig de l'evolució iniciat pels paleontòlegs espanyols com un requisit per a la consecució del projecte: “Este movimiento español, es pues, necesario.”⁷⁰⁰

Presentat d'aquesta manera, era convenient, doncs, que la versió espanyola circulés no només pel territori nacional, sinó per l'internacional, intenció que quallava perfectament amb l'ambició de Crusafont de fer-se un lloc en la paleontologia més enllà de les fronteres nacionals. L'estratègia de Crusafont en aquest sentit tingué dos fronts: un, crear una xarxa de contactes, amb vincles fermes i col·laboracions estables, amb la comunitat científica internacional dedicada a la paleontologia; l'altre, aconseguir difondre els seus treballs pels mitjans científics de difusió internacionals.

Pel que fa al primer front, en aquest període Crusafont endegà els Cursos de Paleontología de Sabadell, uns dels esdeveniments científics més importants del món de la paleontologia a l'Espanya del moment, amb ressò i reconeixement internacionals. Els Cursos reuniren a la capital vallesana personatges de prestigi del món de la paleontologia de diversos països europeus i també americans i foren altament reportats a la premsa local i nacional⁷⁰¹.

Quant al segon front, la meta de Crusafont seria publicar a *Evolution*, la revista amb més difusió i més prestigiosa del moment pel que feia a estudis d'evolució. En aquest període, Crusafont començaria els tràmits i indagacions necessàries per a aconseguir-

⁷⁰⁰ En aquest sentit Meléndez expressaria, un any més tard: “la manera ortodoxa de pensar española en este problema ... va siendo conocida en el mundo, precisamente en un momento crucial, en que el materialismo amenaza con invadir todos los ámbitos del saber humano, a manera de freno frente a esa ola que intenta anegar los valores morales eternos en que descansa nuestra civilización” (Meléndez 1952c:40).

⁷⁰¹ El primer Curso aparegué a LVE diverses vegades: LVE 1952b; V. 1952a, 1952b, 1952c. Sobre els Cursos, veure apartat: “Els Cursos Internacionales de Paleontología de Sabadell”.

ho, a través d'una relació epistolar amb el paleontòleg estatunidenc George Gaylord Simpson⁷⁰² que tot just començava però que havia de durar anys i que acabaria portant Simpson a visitar el Museo de Sabadell⁷⁰³. Simpson, considerat un dels pares del neodarwinisme, era fundador i membre del consell editorial d'*Evolution*.

A més a més, a nivell nacional, Crusafont semblà adoptar una estratègia per fer-se visible tant a l'esfera pública com en els cercles científics i va començar una estratègia de difusió de tota activitat que duia a terme o organitzava. Fins i tot arribà a realitzar un documental divulgatiu, amb guió escrit per ell mateix, sobre paleontologia en el Vallès i sobre la secció de paleontologia del museu de Sabadell. Crusafont semblava plenament resolt a esmenar la manca de visibilitat i circulació de la seva feina que Meléndez havia apuntat com a possible causa de la seva “marginació” per part del Grupo *Arbor*⁷⁰⁴.

3.7.2. L'auge paral·lel de Crusafont i el seu evolucionisme a l'esfera pública

Durant els anys cinquanta la presència de Crusafont a l'esfera pública va augmentar de manera molt notable. El nom de Crusafont sonà a la premsa de manera reiterada a través de l'anunci d'aquelles activitats que organitzava o en què participava com a membre de les diverses entitats de què formava part o com a prohoms de la ciutat de Sabadell⁷⁰⁵. Aquesta visibilitat mediàtica fou el resultat d'un esforç personal: Crusafont va ser molt actiu en aquest aspecte. L'activitat mediàtica de Crusafont indica que era conscient de com d'important era la imatge pública i el fet de ser present als mitjans de comunicació per aconseguir un lloc professional i difondre i implantar les seves teories científiques⁷⁰⁶.

La voluntat de difusió del seu concepte d'evolució es materialitzà en aquesta etapa en conferències adreçades a la comunitat científica (com la que donà el 25 de novembre de 1951 davant la Institució Catalana d'Història Natural (ICHN)) (Figura

⁷⁰² Veure nota 310.

⁷⁰³ Destino 1960.

⁷⁰⁴ El documental es titulava: “La historia de un mundo perdido”. Sobre aquesta i altres estratègies de visibilització i retòrica de marginació veure: Acosta 2013; Agustí 1994a; Crusafont 1951a, 1951b; Crusafont Sabater i Crusafont 1994; Meléndez 1951c.

⁷⁰⁵ El 2 de febrer de 1952 la ciutat de Sabadell retia homenatge a Crusafont per la seva labor científica. El motiu del sopar homenatge fou l'obtenció del premi extraordinari de la Facultat de Ciències de la Universitat Central per part de la tesi de Crusafont (AMC 1952b; Roldán 1952).

⁷⁰⁶ Acosta 2013.

10), passant per un públic profà en la matèria però instruït (a la Fundació Bosch y Cardellach, a la Sociedad Astronómica de España y América o al Museo de Sabadell), fins a un públic general (conferències organitzades per la Bosch y Cardellach per difondre els treballs que s'hi feien, activitats divulgatives al Museo de Sabadell durant les festes municipals o en alguna efemèride, visites de col·legis a l'exposició de fòssils, conferències a centres excursionistes...) ⁷⁰⁷. Crusafont sovint utilitzava els mateixos materials per a sessions amb diferents públics. Per exemple, els continguts de la conferència que donà Crusafont a la ICHN ja havien circulat prèviament en un àmbit més divulgatiu: en el XX aniversari de la inauguració del Museo de la Ciudad de Sabadell, Crusafont donaria una conferència titulada “El evolucionismo, hoy”, dins el III Ciclo de conferencias Museu de la Ciudad de Sabadell ⁷⁰⁸ (Figura 11).

Davant de tots aquests públics, Crusafont defensava l'evidència de finalisme en l'evolució (“no podem negar un aspecte de rigorosa finalitat” ⁷⁰⁹), ordenada i preconcebuda, plenament compatible amb la idea de creació divina. Crusafont difonia la seva idea d'evolucionisme en ple acord amb el dogma sota denominacions tan conciliadores com “Creacionismo evolutivo”:

en la Sociedad Astronómica de España y América, el doctor don Miguel Crusafont, jefe de la Sección de Paleontología del Museo de Sabadell dio una conferencia titulada “Creacionismo evolutivo”. Mencionó que el estudio objetivo y desapasionado de los fósiles conduce a la realidad del evolucionismo que se concilia con la idea de un Dios creador. En la evolución hay progreso, adaptándose la vida a la evolución del planeta. El último término de este progreso es el hombre, que es su superación. Terminó la sesión proyectándose la película “La historia de un mundo perdido”, dirigida por el conferenciante y que hace referencia a los animales que vivieron en pasadas eras geológicas, en el Valles y en el Panades. El doctor Crusafont fue calurosamente aplaudido. ⁷¹⁰

També recolzava la necessitat de la filosofia per interpretar les dades de la ciència, i se sumava al discurs de posar límits al coneixement de la ciència, partidari de l'existència de misteris indesxifrables, com l'origen de la vida: “no hem de pretendre

⁷⁰⁷ AMC 1950a, 1950b, 1952a, 1953a, 1953b, 1950c, 1950d, 1950e, 1951a, 1951b, 1951c, 1951d, 1951e, Crusafont 1950b, 1951d, 1952, 1953b; LVE 1953; V. 1952a.

⁷⁰⁸ AMC 1951b, 1951e.

⁷⁰⁹ Crusafont 1952:7.

⁷¹⁰ LVE 1953.

que la Ciència resolgui els problemes que únicament la nostra fe ha d'elucidar"⁷¹¹. Davant dels membres de la ICHN, als quals se sumava com a “nosaltres, creients fervorosos” proclamava: “Evidentment som vitalistes, i avui crec que ningú no s'escapa d'aquesta manera de considerar el problema”⁷¹². Més endavant concretava encara més: “som vitalistes i teistes, i fins aquí tenim el nostre problema ben clarament resolt”⁷¹³.

3.7.3. “Contra el confusionismo”: El lloc del científic a la premsa

L'“aireig” públic de l'evolució que es donà a la premsa general en aquest període, sobretot arrel del frau de Piltdown, donà peu perquè es comencés a forjar la reivindicació del lloc del científic a l'esfera pública. Es féu a través de l'apropiació del discurs de confusionisme, ja en circulació, que permetia crear la necessitat d'un periodisme informat en termes de ciència. Aquesta reivindicació, que acabaria saltant als diaris, com veurem en el capítol següent, es gestaria en cercles restringits en aquesta etapa: Crusafont començà a sargir aquest discurs en els seus cercles de confiança. L'any 1950, en una conferència titulada precisament “Contra el confusionismo”, davant del ple de la Fundación Bosch y Cardellach, Crusafont, director de la fundació, exposava:

Cada uno desde el escaño de su especialidad, tendría que denunciar con franqueza y sin eufemismos las semillas de confusionismo que hoy en pleno siglo XX siembran todavía personas que la gente considera autorizadas, y que lo son en la rama que les incumbe, pero que fallan notablement así que se lanzan por senderos por ellos poco hollados.⁷¹⁴

Per a ell, científic dedicat a l'evolució, no eren certs intel·lectuals, científics o filòsofs els que provocaven confusió entorn a aquest tema (com el discurs del Grup *Arbor*

⁷¹¹ Crusafont 1952:11.

⁷¹² Crusafont 1952:7. Segons definia Pelayo, l'any 1948: les “tendencias vitalistas...buscan ...una explicación al hecho particularmente evidente para los paleontólogos de que la evolución siga siempre una dirección determinada, y afirman que ésta sigue caminos bien definidos, los cuales no están determinados de una manera mecánica, sino que obedecen a una causa interior o a una fuerza inmaterial que obra dirigiendo la evolución. Esta fuerza recibe diversos nombres según los autores; es el “impulso vital” de Bergson, es la “entelequia” de Driesch, la “aristogénesis” de Osborn, la “inteligencia orgánica” de von Hartmann y la que nuestro insigne geólogo Sr. Cueto llama “fuerza biogenética” (Meléndez 1948d:10).

⁷¹³ Crusafont 1952:11.

⁷¹⁴ I següents: Crusafont 1950b.

defensava), sinó els qui la transmetien malament al poble, els periodistes mal informats o, simplement, mals periodistes.

Crusafont denunciava el poc coneixement de l'estat actual de la qüestió de certs periodistes que abordaven el tema de l'evolució i deslegitimava les seves postures per retrògrades o desfasades: “es lastimoso que en nuestro país haya todavía quien viva a remolque de los conocimientos de 25 años atrás”. També usava aquesta estratègia per desmuntar la vinculació difosa a la premsa entre darwinisme i ateisme o comunisme. Arrel d'un article d'Ángel Zúñiga⁷¹⁵, de qui hem vist el seu degoteig antievolucionista a la premsa des de la seva corresponsalia a Nova York per a *La Vanguardia Española*, Crusafont s'indignava de la següent manera:

¿Pero, por Dios, todavía estamos así? ¿Hemos de propalar todavía que el darwinismo significa ateísmo o cualquier cosa contraria a la Religión? ¿No es eso volver a las estúpidas polémicas del siglo pasado y del comienzo del nuestro? Entendamos de una vez que el darwinismo es una explicación mecánica de los fenómenos naturales de la evolución biológica y está al margen como tal doctrina de las cuestiones dogmáticas.

Un altre article, aquest cop al *Diario de Barcelona*, li va servir per continuar justificant la necessitat del científic a la premsa:

en el Diario de Barcelona, Ramón Rucabado⁷¹⁶ ha hablado del evolucionismo con una especie de frenesí fijista que hace reír a los naturalistas y que demuestra que este buen señor, magnífico escritor por otra parte, no conoce nada o muy poco de los avances de la ciencia biológica.

Crusafont concedia que aquells comentaris pretenien “robustecer los dogmas” però denunciava que en realitat complicaven les coses “haciendo un flaco servicio a los principios que creen defender”. Per tant, Crusafont recalcava que la “bona fe” dels qui els escrivien no els eximia de responsabilitat: “la verdad es preciso defenderla con rigor científico y por los que corresponde hacerlo. No son asuntos que se puedan tratar a través de un artículo ribeteado de buena literatura, pero de mala ciencia.”

⁷¹⁵ Ángel Zúñiga (1911 - 1994), periodista especialitzat en crítica cinematogràfica i teatral, fou articulista de la revista *Destino*, del diari *El Noticiero Universal* i corresponsal durant 27 anys de *La Vanguardia Española* a Nova York. Fou també un escriptor prolífic.

⁷¹⁶ Ramon Rucabado i Comerma (1884-1966), escriptor, activista i polemista, va defensar els principis socials i morals del cristianisme entesos dins les convencions tradicionals. Va ser director del setmanari *Catalunya Social* (1921-1936) i va col·laborar a *La Veu de Catalunya*, *La Catalunya*, *La Paraula Cristiana*, *La Revista*, etc. Va publicar més de vint llibres i opuscles. L'any 1942 inicià la col·laboració regular al *Diario de Barcelona*, que perdurà fins a la seva mort.

Aquest discurs li servia també per legitimar el seu propi discurs sobre evolucionisme i reivindicar-ne públicament el ple acord amb la veritat revelada: “los avances científicos no hacen sino elevar las verdades dogmáticas y que no tenemos que esconder la cabeza bajo el ala ante los nuevos descubrimientos, ignorarlos o, en el peor de los casos, aparentar que los ignoramos.”

Les reaccions de la premsa espanyola al frau de Piltdown van portar nova matèria primera per a engruixir aquest discurs⁷¹⁷. En una altra conferència titulada “Descobrimient d’una mistificació al British Museum d’història natural”⁷¹⁸, Crusafont admetia que el cas havia “suscitat comentaris de gran calibre i per a tots els gustos” a la premsa del país. A propòsit de l’escàndol paleoantropològic, el diari *Ya*, sentenciava: “Con ello queda más descalificada de lo que ya lo estaba la teoría del evolucionismo”. Crusafont, que recalcava que la notícia havia estat difosa “sota la garantia de l’agència Cifra”, exclamava indignat: “Els periodistes sembla que visquin encara a l’edat de pedra.”

Crusafont utilitzà el tractament del cas a la premsa espanyola per enaltir la imatge del científic que, com hem vist, havia patit descrèdit arran d’aquell episodi: Crusafont s’apuntà al discurs que ja hem vist defensat per Bellido a l’*ABC* (i ridiculitzat a les pàgines del mateix diari), explicant que el fòssil era ja dubtós prèviament i que els “paleontòlegs no es varen deixar ensarronar així com així”. Assegurà, també en línia amb Bellido, que el relat de la paleontologia, avalat per restes verídiques que el corroboraven, no canviava gens a causa del frau, com s’havia intentat fer creure i defensà la vigència de la teoria de l’evolució dels atacs percebuts: “dir que la teoria de l’evolució es desacredita pel fet de la descoberta d’aquesta falsificació equivaldria a dir que som a l’hivern solament pel fet que en el jardí d’una casa no hi hem vist flors”. El discurs de Crusafont reivindicava l’àrdua i feixuga feina del científic i frivolitza la del periodista: “No costa gaire intentar el descrèdit dels científics que han de lluitar sempre amb insuficiència de dades”.

Crusafont presentava els científics com els portadors de concòrdia i els periodistes com els instigadors de la confusió: “quan els científics de tot el món han sabut fer callar les estridències de les inútils polèmiques del segle passat i han trobat les més

⁷¹⁷ Veure apartat “El frau de Piltdown: “Así se escribe la historia. Confundiendo los monos con los hombres””.

⁷¹⁸ I següents: Crusafont 1953b.

pures veus de concòrdia, els periodistes encara vegeten per entre les boires del segle XIX.” La comprensió que havia mostrat prèviament vers les intencions dels difusors de comentaris desinformatats sobre l’evolució a la premsa es transformava, arran del frau de Piltown, en un atac despietat que arribava a qualificar aquelles peces periodístiques de “comentaris gràvids d’estultícia”. De moment, però, la seva crítica es quedaria en l’àmbit dels “pocs i garbellats”⁷¹⁹.

3.7.4. Els primers fruits de l’estratègia i una amonestació

Amb tot plegat, Crusafont aconseguia, entre 1950 i 1953, el doctorat, el premi extraordinari de tesi doctoral, un acte d’homenatge de la ciutat de Sabadell per aquest motiu a la seva persona al qual s’adheriren nombrosos paleontòlegs del país⁷²⁰, l’honor de ser “la personalitat destacada de les ciències naturals a Catalunya” escollida per la Institució Catalana d’Història Natural per donar el discurs inaugural del curs 1951-1952⁷²¹, i, sobretot, l’adhesió al CSIC de la Secció de Paleontologia del Museu de Sabadell juntament amb la qualificació de Jefe de Sección d’aquesta⁷²². A nivell internacional Crusafont era proposat per Simpson per esdevenir membre de la Society of Vertebrate Paleontology⁷²³.

L’activitat de Crusafont suposava una promoció de la paleontologia espanyola de cara a l’exterior, i una legitimació de la política científica oficial de cara a l’interior. A més a més, creava lligams entre un grup de paleontòlegs reconeguts internacionalment, afins a la versió finalista i teista que el règim tolerava i que el Grupo *Arbor* promocionava des de la seva plataforma de difusió dins del CSIC. Malgrat això, la prolífica tasca divulgativa que Crusafont va desenvolupar a través de conferències i col·loquis durant aquest període - activitats que més va augmentar Crusafont en aquests anys amb certa llibertat d’acció en el seu àmbit d’influència - va rebre un toc

⁷¹⁹ Veure nota 413.

⁷²⁰ Hernández Pacheco et al. 1952

⁷²¹ En una circular, la Institució Catalana d’Història Natural anunciava una sonada inauguració del curs 1951-1952, “amb un discurs a càrrec d’una personalitat destacada de les ciències naturals a Catalunya”, que anà a càrrec de Miquel Crusafont. El tema que trià fou l’“Evolució, avui” (Camarasa 2000:152).

⁷²² Meléndez 1952a.

⁷²³ Simpson li escriu, possiblement en resposta a la demanda d’informació de Crusafont: “You are certainly more than qualified for membership in the Society of Vertebrate Paleontology. It is necessary only to be nominated by a present member and then elected at the annual meeting which will be held next month. It will give me great pleasure to nominate you and you will certainly be elected to membership at that Meeting” (Catalá Gorgues 2013a:350; Simpson 1953).

d'atenció: el 2 de novembre de 1953, Crusafont rebia una notificació del Ministerio de Información y Turismo, signada pel delegado comarcal José Deu, que prohibia la celebració de col·loquis en l'organització dels quals no hi hagués intervingut la Delegación Provincial de Información y Turismo o l'Escuela de Periodismo (Figura 12).⁷²⁴

El Director General de Información era, com hem dit, Florentino Pérez Embid, secretari de la revista *Arbor*, mà dreta de Calvo Serer, i un dels instigadors principals del projecte *Arbor*. Podria ser que l'eclecticisme de qui es descrivia per carta a Simpson com a “finalista dentro del punto de vista materialista”⁷²⁵, encara era vist amb recel des del si del Grupo *Arbor*.

3.8. La lluita pel poder a la palestra pública

3.8.1. *Comprensivos y excluyentes*

La conquesta de visibilitat i creixent influència d'aquest autoanomenat “sistema de ideas” i “de hombres con ideas”⁷²⁶ a principis dels anys cinquanta provocà una contesta política, lliurada a nivell cultural (en llibres, revistes, conferències...), entre dues faccions del règim franquista amb interessos polítics excloents i que havien anat escalant posicions a parts semblants: guany de càtedres, control d'instituts i revistes, etc. Ambdues faccions aspiraven a oferir al règim un discurs legitimador que establís el futur de la dictadura, però divergien en com dur-lo a terme.

Per una banda hi havia els tradicionalistes, catòlics integristes i monàrquics restauracionistes agrupats al voltant de Calvo Serer i el Grupo *Arbor*, la Generación del 48⁷²⁷. Com hem vist, comptaven amb la Dirección General de Información (Florentino Pérez Embid), ampli poder dins del CSIC i recolzaments importants dins de l'Opus Dei⁷²⁸. Per altra banda, hi havia els falangistes crítics amb el nacionalcatolicisme integrista (que pretenia minvar competències a l'Estat en favor de l'Església) i amb la restauració monàrquica que s'havien agrupat al voltant dels intel·lectuals Dionisio Ridruejo (1912-1975), José Ortega i Gasset (1883-1955), Pedro

⁷²⁴ Deu 1953.

⁷²⁵ Crusafont 1953a.

⁷²⁶ Saumells 1951a.

⁷²⁷ Veure nota 251.

⁷²⁸ Per això alguns autors s'hi han referit com a “grupo del Opus Dei” (Prades Plaza 2012a:109).

Láin Entralgo (1908-2001) i Antonio Tovar (1911-1984): la Generación del 36⁷²⁹. Aquest grup comptava amb el Ministeri d'Educació (Joaquín Ruiz Giménez), poder a la universitat (Láin Entralgo i Antonio Tovar foren rectors de les universitats Central i de Salamanca, respectivament, durant el mandat de Ruiz Giménez) i suports dins dels propagandistes⁷³⁰.

Ambdós grups estaven ben situats en l'estament franquista i disposaven de plataformes político-culturals (ministeris, càrrecs al CSIC i a la universitat, editorials, revistes, centres culturals...) amb visibilitat i influència. Això era de vital importància perquè la manera a través de la qual pretenien aconseguir els seus fins polítics era per mitjà de la cultura. L'estratègia semblava ser la mateixa per les dues parts: aconseguir apoderar-se de la palestra cultural per implantar una hegemonia de pensament. Aquesta hegemonia cultural que havia de dur, com a conseqüència natural, a l'establiment del seu projecte polític⁷³¹.

Els dos grups es feren coneguts en els mitjans culturals del franquisme com els *comprehensivos* i els *excluyentes*⁷³². Els *comprehensivos*, com s'autoanomenaren els membres de la Generación del 36, advocaven per l'assimilació, en la història i la cultura d'Espanya, d'aquells llegats valuosos de personatges de ciències i arts encara que poguessin ser considerats heterodoxos o haguessin presentat tendències en xoc amb els principis de l'Alzamiento. Els *excluyentes* (els de la Generación del 48), en canvi, eren partidaris de construir Espanya - i la seva història, cultura i ciència - de nou, lliure d'heterodòxies, sobre els referents catòlics i tradicionals que consideraven exemplars, com Marcelino Menéndez Pelayo, i relegar a l'oblit l'heterodòxia i els heterodoxos⁷³³.

Aquests últims consideraven i advertien que la "política de mano tendida" dels *comprehensivos* suposava un risc massa elevat de reproduir el "caos" dels temps de la

⁷²⁹ Sobre l'origen del terme veure: Ferrary 1994:170; Mainer 2005:416.

⁷³⁰ Veure nota 1100.

⁷³¹ Veure nota 10.

⁷³² Aquestes etiquetes foren posades en circulació a través d'un conegut article de Dionisio Ridruejo titulat "Excluyentes y comprensivos", publicat l'any 1952 a *Revista* on atacava el projecte de Calvo Serer. La nomenclatura, encunyada per un *comprehensivo*, es féu popular i fou assumida i repetida fins i tot pel grup rival (Prades Plaza 2012a:364,365). Serer i els seus homes intentarrien sense èxit eliminar aquella nomenclatura i substituir-la per la de *confusionarios* i *realistas* (Díaz Hernández 2011:544).

⁷³³ Veure nota 81.

República⁷³⁴. En definitiva, era un conflicte que tenia a veure amb l'antic concepte de “las dos Españas” que els *comprehensivos* consideraven un problema vigent que encara calia resoldre mentre els *excluyentes* creien que el problema quedava resolt amb la Guerra Civil i els principis de l'Alzamiento⁷³⁵. La polèmica havia començat a prendre forma el 1949 al voltant del llibre de Lain Entralgo “España como problema” i la resposta de Calvo Serer “España sin problema”, que acabà motivant la denominació dels dos grups com a *comprehensivos* i *excluyentes* (Figura 13).

Malgrat els dos grups havien col·laborat en la construcció i legitimació del discurs per una cultura catòlica sobre el qual s'havia fundat el CSIC, coincidint sovint en revistes i plataformes culturals com *Arbor*, on havien participat conjuntament en la construcció de l'ideal de ciència i la teorització de l'intel·lectual catòlic, els *comprehensivos* marcarien distàncies respecte de la revista *Arbor* i del grup de Calvo Serer fins a deixar de publicar-hi al voltant de 1952⁷³⁶. Així, durant els primers anys cinquanta es produiria un allunyament de *comprehensivos* i *excluyentes*, amb el consegüent atrinxerament de cadascun en els seus mitjans afins. El 1953, la redacció d'*Arbor* orquestraria una campanya contra els *comprehensivos*, amb articles com el de Vicente Marrero⁷³⁷ “El sectarismo de los tolerantes” i, altres mitjans, com la revista jesuïta *Razón y Fe*, se situarien del costat dels homes del Grupo *Arbor*⁷³⁸. La voluntat de poder polític i la necessitat de visibilització per aconseguir-lo féu que certs punts de divergència quant a com implementar la cultura i ciència catòliques que tots dos grups perseguïen prenguessin rellevància a l'esfera pública. Un d'aquests punts foren les ciències de la vida i l'evolució.

3.8.2. La ciència del Grupo *Arbor* es presenta al públic general

El Grupo *Arbor*, en la seva intenció d'aconseguir l'hegemonia saltà a l'esfera pública per difondre la seva idea de cultura. Així, la seva visió de ciència sortia a la palestra a través de la premsa. José María Pemán⁷³⁹, membre de la redacció del Grupo *Arbor* i

⁷³⁴ Existeix una extensa bibliografia sobre aquest tema. Veure, per exemple: Díaz Hernández 2011; González Cuevas 2012, 2013; Iáñez 2008; Juliá 2002; Mainer 2005; Molinero i Ysàs 2008; Montero 2005a; Pasamar Alzuria 1985a; Prades Plaza 2012b; Raja Vich 2010; Redondo 1999; Tusell 1984.

⁷³⁵ Gracia García 1992; Prades Plaza 2008b; Raja Vich 2010.

⁷³⁶ Díaz Hernández 2011:174.

⁷³⁷ Veure nota 487.

⁷³⁸ Díaz Hernández 2011:565.

⁷³⁹ Veure nota 78.

antic membre d'*Acción Española*, posava la física com el paradigma del que havia de començar a passar amb totes les ciències: la tornada cap a l'ortodòxia, la tornada cap a Déu, el desbancament científic del materialisme, en definitiva, la legitimació científica d'una ciència catòlica. En un article a *La Vanguardia Española* titulat "Camino de conversión" escrivia:

La nueva Física es todo lo contrario del positivismo o del materialismo: todo lo contrario de una posición displicente o suficiente que se cree cerrada en si misma. La nueva Física está pidiendo a gritos el tironazo genial que la acerque a la Ortodoxia, la confronte con ella y la asimile. Por sus hallazgos en el fondo último de los hechos y las leyes físicas de la relatividad y la indeterminación, ha dejado la puerta abierta a Dios... ha dado el golpe de muerte al materialismo.⁷⁴⁰

Clavo Serer abordà el tema en diversos articles a plena pàgina a l'altre dels diaris més venuts i distribuïts d'Espanya, l'*ABC*. En un d'ells, titulat "¿A dónde nos conduce la Ciencia?", Serer es preguntava: "¿Qué hacer con los resultados de la investigación científica? ... ¿Quién establece la finalidad última de la investigación científica fisicobiológica y técnica?"⁷⁴¹

Exposava que una preocupació absorbent per l'economia i la tècnica conduïa al desenvolupament de les ciències físiques però deixava en inferioritat de condicions les ciències de l'esperit. Serer advertia des del diari del risc de seguir aquesta tendència: la ciència, segons Serer, estava proporcionant instruments de destrucció moral i física que eren usats de manera propagandística per qui dirigia la societat, amb la possibilitat l'alterar la consciència humana. Aquest era un dels "graves peligros de un falso planteamiento de la investigación científica" de què Serer alertava⁷⁴². Aquest discurs plantejava la necessitat d'uns principis i una guia clares per la ciència. Segons Serer,

el desarrollo hipertrófico de las ciencias de la materia y de la biología se vuelve contra el hombre mismo, ya que todo lo que esas ciencias tienen de positivo sólo puede ser asimilado mediante un esfuerzo de creación paralelo, proporcionado y efectivo de las ciencias del Espíritu, entendida esta palabra según lo que significa en la tradición humanística clásicocristiana.

⁷⁴⁰ Pemán 1950. Sobre el paper de la física en la construcció del nacionalcatolicisme veure: Herran i Roqué 2012, 2013.

⁷⁴¹ Calvo Serer 1950.

⁷⁴² Calvo Serer 1950.

Serer estava justificant davant del públic més ampli possible, la necessitat del projecte cultural d'*Arbor*.

La ressenya de tres congressos internacionals que havien tingut lloc recentment a Alemanya li donà peu per recolzar el seu discurs en l'autoritat de científics de renom internacional que hi havien manifestat les mateixes preocupacions. En aquells congressos, Serer hi havia trobat personalitats reconegudes de la ciència i la filosofia que compartien els seus punts de vista, entre ells el Premi Nobel de Física, president del Max Planck, Otto Hahn, que havia visitat Espanya la primavera anterior. D'aquesta manera, l'article de Serer transmetia la idea següent: no estem sols, i som forts⁷⁴³. Un dels congressos ressenyats era el de la Görres Gesellschaft a Magúncia, societat alemanya per a la promoció dels catòlics en el camp de la ciència, en el qual Serer destacava el nom del zoòleg i paleontòleg amb vincles amb el Grupo *Arbor* Josef Kälin⁷⁴⁴.

A través d'un altre article titulat "De Berlín oriental a Lisboa. A fines de 1950", Serer presentava Espanya com l'únic reducte no corromput capaç de dur a terme el projecte que ell proposava⁷⁴⁵. Usant expressions com "nuestra superioridad moral i social", transmetia als lectors la responsabilitat i el repte de ser la darrera esperança d'Europa gràcies a l'exemplar preservació de la moral cristiana al llarg de la història que havia aconseguit la societat espanyola actual.

I en un article titulat "Los intentos de una estructura nacional", de 1953, Serer manifestava la vocació antiliberal del projecte i el refús a usar motlles "extranjerizantes"⁷⁴⁶. Serer argumentava als lectors de l'*ABC* que Ortega i Gasset i els models reivindicats pels *comprehensivos* del cercle de Laín, "habían pretendido equivocadamente configurar a España según los moldes europeos modernos". Contràriament a ells, Serer proposava eliminar les heterodòxies i plantejava un projecte genuïnament ortodox. Ja en plena batalla cultural amb els *comprehensivos*, Serer mostrava fins on arribava la "comprensió" del seu projecte cultural. Volia desfer-se de l'etiqueta d'intransigents, poc atractiva (sobretot de cara al gran públic), però no volia cedir a la política de "mano tendida" dels *comprehensivos*. Amb aquest

⁷⁴³ Calvo Serer 1950.

⁷⁴⁴ Veure notes 244 i 566 i apartat "Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics".

⁷⁴⁵ Calvo Serer 1951.

⁷⁴⁶ Calvo Serer 1953.

objectiu, Serer es preguntava retòricament “por qué España no ha logrado continuidad desde la restauración de 1874 ...?” En la resposta es trobava la diferència entre el seu projecte i el de Laín: “nada más nocivo que la confusión”. En el discurs de Serer, l’anomenada comprensió del grup de laín, esdevenia, en realitat, una confusió molt perillosa, un risc que l’ideòleg del Grupo *Arbor* assegurava que era innecessari i inconscient assumir. Serer estava intentant canviar la denominació de *comprensivos y excluyentes* per la de *confusionarios y realistas*⁷⁴⁷.

El líder del Grupo *Arbor* advertia del grau de responsabilitat dels intel·lectuals, com a rectors de la societat, en tot plegat i que era necessari reconèixer les deficiències i errors dels projectes que havien menat al caos. Serer proposava ser intransigents amb l’heterodòxia, ja que “así conseguiremos que se afiance el empeño nuestro de crear una escuela nacional sólida, con lo cual el triunfo de 1939 se convertirá en lo que los españoles de 1874 esperaron y no consiguieron: una auténtica reconstrucción de la estructura nacional.” Com advertia Embid en un article publicat a *Ateneo*, es tractava de ser comprensius amb les persones, fins i tot les equivocades, però intransigents amb les opinions contràries. Era la “comprensión intransigente”⁷⁴⁸.

Un membre de la redacció de Barcelona d’*Arbor*, Jaime Bofill Bofill⁷⁴⁹, catedràtic de metafísica de la Universidad de Barcelona, difonia per l’esfera pública les idees expressades per Serer. En un col·loqui organitzat per Fomento del Arte y la Cultura i ressenyat per *La Vanguardia Española*, Bofill exposava la “situación desquiciada del mundo actual” que havia perdut la fe en el sentit sobrenatural de la vida amb la pretensió de resoldre tots els problemes amb mitjans purament humans. Segons Bofill, davant del fracàs de les teories materialistes, la humanitat no tenia altra escapatòria que “volver a la única solución: Cristo”. En una crida als intel·lectuals catòlics, Bofill deia que els catòlics havien d’estar preparats per oferir a la “humanidad doliente y atormentada” les solucions del cristianisme⁷⁵⁰. Les idees de Pániker i Serer començaven a espargir-se per l’esfera pública espanyola del moment, arribant a diaris locals, a través de les accions culturals dels homes del Grupo *Arbor*.

⁷⁴⁷ Veure nota 732.

⁷⁴⁸ Díaz Hernández 2011:432.

⁷⁴⁹ Veure nota 262.

⁷⁵⁰ Igualada 1953.

En contrast, els *comprehensivos*, també feien circular la seva idea de cultura a l'esfera pública: les pàgines de l'*ABC* publicaven les paraules del metge Gregorio Marañón, del cercle de Laín i Ortega, que, parlant de Santiago Ramon i Cajal, al qual qualificava de “naturalista a lo Darwin”, afegia “de algunos maestros del pasado se debe aprender y tener en cuenta su ejemplaridad”. Aquestes declaracions pamfletàries de la política “comprensiva” s'emmarcaven en un acte presidit pel ministre d'Educación Nacional, el *comprehensivo* Joaquín Ruíz Giménez. Era el centenari del naixement de Cajal, primer Premi Nobel espanyol, del qual, tot i les seves tendències agnòstiques i republicanes, s'estava construint el mite de científic patriota. Laín, definint-lo com un “fervoroso español”⁷⁵¹, contribuiria en gran mesura a la creació del mite nacional del que ell mateix anomenaria “nuestro Cajal”, una de les accions exitoses dels *comprehensivos*.

3.8.3. La pèrdua d'*Arbor*

L'any 1953 Calvo Serer, immers en una eufòria d'èxit i ambient de possibilitats per al seu projecte, optà per publicar a la revista *Écris*, de París, un article molt crític amb la política del ministre d'educació Ruíz Giménez, membre dels *comprehensivos*, i amb altres opositors del seu projecte cultural. Aquest aireig dels draps bruts espanyols fou considerat inadmissible per Franco: la imatge d'unitat i força d'Espanya es podia veure afectada per aquella acció i, per tant, la publicació va portar conseqüències a Calvo Serer, que l'octubre de 1953 va ser cessat de tots els seus càrrecs al CSIC⁷⁵².

La redacció d'*Arbor* es desarticulà i s'hi produïren marxes i noves adquisicions. Això va suposar un cop fort per al projecte cultural endegat des de la revista: la pèrdua d'una plataforma cultural amb la projecció d'*Arbor*, apta per a gestionar, des d'allí, moltes altres empreses culturals i forjar i enfortir una xarxa de relacions de mentalitat afí a nivell nacional i internacional, minvava possibilitats a l'obtenció de l'hegemonia cultural perseguida. Segons Díaz Hernández, la destitució de Serer suposà la mort del Grupo *Arbor* i del seu projecte cultural i polític⁷⁵³.

⁷⁵¹ Citat en Martínez del Campo 2011:485.

⁷⁵² Serer seguí, però, conservant la seva càtedra a la universitat (Díaz Hernández 2011:557, 559).

⁷⁵³ Díaz parla de la “desaparición” d'aquest equip d'acció cultural (Díaz Hernández 2011:577). Segons Alonso Plaza, aquest moment posà fi al primer intent d'aquest grup d'intel·lectuals de “dar el salto definitivo al poder” (Alonso Plaza 1985:55). Al seu parer, el segon intent vindria ja de la mà dels tecnòcrates, muntat sobre un suport ideològic molt diferent del del Grupo *Arbor*, en què el la doctrina tradicionalista cediria pas a la ideologia de la desideologització pròpia de la tecnocràcia. En aquesta

Malgrat aquest desmembrament i mort del projecte com a empresa col·lectiva que diversos autors relaten, aquesta tesi aporta evidències que el projecte cultural del Grupo *Arbor*, i el sistema d'idees i homes amb idees que l'integraven, van continuar avançant junts. Potser d'una manera més silenciosa en un principi, però ben sonora més endavant, a partir de la xarxa de relacions institucionals, de poder i finances que ja havien començat a crear, el seu projecte encara havia de protagonitzar un rebrot important⁷⁵⁴.

tesi, defensem que els membres del Grupo *Arbor* s'organitzarien encara un cop més, en l'AMP, per tractar d'influir culturalment en la societat del moment sobre unes bases ideològiques encara continuïstes amb les del Grupo *Arbor*. Segons Prades Plaza, l'última plataforma on actuà unida la Generación del 48 seria l'Asociación de Amigos de Maeztu, constituïda l'octubre de 1956, en la qual hi havia diversos membres de l'AMP (veure nota 1204) (Hispaní Iglesias 2006:50 citat en: Prades Plaza 2012b:80, i Prades Plaza 2012a:185, 186).

⁷⁵⁴ Prades aporta evidències del manteniment de la lluita cultural pels objectius del grup grup més enllà de la pèrdua d'*Arbor* en accions individuals. Com a última acció col·lectiva de la Generación del 48 cita la constitució de l'Asociación de Amigos de Maeztu, l'octubre de 1956. No mostra constància (com la resta de la historiografia sobre el grup) de l'existència de l'AMP (Prades Plaza 2012a:185, 186, 2012b).

4. La irrupció a l'esfera pública (1954-1958)

4.1. La conquesta del carrer

Durant l'etapa de 1954 a 1958 es donaren una sèrie d'esdeveniments i s'organitzaren un seguit d'activitats que provocaren que l'evolucionisme s'adrecés explícitament a la palestra pública, una novetat respecte dels períodes anteriors. Així, trobem un increment significatiu de l'evolucionisme a diversos nivells: s'editaren llibres sobre evolucionisme que s'anunciaren a la premsa general, s'organitzaren cursos i cursets sobre el tema, i es realitzaren conferències. En aquest període, tingueren lloc els tres últims cursets de paleontologia de Sabadell organitzats per Crusafont, ja consolidats i reconeguts com unes trobades científiques internacionals de prestigi (1954, 1956, 1958), el tercer dels quals es dedicà especialment a debatre l'estat actual de l'evolucionisme. També tingueren lloc la Semana Internacional de Teología y Filosofía de la UPS, dins del VII centenari de la Universidad de Salamanca, dedicada a "El problema del evolucionismo"⁷⁵⁵, l'any 1954, i el congrés sobre problemes actuals de paleontologia de París, el 1955, on assistí Crusafont, en què es debaté sobre neodarwinisme i finalisme i tingué ampli ressò entre els científics espanyols⁷⁵⁶. L'evolucionisme finalista visqué el seu moment d'eufòria a Espanya amb la publicació d'un article de Crusafont i el seu deixeble i col·laborador Jaume Truyols (1921-2013) a la revista científica més puntera i prestigiosa sobre estudis d'evolució, *Evolution*, i també amb el cas de l'*Oreopithecus*, de ressò internacional (1956 i 1958). En aquest període es començà a difondre al públic general l'obra de Teilhard de Chardin, del qual es començaren a publicar les seves obres pòstumament (a partir de 1955), qüestió que provocaria l'emissió d'un *Monitum* del Sant Ofici⁷⁵⁷. A més a més, l'aproximació de tres efemèrides, els centenaris de la teoria de l'evolució (1958) i de l'"Origen de les espècies" (1959) i el cent cinquantè aniversari del naixement de Darwin (1959), que comportaren l'organització d'actes, conferències i exposicions arreu del món, havien de tenir algun ressò a l'esfera pública espanyola.

⁷⁵⁵ Ariño Alafont 1954; Blázquez Paniagua 2004a; Gutiérrez-Marín 1954; Helmántica 1954; Iglesias Diéguez 1998; UPS 1954.

⁷⁵⁶ Crusafont 1955a, 1956a.

⁷⁵⁷ El *monitum* es publicà a l'*Osservatore Romano*, l'1 de juliol de 1962 (Pelchat 1989:257).

La majoria de mostres públiques d'evolucionisme es podien inscriure en la voluntat de divulgació de l'evolucionisme teista i finalista que semblava encaixar en el projecte de ciència catòlica per a Espanya, i fins i tot podia ser una peça clau per a construir-la. A més a més, l'evolucionisme era un tema que es considerava d'ampli interès públic i, per tant, una eina llaminera per aconseguir visibilitat i atenció. En aquest apartat, revisarem les activitats anunciades i ressenyades a la premsa referents a l'evolució en aquest període en què les activitats divulgatives al respecte irromperen a l'esfera pública d'una manera significativa. Com en èpoques passades, el lideratge en aquestes iniciatives el capitanejà Miquel Crusafont. La campanya activa de visibilització a l'esfera pública de la seva persona i la seva feina com a estratègia per a la seva professionalització tingué molt a veure amb aquest increment. Però també, com veurem, hi tingué a veure la voluntat de visibilització i diferenciació de les diverses opcions polítiques dins el règim en lluita per l'hegemonia cultural.

4.1.1. La intensificació de l'activitat divulgativa de Crusafont

Durant aquesta etapa, la incursió a l'esfera pública de Crusafont es va catapultar. Va més que duplicar el nombre de conferències⁷⁵⁸. La voluntat d'arribar a un públic gran es féu realment palesa organitzant cicles i cursets divulgatius. La publicitat d'aquestes activitats requeria una posada en escena especial: alguna garantia d'ortodòxia catòlica i política havia d'estar present. Una pràctica que ja s'ha anat veient en la paulatina posada en circulació de l'evolució a l'esfera pública franquista. Aquesta garantia podia consistir en compartir el curs sobre evolucionisme amb un capellà que parlés dels temes dogmàtics, en esgrimir l'autoritat de la *Humani generis* per legitimar l'ortodòxia de la conferència o que el propi conferenciant fos un religiós.

Així, per exemple, l'any 1954, els sabadellencs es van poder apuntar a un curs de nou sessions i sentir parlar, potser per primer cop a les seves vides, d'evolucionisme⁷⁵⁹. També des del si de la Bosch y Cardellach, el paleontòleg sabadellenc organitzà conferències divulgatives⁷⁶⁰, entre les quals hi havia les seves reflexions sobre

⁷⁵⁸ Més de 75 conferències entre 1954 i 1958. Documents conservats en Cursets i conferències (sense catalogar) de l'AMC.

⁷⁵⁹ És el cas, per exemple, del "Cursillo sobre Evolucionismo en Sabadell", a càrrec de Crusafont i el reverend pare Cubells, del qual parlarem més endavant (AMC 1954a).

⁷⁶⁰ V. 1952a.

evolucionisme i l'origen de l'home. Però els focus de difusió del pensament i l'evolucionisme de Crusafont van ser molt nombrosos i variats i, malgrat estar bàsicament centrats a la ciutat de Sabadell, també es van propagar per la resta del territori espanyol.

Val la pena recordar que la presència de Crusafont a la premsa anava més enllà, no només del seu afany divulgador de l'evolucionisme, sinó de la seva condició de paleontòleg. Com hem comentat, Crusafont era un personatge popular a la seva ciutat i el seu prestigi i els seus càrrecs com a director de la Fundación Bosch y Cardellach (1945-1957), sotsdirector del Museo de Sabadell (1939-1967) i implicat en altres entitats de la ciutat⁷⁶¹, requerien la seva presència en diversos actes institucionals de Sabadell⁷⁶². En aquest període, a més a més, va coincidir la celebració del 25è aniversari del Museo de Sabadell, que acollia la Sección de Paleontología dirigida per Crusafont, amb diversos actes organitzats per aquest motiu durant els anys 1956 i 1957⁷⁶³. Tota aquesta activitat pública i acadèmica es traduí en una forta presència del nom de Crusafont a la premsa general.

La popularitat i visibilitat a l'esfera pública de Crusafont facilità, al seu torn, la visibilitat de les seves activitats al voltant de l'evolucionisme: la premsa reportava l'activitat de Crusafont, quant a prohom sabadellenc i, amb la seva popularitat, creixia l'interès de la premsa per reportar les seves activitats acadèmiques i divulgatives. A més a més, aquesta popularitat també tingué la seva traducció científica: li facilità, com veurem, l'organització i l'aconseguint de fons i recursos per a activitats no només de caràcter divulgatiu, sinó també específicament acadèmiques⁷⁶⁴.

⁷⁶¹ Figueres Formosa 1947. El Círculo Sabadellès va ser fundat el 1856 com entitat cultural i recreativa a la ciutat de Sabadell. Les persones que van fundar el Círculo formaven la burgesia industrial i financera de la ciutat i van ser les mateixes persones o famílies que també van fundar la Caixa d'Estalvis de Sabadell, el Banc Sabadell o el Gremi de Fabricants. Durant molts anys va ser el centre de la vida social sabadellenca i al 1956 va rebre la Medalla d'Or de la Ciutat de Sabadell. L'any 1965, l'Obra Cultural de la Caixa d'Estalvis de Sabadell cediria un dels seus locals a la Fundació Bosch i Cardellach on es va poder traslladar (Farell i Domingo 1981:25). La implicació de Crusafont en aquest entramat de la ciutat ajuda a entendre la capacitat de materialització i difusió dels seus projectes.

⁷⁶² LVE 1955b, 1955c, V. 1954c, 1955b, 1955d.

⁷⁶³ Farell i Domingo 1981; V. 1956c

⁷⁶⁴ LVE 1955d.

4.1.2. Conferències i cursos divulgatius

Crusafont va donar conferències sobre l'origen de l'home i l'evolució en el Círculo Sabadellés, als Amigos del Arte de Terrassa, al Centro Excursionista de Sabadell, al de Banyoles, a la Junta Parroquial d'Acción Católica de Castelltorsol, i a la Sociedad Astronómica de España y América, sota títols tan explícits com “La posición del hombre ante la evolución”. La majoria de les conferències, però, es van donar a la Fundación Bosch y Cardellach, de la qual Crusafont era director. Finalment, el propi Museo de Sabadell, també organitzà cicles de conferències divulgatius en els quals participà Crusafont⁷⁶⁵ (Figura 14).

En la majoria de conferències, Crusafont parlava de l'evolució de l'home explicitant que es referia només a la seva part física i fent èmfasi en què, en aquest procés, l'home ocupava el lloc més àlgid de l'evolució, arribant així a la màxima perfecció:

El hombre, que en su parte física es un primate que sólo se diferencia de los antropomorfos por su desarrollo cerebral y la liberación de las manos, es el final de la evolución de las especies desde los tipos unicelulares a los más perfeccionados, coronada con la adquisición del lenguaje hablado.⁷⁶⁶

També emfasitzava la diferència, l'abisme, entre l'home i els animals degut a la infusió de l'ànima per Déu, així com intentava desvirtuar l'estesa i potent imatge que en tantes ments s'associava amb l'evolució, la del simi com avantpassat de l'home:

En la parte espiritual [el hombre] forma un mundo aparte, poseyendo un tesoro formidable de espiritualidad. El hombre primitivo que apareció hace un millón de años era tosco y simiesco, pero el alma ha ennoblecido su cuerpo hasta llegar al actual Homo Sapiens. Nuestra estirpe, no ligada con los antropomorfos conocidos, es muy antigua, pues hace 20 millones de años ya existía un ser con caracteres humanoides⁷⁶⁷.

També en aquestes dates Crusafont intensificà la seva labor com a divulgador del pensament de Teilhard de Chardin.⁷⁶⁸

⁷⁶⁵ AMC 1954b, 1954c, 1955a, 1955b, 1955c, 1955d, 1958a, 1958b, 1958c; Centre Excursionista de Banyoles 1959; Crusafont 1954c, 1955a, LVE 1955a, 1956b, V. 1954c, 1955c, 1956e.

⁷⁶⁶ LVE 1956b.

⁷⁶⁷ LVE 1956b. S'estava referint a l'*Oreopithecus* (veure apartat: “El cas de l'*Oreopithecus*”).

⁷⁶⁸ A part dels llibres que en traduï i edità, Crusafont també féu xerrades sobre el paleontòleg francès, com la conferència titulada “El fenómeno Humano según los puntos de vista del P. Teilhard de Chardin, S.I.” que pronuncià en la sessió plenària de la Fundació Bosch i Cardellach, a la Biblioteca

Un altre dels altaveus que aconseguí l'evolucionisme, a través de la persona de Crusafont, foren els “Ciclos de Conferencias de Otoño de la Caja de Ahorros”, que l'entitat organitzava i ofería anualment a la sala d'actes. Aquests cicles reunien personatges rellevants de la societat sabadellenca i les conferències anaven a càrrec, segons la premsa, de “las más relevantes figuras de la cultura nacional”, entre les quals es trobava Miquel Crusafont⁷⁶⁹. L'any 1957 el cicle de la Caja de Ahorros dugué per títol “Del origen al futuro del mundo” i l'inaugurà Crusafont amb la conferència “La portentosa historia de la vida”. Segons ressenyava la premsa, a la inauguració hi assistiren personalitats de relleu:

el Teniente de Alcalde delegado de cultura del Ayuntamiento..., el secretario de la Cámara de Comercio de Tarrasa..., el comisario de policía..., el padre Roger, miembros de la Junta de Gobierno de la Caja de Ahorros de Tarrasa y otras personalidades, así como una gran cantidad de público⁷⁷⁰.

Tarrasa informació publicà la conferència de Crusafont pràcticament sencera a les seves pàgines⁷⁷¹. Així, aquest diari de Terrassa, posava a l'abast dels seus lectors l'evolucionisme del paleontòleg sabadellenc. L'anunci de la conferència inaugural, a càrrec de Crusafont, descrivia el paleontòleg com “seguramente” la primera figura espanyola en aquesta disciplina, amb categoria internacional. La vessant mediàtica de Crusafont es feia evident en els apel·latius de “publicista y conferenciante, bien conocido en los medios culturales” que apareixien a la mini biografia que n'oferia el rotatiu⁷⁷². Segons el diari *Tarrasa informació* aquests cicles gaudien de gran èxit i aflluència de públic⁷⁷³. *La Vanguardia Española*, en la mateixa línia, destacava que els cicles gaudien de “el más singular favor entre nuestros conciudadanos” i parlava

del Museo de la Ciudad. La ressenya d'aquesta conferència a LVE contenia una breu crònica que la descrivia com una síntesi comentada de l'obra “Le fenomenen humain”, una de les obres més conegudes de Teilhard, que descrivia com una “obra de trascendente interés en la historia de las teorías evolucionistas”. Segons la crònica, el llibre era obra del “genial paleontólogo” i havia “originado apasionadas controversias” (V. 1956d).

⁷⁶⁹ Tarrasa Informació 1957a. Entre els conferenciants hi havia personalitats tan destacades com “Luis Pericot, Catedrático d'Història de la Universidad de Barcelona”, “Martín de Riquer, Catedrático de Literatura de la Universidad de Barcelona”, “el reverendo P. Ignacio Puig, S.I. ... director de la revista *Ibérica*” o “José María Pi Suñer, decano de la Facultad de Deracho de la Universidad de Barcelona” (Palomares 1957).

⁷⁷⁰ Tarrasa Informació 1957a.

⁷⁷¹ Tarrasa Informació 1957a.

⁷⁷² Tarrasa Informació 1957c.

⁷⁷³ Tarrasa Informació 1957b.

d'“éxito inusitado”. Segons aquest diari, els cicles havien aconseguit “laudatorio eco incluso en la prensa extranjera”⁷⁷⁴.

4.1.3. Els públics de Crusafont

Una de les qüestions més difícils d'abordar en estudis que tenen com a focus principal l'esfera pública són els públics⁷⁷⁵. Quin era el públic que realment assistia a les convocatòries del dia que anunciaven els diaris? Quin era el grau de circulació i de penetració en la població del discurs allí exposat? Existia realment un interès per l'evolucionisme com indicava la premsa? Més enllà de les conferències als ateneus o centres elitistes com la Fundación Bosch y Cardellach, en les quals podem tenir una idea general del grau de formació i classe social dels assistents, aquelles conferències i cursos, expressament adreçats a l'“hombre de la calle”, que es feien dir divulgatius i pretenien arribar a un públic general i no especialment instruït en el tema, aconseguien el seu objectiu? En definitiva, quins eren els públics del discurs sobre l'evolució vessat a l'esfera pública que començà en aquesta segona meitat dels anys 1950? Els llocs on es dugueren a terme les conferències més amunt ressenyades ens en poden donar una idea. Però, afortunadament, disposem d'informació que ens pot proporcionar una idea més clara i detallada de la fesomia d'aquests públics, de l'abast del discurs que s'hi ensenyava i de l'interès que l'evolució generava. Tot seguit en presentem dos exemples que considerem especialment rellevants.

Policies, llaners i mecanògrafes. L'interès del carrer per l'evolucionisme

Un curs especialment interessant per la temàtica, la documentació que se'n conserva i pel públic que hi assistí fou el “Cursillo sobre evolucionismo”, organitzat i dirigit per Crusafont l'any 1954⁷⁷⁶. El curset, anunciat a la premsa sota aquest mateix títol, l'impartia Crusafont al costat del seu amic, col·lega de la Fundación Bosch y Cardellach i professor del seu fill a les Escoles Pies de Sabadell, el reverend pare Francesc Cubells⁷⁷⁷, escolapi.

⁷⁷⁴ Palomares 1957.

⁷⁷⁵ Nieto-Galan 2011b.

⁷⁷⁶ AMC 1954a. Sembla que també se'n conserven uns apunts a l'AMC: Crusafont 1954a (encara no està catalogat, la data l'he posada jo per coherència de fonts).

⁷⁷⁷ Francesc Cubells Sales (1922-2004) va ser un professor de l'Escola Pia de Sabadell, després professor de filosofia al Seminari Escolapi del Col·legi Central d'Escola Pia a Irache, Navarra, autor de

La Vanguardia Española l’anuncià a les seves pàgines com a “Cursillo” sobre “Evolucionismo, en el doble espacio científico y filosófico”. El diari explicava que l’organitzava la Sección de Paleontología del Museo de Sabadell i que l’aspecte científic correria a càrrec del “jefe de la Sección, doctor Miguel Crusafont”, i l’aspecte filosòfic a càrrec del “reverendo padre Francisco Cubells, S.P.”. Amb la doble visió, científica i filosòfico-teològica, i l’autoritat d’un capellà, el curset s’assegurava la seva legitimitat, l’aprovació per poder ser realitzat i el pas per la censura per a ser anunciat a la premsa⁷⁷⁸. Un cop fet el cicle, el diari en publicà una ressenya titulada “Cursillo sobre evolucionismo, en el Museo de Sabadell”⁷⁷⁹. Fins aleshores, la paraula evolucionisme acostumava a aparèixer només en el cos del text, si apareixia.

El “Cursillo sobre evolucionismo” durava gairebé tres setmanes i, com explicava *La Vanguardia Española*, constava de nou lliçons. Les sis primeres, les científiques, impartides per Crusafont, i les tres últimes, les filosòfico-teològiques, pel pare Cubells. El curset se celebrà a la biblioteca del Museu de Sabadell i, segons la crònica del diari,

con el epígrafe genérico de “evolucionismo” ha congregado a un selecto núcleo de oyentes que han seguido con interés creciente las eruditas lecciones sobre los apasionantes problemas que plantea al espíritu observador el origen del mundo, de la vida y del hombre.

El “Cursillo sobre evolucionismo” també va ser ressenyat a la revista de geologia i paleontologia de l’Institut de Investigaciones geológicas Lucas Mallada del CSIC, *Estudios Geológicos*. Allí s’hi especificaren els títols de les conferències. Les sis lliçons de Crusafont foren: “El evolucionismo y sus bases científicas”, “Historia de las ideas evolucionistas”, “Sobre el origen de la vida”, “La evolución en plantas y animales inferiores” i “la Evolución en los vertebrados”, “Sobre el origen del hombre: Conclusiones”. Les del pare Cubells foren: “El Evolucionismo ante la Filosofía”, “El Evolucionismo y la Biblia”, “El Evolucionismo ante la Tradición y el Magisterio

diversos llibres relacionats amb l’educació. Era amic de Crusafont i membre numerari de la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell, a la qual també pertanyia Crusafont i on havien ja discutit temes referents a la teoria de l’evolució, compartint opinions. L’AMC conserva la correspondència entre Crusafont i Cubells (Florensa 2014).

⁷⁷⁸ C. 1954.

⁷⁷⁹ V. 1954a.

eclesiásticos”⁷⁸⁰. *La Vanguardia Española*, sense especificar els temes de les conferències de Crusafont, concretava que Cubells, “haciendo gala de un profundo conocimiento científico estudió en tres amenas sesiones las teorías evolucionistas ante la Filosofía, ante la Biblia y el magisterio eclesiástico”⁷⁸¹.

Una de les coses més interessants d’aquest curs és que, anunciat com un “Cursillo científico” i ressenyat a les pàgines d’*Estudios Geológicos*, una revista especialitzada del CSIC, era un curs adreçat a un públic general. El registre d’inscripcions del curset conservat a l’AMC, amb 31 inscrits, ens permet saber quin fou el públic real del curset⁷⁸² (Figura 15). El registre inclou nom, professió i domicili dels inscrit al curs. Aquesta informació revela que el curset tingué un públic amb certa educació però profà en la matèria: hi trobem advocats, policies, mestres d’ensenyament primari, delineants, oficinistes, professors, comptables, corretgers, llaners, metges, mecanògrafes i estudiants. Així, malgrat *La Vanguardia Española* parlés en la seva crònica d’“eruditas lecciones” i d’un “selecto núcleo de oyentes”, sabem que el perfil distava de ser especialitzat i de conformar un auditori elitista. Fou un públic heterogeni i, molt probablement, a jutjar per les seves ocupacions, amb divers nivell formatiu i adquisitiu. Aquesta font ens proporciona informació, generalment molt difícil d’obtenir, sobre els públics del moment interessats en aquestes temàtiques i sobre l’abast de la difusió del pensament de Crusafont a l’esfera pública.

“Evolución y dogma” per als periodistes

Un altre dels públics diana del discurs d’evolució finalista i teista de Crusafont foren els periodistes. La formació dels periodistes era una peça clau per incentivar la circulació d’un determinat discurs entre la població, eren la porta d’accés al públic més general i ampli possible. La seva formació era estricta i rigorosament controlada per la Dirección General de Prensa, dependent del Ministerio de Información. En aquest període, Crusafont fou cridat a participar en aquesta formació. Podem prendre aquest fet com indicatiu del grau d’acceptació de la versió evolucionista de Crusafont dins el discurs propagandístic del règim del moment, així com la importància de l’evolucionisme en l’adoctrinament i la propaganda franquistes.

⁷⁸⁰ Estudios Geológicos 1954.

⁷⁸¹ V. 1954a.

⁷⁸² Museo de la Ciudad de Sabadell 1954.

En concret, Crusafont participà com a professor en els Cursos de Orientación Periodística que tingueren lloc a la ciutat de Sabadell⁷⁸³. Com indicava el nom del curs, es tractava de proporcionar als periodistes l'orientació necessària per tractar les qüestions informatives de la manera més “segura” i “sana”. En el primer d'aquests cursos, l'any 1957, Crusafont impartí el tema “Evolución y Dogma”, que formava part de la setena classe. L'altra part de la classe anava a càrrec del delegat del Frente de Juventudes i director del Instituto Laboral, “don Manuel Lozano”, que impartia “Formación nacional”. L'ensenyament en evolució compartia tarima en aquella ocasió amb el discurs patriòtic de construcció de la nació.

Crusafont instruïa els nous periodistes en la seva versió finalista i teista de l'evolució, fent èmfasi en la seva absoluta compatibilitat amb el dogma catòlic, i fins i tot, en la seva confirmació d'aquest. Segons la crònica de la classe de Crusafont que publicà *La Vanguardia Española*:

El doctor Crusafont expuso el proceso evolucionista de la Creación, demostrando como este evolucionismo que en el pasado siglo fué usado para negar la existencia de Dios, venía, en el presente, a demostrar irrefutablemente la presencia permanente y eterna del Creador.⁷⁸⁴

El diari també ressenyava que al final de la seva “amenísima y subyugante charla”, alguns dels cursillistes van demanar aclariments al paleontòleg. Precisions que, segons la crònica, Crusafont va saber donar “acertadamente”. La seva entrada als cursos d'orientació de periodistes es donava sota la Dirección General de Información capitanejada per Florentino Pérez Embid⁷⁸⁵.

4.1.4. Més enllà de Crusafont

No només Crusafont realitzà cursos i conferències sobre evolucionisme. Entre els científics dedicats al tema també el catedràtic de paleontologia Bermudo Meléndez sortí a defensar l'evolució finalista i teista que ja havia defensat en el

⁷⁸³ V. 1957. La vinculació de Crusafont al curs periodístics sembla perllongar-se en el temps (Palau Blancher 1960).

⁷⁸⁴ V. 1957.

⁷⁸⁵ Veure nota 265.

monogràfic del Grupo *Arbor*, tot energitzant la seva activitat divulgativa⁷⁸⁶. Impartí diverses conferències integrades en el programa de l'Aula de Cultura⁷⁸⁷, que eren anunciades a la premsa general, a l'apartat de Convocatorias.

El format era el mateix que en els cursos de Crusafont: les sessions impartides pel paleontòleg anaven seguides d'una sessió a càrrec d'un reverend. El religiós que acompanyava Meléndez era Miguel Benzo Mestre⁷⁸⁸, catedràtic de Teologia de la Universitat Pontifícia de Salamanca, professor de religió en centres universitaris i autor de tractats i manuals que abordarien el tema de l'evolució i el dogma. Alguns dels temes dels que parlà Meléndez foren “la evolución orgánica”⁷⁸⁹, “experiencias relativas a la evolución orgánica; genética”⁷⁹⁰ o “Los seres vivos: diferencias entre materias vivas e inertes”⁷⁹¹. Aquestes xerrades anaren acompanyades respectivament de sengles conferències del pare Benzo, que portaven per títol “El deseo de la felicidad”⁷⁹², “Destino y providencia”⁷⁹³ i “El cristianismo como doctrina de salvación”⁷⁹⁴. La tasca divulgativa endegada per Meléndez s'estenia més enllà de l'Aula de Cultura, amb conferències sobre evolucionisme a l'“Asociación de Universitarias Españolas”, sota títols tan explícits com “Origen y evolución del

⁷⁸⁶ Meléndez havia pronunciat conferències sobre el tema als Cursos de Verano de la Universidad de Oviedo i escrit articles a revistes com *Razón y Fe* (Meléndez 1947a, 1949. Pelayo en parla a: Pelayo 2012).

⁷⁸⁷ Segons l'*ABC*, existia un Curso del Aula de Cultura, organitzat per la regidoria del SEU en col·laboració amb el rectorat de la Universitat de Madrid (ABC 1958a).

⁷⁸⁸ Miquel Benzo Mestre (1922-1989) fou un sacerdot catòlic conegut per la seva labor teològica i com a autor de diversos llibres dedicats a la fe i l'ensenyament. Fou catedràtic de la Universidad Pontifícia de Salamanca i professor de “Religión” en centres universitaris, entre ells, la Facultad de Ciencias de Madrid (aquesta fou una assignatura obligatòria per tota disciplina universitària durant el franquisme). Fou consiliari nacional de la Asociación Católica de Propagandistas i vicepresident de la Junta Técnica Nacional de la Acción Católica. Va publicar diversos llibres sobre temes teològics. Participaria a la publicació de la *Revista de la Universidad de Madrid* amb raó del Centenari de l'Origen (Benzo Mestre 1959). Fou autor del llibre “Evolución y dogma” publicat per l'editorial Propaganda Popular Católica (Benzo Mestre 1960). Més tard escriuria llibres com “El sentido de la vida” 1986, o el Tratado sobre antropología teológica” (1979), o “Teología para universitarios” (1984), d'Ediciones Cristiandad, que disposava, en la seva setèima edició, d'un apèndix titulat “Evolución y dogma” amb capítols com: “Evolucionismo y religión”, “Evolucionismo y revelación bíblica”, “Evolucionismo y magisterio de la Iglesia”, “La teoría del P. Teilhard de Chardin”, i “Objeciones a la teoría del P. Teilhard de Chardin”. Per saber més sobre la seva activitat com a “sacerdot universitari” i la seva posició en el catolicisme espanyol veure: Montero 2005a:57-58.

⁷⁸⁹ ABC 1955b.

⁷⁹⁰ ABC 1955a.

⁷⁹¹ ABC 1955c.

⁷⁹² ABC 1955b.

⁷⁹³ ABC 1955a.

⁷⁹⁴ ABC 1955c.

hombre”⁷⁹⁵. La menció explícita de l’evolucionisme en un acte oficial era una novetat que s’estengué en aquest període, com hem vist. Encara més, la inclusió de l’home en parlar d’evolució (fins aleshores, la tendència general havia estat excloure’l explícitament).

Els cursos sobre la temàtica proliferaren. El diari *Igualada* anunciava una “conferencia-coloquio” a la Casa de Cultura de la Caja de Pensiones Torras y Bages, “bajo el interesantísimo tema ‘Cristianismo y evolucionismo’”, impartida pel religiós “R. P. Daniel de Gelida, Capuchino”⁷⁹⁶. La mateixa conferència era anunciada també pel setmanari portaveu d’Acción Católica “*Vida...*”⁷⁹⁷. També a Franciscalia⁷⁹⁸, l’associació cultural dels Caputxins de Sarrià, es parlà sobre l’evolució de les espècies i la necessitat de cultivar vies alternatives a la visió científicista de l’evolució. Segons explicava la crònica a *La Vanguardia Española* d’una conferència sobre les universitats catòliques duta a terme al centre Caputxí, el pare Severo Montsonís, que presidia l’acte, manifestà que certs problemes, entre ells l’evolució de les espècies, no podien tenir una solució adequada en cap postura positivista, sinó només sota la llum de la revelació⁷⁹⁹. En relació a aquests problemes, el reverend P. Basilio, de Rubí, fundador de Franciscalia, recordava els “vivos deseos” del Papa per tenir centres propis de cultura superior per formar esperits selectes en totes les branques del saber. El tema de l’evolucionisme esperonava, doncs, el debat sobre la necessitat de creació de centres religiosos d’estudis superiors i sobre la inclusió de la biologia en els estudis religiosos.

4.2. Bases científiques per a una ciència catòlica

Algunes de les activitats científiques i acadèmiques de Crusafont en aquest període ens ajuden a descobrir o a entendre millor certes peces del trencaclosques complex

⁷⁹⁵ ABC 1957.

⁷⁹⁶ Igualada 1955.

⁷⁹⁷ Vida... 1955.

⁷⁹⁸ Franciscàlia fou una associació, creada als anys 50 per iniciativa del frare Basili de Rubí, dins el si de l’Església dels caputxins de Sarrià. S’ha escrit que aquesta associació convertí els Caputxins de Sarrià en un lloc d’acolliment d’artistes i intel·lectuals proscrius pel règim franquista. El 1966 el convent acollí la trobada d’estudiants coneguda com la Caputxinada, on va tenir lloc l’assemblea constitutiva del Sindicat Democràtic d’Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB). L’actuació de la policia, que va encerclar el convent durant tres dies, generà un ample suport popular que fins i tot tingué ressò internacionalment (Diversos autors 2010; Viquipèdia 2016).

⁷⁹⁹ LVE 1956a.

que cal reconstruir per entendre l'auge de la versió finalista de l'evolució a Espanya i la seva conquesta de l'esfera pública. Aquestes peces ens permeten anar més enllà d'una explicació simple d'aquest fenomen com a resultat de l'encotillament per part del catolicisme o de la censura del règim franquista, on catolicisme i censura apareixen de manera despersonificada, abstracta.

Una d'aquestes peces és el convenciment per part dels actors involucrats, palpable en els documents de l'època, de la possibilitat real de confegir un paradigma alternatiu al neodarwinisme, amb una evolució finalista ben fonamentada científicament. Una altra, és l'augment de l'evolució a l'esfera pública d'aquesta versió compatible amb una explicació teista, durant aquest període, en forma d'activitats divulgatives, com hem vist. Relacionada amb aquesta, trobem una altra peça: l'augment de l'interès per part de mitjans de comunicació i certs personatges pel tema de l'evolució i algunes troballes paleontològiques que es donarien en aquest període⁸⁰⁰. I una darrera peça clau és l'interès sobtat del cercle *Arbor* per Crusafont i la seva versió de l'evolucionisme, i la invitació, finalment, a participar en el seu projecte de construcció d'una ciència catòlica.

Entre les activitats científiques o acadèmiques que ens ajuden a visualitzar i comprendre aquestes peces, en trobem tres que destaquen especialment: els Cursos Internacionales de Paleontología de Sabadell, la participació espanyola al Col·loqui Internacional de Paleontologia de Vertebrats a París, la publicació de Crusafont a la revista *Evolution*, i la Primera Reunión del Terciario. Aquesta activitat científica tingué un paper clau en la construcció del discurs mediàtic oficial pel que feia a temes d'evolució.

4.2.1. Els Cursos Internacionales de Paleontología de Sabadell

Altres treballs s'han ocupat d'aquests cursos que Crusafont organitzà durant els anys 1950 a Sabadell i que aconseguiren fer-se un lloc rellevant en la paleontologia internacional⁸⁰¹ (Figura 16). Com s'ha dit, aquests "cursos" constituïren un focus

⁸⁰⁰ Des de la revista *Ibérica* demanarien a Crusafont articles relacionats amb l'evolució gràcies al seu "buen criterio" en parlar d'aquests temes: "Nadie más indicado que usted para hacernos una relación con el buen criterio que tiene en lo referente a la evolución: No ir más allá de lo que los datos objetivos permitan y admitir siempre la intervención divina en las leyes de la finalidad y en la creación del espíritu" (Cañigüeral Cid 1955).

⁸⁰¹ Veure, per exemple: Acosta 2013; Agustí 1994a, 1994b, 2008; Crusafont Sabater i Crusafont 1994; Farell i Domingo 1981; Pelayo 2003, 2013, Truyols 1986, 1992.

científic amb autoritats de prestigi internacional dins l'Espanya franquista que construí una xarxa de col·laboracions i legitimació de l'autoritat de Crusafont⁸⁰². En aquesta tesi, ens interessa fixar-nos especialment en la mesura en què aquesta xarxa serví per legitimar la postura finalista i teïsta de Crusafont dins la paleontologia i esfera pública espanyoles, i potser també internacionals.

Aquestes trobades enfortiren els lligams científics i personals entre els paleontòlegs espanyols, francesos, italians i suïssos de l'“escuela meridional”⁸⁰³ finalista de la qual parlava Crusafont⁸⁰⁴: crearen una xarxa de relacions que dinamitzà la mobilitat dels seus components a través d'invitacions a donar conferències i a realitzar estades als diversos centres dels seus integrants, així com intercanvis dels seus estudiants⁸⁰⁵. La interpretació de l'evolució a “la manera “española””⁸⁰⁶, com l'anomenaria Meléndez, compartida pel grup, s'enfortia amb els debats conjunts i es legitimava amb els vincles internacionals.

Els cursets incloïen, a més de les conferències, nombroses excursions, visites, recepcions oficials amb personalitats rellevants de la vida pública local, sopars, projecció de documentals i fins i tot vols amb avioneta⁸⁰⁷. Una mena de colònies paleontològiques d'alt nivell de les quals tothom en sortia encantat i, probablement, amb més amics que quan havia entrat. Amb diversos dels assidus assistents als cursets, Crusafont hi tindria llargues col·laboracions científiques, alhora que hi

⁸⁰² Segons Truyols, “Amb el modest nom de cursets, allò que organitzà eren en realitat veritables col·loquis científics, d'inscripció lliure, que constituïen un important fòrum de discussió de qüestions d'interès candent, com ho fou el de l'any 1954, amb l'apassionada controvèrsia que es desencadenà a l'entorn de la significació de l'*Oreopithecus*, la redescoberta del qual acabava de fer Hürzeler” (Truyols 1986:32-33). Per al tema de l'*Oreopithecus* veure apartat “El cas de l'*Oreopithecus*”.

⁸⁰³ L'any 1951, Crusafont definia a *Estudios Geológicos* les escoles existents al voltant del tema de l'evolucionisme: parlava de la “neo-neo-darwinista” anglesa i nord-americana, la “neo-neo-lamarckista” soviètica, “extremadament materialista i finalista en ningún sentido”, una “cientifista francesa, más ponderada, finalista” on incloïa Caullery, Cuénot, Guyénot, Vialleton i, finalment, una “escuela meridional, ecléctica, más darwinista que lamarckista, finalista-teïsta”, en què incloïa a Blanc, Marcozzi, Leonardi, Bugatti-Traverso, Lecompte de Nouy, Teilhard de Chardin, Meléndez i Crusafont (Crusafont 1951c:166). Agustí parla de la tradició evolutiva en la qual Crusafont s'inscrivía com d'un “evolucionisme meridional”, per oposició al que seria l'escola evolucionista anglosaxona d'arrels darwinistes” (Agustí 1994a:29). Sobre això veure també: Glick 1994b:51, 2008:562.

⁸⁰⁴ L'afavoriment de la possibilitat de fer contactes i de “Estrechar lazos humanos” era explicat per Truyols com l'objectiu dels organitzadors del curset (Truyols 1958:57).

⁸⁰⁵ Crusafont Sabater i Crusafont 1994; LVE 1955e.

⁸⁰⁶ Meléndez, 1952: 376. Citat en: Blázquez Paniagua 2004a:277.

⁸⁰⁷ Viñas 1956. Els vols amb avioneta es feren gràcies a la col·laboració de l'Aero-Club Sabadell (Crusafont 1954b:275), del qual era president Josep Maria Marcet, alcalde de la ciutat (veure nota 397).

mantindria duradores relacions d'amistat (Viret, Lavocat, Piveteau, Hürzeler...) ⁸⁰⁸. Tots ells, amb els seus matisos, defensaven una visió finalista de l'evolució i, la majoria, també teista ⁸⁰⁹.

A més a més, els Cursillos van rebre una atenció institucional i mediàtica important ⁸¹⁰. Arreu se'n destacava el caràcter internacional i l'alt nivell científic dels participants. Els diaris llistaven les nacionalitats de les "ilustres personalidades" entre les quals n'hi havia d'espanyoles, franceses, alemanyes, holandeses, italianes, portugueses, finlandeses, suïsses, sueques i, fins i tot, nord-americanes... ⁸¹¹ Com a trobades internacionals d'èxit indiscutible, es configuraren com un caramel que l'aparell propagandístic i estratègic del règim no es podia deixar escapar: constituïen un aparador a través del qual mostrar, tant a dins com a fora del país, que les relacions internacionals espanyoles gaudien de bona salut. Per altra banda també servien per argumentar que la ciència espanyola, en bona forma, era capaç d'atraure personalitats de prestigi de l'estranger. L'atenció mediàtica i institucional (amb actes oficials i assistència de personalitats públiques) constituïa, per altra banda, un trampolí per a l'evolucionisme que obtenia així una oportunitat per saltar a la palestra pública. Una ocasió d'or que els científics dedicats a aquest tema, conscients que la visibilitat proporcionava més possibilitats de fons i recursos, tampoc no podien deixar escapar.

Els cursets, que havien començat l'any 1952, van adoptar en aquest període un caràcter oficial i institucional ⁸¹². En el II Cursillo Intenacional de Paleontología, del 4 al 17 de juliol de 1954, els participants van ser convidats a una recepció al Palacio

⁸⁰⁸ Agustí 1994b; Crusafont Sabater i Crusafont 1994.

⁸⁰⁹ Veure notes 400, 401, 402, 403, 404.

⁸¹⁰ Cifra. 1956a.

⁸¹¹ Viñas 1956. Els cursillos solgueren sobrepassar el centenar de participants, i comptaren amb paleontòlegs reconeguts de diversos països, entre els quals, Piveteau, Leonardi, Hürzeler, Viret o Frédéric-Marie Bergounioux (veure nota 897) amb tendències finalistes. Entre els professors estrangers hi trobem també noms tan coneguts de la paleontologia com G.H.R. von Koenigswald (Utrecht), Heinz Tobien (Darmstadt), B. Kurtén (Helsinki), R.J.G. Savage (Bristol), F M Wonnacott i A. J. Surcliffe (ambdós del British Museum de Londres), o Colette Dechaseaux (París), Birger Bohlin (Uppsala), J. A. Wilson (Austin, Texas) i A. Schnorf (Museu d'Història Natural de Lausana). Fins i tot s'hi enviaren ponències des de la URSS, entre elles una de Jury A. Orlov. Entre els espanyols, a més a més de Crusafont, hi participaren Meléndez, Fontboté, Truyols, Solé Sabarís, Bataller, Llopis, i José F. Villalta (Col·laborador Científic del CSIC), Joaquín Gómez de Llarena (San Sebastián), Salustio Alvarado (Universitat de Madrid) i Antoni Almela (director de l'Instituto Geológico y Minero de Espana, Madrid) (Aguirre 1956:323; Crusafont 1954b; Crusafont Sabater i Crusafont 1994:93-94).

⁸¹² Sobre els cursets, veure: Acosta 2013; Aguirre 1956; Blázquez Paniagua 2004a; Crusafont 1954b; Crusafont Sabater i Crusafont 1994:93-94; CSIC 1956, 1959; Glick 2008.

Provincial (actualment, el Saló de Sant Jordi de la Generalitat), oferta per la Diputació en honor als participants. Aquests foren presentats al diputat provincial per Crusafont i pel degà de la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona, Santiago Alcobé⁸¹³, i Bermudo Meléndez oferí la conferència inaugural⁸¹⁴. Justament en els actes de clausura del segon Cursillo se li féu a Crusafont la imposició de les insígnies de l'Ordre d'Alfons X el Savi. La notícia que anunciava l'acte evidenciava que la imposició seria efectuada pel governador civil,

cuya presencia en el acto simboliza la atención con que los Poderes Públicos han seguido los trabajos paleontológicos desenvueltos con tanta laboriosidad en Sabadell...hoy encauzados en el Museo de Sabadell y en la Fundación Bosch y Cardellach⁸¹⁵.

Era evident, doncs, que els poders públics del règim seguien amb interès les activitats de Crusafont, o així volien assenyalar-ho, i en treien profit també quan podien. La “encomienda” havia estat concedida per ordre del Ministerio de Educación Nacional i els articles que en recolliren la notícia alabaren de manera grandiloqüent la perceberança científica de Miquel Crusafont al front de la Secció de Paleontologia de Sabadell: “sólo Dios sabe el derroche de tenacidad que costó ponerla en los carriles del éxito”⁸¹⁶. També elogiaren la seva feina com una “ingente labor”, “la obra con la que tanto ha prestigiado a la ciudad y a la Patria” i, de la medalla, com una “distinción merecidísima”⁸¹⁷.

En aquest segons curset, Johannes Hürzeler⁸¹⁸, conservador de la secció de vertebrats del Museu d'Història Natural de Basilea presentà, per primer cop en una trobada internacional, una teoria nova, basada en la reinterpretació d'unes restes fòssils ja conegudes, que suggeria que la línia homínida era molt més antiga del que s'esperava (del Terciari, i no del Quaternari) i que la separació de la dels pòngids (els simis antropomorfs actuals) havia estat molt més remota del que es pensava. Aquesta idea, acollida per Crusafont com una prova de la singularitat de la línia humana i del

⁸¹³ Veure nota 264.

⁸¹⁴ LVE 1956d.

⁸¹⁵ LVE 1954.

⁸¹⁶ LVE 1954.

⁸¹⁷ V. 1954b.

⁸¹⁸ Veure nota 404.

finalisme de l'evolució, semblà una nova llavor d'esperança per a la creació d'un paradigma finalista de l'evolució, capaç de competir amb el neodarwinisme. S'iniciava així, als cursets de Sabadell, la carrera pública del cas *Oreopithecus*, que havia d'assolir ressò internacional i que influiria fortament a l'esfera pública i científica espanyola i del qual ens ocuparem més endavant en aquest mateix capítol.

La sessió inaugural del tercer "Cursillo internacional" (del 4 al 14 de Juliol de 1956) es féu sala d'actes de l'Ajuntament de Puigcerdà. En aquest, un dels anuncis, també d'una manera pionera i agosarada, anunciava que el Cursillo inclouria, "entre otros temas", un "Simposio sobre el estado actual de la evolución general y humana"⁸¹⁹. Parlar d'un curs d'evolució general i humana, sense restringir-la només als animals o a la part física de l'home, no era gens habitual. Aquest curset també fou clausurat amb una sessió solemne a la sala d'actes de l'Ajuntament de Sabadell, presidida per l'alcalde i el tinent d'alcalde⁸²⁰. L'anunci d'aquest tercer Cursillo qualificava l'organització dels cursets com "al estilo de las grandes reuniones científicas Internacionales."⁸²¹

El quart (i últim) Cursillo⁸²² (del 30 de juny al 9 de juliol de 1958) es va inaugurar a la sala capitular de l'Ajuntament de Terrassa, el Palau Municipal, amb l'alcalde, els tinentes d'alcalde i altres autoritats de la ciutat. Una crònica del diari *Tarrasa informació*, tractava l'esdeveniment de molt important i ressenyava el prestigi dels congressistes que hi havien participat dels quals en llistava les nacionalitats.⁸²³ Acollir els "cursillos" havia esdevingut un privilegi: el diari agràia que l'acte s'hagués pogut celebrar a la ciutat de Terrassa. En aquesta ocasió, es commemorava el centenari de la teoria de l'evolució de Darwin i *La Vanguardia Española* ho ressenyava concisament. En la crònica de l'acte de clausura del curset, el diari explicava que Salustio Alvarado (1897-1981), catedràtic de Fisiología Animal de la Universidad Central, havia pronunciat el "discurso de clausura que versó sobre el tema: 'La influencia de Darwin en el pensamiento moderno', aprovechando la coyuntura de celebrarse el centenario

⁸¹⁹ V. 1956b.

⁸²⁰ Viñas 1956.

⁸²¹ LVE 1956j.

⁸²² LVE 1958e.

⁸²³ Tarrasa Información 1958.

de la publicacion de la obra ‘El origen de las especies’”.⁸²⁴ Aquesta referència concisa al centenari de l’obra més famosa de Darwin és una de les poques mencions de l’efemèride que *La Vanguardia Española* publicà a les seves pàgines durant els anys del centenari (1958 i 1959).

L’estatus de Crusafont dins la ciutat de Sabadell fou imprescindible per a poder fer realitat aquests cursets: els fons necessaris per a dur a terme els dos primers vingueren exclusivament de fabricants, entitats i corporacions diverses de la ciutat de Sabadell, entre elles l’Ajuntament⁸²⁵. Al seu torn, l’èxit d’assistència i resposta internacional, el profit mediàtic que la propaganda espanyola en podia treure com a acte científic internacional per presentar la seva situació com a normalitzada i, potser, la possibilitat que d’allí sorgissin les bases científiques per una ciència catòlica, feren que els dos darrers cursets obtinguessin ja mitjans materials per ordre del Ministro d’Educación Nacional⁸²⁶.

4.2.2. El Col·loqui Internacional de Paleontologia de Vertebrats de París

És possible que un fruit dels cursets internacionals de paleontologia de Sabadell, on Crusafont s’erigia com l’artífex espanyol en la construcció d’aquesta xarxa de paleontòlegs internacional, fos la invitació a Crusafont, com a únic representant d’Espanya per part del Ministeri d’Educació Nacional de França, a la trobada organitzada a la Sorbona, París, l’abril de 1955, per debatre sobre “Les problèmes actuels de la Paléontologie” durant sis dies⁸²⁷. El simposi estava organitzat i presidit per Jean Piveteau⁸²⁸, un dels assidus assistents als Cursillos de Sabadell, i reuní diversos cursillistes de Sabadell. Com el propi Piveteau comentaria, malgrat el tema plantejat per al simposi no fos explícitament l’evolucionisme només es féu que parlar

⁸²⁴ (V. 1958). Segons Blázquez, el títol de la conferència fou: “La influencia de Darwin en el pensamiento europeo” (Blázquez Paniagua 2004a:280).

⁸²⁵ Crusafont 1954b:275; Mañosa 1995.

⁸²⁶ Crusafont Sabater i Crusafont 1994:93-94; Mañosa 1995. Fins el 16 de febrer de 1956, fou Ministre d’Educació Nacional Joaquín Ruíz-Giménez. Després, el substituï el falangista Jesús Rubio García-Mina.

⁸²⁷ Crusafont 1956a; Truyols 1986:33; V. 1955a. Truyols destaca especialment els Cursets de Sabadell com un punt clau de la “consideració generalitzada” de prestigi internacional de Crusafont, gràcies a la qual el paleontòleg sabadellenc fou invitat amb freqüència a pronunciar conferències a universitats i centres de recerca estrangers (París, Montpeller, Ferrara, Basilea, Berlín, Magúncia, Amsterdam, Leiden, Utrecht, Uppsala, Hèlsinki...), i també a participar en diversos col·loquis internacionals especialitzats.

⁸²⁸ Veure nota 401.

d'evolució⁸²⁹. El tema central: les visions ortogenistes i finalistes versus el neodarwinisme.

Els Col·loquis Internacionals sobre Paleontologia de Vertebrats, organitzats a París pel Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), com hem dit, gaudien del suport econòmic de la Rockefeller Foundation, de Nova York⁸³⁰. Després de la segona Guerra Mundial, aquesta fundació va endegar un programa de recolzament a la ciència francesa, dins la qual hi havia una borsa d'ajudes econòmiques per a l'organització i realització de col·loquis científics internacionals. L'objectiu explícit dels ajuts era solucionar els efectes de la isolació intel·lectual que havia sofert la ciència francesa a causa de la guerra⁸³¹. Però des de la Rockefeller Foundation eren conscients que la situació els brindava una oportunitat d'or per influir en el desenvolupament de la ciència al continent europeu⁸³².

Segons l'anàlisi de Krige, des de la Rockefeller Foundation usaren la influència econòmica per dirigir els científics francesos al llarg de certes línies de recerca, perpetuant el lamarckisme per raons polítiques: el lamarckisme tradicional francès estava històricament associat a l'ultra-conservadurisme polític, mentre que els defensors del neodarwinisme a França manifestaven tendències comunistes. A més, el lamarckisme, en aquells moments, era amb més freqüència defensat pels científics catòlics. En el context de la Guerra Freda, l'estratègia anticomunista de la Rockefeller Foundation a França passava per un canvi de sentit en l'aposta de la institució per la promoció del neodarwinisme: afavorint la permanença en llocs de direcció dels lamarckistes i la destitució dels neodarwinistes, perllongaren el lamarckisme al CNRS, la principal institució de recerca francesa⁸³³.

El primer dels col·loquis a la Sorbona organitzats pel Centre National de la Recherche Scientifique i finançats per la Rockefeller Foundation sobre temes paleontològics havia tingut lloc l'any 1947 i havia assolit un gran ressò a Espanya⁸³⁴. Portava per

⁸²⁹ Crusafont 1956a:147-48. Veure també: Florensa 2016.

⁸³⁰ RAC 1955.

⁸³¹ Segons Zallen, per superar els efectes de la isolació intel·lectual de la ciència francesa, induïda per la guerra (Zallen 1989:6). Es tractava de conferències amb entre dos i cinc membres no francesos.

⁸³² Zallen 1989:4-5.

⁸³³ Krige 2006:81, 134.

⁸³⁴ Veure capítol 2.

títol “Paleontologie et transformisme” i en aquella ocasió cap científic espanyol hi fou convidat. Però l’any 1955, quan se celebrà el col·loqui sobre “Problemes actuels de Paleontologie”, Crusafont revé una invitació expressa de la institució francesa. En la llista de ponents⁸³⁵ hi havia diversos membres de l’Escuela meridional de Crusafont, com el professor Camille Arambourg, del Muséum National d’Histoire Naturelle de París, o l’abat René Lavocat, “maître de recherche” a l’École d’Hautes Études de París, així com el propi amfitrió i director del col·loqui Jean Piveteau, tots ells assidus dels Cursos de Sabadell⁸³⁶.

La Rockefeller Foundation també havia ajudat a la creació a França de la Secció VI de l’École Pratique des Hautes Études (Escola d’estudis Superiors Aplicats) - després anomenada EHESS -⁸³⁷. Aquest ajut responia a l’interès de la fundació en promoure un centre d’estudis socials d’alt nivell amb un enfoc alternatiu al marxisme. França comptava en aquell moment amb el Partit Comunista Francès, un dels partits comunistes més forts d’occident⁸³⁸. En un període de lluita activa contra el comunisme (amb especial interès i recursos des dels EEUU), coincidint amb l’etapa de màxims esforços adreçats a la consolidació del paradigma neodarwinista (sobretot des del món anglosaxó on aquesta tendència gaudia de més recolzament i s’havia cultivat durant la contestatòria mundial)⁸³⁹, la Rockefeller Foundation decidí subvencionar el CNRS, conscient que tenia capacitat, prestigi i suficients relacions amb els països veïns, entre els quals Espanya, per ser un focus d’influència⁸⁴⁰. En

⁸³⁵ També Lehman estaria entre els ponents. De l’estranger, hi participaren amb ponència D.M.S. Watson (Londres), Tilly Edinger (Harvard), Jury A. Orlov (Moscú), A. C. Blanc (Roma), A.S. Romer (Harvard), J. Hürzeler (Basilea) i M. Crusafont Pairó (Sabadell). I entre els participants, hi havia, entre altres, Viret, Vallois i l’abat Breuil (Crusafont 1956a:131).

⁸³⁶ Camille Arambourg (1885–1969), paleontòleg de vertebrats, fou catedràtic de Paleontologia del Muséum National d’Histoire Naturelle de París, on succeí el seu mestre Marcellin Boule. Fou professor de René Lavocat i seria substituït a la seva càtedra per Jean Piveteau (veure notes 401 i 403). Durant els anys cinquanta rebatria la imatge dels Neanderthals com a éssers brutals i simiescos (Grimoult 2000b).

⁸³⁷ La Secció VI de l’École elaborà, a mitjans de 1950, el projecte d’una Maison des sciences de l’Homme per acollir tots els equips de recerca disseminats sobre el tema. Sobre els orígens i el mecenatge americà de l’École, veure: Mazon 1985, 1988.

⁸³⁸ Krige 2006:115.

⁸³⁹ Zallen 1989:17.

⁸⁴⁰ Per a la Rockefeller Foundation el CNRS era estratègic per als seus propòsits perquè tenia el reconeixement com a representant del lideratge de la ciència francesa, tenia un pla excel·lent per desenvolupar recerca tant a les universitats provincials com a les de París, gaudia del recolzament del govern francès, i comptava, entre els seus líders, amb una elevada proporció d’homes joves que coneixien i simpatitzaven amb la ciència d’altres països (Zallen 1989:9-10).

aquest sentit pren especial rellevància el rol que podria haver jugat la Rockefeller Foundation en les versions sobre l'evolucionisme mantingudes en territoris tradicionalment refractaris al neodarwinisme com França i Espanya.

En el col·loqui de París, Hürzeler presentà, per segon cop en un ambient internacional, la seva teoria sobre l'*Oreopithecus*, de la qual havia tingut primícia el públic internacional dels cursets de Sabadell⁸⁴¹. La ponència de Hürzeler, titulada “*Oreopithecus, un point de repère pour l’histoire de l’Humanité dans d’ère tertiaire*”⁸⁴², seria reportada per Crusafont a les *Memorias y comunicaciones del Instituto Geológico Provincial*. La ressenya afirmava que una via alternativa a la defensada per aquells investigadors que creien en una relació estreta entre l’home i els simis antropomorfs (ximpanzé i goril·la) i, per tant, en un avantpassat comú proper, s’obria pas amb força:

Otra vía que se acredita cada día más es la de creer que el Hombre ha recorrido una línea evolutiva propia, destacada precozmente de la que llevaría a los Antropomorfos. Éstos no son un estadio evolutivo primitivo, sino el resultado de una evolución diferente.⁸⁴³

En el mateix col·loqui, el pare Teilhard de Chardin, havia enviat una comunicació titulada “*Une défense de l’orthogénèse: à propos des figures de speciation*” (que no pogué llegir personalment perquè morí uns dies abans de la trobada). Com el títol anunciava, la comunicació era una defensa de l’ortogènesi i la interpretació finalista de l’evolució. La crònica de Crusafont ressenyava com la ponència denunciava una moda antifinalista, sobretot provinent dels Estats Units, de base matemàtica:

el autor delata la tendencia actual, marcada sobre todo en los Estados Unidos, de abandonar toda interpretación del fenómeno evolutivo a la ley de los números, del azar y de la dispersión ... Dice que hoy en día parece como si todo el mundo pronunciara con ciertas reservas, o aún con verdadero desdén, la palabra, antes clásica, ortogénesis.⁸⁴⁴

Crusafont, profundament d’acord amb l’anàlisi de Teilhard se sumiria en els estudis biomètrics, per aconseguir provar el finalisme en l’evolució, usant “la ley de los

⁸⁴¹ Hürzeler i Crusafont 1956.

⁸⁴² Crusafont 1956a:142.

⁸⁴³ Crusafont 1956a:142-43.

⁸⁴⁴ Crusafont 1956a:144.

números” per convèncer els neodarwinistes amb els seus propis mètodes, com veurem més endavant⁸⁴⁵.

Les idees que Crusafont va portar amb si d'aquesta trobada formaren el nucli de la defensa de l'evolucionisme finalista que promouria de manera insaciable, vigoritzat per la trobada, en tornar a Espanya. El congrés li proporcionà arguments més elaborats, base científica per a recolzar-los, la legitimitat que li atorgava ser un científic internacional reconegut (l'únic espanyol convidat a l'encontre) i el recolzament en el seus punts de vista de científics de prestigi també internacional. Les idees bàsiques que d'allí s'endugué foren, en primer lloc, el prometedor *Oreopithecus*: semblava que permetia arribar a

conclusiones tan extraordinarias como la del descubrimiento del proceso de hominización física remontado hasta mediados del mioceno, lo que trae consigo la probable existencia de una línea evolutiva humana absolutmanete propia, independiente de la de los grandes antropomorfos.⁸⁴⁶

L'home podia tornar a ser especial, únic i el rei de la creació. En segon lloc, i relacionat amb el primer, s'endugué una defensa de l'ortogenisme, amb l'autoritat del descobridor de l'Home de Pequín al darrera, segons el qual “La Paleontología, quiérase o no, es, pues, la ciencia de la Ortogénesis”⁸⁴⁷. Profundament convençut del caràcter finalista de l'evolució, Crusafont qualificava aquestes paraules de “consoladoras” i, probablement amb la intenció de provocar aquest mateix efecte al públic espanyol, les transmetia.

⁸⁴⁵ Crusafont, com Chardin, no podia deixar de veure l'existència de vectors en l'evolució i els equiparava als “trends” o a l’“ortoselecció” de què parlaven els qui no acceptaven el terme ortogènesi, reduint la controvèrsia que uns consideraven de base, a un problema de vocabulari. En diverses ocasions, en la llarga correspondència que mantingueren Crusafont i Simpson (40 anys), les discussions se centraren en la interpretació de certs conceptes i paraules, sobretot relacionats amb el tema de la finalitat en l'evolució (Glick 1994b:45). De tota manera, el terme ortogènesi també portava conflictes als propis finalistes: en el III Cursillo Internacional de Paleontología de Sabadell (1956) es dedicà tota una part del “Coloquio sobre el estado actual de la doctrina evolucionista” a debatre sobre l'ortogènesi i la seva definició. Bergounioux sentenciava: “nous sommes incapables de donner *une* définition de l'orthogénèse, parce qu'on peut en faire trente”. I acabava dient: “quand on voit [...] les augustiniens s'opposer aux thomistes à propos des définitions de *materia prima* qui ne son pas les mêmes, on dit: “Ça va durer longtemps! Alors, l'affaire de l'orthogénèse c'est ça. Ça va durer, c'est vrai” (CSIC 1959:91).

⁸⁴⁶ Crusafont 1956a:149.

⁸⁴⁷ Crusafont 1956a:144.

Crusafont se sentia amb el convenciment profund d'estar en possessió de la veritat en aquest aspecte i seguia reivindicant la paleontologia com la ciència garant d'aquesta veritat:

gracias a ella [la Paleontología] no podrá destruirse lo que muchos investigadores, incapaces de discernir entre la maraña teórica de los detalles del juego superativo de la vida, no han sabido todavía conquistar: el sentimiento de esta indeclinable finalidad aliada de manera diáfana al concepto de Creación⁸⁴⁸.

Crusafont presentava la paleontologia davant del públic espanyol com l'arma contra les tendències neodarwinistes. Aquest plantejament, que ja havíem vist exposat en el monogràfic d'*Arbor*, permetia a Crusafont reivindicar la seva disciplina: “la Paleontología ha ganado por sí misma un puesto de honor y en la interpretación del fenómeno evolutivo tiene hoy en día tanta o mayor importancia de la que tiene la Genética”⁸⁴⁹. Piveteau, director del col·loqui, opinava també que era la paleontologia la disciplina que podia “darnos las claves del mecanismo vital y mostrarnos con ella la fuerza ascendente de la evolución”⁸⁵⁰.

Aquest congrés estimulà l'assentament de l'evolucionisme finalista a Espanya. I el fet que Crusafont fos l'únic espanyol convidat a l'encontre (formant part del petit grup de sis experts estrangers convidats) contribuï a aquesta situació. Assèrrim defensor del finalisme en l'evolució, amic de Hürzeler, esperançat amb la seva teoria sobre l'*Oreopithecus* i “fan” de Teilhard de Chardin, Crusafont tornà de la trobada amb l'eufòria d'haver trobat allí la fórmula guanyadora: visió finalista de l'evolució + fonament científic (provinent de la paleontologia) + recolzament d'autoritats internacionals. L'eufòria potser el féu esbiaixar la postura general de la trobada vers el finalisme, però el fet de ser l'únic corresponsal espanyol de l'esdeveniment n'impedí la ponderació⁸⁵¹.

L'enlluernament de Crusafont amb Teilhard després de la reunió de París, és explícit en la cita següent, on es percep que Crusafont hi va veure secundada, i amb possibilitats de fonament científic, la postura de l'evolució que ell havia batejat com a “meridional”:

⁸⁴⁸ Crusafont 1956a:150.

⁸⁴⁹ Crusafont 1956a:148.

⁸⁵⁰ Crusafont 1956a:147.

⁸⁵¹ LVE 1955e; V. 1955a.

tenia que ser, por fin, un gran maestro de la Evolución, y, al fin y al cabo un espíritu europeo, latino, diríamos romano, quien en medio del caos en que se han sumergido las tendencias evolutivas actuales, ... saliera triunfalmente por lo fueros de la ortogénesis. En su mensaje póstumo, el Padre Teilhard nos ha abierto una puerta de esperanzas. Aquí en España, tan humildemente como se quiera, la hemos defendido a pesar del alud terrible de las leyes de los grandes números, de los indeterminismos, del azar y de las casualidades.⁸⁵²

Com veiem, Crusafont destacava que la postura finalista havia estat la defensada des d'Espanya, tot i trobar-se en inferioritat de condicions i mitjans davant la poderosa corrent materialista i partidària de l'atzar com a matèria primera de l'evolució, pròpia del món anglosaxó. Espanya, el "faro espiritual de Occidente" ho era també en matèria científica. Crusafont constatava la cohesió dels científics "mediterranis" en aquesta contesta. Reafirmava així una interpretació geogràfica de la situació que dibuixava la col·lisió de dos paradigmes en lluita per l'hegemonia, el meridional (finalista) i el septentrional (antifinalista)⁸⁵³.

4.2.3. Article a *Evolution*: cap al finalisme a través de les matemàtiques

L'any 1956, juntament amb el seu deixeble i col·laborador Jaume Truyols, Crusafont aconseguí una fita important que perseguia des de feia temps: publicar a la revista *Evolution*, òrgan de la Society for the Study of Evolution (creada per a la difusió del neodarwinisme l'any 1946) i la revista més prestigiosa i influent del moment en matèria d'evolució. En articles passats, com "Reflexiones sobre la evolución"⁸⁵⁴, Crusafont havia intentat establir unes bases científiques, a través d'arguments morfològics, anatòmics, d'estudi dels fòssils, per fonamentar la idea ortogenètica, i al seu parer finalista, de l'evolució. Amb l'article a *Evolution*, Crusafont i Truyols, pretenien haver arribat un pas més lluny cap a la seva demostració d'aquesta tendència a través de la suposada objectivitat de les matemàtiques.

A principis dels anys cinquanta, Crusafont i Truyols van incorporar l'aplicació de l'estadística a la descripció i caracterització de les restes fòssils, i a la comprensió dels fenòmens evolutius, com havien fet George Gaylord Simpson i Anne Roe en el llibre

⁸⁵² Crusafont 1956a:144.

⁸⁵³ Crusafont intentaria exercir de "pont" entre aquestes dues "escoles" (Glick 1994b:51).

⁸⁵⁴ Crusafont 1955c.

“Quantitative Zoology” (1939)⁸⁵⁵. Paral·lelament a Björn Kurtén (1924-1988), paleontòleg finlandès correspondent i col·laborador de Crusafont, el paleontòleg sabadellenc i el seu deixeble introduirien els mètodes quantitius a la paleontologia europea: Crusafont y Truyols desenvoluparen un mètode biomètric, de mesura de dentició dels carnívors fòssils, que facilitava la comparació entre espècimens diferents i permetia mesurar canvis en una línia determinada. Aquest mètode l’anomenaren masterometria i seria usat per dos neodarwinistes convençuts com Simpson i Huxley⁸⁵⁶.

En l’article, a través del mètode masteromètric, Crusafont i Truyols trobaven arguments numèrics expressables en gràfiques per recolzar l’existència de certes tendències en l’evolució que segons ells podien suposar arguments en favor de l’ortogènesi⁸⁵⁷. Crusafont i Truyols presentaven el seu estudi com a objectiu i pioner: l’existència de tendències evolutives havia estat suggerida fins a la data en estudis teòrics o “merament” qualitius, però les seves observacions “basades en mesures angulars practicables” els permetien afirmar-ne la realitat i recolzar aquella teoria, per primer cop, sobre una base quantitativa⁸⁵⁸. L’article havia estat traduït i enviat a *Evolution* pel propi Simpson, amic de Crusafont i un dels considerats pares fundadors del neodarwinisme⁸⁵⁹.

L’escrit de Crusafont i Truyols despertà interès i debat científic internacional. Científics reconeguts com l’antropòleg italià Alberto Carlo Blanc⁸⁶⁰, el paleontòleg francès Jean-Pierre Lehman⁸⁶¹ o el neodarwinista britànic Julian Huxley⁸⁶² comentaren l’article o contactaren amb Crusafont per felicitar-lo, discutir certs

⁸⁵⁵ Agustí 1994a:32,33; Sepkoski 2009:184. Crusafont adquirí el llibre de Simpson i Roe el 1946 (Glick 2008:565).

⁸⁵⁶ Glick 1994b:50. Crusafont definia la masterometria com la “matemàtica aplicada a la funció de masticació en els Carnívors”. Segons el seu testimoni, el nom a aquesta nova disciplina, culminació d’uns estudis biomètrics realitzats per ell i per Truyols que començaren l’any 1953, l’hi van posar ells (Crusafont Sabater i Crusafont 1994:94).

⁸⁵⁷ Truyols i Crusafont 1956:323.

⁸⁵⁸ Truyols i Crusafont 1956:331.

⁸⁵⁹ L’any 1953 Simpson nomenà Crusafont per al seu ingrés a la Society of Vertebrate Paleontology nord-americana (Glick 1994b).

⁸⁶⁰ Veure nota 430.

⁸⁶¹ Veure nota 402.

⁸⁶² Veure nota 182.

aspectes de la teoria o bé demanar-n'hi separates ja que, segons ell mateix explica en una carta a Simpson, aviat se n'esgotaren els exemplars⁸⁶³.

La voluntat de Crusafont d'aconseguir demostrar el finalisme de l'evolució d'una manera convincent per a la comunitat científica el féu endinsar-se en les matemàtiques per aplicar-les a la paleontologia, com havia proposat Simpson, i acabar inventant un mètode biomètric, els resultats del qual s'acabarien publicant a *Evolution*. La contribució de Crusafont i Truyols fou reconeguda en la comunitat científica per l'originalitat i possibilitats del mètode i els resultats presentats es comentaren en nombrosos treballs a favor d'una visió ortogenètica de l'Evolució fins gairebé finals dels anys seixanta⁸⁶⁴.

L'article de Crusafont serví de legitimació científica a aquells qui defensaven una evolució direccional o ortogenètica. Blanc, essent catedràtic de Paleontologia i director de l'Institut de Paleontologia de la Universitat de Roma, prendria els resultats de Crusafont i Truyols publicats a *Evolution* com a demostració de la seva teoria de la Cosmolisi (que senyalava l'existència d'una certa tendència evolutiva), com els propis autors suggerien⁸⁶⁵. L'article de Blanc era ben explícit: sota el títol "Conferma quantitativa della Cosmolisi" hi apareixia el subtítol que feia referència al mètode dels paleontòlegs de Sabadell⁸⁶⁶. El fet que la demostració fos quantitativa era un valor afegit per a la legitimació de l'ortogènesi davant la comunitat científica.

L'any 1962 Lehman, director de la càtedra de paleontologia del Muséum National d'Histoire Naturelle de París, utilitzaria la publicació de Crusafont i Truyols per a recolzar-la en un article a *Année Biologique* titulat "Paleonthologie et theories modernes de l'Evolution":

⁸⁶³ Crusafont 1957a; Simpson 1957.

⁸⁶⁴ Crusafont esmentava que les tècniques presentades a l'article d'*Evolution* s'explicaven a universitats europees i americanes l'any 1960, i explicava, l'any 1969, que els seus resultats es comentaven sovint en treballs a favor d'una visió ortogenètica de l'evolució (Crusafont Sabater i Crusafont 1994:92).

⁸⁶⁵ Truyols i Crusafont 1956:330. Segons la Cosmolisi existia una tendència evolutiva cap a la segregació d'un tipus ancestral sintètic en tipus particulars (Blanc 1943; Catalá Gorgues 2013a:351).

⁸⁶⁶ El subtítol era: "A proposito di uno studio biometrico sui carnivori fossili e viventi" (Blanc 1957).

C'est là un argument en faveur de la théorie du type et de l'orthogénèse. Notons que cet article a paru dans le journal néodarwinien américain 'Evolution', ce qui était tout à fait "fair play".⁸⁶⁷

Com veiem, el fet d'estar publicat a la revista *Evolution* donava a l'article i el seu contingut una força addicional. Proporcionà arguments a Lehman per recolzar el parer de Josef Kälín⁸⁶⁸ - que considerava la teoria sintètica una "eufòria teòrica" - i per recomanar que no es tanquessin vies a la investigació, tot afegint que la síntesi que els neodarwinistes proclamaven li semblava més aviat un desig que una realitat⁸⁶⁹. L'article de Lehman faria que Simpson publicqués una nota a *Evolution*, l'any 1965, expressant el seu dissentiment del paleontòleg francès⁸⁷⁰, nota que seria al seu torn contestada un any més tard amb un altre article de Crusafont i Truyols a la mateixa revista⁸⁷¹.

El debat (i el suport de Lehman a la tesi dels sabadellencs), va durar més d'una dècada⁸⁷². Però malgrat aquesta lluita conceptual, el mètode de Crusafont i Truyols penetrà fins i tot dins el camp del neodarwinisme: Simpson l'utilitzaria en les seves classes de paleontologia i Julian Huxley veuria en el mètode de Crusafont i Truyols un fonament per a la seva teoria de l'"estasi-gènesi" o evolució horitzontal⁸⁷³. Aquest reconeixement internacional es materialitzà en la proposta de Crusafont i Truyols per a la "Darwin-plaquette"⁸⁷⁴ a Alemanya, en ser nomenats membres honoraris de l'Institut de Paleontologia Umana de Roma i, també, en la inclusió com a redactors a la revista *Quaternaria*⁸⁷⁵.

⁸⁶⁷ Lehman 1962:415.

⁸⁶⁸ Veure nota 244.

⁸⁶⁹ Lehman 1962:418.

⁸⁷⁰ Glick 1994b:50-51; Simpson 1965.

⁸⁷¹ Crusafont i Truyols 1966.

⁸⁷² Crusafont Sabater i Crusafont 1994:92; Lehman 1967:542.

⁸⁷³ Glick 1994b:50.

⁸⁷⁴ Premi atorgat per la Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina, segons alguns autors la més coneguda societat científica d'Alemanya (Schmitt 2002:11).

⁸⁷⁵ Crusafont Sabater i Crusafont 1994:94.

4.2.4. El primer congrés del terciari: buscant proves per a la singularitat de la línia homínida

L'any 1956 tingué lloc la “Primera reunió del terciari” que es féu coincidir amb el tercer Cursillo de Paleontología⁸⁷⁶. Els dos esdeveniments es realitzaren de manera paral·lela, amb algunes sessions compartides.⁸⁷⁷ Aquesta reunió, dirigida per Crusafont i organitzada amb l'ajuda de Jaume Truyols, arribava després de dos fets importants relacionats. El primer, que la teoria de Hürzeler sobre l'*Oreopithecus* ja havia esclatat a l'esfera pública internacional, com veurem més endavant. El segon, la publicació de Crusafont i Truyols a *Evolution* recolzant l'ortogènesi a través de la masterometria. Els temes del congrés giraren entorn de l'evolució dels mamífers, la biometria, els jaciments terciaris a Espanya, i la paleoantropologia⁸⁷⁸. S'hi presentaren una cinquantena de comunicacions internacionals, fins i tot cinc provinents de la URSS⁸⁷⁹. El paleontòleg i teòleg jesuïta Emiliano Aguirre⁸⁸⁰, deixeble de Crusafont, manifestava en la seva crònica per a *Arbor* de l'esdeveniment: “ha quedado patente que el Terciario da mucho de sí”. Aguirre fins i tot instava a constituir una “Sociedad Internacional del Terciario”, qüestió que ell qualificava d’“urgente”⁸⁸¹.

A la vista de la incondicional acollida de la teoria de Hürzeler per part de Crusafont, de les ganes, manifestades explícitament, de trobar proves del caràcter únic i especial

⁸⁷⁶ El període Terciari és una subdivisió del temps geològic, que abasta des de la fi del Cretaci, fa 65 milions d'anys, fins al començament del Quaternari fa uns 1,6 milions d'anys. En el seu ús habitual, el Terciari inclou cinc èpoques geològiques: el Paleocè, l'Eocè, l'Oligocè, el Miocè i el Pliocè (per ordre de més antiga a més recent). Va tenir un ús molt estès. Actualment, però, la Comissió Internacional d'Estratigrafia ja no dona suport a aquest terme. En lloc del Terciari, es recomana parlar dels períodes Paleogen i Neogen.

⁸⁷⁷ AMC 1957; Cifra. 1956a; V. 1956b.

⁸⁷⁸ LVE 1956j.

⁸⁷⁹ Alguns dels ponents foren: Gustav Henrich Ralph von Koenigswald (Universitat d'Utrecht), Jean Viret (Museu de Lyon), Colette Dechaseaux (Sorbona), Heinz Tobien (Museu de Darmstadt) o J. A. Orlov (URSS) (Aguirre 1956:323).

⁸⁸⁰ Emiliano Aguirre Enríquez (n. 1925) es llicencià en Ciencias Naturales i Teología i s'especialitzà en paleontologia. Fou membre de la Companyia de Jesús. Es doctoraria el 1966 amb un treball sobre elefants extints dirigit per Miquel Crusafont. El 1963 ideà i dissenyà el Museu de Ambrona (Soria), primer museu *in situ* de restes fòssils d'Europa. El mateix any esdevindria director de les excavacions en el jaciment paleolític de Las Gándaras de Budiño (Pontevedra) on ja col·laborava. Durant els anys seixanta realitzaria diverses estades a l'Àfrica, en què contactaria amb els Leakey entre altres reconeguts paleontòlegs (Aguirre 2014). Ja en democràcia, seria el primer director de les excavacions de la Sierra de Atapuerca (Hochadel 2013). A finals dels anys cinquanta promouria la difusió de les idees evolucionistes (amb caràcter finalista) en cercles eclesiàstics i participaria en les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítols 4 i 5).

⁸⁸¹ Aguirre 1956:323-24.

de l'home respecte la resta de "la Creació", potser es podria interpretar l'atracció i fidelitat de Crusafont pels mamífers del terciari⁸⁸² com un intent de crear una història de l'evolució amb una línia original i única per a l'home, un home antic, molt més enllà del quaternari i dels "missing links" entre l'home i el simi. La tendència internacional (potser esperonada per la voluntat difusora i mantenidora de la visió "ortodoxa" d'una humanitat "recent", a tot estirar del quaternari, i procedent de l'Àfrica), era a centrar-se en el quaternari i a organitzar congressos internacionals per l'estudi d'aquesta era, del quals l'any 1957 se celebrà el cinquè a Madrid⁸⁸³.

La idea de Crusafont sobre una línia filètica singular per a l'home, i el seu concepte d'evolució, potser van incentivar el seu interès en la recerca per èpoques més llunyanes, a la recerca de l'*Oreopithecus* català. Crusafont va dedicar molts esforços a l'estudi d'aquest període i a la cerca de fons i mitjans per a l'explotació de jaciments locals⁸⁸⁴. Actualment, l'Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont (ICP), fundat per ell i hereu de la Secció que ell dirigí al Museo de Sabadell, és un centre de referència en mamífers fòssils del Miocè⁸⁸⁵, l'estrat corresponent al terciari del qual es va extreure l'*Oreopithecus*, i en els seus jaciments s'han trobat famosos driopitecs com el Pau, el Lluc o en Jordi⁸⁸⁶. El seu fons constitueix el millor conjunt d'antropomorfs del Miocè europeu⁸⁸⁷. Salvador Moyà Solà, actual director de l'ICP, ho expressa així: "el registre fòssil català cobreix la primera part de l'evolució dels homínids i és el més complet i de major qualitat del món. Per això és imprescindible per entendre l'origen de la nostra família"⁸⁸⁸.

De les tretze espècies d'homínides del Miocè descrites a Euràsia, cinc es troben a Catalunya, concretament a la conca del Vallès-Penedès estudiada per Crusafont, i és

⁸⁸² Truyols 1986:21,23,26.

⁸⁸³ Crusafont i Truyols 1957.

⁸⁸⁴ Segons Acosta, el resultat científic de la seva recerca fou un increment extraordinari del registre paleontològic dels mamífers i del coneixement en l'estratigrafia del terciari espanyol (Acosta 2013:322).

⁸⁸⁵ Truyols 1986:20,21,23,25,26.

⁸⁸⁶ Segons Acosta, les troballes de l'equip de Moyà-Solà al jaciment de Can Llobateras d'un homínid primitiu europeu, el *Dryopithecus laietanus* (1996) de 9,5 milions d'anys (Jordi) i al jaciment de Can Mata, a Hostalets de Pierola, de l'*Anoiapithecus brevirostris* (2009), d'11,9 milions d'anys (Lluc), y del *Pierolapithecus catalaunicus* (2004), de 13 milions d'anys (Pau), conformen peces claus en l'explicació de l'evolució humana a Europa (Acosta 2013:330).

⁸⁸⁷ Truyols 1986:28.

⁸⁸⁸ UAB 2011.

font continuada de treballs i d'importants resultats científics per l'actual ICP⁸⁸⁹. La recerca d'aquest centre segueix proporcionant titulars de l'estil: "Els fòssils catalans, peça clau en l'evolució dels homínids"⁸⁹⁰. Entre els científics que actualment destaquen certs caràcters homínids de l'*Oreopithecus*, trobem Salvador Moyà Solà i el seu equip de l'ICP⁸⁹¹. Interpreten el fòssil de la Toscana com a descendent d'un ancestre semblant als seus Pau, Jordi i Lluç i el consideren clau per entendre el bipedisme humà⁸⁹².

Truyols lamentava que, probablement, la ingent feina divulgadora de l'evolució orgànica i l'evolucionisme teilhardià per part de Crusafont hagués fet que molta gent ignorés el seu "paper tant important" en el progrés del coneixement del terciari de tota la Península Ibèrica⁸⁹³. Aquesta tesi proposa la qüestió en sentit contrari: la gran contribució de Crusafont al coneixement del terciari no es pot entendre sense tenir en compte la seva intenció divulgadora d'un evolucionisme finalista que aconseguís demostrar la singularitat de l'home.

4.2.5. El CSIC s'apunta a l'eufòria finalista

El tema de l'evolucionisme era candent i de l'anàlisi de la premsa es percep la urgència i intenció de crear i sedimentar un discurs sobre el tema. El propi CSIC participava d'aquesta carrera organitzant, el mateix any 1956, un cicle de conferències expressament divulgatiu sobre l'evolució orgànica. La principal institució científica espanyola manifestava explícitament la seva voluntat instructora de presentar el discurs oficial al respecte en l'anunci que en publicava del cicle *La Vanguardia Española*:

El tema de la evolución orgánica constituye uno de los aspectos fundamentales del quehacer científico moderno y está en la entraña misma de una serie de problemas biológicos y filosóficos en los que se fundamenta buena parte del acervo cultural de Occidente. Por esta misma razón, durante algún tiempo la escuela materialista y atea pretendió enseñorarse de su estudio y definición, convirtiendo este capítulo de la investigación científica en un ariete con que intentó hacer brecha en el dogma. Como

⁸⁸⁹ UAB 2011.

⁸⁹⁰ UAB 2011.

⁸⁹¹ Harrison i Rook 1997; Moyà-Solà i Köhler 2000:53-57; Moyà-Solà, Köhler, i Rook 2005.

⁸⁹² Moyà-Solà i Köhler 2000:52, 57.

⁸⁹³ Tuyols 1986:20.

ha ocorridu sempre en semejantes ocasions, la Iglesia ha sobrevivido incólumne a las cábalas de los evolucionistas de esta facción y ha contrapuesto a sus tesis una visión mucho más sólida, amplia y constructiva del problema, de la cual es resumen y símbolo la encíclica “*Humani generis*” del Pontífice felizmente reinante. A la luz de esta sabia y fértil doctrina, las últimas nociones paleontológicas y biológicas han adquirido trascendencia y aplicación de la que hubieran carecido de no haberse proclamado tan autorizado pensamiento.

La delegación en nuestra ciudad del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, consciente de la dimensión del tema, ha querido puntualizarlo y divulgarlo mediante un ciclo de conferencias⁸⁹⁴.

El cicle tingué lloc al local del CSIC a Barcelona al carrer Egipcíaques, al centre de la ciutat, a les set i mitja de la tarda, durant la primera quinzena del mes de juliol⁸⁹⁵. Acollià conferències de personalitats internacionals rellevants del món de la paleontologia i l'antropologia que eren a Catalunya en ocasió del III Cursillo Internacional de Paleontología organitzat per Crusafont en les mateixes dates⁸⁹⁶.

L'organització del cicle s'encarregà al mateix Crusafont i hi donaren conferències Leonardi, Piveteau, Lavocat i Frédéric-Marie Bergounioux⁸⁹⁷. Leonardi parlà sobre “El hecho de la evolución en los animales superiores”; el reverend pare Bergounioux parlà sobre “Las bases científicas de la evolución”; Piveteau parlà sobre “La evolución en los Primates en general y en el Hombre” i el reverend pare Lavocat dissertà sobre “Evolución y Teología”⁸⁹⁸. El discurs de clausura del cicle anà a càrrec del doctor Santiago Alcobé⁸⁹⁹. Aquell mateix any, Alcobé col·laboraria en la fundació de l'Asociación Menéndez Pelayo, associació que es preocuparia de construir, amb la

⁸⁹⁴ LVE 1956e.

⁸⁹⁵ Del 3 al 16 de juliol de 1956. S'anuncià a *LVE*: LVE 1956f, 1956g, 1956i. A part dels anuncis a *LVE* i fou ressenyat a *Arbor* per Aguirre (Aguirre 1956). També n'ha quedat constància a l'AMC (AMC 1956a, 1956b).

⁸⁹⁶ LVE 1956e. Les dates del Cursillo abastaren del 4 al 14 de juliol de 1956.

⁸⁹⁷ Frédéric-Marie Bergounioux (1900-1983), paleontòleg, geòleg i teòleg, fou professor de geologia a l'Institut Catholique de Toulouse i sacerdot catòlic (Burolet i Crouzel 1996). Sobre els altres conferenciants, veure notes 216, 401 i 403, respectivament.

⁸⁹⁸ Aguirre 1956:320-21.

⁸⁹⁹ Veure nota 264.

participació de científics, un discurs ortodox sobre evolucionisme per ser circulat a l'esfera pública espanyola⁹⁰⁰.

El grup internacional de paleontòlegs que es reunien als cursets de Sabadell durant els anys cinquanta, la reunió de paleontologia a la Sorbona el 1955, la recent reinterpretació de Hürzeler del cas de l'*Oreopithecus* presentada a Sabadell el 1954, la seva explosió mediàtica el 1956 (com veurem), i l'acceptació de l'article de Crusafont i Truyols a *Evolution* (publicat el setembre de 1956) crearen un clima de confiança, entre els investigadors espanyols, en una interpretació ortogenètica de l'evolució que contenia el finalisme necessari per poder construir una explicació teista del fenomen amb fonament científic.

El sentiment de pertinença a un grup internacional i reconegut amb clara tendència finalista i el reconeixement a la feina feta, en clau ortogenista, des de la revista més prestigiosa sobre evolució motivaren discursos com el que difongué el CSIC a través del cicle (i del seu anunci publicat a la premsa general) en què es divulgava una versió de l'evolucionisme més àmplia i sòlida que la proposada pel materialisme i recolzada per l'Església. Era la versió finalista i teista que tenien l'esperança de poder apuntalar científicament de manera que desbanqués el neodarwinisme dins la comunitat científica i a la societat en general.

L'anunci del cicle parlava de “las últimas nociones paleontológicas y biológicas” que prenen nou valor a la llum de les paraules de Pius XII. Sembla molt plausible que aquestes paraules es referissin a la reinterpretació de l'*Oreopithecus* per part de Hürzeler. Segons Crusafont i Hürzeler, però també segons Piveteau, l'*Oreopithecus* constituïa una prova que la línia de l'home era singular i separada de la resta de la animalitat des de temps prou remots com per considerar nul el parentesc comú. En definitiva, als seus ulls, una prova que l'evolució era eminentment finalista.

Flotava a l'aire, doncs, la il·lusió i la sensació de possibilitat d'aconseguir crear un cos científic finalista i teista de l'evolució, que aconseguís imposar-se al corrent materialista, antifinalista i antivitalista que suposava el neodarwinisme. Es veien capaços de vèncer “el materialismo cada día creciente que se va adueñando de ciertos ambientes científicos, y que amenaza invadirlo todo”⁹⁰¹. Científics espanyols de

⁹⁰⁰ Veure apartat “L'Asociación Menéndez Pelayo”, en aquest capítol.

⁹⁰¹ Meléndez 1955:142.

renom i amb pes en l'entramat científic del país apostaren per donar suport i embranzida a aquesta empresa, fent tot allò necessari per dotar-la de base científica i ensenyar-la i difondre-la perquè s'implantés en l'imaginari de les noves generacions i de la població en general.

4.3. El cas de l'*Oreopithecus*

En aquest apartat s'estudia el cas de l'*Oreopithecus*, també anomenat “Home de Baccinello”, “Home de Grosseto”, o “Home de la Toscana”, un cas del camp de la paleoantropologia que esdevingué mediàtic a nivell internacional⁹⁰². A Espanya, l'*Oreopithecus* suposà la primera irrupció de caràcter generalitzat, des del final de la Guerra Civil, de l'evolucionisme a la premsa oficial espanyola. L'Home de Grosseto arribà a fer portades als diaris més llegits, a generar reportatges monogràfics amb fotografies a tota pàgina i a inspirar columnes d'opinió i cartes al director, en els quals s'involucraren els científics. Amb l'*Oreopithecus*, els lectors dels diaris de més tirada de la dictadura pogueren llegir per primera vegada explicacions més o menys extenses sobre les teories de l'evolució i l'origen de l'home vigents⁹⁰³. El mateix Crusafont escriuria: “He visto en tertulias de tren y de café, discusiones acaloradas y subidas de tono acerca del ‘hombre’ de Grosseto.”⁹⁰⁴

Possiblement pel grau de visibilitat internacional que aconseguí, l'*Oreopithecus* esdevingué una eina per a visibilitzar reivindicacions professionals i polítiques. Així, l'apropriació que se'n féu a la premsa espanyola ens permet detectar diversos col·lectius amb diferents agendes darrera dels discursos circulants. A nivell científic i acadèmic, l'*Oreopithecus* donà força al discurs finalista de l'evolució entre els paleontòlegs espanyols i ales a l'esperança de poder-la fonamentar científicament. Per altra banda, a nivell polític, aquest clima d'esperança esperonà aquells qui pretenien la construcció d'una ciència catòlica com a part del seu projecte polític. Entre aquests, trobem els continuadors del Grupo *Arbor*, per a qui l'*Oreopithecus* serví d'aglutinador i legitimador del seu projecte a través del discurs dels científics implicats⁹⁰⁵. A nivell públic, aquests interessos diversos al voltant de l'*Oreopithecus* –

⁹⁰² Baccinello és el poble, pertanyent al municipi italià de Grosseto, de la regió de la Toscana, on es trobà el primer fòssil descrit d'aquest especimen.

⁹⁰³ M. 1956.

⁹⁰⁴ Crusafont 1958d.

⁹⁰⁵ Veure apartat “L'Asociación Menéndez Pelayo”.

inclòs l'interès de la premsa de guanyar lectors-, tots ells desitjosos d'aprofitar la visibilitat que el cas els oferia, es traduí en una proliferació d'activitats divulgatives de l'evolucionisme finalista i teista a l'esfera pública.

4.3.1. “Fossil Research Questions Darwin Evolution Theory”

Amb aquest titular en portada sortia al carrer *The New York Times* el 10 de març de 1956⁹⁰⁶ (Figura 17). S'hi informava d'una reunió especial organitzada per la Wenner Gren Foundation for Anthropological Research, de Nova York, on un grup d'experts en el camp s'havia reunit per escoltar la teoria d'un paleoantropòleg suís que havia reinterpretat unes restes fòssils ja conegudes amb el nom d'*Oreopithecus*. Es deia Johannes Hürzeler i, segons advertia la premsa, la seva teoria desafiava la teoria de l'evolució de Darwin⁹⁰⁷. La notícia es va estendre arreu del món⁹⁰⁸.

A finals de 1940, Johannes Hürzeler⁹⁰⁹, conservador de la secció de Paleontologia de Vertebrats del Museu d'Història Natural de Basilea, a Suïssa, havia començat a recopilar ossos d'*Oreopithecus* procedents de diferents museus d'Europa. Des que s'havien trobat les primeres restes d'aquest primat, l'any 1872, el consens més acceptat en la comunitat científica era que aquest espècimen era un mico extint del vell món (un cercopitècid, o cinomorf, com se l'anomenava en aquell moment). Però Hürzeler veié en aquells ossos característiques més humanes que simiesques⁹¹⁰. Després d'una dècada d'estudis, Hürzeler s'havia convençut de la pertinença dels fòssils als homínides, la superfamília que comprenia els homínids i els simis antropomorfs⁹¹¹. En prosseguir amb els seus estudis arribà a una conclusió encara més sorprenent: l'any 1954 Hürzeler publicà que aquelles restes no eren només homínides sinó homínides (la família que abraçava els homes i els seus predecessors

⁹⁰⁶ Plumb 1956b.

⁹⁰⁷ Plumb 1956b; Rome correspondent 1956; Sauvage 1956; The Times 1956. Per més, veure: Florensa 2016.

⁹⁰⁸ Florensa 2016.

⁹⁰⁹ Veure nota 404.

⁹¹⁰ Malgrat la majoria d'autors seguien el criteri de Schlosser (1887) que el considerà un cercopitècid, altres el consideraren un antropomorf; alguns, com Schwalbe (1916) li atorgaren una família a part entre els antropomorfs; i altres li atribuïren el lloc de “forma de pas” o enllaç entre els simis i els antropomorfs (Straus Jr. 1963:146).

⁹¹¹ Segons la sistemàtica de mamífers de Simpson publicada el 1945 (Crusafont 1959c:103). El 1949 Hürzeler publicà la seva conclusió que l'*Oreopithecus* no era un cinomorf, i el 1951, que les restes pertanyien a un homínid (Hürzeler 1949, 1951). Per a l'evolució i forja de la seva teoria veure l'article del seu deixeble: Engesser 2000.

immediats extints)⁹¹². Aquest era un clam controvertit perquè les restes d'*Oreopithecus* dataven del Miocè (del Terciari), i se'ls calculaven uns 12 milions d'anys. Això significava més de 10 milions d'anys de diferència amb els homínids trobats, i acceptats, per aquelles dates, tots ells del Quaternari.

La seva teoria aixecaria polseguera, i Hürzeler ho sabia⁹¹³, però la mina d'on s'havien extret la majoria de restes d'*Oreopithecus* acabava de tancar. En una caixa que li mostrà l'enginyer de la mina, amb fòssils trobats durant l'extracció del carbó, Hürzeler constatà la presència d'un bon nombre de dents d'*Oreopithecus*⁹¹⁴. El paleontòleg suís volia recollir més proves per a la seva teoria i aquella mina semblava el lloc d'on treure-les, així que es decidí a fer pública la seva teoria. En paraules del seu deixeble Burkart Engesser, “he let the cat out of the bag”⁹¹⁵.

Després de dues comunicacions a Suïssa, va emprendre una gira pel món amb els ossos d'*Oreopithecus* en una maleta per a explicar els seus punts de vista. Com hem vist, el primer lloc fora del seu país on presentà la seva teoria fou precisament Espanya, el juliol de 1954, en el Segon Curset Internacional de Paleontologia de Sabadell organitzat per Crusafont⁹¹⁶ (Figura 18).

L'abril de l'any següent la presentà a París, al Col·loqui Internacional de Paleontologia de Vertebrats de la Sorbona⁹¹⁷. I un any més tard, el març de 1956, Hürzeler presentava la mateixa comunicació a la Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, de Nova York. L'entitat havia sentit parlar de la teoria del

⁹¹² Hürzeler 1954. Abans que Hürzeler, sembla que només Forsyth Major (1880) havia reconegut semblances entre l'*Oreopithecus* i els homínids (Straus Jr. 1963:146). Aleshores, el terme homínid comprenia *només* els humans i els seus immediats predecessors (Genovés i Straus Jr. 1961; Simpson 1945). Actualment, el grup dels homínids inclou també els grans simis antropomorfs: ximpanzés, goril·les, bonobos i orangutans.

⁹¹³ Al primer curset de paleontologia de Sabadell, Hürzeler presentà les seves investigacions primerenques en una xerrada titulada “Histoire des primates en Europe”. Allí acabava dient que els problemes associats als temes de l'hominització i la proximitat d'homes i simis eren molt discutits i mediàtics: “ils intéressent tout le monde”, conscient que en aquesta qüestió entrava en joc un element que “dépasse le domaine du biologiste” (Instituto de Estudios Pirenaicos et al. 1952).

⁹¹⁴ Engesser 2000:12.

⁹¹⁵ Engesser 2000:12.

⁹¹⁶ Hürzeler i Crusafont 1956. Així ho descriuen Strauss (Straus Jr. 1963:146) i el mateix Hürzeler (Crusafont 1956a:143). Crusafont no es cansaria de repetir en diversos escrits que la primícia internacional de la reinterpretació de l'*Oreopithecus* per part de Hürzeler es donà a Sabadell, en el marc del II Cursillo de Paleontologia (Crusafont 1957b, 1958a:2, 1958b:54, 1958d, 1958e:20, 1959b:7, 1959c:104, 1963:8; Crusafont Sabater i Crusafont 1994:93).

⁹¹⁷ Veure l'apartat: “El Col·loqui Internacional de Paleontologia de Vertebrats de París”.

científic suís i l'havia convidat, amb tot pagat, a exposar-la davant d'un grup d'experts nord-americans en el camp⁹¹⁸. De la reunió en transcendí una nota de premsa que es propagà com un polvorí per les redaccions periodístiques internacionals fent titulars i portades⁹¹⁹.

Totes les primeres notícies semblaven seguir el mateix comunicat de premsa que es podria reconstruir de la següent manera: Hürzeler hi era citat dient que la teoria evolutiva de Darwin hauria de ser revisada sota el seu descobriment que retardava la divergència entre l'home i els simis antropoides en més de 10 milions d'anys del que era acceptat en aquell moment. Això significava, com explicaven les notícies, que els ancestres comuns per l'home i els simis antropomorfs acceptats en aquells dies no podien ser tals perquè ja existia, molt abans que ells, una criatura amb característiques molt més humanes. També es reportava que els científics de la reunió havien estat d'acord amb la reinterpretació de Hürzeler però coincidien que noves troballes podien alterar les seves conclusions. L'objecció fonamental a posicionar-se de manera formal davant la teoria era generalitzada: serien necessaris més ossos, o idealment tot un esquelet, per a demostrar-la de manera fefaent⁹²⁰.

Després de la reunió, la Wenner Gren Foundation decidí finançar les excavacions a Baccinello⁹²¹. El nord-americà Helmut de Terra⁹²², professor del Departament de Geologia i Paleontologia de la Universitat de Columbia, convençut per la teoria de Hürzeler, s'uní a l'equip del paleontòleg suís. Junts, i finançats per la Wenner Gren, muntaren l'expedició. La mina havia estat reoberta per una cooperativa de miners aquella mateixa primavera i l'extracció de blocs de carbó havia revelat la presència de

⁹¹⁸ WGFA 1955.

⁹¹⁹ Florensa 2016.

⁹²⁰ Florensa 2016.

⁹²¹ Entre 1956 i 1961, Hürzeler obtingué sis beques de la Wenner Gren Foundation 'To aid paleontological research on *Oreopithecus* materials in Europe' que ascendiren a un total de \$19,750 (WGFA 1956, 1957a, 1957b, 1957c, 1959a, 1959b, 1961).

⁹²² Helmut de Terra (1900-1981) fou geòleg, explorador, arqueòleg i antropòleg. A la segona meitat dels anys trenta començà col·laborar amb el seu amic Teilhard de Chardin i amb GHR von Koenigswald en excavacions i als anys cinquanta esdevingué professor del Departament de Geologia i Paleontologia de la Universitat de Columbia. De Terra era un dels contactes internacionals de Crusafont: visità Sabadell l'any 1955 i mantingueren correspondència. Aquell mateix any també el convidaria a Espanya el prehistoriador Martín Almagro Basch, futur membre de l'AMP (veure capítol 4). Les recerques de de Terra estigueren finançades per la Wenner Gren Foundation (i la prèvia Viking Fund), de la qual era membre. Publicaria sobre l'*Oreopithecus* a *Science*, presentant la teoria de Hürzeler com una aproximació nova al problema de l'origen de l'home (Crusafont 1955b; Díaz-Andreu 2014:13; Sequeiros 2005:204; de Terra 1956).

nombrosos ossos d'*Oreopithecus*, alguns encara connectats. L'expedició treballà sota la supervisió del reconegut antropòleg italià Alberto Carlo Blanc⁹²³. Dos anys més tard de la reunió a Nova York, la matinada del 2 d'agost de 1958, uns miners toparen amb allò que l'equip estava buscant: un esquelet pràcticament sencer i connectat d'*Oreopithecus*⁹²⁴.

4.3.2. L'*Oreopithecus* a la premsa espanyola

Com hem vist prèviament, l'evolució era un tema que escassejava a la premsa franquista dels anys cinquanta. Però la reinterpretació de l'*Oreopithecus* per part de Hürzeler va colpejar la premsa espanyola d'una manera sorprenent. Els diaris més llegits i distribuïts a Espanya com *La Vanguardia Española* o el *Ya*, van cobrir la notícia. També revistes com *Destino* van fer-se'n ressò. Fins i tot columnes d'opinió es van dedicar a la qüestió⁹²⁵ (Figura 20). Després de la troballa de l'esquelet sencer, l'agost de 1958, la presència mediàtica de l'*Oreopithecus* es disparà. L'agència Efe distribuï la notícia, el descobriment es publicà a l'*ABC* i féu portada a *La Vanguardia Española*⁹²⁶ (Figura 21). El mateix agost, *La Gaceta Ilustrada* treia un reportatge dedicat a la troballa de Hürzeler amb fotografies a tota pàgina sota el títol: “Grosseto: Un hombre de doce millones de años”⁹²⁷ (Figura 22).

Per què tant de ressò mediàtic? Què ofería aquest cas perquè, no només obtingués l'aprovació de la censura prèvia obligatòria a què estaven sotmeses les galerades, sinó que aconseguís portades i monogràfics a tota pàgina? L'excitació de la premsa espanyola sobre l'*Oreopithecus* es podria resumir en aquests dos titulars: “Otro golpe, puramente científico, a la teoría de la evolución”⁹²⁸ i “Confirmación sensacional: el hombre no descende del mono”⁹²⁹. Segons la premsa espanyola, el nou descobriment provava que Darwin i la seva teoria materialista i anticatòlica, estaven equivocats:

⁹²³ Veure nota 430.

⁹²⁴ Florensa 2016.

⁹²⁵ Abans de la troballa de l'esquelet sencer, cobriren la notícia els diaris *Ya*, *Sabadell* i *LVE* (a la secció de Moriones, corresponal a Roma), i les revistes *Destino* i *Revista de Actualidades, Artes y Letras*.

⁹²⁶ LVE 1958a.

⁹²⁷ LVE 1958c.

⁹²⁸ Ulyses 1956.

⁹²⁹ LVE 1958c.

Las “amañadas” teorías darwinistas sobre la evolución de las especies y del hombre, desacreditadas desde que surgieron, pese al daño que han hecho en algunas épocas y lugares, han sufrido un nuevo y aplastante golpe como consecuencia de los estudios realizados por un grupo de antropólogos y por los informes presentados en una reunión de la Fundación Wenner-Fren [sic] de Investigaciones Antropológicas, celebrada recientemente en Nueva York.

Es parlava de l'*Oreopithecus* com d'un “ser humano” i es presentava la teoria de Hürzeler com a acceptada i certa⁹³⁰. Es donà una acceptació visceral de la teoria de Hürzeler, de la qual s'emfasitzava que provenia de la ciència: es remarcava arreu el caràcter purament científic de la teoria amb expressions com una “conclusión realmente científica” de la “técnica antropológica moderna”. Així, es volia insistir en què la desqualificació de l'evolucionisme provenia en aquest cas única i exclusivament de la pròpia ciència: amb l'*Oreopithecus*, els evolucionismes havien “perdido el último puntal y se han venido a tierra definitivamente en el campo estricto de la ciencia”⁹³¹.

A través de l'*Oreopithecus* es pretengué desqualificar el darwinisme i, en la majoria dels casos, l'evolucionisme en general. El raonament a partir de la teoria de Hürzeler era el següent:

en lo que se refiere a las conclusiones científicas, si Darwin dijo que el hombre descende del mono y apoyó su aserto en el “ser intermedio de Java” y en el “hombre de Pekín”, que se dice existieron hace doscientos mil años, una vez descubiertos restos auténticos de seres humanos que vivieron millones de años antes que el que Carlos Darwin llamara “antecesor del hombre y descendiente del mono”, es evidente que Darwin se equivocó totalmente. Así lo demuestra la ciencia apoyándose en los hechos⁹³²

L'autoritat de la ciència s'usava per atacar una teoria científica, però, al seu torn, en un gir paradoxal, la ciència mateixa acabava rebent: la primera conclusió de la situació era que la paleoantropologia, i de retruc la ciència en general, havien perdut enfront de la veritat revelada, com, d'altra banda, s'apuntava que era d'esperar.

⁹³⁰ Amb expressions com: “acceptada como buena por les antropólogos reunidos en la asamblea de la Wenner Fren [sic]”, “En lo que concierne a su identificación y clasificación, el fósil no ofrece lugar a dudas” (Ulyses 1956).

⁹³¹ Ulyses 1956.

⁹³² Ulyses 1956.

En aquest sentit, segons manifestava la premsa espanyola, la teoria no aportava res de nou que les ciències sagrades no sabessin ja. Nicolás González Ruiz⁹³³, periodista de renom, fervent catòlic que havia publicat algun article sobre l'evolucionisme i la Bíblia i sobre l'origen de l'home en el gènesi en revistes especialitzades, comentava el cas a la seva columna diària del diari *Ya*⁹³⁴ (Figura 20). Amb sorna, es meravellava de la ciència i els científics que s'entestaven en buscar respostes que la veritat revelada ja proporcionava: “No hay trabajos científicos llamados a mayor éxito que los que terminan por demostrarnos que es cierto lo que ya sabíamos”⁹³⁵. González es burlava que a la premsa s'hagués titllat de revolucionària una teoria que demostrava que l'home no procedia del mono: “Por lo visto todos éramos darwinistas sin saberlo y ahora nos encontramos con una gran sorpresa”. Participant de la retòrica habitual que concebia Espanya com un reducte de la veritat revelada impassible davant els corrents moderns i “extrangeritzants”, es burlava d'aquells qui seguien les modes científiques, els qui es deixaven persuadir per les idees hegemòniques: “Verdadera revolución, en efecto, la que se produce en las teorías dominantes, según dice con gran acierto la noticia”⁹³⁶.

La filosofia i la teologia quedaven així corroborades com les reines de les ciències en la premsa espanyola del moment. L'*Oreopithecus* venia a representar la victòria d'Espanya, garant de la tradició, la filosofia i el catolicisme, respecte de les potències estrangeres, portadores de la modernitat, la ciència i l'ateisme, amb les armes de la pròpia ciència: “He aquí cómo la pequeña mandíbula de un niño se ha alzado hoy - David contra Goliath - como formidable ariete para asestar al darwinismo un aplastante

⁹³³ Nicolás González Ruiz (1897 –1967) escriptor, crític literari i periodista fou editor i editorialista del diari *Ya* des de 1939 fins la seva mort. L'any 1961 fou nomenat director de l'Escuela de Periodismo de la Iglesia, que ell mateix havia fundat. Fou fundador de l'agència de notícies Logos. Obtingué el Premio Luca de Tena el 1948 i l'any 1956 fou nomenat Periodista de Honor. Contribuí a la direcció de la Biblioteca de Autores Cristianos. Segons Díaz, propagandista (Díaz Hernández 2007:213).

⁹³⁴ González Ruiz ja s'havia manifestat sobre el tema del contingut dogmàtic del gènesi i el relat bíblic de la creació de l'home: a la Xa Semana Bíblica de 1949 presentà una ponència sobre el tema que es publicà posteriorment a *Estudios Bíblicos* (González Ruiz 1950). Al seu parer, el relat bíblic del Gènesi de la creació de l'home podia estar vestit d'a un “ropaje literario simbólico” el valor del qual calia estimar. Els seus suggeriments al respecte foren recollits i debatuts posteriorment a la XII Setmana Bíblica Española (CSIC 1952c:247). També havia escrit sobre l'evolucionisme i la Bíblia (González Ruiz 1951).

⁹³⁵ González Ruiz 1956.

⁹³⁶ González Ruiz 1956.

y decisivo “golpe científico”⁹³⁷. La premsa espanyola era conscient que la teoria de Hürzeler no representava l’ortodòxia dins de l’àmbit científic⁹³⁸. Però el discurs de la premsa presentava aquest fet no com un motiu per a la cautela o la sospita sinó com un valor afegit per a aquells qui la defensaven, de qui se n’alabava la perseverança, la fortalesa de conviccions i la capacitat de mantenir-se fermes en les creences davant els corrents de moda dominants.

El reportatge de *La Gaceta Ilustrada* sobre la troballa de l’esquelet, que ocupava quatre pàgines amb fotografies espectaculars en exclusiva a tota plana (Figura 22), explicava en detall el llarg procés d’elaboració de la teoria per part de Hürzeler (deu anys d’estudi), incentivats per la seva reticència a fer públiques unes idees contràries a la visió hegemònica, a l’ortodòxia científica. La teoria era “científicamente ... una herejía”⁹³⁹ perquè no quallava amb consens dins la comunitat científica sobre els orígens de l’home. La revista presentava dos motius principals d’aquest dissentiment: el fet de defensar que unes restes tan antigues poguessin ser d’un homínid i la qüestió de situar a Itàlia els orígens de la línia humana. Segons la revista, la teoria de Hürzeler venia a desmentir les teories recents segons les quals es col·locava a Àsia o a Àfrica l’origen del gènere humà⁹⁴⁰. En aquest sentit, el recentment destapat frau de Piltdown (1953) ofería un punt de recolzament, també molt mediàtic, als qui volien sembrar reticència al respecte⁹⁴¹.

El cas de l’*Oreopithecus* també jugà un paper molt important com a revulsiu d’un dels punts més explotats en el discurs antievolucionista de la premsa espanyola del moment: el parentiu entre home i simi associat a les teories de l’evolució i que era presentat com un ultratge moral. Aquest rol que desenvolupà l’*Oreopithecus* és una de les claus per entendre la seva presència tan rellevant en l’esfera pública franquista de finals dels anys cinquanta. Segons es podia llegir a la premsa espanyola, gràcies a l’*Oreopithecus*, l’home podia veure restaurada la seva dignitat, ja que la seva relació amb els simis s’havia dissipat: “Anímense ustedes: parece que se confirma eso de que

⁹³⁷ Ulyses 1956. Les narratives de “David contra Goliath” eren usades a nivell internacional pels crítics amb el Neo-Darwinisme, com a resposta a la narrativa d’aquests de la Síntesi Moderna (Cain 2009:623).

⁹³⁸ M. 1956.

⁹³⁹ LVE 1958c.

⁹⁴⁰ LVE 1958c.

⁹⁴¹ Pelayo 2007b:138.

no descendemos del mono”⁹⁴². L’*Oreopithecus* i la teoria de Hürzeler venien a restaurar, en l’imaginari popular, la imatge de l’avantpassat de l’home, a deslliurar-lo dels trets simiescos que el feien semblar un “bruto”: “según afirman Hurzeler y de Terra ... si el mono y el hombre tenían un antepasado común, éste no fué ni el mono-hombre, ni el hombre-mono, sino una criatura que no tenía las características de mono ni las del hombre”⁹⁴³, en qualsevol cas, “una criatura desde luego distinta de los monos antropoides”⁹⁴⁴. Com que aquesta explicació (que arribava de la nota de premsa original) podia semblar ambigua, des de la premsa espanyola s’insistia en què: “Lo que resulta clarísimo es que el mono de Darwin está eliminado como antepasado nuestro.”⁹⁴⁵

A través de la teoria de Hürzeler, la humanitat recuperava una història genealògica pròpia i diferenciada de la dels simis, malgrat fos més antiga del que les sagrades escriptures semblaven indicar: “los homínidos son el producto de una evolución propia, desgajada de la de los monos ... las raíces de la especie humana no se remontan únicamente a uno o dos millones años. Vienen de tiempos mucho más remotos”⁹⁴⁶. Com ho expressava amb un toc d’humor el diari *Sabadell*, “el profesor Hurzeler ha logrado quitarnos ese complejo que sentíamos ante la presencia de cualquier mono”⁹⁴⁷.

En els titulars, la premsa espanyola es referia a la troballa com un “acontecimiento sensacional” o “trascendental descubrimiento”, “trascendental fósil ... que ha causado auténtica sensación en el mundo de la paleontología” i en reforçaven la veracitat amb paraules i expressions com “confirmación”, “prueba” o “argumento decisivo”⁹⁴⁸. Julio Moriones⁹⁴⁹, a *La Vanguardia Española* ho expressava així: ““El descubrimiento del “*Oreopithecus*” se considera, por consiguiente, uno de los acontecimientos más sensacionales que se han registrado en el campo científico en estos últimos cincuenta

⁹⁴² Prieto 1956.

⁹⁴³ Destino 1956a.

⁹⁴⁴ Efe 1958a.

⁹⁴⁵ Destino 1956a.

⁹⁴⁶ LVE 1958c.

⁹⁴⁷ Prieto 1956.

⁹⁴⁸ Destino 1956a; Efe 1958a; LVE 1958c; Moriones 1958.

⁹⁴⁹ Julio Moriones fou corresponçal de *La Vanguardia Española* a Roma des dels anys cinquanta fins el 1977.

años.”⁹⁵⁰ Al fòssil, el qualificaren d’humà i avantpassat de l’home en nombroses ocasions amb expressions tals com “criatura humana”, “hombre de diez millones de años”, “el auténtico hombre de la Toscana”, “esqueleto humano”, “el hombre más antiguo de cuantos hasta hora han sido encontrados”, “el más antiguo antepasado del hombre”, “el más antiguo progenitor conocido del hombre”, o convertint-lo en un personatge més proper, com “El más antiguo abuelo del hombre”⁹⁵¹.

Aquella mateixa premsa que renegava de les informacions estrangeritzants tendí a refiar-se de la informació que els arribava pel cable, amb els científics estrangers implicats com a autoritat científica. La majoria dels retalls de premsa escrits per periodistes no especialitzats, que foren molt abundants i els primers en aparèixer, feren afirmacions rotundes sobre la teoria sense demanar assessorament als científics locals. Una excepció a aquesta tendència fou el professor Emiliano Aguirre⁹⁵² a qui la premsa sí acudí per documentar el cas. Aguirre, paleontòleg novell aleshores, era també capellà jesuïta i la seva autoritat s’usà per contestar preguntes sobre la troballa però, sobretot, per respondre qüestions sobre l’ortodòxia de les conclusions científiques en relació amb el dogma catòlic⁹⁵³. Aguirre era l’autoritat idònia en aquest afer: podia ostentar expertesa en els dos camps implicats i, per tant, donar una resposta informada però segura per a la premsa espanyola en línia amb l’ortodòxia catòlica.

4.3.3. L’*Oreopithecus* a la premsa internacional

La bona acollida i recolzament incondicional a la teoria de Hürzeler no fou una peculiaritat de la premsa franquista: “Darwin s’est trompé”, “Darwinian dogma challenged”, “Fossil research questions Darwin evolution theory” o “Contraddetta la teoria di Darwin dalle ricerche di un dotto svizzero” foren titulars que circularen per la premsa internacional més coneguda i prestigiosa⁹⁵⁴. Aquests titulars arribaren a Espanya i foren retallats, enviats per correu i comentats entre especialistes i

⁹⁵⁰ Moriones 1958.

⁹⁵¹ Destino 1956a; Efe 1958b; LVE 1958c; M. 1956; Moriones 1958; Prieto 1956.

⁹⁵² Veure nota 880.

⁹⁵³ Prieto 1956.

⁹⁵⁴ Plumb 1956b; Roberti 1956; Sauvage 1956; The Times 1956.

interessats⁹⁵⁵ (Figura 19). De manera general, científics neodarwinistes sortiren a la palestra mediàtica desacreditant la teoria de Hürzeler, mentre que científics crítics amb el neodarwinisme, en particular finalistes, sortiren a defensar-la brandant-la com una oportunitat per capgirar l'embranchida del neodarwinisme cap a l'hegemonia. Aquesta reacció diferencial dibuixà uns clars patrons nacionals de tradició científica i afinitats polítiques i religioses⁹⁵⁶.

Aquells discursos internacionals en línia amb la política de comunicació del règim entraren i circularen intactes per l'esfera pública espanyola. L'extens reportatge que havia aparegut a les *La Gaceta Ilustrada* era una exclusiva provinent de la premsa italiana: venia signat per Nerio Minuzzi, periodista del setmanari italià *L'Europeo*. Discursos de l'altra cantó de l'Atlàntic també penetraren les fronteres espanyoles: la revista *Life en español*⁹⁵⁷, de caire conservador, catòlic i anticomunista, que circulava a Espanya en aquells moments, s'ocupà de la troballa, a la que es referí com “uno de los hallazgos antropológicos más trascendentales de todos los tiempos”⁹⁵⁸. L'article era una traducció de l'original en anglès⁹⁵⁹ i anava il·lustrat amb fotografies de Hürzeler i el fòssil. També acompanyaven l'article unes representacions il·lustrades dels “antepasados del hombre”. La representació de l'*Oreopithecus* hi apareixia com la més humana de totes, com un home despulat i pelut, una mica doblegat endavant. El Proconsul, de 25 milions d'anys, hi era representat com un simi arborícola, però

⁹⁵⁵ L'Arxiu Miquel Crusafont conserva, per exemple, un document amb el retall de l'article “Darwin s'estrompé”, del diari parisenc *Le Figaro*, on apareixien Hürzeler i la seva teoria en portada, enganxat i anotat (Sauvage 1956).

⁹⁵⁶ El cas de l'*Oreopithecus* revela patrons nacionals i transnacionals de reacció a un mateix fet científic. Per un estudi de la cobertura del cas a nivell internacional, veure: Florensa 2016.

⁹⁵⁷ Versió en llegua espanyola de *Life*, de cròniques d'actualitat i líder en el món del fotoperiodisme, i editada per la mateixa editora Time Incorporation. Marcadament conservadora, la seva difusió tenia la finalitat de conscienciar sobre els perills del comunisme i idealitzar l'estil de vida americà. Anava dirigida als lectors de parla hispana dels Estats Units i de llatinoamèrica, però també tingué difusió a Espanya. De periodicitat setmanal, amb fotografies de gran qualitat, valia 35 pessetes l'exemplar solt. La portada estava generalment protagonitzada per estrelles cinematogràfiques i personatges famosos de l'època de diferents àmbits. Els articles eren normalment els mateixos que els de l'edició en llengua anglesa, amb la introducció d'alguns reportatges locals. Hi aparegueren diversos personatges espanyols com Pau Casals, Salvador Dalí, Sara Montiel i Pablo Ruiz Picasso. Les afinitats de la versió espanyola queien del cantó dels tradicionalistes catòlics monàrquics, com el grup de Calvo Serer: el 12 d'agost de 1957 apareixia en portada l'aleshores príncep d'Espanya, Juan Carlos: la revista publicava una entrevista titulada “El candidato de Franco al trono de España”. La revista sovint llançava números especials monotemàtics, alguns d'ells de temàtica religiosa com “El cristianismo” (número doble especial de 1956) o “La Biblia” (número doble especial de 1965) (Periódicos históricos desde 1900 2011).

⁹⁵⁸ *Life en español* 1958.

⁹⁵⁹ *Life* 1958.

també els australopitecs africans (750.000 anys) hi apareixien més simiescs que l'*Oreopithecus*. Possiblement, aquestes foren les primeres representacions il·lustrades dels avantpassats de l'home, de caire no humorístic, que aparegueren a la premsa general espanyola des de la Guerra Civil (Figura 23). L'article, tot i que reconeixia discrepàncies entre els antropòlegs sobre la classificació de l'*Oreopithecus*, es decantava clarament per la tesi de Hürzeler que el fòssil era un "homínido auténtico": "Lo probable es que tenga razón"⁹⁶⁰.

L'estudi de l'*Oreopithecus* a la premsa internacional ens mostra clarament que visions finalistes de l'evolució eren considerades dins l'àmbit científic del moment i que, per tant, el neodarwinisme distava de ser hegemònic en diversos països europeus ben entrats els anys cinquanta, contràriament al discurs generalment difós sobre la història de la Síntesi Moderna⁹⁶¹. La bona acollida i recolzament incondicional a la teoria de Hürzeler no fou, doncs, una peculiaritat de la premsa franquista, com hem dit. Però a Espanya aquest fou un fenomen especialment evident, actiu i hegemònic degut al control estricte i la censura de la premsa que vetava la diversitat d'opinions observable, en major o menor mesura, en el tractament del cas a la premsa francesa, anglesa, estatunidenca o italiana.

4.3.4. La ploma del científic "contra el confusionismo"

Després de la primera explosió mediàtica del cas *Oreopithecus*, els paleontòlegs espanyols feren la seva aparició en escena. Seguint la línia general de la premsa, mostraren un suport incondicional a la teoria de Hürzeler però volien aclarir alguns malentesos: la teoria de l'evolució estava ben demostrada i les restes de l'*Oreopithecus* no pertanyien a un home, sinó a un primat precursor de l'home. Bermudo Meléndez abordà el tema en revistes especialitzades, on lamentà "la ligereza" amb què opinaven sobre el fòssil persones sense els coneixements necessaris i titllà de "pseudocientíficas" les conclusions que en treien⁹⁶². Emiliano Aguirre manifestà a la premsa que la notícia havia estat interpretada erròniament pels no especialistes en creure que assestava un cop mortal a les teories evolucionistes⁹⁶³. Però qui més activa i visceralment reaccionà a la cobertura del cas a la premsa general

⁹⁶⁰ Life en español 1958.

⁹⁶¹ Per una argumentació més extensa al respecte, veure: Florensa 2016.

⁹⁶² Meléndez 1956:175.

⁹⁶³ Prieto 1956.

espanyola fou sens dubte Miquel Crusafont. En el seu discurs, l'*Oreopithecus* serví de revulsiu: “Es hora de salir al paso de tanto confusionismo para bien de la verdad científica”⁹⁶⁴.

Crusafont es mostrà realment molest pel tractament del cas *Oreopithecus* per part de la premsa espanyola. En aquesta ocasió, però, les seves crítiques no es quedaren en el si de la Fundación Bosch y Cardellach com amb el cas de Piltdown: el paleontòleg les esparcì per l'esfera pública utilitzant, per a fer-ho, la pròpia premsa espanyola. La seva crítica va ser fortament apassionada i virulenta. Arremeté explícitament contra alguns dels articles (i els seus autors) de què hem parlat més amunt, en algun moment, ratllant l'insult. En les seves rèpliques, que publicà en premsa diversa, intercalà cites d'aquelles peces periodístiques per destacar-ne la desinformació i desconeixement del tema. Titllà els articles i notes publicades de “libelos”, “notas pseudocientíficas”, “torbellino de sandeces en el mundo de los irresponsables”, “alarde de funambulismo” i “majaderías”⁹⁶⁵. I als periodistes que les havien escrites d’“articulistas poco documentados”, víctimes d’un “desconocimiento supino de la verdadera naturaleza de los hechos”⁹⁶⁶. En la “intimitat” de la Bosch i Cardellach, arribà a qualificar els articles de “bajanades” i “tinta vesada [sic] de manera imbècil”⁹⁶⁷. Coherent amb el discurs que ja havia començat a forjar prèviament, Crusafont dibuixava el periodisme com una activitat ràpida, simple i superficial. De manera antitètica, el comparava amb la recerca científica que presentava com una activitat àrdua que requeria esforç, temps i dedicació. Al seu parer, la premsa s’havia aprofitat d’aquesta desigualtat per a fer un atac efectista a la ciència: “A los consabidos irresponsables comentaristas les bastan cuatro piruetas humorísticas desenfadadas y creer muy ufanamente que han dado ya con la piedra filosofal”⁹⁶⁸.

Amb l'*Oreopithecus* Crusafont trobà l'oportunitat de difondre a la premsa general el seu discurs a través del qual creava la necessitat del científic a l'esfera pública, en especial a la premsa. Per un cantó, difongué el discurs de prestigiació (i heroïtzació) de la ciència que presentava una veritat científica (també en majúscules, com la

⁹⁶⁴ Crusafont 1958d.

⁹⁶⁵ Crusafont 1958b, 1958d.

⁹⁶⁶ Crusafont 1958b, 1958d.

⁹⁶⁷ Crusafont 1956b.

⁹⁶⁸ Crusafont 1957b.

revelada) única i objectiva, resultat de la feina honrada, vocacional i desinteressada dels científics:

la Verdad incorruptible que no necesita de falsos atrabilarios defensores y que nada ni nadie podrá falsear con sus piruetas humorísticas en un “alarde” de funambulismo que nada tiene que ver con la probidad y la honradez científicas siempre al servicio de Dios⁹⁶⁹.

Paral·lelament, difongué un discurs de desprestigi de la labor periodística poc professional: el periodisme desinformat provocava una distorsió d'aquesta “Verdad” en no acudir als experts per tractar temes que ho requerien. El cas de l'*Oreopithecus* li serví per iniciar una campanya ferotge perquè canviés aquesta situació, presentant-lo com la gota que havia fet vessar el got: “no puedo soportar las nefastas alteraciones de la verdad que se leen cotidianamente en los periódicos”⁹⁷⁰. El que estava fent la premsa amb el “gran público”, segons el discurs de Crusafont, era “embrollarle cada día más en su enorme confusión”⁹⁷¹.

Immers en el model que imperava a l'Espanya de Franco, amb un concepte paternalista de societat que necessitava ser conduïda per una elit rectora instruïda, Crusafont denunciava, en la manera de tractar el cas de l'*Oreopithecus*, una intencionalitat immoral: l'ús de temes candents per conduir l'atenció d'un públic ignorant, sense criteri. Al seu parer, aquesta manera d'actuar de la premsa era una estratègia, “Una manera de atraerse, de manera cómoda y fácil el favor de la masa terriblemente ingenua y escasamente preparada”, aprofitant notícies d'interès general sobre “uno de los problemas más palpitantes”⁹⁷².

El “confusionismo” tornà a ser esgrimit com a evidència de la necessitat de la veu experta del científic a la premsa. El discurs del confusionisme, com hem vist, formava part de l'estratègia del Grupo *Arbor* per crear la necessitat del seu projecte cultural i polític. Els permetia, a més a més, atacar el projecte dels *comprehensivos* com a generadors de confusió amb les seves polítiques de *mano tendida*. Crusafont s'apropià d'aquest discurs ja en circulació per reivindicar el lloc del científic a la premsa i per promocionar l'evolucionisme finalista i teïsta, tot acusant de crear confusió a aquells

⁹⁶⁹ Crusafont 1957b.

⁹⁷⁰ Crusafont 1958b.

⁹⁷¹ Crusafont 1957b.

⁹⁷² Crusafont 1957b.

qui hi posaven traves. El discurs féu fortuna: els propis periodistes hi feien referència. En una entrevista a Aguirre, el diari de Sabadell li preguntava al paleontòleg jesuïta si seria possible evitar el confusionisme. El paleontòleg jesuïta responia: “no solamente posible sino necesario. Por eso me alegra sobremanera que ustedes hayan creído oportuno aclarar al público estos conceptos”⁹⁷³. Es referia a aclarir-los a través de la consulta a un especialista. Aguirre estava ajudant a crear l’espai per l’expertesa científica a la premsa espanyola que també Crusafont estava reclamant.

Crusafont, en el seu discurs, atribuiria tal confusionisme a l’absència del científic en el discurs periodístic, de la qual en responsabilitzava la premsa:

Cuando uno podía llegar a creer de buena fe que, por fin, se habían superado ya aquellas épocas desdichadas en que cualquier persona podía creerse con derecho a hablar de problemas de este tipo que, como todos los demás del orden técnico reclaman una preparación científica concienzuda ... para ser tratados y vulgarizados, henos aquí que cualquier comentarista ... se atreve a expresar, sin rubor, su “propia opinión” sobre el problema, como si se tratara de algo de lo más vulgar y corriente. Sólo la ignorancia y la irresponsabilidad pueden explicar este fenómeno y los estragos que el mismo puede producir y produce.⁹⁷⁴

Per fer la seva crítica més colpidora i efectiva, Crusafont apel·là al sentiment patriòtic i a la imatge d’Espanya de cara a l’exterior. Quina imatge donava una premsa desinformada i anticientífica? Fent un hàbil ús del sentiment d’inferioritat de la cultura científica espanyola respecte la resta d’Europa⁹⁷⁵, Crusafont qualificava d’inacceptable la reacció de la premsa davant el cas de l’*Oreopithecus*: “resulta ya verdaderamente escandaloso para el prestigio de nuestro país la aparición de ciertas crónicas que revelan una indocumentación tremenda que no hace sino fomentar el confusionismo”⁹⁷⁶.

El paleontòleg de Sabadell ometia aquí que el tractament d’aquesta notícia a la premsa internacional havia generat titulars i reaccions equiparables a les de la premsa espanyola, que ell criticava com si fossin endèmiques de l’Espanya del moment⁹⁷⁷. En

⁹⁷³ Prieto 1956.

⁹⁷⁴ Crusafont 1957b.

⁹⁷⁵ Sobre el tema del sentiment d’inferioritat dels espanyols respecte la producció científica, veure: Elena i Ordóñez 1990:188; López Ibor 1951a.

⁹⁷⁶ Crusafont 1959b. El mateix argument a: Crusafont 1958b.

⁹⁷⁷ Veure apartat “L’*Oreopithecus* a la premsa internacional”.

el seu discurs, però, Crusafont argumentava que si es volia situar Espanya a la palestra internacional, calia abandonar el periodisme provincià. I això volia dir que calia vetllar per un periodisme informat, que havia de comptar, sí o sí, amb el testimoni i l'assessorament (en definitiva, la presència), dels científics com a experts. Per descomptat, també en temes d'evolució.

Davant de tant "confusionismo" i mala praxi, Crusafont manifestà la necessitat que una "pluma responsable saliera a despejar la cuestión con honradez y dignidad científicas"⁹⁷⁸. I aquesta ploma era la seva. Mentre reivindicava l'espai del científic a la premsa, Crusafont marcava el seu propi espai a través del cas *Oreopithecus*: El paleontòleg sabadellenc presentava la seva versió del cas com l'única objectiva i veraç. Dues raons eren les que esgrimia per justificar la idoneïtat de la seva ploma: la primera, que ell era un científic especialista en el tema, la qual cosa li permetia parlar "en defensa de la verdad más objetiva"⁹⁷⁹. I la segona era la seva "profunda amistad" amb el científic suís, que li proporcionava un real "conocimiento de la causa"⁹⁸⁰. Com argumentava Crusafont a la premsa: "Se trata de una historia larga y compleja que conozco al dedillo y no solo en cuanto a los detalles de los descubrimientos, sino al pensamiento de su descubridor y al de sus oponentes"⁹⁸¹. La veritable història de l'*Oreopithecus* estava en mans de Crusafont. Només la seva ploma podia escriure: "He aquí la famosa historia en su fondo y su forma auténticos"⁹⁸².

Crusafont no només estava tractant de restituir el prestigi de la ciència i la paleontologia a l'esfera pública espanyola, sinó construint, davant del públic general del país, l'objectivitat de la seva versió de l'evolucionisme - l'evolucionisme finalista i teïsta que compartia amb Hürzeler i diversos col·legues espanyols i estrangers - alhora que enrobustia la legitimitat de la seva pròpia figura i augmentava la seva visibilitat com a home de ciència expert en evolució.

⁹⁷⁸ Crusafont 1957b.

⁹⁷⁹ Crusafont 1958b.

⁹⁸⁰ Crusafont 1958d.

⁹⁸¹ Crusafont 1958a.

⁹⁸² Crusafont 1957b.

4.3.5. Les tensions de Crusafont amb els professionals de la premsa

Les crítiques de Crusafont als periodistes crearen tensions en la relació entre la premsa periòdica de Barcelona i la delegació del CSIC a Catalunya⁹⁸³. Una relació que, segons Antoni Malet, era en general “fluïda i profitosa” per a tots els implicats⁹⁸⁴. Però els comentaris crítics de Crusafont feriren la sensibilitat de Pedro Voltes Bou⁹⁸⁵, aleshores col·laborador de *La Vanguardia Española*⁹⁸⁶. Voltes es queixà per carta a Santiago Alcobé, degà de la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona i Secretari de la delegació del CSIC a Catalunya⁹⁸⁷. Per deslegitimar les crítiques de Crusafont, Voltes es referí a l'estatus acadèmic del paleontòleg: Crusafont encara no era catedràtic i figurava dins del CSIC només com a “colaborador científico interino”. Això feia afirmar Voltes Bou que Crusafont no era ningú dins de la “jerarquía universitaria”.

El col·laborador de *La Vanguardia Española* afegia que Crusafont era “conocido en nuestra redacción por la frecuencia y el hincapié con que nos ha hecho hablar de sus trabajos”⁹⁸⁸. L'actitut descrita per Voltes Bou, casa amb la intencionalitat de Crusafont de fer-se visible a l'esfera pública que hem estat veient, i que feia que la premsa el presentés sovint com “el publicista español más competente en

⁹⁸³ Malet 1998.

⁹⁸⁴ Malet 1998:432.

⁹⁸⁵ Pere Voltes i Bou (1926 –2009) fou historiador, advocat, economista, periodista, professor i prolífic escriptor (més de 80 llibres publicats). Va exercir el periodisme a Ràdio Barcelona i a diversos diaris barcelonins, entre els quals *La Vanguardia Española* de la qual fou redactor de 1948 a 1975. També va ser professor de l'Escola Oficial de Periodisme de Barcelona. A través de Televisió Espanyola va fer divulgació històrica. Des del 1948 va ser professor de la Facultat de Filosofia i Lletres i, des del 1968, catedràtic de Ciències Econòmiques de la Universitat de Barcelona, d'on es va jubilar el 1991. Va exercir com a professor en altres universitats d'Espanya i de l'estranger. A més, entre el 1957 i el 1982 va dirigir l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, des d'on gestionà el Poble Espanyol. El seu director de tesi fou Jaume Vicens Vives i seria membre de l'AMP (veure apartat “L'Asociación Menéndez Pelayo”).

⁹⁸⁶ Malet basa aquesta afirmació en una carta de Voltes Bou a Santiago Alcobé, del 30 de juny de 1956. A la carta (segons Malet, entre irònica i mal educada), Voltes es queixava d'un escrit de Crusafont en què culpava de la percepció de l'evolucionisme per part del gran públic al tractament periodístic poc científic (Malet 1998:433). Segons Malet, l'escrit que provocà la discòrdia havia estat redactat per Crusafont per presentar el III Cursillo de Paleontologia de Sabadell. Una altra interpretació que en aquesta tesi considerem possible, seria que l'escrit de Crusafont que enervà Voltes Bou fou el destinat a presentar el cicle de conferències sobre l'evolució orgànica que organitzà la delegació del CSIC a Catalunya pensat per “puntualitzar i divulgar” el discurs sobre evolucionisme a l'esfera pública, en el qual participaren diversos ponents del III Cursillo de Paleontologia de Sabadell i el propi Santiago Alcobé, i que fou anunciat a *La Vanguardia Española* (LVE 1956e) (veure apartat “El CSIC s'apunta a l'eufòria finalista”).

⁹⁸⁷ Veure nota 264.

⁹⁸⁸ Malet 1998:433.

Paleontología”⁹⁸⁹. Voltes Bou, en defensa de les acusacions de frivolitat i lleugeresa proferides pel apleontòleg sabadellenc, recordava que a les redaccions dels diaris hi havia professors universitaris (com ell mateix), que col·laboraven amb les iniciatives intel·lectuals del moment i que aquesta col·laboració havia creat una “relación de afecto y estima”⁹⁹⁰.

Segons l'historiador de la ciència Antoni Malet, aquest incident revela el teixit de complicitats entre premsa, jerarquia acadèmica i món universitari, l'estreta compenetració entre els mitjans intel·lectuals i la premsa⁹⁹¹. Si tenim en compte el projecte políticocultural focus d'aquesta tesi i la xarxa de relacions i poder que generà, l'anàlisi de Malet pren encara més profunditat i sentit: podem entendre millor quins eren els canals pels quals es materialitzava la compenetració que Malet destaca, a qui implicava, amb quins objectius es cercava i a través de quines connexions i mitjans s'aconseguia que fos, com ell diu, “estreta”. Voltes Bou, futur membre de l'Asociación Menéndez Pelayo, associació hereva del projecte *Arbor* que havia de néixer oficialment només tres mesos més endavant⁹⁹², estava defensant davant d'un dels seus membres fundadors, Santiago Alcobé, una “compenetración entre lo periodístico y lo científico” que casava perfectament amb la que Calvo Serer havia demanat als intel·lectuals catòlics per tal d'aconseguir l'hegemonia del projecte cultural del grup. Malet interpreta el fet que Voltes Bou acudís a Santiago Alcobé per queixar-se de les crítiques de Crusafont com la voluntat del primer de conferir caràcter orgànic a la denúncia (ja que Alcobé era el superior de Crusafont per partida doble com a degà de la Facultat de Ciències i secretari de la Delegació del CSIC a Catalunya). Aquesta tesi aporta evidències que Voltes Bou no només estava donant caràcter orgànic a la seva queixa sinó que s'estava adreçant a algú que liderava la creació d'una xarxa d'influències que pretenia la consecució d'un projecte de cultura i d'Estat amb importants suports del règim.

⁹⁸⁹ Crusafont 1958b.

⁹⁹⁰ Malet 1998:434.

⁹⁹¹ Malet 1998:434.

⁹⁹² Veure apartat “L'Asociación Menéndez Pelayo”.

4.3.6. El discurs dels paleontòlegs a la premsa

El cas de l'*Oreopithecus* fou una oportunitat d'or per als paleontòlegs espanyols per legitimar la seva tasca a través de publicitar la seva versió de l'evolució davant una esfera pública on el tema de l'evolucionisme havia estat de manera general silenciada o vituperada. L'*Oreopithecus* a la premsa els permeté establir matisos i divergències entre el seu evolucionisme, finalista i perfectament d'acord amb el dogma, i altres com el darwinisme, materialista i antifinalista, allà on fins aleshores hi havia hagut només un calaix de sastre evolutiu. La dicotomia que havien establert en publicacions especialitzades o d'alta divulgació científica, com en el monogràfic d'*Arbor*, podia ara ser difosa a la premsa general.

La teoria de Hürzeler també els permeté fonamentar, amb una prova científica, l'enaltiment de l'home per sobre de la resta dels animals que sempre havien mantingut: la seva interpretació de l'*Oreopithecus* els portava a concloure que la línia homínida era especial, única i diferent de la dels simis antropomorfs. I això, al seu torn, ho interpretaven com una prova més a favor de la seva versió finalista i teista de l'evolució: el procés evolutiu havia tendit sempre cap a la màxima perfecció, amb l'objectiu final en l'home preparat per la recepció de l'ànima.

Vegem els trets principals del discurs dels paleontòlegs espanyols respecte l'*Oreopithecus* a l'esfera pública.

Evolucionistes, sí. I darwinistes?

Els paleontòlegs espanyols sortiren a l'esfera pública a defensar l'evolucionisme contra els atacs de què havia estat víctima arrel del cas *Oreopithecus*, desmentint rotundament que la teoria de Hürzeler l'invalidés en cap cas. “Las teorías evolucionistas están vivas”, assegurava Aguirre al diari Sabadell⁹⁹³. Però això no significava que es manifestessin a favor del darwinisme. Com ja hem vist que era habitual, els paleontòlegs espanyols que es pronunciaren a la premsa van prendre distància amb Darwin i el darwinisme, i tractaren de desvincular de lacres històriques l'evolucionisme defensant-ne una versió teleològica i que acceptava la intervenció divina: “Estas teorías [las evolucionistas] no se identifican con Darwin, ni con el darwinismo, y no son incompatibles con el dogma...aunque en el medio siglo pasado

⁹⁹³ Prieto 1956. Crusafont diria, també arrel del cas *Oreopithecus*, “El evolucionismo es hoy un hecho comprobado” (Crusafont 1958a).

hayan querido hacer propaganda anti-religiosa a base de ellas”⁹⁹⁴. A aquest ús propagandístic de la teoria atribuïen que l’evolucionisme hagués “asustado a muchos”⁹⁹⁵. Els paleontòlegs espanyols aprofitaren l’oportunitat que els brindava l’*Oreopithecus* per explicar bé a l’esfera pública aquells punts clau del seu evolucionisme que el feia diferent del darwinisme i, sobretot, perfectament d’acord amb el dogma.

Per respondre a aquells articles on s’assumia que la teoria de l’evolució havia estat invalidada com a conseqüència que la teoria de Hürzeler rebatia la de Darwin, Crusafont argumentava que “el darwinismo, se refiere al “mecanismo” de la evolución y no al hecho en sí”. Això volia dir que el darwinisme podia demostrar-se erroni sense necessitat que tota la teoria de l’evolució caigués amb ell. Amb aquest argument, Crusafont estava alhora defensant l’evolucionisme i desvinculant el concepte d’evolució del terme darwinisme.

Malgrat diferenciar evolucionisme de darwinisme, i deixar clar que aquesta última no n’era la versió a la qual ell se subscrivia, Crusafont aprofità el cas també per trencar una llança en favor de la defensa del nom de Darwin (una llança innovadora i agosarada). Fou una reivindicació en quatre nivells. En primer lloc, qüestionà les declaracions de la premsa on s’afirmava que la teoria de Hürzeler desmuntava la teoria del científic anglès. Al seu parer, tant Hürzeler com Darwin defensaven que el cos humà podia descendir per evolució d’alguna forma inferior de l’escala biològica: “No se ve pues en este sentido que Darwin estuviera equivocado.”⁹⁹⁶ En segon lloc, reivindicà la genialitat del científic anglès: “Establezcamos, de una vez para siempre, que Darwin fué un genio”⁹⁹⁷. Recordem que, fins aleshores, Darwin a la premsa espanyola comptava entre els “diablos” encara que fossin de “gran estilo”. En tercer lloc, reivindicà una certa acceptació científica (encara que parcial) de la teoria de Darwin: al seu parer el darwinisme era acceptable si es convenia en què el mecanisme de l’evolució admetia una finalitat en el procés, que no tot era fruit de l’atzar, i si se n’ometien les interpretacions filosòfiques com “sus especulaciones acerca de la

⁹⁹⁴ Prieto 1956.

⁹⁹⁵ Prieto 1956.

⁹⁹⁶ Crusafont 1957b.

⁹⁹⁷ Crusafont 1958d.

evolución del intelecto y de la moral”⁹⁹⁸. Com afirmava Crusafont amb prudència, i sense incloure’s explícitament entre els que la recolzaven, “el darwinismo...como tal teoría puede ser discutida, aunque, por lo menos en parte, es aceptada por la mayoría de los biólogos y paleontólogos actuales”⁹⁹⁹. I, en quart lloc, n’intentà una rehabilitació “política” mitjançant la desvinculació d’aquesta de les filosofies comunistes:

He aquí algo que es absolutamente necesario precisar ya que algún periodista, absolutamente desconocedor de la materia, ha afirmado que “la prensa comunista y atea ha apovechado el hallazgo del Oreopiteco para defender las “absurdas teorías” de Darwin”. He aquí una frase realmente poco feliz y que entraña no un confusionismo sino varios a la vez.¹⁰⁰⁰

Crusafont, doncs, féu ús del cas Lysenko per intentar rehabilitar Darwin (i potser el darwinisme, malgrat presentar-lo com a superat en certa mesura) a Espanya, aprofitant l’actiu anticomunisme imperant. El cas soviètic li anava com anell al dit per dinamitar la profusament difosa i arrelada sinonimització a Espanya entre darwinisme, comunisme i ateisme, que aprofitava per imputar al periodisme desinformat: quan Crusafont destacava el consens acceptat per la majoria de científics sobre el mecanisme evolutiu proposat per Darwin acabava amb un ““excepto por los de la escuela soviética”(!)” destacat amb cometes i signe d’admiració¹⁰⁰¹. Crusafont volia deixar constància que “Precisamente los comunistas son los que más han atacado el pensamiento de Darwin”¹⁰⁰². L’estratègia de restauració del nom de Darwin i la seva teoria no podia estar més intricada en la vigent Guerra Freda, la lluita contra el comunisme i l’apropament als Estats Units amb l’establiment de bases americanes a Espanya des dels acords transatlàntics de 1953¹⁰⁰³. I no es limitava a un nivell teòric o ideològic: l’ajuda econòmica dels Estats Units començava a arribar de

⁹⁹⁸ Crusafont 1958d.

⁹⁹⁹ Crusafont 1958d.

¹⁰⁰⁰ Crusafont 1958d.

¹⁰⁰¹ Crusafont 1958d.

¹⁰⁰² Crusafont 1958b.

¹⁰⁰³ Sobre aquests pactes veure: Viñas 1981.

manera visible¹⁰⁰⁴ i havia beneficiat ja alguns membres de l'AMP en les seves recerques¹⁰⁰⁵, per la qual cosa, aquesta disjuntiva no els podia deixar indiferents.

L'Oreopithecus, un avantpassat neutre

Des de la seva posada en escena a l'esfera pública internacional, l'*Oreopithecus* s'havia presentat com una criatura neutra, expressament desconnectat de l'home-simi que circulava en l'imaginari popular. El *New York Times* citava Hürzeler dient:

Dr. Hürzeler said the theory of evolution was proved but he emphasized that the finding of a 10 000 000 year old hominid, “will change the opinion that man came from an ape-like creature”. In this respect, he said, the discovery – if established – challenges that part of the original Darwin concept that held that man’s earliest ancestor was an ape-man. Dr. Hürzeler said that the common ancestor of man must now be assumed to have neither the characteristics of an ape nor those of a man. It must be a *neutral* common ancestor¹⁰⁰⁶.

Amb aquest llançament, l'*Oreopithecus* constituïa per als paleontòlegs espanyols una oportunitat de fer néixer a l'esfera pública espanyola un remot ancestre de la humanitat que, malgrat pertànyer al regne animal, podia aparèixer net i alliberat de la bestialitat del “simio de Darwin”.

Els paleontòlegs espanyols desmentiren les paraules de la premsa en què es referien al fòssil com un home o un humà: la criatura encara no era un home, sinó un

¹⁰⁰⁴ El 22 de febrer de 1956, el BOE publicava l'ordre de distribució del fons de 100 milions de pessetes provinents de l'Ayuda Económica Americana per a la construcció d'escoles d'ensenyament primari (BOE 1956). A Sabadell, com se'n feia ressò LVE, s'anunciava l'arribada de cinc milions de pessetes de l'ajuda americana (V. 1956a).

¹⁰⁰⁵ L'octubre de 1957 Santiago Alcobé rebia una ajuda de la Wenner Gren Foundation per a la recerca en diferenciació genètica de les poblacions humanes d'Espanya (WGFA 1957b). També li finançarien l'anada a l'International Symposium on Current Anthropology que tingué lloc l'agost de 1958 al Burg Wartenstein, el castell que la WGF comprà a Àustria per acollir conferències. El juliol de 1958, es féu una reunió a la Universitat de Barcelona organitzada per la Wenner-Gren Foundation i al càrrec de Sol Tax (Universitat de Chicago) que aplegà importants prehistoriadors i antropòlegs espanyols, molts d'ells membres de l'AMP com Alcobé, Almagro, Pons, Prevosti i Voltes (aleshores director interí de l'Arxiu Històric de la Ciutat). José Pons (AMP) fou nomenat, el 1958, membre associat de Current Anthropology de la Wenner Gren Foundation i especialment invitat a participar en una reunió sobre Genetics and Human Behavior organitzada per la Universitat de Utrecht i sota el patrocini de la Wenner Gren Foundation. Com a col·laborador d'Alcobé, José Pons, membre de l'AMP, estigué pensionat per la WGF els anys 1958 i 1959 (LVE 1958d). Sobre el finançament de les excavacions de Crusafont a través de la WGF veure: Galobart, Acosta, i Vila 2011.

¹⁰⁰⁶ Plumb 1956a. L'èmfasi és meu.

“animal”¹⁰⁰⁷. Ara bé, aquestes afirmacions anaven immediatament seguides de l’aclariment que aquesta criatura no estava emparentada amb els simis antropomorfs actuals, que posseïa caràcters indiscutiblement “humanoides”¹⁰⁰⁸, dels quals aclarien que no eren pròpiament humans però tampoc simiescos. Els paleontòlegs espanyols se situaven de manera incondicional del costat de la teoria de Hürzeler a favor que el fòssil era un homínid de la línia que menava a l’home. I així ho expressaven: “se trata de un “homínido”, es decir de un “animal” que ya desde hace 12 millones de años preparaba, en el camino evolutivo, la hominización física, es decir el cuerpo del que habría de ser, hace sólo un millón de años, el primer hombre”¹⁰⁰⁹.

Gràcies a l’*Oreopithecus*, “Nuestro parentesco con los Antropomorfos se desvanece”¹⁰¹⁰, afirmava Crusafont. Amb aquesta interpretació de l’*Oreopithecus*, la línia evolutiva humana, alliberada d’imatges simiesques i brutals, recuperava la seva condició singular: “De ahí se llega a la conclusión de que el Hombre posee una rama evolutiva especial cuyo origen se pierde en lo remoto de los tiempos y que no tiene un parentesco directo ni inmediato con los Antropomorfos.”¹⁰¹¹ Els arbres que publicaven acompanyant els articles divulgatius i conferències sobre l’*Oreopithecus*, il·lustraven aquesta versió (Figura 24). L’*Oreopithecus* havia vingut, segons el seu discurs, a decantar la balança per la segona de dues tradicions llargament enfrontades: la que advocava per una humanitat relativament jove i propera als simis i la que advocava per un origen molt més antic de la humanitat, amb un vincle remot (i, per tant, negligible) amb els antropoides (Figura 25).

¹⁰⁰⁷ Crusafont 1957b. En les primeres respostes de Crusafont al tractament del cas de l’*Oreopithecus* per part de la premsa s’aprecia menys el discurs que defensaria més tard, sobretot després de la troballa de l’esquelet sencer, recolzant que l’*Oreopithecus* demostrava la singularitat de la línia homínida i allunyava l’home del parentiu amb els simis. En aquests primers moments, defensava el fet de buscar l’origen de l’home en alguna “forma inferior de la escala zoològica” i al·legava que descendir del mono o descendir de l’*Oreopithecus*, “no constituirá, en todo caso, ninguna diferencia esencial”: l’únic que feia la teoria de Hürzeler (contra tot allò que se li havia atribuït a la premsa) era fer recular l’origen corporal de l’home, i situar el seu ancestre en un “animal que no podríem deixar d’anomenar antropomorfo”, com “un lemúrid [sic], per exemple” (Crusafont 1956b, 1957b). Més endavant, com veurem, Crusafont abandonaria les paraules “inferior”, “antropomorfo” o “lemúrid” per referir-se a l’*Oreopithecus* i emfasitzaria les diferències d’aquest ancestre, malgrat ser un primat, respecte dels simis antropomorfs, construint una imatge d’ancestre per a la humanitat més noble, menys bestial (ell mateix usaria la paraula noble per descriure’l a la seva conferència d’Oviedo (Crusafont 1963), diferències que li servirien per construir un discurs de singularitat i unitat per a l’evolució de la branca homínida.

¹⁰⁰⁸ Crusafont 1957b.

¹⁰⁰⁹ Crusafont 1958d.

¹⁰¹⁰ Crusafont 1959d:6.

¹⁰¹¹ Crusafont 1958d.

A partir d'aquí, es podia construir un relat de l'evolució perfectament integrat en la retòrica catòlica i grandiloqüent de l'època que Crusafont practicava sovint:

El hombre, como rey de la Creación, dotado de un alma inmortal y, como tal, formando en su todo —cuerpo y alma— un mundo aparte de la irracionalidad, por su coronación en la fantástica historia de la evolución, pertenece “físicamente” también a una rama especial, de ascendencia, sin embargo, animal —el Oreopiteco era un animal aunque homínido— y única, que se hunde en la penumbra de los tiempos desde hace mucho más de quince millones de años, es decir, desde hace más de catorce millones antes de la eclosión de la Humanidad en Mayúscula.¹⁰¹²

L'*Oreopithecus* podia constituir el mateix *limo terrae*. El camí evolutiu “absolutamente original y propio”¹⁰¹³ que conduïa fins a l'home tenia la funció de preparar el cos per a l'adveniment de l'ànima; era “la hominización física, anterior a la infusión del alma inmortal por el creador”¹⁰¹⁴:

el cuerpo humano se prefiguraba ya en una línea de Primates con el objeto de preparar dignamente, un vehículo anatómico y fisiológico perfecto para la infusión del alma por Dios. Este ser, este animal, este prehomínido, como se quiera llamar, sería, pues, en símbolo “el barro de la tierra” del que se valió Dios para crear al Hombre.¹⁰¹⁵

És a dir, la troballa els serví per legitimar, davant de la societat espanyola, la versió de l'evolucionisme que havien estat defensant: aquella que conjuminava sense xoc el saber científic i l'espiritual, les veritats de la ciència amb la veritat revelada. Més enllà d'això, el cas de l'*Oreopithecus* permetia oferir proves científiques que avalessin que s'estava en el bon camí quan s'optava per la defensa estatal d'una concepció de ciència catòlica, d'acord amb el dogma i sotmesa al magisteri eclesiàstic, la que les bases de CSIC propugnaven i que certs sectors conservadors de la societat espanyola tenien el projecte d'implantar a Espanya i al món.

L'historiador de l'evolucionisme Francisco Blázquez indica a la seva tesi sobre evolució en el franquisme que *Arbor*, tot i haver dedicat un número sencer a l'evolucionisme l'any 1951, es mostrà reticent a celebrar el centenari de la teoria de

¹⁰¹² Crusafont 1958d.

¹⁰¹³ Crusafont 1959d:6.

¹⁰¹⁴ Crusafont 1958d.

¹⁰¹⁵ Crusafont 1959a.

l'evolució per selecció natural i de l'"Origen de les Espècies" vuit anys més tard. Efectivament, durant els anys del centenari, la revista no publicà cap monogràfic o article dedicat a l'efemèride¹⁰¹⁶. I, com menciona Blázquez, els dos únics articles amb temàtica evolucionista publicats a *Arbor* entre els anys 1958 i 1959 versaren "sobre aspectos paleontológicos y evolutivos especializados que no hacían referencia al centenario"¹⁰¹⁷.

Però a la llum d'aquesta tesi, l'aparent contradicció que presenta Blázquez deixa de ser-ho: l'actuació de la revista *Arbor* en el centenari sembla seguir precisament la línia de divulgació de l'evolucionisme finalista i teista que endegà el Grupo *Arbor* amb el monogràfic del 1951. Els títols dels dos únics articles amb temàtica evolucionista publicats a la revista, tots dos signats per Emiliano Aguirre, foren: "La ortogénesis y el problema de la evolución biológica" i "Historia de un problema paleantropológico: El *Oreopithecus bambolii* (Gervais)"¹⁰¹⁸. Conegut l'esclat del cas *Oreopithecus* i del seu impacte en la paleontologia i l'esfera pública espanyoles a favor d'una evolució finalista o ortogenètica, podríem considerar casual que fossin precisament aquests els únics articles que apareguessin a la revista generalista de divulgació científica del CSIC l'any del centenari de l'obra de Darwin i la seva teoria? Com hem vist, l'aposta oficial per una evolució finalista o ortogenètica de l'evolució i el pes com a prova científica d'aquesta que es donà a l'*Oreopithecus* en la paleontologia espanyola fan factible la lectura que aquest gest, lluny de ser fortuït o innocent, es tractava d'una estratègia conscient de legitimar i difondre l'evolucionisme finalista i teista i alhora tractar de contrarestar l'ofensiva publicitària a nivell internacional del neodarwinisme que explotà aprofitant el centenari de l'obra de Darwin¹⁰¹⁹.

¹⁰¹⁶ Es publicaren algunes ressenyes a la secció de bibliografia signades per Eugenio Ortiz, Salvador V. Peris i Joaquín Templado que sí que s'hi referiren ("La evolución de los seres vivos", "Darwin y el darwinismo" i "En el centenario de Darwin y Wallace") i un anunci de la publicació del diari de Darwin a Moscú (per les referències, veure Blázquez Paniagua 2004a:313-14). Els tres científics havien participat a la Semana de Teología y Filosofía de la UPS, l'any 1954 (veure nota 755).

¹⁰¹⁷ Blázquez Paniagua 2004a:313.

¹⁰¹⁸ Aguirre 1958, 1959b.

¹⁰¹⁹ Veure apartat "El centenari de la teoria de l'evolució de Darwin".

Hürzeler, “un ferviente católico”, i l’interès del Vaticà

Els paleontòlegs espanyols que escrigueren a la premsa sobre el cas *Oreopithecus* també sotmeteren el descobriment a l’autoritat de la veritat revelada, recalcant un cop més, com era habitual, el permís de la *Humani generis*. Aguirre explicava al diari Sabadell:

La cuestión que se estudia es concretamente la procedencia del cuerpo del primer hombre, al que fue infundida por Dios el alma espiritual. Y esto como objeto de estudio por parte de los científicos no encierra nada contra la doctrina revelada en el Génesis, y el propio papa Pío XII ve bien que lo traten científicos y teólogos (“Encíclica *Humani generis*”)¹⁰²⁰.

Crusafont, una mica encès pels articles apareguts a la premsa i, potser, cansat d’haver d’al·ludir al permís papal cada cop que parlava d’evolució, afegia al respecte:

La discusión acerca del origen animal del cuerpo humano fue declarada libre por nuestro Santo Padre en su Encíclica “*Humani generis*”; de modo que no hay porque rasgarse las vestiduras y pretender que se es más creyente negando la cuestión que afirmándola¹⁰²¹.

Crusafont semblava fart de la pràctica estesa, com hem vist en l’anàlisi de la premsa, de vincular la defensa de l’evolucionisme amb irreligiositat i ateisme i, a la inversa, de brandar la bandera de l’antievolucionisme quan es volia aparèixer davant del públic com un catòlic d’arrel. Crusafont intentà atribuir aquesta manera d’actuar a la inexpertesa, al desconeixement del tema. Referent a l’origen corporal de l’home a partir d’un primat ancestral, Crusafont deia:

Lo proclaman así los evolucionistas más creyentes que no tienen necesidad alguna de renegar de sus descubrimientos científicos para ser buenos católicos. Por el contrario, sabemos que no puede existir más que una Verdad y ésta se apoya sobre la Ciencia digna y honrada la cual merece, por lo menos, el respeto de los profanos¹⁰²².

En aquesta ocasió, però, es volgué apuntalar en l’autoritat de l’encíclica recalcant que el fet de ser paleontòleg i catòlic no era de cap manera excloent, ans al contrari: “La mayor parte de los sabios paleontológicos creen, contra lo que se suele estimar, en

¹⁰²⁰ Prieto 1956.

¹⁰²¹ Crusafont 1957b.

¹⁰²² Crusafont 1957b.

Dios. Gran número de ellos admiten la existencia del alma y que el hombre fué creado por Dios.”¹⁰²³ D’Aguirre no feia falta remarcar-ne la catolicitat per la seva condició de jesuïta, però Crusafont, començava un dels seus articles sobre l’*Oreopithecus* amb aquestes paraules: “Empiezo por declarar que soy un evolucionista convencido...Y al propio tiempo ... un creyente fervoroso.”¹⁰²⁴

En qui més s’insistí sobre la seva catolicitat, però, fou Johannes Hürzeler. Tant Crusafont com Aguirre apel·laren a la profunda religiositat catòlica de Hürzeler per legitimar-lo a ell i la seva teoria. Crusafont el presentava com “un ferviente católico”¹⁰²⁵. I Aguirre el descrivia amb les següents paraules:

Este doctor suizo es un hombre enormemente sencillo, y modesto, verdadero ejemplo de genuina humildad cristiana y católico en grado de ejemplaridad. Yo, personalmente, le ví ayudar a misa y comulgar a diario ... “como un niño de la catequesis”¹⁰²⁶.

Hürzeler era realment un científic molt creient, i preocupat per la relació ciència fe, especialment pel que feia als orígens i evolució de l’home, objecte de la seva recerca.¹⁰²⁷ Per això Crusafont explicava que la troballa significava, per a Hürzeler, “un triunfo extraordinario que viene a sosegarle en sus inquietudes de ferviente católico”¹⁰²⁸. Crusafont arribà a descriure la troballa de l’esquelet a la premsa com un regal de Déu en compensació de la tenacitat científica de Hürzeler: “Su fe le hacía esperar que Dios le favorecería un día con el hallazgo de un esqueleto entero ... Dios quiso recompensarle sus esfuerzos y su honestidad científica en el último momento”¹⁰²⁹: “cuando iban a clausurar definitivamente las excavaciones, aparece un esqueleto entero que confirma todas sus ideas, como una recompensa de Dios”¹⁰³⁰.

¹⁰²³ Prieto 1956.

¹⁰²⁴ Crusafont 1959b.

¹⁰²⁵ Crusafont 1958d:7.

¹⁰²⁶ Prieto 1956.

¹⁰²⁷ Hürzeler rebria, l’any 1965, la Creu de Sant Gregori Magne de l’ordre civil, un dels cinc ordres de cavalleria de la Santa Seu. És un honor especial que s’atorga en reconeixement al servei personal a la Santa Seu i a l’Església Catòlica Romana, a través de la tasca habitual, del recolzament a la Santa Seu i de l’exemple exposat en les comunitats i països d’origen.

¹⁰²⁸ Crusafont 1959d:6.

¹⁰²⁹ Crusafont 1959b.

¹⁰³⁰ Crusafont 1958b.

Un fet sobre el qual Crusafont es cuidà de cridar l'atenció fou l'interès que el Vaticà havia mostrat en el cas. Segons les informacions de la premsa internacional, Hürzeler, convidat per l'antropòleg de la Universitat de Roma Alberto Carlo Blanc¹⁰³¹ a donar una conferència sobre l'*Oreopithecus* en aquella universitat, contactà amb el Papa per presentar-li prèviament el text. Hürzeler fou rebut en audiència i, en un gest altament inusual (segons la premsa, per primer cop en la història), un cardenal assistí a una conferència de la Universitat de Roma (Figura 26)¹⁰³². Era el cardenal Tisserant, degà del Col·legi Cardenalici i membre de la Comissió Teològica Preparatòria del Concili Vaticà Segon, a la qual corresponia recollir informació sobre temes d'evolució per a ser discutits en matèria de dogma i sagrada escriptura, com veurem¹⁰³³. Crusafont interpretà aquest interès com un suport a la teoria de Hürzeler¹⁰³⁴.

La implícita aceptación por parte del Vaticano de las ideas de nuestro colega -que no debe olvidarse que encierran un punto de vista evolucionista— se vio demostrada por la presencia del Decano del Sacro Colegio Cardenalicio a este acto de tan altísimo interés científico. Este gesto corrobora y amplía las declaraciones de la Encíclica “*Humani generis*”.¹⁰³⁵

Es veia, o així es volia fer veure, en l'*Oreopithecus* el punt d'unió, de concòrdia, entre ciència i fe, el punt de partida d'una nova retòrica de l'evolució fusionada amb el dogma¹⁰³⁶.

Construint ortodòxia científica: David contra Goliath o Hürzeler vs “the orthodox view”

Sense especificar els pros i els contres a la teoria de Hürzeler argüits per científics partidaris i detractors, els paleontòlegs espanyols més mediàtics, com hem dit, es posicionaren de manera incondicional a favor de la teoria de Hürzeler. L'oposició a la reinterpretació de l'*Oreopithecus* era presentada amb recel, com el fruit de prejudicis

¹⁰³¹ Veure nota 430.

¹⁰³² Corriere della sera 1959; Hofmann 1959.

¹⁰³³ Veure capítol 5.

¹⁰³⁴ Crusafont 1959d:7.

¹⁰³⁵ Crusafont 1959d:6.

¹⁰³⁶ Aquesta lectura tampoc fou única de l'Espanya de Franco. En un congrés commemoratiu de l'aniversari de la teoria de Darwin en una universitat catòlica americana es citava la notícia, que el *The New York Times* explicava de manera similar a Crusafont, en la mateixa clau d'esperança (Bawden et al. 1959; Hofmann 1959).

acientífics fomentats per una discrepància ideològica en la línia de la dicotomia materialisme versus finalisme:

Este enfoque [la teoria de Hürzeler] parece disgustar a los materialistas que se resisten a aceptarlo, pues la cuestión viene a reforzar de manera muy sólida el finalismo de la Evolución. Por ello, aun al margen de la visión científica del problema, nuestro ilustre amigo de Basilea tendrá que enfrentarse con la posición adversa de muchos. Pero creemos sinceramente que en ello influirá, no precisamente la objetividad que toda ciencia perfectamente comprendida debe servir, sino el punto de vista filosófico con apriorismos totalmente ilícitos.¹⁰³⁷

S'expressaren sospites pel fet que "científics del nord" no acceptessin la teoria. Aquest rebuig s'atribuïa a un prejudici per les creences religioses del descobridor i al fet que no encaixava amb la que ells promovien. A aquests apriorismes es referia explícitament Aguirre quan escrivia, en un article per a *Arbor* dedicat a l'*Oreopithecus*:

Fuera de España se llegó incluso a suponer que este hombre de ciencia, como católico, iba guiado en sus conclusiones de un prejuicio que le hacía contradecir las filogenias humanas más en boga en los medios nórdicos - "the orthodox view", como pretenciosamente se califica una teoría que se ha sentido molesta por la presencia del Oreopiteco-.¹⁰³⁸

A través del cas de l'*Oreopithecus*, els paleontòlegs espanyols iniciaven a l'esfera pública el *boundary work* que ja havien estat practicant des de les publicacions elitistes com el monogràfic d'*Arbor*. Intentaven fer virar la demarcació ciència/no ciència (o bona ciència/mala ciència) que el neodarwinisme havia equiparat a experimentalisme-mecanicisme/vitalisme-finalisme cap a una dicotomia diferent: associaren el neodarwinisme i el materialisme a prejudicis i apriorismes mentre que l'activitat dels científics finalistes, com Hürzeler, l'associaven a tenacitat, bona praxi i objectivitat. Segons el discurs dels paleontòlegs espanyols, els partidaris del darwinisme -"the orthodox view"- de moda als països anglosaxons, no podien acceptar la teoria del científic suís per prejudicis contra les seves conviccions catòliques i, per tant, el seu rebuig de la teoria no tenia res a veure amb raons

¹⁰³⁷ Crusafont 1959d:6.

¹⁰³⁸ Aguirre 1959b:62.

científiques. Tal com ho presentava Crusafont, els detractors de Hürzeler estaven engegats per la moda i no podien ser objectius¹⁰³⁹.

Conscients, però, que la teoria de Hürzeler queia en el camp de l'heterodòxia científica (perquè desafiava el consens científic del moment sobre el lloc i l'antiguitat de l'aparició dels primers homínids), se serviren de la història de la ciència per legitimar la teoria de Hürzeler. Recordaren episodis de controvèrsies anteriors, ben conegudes en els cercles paleontològics, en què certes troballes i els científics que les defensaven havien estat relegats a l'heterodòxia durant molt de temps fins que el consens científic les havia convertit en ortodòxia i havien esdevingut plenament acceptades¹⁰⁴⁰. Concretament, Crusafont equiparava la controvèrsia ocasionada per Hürzeler i l'*Oreopithecus* a l'ocasionada temps enrere pel metge holandès Dubois, amb el *Pitcanthropus* de Java, o la dels paleontòlegs Dart i Broom, amb els seus *Australopithecus* africans. Ambdós havien estat rebutjats per la comunitat científica en un primer moment, per ser acceptats més tard¹⁰⁴¹. Utilitzaren el discurs de pertànyer a una minoria incompresa, d'estar fora del consens hegemònic, malgrat estar en possessió de la veritat. Un discurs que ja hem vist que era habitual a la premsa franquista en reflexions sobre diversos temes espanyols en relació a la resta del món i, per tant, podia permear còmodament en les consciències del moment.

En la línia de situar la disputa en una lluita de paradigmes, Aguirre denunciava l'actitud per part dels anglesos sobre el cas: explicava que “los ingleses no dicen nada”¹⁰⁴², situació que qualificava de “silencio desconcertante”¹⁰⁴³. Des de l'Espanya del moment, una teoria que s'aixecava contra la imposada des del nord, des de

¹⁰³⁹ Un cas interessant de demarcació ciència/no ciència en què l'agenda ideològica i política que hi ha al darrera aflora clarament és el que presenta l'historiador de la ciència John Krige a “American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe”. La Rockefeller Foundation, que finançà recerca i congressos científics a Europa en la postguerra mundial, volgué evitar donar beques a científics amb tendències comunistes. Això suposava un dilema a l'hora d'establir els criteris científics de selecció. Els encarregats de la selecció “dissolved their dilemma by mapping the science/nonscience demarcation onto the democracy/totalitarianism distinction”. En la seva justificació, ser comunista polititzava de tal manera el subjecte que li impedia ser objectiu i, per tant, bon científic. Així, ser comunista era incompatible amb ser científic (o bon científic). Sota aquesta lògica, segons Krige, el dilema de ser acusats de politització en donar les beques quedava resolt: tot es resolvia sota valoracions de caire científic (Krige 2006:118).

¹⁰⁴⁰ Aguirre 1959b:58; Crusafont 1958d. Per a l'ús de la història de la ciència en aquest sentit i bibliografia al respecte veure: Carandell 2015:167, 168, 208.

¹⁰⁴¹ Crusafont 1958d:7.

¹⁰⁴² Aguirre 1959b:66

¹⁰⁴³ Aguirre 1959b:70

l'hegemonia del neodarwinisme, materialista i antifinalista, podia ser llegida com un senyal de fortalesa: una teoria que es mantenia ferma en les seves conviccions, aliena a les modes hegemòniques que s'autodenominaven ortodòxia, mereixia el respecte espanyol. En contrast amb el silenci anglès, eren esgrimits els suports francesos i italians (que es presentaven com a més afins per tradició, proximitat i confessió), entre els quals hi havia científics tan reconeguts com els paleontòlegs francesos Piveteau i Viret o l'antropòleg italià Blanc, que recolzaven plenament la versió de Hürzeler de l'*Oreopithecus*¹⁰⁴⁴.

A més a més, els paleontòlegs espanyols legitimaren la teoria de Hürzeler construint l'autoritat com a científic del paleontòleg suís a través de l'elogi de les capacitats desitjades en un científic modèlic. En el discurs dels paleontòlegs espanyols a la premsa franquista, el doctor Hürzeler apareixia com un irreprotxable científic, cautelós i objectiu, posseïdor del “empeño tenaz de quienes ... buscan la Verdad a través del camino duro y lacerante de la investigación noble y honrada.”¹⁰⁴⁵ A l'entrevista d'Aguirre al diari de Sabadell, aquest presentava la teoria de Hürzeler com el fruit d'una “labor pesada y meticulosa, de suma precisión, a base de medidas y comparaciones”¹⁰⁴⁶. Aguirre insistia en aquest aspecte a les pàgines d'*Arbor* a través del testimoni del propi Hürzeler: “Él ha asegurado repetidas veces que sólo desea dar con la Verdad: que está muy lejos de proyectar una idea preconcebida sobre lo visible en los fósiles, sobre lo que dibuja al microscopio con cámara clara.”¹⁰⁴⁷ L'al·lusió al microscopi i a les mesures, juntament amb què la tasca fos àrdua i pesada, semblava revestir suficientment d'objectivitat la teoria¹⁰⁴⁸.

En definitiva, i així era presentat a la premsa espanyola, Hürzeler, científic i catòlic exemplar, i la seva teoria d'acord amb el dogma havien convençut, no només il·lustres homes de ciència, sinó també el Vaticà:

Cuando el Dr. Hürzeler nos contaba ésto, su faz estaba realmente iluminada. No sólo había conquistado, con su lealtad de científico sin tacha, puesto honradamente al

¹⁰⁴⁴ Crusafont 1958d:7.

¹⁰⁴⁵ Crusafont 1958d, 1959b, 1959d:7.

¹⁰⁴⁶ Prieto 1956.

¹⁰⁴⁷ La frase continuava: “Pero está convencido de que verá confirmada la presencia de caracteres de nueva adquisición, propios de la rama Homínidos, en el esqueleto del Oreopiteco” (Aguirre 1959b:67).

¹⁰⁴⁸ Carandell 2015:165.

servicio de una objetividad investigadora propia del verdadero talento, a algunos de los más eminentes paleontólogos y teóricos de la Evolución entre los que descuellan el ilustre profesor Piveteau de la Sorbona, sino que había llevado al ánimo de la más alta púrpura la convicción de hallarse ante algo realmente extraordinario en los anales del conocimiento de nuestra propia historia.¹⁰⁴⁹

4.4. L'Asociación Menéndez Pelayo

¿Qué debe ser la Asociación Menéndez Pelayo?

...

Un “equipo” de intelectuales con una ideología y unas inquietudes comunes ... que estén dispuestos a dejar su impronta en la vida y la cultura española actuales.

...

Debe congregar a todos los intelectuales españoles de las diferentes ramas de la cultura que, identificados con los principios ortodoxos de la Religión y de la Patria, sepan dar el sello de autenticidad nacional a la futura obra de nuestro saber.¹⁰⁵⁰

4.4.1. El rebrot del projecte *Arbor*: el naixement de l'AMP

L'any 1956 es donaria una renovada empena al projecte *Arbor*, que el 1953 havia perdut la seva principal plataforma cultural. En aquests tres anys, es donaren alguns fets clau que serviren de catalitzador per, finalment, emprendre les accions per reunir-se de nou amb força i llançar-se a posar-lo en pràctica. Entre aquests fets, hi hagué l'avistament d'una oportunitat política, un missatge de suport de les altes jerarquies eclesiàstiques del país i l'optimisme en la construcció d'un finalisme científic.

L'any 1953, amb la defenestració de Calvo Serer i part del seu equip d'*Arbor* i dels seus càrrecs al CSIC, semblava que el projecte *Arbor* i els intel·lectuals del grup, havien perdut una oportunitat d'or d'aconseguir els seus fins polítics i una plataforma de difusió estratègica. Amb aquesta situació, semblava que el camp havia quedat lliure per als *comprehensivos*, que encara ostentaven el control del Ministeri d'Educació, per a implantar el seu projecte de ciència i cultura. Però l'incident de la casa-museu

¹⁰⁴⁹ Crusafont 1959d:6.

¹⁰⁵⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1958b.

Unamuno del VII centenari de la Universitat de Salamanca l'any 1954, en què els *comprehensivos* de Ruiz-Giménez toparen amb les més altes jerarquies eclesiàstiques espanyoles arrel de la seva política de “mano tendida” als heterodoxos¹⁰⁵¹, deixava clar que el camí no era lliure d'obstacles per als *comprehensivos* i que el concepte de cultura recolzat pel projecte *Arbor*, el dels *excluyentes*, seguia tenint suports molt poderosos¹⁰⁵². A més a més, diversos membres del Grupo *Arbor* i simpatitzants del projecte seguiren lluitant per difondre'l. Així, l'any 1956 es comptava amb diverses iniciatives i obres que, des del cessament al CSIC de diversos membres del grup, pretenien fer realitat el projecte *Arbor* denunciant la política d'“integración” dels *comprehensivos* i treballant activament per la difusió d'aquells personatges i idees que consideraven ortodoxos¹⁰⁵³.

Els “Sucesos de la Universidad de Madrid”, moviments de revolta estudiantil durant el febrer de 1956, van acabar amb la dimissió del Ministre d'Educació Ruiz Giménez i dels seus col·laboradors més pròxims, entre ells Laín Entralgo com a rector de la Universidad Central¹⁰⁵⁴. Aquestes destitucions suposaren una visibilització de la pèrdua de favor dels *comprehensivos* i les seves polítiques de “mano tendida”, avalades pel ministre durant la seva estada al càrrec (1951-1956). Aquesta fou la cirereta que

¹⁰⁵¹ Aprofitant les celebracions de l'efemèride de la universitat, els *comprehensivos* pretenien inaugurar un museu dedicat a Unamuno, en la seva antiga residència, amb parlaments dedicats a l'autor. Antonio Pildain, bisbe de Canàries, havia carregat contra Unamuno en una pastoral el setembre de 1953, publicada per *Ecclesia*, que va ser entesa com una advertència als “comprehensivos” per l'homenatge a l'autor que preparaven. En la pastoral es referia a Unamuno com “hereje y maestro de herejes”. El primat d'Espanya Pla i Deniel també hi intervingué. L'acte fou anul·lat, el museu cancel·lat, i la commemoració dels 700 anys de la universitat organitzada per Ruiz-Giménez el 5 d'octubre de 1953 comptà amb la prohibició de fer referència a Unamuno (Raja Vich 2010:375-76; Ramos Ruiz 2009:243-44).

¹⁰⁵² Per la lluita de poder entre *comprehensivos* i *excluyentes* durant aquesta època, i els seus respectius èxits i fracassos en les seves empreses culturals, veure especialment: Raja Vich 2010.

¹⁰⁵³ Futurs promotors i fundadors de l'AMP, com Fernández de la Mora, Vicente Marrero o Pérez Embid, estarien implicats en aquesta campanya. Comptaren, per a fer-ho, amb el recolzament econòmic de Calvo Serer. Segons Raja, el propi Calvo Serer “volvía para arremeter” el 1955 amb la publicació del llibre “Política de integración” que suposava un atac obert als *comprehensivos* (Raja Vich 2010:380-81).

¹⁰⁵⁴ Diversos esdeveniments precediren la destitució del grup de *comprehensivos* dels seus càrrecs: Amb motiu de la mort d'Ortega i Gasset l'octubre de 1955, un grup d'universitaris, amb la connivència del rector de la Universidad Central, aleshores Laín Entralgo, organitzaren un homenatge al filòsof dins el marc d'un congrés de joves escriptors que finalment fou prohibit. Aquell mateix any, Laín entregava un informe al Govern on conclouia que la majoria d'universitaris no s'identificaven amb el moviment nacional. L'enquesta i l'informe es filtraren a la premsa estrangera. Per últim, els altercats de Febrer de 1956 a la Universitat de Madrid tingueren ressò internacional. Tot plegat conduí al cessaments de Ruiz Giménez, de Laín i d'Antonio Tovar com a rector de la Universitat de Salamanca. Alted Vigil 1990:18-19; Díaz Hernández i de Meer Lecha-Marzo 2010:92-93; Raja Vich 2010. Per la progressiva pèrdua de poder dels *comprehensivos* veure: Muñoz Soro 2006.

culminà el pastís que havien estat muntant, des de feia un temps a l'hombra, el homes d'*Arbor*: ja podien afirmar amb rotunditat que aquella política d'educació laxa que permetia que entressin a l'aula, el focus més sensible de la societat, personatges i idees que havien conduït al caos previ a la Guerra Civil, no funcionava i conduïa, com havien predit i denunciat, a la revolta¹⁰⁵⁵. La prova estava en els fets de febrer de 1956. Ara estava més justificat que mai tornar a intentar amb força d'implantar el seu projecte cultural.

L'1 d'abril de 1956 els metropolitans¹⁰⁵⁶ espanyols suscrivien una declaració col·lectiva sobre la "Misión de los intelectuales católicos en el momento presente"¹⁰⁵⁷. Es publicà en diverses revistes (*Ecclesia*, *Cristiandad*, *El boletín del obispado Español*), i també se'n donà notícia a la premsa general¹⁰⁵⁸. La declaració advertia, de "las peligrosas desviaciones del criterio ortodoxo católico que, en el orden intelectual, se han manifestado en estos últimos tiempos en España"¹⁰⁵⁹. La preocupació no era menor donada la importància que el metropolitans atorgaven, en el propi document, al paper dels intel·lectuals en la formació de consciències i la conformació de l'Estat: "los intelectuales, cuya labor, cuya doctrina, cuya propaganda son las que infunden luego y modelan los estados civiles". Tenint en compte això, la declaració, era una reflexió de com havien d'actuar els intel·lectuals davant l'heterodòxia i se situava, clarament, al costat del discurs dels *excluyentes*, donant suport implícit al projecte cultural d'aquests. Els metropolitans denunciaven que concessions a l'heterodòxia com les que promovia el sector dels *comprensivos* amb les polítiques de "mano tendida" havien estat les causants de "los torrentes de sangre" de la Guerra Civil.

Aquest posicionament dels metropolitans estava motivat, com feien explícit en la carta, pel concepte de ciència que promovien els *comprensivos*. El fet de justificar l'acceptació de certes conclusions científiques que podien contradir el dogma o estar

¹⁰⁵⁵ Era un punt comú dels dos projectes culturals en pugna el de voler controlar la instrucció dels joves. En el discurs dels homes de la futura AMP, l'aula apareixia com un focus sensible que calia preservar de males influències perquè el filtre crític encara no estava del tot format en els estudiants i eren més vulnerables a la temptació i a les males influències (Guerrero 1957a, 1957b).

¹⁰⁵⁶ Metropolità: arquebisbe que presideix una província eclesiàstica (Institut d'Estudis Catalans s.d.).

¹⁰⁵⁷ Cifra. 1956b; Metropolitanos españoles 1956.

¹⁰⁵⁸ Cifra. 1956b; Llido 1956; LVE 1956c.

¹⁰⁵⁹ Metropolitanos españoles 1956.

tintades d'heterodòxia, constituïa el nucli del problema. En el seu discurs, un mal equilibri o un equilibri mal entès entre modernitat i tradició eren a la base d'un criteri erroni davant els nous avenços científics. En aquest sentit, i amb una molt probable referència al darwinisme, la declaració advertia: "No se confunda nunca la verdadera y sólida ciencia con la fascinación de novedades o mero atrayente estilo". Segons els bisbes, "meras hipótesis que estén algún tiempo de moda pueden oponerse a los dogmas", i precisament sobre els intel·lectuals requeia la responsabilitat de discernir entre la veritat científica i la moda novedosa, seductora i passatgera. El criteri per a la decisió era clar per als metropolitans: una veritat científicament comprovada mai no podria oposar-se a la veritat revelada perquè, de veritat, només n'hi havia una; però calia assegurar-se que tota la intel·lectualitat espanyola actués sota aquests criteris.

Seguint amb les al·lusions a la teoria darwinista (i, de retruc, al comunisme), la carta es posicionava en contra d'una teoria que propugnés la igualtat dels éssers vius amb l'abolició de la jerarquia dins la creació, cosa que, com hem vist, s'havia dit que feia la teoria de l'evolució de Darwin. Segons la carta, no es podia acceptar una "igualdad de la naturaleza" ja que, afirmaven, "la sociedad necesita jerarquía". Com veiem, la manera d'afrontar la ciència i certs problemes científics, en especial l'evolucionisme, ocupaven un lloc central en les preocupacions de l'alta jerarquia espanyola del moment, cosa que indica que diferents maneres d'entendre, gestionar i fer ciència estaven en joc i que calia guanyar el consens suficient per aconseguir imposar la versió desitjada¹⁰⁶⁰. El compromís dels metropolitans amb la situació era important, fins al punt que en feren el tema d'una declaració col·lectiva.

Per als metropolitans la responsabilitat i el deure de cuidar que aquestes directrius es complissin requeia sobre els intel·lectuals catòlics. El paper d'aquests "verdaderos hombres intelectuales", per a qui posaven com a model Marcelino Menéndez Pelayo, era clau en la "función iluminadora de los inferiores".¹⁰⁶¹ Per això la carta feia un "cálido llamamiento a los intelectuales españoles para que sean fieles a su altísima misión de conductores espirituales". Sobre ells requeia la responsabilitat que "la cultura hispánica brille por la solidez de sus investigaciones científicas", però sense "querer conciliar doctrinas antagónicas y contradictorias". És a dir, sense

¹⁰⁶⁰ La carta també advertia que un materialista o ateu, un escèptic o un relativista dogmàtic no podien exercir "de maestro en estas disciplinas a la juventud" i que la filosofia era la ciència més important Cifra. 1956b.

¹⁰⁶¹ Metropolitanos españoles 1956.

concordismes. La declaració dels metropolitans recolzava, doncs, la idea i el projecte de crear una ciència catòlica, no una ciència en harmonia amb el dogma, sinó catòlica per principi, en fons i forma: el projecte del Grupo *Arbor*¹⁰⁶².

El discurs d'Espanya com un reducte ideal per engendrar aquest projecte també aflorava a la declaració, que es congratulava que “en ella [España] no hayan florecido escuelas heterodoxas”, i esperant la continuïtat d'aquesta situació. La carta acabava amb una crida (i advertència) als intel·lectuals i científics espanyols: “Sientan toda la responsabilidad los intelectuales del uso que hagan de los dones recibidos ... Haga Dios que en España, hoy como en otros tiempos, tengamos intelectuales que, hermanando la fe y la ciencia, sean honor de la Iglesia y de la Patria.”¹⁰⁶³

La declaració del metropolitans estava plenament al costat del projecte *Arbor* i constituïa un bon tret de sortida per als *excluyentes*, si volien aprofitar-ne l'embranchida.

En l'esfera científica la situació també semblava la propícia per esperonar un rebrot del projecte de ciència del Grupo *Arbor*. Per un costat, les passes cap a l'hegemonia del neodarwinisme i d'una concepció materialista i antifinalista de la ciència semblaven avançar amb rapidesa i força. Els recursos, materials i personals, dedicats a aquest comesa, eren grans¹⁰⁶⁴. I les seqüeles del cas Lysenko, juntament amb el començament de la Guerra Freda, estaven portant a una configuració del neodarwinisme cada cop més difícil de seguir vinculant al comunisme i al materialisme dialèctic: el govern soviètic havia rebutjat oficialment el neodarwinisme i EEUU, un dels màxims espònsors i difusors de la Síntesi Moderna, havia començat la seva persecució i propaganda contra el comunisme. A més a més, els pactes de 1953 d'Espanya amb els EEUU havien obert el mercat a l'entrada de la propaganda americana, amb revistes com la ja citada *Life en español*, que difonien l'ideal de vida americana, amb el gust per la modernitat i l'anticomunisme. Cada cop el repte seria

¹⁰⁶² Metropolitanos españoles 1956.

¹⁰⁶³ Metropolitanos españoles 1956.

¹⁰⁶⁴ Smocovitis 1994. A principis dels anys cinquanta s'havien donat diverses troballes científiques, de ressò internacional, apropiades pel discurs neodarwinista: l'any 1953 s'havia trobat l'estructura del DNA, els experiments de Stanley Miller semblaven corroborar la hipòtesi d'Oparin sobre un origen de la vida a partir de substància inert. Segons Blázquez, les primeres referències a aquests troballes daten del 1957-58, de la mà de Rafael Alvarado (Blázquez Paniagua 2011a:463).

més gran per defensar una versió alternativa, una manera pròpia d'entendre la ciència, i l'evolució en concret, si era diferent de la que recolzaven els EEUU.

Per altra banda, però, també s'havien donat una sèrie d'esdeveniments que, per aquells qui pretenien contrarestar el materialisme i construir una ciència catòlica, conferien una atmosfera de possibilisme alentador. L'*Oreopithecus* semblava un bon candidat a esdevenir una prova científica del finalisme en l'evolució, així com de la singularitat de la línia evolutiva de la humanitat. L'esclat públic de la teoria el 1956 en destapà avals tant nacionals com internacionals. També l'any 1956, el màxim òrgan de difusió del neodarwinisme, la revista *Evolution*, publicava l'article en què Crusafont i Truyols utilitzaven el seu nou mètode biomètric per recolzar el finalisme. Tot semblava indicar que el finalisme dels paleontòlegs espanyols, i amb ell la seva versió teista de l'evolució, estava guanyant terreny alhora que semblava trobar suports científics amb acceptació internacional. Si era possible aconseguir l'hegemonia en una concepció finalista (compatible amb una explicació teista) de l'evolució, aquest semblava el moment idoni.

En aquest terreny tan propici per fer germinar el projecte *Arbor*, el 3 d'octubre de 1956 naixia l'Asociación Menéndez Pelayo¹⁰⁶⁵. Amb molts membres de la Generación del 48 entre els seus fundadors, a la seva junta directiva i entre els seus socis, l'AMP recollia el testimoni d'un projecte que s'havia endegat i promogut amb èxit des de la direcció i redacció de la revista *Arbor* i que, malgrat l'expulsió del CSIC de Calvo Serer, un dels seus màxims promotors, i la consegüent pèrdua d'*Arbor* com a centre neuràlgic i quarter d'activitats del projecte, no havia mort¹⁰⁶⁶. Entre els objectius de l'AMP s'hi observava l'herència del projecte *Arbor*: l'objectiu cultural d'aquesta associació seria construir (i estendre) una cultura catòlica, amb especial èmfasi en la ciència. En les seves paraules, volien “re Cristianitzar la cultura, cuya secularización o laicización ha alcanzado todas las zonas de la ciencia y el arte”¹⁰⁶⁷.

L'estratègia des de l'AMP ja no seria, però, la que s'havia usat des d'*Arbor*: s'havien convençut que la construcció de la ciència catòlica que perseguïen requeria una

¹⁰⁶⁵ L'AMP no consta al Registre Nacional de Asociaciones ni al Registro Histórico de Asociaciones del Ministeri de l'Interior. Les circulars que emetia, però disposaven de dipòsit legal. Aquesta associació no té cap vincle ni relació amb la Real Fundación Menéndez Pelayo.

¹⁰⁶⁶ Veure nota 753.

¹⁰⁶⁷ Reglament de l'AMP (Asociación Menéndez Pelayo 1961a).

hegemonia cultural àmplia, a poder ser de tota la societat¹⁰⁶⁸. Ja no es tractava només de cristal·litzar una “minoria dirigente y pensante” que convencés les elits rectores del país per aconseguir els seus fins polítics. Des de l’AMP posaren el focus en aconseguir un consens a favor del seu projecte tan ampli com fos possible per tal de formar una “mayoría dirigida“ segons l’ideari de l’AMP¹⁰⁶⁹. Així, l’AMP posà especial atenció a cuidar la part pública del projecte, que incloïa tant la formació dels joves com la difusió de les seves idees al públic general.

En aquesta nova estratègia, els científics hi havien de tenir un paper crucial. Els homes del Grupo *Arbor* s’havien convençut que la construcció de la ciència catòlica que perseguïen requeria una implicació directa i més gran dels propis científics, que fins aleshores no havien format part significativa del nucli promotor del projecte.

4.4.2. El Reglamento de l’AMP

Artículo 1.º La Asociación MENENDEZ PELAYO tiene por objetivo agrupar a los católicos de profesión o vocación intelectual para estimularlos a la autenticidad como católicos y como intelectuales, secundarse mutuamente en sus trabajos y laborar y desarrollar un pensamiento netamente católico, que abarque a todas las ramas del saber científico.¹⁰⁷⁰

En un moment d’expansió de l’associació l’AMP va decidir, a petició dels associats, difondre entre els seus membres el seu Reglamento (Figura 27).

El reglamento estipulava la raó de ser de l’associació, els seus objectius i les seves bases. Unes bases que havien de servir de guia als seus membres en les seves accions quotidianes, professionals i públiques i que anaven adreçades a fer arrelar el projecte de l’associació en tot àmbit de la societat. Alhora, aquest Reglamento definia els objectius de l’AMP i la pròpia AMP. Va ser un reglament generat a partir de les aportacions dels membres de l’associació. A la circular número tres, prèvia a la

¹⁰⁶⁸ Segons Raja Vich, degut als fets de 1953, Serer perdé la seva capacitat d’influir directament en Franco per restaurar la Monarquia (Raja Vich 2010:378).

¹⁰⁶⁹ Aquest canvi d’estratègia evident en les bases i accions de l’AMP que veurem, és plenament coherent amb el canvi d’estratègia que descriu Díaz Hernández en l’acció político-cultural de Calvo Serer en aquest període (Díaz Hernández 2011:19-20).

¹⁰⁷⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1961a.

difusió del Reglamento esmentat, es recollien algunes de les respostes a la crida que s'havia fet als socis a respondre la següent "Encuesta sobre los fines de la AMP"¹⁰⁷¹:

1- ¿Qué debe ser la Asociación Menéndez Pelayo?

2- ¿Qué ideas tiene V. para realizar en ella?

De les aportacions que consideraren més apropiades i rellevants, des de la Junta Nacional, es generà el "Reglamento"¹⁰⁷². L'objectiu principal de l'associació s'hi detallava així:

La Asociación Menéndez Pelayo tiene por objetivo agrupar a los católicos de profesión o vocación intelectual para estimularlos a la autenticidad como católicos y como intelectuales, secundarse mutuamente en sus trabajos y laborar y desarrollar un pensamiento netamente católico, que abarque a todas las ramas del saber científico¹⁰⁷³.

Amb aquest objectiu en ment, tots els socis s'havien de comprometre, segons l'article tercer, "a consagrar sus mejores esfuerzos, en sus peculiares esferas científicas, al estudio, defensa y propaganda de los ideales católicos, con absoluto sometimiento a las doctrinas de la Iglesia Católica". De cara als socis, l'AMP havia de proporcionar a cada un d'ells un criteri cristià segur. Els socis havien d'estendre aquest criteri a totes les seves activitats quotidianes, socials i professionals, i específicament en aquelles intel·lectuals. Aquest comportament era descrit al Reglamento com un acte de "caridad", per l'"amoroso y a veces difícil servicio a la verdad".

La raó explicitada al reglament sobre la necessitat de crear aquesta associació era la voluntat d'esmenar una sèrie d'actituds i pràctiques que els socis de l'AMP percebien com a debilitats de la comunitat d'intel·lectuals catòlics de la societat del moment. El reglament denunciava l'existència d'una actitud de despreocupació entre els intel·lectuals catòlics:

¹⁰⁷¹ Asociación Menéndez Pelayo 1958a.

¹⁰⁷² Es publicaren les respostes i comentaris de: Enrique Linés, Joaquin Febrer, Alejandro Sanvisens, Florencio Caballero, Federico Revilla i de Roig Gironella SJ., en les circulars 3, 4 i 12 (Asociación Menéndez Pelayo 1958a, 1958b, 1960d). Una cosa a assenyalar és que tots ells pertanyien a la Sección de Cataluña i Balears de l'AMP (veure apartat "La primera secció de l'AMP: la "Sección de Cataluña y Balears""). Aquest biaix en el pes de la secció catalana en la formulació de les bases i identitat de l'associació secunden les declaracions de Federico Revilla en una comunicació personal quan recordava que la seva secció era la més activa de l'AMP (Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012)).

¹⁰⁷³ "Reglamento" de l'AMP (Asociación Menéndez Pelayo 1960d). La resta de cites d'aquest apartat estan extretes d'aquesta mateixa font, si no s'indica el contrari.

nos desconocemos unos a otros o por lo menos no cooperamos con la ayuda mutua que duplicaría nuestras fuerzas y eficiencia, hasta a veces por desidia y falta de atención dejamos perecer la vocación de jóvenes de valor, que no hallan un rescoldo donde pueda germinar su llamamiento a ocupar algún día un puesto en el campo del intelectual católico y por nuestra apatía no cuidamos que se pongan de relieve las figuras que serían los medios para agrupar iniciativas, personas y obras, y para iniciar movimientos de intelectualidad.

Un dels altres punts en què feia èmfasi el Reglamento era el deure dels intel·lectuals catòlics d'acudir en ajuda de l'Església en la seva necessitat de posar-se al dia amb els avenços de les ciències. En relació a això es criticava que

nos preocupamos poco de cooperar con la Iglesia para ir a la vanguardia de las conquistas de las ciencias y de la cultura, a fin de armonizarlas constantemente con la doctrina de nuestra madre Iglesia dentro de un conjunto doctrinal coherente.

Finalment s'advertia sobre l'actitud d'aquells que “siendo “intelectuales” y “católicos”, sin embargo “distan mucho de ser “intelectuales católicos””. El Reglamento denunciava tant les actituds doctrinals com pràctiques d'aquest tipus d'intel·lectuals que, segons els valors de l'AMP, sovint prenen posicions que estaven lluny de “merecer siempre la aprobación y aliento de nuestra madre la Iglesia”. Aquesta actitud obria una bretxa, “un abismo entre ambos términos”: les condicions d'intel·lectual i de catòlic quedaven així desvinculades en l'imaginari del públic general i això afavoria un concepte de l'intel·lectual catòlic com una figura desfasada, passada de moda i innecessària.

Com a conseqüència de tot això es donava una desvaloració de l'intel·lectual catòlic. El reglament denunciava aquesta tendència, per a ells molt preocupant, de la societat del moment: semblava que el fet de ser catòlic no afegia valor, sinó més aviat al contrari, al fet de ser un prestigiós científic, biaix que afectava sobretot a les noves generacions. L'AMP pretenia vincular aquests dos termes, “intel·lectual” i “catòlic” de manera que esdevinguessin inextricables. La qüestió era que no es repetís

nunca más el triste hecho de que a un joven se le presente la disyuntiva de verse condenado al ostracismo y al vacío si toma posiciones de intelectual católico, mientras se le abren las puertas del aplauso, del éxito y del porvenir, si se desvía hacia los sectores equivocados.

L'obligació dels socis de l'AMP, segons s'especificava en l'article 2 del Reglamento, era desenvolupar "todas las actividades que sean idóneas para el logro de su finalidad". Les activitats que proposaven en el reglament per aconseguir els seus objectius, abastaven tres àmbits. El primer àmbit era la creació activa d'una xarxa d'intel·lectuals catòlics. Els socis havien de "buscar y relacionar aquellos católicos volcados al cultivo de Ciencias, Letras o Artes que hayan demostrado o demuestren una especial dedicación a las tareas culturales y religiosas", amb especial interès en aquells personatges influents de la intel·lectualitat espanyola. El reglamento recomanava explícitament per a la captació de membres "un criterio de eficacia y no de número"¹⁰⁷⁴.

El Reglamento també establia qui podia entrar a formar part de l'AMP. Per ser soci d'aquesta "Asociación de intelectuales unidos por un mismo ideal católico" s'havia de ser, per descomptat, intel·lectual. Això significava

ser poseedor de una cultura superior o de tipo universitario, garantizada por grados obtenidos en centros estatales o no estatales y manifestada ya en el ejercicio de la docencia, ya en el de la profesión, ya en libros, o cualquiera otras publicaciones de reconocido mérito.

Però això no era suficient: "para ingresar uno en la Asociación ha de ser intelectual católico. Esto es, hombre conocido en su ambiente como católico en su fe y en sus costumbres", "ortodoxo en sus creencias", "sin la nota de pecados públicos y escandalosos" i que "en su actuación profesional y pública, da siempre señales de tener como norma los criterios cristianos, especialmente el de atenerse en todo, con espíritu filial, a los mandatos y directrices de la Santa Iglesia."

El segon àmbit era la creació de noves vocacions o foment de les ja existents. Volien propiciar que els joves catòlics cursessin carreres sobretot de ciències per poder contribuir a la creació d'una ciència catòlica i, al seu torn, potenciar la imatge de l'intel·lectual catòlic. Per a això pretenien constituir una fundació de la qual poder "echar mano para la ayuda económica de muchas iniciativas dentro del campo católico intelectual, que ahora se malogran" i ajudar "poderosamente" als joves "con becas en España y en el extranjero" o "proporcionándoles instrumental científico". Seguint les bases de l'associació, que donava importància cabdal a la vessant pública

¹⁰⁷⁴ Asociación Menéndez Pelayo 1961b.

de les seves accions, el reglamento especificava que aquestes beques també es destinarien a facilitar als joves els mitjans per “iniciarse en público en la vida intelectual”. Veurem que diversos dels joves científics membres de l’AMP obtingueren, efectivament, en l’associació un trampolí als mitjans de comunicació i una oportunitat de protagonisme en uns àmbits de la cultura espanyoles als quals potser no haurien tingut accés altrament.

El tercer àmbit era la difusió. Això es proposaven fer-ho de tres maneres. Una d’elles es basava en el compromís de cada soci, segons els mitjans al seu abast, de vetllar pel màxim rendiment científic o cultural dels afiliats. Una altra, incloïa l’organització de col·loquis, conferències, congressos, reunions en què es tractessin temes de cultura i religió. Aquestes activitats, a part de l’objectiu de reanimar en els assistents l’ideal comú de l’AMP, pretenien ser fòrums de debat per ajudar a la construcció d’una doctrina científica d’acord amb la catòlica, i viceversa. Havien de servir per

confrontar constantemente tres elementos: nuestras posiciones actuales, las conquistas de las ciencias y la cultura en su continua evolución, y las directrices de la Iglesia, a fin de que ella pueda servirse de nuestro trabajo de elaboración para la progresiva formación de la doctrina católica.

I, l’última, implicava establir revistes o altres mitjans editorials de divulgació o estudi de temàtica cultural catòlica per aconseguir revalorar la figura de l’intel·lectual catòlic i el seu prestigi en la societat. Amb aquest objectiu pretenien també elaborar un butlletí que “haga conocer, apreciar, difundir entre el público la personalidad y la labor de los intelectuales católicos...con tal que su posición, sin ambigüedades y sin coartadas, sea la de un claro intelectual católico”.

Finalment, calia “fomentar el apostolado entre las clases cultas”, de manera que els ideals de l’AMP es difonguessin a la societat com una taca d’oli. Aquest esforç de difusió anava encaminat a crear una “opinión pública de la intelectualidad” per “fomentar una corriente de aprecio, admiración y caudillaje” cap als intel·lectuals catòlics.

En aquesta estratègia “de teranyina” per aconseguir l’hegemonia cultural s’aprecia clarament un canvi respecte la usada des d’*Arbor*: els intel·lectuals havien percebut la necessitat imperiosa de deixar de combatre exclusivament en cercles elitistes i d’obrir-se a un públic més general perquè els calia “guanyar” el màxim d’adeptes. Les

universitats s'estaven omplint i la formació d'aquells joves definiria les seves idees de futur i d'estat, així com la premsa, cada cop amb més lectors, definiria l'opinió de la societat. Com advertia la Circular 4:

Las actividades de la AMP no deben ceñirse a la alta investigación científica - con todo y ser éste un aspecto importantísimo-, sino atender también, con dedicación muy especial, a la divulgación de cara a un público medio. Existen en nuestro país - afortunadamente - infinidad de personas cultivadas, con ciertas inquietudes de tipo intelectual o científico, que están prácticamente desorientadas y abandonadas a sí mismas en muchos sentidos: "ganar" a ese amplio sector, haciéndole penetrar la actual problemática y formando su opinión de acuerdo con la ideología de la AMP puede constituir una labor inmediata indeciblemente provechosa.

En la nova empresa de la Generación del 48 una cosa havia canviat: Ja no es tractava només de cristal·litzar una "minoría dirigente y pensante" que convencés les elits rectores del país per aconseguir els seus fins polítics com s'havia pretès des d'Arbor. Des de l'AMP van posar el focus en aconseguir un consens a favor del seu projecte tan ampli com fos possible per tal de formar una "mayoría dirigida" segons l'ideari de l'AMP.

4.4.3. Estructura organitzativa

L'AMP va créixer ràpidament. La seva organització era jeràrquica, amb una seu nacional i diverses seccions regionals. La integraven el President Nacional, la Junta Nacional, les Juntas de Sección amb el seu president i vocals respectius, els membres fundadors i els socis. La Junta Nacional es reunia en consell periòdicament i aprovava els nomenaments per als càrrecs dins l'associació, les Juntas de Sección i les activitats que es proposaven. La quota de soci era de 100 pessetes l'any¹⁰⁷⁵ (Figura 28).

Els membres fundadors i la Junta Nacional

En els documents de l'AMP que aquesta investigació ha recopilat consten com a membres fundadors de l'associació els següents: l'assagista Vicente Marrero¹⁰⁷⁶, el

¹⁰⁷⁵ L'Archivo General de la Universidad de Navarra conserva els rebuts de la quota de soci (100 pessetes) de Calvo Serer i Pérez Embid (de Larrea Palacín 1960a, 1960b, 1960c, 1960d). També a l'Arxiu Miquel Crusafont trobem documents referits a les quotes de soci de Crusafont (de Larrea Palacín 1958, 1959b, 1962).

¹⁰⁷⁶ Veure nota 487.

diplomàtic Gonzalo Fernández de la Mora¹⁰⁷⁷, el redactor de *Razón y Fe* Eustaquio Guerrero¹⁰⁷⁸, l'hebraïsta Alejandro Díez Macho¹⁰⁷⁹, el teòleg Antonio Pacios¹⁰⁸⁰, el periodista Antonio González Martínez de Olaguíbel¹⁰⁸¹, l'antropòleg Santiago Alcobé Noguera¹⁰⁸², el matemàtic Enrique Linés Escardó¹⁰⁸³ i el biòleg Juan Puiggrós¹⁰⁸⁴. De

¹⁰⁷⁷ Veure nota 272.

¹⁰⁷⁸ Eustaquio Guerrero López, S.I. (1893-1978), filòsof i escriptor jesuïta, va ser redactor de la revista *Razón y Fe* des de 1939 a 1963, en la qual va publicar més de 100 articles. Va publicar també prolíficament a *Punta Europa*, *Verbo*, *Cristiandad* (totes elles, com veurem, revistes amb estrets vincles amb l'AMP), i va ser autor de nombrosos llibres sobre l'educació religiosa a Espanya (Vallet de Goytisolo 1978). Defensor actiu dels privilegis de l'Església en relació a l'educació, participà en la campanya contra les oposicions a càtedràtics no catòlics, per a l'ensenyament religiós i fou un fervorós, activista antiorteguista. Seguidor de la Tercera Fuerza, de Calvo Serer seria membre Fundador i de la Junta Nacional de l'AMP.

¹⁰⁷⁹ Alejandro Díez Macho, MSC (1916 - 1984), missioner del Sagrat Cor de Jesús, fou un hebraïsta i biblista de reconeixement internacional, càtedràtic de Lengua Hebrea i Lengua y Literatura Rabínica a la Universidad de Barcelona. Fou Consejero de Educación Nacional (Sección Primera: Universidades y Alta Cultura). Seria un personatge clau de la implantació de l'AMP a Catalunya. Durant el curs 1951-52 fundà i dirigí a Barcelona les «Conversaciones Católicas de Intelectuales», que reuniren representants conspicus de la intel·lectualitat de la universitat i de fora d'ella per discutir temes culturals amb tangència religiosa (Esplandián 1956a). Aquestes reunions podrien ser considerades precursors a Barcelona de l'AMP i de las Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5), de les quals formaria part de l'equip organitzador i de les figures "clásicas" (Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012); Revilla 1964:5). Seria membre fundador, membre de la Junta Nacional i vicepresident de l'AMP.

¹⁰⁸⁰ Antonio Pacios López, MSC (1913-2002), missioner del Sagrat Cor de Jesús, fou expert en història de les religions. Autor de "Cristo y los intelectuales" (Rialp 1955), seria membre fundador de l'AMP i atacaria des del seus òrgans d'expressió la política integradora dels comprensivos. Escriuria que aquella "tónica confusionista de mano tendida" conduïa directament a l'"olvido del espíritu de la Cruzada ... en el deseo de difundir las obras de los que más o menos atacant la fe", referint-se a autors que els comprensivos reivindicaven, com Unamuno i Ortega y Gasset (González Cuevas 2013:9; Pacios 1956).

¹⁰⁸¹ Antonio González Martínez de Olaguíbel (1901-1979), propagandista, fou director de *La Gaceta del Norte*, Vicepresident de la Junta Nacional de Periodistas Católicos, de la Federación Nacional de Periodistas Católicos, Diputat i Procurador en Cortes en dues legislatures (la segona de les quals, designat directament pel cap d'Estat). Durant la Guerra Civil, havia intervingut en les negociacions per a la rendició d'Euskadi a principis de 1937 com a representant oficiós de Franco (Gallego i Pazos 2001:287). *La Gaceta del Norte* es convertí durant el franquisme en el diari de més tirada de Bilbao, avantatjant el seu rival "El Correo Español-El Pueblo Vasco". Als anys seixanta se n'arribarien a fer tirades de 100000 exemplars. El diari seria nomenat millor mitjà de premsa regional d'Espanya l'any 1971 (i també el 1977). L'any 1960 fou nomenat president de la Comisión organitzadora nacional del VI Congreso Mundial de la Prensa Católica que tingué lloc a la seu de la Universitat Menéndez Pelayo de Santander (Asociación Menéndez Pelayo 1958a; Casas Rabasa i Martínez Bermejo 2006:3; Orella 2003; Zalbidea 2005).

¹⁰⁸² Veure nota 264.

¹⁰⁸³ Enrique Linés Escardó (1914-1988) fou càtedràtic d'Anàlisi Matemàtica de la Universidad de Barcelona i secretari general d'aquesta universitat. Fou president de la Real Sociedad Matemática Española, conseller adjunt del Patronato Alfonso el Sabio del C.S.I.C. i Jefe del Departamento de Matemática Aplicada. Fou membre fundador de l'AMP, membre de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP i una de les figures "clásicas" de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet, de les quals formà part de l'equip organitzador (Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012); Revilla 1964:5).

¹⁰⁸⁴ Veure nota 176.

molts d'ells ja n'hem parlat. Els quatre primers eren membres de la Junta Nacional (essent Alejandro Díez Macho el vicepresident nacional de l'associació) i els tres últims, membres de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares¹⁰⁸⁵. No s'ha trobat, però, cap document on apareguin llistats els socis fundadors. És per això que la relació de noms presentada aquí pot no ser completa. En qualsevol cas, entre ells hi trobem homes de lletres i ciències, religiosos i seglars, empresaris, polítics i teòrics, amb un elevat grau de vinculació a l'ensenyament superior i amb capacitats de visibilitat pública. Tots ells amb simpatia pel projecte endegat pel Grupo *Arbor* i la política “excluyente” de Calvo Serer.

Els membres fundadors, units a la resta del llistat de membres de l'associació alguns dels quals ja han aparegut en el text i altres que aniran apareixent, són testimoni de l'amplitud (en branques del saber i en extensió territorial) de la xarxa de relacions que havia anat adquirint la Generación del 48. Una amplitud que, malgrat la historiografia existent sobre el grup no ho reculli, abarcava també l'àmbit científic. Aquesta diversitat responia a la voluntat de construir un lloc de trobada per dur a la pràctica la interacció, el diàleg entre les diferents disciplines (des de les ciències fins a la filosofia) de què parlava explícitament Pániker en l'article fundacional d'*Arbor*. L'AMP aspirava a ser la materialització, la posada en pràctica de l'entesa interdisciplinària que el filòsof estimava necessària per a la consecució de la “Síntesi” cultural desitjada cap a una nova “Cristiandad”. L'AMP estava construint l'espai i les condicions necessàries per fer realitat el projecte cultural d'*Arbor*: la construcció d'una cultura i una ciència catòliques.

Com hem dit, l'AMP seguia una organització jeràrquica: les admissions de membres i aprovació de noves seccions i juntes directives havien de ser aprovades a Madrid per la Junta Nacional de la Sección Central. Qui eren aquests homes que “tallaven el bacallà”? La Junta Nacional de l'AMP la formaven 13 homes amb connexions de poder en el règim. Com veurem, tots ells van ocupar càrrecs o llocs de rellevància política, institucional, acadèmica o mediàtica durant la dictadura. Relacionats d'una manera o d'una altra amb el CSIC, catedràtics d'universitat i/o polítics constituïen un grup d'homes d'ideologia comuna situats a la dreta més conservadora, tradicionalista i catòlica integrista del franquisme. Els unien les accions que havien emprès contra les

¹⁰⁸⁵ Veure els apartats “Els membres fundadors i la Junta Nacional” i “La primera secció de l'AMP: la “Sección de Cataluña y Baleares””.

polítiques culturals “integradores” dels seus rivals polítics, els intel·lectuals de la facció falangista reunits al voltant de Laín Entralgo, en una lluita cultural per l’hegemonia amb objectius polítics. També la seva implicació en la campanya per la restitució d’una monarquia tradicional com a línia successòria de Franco, per assegurar la perpetuació dels principis de l’Alzamiento. Així com el paper actiu en la defensa de l’educació religiosa i d’un paper preponderant de l’Església en l’educació i l’Estat. Eren representants i simpatitzants de la Generación del 48.

Hem vist que Díez Macho, Fernández de la Mora, Guerrero i Marrero, membres fundadors, eren també membres de la Junta Nacional. Dins la Junta també hi trobem els filòsofs Ángel González Álvarez¹⁰⁸⁶ i Antonio Millán Puelles¹⁰⁸⁷ i el filòleg Rafael Balbín Lucas¹⁰⁸⁸, els quals ja han aparegut anteriorment en aquesta tesi. Els sis homes que manquen eren el jurista Juan Iglesias Santos¹⁰⁸⁹, l’empresari Lucas María de Oriol¹⁰⁹⁰, el pedagog Arsenio Pacios¹⁰⁹¹, l’americanista Vicente Rodríguez

¹⁰⁸⁶ L’entrada “Vicente Marrero” del projecte *Filosofía en español* (R. 2003c) és l’única font on apareix documentada la llista d’aquesta Junta Nacional. Allí s’hi llista Antonio González Álvarez, però per coherència amb les fonts creiem que és un error i es refereix a Ángel González Álvarez, del Grupo *Arbor*. A les circulars de la AMP Ángel González Álvarez apareix com a pertanyent a l’entitat i la vinculació ideològica, personal i laboral amb la resta d’autors, així com la seva pertinença al Grupo *Arbor*, fa encara més plausible aquesta opció. Els intents de contactar amb l’autor de l’entrada per tal d’esbrinar-ne les fonts primàries han estat infructuosos. Es pot tractar d’una barreja de noms amb Antonio González Martínez, membre fundador de l’AMP (veure nota 237).

¹⁰⁸⁷ Veure nota 238.

¹⁰⁸⁸ Veure nota 254.

¹⁰⁸⁹ Juan Iglesias Santos (1917 – 2003) fou un romanista de reconeixement internacional. Catedràtic de Derecho Romano des de 1942, exerciria la càtedra a Madrid des de 1953. Fou Vicerector de la Universidad de Barcelona (1951-53) i degà de la Facultad de Derecho de la Universidad de Madrid des de juny de 1956, universitat de la qual també esdevindria vicerector. Com a divulgador del dret, col·laborà amb diversos diaris i revistes, com *La Gaceta* i *ABC*. Ja en democràcia, esdevindria membre de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación des de 1980, el 2001 fou galardonat amb el Premio Príncipe de Asturias de Ciencias Sociales (Asociación Menéndez Pelayo 1957a; La Enciclopedia Biográfica en Línea 2004; JuanIglesias s.d.).

¹⁰⁹⁰ Lucas María de Oriol Urquijo (?-2003) va ser membre d’una família de polítics, empresaris i industrials bascos que van exercir gran influència en l’Espanya de Franco i més enllà: segons el País, a 1976, “La familia, Oriol (...) aparece en el panorama español actual con presencia activa en puestos claves de la política y las finanzas”. Oriol, a més del seu èxit com a empresari, va tenir un pes important en la premsa escrita del moment: va col·laborar en els diaris *El Alcázar* i *El Imparcial* i va ser impulsor de la fundació de les revistes *Punta Europa* i *Finisterre*. També va ser editor i va presidir el Consejo de Administración de Prensa Económica, empresa editora de *Nuevo Diario* i el setmanari econòmic *Desarrollo*. La família Oriol Urquijo era afecta al tradicionalisme carlista però acceptà a Juan de Borbón com a futur rei en l’Acto de Estoril de 1957. En els anys setanta, fou promotor de l’associació política Frente Institucional l’ideari de la qual girava entorn dels lemes “Dios, Patria, Fueros y Rey” i “lealtad al espíritu de la Cruzada”. Ja en democràcia, seria director d’Iberdrola (El País 1976, 2003; R. 2003b). Fou membre de la Junta Nacional de l’AMP i propietari i provisor de fons de la seva seu i revista.

Casado¹⁰⁹², el medievalista Emilio Sáez¹⁰⁹³ i el bibliògraf José Simón Díaz¹⁰⁹⁴ (Figura 29).

La circular 10 presenta el paleontòleg Bermudo Meléndez com a “presidente nacional” de l’associació¹⁰⁹⁵. A la circular 12 es menciona Alejandro Díez Macho com a “vicepresidente”¹⁰⁹⁶. En la circular 3 apareix com a “secretario” de l’AMP a Madrid Vicente Marrero¹⁰⁹⁷. Posteriorment, apareixeria com a secretari tècnic el musicòleg folklorista Arcadio de Larrea Palacín¹⁰⁹⁸ (Figura 30).

Les relacions i trobades en el relat històric dels membres de la Junta Nacional són abundants. La majoria pertanyeren o foren afins a l’anomenada Generación del 48 i per això els trobem implicats en les diverses empreses i activitats culturals lligades a aquest grup. Dins del CSIC, bona part treballaren o col·laboraren en els departaments controlats per aquell grup d’“hombres con ideas” que constituïen el Grupo *Arbor* en la seva època daurada dins la institució: el Departamento de Culturas Modernas i el

¹⁰⁹¹ Arsenio Pacios López (1911-?) va ser el primer catedràtic de Didàctica de la universitat espanyola, el 1958. Fou nomenat Inspector General de Enseñanza Media el 1956. També va ser Consejero del Consejo Nacional de Educación des del mateix any, Presidente de la Sección dedicada a la Enseñanza Primaria d’aquest Consejo el 1964 i Director de la Escuela de Formación de profesorado de Grado Medio des de 1966. En la seva labor diplomàtica, va ser Delegado Oficial del Gobierno Español en matèries d’educació (a Consell d’Europa, a la UNESCO) (Lorente Lorente 2006). Fou membre de la Junta Nacional de l’AMP.

¹⁰⁹² Vicente Rodríguez Casado (1918-1990), catedràtic d’Historia Moderna Universal a Sevilla (1942), membre de l’Opus Dei, fundà i dirigí l’Escuela de Estudios Hispano-Americanos (1943-1959) i fou rector de la Universidad de verano de La Rábida (1943-1974). Se n’ha dit que era l’home de l’Opus a Sevilla: els deixebles de Vicens Vives l’anomenaven “el Papa de Sevilla” (Prades Plaza 2012a:365). L’any 1957 fou nomenat Director General de Información, substituint a Florentino Pérez Embid, lloc que ocuparia fins el 1962. Segons Onésimo, Casado “no quiso participar en los proyectos y planes del llamado grupo *Arbor*” (Díaz Hernández 2011:246), però el trobem unit a molts dels seus membres en l’AMP, de la qual fou membre de la Junta Nacional (veure capítol 4).

¹⁰⁹³ Emilio Sáez Sánchez (1917-1988) fou catedràtic d’Historia Medieval de España a la Universidad de Barcelona, on romangué fins que sol·licità el trasllat a Madrid el 1979. Fundà el Centro de Estudios Medievales de Barcelona, dependent del CSIC, del qual fou professor i investigador. Amb voluntat divulgadora, fundà també diverses revistes d’història medieval. Reconegut internacionalment, exerciria de professor també a la Universidad de Buenos Aires (Carlé 1989).

¹⁰⁹⁴ José Simón Díaz (1920-2012), arxiver de l’Archivo Histórico Nacional des de 1943 i col·laborador científic del CSIC, dins el qual ocupà diversos càrrecs, formà part de la comissió mundial de dotze experts designada per la Unesco per a elaborar el projecte d’unificació d’estadístiques bibliogràfiques internacionals, el 1961 (Simón Díaz 1986).

¹⁰⁹⁵ Asociación Menéndez Pelayo 1960b.

¹⁰⁹⁶ Asociación Menéndez Pelayo 1960d.

¹⁰⁹⁷ Asociación Menéndez Pelayo 1958a. L’any 1961 *La Vanguardia Española* presenta Marrero com a “secretario nacional” de l’associació (LVE 1961i).

¹⁰⁹⁸ Arcadio de Larrea Palacín (1907-1985) folklorista i destacat musicòleg dedicat també al periodisme i a la radiodifusió, dugué a terme recopilacions de música i cultura espanyola tradicional. Participaria a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5).

Departamento de Filosofía de la Cultura, tots dos dirigits per Rafael Calvo Serer fins el seu cessament. Exerciren càrrecs, o col·laboraren amb escrits a la revista *Arbor*. També els trobem relacionats amb les activitats de la Generación del 48 a l'Ateneo de Madrid, des d'on pogueren fer arribar el seu projecte a un públic més ampli. I impulsaren (i participaren en) cursos de la Universidad Internacional Menéndez Pelayo a Santander i els de la Universidad de verano de La Rábida.

A nivell corporatiu, havien estat o estarien relacionats amb associacions tradicionalistes catòliques afins a la causa monàrquica que tractarien d'aglutinar forces per aconseguir l'escenari ideològic i polític desitjat com *Acción Española*, *Cultura Española*, *Amigos de Maeztu*, *Amigos de Vázquez de Mella*, o *Ciudad Católica*. En aquest sentit, dins la Junta Nacional, trobem membres del Consell Privat de Joan de Borbó¹⁰⁹⁹. Els seus noms apareixien sovint en les invitacions a les tertúlies de tendència tradicionalista i monàrquica en què es reunia bona part de la Generación del 48. Molts d'ells foren membres de l'Opus Dei, d'Acción Católica o de l'Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP) o mantingueren estrets vincles amb aquestes institucions¹¹⁰⁰.

Els membres de la Junta Nacional també van ser considerats destacats professionals en els seus camps, especialment actius en la divulgació, la col·laboració en mitjans escrits diversos, i l'organització de congressos internacionals, conferències, cursos i estades, en l'impuls de revistes i institucions pont entre països, etc. Totes aquestes

¹⁰⁹⁹ Veure apartats "Asociacionisme i institucionalització" i "L'AMP i el projecte monàrquic".

¹¹⁰⁰ L'Asociación Nacional de Católicos Propagandistas (ACNP) agrupava personatges emblemàtics d'*Acción Española* com els seus fundadors Eugenio Vegas Latapié i José María Pemán, tots dos membres de l'AMP. Balmes y Menéndez Pelayo eren els pilars intel·lectuals de l'ACNP. La seva fi "espiritual" era la cristianització de la nació i inclús la recristianització del món a partir del bastió espanyol i sempre atorgà gran importància a la premsa i a la seva influència en l'opinió pública. Fundaren, entre altres, La Editorial Católica, la primera Escuela de Periodismo d'Espanya, els diaris *El Debate* i *Ya*, i la Biblioteca de Autores Cristianos (BAC), dependent de La Editorial Católica. En aquest sentit, el Grupo *Arbor* i els seus continuadors tenien diversos punts de contacte amb l'associació. La majoria dels historiadors han coincidit a assenyalar major o menor grau de convergència entre l'ACNP i l'Opus Dei (Estruch 1993:170-85). El soci de l'Opus Dei Antonio Fontán mostrà el paralelisme entre els dos grups confesionals, Artigues ha afirmat una influència indirecta de l'ACNP sobre l'Opus Dei i Ynfante, ha postulat que l'Opus Dei copià l'ACNP i la superà en els fins comuns aconseguits (Colectivo 36 1974; Fontán 1961). Diversos dels primers membres de l'Opus Dei havien pertanyut a l'ACNP, com Albareda, i alguns continuaren simultanejant-ne la militància, com per exemple, Balbín Lucas, o Calvo Serer, durant algun període (tots dos membres de l'AMP). El propi fundador de l'Opus Dei, José Maria Escrivá de Balaguer, havia estat professor a l'escola de *El Debate*. Ambdós eren grups elitistes que animaven els seus membres a aconseguir llocs importants en la vida pública (Prades Plaza 2012b:62). Per a un recull de bibliografia sobre l'ACNP veure: Checa Artasu 2006:535. Per a una història de l'Opus Dei i una anàlisi de la historiografia sobre el tema, veure: Estruch 1993.

eren activitats coherents amb els objectius de l'AMP quant a difusió i construcció d'una xarxa d'intel·lectuals de pensament comú i apostolat d'aquesta ideologia. En suma, la influència de la Junta de l'AMP s'estenia a través de branques diverses de la xarxa de poders del règim franquista, i des de llocs de rellevància política i social, amb possibilitats d'abastar des de la premsa a la investigació científica, des de la universitat a l'ensenyament primari, des de l'alta cultura als ateneus populars. En aquest apartat s'intentarà definir una mica més aquesta xarxa, els seus orígens, els seus nodes i branques, i les seves capacitats d'influència en la societat franquista i d'aquesta manera s'aniran coneixent, a través de les seves accions, els homes clau de l'AMP.

La primera secció de l'AMP: la "Sección de Cataluña y Baleares"

[...] la sección de Cataluña y Baleares, que, por la valía de sus miembros y la eficacia de su acción, patentes en las Conversaciones de Poblet, nos hace augurar felices días para el pensamiento católico en España.¹¹⁰¹

Des del seu primer any, l'associació va anar creant seccions al territori espanyol, cadascuna d'elles amb la seva Junta Directiva (de sis a nou membres), que havia de ser aprovada per la Junta Nacional. Cada Junta Directiva estava constituïda per un president, un vicepresident, un secretari i els vocals.

L'octubre de 1957, en una reunió de la Junta Nacional de l'AMP, es confirmava la constitució de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña i Baleares. Era la primera de les seccions de l'associació i, en la seva Junta s'hi trobaven diversos socis fundadors de l'AMP¹¹⁰² (Figura 31). La circular número dos detallà la composició d'aquesta Junta Directiva: el president n'era Enrique Linés, Secretari General de la UB i catedràtic d'Anàlisi Matemàtica d'aquesta universitat¹¹⁰³. El vicepresident n'era el jesuïta Juan Roig Gironella, catedràtic de metafísica del Colegio San Francisco de Borja de San Cugat del Vallès i Director del Instituto Filosófico Balmesiana¹¹⁰⁴. Entre els vocals, hi havia Santiago Alcobé, catedràtic d'Antropologia de la UB i Degà de la

¹¹⁰¹ Guerrero 1960.

¹¹⁰² Enrique Linés, Juan Roig Gironella i Santiago Alcobé.

¹¹⁰³ Veure nota 1083.

¹¹⁰⁴ Veure nota 176.

Facultad de Ciencias d'aquesta universitat¹¹⁰⁵; Joaquín Febrer Carbó, Catedràtic de Meteorologia i Astronomia de la Universitat de Barcelona i de la de Madrid i director de la Secció Astronòmica de l'Observatori Fabra¹¹⁰⁶; Florencio Caballero Valladares (?-2003), exoficial de l'exèrcit nacional, Director de l'Instituto de Enseñanza Media "Menéndez Pelayo" i col·laborador del Departamento de Filosofía de la Cultura del CSIC, focus de reunió de personatges de la Generación del 48; Alejandro Sanvisens Marfull (1918-1995), professor de pedagogia de Facultad de Filosofía la Universidad de Barcelona, secretari del Colegio Oficial de Doctores y Licenciados i rector de la Universidad Laboral "Francisco Franco", de Tarragona; Ángel Marsá (1900-1988), Conservador de l'Ateneo Barcelonés i crític i periodista, redactor de "El Correo Catalán"; i Renato Llanas de Niubó¹¹⁰⁷, advocat i publicista, professor de l'Escuela Social del Ministerio de Trabajo de Barcelona. Soci resident de l'Ateneo Barcelonés en la secció de ciències Morals i Polítiques¹¹⁰⁸, n'hem parlat anteriorment per la seva conferència sobre l'home primitiu en aquesta entitat cultural l'any 1942. Com a secretari d'aquesta secció hi figurava el jove escriptor i periodista Federico Revilla (n.1934), col·laborador habitual de *La Vanguardia Española* i premsa diversa¹¹⁰⁹.

Seu, Punta Europa i circulars

La seu de l'AMP es trobava a Madrid, al carrer Montalbán 14, en un edifici, davant del Parque del Retiro i a pocs metres de la Puerta de Alcalá (Figura 32). L'edifici era propietat de la família Oriol, de la qual era membre Lucas Maria de Oriol, membre fundador de l'AMP i integrant de la seva Junta Nacional. Aquesta adreça passaria a ser també la de la revista *Punta Europa* (i també d'Ediciones *Punta Europa*) el gener de 1958.

¹¹⁰⁵ Veure nota 264.

¹¹⁰⁶ Joaquín Febrer Carbó (1894-1970) fou nomenat director de la Secció Astronòmica de l'Observatori l'any 1958 i, finalment, per jubilació voluntària del doctor Eduard Fontserè, va assumir la direcció de tot l'Observatori, càrrec que va ocupar fins a la seva mort l'any 1970. Seria vicedegà (1960) i degà (1961) de la facultat de ciències de Madrid. A banda de la docència universitària es va dedicar a l'ensenyament privat a l'Acadèmia Febrer, centre familiar del qual era director (veure nota 1141) (Codina 2003; LVE 1970).

¹¹⁰⁷ Veure nota 147.

¹¹⁰⁸ Ateneu Barcelonès 1942a.

¹¹⁰⁹ Segons el seu testimoni, aquesta seria la secció més activa culturalment de l'AMP Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012).

Hi ha diversos motius pels quals ens inclinem a considerar aquesta revista mensual, publicada entre 1956 i 1967¹¹¹⁰, com l'òrgan principal d'expressió de l'associació. Per una banda, els personatges que la fundaren i impulsaren formaven part dels iniciadors de l'AMP i/o de la cúpula de l'associació. A més a més, la cronologia i localització de la revista i l'associació coincideixen: AMP i *Punta Europa* apareguren i desapareguren de manera pràcticament simultània i compartiren seu a l'edifici dels Oriol.

Els continguts de la revista també apunten en aquesta direcció: *Punta Europa* es dedicà a propagar els valors i autors històrics que la Generación del 48, ara reunida en l'AMP, volia promoure. Fou també plataforma de difusió de personatges rellevants de l'AMP i de les seves activitats, obres i pensament, que representaven la ideologia de l'associació¹¹¹¹. La revista tenia una secció, *Horizontes abiertos*, expressament reservada a oferir biografies i textos inèdits d'intel·lectuals catòlics¹¹¹². També publicà articles paradigmàtics de l'ideari de l'associació, i les seves pàgines serviren de plataforma de difusió de les activitats de l'AMP en forma de cròniques i comentaris. La pròpia AMP reconeixia que la revista estava estretament lligada a l'entitat qualificant el seu equip com a “fraternalmente unido a nuestra Asociación”.¹¹¹³ Sense anar més lluny, *Punta Europa* va ser promoguda i finançada pel ja esmentat Lucas María de Oriol, i va ser dirigida per Vicente Marrero Suárez, tots dos membres fundadors de l'AMP i, aquest últim, pertanyent a la Junta Nacional de l'associació.¹¹¹⁴

¹¹¹⁰ Segons l'arxiu de l'Ateneo de Madrid, *Punta Europa* es publicava a l'Ateneo de Madrid: “determinadas revistas culturales que se publicaron en el Ateneo: “La Estafeta literaria”, “Poesía española”, “Punta Europa” y “Ateneo”, además de la colección de libros “O crece o muere”” (AAM s.d.).

¹¹¹¹ Sota el pseudònim d'Esplandián, Vicente Marrero, director de *Punta Europa*, escriuria sobre diversos membres de l'AMP a la seva revista com Díez Macho, Millán Puelles o Saumells (Esplandián 1956a, 1956b, 1956c). El format era una semblança introductòria d'una pàgina seguida d'una entrevista al personatge. Les activitats i èxits dels membres de l'AMP també serien reportats a la revista per altres membres de l'associació (si ens fixem en José María Millás Vallicrosa, per exemple, trobem: Díez Macho 1959; Esplandián 1959; Salvá Miquel 1959a).

¹¹¹² González Cuevas 2012:116-17.

¹¹¹³ Asociación Menéndez Pelayo 1960a. Hi van col·laborar per exemple (tots socis de l'AMP): Vicente Marrero, Lucas María de Oriol, José García Nieto, Gerardo Diego, Millán Puelles, Roberto Saumells, Rafael Calvo Serer, Antonio Pacios, Santiago Ramírez, Horia Stamatou, Federico Revilla, Alejandro Díez Macho (González Cuevas 2013).

¹¹¹⁴ R. 2003b.

Un últim argument de considerar *Punta Europa* com a òrgan de difusió de l'AMP, que contribueix a la tesi defensada aquí que l'AMP acollí el projecte del Grupo *Arbor* i fou hereva dels ideals de la Generación del 48, és la propaganda que féu del llançament de la revista l'aleshores Director General de Propaganda i membre de l'AMP, Florentino Pérez Embid: just després del llançament de *Punta Europa*, Embid signava el número 215 de la col·lecció *Temas Españoles*¹¹¹⁵, patrocinada per la Dirección General de Propaganda que ell dirigia. En aquest número, Embid feia un repàs de les revistes culturals de postguerra i d'alguns dels seus precedents més importants de preguerra i situava *Punta Europa* (amb només un número publicat) entre “las más fuertes publicaciones de la España de hoy que ocupan la plaza de “revistas culturales””¹¹¹⁶.

L'article mostrava una clara predilecció (tant en l'espai dedicat a cadascuna d'elles com en la descripció que en feia) per les revistes de caire catòlic i tradicionalista, entre les quals destacava especialment *Acción Española* i *Punta Europa*. D'aquesta última en deia que apuntava a ser un dels pòrtics importants de la “nueva vitalidad y del sentir actual de la cultura católica en España”¹¹¹⁷ i feia una implícita però clara aposta per ella com a la candidata que venia a ocupar aquell “sitio rector de las capitanías del espíritu” que segons ell feia falta omplir en l'Espanya actual. Finalment, reproduïa, íntegre, l'editorial de la primera entrega de *Punta Europa*.

Amb només un número aparegut de la revista, aquesta intervenció (l'única que faria Pérez Embid a la col·lecció *Temas Españoles*) es mostra com un acte de propaganda amb voluntat de difusió d'aquesta nova revista i de l'ideari i projecte polític i cultural que hi havia al seu darrera, l'AMP, hereva del projecte que ell mateix havia ajudat a promoure des de la revista *Arbor*. La portada del número de *Temas Españoles* (Figura 33) reproduïa la portada de la revista *Arbor* en una posició més o menys central, i les

¹¹¹⁵ La col·lecció *Temas Españoles* començà a publicar-se l'any 1952 com una col·lecció divulgativa de tot tipus de matèries. Va ser editada per Publicaciones Españolas, editorial del Ministerio de Información y Turismo que publicà la majoria de textos historiogràfics que legitimaren el règim franquista, que depenia de la Dirección General de Propaganda (Márquez 2008:21).

¹¹¹⁶ Pérez Embid 1956:18.

¹¹¹⁷ En el primer número, com ressenyava Embid, hi participaren: Christopher Dawson, Juan R. Sepich, Gaspar González, José Hierro, Manuel G. Cerezales, Antonio Pacios, Francisco Elías de Tejada, Lucas María de Oriol i Antonio Millán Puelles Pérez Embid 1956:16. Dels nou, cinc eren ja -o esdevindrien més endavant- membres de l'AMP (Dawson, González, Pacios, Oriol i Millán Puelles).

d'*Acción Española* i *Punta Europa* en dues posicions destacades, en una representació al·legòrica de la línia d'herència i continuïtat¹¹¹⁸.

També destinades a la difusió, però de caràcter intern, trobem les circulars que publicà l'associació per a ser enviades als seus socis i que, des de 1959, disposarien de número de Dipòsit Legal¹¹¹⁹ (Figura 34). Aquestes publicacions s'enviaven amb remitent "Montalbán, 14", seu de l'AMP i de *Punta Europa*. Les circulars van anar conformant amb el temps la seva estructura: relació d'admissions de nous membres, resum de les decisions importants de les reunions de la Junta Nacional, notícies d'articles o cròniques d'activitats de l'associació, relació d'activitats dels socis, llistat de noves condecoracions i honors dels seus membres, i una breu biografia d'un dels socis rellevants per finalitzar.

En anar-se formant les seccions en diferents regions espanyoles, les cròniques de cada secció van anar apareixent en les circulars en una nova secció titulada: "La Asociación Menéndez Pelayo en la vida de sus secciones". Les circulars pretenien difondre les activitats i publicacions dels seus membres tant per donar-les a conèixer i fomentar-ne la circulació (una manera, també, d'augmentar-ne el prestigi i influència) com per seguir creant doctrina, una línia de pensament, i proporcionar una guia segura als seus socis. Així, les obres dels seus membres, en línia amb l'ideari de l'associació, eren al seu torn les que ajudaven a configurar aquest ideari.

És gràcies en bona mesura a la relació d'admissions de nous membres de les circulars que hem pogut descobrir els integrants d'aquesta associació i reconstruir-ne el creixement. Durant els seus tres primers anys (1956-1958), l'AMP va reunir pels volts

¹¹¹⁸ A la portada hi apareixien *Punta Europa*, *Arbor*, *Nuestro Tiempo*, *Acción Española*, *Revista de Occidente* i *Escorial*. Quatre revistes de caràcter tradicionalista-catòlic de la tendència cultural "excluyente" i només dues de la tendència "comprensiva". Sobre *Nuestro Tiempo*, apareguda el 1954 per iniciativa del Instituto de Periodismo de Navarra, definida com a cultural, científica i tècnica, de caire inequívocament catòlic, dirigida per Antonio Fontán (membre de l'Opus Dei), Embid en destacava algunes firmes de les quals deia que "ocupan puestos de primera fila en el momento actual de la cultura española", entre les quals trobaríem membres de l'AMP com Andrés Vázquez de Prada, José Luis Vázquez Doderó, fray José López Ortiz, obispo de Tuy, Álvaro d'Ors, Jorge Vigón, Víctor García Hoz (Pérez Embid 1956:14-15; Tapia López 2001:252). Martín Almagro Basch, membre de l'AMP, hi publicaria sobre temes d'origen de l'home (Almagro Basch 1956). El tema de l'origen de la vida també hi encapçalaria articles (Jiménez 1964).

¹¹¹⁹ Aquesta recerca ha aconseguit recopilar onze circulars: de la número 1 (Juny de 1957) a la número 13 (Març de 1961), excepte les circulars número 7 i número 8, corresponents als números entre gener de 1959 (circular número 6) i febrer de 1960 (circular número 9). La primera circular amb dipòsit legal és la número 6 (gener de 1959): "Depósito Legal M. 1014 - 1959". A la circular número 13, de gener-març de 1961, hi apareix per primer cop el nom d'una impremta: "Fénix-Artes Gráficas-Plaza de Chueca, 5-Madrid" (Asociación Menéndez Pelayo 1961b).

de 90 socis, una gran proporció dels quals eren catedràtics, professors o fins i tot rectors d'universitat que alhora ocupaven càrrecs en instituts i centres de recerca i docents del CSIC i altres institucions¹¹²⁰.

4.4.4. Els pilars per aconseguir l'hegemonia cultural

L'AMP i el poder

Des de l'AMP es van controlar durant un període molt llarg de temps llocs de comandament que eren fonamentals per a la gestió cultural de l'Estat. El més important d'aquests fou el control de la Dirección General de Información, dependent del Ministerio de Información y Turismo. Aquest càrrec recaigué des de 1951 fins a 1962 en dos personatges plenament implicats en l'AMP: Florentino Pérez Embid i Vicente Rodríguez Casado¹¹²¹. Tots dos foren membres de l'associació (el segon, membre de la Junta Nacional) (Figura 35).

A més a més, uns quants membres de l'AMP tingueren vinculacions amb la UNESCO i entitats europees per la cultura i l'educació a nivell internacional. Alguns exemples en són Gonzalo Fernández de la Mora y Mon, delegat espanyol en diverses assemblees generals de la UNESCO i en nombroses sessions del Consejo de Cooperación Cultural del Consejo de Europa (1958–1969); o José Simón Díaz que fou un dels dotze experts de la comissió designada per la UNESCO per elaborar el projecte d'unificació d'estadístiques bibliogràfiques internacionals¹¹²². Un altre membre de l'AMP comissionat per la UNESCO fou l'arabista i historiador de la ciència José María Millás Villacrosa¹¹²³.

Entre els membres de l'AMP trobem altres càrrecs polítics rellevants. L'associació comptava amb nombrosos Procuradores a Cortes (cal recordar que els rectors

¹¹²⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1957a, 1957b, 1958a, 1958b, 1958c, 1959.

¹¹²¹ Tots dos membres destacats de l'Opus Dei. Veure notes 265 i 1092.

¹¹²² Veure nota 1094.

¹¹²³ José María Millás Villacrosa (1897-1970). Catedràtic d'hebreu i àrab a la Universitat de Barcelona, contribuiria a vitalitzar també el camp de la història de la ciència a Espanya. En aquest camp, fou president de la Union Internationale d'Histoire des Sciences (1956-1959), així com de la Asociación para el estudio de la Ciencia Española i col·laborador de diversos mitjans de premsa escrita com *El Debate*, *La Vanguardia Española*, *Diario de Barcelona* i *El Correo Catalán* (Asociación Menéndez Pelayo 1960d; Bartina 1970). Profundament catòlic (Bartina 1970:401), fou membre de l'AMP.

d'universitat eren membres nats a les Cortes Españolas)¹¹²⁴ i fins i tot un ministre, Jorge Vigón¹¹²⁵, encarregat de la cartera d'obres públiques de 1957 a 1965. També comptava amb Fernández de la Mora, que seria Subsecretario en el Ministerio de Asuntos Exteriores el 1969 i també Ministre de d'Obras Públicas el 1970. En el camp de l'economia trobem membres de l'AMP en càrrecs com el de Consejero de Economía Nacional, que exercí l'economista Román Perpiñá Grau. Membres molt pròxims a l'AMP arribarien a formar part del Consejo de Estado, com Eugenio Vegas Latapié¹¹²⁶.

Els poders que a l'AMP li convenia controlar, però, no eren només polítics. El capital era important per poder dur a terme els projectes i iniciatives de l'associació i, per a això, calia despertar simpaties en els cercles empresarials i l'aristocràcia espanyola. El recolzament militar també era un pilar cobejat. En aquest sentit, l'AMP comptava entre les seves files amb alguns fitxatges clau. Entre els membres fundadors i integrants de la Junta Nacional de l'AMP en trobem un dels més importants en aquest sentit: Lucas María de Oriol y Urquijo¹¹²⁷. Integrant d'una saga familiar d'empresaris i banquers d'èxit¹¹²⁸, Oriol no només proporcionà una seu material a l'associació, permetent el seu emplaçament en un edifici familiar, sinó que fou promotor i mecenes de l'òrgan de difusió de l'AMP, *Punta Europa*, com hem vist.

Els Oriol y Urquijo, família de polítics, empresaris i industrials bascos que van exercir gran influència en l'Espanya de Franco, es comptaven entre les famílies més ben posicionades del règim, on també trobaríem la saga d'empresaris a la qual pertanyia un altre membre de l'AMP: Javier de Ybarra y de Bergé¹¹²⁹. Ybarra, monàrquic i

¹¹²⁴ Membres de l'AMP que foren rectors (dels quals tinguem constància): Antonio Torroja Miret, Demetrio Iparraguirre SI, Ignacio Serrano Serrano, Vicente Rodríguez Casado, Juan Iglesias Santos, Enrique Gutiérrez Ríos, Ángel González Álvarez, Santiago Alcobé Noguer. A part dels rectors, foren també Procuradores a Cortes: Pérez Embid, Antonio González Martínez de Olaguibel, membre fundador de l'AMP, i Javier de Ybarra y de Bergé (ABC 1958e; Asociación Menéndez Pelayo 1958b; Pasamar Alzuria i Peiró Martín 2002).

¹¹²⁵ Veure nota 79.

¹¹²⁶ Veure nota 75. La influència dels membres de l'AMP en la política espanyola s'estén més enllà de la dictadura franquista: un altremembre de l'associació, Juan Vallet de Goytisolo (1917 - 2011), arribaria a ser membre del Consejo de Estado, ben entrada la democràcia, de 1994 a 1999.

¹¹²⁷ Veure nota 1090.

¹¹²⁸ Estefanía 1985.

¹¹²⁹ Javier de Ybarra y de Bergé (1913-1977) va pertànyer a Renovación Española, un dels partits polítics de la Segona República Espanyola, fundat el 1933, molt pròxim a Acción Española. Es definia com un partit monàrquic, defensor del llegat d'Alfons XIII i amb un ideari basat en l'opuscle Defensa de la Hispanidad de Ramiro de Maeztu. Comptava amb el suport de coneguts intel·lectuals també del

Procurador a Cortes (1947-1969), havia estat Presidente de la Diputación de Vizcaya (1947 -1950), i exerciria de membre del Consejo del Movimiento i del Consejo del Reino. També trobem dins l'AMP des dels seus inicis algun representant de la facció militar simpatitzant del carlisme, com el Comandante Juan Zavala, coautor del llibre "El Requeté. La tradición no muere". I representants de l'aristocràcia, com Juan Claudio Güell Churruca (1928-1958), Conde de Ruiseñada. Així, l'AMP incloïa a les seves files, a part de rectors i catedràtics d'universitat, empresaris i industrials de relleu, familiars de banquers, polítics en diverses posicions rellevants -especialment claus en l'àmbit de la cultura-, aristòcrates i fins i tot algun membre de l'exèrcit.

L'AMP i l'educació

Una de les més grans preocupacions de l'AMP era la formació dels joves en el seu ideari. Per això, l'associació intentava intervenir al màxim en qüestions d'educació. La influència que van arribar a assolir en aquest àmbit ens permetrà també estimar la capacitat de difusió del seu projecte. L'educació de les noves generacions era considerada un dels esglaons imprescindibles per assolir una hegemonia cultural. Una manera de fer-nos una idea de la importància que li donaven és a través de la relació de càrrecs rellevants per a l'educació que ostentaren els membres de l'AMP.

Aquesta associació comptà amb pilars importants i nombrosos dins l'educació del règim franquista. Millán Puelles, de la Junta Nacional de l'AMP, era vicerector de l'Institut de Pedagogia del CSIC ja que la seva càtedra integrava també Filosofia de l'Educació¹¹³⁰. Víctor García Hoz¹¹³¹ i María de los Ángeles Galino¹¹³², tots dos membres de l'AMP, eren catedràtics de la Sección de Pedagogía de la Facultad de filosofía y Letras de la Universidad de Madrid¹¹³³. Enrique Gutiérrez Ríos¹¹³⁴, soci de

cercle d'Acción Española com José María Pemán, membre de l'AMP. Entre les famílies Ybarra, Churruca, Bergé, Oriol, Aznar, Careaga, Urquijo, de la Revilla, hi ha forts llaços de parentiu (Adoptados Bilbao 2011; Díaz Morlán 2002).

¹¹³⁰ Era la càtedra de "Fundamentos de Filosofía, Historia de los Sistemas Filosóficos y Filosofía de la Educación" de la Universidad de Madrid, que guanyà el 1951. No serà fins el 1976 que la seva càtedra passarà a ser la de Metafísica.

¹¹³¹ Veure nota 256.

¹¹³² Veure nota 1518.

¹¹³³ Asociación Menéndez Pelayo 1957a.

¹¹³⁴ De Gutiérrez Ríos no tenim confirmació directa de la seva pertinença a l'AMP: apareix citat a la Circular número 9 en un cicle de conferències organitzat per "Amistad Universitaria". Aquesta associació estava vinculada a l'AMP i les seves activitats es llistaven a continuació de l'apartat

l'AMP i catedràtic de Química Inorgànica de les universitats de Madrid i Granada, va ser Conseller del Consell Nacional d'Educació, institució de la qual arribaria a ser president (1968), passant abans per la presidència de la Secció Primera, d'Universitats i Alta Cultura¹¹³⁵.

Els tres Consellers d'Educació Nacional de la Universitat de Barcelona formaven part de l'AMP: eren el rector de la universitat, Antonio Torroja Miret¹¹³⁶, i els catedràtics de Llengua Hebrea i Llengua i Literatura Rabínica Millás Vallicrosa¹¹³⁷ i el seu deixeble Alejandro Díez Macho, vicepresident de l'AMP. Després de Torroja, ho seria Santiago Alcobé (membre fundador de l'AMP), en substituir-lo en el càrrec de rector, l'any 1963. També Florentino Pérez Embid seria durant aquest període Conseller Nacional d'Educació (1953-1963). Arsenio Pacios¹¹³⁸, primer catedràtic de Didàctica de la universitat espanyola i membre de la Junta Nacional de l'AMP, també era, des de 1956, conseller d'aquest òrgan, del qual arribaria a presidir la Sección Tercera, Enseñanza Primaria, el 1964. Arsenio Pacios era, a més a més, Inspector General de Enseñanza Media¹¹³⁹, cos que acabaria dirigint González Álvarez, també de la Junta Nacional de l'AMP, com a Director General de Enseñanza Media (1962-1967)¹¹⁴⁰.

La influència de l'AMP en l'educació no es limitava a la teoria i a la gestió: abraçava també la pràctica, que consideraven de vital importància per al seu projecte. En aquest

“Actividades de nuestros asociados”. Gutiérrez Ríos apareix en el cicle entre tres ponents més, dos dels quals, membres corroborats de l'AMP: Millan Puelles i Bermudo Meléndez. El tercer, José Baltá Elías, catedràtic de física a la universitat de Madrid.

¹¹³⁵ El Consejo Nacional de Educación tenia 6 “secciones”: la de Universidades y Alta Cultura, Enseñanzas Medias, Enseñanza Primaria, Enseñanza Técnica y Profesional, Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas. Estava format per un president, el secretari i el vicesecretari, i els consellers, càrrec amb una duració de 4 anys. Eren 90, designats entre personal del CSIC, catedràtics i altres persones de rellevant prestigi cultural (Mayoral Cortes 1975).

¹¹³⁶ Veure nota 261.

¹¹³⁷ José María Millás Vallicrosa (1891-1970) fou catedràtic de Lengua Hebrea y Lengua y Literatura Rabínica de la Universitat de Barcelona. Seria col·laborador de *La Vanguardia Española* i comissionat per la UNESCO. President, de 1956 a 1959, de l'Académie Internationale d'Histoire des Sciences de París fou condecorat amb la Gran Cruz de la Orden de Alfonso X el Sabio i amb la Medalla Pontificia de San Gregorio el Grande. Segons Thomas Glick, Millàs va assolir el pic del seu prestigi el 1958 (Glick 1977:283). L'any 1959 organitzaria el novè International Congress of the History of Science a Barcelona. Amb una fe profunda de catòlic practicant (Bartina 1970:401), Millàs seria membre de l'AMP des de 1957 (veure capítol 4) (Bartina 1970; Díez Macho 1959; Glick 1977; Malet 1998; Salvá Miquel 1959a).

¹¹³⁸ Veure nota 1091.

¹¹³⁹ Enseñanza media 1966.

¹¹⁴⁰ Blasco Gil i Mancebo 2010; Colectivo 36 1974.

sentit, intentaren cobrir les fases que consideraven més delicades de l'educació: l'ensenyament mitjà i superior. Com hem vist, l'associació agrupava molts catedràtics i alts càrrecs dins la universitat, també en el camp de l'educació. Però també hi havia professors i directors d'institut, com Florencio Caballero (que havia estat col·laborador del Departamento de Filosofía de la Cultura), Director del Instituto de Enseñanza Media Menéndez Pelayo; el catedràtic d'Astronomia, Joaquín Febrer Carbó, que dirigia l'Acadèmia Febrer, una de les més reconegudes del moment per a l'ensenyament tècnic¹¹⁴¹; o bé Francisco Canals, professor encarregat de Teoría del Conocimiento en la Universidad de Barcelona (1956-1966), que fou també catedràtic de Filosofía del Instituto Jaime Balmes de Enseñanza Media de Barcelona (1958-1967). Aquests en són només alguns exemples.

En consonància amb els objectius de l'AMP, molts d'ells es van implicar activament a favor d'augmentar la presència de l'Església en l'educació i d'aconseguir una educació profundament catòlica. L'any 1956, Díez Macho, Guerrero i Pacios, tots tres membres de la Junta Nacional de l'AMP, van intervenir activament en el que des de l'associació s'anomenà “campanya en torno a las oposiciones a cátedra”, per defensar que les càtedres estiguessin vetades a candidats anticatòlics. Com ells denunciaven, la llei vigent no era explícita a aquest respecte i això generà un debat que transcendí a diversos mitjans.

Des del diari *Ya* s'arribà a posar nom a la contesta verbal: “coloquio de moralistas”, la batejaren¹¹⁴². Segons Guerrero, que defensà les posicions de l'AMP al diari *ABC*, “el profesor universitario anticatólico...es inadmisible en una nación donde las familias requieren que sus hijos sean educados en católico”.¹¹⁴³ Al seu parer, calia “neutralizar

¹¹⁴¹ L'Academia Febrer, localitzada al carrer Guillem Tell, 49, de Barcelona, oferia formació a diversos nivells: en enginyeria tècnica i industrial com a centre col·legiat des de 1945, formació preuniversitària com a centre especialitzat des de 1958 i oferiria formació de batxillerat i primària homologades en els seixanta. Tenia capacitat per 680 alumnes. El físic Febrer Carbó, membre de l'AMP, era el director de l'Acadèmica que seria gestionada pel seu fill Joaquín Febrer Mas, també soci de l'AMP. L'Academia Febrer gaudia de gran prestigi i era considerada el complement en una època en què l'ensenyament universitari no era de dedicació exclusiva. S'hi apuntaren nombroses promocions d'alumnes de carreres tècniques (BOE 1975; Codina 2003; El Mundo Deportivo 1968). Allí s'hi dugueren a terme diverses reunions i conferències de l'AMP i reunions per decidir els temes anuals de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5). L'Academia Febrer també acollí celebracions de final de curs de l'AMP, que icloïen una missa oficiada per personalitats tant rellevants com el bisbe auxiliar de Barcelona, Narcís Jubany (LVE 1959a, 1960f). Sobre Febrer Carbó, veure nota 1106.

¹¹⁴² de Gándara 1957:87.

¹¹⁴³ Guerrero 1957b.

la obra corruptora de los catedráticos sectarios”¹¹⁴⁴. Guerrero argumentava que “el excluído” per aquesta mesura, podia exercir “otros cargos menos peligrosos para la educació de los jóvenes”¹¹⁴⁵.

Guerrero anteposava, com estipulaven les bases de l’AMP, l’autoritat del magisteri eclesiàstic a la de la ciència, la qual cosa el portava a anteposar el filtre catòlic al filtre de qualitat científica a l’hora d’habilitar els professors: “Se ha recomendado la óptima preparación científica y pedagógica de católicos bien dotados que opositen y venzan. ¿Pero es que no concurrirán también anticatólicos inteligentes bien preparados si ante la ley no es óbice su anticatolicismo?”¹¹⁴⁶. La primera circular de l’AMP felicitava, per acord de la Junta Nacional, els membres de l’associació que havien participat en aquesta campanya i en llistava les publicacions¹¹⁴⁷.

L’AMP i l’esfera pública

La influència de l’AMP en els Ateneus

Paral·lelament a l’interès per dominar l’educació, l’AMP manifestà especial preocupació per la propagació del seu ideari a la població general. La divulgació de les seves idees i creences a un públic com més gran i general millor era considerada una missió d’apostolat. El primer sector diana que pretenien abastar era el sector creixent de població de nivell cultural mitjà. En aquest sentit, la presència de membres de l’AMP en els ateneus, era clau. Hi aconseguiren una influència més que notable: la presidència de l’Ateneo de Madrid anava lligada al càrrec de Director General d’Informació que, com hem vist, va estar ocupat durant més de deu anys per dos membres de l’AMP: Pérez Embid i Rodríguez Casado.

Cal recordar que un decret de 1952 incloïa entre les competències de la Dirección General de Información, la d’orientar l’activitat no només de l’Ateneo de Madrid, del

¹¹⁴⁴ Guerrero 1957a.

¹¹⁴⁵ Guerrero 1957b.

¹¹⁴⁶ Guerrero 1957a.

¹¹⁴⁷ Asociación Menéndez Pelayo 1957a. Entre les revistes que publicaren les reivindicacions d’aquests membres de l’AMP hi havia *Punta Europa*, *Razón y Fé* i *Cristiandad*. També en aquest sentit, Millás Vallicrosa i Díez Macho van iniciar, el novembre de 1955, una campanya per aconseguir la incorporació de la Facultat de Teologia a la universitat espanyola de la qual es feia ressò la revista *Punta Europa*, on s’apuntava que la campanya havia rebut el recolzament del Ministerio de Educación Nacional i del Consejo de Ministros (Esplandián 1956a).

qual en tenia la presidència, sinó també dels de la resta d'Espanya¹¹⁴⁸. A més a més, des del seu càrrec, Embid creà l'any 1955 un departament de “Coordinación de los Ateneos, Centros y demás Entidades Culturales y similares”, dependent de la seva Dirección General que li conferia una capacitat d'influència important en la circulació de la cultura al país¹¹⁴⁹.

Així doncs, l'Ateneo de Madrid seria presidit per Embid i Casado, de l'AMP, del 1951 fins al 1962¹¹⁵⁰. Molt probablement, la seva posició afavorí la presència, com veurem abundant, d'homes de l'AMP en els òrgans directius dels ateneus del país. Tres homes de l'AMP figurarien entre els vocals de la l'Ateneo madrileny: Rafael Calvo Serer, Jorge Vigón i Antonio Millán Puelles. També a la cúpula de l'Ateneo de Santander hi havia influència de l'AMP: Tomás Maza Solano¹¹⁵¹, membre de l'AMP, n'era el vicepresident.

A l'Ateneo Barcelonès, des de 1948 fins a 1971, hi va haver sempre algun membre de l'AMP. El moment de màxima densitat de membres de l'associació a la Junta Directiva de l'Ateneo Barcelonès coincidí amb les dues ocupacions de la plaça de Director General de Propaganda per Pérez Embid i Rodríguez Casado. En la Junta Directiva que abraçà de 1952 a 1962, l'única en què s'indica en la informació de l'Ateneo Barcelonès que fos imposada per Ordre Ministerial¹¹⁵², hi entraren quatre membres de l'AMP: Francisco Sanmartí Boncompte (?- 1978), professor de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona¹¹⁵³; Ángel Marsá, crític literari i periodista¹¹⁵⁴; Felipe Mateu Llopis¹¹⁵⁵, director de la Biblioteca Central de Barcelona (actualment Biblioteca de Catalunya), que ja n'era vocal des de 1948; i el jurista Juan Iglesias Santos, vicerector de la Universitat de Barcelona de 1951 a 1953,

¹¹⁴⁸ Sánchez García 2004:875.

¹¹⁴⁹ Sánchez García 2004:875.

¹¹⁵⁰ Prades Plaza 2012b:77. Embid va seguir exercint una notable influència a l'Ateneo després de la sortida de la presidència l'any 1957, des del lloc de vicepresident (Beramendi i Baz 2004:77). Segons Sánchez García va quedar-s'hi com a vocal (Sánchez García 2004).

¹¹⁵¹ Veure nota 1620.

¹¹⁵² Ateneu Barcelonès 2014.

¹¹⁵³ Sembla que després seria professor de Griego e Historia Antigua a la Universidad de Navarra (LVE 1978).

¹¹⁵⁴ Veure apartat “La primera secció de l'AMP: la “Sección de Cataluña y Baleares””.

¹¹⁵⁵ Felipe Mateu Llopis (1901-1998), bibliotecari i historiador, un dels més importants numismàtics espanyols del segle XX, fou nomenat director de la Biblioteca Central de Barcelona (1939-1972) en acabar la Guerra Civil.

que formaria part de la Junta Nacional de l'AMP. Mateu Llopis continuaria a la Junta següent (1962-1971) i se li sumaria un altre membre de la Junta Nacional de l'AMP, el medievalista Emilio Sáez¹¹⁵⁶.

Una selecció de les conferències que sota aquestes juntes directives de l'Ateneo de Madrid van tenir lloc serien publicades a la col·lecció "O crece o muere"¹¹⁵⁷, que seria distribuïda per tots els ateneus de l'Estat¹¹⁵⁸. Des de 1953¹¹⁵⁹, la col·lecció passaria a ser comercialitzada per l'Editora Nacional, per tant exempta de censura prèvia, i a mans de Pérez Embid¹¹⁶⁰. La selecció i edició de les conferències es realitzava des de l'Ateneo, sota la supervisió del director de la revista, que fou el propi president de la institució¹¹⁶¹. La col·lecció (1951-1956)¹¹⁶², que durà pràcticament tot el període en què Embid estigué al càrrec de la Dirección General de Información i de l'Ateneo, acollí nombroses firmes de futurs membres de l'AMP¹¹⁶³, entre elles una conferència de Santiago Ramírez, membre de l'AMP, sobre la teologia nova, tan polèmica arrel de la cosmovisió evolucionista que oferia Teilhard de Chardin¹¹⁶⁴.

¹¹⁵⁶ Veure nota 1093.

¹¹⁵⁷ La col·lecció *O crece o muere* fou fundada i dirigida per Pérez Embid quan entrà a la presidència de l'Ateneo amb l'objectiu de difondre les conferències que s'hi fessin. Se'n distribuïen els números a tots els ateneus de l'Estat. L'editava el propi Ateneo. A partir de 1955 la col·lecció va passar a mans de l'Editora Nacional.

¹¹⁵⁸ Prades Plaza 2014.

¹¹⁵⁹ Segons (Prades Plaza 2012:76), és el 1953. Segons (Sánchez García 2004:876) és el 1955.

¹¹⁶⁰ García Naharro 2016. Entre les competències del Director General de Información s'incloua també la direcció de la Sección de Publicaciones Españolas, de la qual depenia l'Editora Nacional. Des d'allí, Embid va poder fomentar la publicació d'unes obres i evitar o posposar la d'altres (Prades Plaza 2012b:77).

¹¹⁶¹ Prades Plaza 2014.

¹¹⁶² Segons Prades acaba el 1956 i segons l'arxiu de l'Ateneo de Madrid, acaba el 1955.

¹¹⁶³ Dins de la col·lecció *O crece o muere* hi trobem publicats nombrosos articles de membres de l'AMP com Christopher Dawson ("Situación actual de la cultura europea"), Álvaro d'Ors, Jorge Vigón, Gonzalo Fernández de la Mora, José María García Escudero, Vicente Palacio Atard, Gerardo Diego, Florentino Pérez Embid ("Política de colaboración cultural"), Vicente Marrero, Roberto Saumells ("La caída de los graves en Galileo"), Esteban Pujals, Rafael Calvo Serer ("Los motivos de las luchas intelectuales"), Vicente Rodríguez Casado, José María Pemán, Jorge Vigón. Altres firmes de la col·lecció eren afins a l'AMP, tot i que no s'ha pogut corroborar la seva pertinença a l'associació: Ángel López Amo Marín, Leopoldo Palacios, Torcuato Luca de Tena, Rafael Gamba, Juan José López Ibor, Alfonso Candau, José Luis Pinillos o Hans Juretschke. Una llista d'autors i títols de la col·lecció *O crece o muere* es pot trobar a: Raja Vich 2010:504-7.

¹¹⁶⁴ Ramírez 1958.

Durant el seu mandat, Embid també fundà la revista *Ateneo*, creada com a òrgan de difusió i altaveu de les activitats i conferències de l'Ateneo de Madrid, però que ràpidament es convertiria, a proposta seva, en “la revista de los ateneos de España”, la revista oficial de tots els ateneus del país, als quals es distribuïa i informava de les activitats culturals que hi tenien lloc. Fernández de la Mora, futur membre de la Junta Nacional de l'AMP, seria el subdirector i redactor en cap de la revista *Ateneo*, a través de la qual es pretenia educar a l’“español medio”. La vida de la revista també coincidiria pràcticament amb els dos mandats de membres de l'AMP a la Dirección General de Información. En moltes ocasions, les activitats organitzades a la capital es difonien després per la resta de centres culturals de l'Estat, gràcies al departament de “Coordinación...” abans esmentat creat per Pérez Embid per estendre l'ideari de la Generación del 48 al públic espanyol¹¹⁶⁵. Molts futurs membres de l'AMP estigueren estretament implicats en aquesta empresa divulgativa posada en pràctica per Pérez Embid, oferint cicles i conferències, algunes de les quals, com veurem, adreçaren el tema de l'origen de l'home i l'evolució.

La presència de l'AMP en revistes i premsa escrita

Segons Pérez Embid, les revistes eren catalitzadors del pensament que prefiguraven les direccions de la vida pública de cada país¹¹⁶⁶. Com ja hem vist, l'ús i fundació de revistes i col·leccions havia estat una de les estratègies i accions principals de la Generación del 48 per difondre el seu ideari. Seguint aquest patró, l'AMP s'esforçà en crear i aprofitar una xarxa de publicacions disponible per difondre el seu projecte. Així, la informació que recollia dels seus socis, l'AMP la disseminava per la seva xarxa de premsa escrita. A part de *Punta Europa*, l'associació estava vinculada d'una manera o altra, a una àmplia xarxa de revistes i diaris, ja sigui perquè els seus membres les dirigien, perquè formaven part del consell directiu o de redacció o perquè n'eren assidus col·laboradors. Trobem socis de l'AMP en els consells

¹¹⁶⁵ Prades Plaza 2014.

¹¹⁶⁶ Mostra de la importància que donava Embid al rol de les revistes com a eines per a dirigir la cultura (i amb ella política) d'un país és aquesta cita extreta d'un article seu on alabava *Punta Europa*: “Viene siendo norma constante de la vida cultural de todo el Occidente, y por supuesto de España, que las corrientes de pensamiento, tan pronto adquieren consistencia y vitalidad suficientes, por lo menos inicial, catalicen en torno a las páginas de una revista el fruto de sus esfuerzos intelectuales. Y como «toda idea es una acción incoada», de ahí que el panorama de esas ideas más vivas y más vigorosamente sostenidas, simbolizadas en las más importantes revistas culturales, no sólo representan un plano de las estructuras mentales de la sociedad en que alientan, sino que además prefiguran las direcciones de la vida pública en cada país” (Pérez Embid 1956:18).

directius, de redacció o col·laborant assíduament a: *ABC*, *La Vanguardia Española*, *Revista de Actualidades y Artes*, *El Correo Catalán*, *El Imparcial*, *La Actualidad Española*, *Hechos y Dichos*, *Razón y Fe*, *La Gaceta*, *Espíritu*, *Estudios Bíblicos*, *Estudios Eclesiásticos*, *Pensamiento*, *Miscelanea Comillas*, *Salmanticensis*, *Apostolado Sacerdotal*, *Ecclesia*, *Verbo*, *Reino*, *Theoria* o *Cromosoma X*. I revistes i publicacions fundades i/o dirigides per membres de l'AMP com *Ateneo*, *Finisterre*, *Atlántida*, *Cristiandad*, *Nuevo Diario*, *Desarrollo*, *La Gaxeta del Norte*, *El Cruzado Español*, *El Alcázar*, *Gaceta Regional (Las Palmas)*, *Altamira*, *Convivium*, *Estudios Riojanos* o *Catolicismo (Brasil)*¹¹⁶⁷. La butlleta de subscripció a la revista *Espíritu*, fundada i dirigida pel jesuïta Juan Roig Gironella, membre fundador de l'AMP, manifestava, en absoluta consonància amb el reglamento de l'AMP, la voluntat d'oferir a les persones “de cultura media” una “orientación netamente católica, pero varonil, abierta y animosa con la que enjuiciar ... las corrientes filosóficas que penetran en nuestra patria”¹¹⁶⁸ (Figura 36).

Com ja hem esmentat, encara hi havia vincles amb la revista *Arbor*¹¹⁶⁹ i les col·leccions *O crece o muere* i la *Biblioteca de Pensamiento Actual*, de l'Editorial Rialp, també estaven dirigides per membres de l'AMP¹¹⁷⁰. Algunes d'aquestes revistes havien ofert explícitament les seves pàgines a la participació dels socis de l'associació¹¹⁷¹. A part de la influència en aquests mitjans concrets, les activitats de l'AMP van gaudir d'àmplia cobertura a la premsa espanyola general a través de notes de premsa distribuïdes per les agències d'informació oficials, com Cifra i Efe o a través de les col·laboracions de membres de l'AMP amb la premsa general.

¹¹⁶⁷ La majoria d'aquestes connexions s'han extret de les circulars de l'associació. La resta, de les activitats conegudes dels seus socis.

¹¹⁶⁸ *Espíritu* 1955.

¹¹⁶⁹ La influència de l'AMP dins la revista *Arbor* no s'havia estrocat d'arrel amb la marxa de Calvo Serer de la direcció: José María Mohedano, membre de l'AMP, seguiria sent secretari de la revista i Ángel González Álvarez en seria vicedirector (Sánchez Álvarez 2007:282-83); al consell de redacció, a més d'aquests dos homes, hi seguiríem trobant també altres membres de l'AMP com Manuel Fernández Álvarez; i entre els col·laboradors habituals de la revista hi havia, en un lloc destacat, Arcadio de Larrea Palacín, secretari tècnic de l'AMP, amb nombrosos articles i cròniques, i també els membres Raimundo Drudis o Miquel Crusafont, entre altres.

¹¹⁷⁰ Per a la col·laboració de membres de l'AMP en *O crece o muere* veure nota 1163. La *Biblioteca de Pensamiento Actual* estava dirigida per Calvo Serer i Pérez Embid n'era vocal (veure nota 490). La relació de títols publicats en aquesta col·lecció revela un elevat nombre d'autors pertanyents a l'AMP (Raja Vich 2010:508-13).

¹¹⁷¹ Com es manifestava a la Circular 6, “Los directores de *Cristiandad* y *Cruzado Español* ofrecen las páginas de ambas revistas a la colaboración de nuestros asociados” (Asociación Menéndez Pelayo 1959).

La repercussió d'aquesta xarxa d'influència mediàtica és evident: les referències creuades, els elogis d'unes publicacions a altres per la seva línia editorial, per algun article concret o per la incorporació de cert col·laborador eren la manera d'incrementar el reconeixement social dels membres de l'associació, la seva aura de prestigi i, sobretot, la seva presència a l'esfera pública.

L'AMP i la ciència

El projecte *Arbor* per a la construcció d'una cultura catòlica, incloent les ciències, havia estat liderat fins aleshores per un equip majoritàriament format per filòsofs, historiadors, i humanistes en general. Però els propis articles fundacionals d'aquest projecte, com hem vist, advertien que la seva consecució requeria d'un diàleg interdisciplinari que permetés l'enteniment mutu entre tots els àmbits de la cultura, entre les diferents ciències. Això constituïa, segons les bases del projecte, un requisit imprescindible per a dur a terme un treball conjunt entre totes les disciplines cap a una cristianització global de la cultura.

Al projecte *Arbor*, des dels seus inicis, hi havien mancat, però, els científics. Malgrat les col·laboracions en diverses activitats puntuals, com el monogràfic propulsat per la revista sobre evolucionisme o alguns cursos de l'Ateneo de Madrid, la majoria d'activitats culturals endegades per la Generación del 48 tenien un gran biaix humanístic. L'AMP venia a posar fi a aquesta situació: la Junta Nacional seguia essent una mostra representativa (i per tant de majoria humanística) de la Generación del 48, però entre els membres fundadors i els socis hi trobem personatges destacats de la ciència espanyola del moment.

El gest més simbòlic, prova d'aquesta voluntat de l'AMP d'assolir a la pràctica aquella síntesi cultural que inclogués també, i de veritat, la ciència, és el nomenament del paleontòleg Bermudo Meléndez com a president nacional de l'associació¹¹⁷². Com hem vist prèviament, Meléndez no concebia una explicació de la naturalesa atzarosa, sense finalitat i sense Déu i estava convençut que en la versió finalista i teïsta de l'evolució es trobava la solució al problema transformista. L'elecció de Meléndez per a la presidència també constitueix una mostra significativa del lloc central i crític que

¹¹⁷² La primera menció de la presidència de Bermudo Meléndez en una font, la trobem a la Circular 10, referida a una activitat de la qual ens ocuparem en el capítol següent, les Conversaciones de Intelectuales de Poblet, expressament organitzada per fomentar el diàleg entre científics, teòlegs i humanistes (Asociación Menéndez Pelayo 1960b).

ocupava el tema de l'evolució en la construcció d'una síntesi cultural, d'una ciència catòlica¹¹⁷³.

Entre els membres fundadors de l'associació ja hem mencionat que hi apareixen dos científics reconeguts de l'Espanya del moment: Enrique Linés Escardó, catedràtic d'Anàlisi Matemàtica i secretari general de la Universitat de Barcelona i Alcobé Noguera, catedràtic d'Antropologia, fundador de l'anomenada Escola d'Antropologia de Barcelona i degà de la Facultat de Ciències de la mateixa universitat. També en el camp de l'estudi de l'home, la seva història i orígens, trobem entre els socis un altre dels integrants de l'Escola d'Antropologia de Barcelona, Miquel Fusté Ara¹¹⁷⁴, antropòleg i deixeble de Santiago Alcobé. Considerem probable que els dos components restants d'aquesta Escola, l'antropòleg José Pons¹¹⁷⁵ i el genetista Antonio Prevosti¹¹⁷⁶ fossin també socis de l'AMP per la seva implicació estreta i assídua a les activitats de l'associació, malgrat no ho haguem pogut corroborar. També n'era membre Martín Almagro Basch¹¹⁷⁷, catedràtic de Prehistòria i Història Antiga Universal i d'Espanya, que ja havia col·laborat amb altres activitats de la Generació del 48 com els cursos de l'Ateneo de Madrid¹¹⁷⁸. I, com veurem, també s'hi integraria Miquel Crusafont.

Entre els socis que consten en aquest primer període germinal de l'AMP, hi figuren també altres científics rellevants de l'Espanya de Franco. Entre ells, trobem, per

¹¹⁷³ Diem que l'elecció de Meléndez és un gest simbòlic i significatiu també pel fet que, segons les circulars i documents conservats, el president no semblava tenir un pes rellevant en l'activitat quotidiana de l'associació mentre, d'altra banda, hi havia altres socis que hi destacaven per la seva presència i activitat i semblaven, per tant, membres més implicats de l'AMP.

¹¹⁷⁴ Veure nota 260.

¹¹⁷⁵ José Pons Rosell (1918-2013), fou expert en antropologia física. Deixeble d'Alcobé, formaria part de l'anomenada Escuela Antropológica de Barcelona. Fou pensionat per l'Instituto de Estudios Pirenaicos (1947) i també per la Wenner Gren Foundation (1958-1959), de la qual fou nomenat membre associat. Estudià Bioestadística i dermatoglifs a Roma, amb Conrado Gini. El 1962, obtingué la càtedra d'Antropologia de la Universidad de Oviedo, on fou secretari de la Facultat de Ciències, més tard la de Madrid (1968), on fou Director de Departamento, i finalment la de Barcelona (1973), on exercí de Director del Departamento de Antropología de la Facultat de Biología. S'ocupà de cursos de biologia general, antropologia quantitativa i biometria. Vinculat al CSIC des de 1942, assoliria el grau d'Investigador Científico el 1959, Jefe de la Agregación del CSIC a Oviedo (1962-1968) i seria Director del Instituto de Genética y Antropología del CSIC de Madrid (1968-1975). El 1962, rebria el Premio Fernando el Católico de Investigación, juntament amb Miguel Fusté (veure nota 260). Seria president de la IDA (International Dermatoglyphics Association) (1961-1971) (Turbón 2013).

¹¹⁷⁶ Veure nota 259.

¹¹⁷⁷ Veure nota 1219.

¹¹⁷⁸ Amb la ponència "Raíces históricas del hombre español" (Beramendi i Baz 2004; Sánchez García 2004:881).

exemple, el nou rector de la Universitat de Barcelona (1957-1963), Antonio Torroja i Miret¹¹⁷⁹, catedràtic de Geometria d'aquesta universitat i professor de Mecànica de l'Escola Industrial. També entre hi trobem Joaquín Febrer Carbó¹¹⁸⁰, catedràtic de Meteorologia i Astronomia de la Universitat de Barcelona i de la de Madrid (de la qual seria vicedegà i degà) i Director de l'Observatori Fabra, vocal de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP, com hem vist. En altres camps de la ciència, trobem Gaspar González González (1921-2014) catedràtic d'Agricultura i Economía Agraria de la Universitat de Madrid i Jefe de la Sección de Bromatología y Nutrición Animal del CSIC¹¹⁸¹. I metges reconeguts com Máximo Soriano i Jiménez (1903-1978), catedràtic de Patologia Mèdica de la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona¹¹⁸². Tots ells eren personalitats prestigioses del sistema científic espanyol i de les quals se'n coneixia públicament la tendència conservadora i catòlica (Figura 37).

El fitxatge de Miquel Crusafont

A principis dels anys cinquanta, Miquel Crusafont i el seu evolucionisme semblava que no havien acabat d'encaixar en el projecte cultural del Grupo *Arbor*. Potser pel seu eclecticisme, per la seva reivindicació i relació amb figures claus del neodarwinisme, pel discurs en què de vegades plantejava la separació en dos reialmes independents de ciència i dogma, o pel seu concordisme, Crusafont no havia aconseguit que se l'inclogués en l'elit rectora que havia de fundar, a través de la difusió del seu concepte de ciència i cultura, una nova cristiandat. Prova d'això era que la revista *Arbor*, en el seu moment de màxima politització en què va estar monopolitzada pel grup de Calvo Serer, va decidir no publicar-li un article sobre

¹¹⁷⁹ Veure nota 261.

¹¹⁸⁰ Veure nota 1106.

¹¹⁸¹ Dins del CSIC fou Director del instituto de Alimentación y Producción animal, entre altres nombrosos càrrecs de responsabilitat. A la Facultad de Veterinaria fou Director de Departamento, Vicedecano, Decano i, finalment, Vicerrector de la Universidad Complutense. Com especifiquen els escrits *in memoriam*, fou profundament religiós i catòlic practicant (Asociación Menéndez Pelayo 1957b; García Sacristán, Ribas Ozonas, i Sanz Pérez 2014; Real Academia Nacional de Farmacia 1995).

¹¹⁸² Col·laborà activament amb la Hermandad de San Cosme y Damián de Barcelona (Eladi Baños i Guardiola 2011; Gibert Queraltó 1978).

evolucionisme i, sobretot, no el va cridar per participar en el monogràfic sobre l'evolució biològica¹¹⁸³.

Però, com hem vist, durant aquella dècada Crusafont havia aconseguit plantejar el finalisme com una alternativa científica al neodarwinisme, amb possibilitats de discussió a nivell experimental i observacional amb els neodarwinistes¹¹⁸⁴. S'havia discutit el finalisme en aquests termes en els Cursets Internacionals de Paleontologia que va organitzar a Sabadell, als quals van assistir il·lustres personalitats del món de la paleontologia de diversos països del món. I, a través del cultiu de la masterometria, havia aconseguit atorgar a la discussió sobre el finalisme un format ortodoxament científic, no només a ulls de la comunitat científica espanyola, sinó internacional: un article on defensava, a través d'aquest mètode, una conclusió ortogenista dels seus resultats experimentals havia sortit publicat a la revista *Evolution*. Així, Crusafont semblava l'home que podia ajudar a legitimar “la manera “espanyola” de enfocar el Problema”¹¹⁸⁵, com en deia Meléndez, i donar-li la possibilitat poder lluitar contra el neodarwinisme amb les mateixes armes. Aquesta manera finalista d'entendre l'evolució, compatible amb una explicació teista, comptava, segons Meléndez, amb Crusafont i ell mateix com a defensors, en el camp de la paleontologia, amb Ponz Piedrafita i Emilio Palafox, en el de la biologia, i amb Jesús Muñoz, entre altres, en el de la filosofia (tots ells, excepte Crusafont, autors del monogràfic sobre evolucionisme d'*Arbor*)¹¹⁸⁶. Potser havia arribat l'hora, doncs, d'incloure l'“outsider”.

Un altre factor que semblava que podia legitimar i donar fonament científic a aquella manera espanyola d'enfocar el problema, també incumbia Crusafont. Era la reinterpretació de l'*Oreopithecus* com una prova científica material de la singularitat de la línia humana. Com hem vist, aquest cas havia caigut com una bomba sobre l'esfera pública internacional, incloent-hi l'espanyola. Però també, segons el paleontòleg francès Jean Viret¹¹⁸⁷, sobre comunitat científica¹¹⁸⁸. La reinterpretació

¹¹⁸³ Veure apartat “Primer contacte de Crusafont amb el Grupo *Arbor*”.

¹¹⁸⁴ Blázquez Paniagua 2004a:280.

¹¹⁸⁵ Meléndez, 1952: 376. Citat en: Blázquez Paniagua 2004a:277.

¹¹⁸⁶ Meléndez 1952c:40.

¹¹⁸⁷ Veure nota 400.

¹¹⁸⁸ Delson 1986:527.

havia estat acollida des d'*Arbor* com un contra discurs al neodarwinisme¹¹⁸⁹. Crusafont era el científic que havia organitzat la primera reunió internacional on Hürzeler s'havia sentit prou segur per presentar i discutir la seva nova teoria. També de la seva ploma sortiria la crònica del congrés de La Sorbona on Hürzeler l'explicaria per segon cop, i on Crusafont havia estat convidat com a únic representant espanyol. I, per últim, però no menys important, Crusafont era amic personal de Hürzeler, i compartia amb ell la reinterpretació dels ossos i la il·lusió com a catòlics perquè aquesta fos acceptada. Per tot plegat, el paleontòleg sabadellenc s'havia erigit com l'enllaç entre l'*Oreopithecus* i la ciència espanyola¹¹⁹⁰.

Crusafont semblava que podia ser capaç, doncs, de donar base científica a una part de la ciència, la de les ciències de la vida, que es resistia a la Generación del 48 per construir la ciència catòlica espanyola. Semblava que podia ajudar a realitzar aquella síntesi desitjada pels tradicionalistes catòlics del Grupo *Arbor* i que, permetria, des d'Espanya, donar exemple a la resta del món. Espanya podia ser l'oasi des d'on aquella ciència catòlica, síntesi d'experiment i espiritualitat, de laboratori i dogma, es podia fer realitat. A més a més, Crusafont era un figura enormement mediàtica, com hem vist, públicament catòlic i que tenia per costum divulgar la seva recerca i feina en clau d'acord amb el dogma. Encaixava, doncs, segons el reglamento de l'AMP, en l'ideal de candidat a membre. A més a més, era monàrquic.

Potser una mescla de tot plegat fou el que motivà l'entrada de Crusafont, que havia estat exclòs del projecte cultural del Grupo *Arbor* en un principi, i de manera reiterada, a l'AMP. Tenim constància de l'entrada de Crusafont a l'associació des de 1958 –"l'any de l'Oreopitec", com en deia Crusafont¹¹⁹¹– per les cartes d'Arcadio de Larrea Palacín (secretari tècnic de l'associació), conservades en l'Arxiu Miquel

¹¹⁸⁹ Veure apartat "L'Oreopithecus, un avantpassat neutre", dins de: "El discurs dels paleontòlegs a la premsa". Aleshores el Grupo *Arbor* ja no dirigia la revista, però membres de l'AMP seguien formant part de la directiva i el consell de redacció (veure nota 1169). La revista, en referència al tema de l'evolucionisme, semblà mantenir-se en la línia conservadora i catòlica que havia instaurat el Grupo *Arbor*. L'acció "excluyente" després de la marxa de Calvo es féu patent en el silenci que envoltà la commemoració del centenari de la teoria de l'Evolució i la publicació de l'"Origen de les espècies", de Darwin a les pàgines de la revista (veure notes 1324 i 1325).

¹¹⁹⁰ Crusafont rebé nombroses cartes de gent diversa (l'abat de Montserrat, formadors de seminaristes escolapis i jesuïtes, col·legues de professió, editors de revistes de divulgació científica...) demanant-li aclariments, detalls i articles sobre el cas (Florensa 2016). Veure l'apartat "El cas de l'*Oreopithecus*".

¹¹⁹¹ Crusafont Sabater i Crusafont 1994:96.

Crusafont, referides al pagament de les quotes anuals de l'entitat¹¹⁹². El 1959 Crusafont seria finalment invitat a participar com a ponent en l'activitat de més impacte mediàtic que realitzaria l'AMP. Aquella activitat tenia l'objectiu de crear un discurs ortodox sobre l'origen de la vida i l'evolució apte per a ser posat a l'abast del públic general, com veurem en detall en el següent capítol. La invitació a Crusafont per part de l'AMP suggereix que, finalment, les seves contribucions en el camp de l'evolucionisme es van percebre per aquest grup com a interessants per al seu projecte.

4.4.5. Teixint la xarxa, unint forces

Les estratègies d'expansió de l'AMP

Cada miembro se interesará en la aportación de nombres y adhesiones realmente estimables, procurando en ello la mayor altura de propósitos. Se recomienda un criterio de eficacia y no de número.¹¹⁹³

Des de la seu central, a través de cartes i circulars, l'AMP demanava als seus socis que col·laboressin facilitant informació de les seves activitats professionals per donar-los publicitat a través de les seves xarxes d'informació: “Hemos de rogar a nuestros asociados nos remitan noticia de sus publicaciones, conferencias, etc., para facilitarnos la publicación del noticiario de sus actividades”¹¹⁹⁴, demanava la circular número deu. Valien llibres, articles, cursets, conferències... La idea era que “a través de la noticia de ellos podemos vislumbrar con qué eficacia un grupo de intelectuales, unidos en el mismo espíritu, puede influir en la vida española”¹¹⁹⁵. L'objectiu era crear aquella “escuela nacional sólida” de què parlava Serer per aconseguir “una auténtica reconstrucción nacional”¹¹⁹⁶.

La tasca “intelectual-apostólica” que s'havia proposat l'associació s'havia de servir de la xarxa de publicacions i mitjans de comunicació vinculats o simpatitzants de l'AMP. Per aconseguir estendre l'associació calia “conquistar” tots els vehicles d'expansió possibles, “con vistas a dotar de mayor resonancia cuanto hacen nuestros asociados y

¹¹⁹² Alguns reclams de pagament de quota per part de Larrea Palacín podrien indicar que seguia havent-hi una relació peculiar entre Crusafont i l'AMP, hereva del Grupo *Arbor* (de Larrea Palacín 1962).

¹¹⁹³ Asociación Menéndez Pelayo 1961b.

¹¹⁹⁴ Asociación Menéndez Pelayo 1960b.

¹¹⁹⁵ de Larrea Palacín 1959a.

¹¹⁹⁶ Calvo Serer 1953.

ofrecerles un campo más extenso”. Cada soci, a més de contribuir amb els seus mèrits i treballs al prestigi de l’associació, constituïa una potencial caixa de ressonància de l’AMP. Per tal de gestionar aquest potencial amb la màxima eficiència i, alhora, tenir-ne el control, des de la central es demanava als soci que

nos informe sobre los extremos siguientes: Publicaciones en que colabora, su título, carácter y periodicidad; si tiene en alguna de ellas cargo de redactor, redactor-jefe, director, etc.; Casas, editoriales y colecciones con las cuales está en relación; Entidades culturales, artísticas, etc., e instituciones docentes, en las cuales puede influir para la organización de cursillos y conferencias.¹¹⁹⁷

Malgrat el període de creixement de l’associació en els seus primers anys de vida, l’AMP insistia als seus membres que la seva expansió podria ser molt més gran si tots els associats “se preocuparan de atraer a nuestra común tarea a sus amigos y conocidos intelectuales católicos”.¹¹⁹⁸

Aquesta missió no era entesa com una simple activitat de difusió sinó com un veritable apostolat: “Cada uno de nosotros responde ante su propia conciencia, y ante Dios, de su acción o inacción”¹¹⁹⁹. I així ho expressaven explícitament: “Sentimos la Asociación como unión de apostolado”¹²⁰⁰. La declaració dels Metropolitans se sentia ressonar en aquestes frases. Des d’aquest plantejament, demanaven als seus socis que indaguessin sobre les possibilitats d’expansió de l’associació a la seva localitat, comarca i província, sobre el nombre aproximat d’“intelectuales reconocidamente católicos que hay en ellos”, així com que enviessin suggeriments sobre els possibles “modos de atracción y plan de acción”.¹²⁰¹

La voluntat d’expansió no es limitava al territori espanyol: a la Circular 4, es proposava l’organització de cicles de conferències per convidar a les figures més prestigioses del catolicisme europeu i hispanoamericà. En la línia ja encetada pel projecte *Arbor*, es buscaven els vincles i suports dels intel·lectuals catòlics tradicionalistes d’arreu del món. El projecte de construir una nova cristiandat tenia per objectiu tot Europa i, com en el projecte *Arbor*, l’AMP assumia que el millor punt de

¹¹⁹⁷ de Larrea Palacín 1959a.

¹¹⁹⁸ de Larrea Palacín 1959a.

¹¹⁹⁹ de Larrea Palacín 1959a.

¹²⁰⁰ de Larrea Palacín 1959a.

¹²⁰¹ de Larrea Palacín 1959a.

partida i model el constituïa el reducte cultural de l'Espanya nacionalcatòlica, que gaudia d'una història més fidel al catolicisme i, per això, menys pervertida. Segons el seu projecte, deien, “la AMP se abriría la puerta para salir a su vez al extranjero, llevando su propia concepción españolísima, tan injustamente considerada – por lo general- fuera de nuestras fronteras”.¹²⁰²

Com hem vist més amunt, una de les seves armes foren les revistes: la xarxa de revistes en què l'AMP podia exercir la seva influència arribà a ser més que notable. A part de la premsa escrita, els vincles personals eren vistos també com una eina clau per a la consecució de l'hegemonia cultural. En aquest sentit, els membres de l'associació van ser realment prolífics en l'organització de conferències, simposis, cursos d'estiu, jornades i tot tipus d'activitats en el camp de les ciències, les lletres i les arts, d'acord amb els ideals de l'AMP, i que totes elles van ser àmpliament reportades i difoses per la xarxa de comunicacions de que l'associació disposava. En aquesta tesi ens ocuparem en detall d'un dels esdeveniments organitzatius més emblemàtics i rellevants de l'AMP, les “Conversaciones de Intelectuales de Poblet”. Aquestes “Conversaciones” foren unes jornades anuals dedicades a debatre temes de ciència “espinosos” per al dogma. Reuniren teòlegs i científics en el debat, i els temes a tractar escollits en les tres primeres edicions, giraren al voltant de l'origen de la vida i l'evolució.

Asociacionisme i institucionalització

Molts membres de l'AMP impulsaren o formaren part d'associacions i institucions, que constituïren focus de reunió de persones afins a l'ideari de l'associació. Algunes d'elles ja existien prèviament al naixement de l'AMP i actuaren d'aglutinador. Altres, es fundaren en el període de gestació de l'associació amb una clara voluntat de difusió dels ideals que s'hi cultivaven. Hem vist que dues d'aquestes institucions foren el CSIC (on membres de l'AMP ocupaven alts càrrecs directius de Patronatos i Institutos) i la universitat (on també trobem membres de l'associació en càrrecs tan importants com rectors, degans o secretaris generals)¹²⁰³. També trobem membres de l'AMP com a dirigents i membres d'institucions i associacions generalment vinculades al tradicionalisme i al catolicisme integrista, i sovint amb aspiracions de

¹²⁰² Asociación Menéndez Pelayo 1958b.

¹²⁰³ Veure nota 1124.

restauració monàrquica. Com hem dit, trobem membres de l'AMP en l'Asociación Amigos de Maeztu i participant en l'òrgan de difusió d'aquesta associació, la revista *Reino*. El president d'Amigos de Maeztu era el Conde de Ruiseñada, Juan Claudio Güell Churruca, membre de l'AMP com diversos dels seus socis fundadors¹²⁰⁴. Més endavant, trobaríem diversos membres de l'AMP reunits en l'associació "Amigos de Ciudad Católica", impulsada per Juan Vallet de Goytisolo¹²⁰⁵, soci de l'AMP, i per Eugenio Vegas Latapié, col·laborador de l'associació, així com participant en els encontres i en el seu òrgan de difusió *Verbo*¹²⁰⁶. A Catalunya, diverses institucions jesuïtes s'implicaren amb el projecte de l'AMP. L'Instituto Filosófico de Balmesiana i el seu òrgan de difusió *Espíritu*, fundats i dirigits pel jesuïta Juan Roig Gironella,

¹²⁰⁴ Fundada l'octubre de 1956, l'Asociación Amigos de Maeztu suposava una alternativa monàrquica-tradicional hereva d'Acción Española, entre els fundadors de la qual trobem diversos membres de l'AMP, com Martín Almagro Basch, Rafael Calvo Serer, Antonio Millán Puelles, Lucas María de Oriol, José Luis Vázquez Doderó, Jorge Vigón, Gonzalo Fernández de la Mora i Vicente Marrero, el conde de Ruiseñada, José María Pemán; i simpatitzants com Eugenio Vegas Latapié, José Raimundo Basabe, José María Desantes, Santiago Galindo Herrero, el marqués de Quintanar, Juan José López Ibor, Torcuato Luca de Tena. Pretenia conjuminar monarquia i franquisme, treballant per apropar posicions entre els partidaris d'una i altra. Algunes de les seves publicacions s'editaren a l'Editora Nacional i l'editorial Rialp (Brocos Fernández 2008:8; González Cuevas 2013; Prades Plaza 2012a:185, 186).

¹²⁰⁵ Juan Vallet de Goytisolo (1917 - 2011), jurista, membre de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, exercí de notari a Madrid de 1949 a 1987. Ja entrada la democràcia fou vicepresident segon de l'Instituto de España i membre del Consejo de Estado. Doctor Honoris Causa de diverses universitats, entre elles la UAB (1985). Participaria en les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (veure capítol 5). Excombatent de la guerra amb l'exèrcit nacional. Seria sotspresident segon de l'Instituto de España fins el 1994. De 1994 a 1999 fou membre del Consejo de Estado. Doctor Honoris Causa de diverses universitats, entre elles la UAB (1985). Fou membre de l'AMP.

¹²⁰⁶ Ciudad Católica va ser fundada per Eugenio Vegas Latapié (simpatitzant de l'AMP: Veure nota 75) l'any 1961, a imatge i semblança de la seva homònima francesa Cité Catholique, amb l'objectiu de reforçar la cosmovisió catòlica tradicional. Bevia de l'ideari i membres d'*Acción Española* i de la presència rellevant del "tradicionalismo español". La pàgina de la Fundación Speiro, ampara de l'associació "Amigos de la Ciudad Católica" i el seu òrgan d'expressió "Verbo", destaca dos noms en la fundació i impuls d'aquestes dues empreses: Eugenio Vegas Latapié i Juan Vallet de Goytisolo (membre de l'AMP, veure nota 1205). Però trobem molts altres vincles d'aquesta associació amb l'AMP i els seus cercles d'afinitat: l'associació es nodrí d'integrants de tradicionalistes catòlics de l'Schola Cordis Iesu i la seva revista *Cristiandat*, estretament vinculada a l'AMP (veure notes 1209 i 1210), així com també de la incorporació de carlistes com Rafael Gamba (membre del Grupo *Arbor* i pròxim a l'AMP: veure nota 1331), el catedràtic de Filosofia del Derecho i tradicionalista Francisco Elías Tejada (1917-1978) i Álvaro d'Ors (1915-2004), membres de l'associació. A *Verbo* hi participaren l'estadunidenc Frederick D. Wilhelmsen (1923-1996, catedràtic de filosofia a la Universitat de Dallas i professor extraordinari de la Universidad de Navarra), soci de l'AMP, i Michele Federico Sciacca (filòsof sicilià molt vinculat al Grupo *Arbor* i amic personal de Vallet). També estigueren vinculats a *Verbo* i Ciudad Católica Gabriel de Armas Medina (1915-1976), jutge i fiscal carlista, i el jesuïta Eustaquio Guerrero, ambdós membres de l'AMP. Nombrosos membres de l'AMP ompliren el programa de ponències de les reunions anuals de "Amigos de la Ciudad Católica" (Alcázar 1962; Fernando Ruiz Hebrard 1961; *Verbo* 1962, 1963, 1964, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970). Les pàgines de la revista i les reunions anuals d'Amigos de la Ciudad Católica estaven destinades a reforçar la "cosmovisió catòlica tradicional" (Ayuso 2011).

membre fundador de l'AMP¹²⁰⁷, van congregar membres i difondre activitats de l'AMP. També fou important en aquest sentit el Colegio Máximo i les Facultats de Filosofia, Teologia i Psicologia jesuïtes de Sant Cugat del Vallès (on impartien classe els jesuïtes Juan Roig Gironella, Sebastián Bartina¹²⁰⁸ i Fernando Ma. Palmés, tots ells membres de l'AMP). També fou rellevant la pertinença, dins l'AMP, a agrupacions religioses de seglars. L'Schola Cordis Iesu¹²⁰⁹, fundada pel jesuïta Ramón Orlandis Despuig, i el seu òrgan de difusió *Cristiandad* (amb participació activa de membres de l'AMP¹²¹⁰), suposaren un focus de formació i cohesió de joves seglars, provinents de diverses branques, també científiques, en l'ideari de l'associació. Entre els deixebles i seguidors d'Orlandis hi havia diversos membres de l'AMP, com els filòsofs Francisco Canals Vidal, Jaime Bofill Bofill, el jesuïta Francisco Segura Forteza (que seria director de l'Schola), i l'enginyer Enrique Freixa Pedrals, que estaria molt implicat en la fundació i promoció de la revista *Cristiandad*¹²¹¹. El zoòleg Andrés del Haro Vera (1925-2006), membre de l'Schola i col·laborador actiu de la seva revista sobre temes de ciència, relataria la preocupació i Conversaciones amb Orlandis sobre ciència i unificació del coneixement¹²¹². La revista *Convivium*, òrgan de difusió de l'Escola tomista de Barcelona, editada per la Universitat de Barcelona, i fundada per Jaime Bofill, també acolliria diversos

¹²⁰⁷ Veure notes 175, 176 i 177.

¹²⁰⁸ Sebastián Bartina (1917-1992) escriptorista, orientalista i papiròleg jesuïta, catedràtic de Sagrada Escritura de la Facultat de Teologia d'Oña i de Sant Cugat del Vallès, especialista en temes bíblics. Autor de diversos escrits sobre l'origen de l'home, tema que divulgaria en conferències (veure nota 1248).

¹²⁰⁹ Schola Cordis Iesu és un agrupació d'apostolat fundada a Barcelona l'any 1925 pel P. Ramón Orlandis Despuig S.J. (1873-1958), que formà un grup de joves seglars en els ideals de l'Apostolat de l'Oració. El 1940 inclogué el grup al seu centre de l'Església del Sagrat Cor de Jesús. El 1944 apareixeria la revista *Cristiandad*, com hem vist, estretament lligada a l'AMP. S'instituí formalment el 6 de gener de 1960 i se'n nomenà director a Francisco Segura Forteza, S.I., membre de l'AMP. Els vincles entre l'Schola Cordis Iesu i l'Institut Filosòfic de Balmaesiana, a part de Roig Gironella, són clars en el trasllat de l'entitat des de la Casa Provincial dels jesuïtes a les dependències de Balmaesiana a mitjans del decenni de 1950.

¹²¹⁰ El director de *Cristiandad* era Fernando Serrano Misas. Canals Vidal formà part del consell de redacció des dels seus inicis (l'any 1945) i també hi participaren molt activament Jaime Bofill Bofill, Juan Roig Gironella i Eustaquio Guerrero. Tots cinc foren membres de l'AMP (Asociación Menéndez Pelayo 1959).

¹²¹¹ Diversos autors 1958; Freixa Pedrals 1954.

¹²¹² de Haro 1958.

membres de l'AMP entre les seves col·laboracions. Entre ells hi trobaríem Antoni Prevosti¹²¹³.

També fou nombrosa la pertinença a organitzacions o associacions de catòlics, com l'ACNP i Acción Católica, però sobretot a l'Opus Dei, de diversos membres i promotors de l'AMP. Membres rellevants de la institució d'Escrivà de Balaguer formaren part de l'AMP, entre el quals, almenys quatre membres de la Junta Nacional: Rafael Balbín Lucas, Ángel González Álvarez, Antonio Millán Puelles i Vicente Rodríguez Casado¹²¹⁴. És plausible pensar, com s'ha argumentat convincentment en relació a la influència d'Albareda en l'organització de la ciència del CSIC¹²¹⁵, que aquesta pertinença a l'Opus imprimís en l'AMP, a través d'aquests membres, un ideari i una manera d'actuar que conferia gran pes a les relacions personals, a les xarxes socials, a l'excel·lència en la professió, al respecte per la jerarquia i a l'obediència, en especial al magisteri eclesiàstic. De ben segur, aquest marc disciplinari influí en les bases i activitats de l'AMP i, al seu torn, en el projecte de ciència que volien implantar.

Malgrat molts dels membres eren explícitament monàrquics i pertanyien a associacions que defensaven la restauració d'una monarquia tradicionalista i catòlica, el Reglamento de l'associació ometia les referències a models d'estat i el discurs se centrava en aconseguir una cultura i una educació en el si dels valors i els preceptes dictats pel magisteri eclesiàstic. A través d'aquest discurs més “despolititzat” i més “evangelitzant”, es pretenia, però, el mateix objectiu que havia perseguit i perseguia la Generación del 48 amb missatges i accions més explícites al respecte: la perpetuació i institucionalització definitiva dels principis del Movimiento que havien portat al “18 de julio”, a través de la restauració d'una monarquia tradicionalista i catòlica¹²¹⁶. No en va, dins l'AMP, i en la seva cúpula, trobem representants d'aquella elit

¹²¹³ Prevosti Pelegrín 1973.

¹²¹⁴ Entre ells, Vicente Rodríguez Casado, Rafael Calvo Serer, Florentino Pérez Embid, Víctor García Hoz, Álvaro d'Ors, Rafael Balbín Lucas, Antonio Millán Puelles, Jesús Arellano, Rafael Benítez Claros, Enrique Gutiérrez Ríos, Vicente Palacio Atard, Roberto Saumells o Andrés Vázquez de Prada. Dins de l'AMP hi hagué també diversos simpatitzants d'aquesta organització com Ángel González Álvarez, Fernández de la Mora o Vicente Marrero. Entre els col·laboradors i pròxims a l'AMP hi havia també personatges rellevants de la institució religiosa: Pániker, Raimundo Eulogio Palacios, Leopoldo Roquer, Ramon, Ponz Piedrafita i Enrique Gutiérrez Ríos. Alguns d'ells participarien activament en algunes des activitats més rellevants que dugué a terme la AMP.

¹²¹⁵ Malet 2009.

¹²¹⁶ Veure apartat “L'AMP apolítica?”.

intel·lectual que Calvo Serer confiava que havia de guiar Espanya cap aquest objectiu, solucionant-ne els problemes que arrossegava. La majoria d'ells constaven llistats com a representants i seguidors de la Tercera Fuerza a la que Calvo al·ludia en l'article de l'*Écris*, el 1953¹²¹⁷.

L'AMP i el projecte monàrquic

Malgrat els objectius explicitats al “Reglamento” de l'AMP no incloïen la restauració de la monarquia, l'associació tenia un marcat caràcter restauracionista¹²¹⁸. La majoria dels membres fundadors i de la Junta Nacional de l'AMP, així com molts socis, compartien la causa a favor de la restauració monàrquica. Alguns eren juanistes, altres carlistes, però coincidien en la voluntat de restauració del sistema monàrquic catòlic tradicional per assegurar la continuïtat i manteniment dels principis de la Cruzada i en la conclusió que, en aquells moments, la monarquia borbònica constituïa l'única opció possible.

El prehistoriador Martín Almagro Basch¹²¹⁹, membre de l'AMP, s'havia vinculat als monàrquics d'*Acción Espanyola* des de 1937, i havia arribat a assolir un vincle estret amb Vegas Latapié, membre molt pròxim a l'AMP, representant del príncep Joan de

¹²¹⁷ Veure apartat “La pèrdua d'*Arbor*”. En la llista que proporciona Raja dels membres i seguidors de la Tercera Fuerza basant-se en l'esmentat article de Calvo a *Écris*, hi trobem una aclaparadora majoria de membres de l'AMP: ““Tercera Fuerza” eran: Calvo Serer [AMP], Pemán [AMP], de la Mora [AMP], Pemartín, Antonio Garrigues, López-Amo, Vigón [AMP]. Los seguidores son: Palacio Atard [AMP], López-Ibor, Antonio Fontán, José Luis Pinillos y Antonio Millán Puelles [AMP], José Luis Vázquez Doderó [AMP], Roberto Saumells [AMP], Salvador Pons, Vicente Marrero [AMP], Rafael Gamba y Álvaro d'Ors [AMP], todos apoyados por los jesuitas de Razón y Fe [alguns, com Eustaquio Guerrero, AMP]” (Raja Vich 2010:374). Per a una reflexió sobre el discurs apolític de l'AMP veure l'apartat “L'AMP apolítica?”.

¹²¹⁸ Un dels interessos més poderosos i transversals que unia tot aquest grup d'intel·lectuals, empresaris, polítics i científics del franquisme fou el projecte de restauració monàrquica. En les seves llistes hi trobem diversos membres de l'AMP com Gonzalo fernández de la Mora, Florentino Pérez Embid, Jorge Vigón, Rafael Calvo Serer i Antonio Millán-Puelles, la majoria d'ells estretament vinculats al Grupo *Arbor* (Díaz Nieva 2002).

¹²¹⁹ Martín Almagro Basch (1911-1984). Deixeble d'Hugo Obermeier, seria professor d'història de la Universitat de Barcelona des de 1940 i catedràtic des del 1943. També fou director del Museo Arqueológico de Barcelona. L'any 1968 seria nomenat director del Museo Arqueológico Nacional de España, càrrec que ocupà fins el 1981. Durant la Guerra Civil fou membre del Servicio de Prensa y Propaganda de Falange, treballà al diari *Arriba España* de San Sebastián i dirigí el diari *Hierro*, òrgan de Falange a Bilbao. L'abril de 1937, es vinculà als monàrquics d'*Acción Española* d'Eugenio Vegas Latapié. Medeiros descriu com un factor important que consolidà la situació d'Almagro Basch ràpidament a Barcelona el fet que gaudí del recolzament de significatius membres monàrquics des de la Diputació de Barcelona. Acabada la guerra, Almagro Basch participà en les tertúlies de Cultura España, que també solia freqüentar el futur membre de l'AMP Jorge Vigón (i altres afins com Eugenio Vegas Latapié o Juan José López Ibor). Fou director de la missió arqueològica espanyola a Nùbia, enviada per la UNESCO (Corbí 2009; Gracia Alonso 2011, 2012; Medeiros Martín 2012).

Borbó a Espanya, a qui havia amagat a Empúries en el seu camí a l'exili el 1942 fins que pogué creuar la frontera. A partir d'aleshores li faria d'enllaç amb altres monàrquics que s'havien quedat a Espanya¹²²⁰.

Més enllà de les anècdotes o afinitats personals, diversos membres de l'AMP formarien part de (o simpatitzarien amb) agrupacions dedicades activament a la lluita per la restauració monàrquica. De Miquel Crusafont se'n pot deduir l'afinitat amb Acció Monàrquica Catalana per la presència de cartes circulars d'aquest col·lectiu al seu fons personal¹²²¹. I diversos membres de l'AMP formaven o formarien part del Consejo Privado de Juan de Borbón¹²²²: Florentino Pérez Embid, Jorge Vigón, Rafael Calvo Serer, Antonio Millán-Puelles, Gonzalo Fernández de la Mora o José Luís Vázquez Doderó. Membres molt pròxims a l'AMP com Eugenio Vegas Latapié, Rafael Gamba o J.J. López Ibor, també en formaven part. Seria justament un membre de l'AMP qui presidiria aquesta entitat entre 1960 i 1964, José María Pemán.

4.4.6. L'evolucionisme com a nexa d'unió de l'AMP

Dins l'AMP s'hi reuniren diversos grups d'intel·lectuals espanyols, tots ells conservadors, la majoria d'ells monàrquics i afins als ideals de la Generación del 48. Com hem vist, personatges molt implicats amb aquesta, alguns d'ells membres fundadors de l'associació, i fins i tot el seu president, foren científics que no apareixen en la historiografia existent, abundant i exhaustiva, sobre aquesta facció del franquisme. Alguns exemples en són els membres de l'Escola Antropològica de Barcelona, el rector i secretari (i altres científics) de la Universitat de Barcelona o els representants de l'Escola tomista de Barcelona. Això ha fet més sorprenent el descobriment de l'AMP i obliga a reflexionar sobre els vincles previs entre aquests grups que actuaren plegats per una causa ideològica i política comuna, però que apareixen desvinculats en la historiografia. Quina connexió hi havia? Quins foren els punts de contacte, de reunió, on es conegueren, decidiren agrupar-se i fundar l'AMP?

Al llarg de la tesi s'han anat apuntant aquells espais de trobada que s'han anat detectant en les fonts, com la relació entre el Grupo *Arbor* a Madrid i la redacció de la

¹²²⁰ Medeiros Martín 2012.

¹²²¹ Acció Monàrquica Catalana 1968a, 1968b.

¹²²² La causa juanista fracassà quan Juan Carles fou designat per Franco com al seu successor a títol de rei el Juliol de 1969. El Consejo privado y el Secretariado político van ser dissolts.

revista a Barcelona, on hi havia un bon nombre dels científics que s'implicarien activament amb l'AMP. En aquest apartat s'intenta fer una compilació coherent dels punts de confluència entre els promotors del "projecte *Arbor*" i els sectors que trobem units a l'AMP - però desvinculats a la literatura - sota la hipòtesi que la preocupació per l'evolucionisme, i la creació d'espais de debat sobre aquest, fou un factor de confluència important. Ja hem vist l'interès del Grupo *Arbor* pel tema de l'evolucionisme. Interès que influí en la configuració de l'ideari i objectius de l'AMP. Com veurem, aquest interès era compartit per altres sectors que l'AMP agrupà, i oferí un nexa d'unió, un estímul de contacte, entre ells.

Les reunions dels Pirineus

Un dels espais de trobada de la secció més humanística i la secció més científica de l'AMP, entre ells els integrants de l'Escola Antropològica de Barcelona i altres científics catalans, el constituïrien els Congresos Internacionales de Estudios Pirenaicos. Allí es reuniren historiadors, prehistoriadors, antropòlegs, documentalistes, arxivers, folkloristes, filòlegs, arqueòlegs, paleontòlegs, ecòlegs i biòlegs, entre altres, espanyols i francesos sobretot, però també d'altres nacionalitats¹²²³. Estaven organitzats per l'Instituto de Estudios Pirenaicos, de caràcter interdisciplinari i transpirinenc, promogut, impulsat i coordinat per Albareda¹²²⁴. Segons Gutiérrez Ríos¹²²⁵, un dels principals deixebles d'Albareda, Albareda endegà l'Institut inspirat per les seves reflexions juvenils sobre la unitat de les ciències, objectiu que compartia l'ideari de l'AMP¹²²⁶. El zoòleg Enrique Balcells, fundador i director del Centro Pirenaico de Biología Experimental, per encàrrec d'Albareda, seria director de l'Institut a la mort d'aquest¹²²⁷. El grau d'implicació d'Enrique

¹²²³ Al III Congreso s'hi inscriviren 252 participants de diversos països (Los Sitios de Gerona 1958).

¹²²⁴ L'Instituto de Estudios Pirenaicos del CSIC, fundat l'any 1942 a Jaca, sota el nom d'Estación de Estudios Pirenaicos, es fundà des dels seus inicis amb l'objectiu d'estudiar la regió amb una orientació multidisciplinària (geologia, geografia, biologia, climatologia, etnografia, filologia, dret, prehistòria...). La seva revista, "Pirineos", és una de les més antigues del CSIC (1945). L'any 1963, el CSIC creà a Jaca el Centro Pirenaico de Biología Experimental amb orientació ecològica. L'institut estava dirigit pel catedràtic de Geologia de la Universidad de Barcelona, Luis Solé Sabarís.

¹²²⁵ Veure nota 255. Gutiérrez Ríos també estaria vinculat al projecte de l'Instituto de Estudios Pirenaicos (El Pirineo Aragonés 1967).

¹²²⁶ Balcells 1981:16.

¹²²⁷ Enrique Balcells Rocamora (1922-2007) seria un dels zoòlegs més destacats de l'Estat Espanyol després de la Guerra civil. Investigador científic del CSIC des de 1957, seria professor de Fisiologia Animal de la Universitat de Barcelona. Membre o pròxim a l'Opus Dei, seria professor de la Universitat de Navarra (1967-1971), creador del centro Pirenaico de Biología Experimental per

Balcells amb l'AMP no s'ha pogut establir del cert, però hi ha constància que assistí a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet, activitat que organitzà l'AMP per construir un discurs sobre l'origen de la vida i l'evolució d'acord amb el seu ideari, de les quals s'ocupa el capítol següent¹²²⁸.

En el III Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, que tingué lloc el setembre de 1958, hi participaren diversos membres de l'AMP. La Circular 5 se'n féu ressò a la secció d'“Actividades de nuestros asociados”, com sempre feia amb aquelles activitats dels socis que contribuïen a l'ideari de l'associació¹²²⁹. En aquell institut, que pretenia reunir les diverses branques del saber, l'estudi de la natura es trobava amb l'estudi de l'home. Com explica Balcells, hi tingueren lloc discussions sobre creacionisme, evolucionisme, lamarckisme i darwinisme malgrat aquests temes no apareguessin com a objectiu explícit de la institució de cara al públic general¹²³⁰. Aquest centre proporcionà fons per excavacions prehistòriques en terreny pirenaic¹²³¹ i apareixia com a coorganitzador dels Cursos de Paleontología de Sabadell de què ja hem parlat, impulsats per Miquel Crusafont, on es parlà profusament d'evolucionisme en un context acadèmic, entre experts internacionals¹²³².

L'Escola Tomista de Barcelona

Un altre exemple de la funció connectora que exercí el tema o “problema del evolucionismo” entre diferents esferes de la intel·lectualitat reunida a l'AMP, en especial entre sectors humanístics i sectors científics, el trobem en l'Escola Tomista de Barcelona¹²³³. El tomisme s'havia restablert a les càtedres universitàries després de la Guerra Civil i un dels temes als quals es dedicava era a la filosofia de la naturalesa. Des del tomisme, es pretenien combatre les corrents més representatives de la

encàrrec d'Albareda i director de l'Instituto de Estudios Pirenaicos a la mort d'aquest (Balcells 1981:15).

¹²²⁸ Bartina 1960b:89.

¹²²⁹ Foren els antropòlegs Santiago Alcobé (membre fundador de l'AMP), Miguel Fusté Ara i José Pons Rosell, el prehistoriador Martín Almagro Basch, el folklorista i musicòleg Arcadio Larrea Palacín (secretari tècnic de l'AMP), el filòleg Francisco Marsá Gómez, l'historiador i numismàtic Felipe Mateu Llopis i Miquel Crusafont. De la majoria ja n'hem parlat i d'alguns d'ells en parlarem més endavant (Asociación Menéndez Pelayo 1958c; Balcells 1979:14; Los Sitios de Gerona 1958).

¹²³⁰ Balcells 1981:15.

¹²³¹ Díaz-Andreu 2014:14.

¹²³² Veure apartat “Els Cursos Internacionales de Paleontología de Sabadell”.

¹²³³ Sobre l'Escola tomista de Barcelona i bibliografia al respecte, veure: Forment Giralt 1998:47-54. Per a informació sobre els seus integrants, veure: Díaz Díaz 1998.

modernitat: agnosticisme, ateisme, materialisme i positivisme¹²³⁴, en l'auge i difusió de les quals ja hem vist que es donava un elevat grau de responsabilitat a l'evolucionisme.

Cal pensar que dintre de l'AMP es trobaven figures molt rellevants del tomisme espanyol com el dominic Santiago Ramírez¹²³⁵, considerat una de les màximes figures de la neoescolàstica espanyola, o González Álvarez i Millán Puelles, tots dos membres de la Junta Nacional de l'AMP, destacats components del grup nombrós de seglars que contribuï al renaixement escolàstic durant el franquisme¹²³⁶.

Aplegada al voltant de la càtedra de Metafísica de la Universitat de Barcelona, l'Escola Tomista de Barcelona estigué constituïda per un grup de laics, la majoria professors d'universitats civils, estatals i privades, instituts de batxillerat, professors d'ensenyament mitjà i de formació professional. Propers a l'integrisme catòlic, l'AMP hi tingué una presència important: els dos personatges més rellevants d'aquesta escola foren dos membres de l'AMP, Jaime Bofill Bofill i Francisco Canals Vidal. Bofill¹²³⁷, catedràtic de Metafísica de la Universitat de Barcelona des de 1951, era deixeble del pare Orlandis, fundador de l'Schola Cordis Iesu, escola al voltant de la qual s'organitzà aquest grup a partir de 1940¹²³⁸.

Quan morí Bofill, el 1965, continuaria el lideratge de l'AMP dins l'Escola Tomista de Barcelona: el substituiria a la càtedra un altre membre de l'associació, l'integrista i carlí Francisco Canals Vidal¹²³⁹, doctor en Dret, Filosofia i Teologia, també membre de la Schola Cordis Iesu. En línia amb el reglamento de l'AMP, Canals mostrà sempre un especial interès en què els seus deixebles ocupessin llocs a l'ensenyament públic i fou ell qui més insistí a definir el seu nucli com a Escola tomista de Barcelona. La pròpia revista *Cristiandad*, òrgan de difusió de l'Schola Cordis Iesu,

¹²³⁴ Forment Giralt 1998:33.

¹²³⁵ Veure nota 239.

¹²³⁶ Segons l'historiador jesuïta Quintín Aldea, citat en: Villagrasa 2005b:222. Veure també: Forment Giralt 1998.

¹²³⁷ Veure nota 262.

¹²³⁸ Veure nota 1209.

¹²³⁹ Francisco Canals Vidal (1922-2009), filòsof i teòleg, professor de Filosofia de la Universitat de Barcelona des de 1949, fou Profesor Encargado de Teoría del Conocimiento a la Universidad de Barcelona (1956-1966), catedràtic de Filosofia de l'institut "Jaime Balmes" de Barcelona (1958-1967), i catedràtic de Metafísica (Ontología y Teodicea), des de 1967 fins 1988. Tomista de reconeixement, estigué vinculat a l'Escola Tomista de Barcelona. Membre de l'Schola Cordis Iesu, formà part del Consell Directiu de la revista del grup, *Cristiandad* (ABC 1958d) (veure notes 1209 i 1210).

seria fundada i promoguda, entre altres, per l'enginyer Enrique Freixa Pedrals, membre de l'AMP.

Cristiandad, en el seu article fundacional, es presentà com un revista per la lluita contra el naturalisme, que considerava un dels causants de la crisi en què la humanitat es trobava: el naturalisme era, en totes les seves formes, el “primer enemic que *Cristiandad* viene a combatir”. Segons la revista, una concepció sobrenatural de la vida era “necessària” per a restablir l'ordre en la societat¹²⁴⁰. En aquesta línia de pensament es trobaven també diversos membres de l'AMP, a qui els preocupaven en especial conceptes com el finalisme versus el materialisme i el positivisme, la transcendència versus la immanència, la mutabilitat i la immutabilitat, i es declaraven partidaris d'una concepció finalista, teista i transcendent de la naturalesa.

Sobre aquests temes havien escrit i dissertat diversos membres de l'AMP com Juan Casals Stocker¹²⁴¹, nascut a Sevilla, professor agregat de filosofia d'ensenyament mitjà i secretari de la revista *Convivium* de la Universitat de Barcelona, dirigida per Jaime Bofill Bofill i anunciada, l'any 1957, com l'única revista de filosofia editada per personal d'una universitat espanyola¹²⁴². Roberto Saumells, catedràtic de Filosofia de la Naturaleza; o Millán Puelles catedràtic de Fundamentos de Filosofía, que havia pretès explícitament unir tradició tomista i modernitat¹²⁴³. Roig Gironella, i membre fundador de l'AMP, col·laborador de *Cristiandad* i director de la revista *Espíritu*, per

¹²⁴⁰ *Cristiandad* 1943.

¹²⁴¹ Juan Casals Stocker apareix com a nou soci de l'AMP a la Circular 4. Havia tractat temes com la concepció científica del món, la lògica de la ciència, el rol de la filosofia en discernir què és ciència i què no i l'elaboració d'un llenguatge comú a totes les ciències (Casals Stocker 1955). Roig Gironella, per exemple, manifestà constant preocupació pels corrents de la filosofia moderna amb una crítica a l'immanentisme i les múltiples formes de neopositivisme en la filosofia de les ciències. En obres com “Sentido y alcance de la obra de Teilhard de Chardin según sus escritos”, publicada a *Verbo*, Roig tractava aquests temes en relació a la controvertida obra del paleontòleg jesuïta francès (Roig Gironella 1964).

¹²⁴² *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 1957:291+i, 506.

¹²⁴³ Ronzón, cita Millán Puelles i Ángel González Álvarez (catedràtics de Metafísica i membres de la Junta Nacional de la AMP), i el P. Santiago Ramírez (professor de filosofia i erudit tomista, soci de l'AMP), entre els integrants d'un grup de personatges amb actitud semblant davant la ciència durant el franquisme i amb influència considerable degut a la seva posició com a professors i de control dels principals òrgans de “poder científic” en aquella etapa (CSIC, revistes, societats...). Ronzón els defineix com un grup rigorós i estricte dins del neotomisme nacional (Ronzón 1983:20). Segons explica Ronzón, la neoescolàstica tractà de defensar la base ideològica del franquisme davant dels atacs racionalistes i davant el materialisme i positivisme científicista. Però la ciència en si quedava protegida sota la concepció tomista: la naturalesa era divina i per tant fe i raó no podien oposar-se, tret de quan la ciència estava equivocada, era manipulada o bé no actuava “rectamente”. En aquest sentit, entren en joc personatges com Eustaquio Guerrero, Juan Roig Gironella i Francisco Canals, tots tres membres destacats de l'AMP, i l'escola tomista de Barcelona.

exemple, manifestava una gran preocupació pels corrents de la filosofia moderna amb una crítica a l'immanentisme i les múltiples formes de neopositivisme en la filosofia de les ciències¹²⁴⁴.

Tots aquests conceptes tenien molt a veure amb la teoria de l'evolució. En aquest sentit, un dels temes que generà un debat intens dins la xarxa de l'AMP fou el debat sobre l'obra de Teilhard de Chardin, exponent, com ja hem dit, de la *Nouvelle Théologie*, controvertit dins els cercles eclesiàstics espanyols i estrangers.¹²⁴⁵ El pare Roig Gironella escriuria sobre ell a la revista *Verbo*¹²⁴⁶, com hem vist òrgan de difusió d'Amigos de la Ciudad Católica impulsada per membres de l'AMP, així com també ho faria el pare Eustaquio Guerrero, membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP i redactor de la revista jesuïta *Razón y Fe*, qui també donaria conferències sobre el tema a l'Institut Balmesiana¹²⁴⁷, com ja hem dit, fundat i dirigit per Roig Gironella. Sebastià Bartina, jesuïta catedràtic de Sagrada Escriptura de la Facultat de Teologia de Sant Cugat del Vallès, i també membre de l'AMP, donaria conferències i publicaria diverses obres sobre el transformisme i els orígens de l'home, moltes d'elles publicades per la revista *Espíritu*, òrgan difusor de l'Instituto Filosófico de Balmesiana, o pel propi Instituto, on foren dictades¹²⁴⁸.

Roig Gironella prologà la primera edició de la publicació d'aquestes conferències de Bartina. En el pròleg admetia: “a tantos como nos preguntan qué hay sobre el estado

¹²⁴⁴ Al voltant d'aquests temes construïen “La inseguridad del hombre moderno en la problemática del pensamiento) (Roig Gironella 1965, article prèviament publicat a *Espíritu* (51)).

¹²⁴⁵ Mentre Cursafont es convertia en el màxim divulgador de Teilhard de Chardin a Espanya, i diversos paleontòlegs espanyols secundaven les seves idees, la revista *Espíritu* es manifestava en contra de la difusió de la seva obra: “Se están editando en España los escritos del P. Teilhard de Chardin. SI. Sin duda será de no poco interés para nuestros lectores saber que estos escritos fueron rechazados por la censura de la Compañía de Jesús. Más aún, la publicación de estas obras póstumas, que en vida de su autor no obtuvieron la licencia de publicación, se ha hecho ahora contra la voluntad expresa de los superiores de la Compañía de Jesús, los cuales han hecho todo lo posible para que no se publiquen, sin poder conseguirlo” (*Espíritu* 1958b).

¹²⁴⁶ “Sentido y alcance de la obra de Teilhard de Chardin según sus críticos”, també publicada a *Espíritu* (Roig Gironella 1964).

¹²⁴⁷ Guerrero 1969. Quant a les conferències, veure capítol següent.

¹²⁴⁸ Bartina realitzà diverses conferències sobre evolucionisme, origen de l'home, i la seva relació amb la teologia i la filosofia. Dues de les que adreçaren més directament el tema foren les següents: “El transformismo, hoy”, el 25 de febrer de 1955, i “El poligenismo”, l'1 de març de 1955, realitzades a l'Institut Balmesiana (Bartina 1963:Prólogo a la primera edición). Aquestes conferències foren l'origen de partida de diverses publicacions i llibres d'èxit editorial (Bartina 1955a, 1955b, 1955c, 1963). Bartina també publicaria sobre el tema a la revista jesuïta d'alta divulgació de científica *Ibérica* (Bartina 1956) on, al seu torn, seria ressenyat el seu llibre més conegut sobre la qüestió, “Hacia los orígenes del hombre” (*Ibérica* 1956).

del transformismo en la ciencia de hoy, hemos de darles una respuesta”¹²⁴⁹. La posició respecte de l’evolucionisme que recollia el llibre de Bartina era la següent:

La evolución materialística cada vez se hace más insostenible, por estar contra el finalismo teleológico y la naturaleza espiritual del alma.

Luego, si se ha de admitir alguna evolución, ésta ha de ser teística (...) Resumiendo todos los datos y sopesando pros y contras se ha de afirmar que el transformismo antropológico en el campo de la paleontología queda todavía hipotético.”¹²⁵⁰

Per altra banda, el llibre advocava per una versió finalista de l’evolució presentant-la com la més avalada per la ciència:

Hoy, no pocos científicos, al menos entre los occidentales, admiten consecuentemente una tendencia finalista en el desarrollo de las formas. Efectivamente, los últimos descubrimientos, de modo particular los realizados en el sector de las estructuras vivientes, van demostrando la existencia de leyes en los fenómenos vitales, donde el simple azar queda excluido, aun por el mismo cálculo de probabilidades.”¹²⁵¹

La primera edició s’esgotà poc temps després d’aparèixer, en menys temps del previst. El tema de l’evolucionisme, en sectors filosòfics i religiosos, es percebia -o es presentava - com un problema urgent. I seguiria essent així durant temps: la segona edició del llibre, publicada l’any 1963, en parlava com un dels interrogants que “acucian a la humanidad”. Sortiria a la llum com a resposta a una “una exigencia de amplios sectores culturales” que hi “inducía persistentemente”. Es mostraven conscients que el gran “interés que despierta hoy en los ambientes culturales de todo el mundo” el tema de l’evolucionisme els urgia a oferir un discurs informat i congruent amb els avenços científics del moment¹²⁵².

Així, aquest debat traspassà l’àmbit de la discussió filosòfica de la neoescolàstica erigint-se com un pont entre aquest àmbit i el científic. El pare Bartina discutiria sobre el seu llibre amb científics com Miquel Crusafont (al qual citava en l’obra) qui, al seu torn, el comentaria amb l’escolapi Francesc Cubells, professor de Filosofia del

¹²⁴⁹ Bartina 1963:Prólogo a la primera edición, de Roig Gironella (1955).

¹²⁵⁰ Bartina 1963:29-30.

¹²⁵¹ Bartina 1963, en: Loring 2004:120. El llibre es dividia en dues parts: el transformismo (el transformismo y la filosofía, el transformismo y las ciencias naturales, el transformismo y la teología) y el poligenismo (el poligenismo y las fuentes de la revelación, el poligenismo y las ciencias, el poligenismo y la filosofía, el poligenismo y la encíclica “Humani generis”).

¹²⁵² Bartina 1963:Prólogo a la primera edición.

Colegio Central de escuelas Pías a Irache (Navarra)¹²⁵³. El paleontòleg de Sabadell també sotmetria els seus propis escrits a judici dels seus col·legues més versats en filosofia i teologia, com els paleontòlegs jesuïtes Emilano Aguirre i Pedro Juan Azpeitia, el mateix Cubells o el pare Alejandro Díez Macho. Díez Macho, que seria vicepresident de l'AMP i director tècnic de l'Enciclopedia de la Biblia juntament amb Bartina, s'adreçava per carta a Crusafont, el novembre de 1953, amb aquestes paraules: “Ni que decir tiene que espero con grandes ansias su libro sobre la Evolución y sus relaciones con los problemas religiosos.”¹²⁵⁴

La discussió filosòfica i científica sobre l'evolució connectava els professionals de cada àmbit. Díez recomanava un teòleg a Crusafont perquè hi debatés les qüestions dogmàtiques: “Cuando lo haya terminado, discuta con el teólogo de la Colección, R.P. Antonio Pacios (Rosellón, 175; Barcelona), el problema teológico conexo con el científico”. La “Colección” a la que feia referència era la col·lecció “Problemática Religiosa Contemporánea”. I el teòleg, Antonio Pacios, seria membre fundador de l'AMP. La missiva li recordava el nom i adreça de l'editor, en una clara invitació a publicar amb ells: “Ya sabe la dirección de nuestro editor, Sr. Julio Guerrero, Ediciones “Studium”, Bailén, 19, Madrid.” Era l'editorial on Eustaquio Guerrero publicaria el seu llibre sobre Teilhard de Chardin abans mencionat.

Aquests exemples al voltant de l'Escola Tomista de Barcelona, denotaven una preocupació evident, i molt paral·lela, a la que hem observat en la Generación del 48 en relació als canvis que podien comportar certes interpretacions de la natura que circulaven cada cop de manera més àmplia, en particular pel tema de l'evolucionisme. Interpretacions que estaven molt relacionades amb el desenvolupament de la ciència i que podien afectar, no només una concepció filosòfica del món, sinó tot un esquema d'estat, de societat i de convivència, justament el que ells defensaven.

Més enllà d'això, aquests exemples mostren també la profusa circulació dels membres de l'AMP i de les seves idees d'uns mitjans a uns altres de la pròpia xarxa, amb mencions i elogis creuats: Roig Gironella publicava a *Verbo*, Bartina a *Espíritu* i amb l'*Instituto Filosófico de Balmesiana*, Guerrero amb l'editor de Díez Macho, el mateix

¹²⁵³ Veure nota 777.

¹²⁵⁴ No sabem quin era el llibre al qual es referia Díez. Potser era *Evolución y Ascensión*, que finalment publicaria, set anys més tard, amb l'editorial Taurus, la principal editora de les traduccions de les obres de Teilhard de Chardin (Crusafont 1960).

que li recomanava a Crusafont per a un llibre sobre Evolució. En el mateix número on la revista *Espíritu* anunciava i alabava el naixement de l'AMP, llistant-ne els objectius i activitats dels seus membres, i es queixava de la publicació a Espanya de les obres de Teilhard de Chardin malgrat la censura, també s'hi anunciava l'aparició de la revista "El cruzado español", dirigida per Oriol Cuffi Canadell, membre de l'AMP.¹²⁵⁵ Seria la revista *Espíritu* que es faria ressò del naixement de l'AMP i la presentaria com una associació d'intel·lectuals catòlics que agrupa "a insignes personalidades de la cultura española"¹²⁵⁶.

4.4.7. Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics

L'AMP gaudia de contactes internacionals gràcies als viatges de què havien gaudit diversos dels seus membres pensionats com a "ambaixadors culturals" per la Junta de Relaciones Culturales, com hem vist. A més, els contactes i col·laboracions professionals dels seus socis més enllà de les fronteres també eren abundants. Un exemple clar de xarxa professional internacional que hem tractat el constituïa Crusafont. Però més enllà dels contactes establerts a nivell personal dels seus membres, l'associació col·laborava amb institucions i projectes internacionals amb fins semblants als de l'AMP. Aquestes col·laboracions ja s'havien anat forjant en els temps d'*Arbor*, i ajudaren a conformar, legitimar i recolzar el projecte de l'AMP. En les agendes d'aquestes institucions, l'evolucionisme també hi ocupava un lloc rellevant.

Una d'aquestes institucions era la Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im Katholischen Deutschland (Societat Gorres per a la cura de la ciència en l'Alemanya Catòlica). Aquesta societat constituí un nucli importat d'internacionalització del projecte de l'AMP i d'establiment de vincles internacionals. La Görres era una institució alemanya, fundada l'any 1876, que pretenia la unió dels científics catòlics per contrarestar la creixent secularització de la societat. Amb una agenda semblant a la del Grupo *Arbor* en aquest aspecte, pretenia promocionar (perquè a Alemanya no podia imposar) una ciència catòlica; una ciència que des dels mètodes més purament científics se sostingués amb principis cristians. Com els homes d'*Arbor*, partien de la

¹²⁵⁵ *Espíritu* 1958c.

¹²⁵⁶ *Espíritu* 1958a.

premissa que la ciència mai no podria contradir la fe¹²⁵⁷. Aquesta societat creà instituts en diverses ciutats europees, entre elles Espanya¹²⁵⁸.

L'Institut Görres espanyol, destruït durant la Guerra Civil, ressorgí l'any 1951 i s'establí inicialment en un edifici del CSIC sota la direcció de Hans Juretschke¹²⁵⁹, home del nucli del Grupo *Arbor*. Homes vinculats al Grupo *Arbor* o a la futura AMP com el propi Hans Juretschke, Felipe Mateu Llopis, Santiago Alcobé, Vicente Palacio Atard i l'historiador i sacerdot Pascual Galindo (1892-1990) hi participaren activament¹²⁶⁰. Un dels objectius de l'Institut Görres a Espanya era la identificació de treballs espanyols sobre temes interessants per a l'Institut, per tal de fer-los accessibles a la comunitat científica alemanya. També pretenien plantejar vies de recerca científiques d'acord amb els seus interessos, conjuntament amb els investigadors espanyols. Els resultats d'aquests treballs es difonien a través de les publicacions de la Societat, com la col·lecció “Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft”, on publicaren tots els noms citats més amunt. A Santiago Alcobé, membre fundador de l'AMP, se li encarregà un treball sobre l'home fòssil a Espanya¹²⁶¹. L'Institut Görres espanyol havia acollit, abans de la Guerra Civil, personalitats tan importants per al tema que ens acull com Hugo Obermeier¹²⁶².

¹²⁵⁷ Sandra Rebok escriu: “La Sociedad Görres entendía por “ciencia católica” “la ciencia de los eruditos católicos que en todas las cuestiones puramente científicas no conocen otras reglas que las de los procedimientos científicos en general”. No obstante, “creía a pies juntillas en el principio de que no hay con tradición posible entre fe y conocimiento”” (Rebok 2011:174-75).

¹²⁵⁸ Els fins de la Societat Görres i els de l'AMP tal i com apareixen a les bases de cadascuna són extremadament semblants: “Esta sociedad tenía como objetivo una defensa decidida de los valores de la tradición católica en las ciencias y un fortalecimiento de la posición de los intelectuales católicos. Mediante la intervención de esta sociedad, se intentó ayudar a la ciencia católica a lograr un mayor prestigio e influencia, hacer avanzar la investigación científica desde una perspectiva católica y apoyar a los intelectuales católicos en sus proyectos científicos” (Rebok 2011:174).

¹²⁵⁹ L'any 1949 es reobria la Societat a Alemanya després de ser prohibida durant la guerra. L'any 1953 l'Institut Görres espanyol es va establir en un edifici del CSIC. La inauguració oficial de l'Institut a la seva nova seu va tenir lloc l'agost de 1955 (Aldea 1974).

¹²⁶⁰ Els seus noms apareixen a : la colecció “Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft” (Diversos autors 2004). Otros objetivos eran la búsqueda de trabajos españoles sobre temas que interesaban al Instituto, para así hacerlos accesibles a la comunidad científica alemana, y el planteamiento de nuevas metas científicas junto con investigadores españoles. Los resultados de tales trabajos se dieron a conocer en las publicaciones de la Sociedad, que aparecían de continuo: la colección “Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft” Spanische Forschungen der Görres-Gesellschaft”.

¹²⁶¹ El títol era: “Der fossile Mensch Spaniens”, 1955 (Diversos autors 2004:5).

¹²⁶² Veure notes 430 i 1219. També n'havia format part Donoso Cortés, del qual es proclamaven seguidors el homes del Grupo *Arbor* (Diversos autors 2004).

La Görres tenia vincles amb la Universitat de Barcelona, amb la Fundació Bosch y Cardellach, amb la Fundació Balmesiana, amb el CSIC i l'Opus Dei, a través de personatges tan rellevants com Calvo Serer, Raimundo Pániker i José María Albareda¹²⁶³. Otto Hahn, de l'Institut Max Planck de Berlin, premi Nobel de Química l'any 1944, simpatitzava també amb la institució¹²⁶⁴. També eren membres de la Fundació Görres el filòsof Dominique Dubarle¹²⁶⁵ i el zoòleg i paleontòleg Josef Kálin¹²⁶⁶, amb vincles estrets amb el Grupo *Arbor*. Tots dos participaren, junt amb diversos homes d'*Arbor*, a la sessió sobre evolucionisme del Congreso de Apologética de Barcelona, el 1949. Dubarle col·laborà en la construcció de l'ideal de ciència i de l'intel·lectual catòlic a les pàgines de la revista quan el grup de Serer i Embid la controlà. Josef Kálin era membre del cercle de paleontòlegs de Miquel Crusafont¹²⁶⁷. Ell fou un dels tres autors estrangers convidats a participar al monogràfic d'*Arbor* sobre evolució biològica.

Un any abans del monogràfic, l'any 1950, Kálin havia participat al 21è congrés mundial de *Pax Romana*¹²⁶⁸ amb una ponència titulada “Sur l'origine de l'homme”¹²⁶⁹. Per aquelles dates, amb *Pax Romana* hi col·laboraven molts futurs membres de l'AMP: almenys catorze es trobaven com a participants en diferents qualitats en el XIX Congrés Mundial de *Pax Romana*, celebrat a Espanya el 1946¹²⁷⁰.

¹²⁶³ La memòria de la Societat Görres de l'any 1950 cita a de la José Pascual Vila i Antonio Griera, professor i vicerector de la Universitat de Barcelona, respectivament, el segon, membre de la Fundació Bosch i Cardellach, Josep Vives, de la Fundació Balmesiana, i Calvo Serer, Raimundo Pániker i José María Albareda d el CSIC i de l'Opus (Görres-Gesellschaft 1951:12-13).

¹²⁶⁴ Görres-Gesellschaft 1951:21.

¹²⁶⁵ Veure nota 194.

¹²⁶⁶ Veure nota 244.

¹²⁶⁷ AMC s.d..

¹²⁶⁸ *Pax Romana* fou originalment una organització d'universitaris espanyols, neerlandesos i suïssos constituïda a Friburg, el juliol de 1921, per fomentar els vincles entre estudiants catòlics de tot el món. Durant els anys vint i trenta, organitzà congressos a diferents països d'Europa. El 17è es celebrà a Washington DC, el setembre de 1939, per tractar les relacions entre *Pax Romana* i Acción Católica. S'hi nomenà president internacional de *Pax Romana* a Joaquín Ruiz-Giménez Cortés. El següent congrés se celebrà a Espanya el 1946. Des de 1949 *Pax Romana* té estatut consultiu al Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, a la UNESCO i al Consell d'Europa, i participa en el Fòrum Social Mundial. La Circular 2 de l'AMP llistava *Pax Romana* en primer lloc entre les “Asociaciones extranjeras parecidas a nuestra asociación”. Descrivia el seu objectiu com “unir a los católicos de todo el mundo” (Asociación Menéndez Pelayo 1957b).

¹²⁶⁹ Faller 1964.

¹²⁷⁰ Membres de l'AMP al congrés: al Patronato de Honor hi trobem José López Ortiz. Dins de la Junta Organizadora trobem: Víctor García Hoz, Ángel González Álvarez, Eustaquio Guerrero, José María Mohedano Hernández, Santiago Ramírez; José María Sagüés (no sabem si soci de l'AMP però

Entre ells, diversos membres destacats de l'AMP: el membres fundadors Santiago Alcobé, que figurava com a delegat del congrés; i Eustaquio Guerrero, que figurava en el comitè organitzador igual que Ángel González Álvarez, membre de la Junta Nacional de l'AMP.

A més a més, aquell mateix any 1950, Calvo Serer assistia a l'assemblea anual de la Societat Görres a Magúncia juntament amb Pániker¹²⁷¹. Allí els homes del Grupo *Arbor* es tornaven a trobar amb Kālin. La sintonia amb el científic suís quedava manifesta en la ressenya que Calvo Serer féu de la trobada a l'*ABC*: presentant-lo als lectors com un “naturalista catòlic”, el situava entre els experts que recolzaven el seu parer¹²⁷².

Kālin, membres el Grupo *Arbor* i futurs membres de l'AMP també col·laboraren en una altra empresa internacional que pretengué difondre un evolucionisme com el que promocionaria l'AMP. Fou el projecte de publicar una ambiciosa història del món, la *Historia mundi*, que havia de reunir monografies d'experts internacionals en deu volums sota la direcció d'un professor de la Universitat de Munich, Fritz Kern, i la subvenció anual d'un editor de Berna, i en què estava profundament implicat el Grupo *Arbor*¹²⁷³. El 1952 en sortia el primer volum. Divuit especialistes de nou països diferents (principalment de l'Europa continental) havien contribuït a les vint monografies del volum. Es dividia en tres parts: home fòssil i races actuals a la Terra; prehistòria; i poblacions actuals com a vestigis dels pobles i les cultures més antigues. Fritz Kern, el fundador del projecte, havia comptat amb nou col·laboradors en l'organització, entre ells es trobava Calvo Serer¹²⁷⁴.

Era una empresa important per als ideals del Grupo *Arbor*: constituïa un pas cap a la sedimentació de la seva versió de la història i la seva idea de cultura a nivell internacional. Era una oportunitat “para influir en el presente y contribuir a la

participaria a les Conversaciones de Poblet). Entre els delegats trobem Santiago Alcobé i Jaime Bofill Bofill. I entre els invitats, trobem: Francisco Canals Vidal, l'historiador Valentín Vázquez de Prada Vallejo, el filòleg Francisco Barquero Lomba i els jesuïtes Salvador Cuesta i Eleuterio Elorduy.

¹²⁷¹ Díaz Hernández 2011:290.

¹²⁷² Calvo Serer 1950; Faller 1964; Görres-Gesellschaft 1951. Veure apartat “La ciència del Grupo *Arbor* es presenta al públic general”.

¹²⁷³ Segons Ynfante, aquesta iniciativa es gestà i s'organitzà des del CSIC (Ynfante 1970:72).

¹²⁷⁴ Movius Jr. 1953.

configuración del futuro” com volia Serer¹²⁷⁵. Segons es podia llegir en un article a *La Vanguardia Española* sobre el volum, “Fritz Kern quiso que su plan no solo diese un compendio de nuestros conocimientos históricos, sino algo cualitativamente diferente ... desde el punto de vista del conocimiento humano y de la trascendencia de la naturaleza”¹²⁷⁶. Segons el diari espanyol, el cristianisme i Crist trobarien en l’obra el lloc que es mereixien. De la part espanyola, encarregats de la Prehistòria, hi havia dos futurs membres de l’AMP Almagro Basch i Alcobé¹²⁷⁷. Més futurs membres de l’AMP participaren en l’obra: Pérez-Embid, Rodríguez Casado i Calvo Serer. La contribució de Serer versaria sobre “Historia de la crisis del mundo moderno”¹²⁷⁸. Entre les col·laboracions estrangeres hi havia Josef Kālin¹²⁷⁹. *American Anthropologist*, la revista de l’American Anthropological Association, ressenyava la publicació del primer volum com una obra actualitzada que podia ser de gran utilitat per a cursos generals d’antropologia¹²⁸⁰.

Per últim, el maig de 1957, la Societat Görres inaugurava, a l’auditori de la Universitat de Munic, l’Institut für die Begegnung von Naturwissenschaft und Glauben (Institut para fomentar los encuentros entra las ciencias naturales y la fe). Josef Kālin en fou el màxim impulsor i en seria també la primer director. Pràcticament coetani de l’AMP, l’Institut comprenia 27 científics de vuit països, entre els quals Alemanya, Suïssa, França i Espanya i, en paraules de Kālin, “l’evolucionisme com a sistema filosòfic-ideològic” fou un motiu central per a la fundació de l’Institut”¹²⁸¹.

¹²⁷⁵ Ynfante 1970:72.

¹²⁷⁶ Múñera 1959.

¹²⁷⁷ Alcobé Noguer 1952; Almagro Basch 1953.

¹²⁷⁸ Segons Ynfante, “Empezó la empresa, pasaron años, y como los grandes investigadores españoles no escribían sus capítulos, el editor se consideró desligado de su compromiso y el Consejo de Investigaciones perdió hasta el derecho a hacer la edición española. Muchos cientos de miles de pesetas se gastaron en el empeño, y de él no quedó nada: tan sólo el nombre de Calvo Serer y otros ilustres historiadores españoles, junto al de sabios europeos de gran prestigio, en la redacción de una magna obra colectiva que nunca llegó a realizarse” (Ynfante 1970:71,72). Però el primer volum amb les col·laboracions dels espanyols sortí publicat i fou ressenyat com “an up-to-date survey of contemporary thinking in the field of Early Man and problems of living races of mankind” (Movius Jr. 1953:713).

¹²⁷⁹ El títol de l’article de Kālin era: “Els més antigues restes humanes i el seu significat evolutiu” (Kālin 1952). També hi col·laborà l’abat arqueòleg i prehistoriador Henri Breuil (Movius Jr. 1953).

¹²⁸⁰ Movius Jr. 1953.

¹²⁸¹ Citat en: Arnould 2009:7. La reunió de la Görres a Frankfurt el 1956, prèvia a fundar-se l’Institut, girà al voltant del tema “La imatge humana de la nova antropologia”.

Kälin, a part de professor a la universitat de Friburg, era rector d'aquella Universitat, director de l'Institut für Zoologie und Vergleichende Anatomie, president en diversos períodes de les Societats de Zoologia, antropologia i paleontologia suïsses. I disposava d'una llarga llista de publicacions sobre evolució i sobre la seva relació amb el catolicisme¹²⁸². Desde 1956 havia estat president de la Secció Biològica de la Societat Görres. L'any 1964 seria condecorat com a Comendador de l'Ordre de San Gregori el Gran, atorgada des del Vaticà en reconeixement al servei personal prestat a la Santa Seu i a l'Església Catòlica romana, a través de les seves labors personals. Era, doncs, un contacte perfecte per al Grupo *Arbor*.

La primera reunió de treball que dugué a terme aquest institut internacional, se celebrà a Bad Homburg, Alemanya, l'any 1957. Es dedicà a estudiar els problemes, mètodes i resultats de l'evolució biològica, interpretats des del punt de vista filosòfic i teològic¹²⁸³. En aquesta reunió, de la qual se'n publicaria una crònica a *Arbor*¹²⁸⁴, Santiago Alcobé hi fou la representació espanyola¹²⁸⁵. Alcobé, en aquells moments ja pertanyia a l'AMP, de la qual era membre fundador. En la reunió d'Alemanya, Alcobé coincidí, entre altres, amb Bergounioux, amb qui havia coincidit en els cursets de paleontologia de Sabadell organitzats per Crusafont, i a qui, un any abans, havia convidat com a ponent en un cicle sobre evolució orgànica que es dugué a terme a la Delegació de Barcelona del CSIC, que ell mateix va presidir¹²⁸⁶.

Alcobé parlaria a Espanya de la tasca de la Görres i de la reunió de Bad Homburg en ocasió del "Coloquio sobre problemas actuales de la evolución" que organitzaren Meléndez i Aguirre entre altres a la Universidad de Madrid, tal i com queda constància en una crònica a *Arbor*¹²⁸⁷. Les ponències de la reunió de la Görres van ser publicades en un llibre que seria ressenyat per Adolf Haas¹²⁸⁸. L'any 1959 un article de Haas, on parlava del "neodarwinismo contemporáneo", era publicat a *Orbis Catholicus*. Haas hi argumentava que era "necesario volver a recapacitar sobre lo que

¹²⁸² Les publicacions de Kälin relacionades amb l'evolució les podem trobar a: Faller 1964.

¹²⁸³ L'Institut portà a terme un taller-trobada anual d'un tema general, el resultat dels quals es publicaren en forma de llibre.

¹²⁸⁴ *Arbor* 1958:77-78.

¹²⁸⁵ Hi parlà sobre les "Relaciones entre autogénesis y filogénesis" (*Arbor* 1958).

¹²⁸⁶ Veure apartat "El CSIC s'apunta a l'eufòria finalista".

¹²⁸⁷ *Templado* 1960:101-2.

¹²⁸⁸ Haas 1960.

significa propiamente creación y evolución, a fin de incorporar los descubrimientos biológicos a la gran tradición del espíritu occidental¹²⁸⁹. Haas, publicaria l'any 1962 un llibre sobre evolució i Bíblia amb Johannes Hürzeler, l'amic i col·laborador de Crusafont i, el 1963, un llibre amb Meléndez on, en l'edició espanyola, participarien Crusafont i Aguirre¹²⁹⁰.

Al llibre que recollia les conferències celebrades amb motiu de la segona sessió de l'Institut de la Societat Gorres hi participarien Marcozzi, Piveteau, Kālin i Dubarle. El títol era: “Die evolutive Deutung der menschlichen Leiblichkeit” (La interpretació evolutiva de la corporalitat humana). El tema principal era el problema de la història de l'evolució humana en perspectiva biològica, filosòfica i teològica i recollia els aspectes de la investigació científica considerats d'importància per la relació del coneixement natural del món i de la revelació cristiana¹²⁹¹.

L'aplicació d'aquest projecte transnacional dins l'Espanya de Franco pot ser considerat singular en alguns aspectes, com el nivell de visibilitat que adquirí i el grau d'oficialitat i institucionalització que se li atorgà. Però el projecte i versió de l'evolucionisme que defensaren els homes del Grupo *Arbor* i de l'AMP no es pot entendre com el fruit singular d'un nacionalcatolicisme autàrquic i aïllat de l'exterior. Les preocupacions i el projecte dels homes d'*Arbor* i de l'AMP transcendia les fronteres espanyoles. Aquestes preocupacions generaren una xarxa de contactes, activitats i empreses culturals i científiques de caràcter transnacional. Unes preocupacions entre les quals veiem brillar amb llum pròpia les teories de l'evolució.

4.4.8. L'AMP apolítica?

...la Asociación Menéndez Pelayo, tan prometedora en la tarea de cristianizar más y más el mundo de la cultura, sin extremismos de derecha ni de izquierda, sin comprensiones morbosas ni exclusivismos sectarios.¹²⁹²

En cert moments de la seva història, com en alguns episodis de la seva fase d'expansió, l'AMP s'esforçà en mostrar-se com una entitat apolítica, amb l'únic objectiu de recristianitzar la cultura, i sense vinculació especial a cap entitat religiosa

¹²⁸⁹ Haas 1959:384.

¹²⁹⁰ Haas i Hürzeler 1962; Haas, Lator, i Melendez 1963; N.G. 1964.

¹²⁹¹ Marcozzi et al. 1960.

¹²⁹² Guerrero 1960.

concreta. Així ho especificava Díez Macho en l'acte fundacional de la secció de l'AMP de la Rioja on assegurava que l'associació

ni se inscribía en ningún organismo (o apostolado) preciso, ni determinantemente dependía de una autoridad religiosa concreta. No era “moralizante” en el sentido consabido. Ni menos política¹²⁹³.

Les paraules de Díez Macho foren ressenyades i difoses entre els socis en la Circular 13 a través del “cronista de la Rioja”. La seva crònica serví per fer èmfasi en aquest punt que es manifestava problemàtic en l'adopció de nous socis: “a algunos se nos alzó la sospecha de si insistencia tanta en lo no político no era un artilugio o maña para tapar y escamotear la realidad de lo político”. El fet de presentar-se com una entitat catòlica, també produïa reticències: “otros hubo también que se desazonaron de la mención de católico en relación con la AMP, pensando que con ello se le imponía cierto aire y vecindad de cofradía”. El cronista, però, suscribia l'estratègia de neutralitat: respecte de la filiació política, assegurava que “trabados los coloquios y consultas oportunos, se halló redondamente que no había ninguna maniobra política en la Asociación Menéndez Pelayo”. I respecte de la filiació catòlica, la ressenya afirmava:

Ya anticipamos que no había tal. Se ha rehuído en el rótulo de la AMP el adjetivo católico, porque está ya transparente en la mención de Menéndez y Pelayo. Con la ventaja, además, de que en ella lo católico se contrabalancea y equilibria con lo intelectual.

En resum, l'AMP es presentava com una associació neutra transversal on hi tenien cabuda diverses tendències i afinitats: “Menéndez Pelayo es, pues, un símbolo muy claro y nada hiriente. En él tocan, como en puerto, españoles actuales cuyos pensamientos se diferencian mucho de rumbo”. I el seu objectiu de recristianització podia ser també entès de manera transversal:

Su aspiración es que cada cual coopere al bien patrio en cualquier forma compatible con el catolicismo intelectual. Si en un ámbito o sistema intelectual no aparece el catolicismo, forzosamente habrá de dimitirse de él, y, al revés, si en otro ámbito católico lo intelectual anda desvalorizado y exprimido, podrá o se estará en la obligación de conmutarlo, con las debidas cautelas y prevenciones, ensayando otras vías.

¹²⁹³ Asociación Menéndez Pelayo 1961b.

Les reticències que plasmava el cronista reflectien les prevencions d'intel·lectuals i científics a prendre partit o recolzar faccions o institucions del règim amb una agenda política definida al darrera. Per això l'AMP esmerçà esforços en presentar un discurs despolititzat. Des de la revista *Razón y Fe*, el jesuïta Eustaquio Guerrero, membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP, insistia en aquest punt amb la cita que obria aquest apartat¹²⁹⁴.

Malgrat aquesta intenció de presentar l'AMP com a neutra, darrera la fundació i lideratge de l'AMP s'hi dibuixava una clara herència del pensament tradicionalista monàrquic i catòlic, incloent-hi la branca més reaccionària d'aquesta facció del règim, en pugna amb els *comprensivos*. Guerrero, que defensava la neutralitat de l'associació que ell mateix havia contribuït a fundar, havia estat un dels més acèrrims desacreditadors d'Ortega i Gasset i de la política de “mano tendida” dels *comprensivos*, situant-se en la defensa de la política dels *excluyentes* des de la tribuna de *Razón y Fe*, *Punta Europa* i altres publicacions com l'*ABC*. Guerrero era redactor molt actiu d'aquella revista jesuïta, que ha estat vinculada al suport dels integrants de la Tercera Fuerza proposada per Calvo Serer¹²⁹⁵.

Un altre exemple on aflora la politització de l'associació és la semblança que *Punta Europa* dedicà a Díez Macho, un dels fundadors de l'AMP, membre de la seva Junta Nacional i un dels tres principals impulsors de les Conversaciones de Poblet. La biografia explicava la seva implicació en una activitat que podríem considerar precursora de les Conversaciones:

Durante el curso 1951-1952 fundó y dirigió en Barcelona las “Conversaciones Católicas de Intelectuales”, en las que se reunieron representantes conspicuos de la intelectualidad de la Universidad y de fuera de ella, para discutir los temas culturales con tangencia religiosa.

Respecte dels motius d'aquesta iniciativa, *Punta Europa*, exposava:

Ya en aquellas calendas, ese grupo de intelectuales católicos barceloneses barruntó y combatió las peligrosas tendencias liberales que se estaban en el panorama cultural

¹²⁹⁴ Veure nota 1292.

¹²⁹⁵ Veure nota 1217.

español, y que han llegado a estos momentos a poner en peligro ciertas fórmulas rescatadas con sangre en las trincheras durante la Cruzada¹²⁹⁶.

La component de lluita política amb la facció dels *comprensivos* (als quals fan referència a través de l'al·lusió a les tendències liberals i als fets universitaris de 1956) queda evident en aquesta cita. Probablement, la insistència en la neutralitat venia a tractar de compensar aquestes evidències tàcites, de la mateixa manera que *Punta Europa* s'havia vist obligada a desmentir diverses vegades la seva vinculació a l'Opus Dei¹²⁹⁷.

¹²⁹⁶ Esplandián 1956a:143.

¹²⁹⁷ R. 2003b.

5. Les Conversacions de Intelectuals de Poblet (1959-1967)

La verdad es que, si no hay mentes en que se haya hecho esa unidad de la ciencia profana y de la sagrada, ni los científicos entienden a los teólogos, ni éstos a los científicos. ¿Cómo, entonces, será viable la cristianización de la ciencia y de los científicos?¹²⁹⁸

5.1. Un concili, un premi Nobel i un centenari

El 1959 diversos esdeveniments i circumstàncies fan fer que la pressió per generar un discurs mediàtic sobre l'origen de la vida i l'evolució augmentés fins a un punt insostenible i els membres de l'AMP es decidissin a passar a l'acció. Tres dels esdeveniments més importants que hi intervingueren i que havien de tenir lloc aquell any foren el Premi Nobel a Severo Ochoa, l'anunci d'una “posada al dia” de l'Església Catòlica davant el món contemporani i la ciència, i les celebracions de centenaris al voltant de la teoria de l'evolució de les espècies de Darwin.

5.1.1. Ochoa, candidat per al premi Nobel

A principis de 1959 el nom d'un científic espanyol¹²⁹⁹, el bioquímic Severo Ochoa (1905-1993), ressonava amb força a l'esfera pública entre els candidats al premi Nobel que s'havia de concedir aquell mateix any. El 6 de desembre de 1958, *La Vanguardia Española* ja anunciava un reportatge de *Gaceta Ilustrada* sobre el científic asturià sota el títol “Un español, camino del Nobel”¹³⁰⁰ (Figura 38). El reportatge se li feia amb motiu del prestigiós premi Borden de les ciències mèdiques que li havia estat atorgat, i anunciava la primícia del possible guardó suec: “El doctor Ochoa aparece - según los medios científicos norteamericanos - como futuro Premio Nobel, para el que ya está propuesto”¹³⁰¹. La nominació al Nobel, i sobretot el posterior atorgament del premi, suposaren una explosió de la visibilitat a l'esfera pública espanyola del bioquímic a qui fins aleshores, i malgrat l'extraordinari

¹²⁹⁸ Guerrero 1960:162.

¹²⁹⁹ Des de l'any 1956 també amb nacionalitat nord-americana.

¹³⁰⁰ LVE 1958b.

¹³⁰¹ Faro 1958.

reconeixement internacional de què gaudia, la premsa no havia prestat especial atenció¹³⁰².

Els seus descobriments tocaven el moll de l'os dels estudis sobre l'origen de la vida i l'evolució: Ochoa treballava per entendre el funcionament dels àcids nucleics, la seva capacitat de replicació, la seva implicació en l'herència i el funcionament d'aquesta, així com els processos biològics que proporcionen energia als éssers vius. L'any 1955 Ochoa i Marianne Grumberg-Manago havien descobert un enzim implicat en la síntesi de l'RNA (àcid ribonucleic), que permeté l'estudi de la transmissió de la informació emmagatzemada al nucli en els cromosomes al citoplasma, i la seva traducció en forma de proteïnes, agents de l'execució d'aquesta informació dins l'organisme. Utilitzant aquesta nova eina, volien precisar el mecanisme de síntesi de les proteïnes, projecte que més tard seria batejat com el desxiframent del codi genètic¹³⁰³. Paral·lelament, diversos estudis sobre virus, demostraven la importància cabdal dels àcids nucleics en la capacitat infectiva de certs virus, que semblaven necessitar únicament el seu material genètic per reproduir tot el seu cicle vital i multiplicar-se¹³⁰⁴.

Les noves descobertes sobre la informació genètica i els processos hereditaris donaven eines per la modelització matemàtica de les teories sobre l'evolució i, per

¹³⁰² Mostra de la importància de la nominació al premi Nobel del professor Ochoa per a la visibilitat del científic i la seva recerca a l'esfera pública espanyola és el fet que l'entrevista publicada en el reportatge se li havia fet a Ochoa l'estiu de 1957 però restà sense publicar fins que el seu nom no ressonà com a proper premi Nobel. En el moment de l'entrevista, Ochoa ja era un bioquímic altament reconegut a EEUU: cap del departament de bioquímica de la Universitat de Nova York, havia guanyat la medalla Bewberg l'any 1951 i el premi Meyer el 1954. El 1955 havia descobert, juntament amb Marianne Grumberg-Manago la polinucleòtid fosforilasa, enzim que permeté sintetitzar RNA al laboratori (1959). El 1957 el seu deixeble Arthur Kornberg (1918-2007) purificà i caracteritzà una DNA polimerasa que permetria sintetitzar DNA al laboratori (Claros 2003:173-74; Gran Enciclopèdia Catalana s.d.). Malgrat aquests mèrits, l'entrevista no veié la llum fins que el científic asturià no es postulà entre els candidats al premi Nobel. El propi reportatge ho explicava així: "Precisamente el verano último un colaborador de "G.I." sostuvo con él una entrevista que si por imperativo de las circunstancias no pudo ser publicada a su debido tiempo, ahora cobra actualidad indiscutible" (Faro 1958).

¹³⁰³ Ochoa explicava a l'entrevista citada de la *Gaceta Ilustrada* que precisar el mecanisme de síntesi de les proteïnes era una de les metes que perseguia i en la qual havia començat a treballar l'any 1956 (Faro 1958).

¹³⁰⁴ L'any 1955, Heinz L. Fraenkel-Conrat (1910-1999), investigador de la Universitat de Califòrnia i autor d'un dels principals manuals de virologia, demostrà que la infectivitat d'alguns virus es trobava en l'RNA que contenien, amb la qual cosa posava de manifest que no només el DNA podia ser material genètic. L'any 1956, Alfred Gierer i Gerhard Schramm demostraren que l'RNA aïllat del virus del mosaic del tabac era infecciós per si sol, en absència de proteïnes (Claros 2003:173-74). El propi Ochoa destacava a l'entrevista a *Gaceta Ilustrada* la importància cabdal del coneixement dels virus per aquests estudis (Faro 1958).

tant, per a testar-ne la versemblança. A més a més, la descoberta de la possibilitat de polimeritzar, és a dir sintetitzar, àcids nucleics al laboratori, juntament amb el descobriment que la infectivitat de certs virus es trobava en el seu RNA (en el seu material genètic), obria la porta a generar al laboratori un virus amb capacitat infectiva i, per tant, amb capacitat de reproduir-se i complir el seu cicle vital.

La possibilitat de generar vida de manera artificial, doncs, revivia per primer cop de manera seriosa després de la refutació de la generació espontània per part de Louis Pasteur. A partir de l'any 1957, no només el material genètic de certs virus que funcionaven amb RNA es podia aconseguir sintèticament al laboratori, sinó que també es podia polimeritzar DNA, el material genètic base de la majoria dels éssers vius, gràcies a la purificació de l'enzim encarregat d'aquesta feina per part del deixeble d'Ochoa, Arthur Kornberg (1918-2007), amb qui compartiria el Premi Nobel.

El pare José Capmany¹³⁰⁵, secretari d'estudis i professor de Teologia del Seminari Conciliar de Barcelona, membre de l'AMP, escriuria al respecte:

Las aportaciones de los Dres Ochoa y Kornberg, premios nobel del último año, constituyen un avance modesto, pero real, hacia la producción de la síntesis de la vida en el laboratorio, a partir de sustancias no vivientes Ante el anuncio de la posibilidad de lograr esta síntesis artificial de vida, el hombre religioso puede sentirse inquieto. En efecto, un tal avance supondría la entrada del poder humano en una esfera que, generalmente, es tenida como exclusiva de Dios: la producción de vida a partir del no viviente.¹³⁰⁶

El fet d'involucrar un premi Nobel espanyol, feia de la notícia un titular ineludible. Des de l'AMP percebren la inexorabilitat de la situació. Així d'explícitament ho expressava la redacció d'*Apostolado Sacerdotal*, revista vinculada a l'associació¹³⁰⁷:

cuando la actualidad volandera de una aportación cultural o científica parece que abrirá un cauce permanente es más obligado atenderla, y si en ella tercia el nombre de un español galardonado con el premio Nobel es más difícil desatenderla.¹³⁰⁸

¹³⁰⁵ Veure nota 1362.

¹³⁰⁶ Capmany 1960:6.

¹³⁰⁷ Federico Revilla, secretari de la SCB de l'AMP, així ho manifestava (Revilla 1964:1167).

¹³⁰⁸ R.C. 1964.

Així, la nominació d'Ochoa per al premi Nobel afegia l'últim ingredient perquè la presència en l'esfera pública espanyola de polèmiques sobre l'origen de la vida i l'evolució prengué caràcter oficial. Fins aleshores, els paleontòlegs defensors d'un evolucionisme finalista i teista havien aconseguit una certa promoció de la seva versió del procés biològic a l'esfera pública, sobretot a partir del descobriment de l'*Oreopithecus*, que semblava donar fonament científic als seus arguments. Però ara un científic espanyol aconseguia el màxim guardó en l'àmbit científic i això havia de ser motiu de titulars a primera pàgina, entrevistes i amplis reportatges.

Des de l'AMP, a més, tenien una premsa afegida per confegir i difondre un discurs propi sobre el tema: l'amistat d'Ochoa amb Xavier Zubiri, filòsof del cercle dels *comprehensivos*, brindava la possibilitat a aquest sector d'intel·lectuals franquistes de fer-se visibles i guanyar pes públic i polític. Com ja havien fet amb Ramon y Cajal, es disposaven a construir el mite d'Ochoa. El Nobel d'Ochoa brindava una excel·lent oportunitat propagandística al règim, i això era evident tant per als *comprehensivos* com per als *excluyentes*, que perceberen la necessitat d'afrontar de cara el repte.

Per a aquells qui pretenien la construcció d'una ciència catòlica, finalista, teista i en definitiva antimaterialista, recolzant-se també en un control de la informació, el possible Nobel d'Ochoa comportava, sens dubte, un moment revulsiu per passar a l'acció.

5.1.2. L'anunci del Concili Vaticà Segon

L'obertura d'aquell "cauce permanente" per part de la ciència, i en particular de les ciències de la vida, ciències en plena efervescència en aquells moments, era encara més plausible a nivell internacional on els mitjans se'n feien ressò àmpliament. Aquest fet pressionava amb força la Santa Seu: cada cop més catòlics, entre ells científics, reclamaven una resposta explícita de l'Església Catòlica. Com ja hem vist, l'Església Catòlica havia evitat posicionar-se respecte de l'evolució durant molts anys. Finalment, l'any 1950, l'*Humani generis* en permetia la discussió però la limitava als "homes doctes" i, dins d'unes línies vermelles, en recalrava l'estat d'hipòtesi, la vinculació amb el comunisme i la potencial perillositat. Però en els àmbits científics es parlava seriosament de la possibilitat que la humanitat actual provingués de diverses poblacions originals (poligenisme) i de la possibilitat de crear vida al laboratori. Aquestes dues conclusions semblaven xocar frontalment amb

l'*Humani generis* que clarament imposava l'origen de la humanitat en una sola parella original i la creació directa de l'ànima per Déu.

Paral·lelament, la “cientifització” de la societat amb uns mitjans que es feien ressò dels cada cop més abundants descobriments científics en matèries que atenyien la fe catòlica i les sagrades escriptures no podia ser desatesa més en el discurs oficial de l'Església Catòlica. La pròpia encíclica *Humani generis* reconeixia el prec insistent de “no pocos” perquè el Magisteri Eclesiàstic tingués en compte les ciències “llamadas positivas”¹³⁰⁹. Aquesta apreciació no circulava només entre els cercles eclesiàstics sinó que també ho feia per l'esfera pública: des de l'exili espanyol es parlava de la situació d'atzucac en què es trobava l'Església en relació a les ciències de la vida i l'evolució i de la necessitat de canvi que s'intuïa imminent per tal d'assegurar la seva supervivència. Sota el títol “¿La Iglesia evolucionista?”, la revista de la Confederación Nacional del Trabajo de España a França, *España Libre*, publicava:

La Iglesia católica, hoy día, consciente de la inmutabilidad de esta ley y ante la imposibilidad de poner un dique de contención que detenga su marcha ascendente, no ha querido ni quiere quedar rezagada, ni mucho menos ser desbordada por esa ley¹³¹⁰

En aquest context, el gener de 1959 el papa Joan XXIII anuncià l'inici del procés de canvi considerat com el més gran de l'Església Catòlica en els últims temps, el Concili Vaticà Segon, que pretenia obrir un diàleg de l'Església amb la societat, també quant a aquests nous coneixements científics. L'anunci augurava canvis en el posicionament de l'Església davant temes científics d'actualitat, i l'evolució n'era un dels més candents. La voluntat de posada al dia de l'Església era vista des de l'exili com una estratègia evolutiva: segons *España Libre*, l'Església s'adaptava al nou medi per “directa o indirectamente, controlar y dirigir, si possible es, o por lo menos subsistir como clase en la gran transformación que se avecina”¹³¹¹.

Des d'Espanya, el Concili fou rebut amb agitació entre les elits, sobretot les eclesiàstiques. Fins aleshores, Espanya com a estat confessional catòlic, dictadura autoritària anticomunista i sense llibertat de culte ni d'expressió, havia estat beneïda des del Vaticà, institució que defensava una jerarquia autoritària inqüestionable, que

¹³⁰⁹ Pius XII 1950: punt 28.

¹³¹⁰ Artigas 1959:1,3.

¹³¹¹ Artigas 1959:1,3.

havia rebutjat explícitament el comunisme en diverses allocucions oficials, i que defensava la necessitat de (i practicava activament) la censura. Però a Europa els règims democràtics portaven amb si el debat sobre les llibertats individuals i col·lectives. El Concili amenaçava tractar i potser revisar temes que tocaven profundament els fonaments sobre els quals s'havia construït i funcionava l'Espanya de Franco. Joan XXIII pretenia promoure la unitat dels cristians i invità tant esglésies protestants com ortodoxes al Concili en qualitat d'observadores. Fins i tot l'Església Ortodoxa Russa hi seria present després d'obtenir confirmació que no s'hi reiteraria la condemna al comunisme. El Concili també s'obrí als mitjans de comunicació, permetent-hi la presència de periodistes de diversos països¹³¹². Llibertat de culte, llibertat de premsa, i una omisió a la condemna del comunisme podien significar una deslegitimació de pràctiques i polítiques d'estat absolutament arrelades a l'Espanya de Franco.

El Papa també convocà consultors, entre el quals hi havia Yves Congar (dominic), Karl Rahner (teòleg catòlic), Henri de Lubac (jesuïta), tots ells vinculats a l'escola de pensament anomenada *Nouvelle Théologie* a la qual s'incloïa, com hem dit, el famós paleontòleg jesuïta Pierre Teilhard de Chardin¹³¹³. De Lubac, jesuïta amic i defensor de Teilhard i les seves idees, que havia estat amonestat per la Santa Seu, ara prendria part en el Concili. Els consultors tenien influència sobre les comissions preparatòries que el Papa designà per preparar els esquemes sobre els quals treballar en les sessions del Concili¹³¹⁴. A més a més, el cardenal Tisserant, president de la Pontificia Comissió Bíblica, comissió encarregada de les qüestions candents i les controvèrsies bíbliques provocades per la crítica moderna¹³¹⁵, formaria part de la presidència del Concili. Tisserant havia mostrat interès per la teoria de Hürzeler sobre l'*Oreopithecus* fet del qual s'havien fet ressò els diaris espanyols i estrangers¹³¹⁶. Finalment, l'antropòleg jesuïta Vittorio Marcozzi¹³¹⁷, de qui tornarem a parlar més endavant i, segons sembla, Hürzeler mateix, membre de la Pontificia Acadèmia de Ciències, estarien entre els experts consultats per la Comissió Teològica Antepreparatòria del

¹³¹² Alberigo 2005.

¹³¹³ Veure nota 309.

¹³¹⁴ von Teuffenbach 2012.

¹³¹⁵ La Santa Sede s.d.

¹³¹⁶ Veure l'apartat "Hürzeler, "un ferviente católico", i l'interès del Vaticà".

¹³¹⁷ Veure nota 695.

Concili Vaticà Segon¹³¹⁸. Tot plegat, aquell concili podia significar un gir en la posició de l'Església respecte molts aspectes, entre ells l'evolucionisme, sobre els quals el discurs oficial franquista s'havia posicionat de manera clara.

Aquell Concili tenia, doncs, ressonàncies polítiques sobre les lluites de poder entre les faccions del règim franquista. En el Concili s'hi enfrontaven dues tendències: una més conservadora i tradicionalista, representada pel pare Ottaviani, president de la Comissió Teològica Antepreparatoria, i una altra més renovadora, representada pels representants de la *Nouvelle Théologie* i que els sectors més conservadors i tradicionalistes dins l'Església Catòlica tant havien criticat i temien. Diverses veus de les més bel·ligerants contra aquestes noves tendències es trobaven dins de l'AMP (com el pare Santiago Ramírez, Eustaquio Guerrero, Vicente Marrero, Roig Gironella o Sebastià Bartina). Santiago Ramírez¹³¹⁹, membre de la Comissió Teològica del concili, formaria part d'aquesta ala conservadora. El que s'esdevingués en aquell Concili podia legitimar i vigoritzar aquest sector o, al contrari, afeblir-lo, amb conseqüències dins el sistema de poders de l'Espanya de Franco.

El Concili involucrà els membres de l'Església Catòlica de manera activa des del començament. El 17 de maig de 1959, el papa Joan XXIII anunciava la creació de la Comissió Antepreparatoria per al Concili. Aquesta comissió envià una carta a tots els bisbes perquè abans del 30 d'octubre d'aquell mateix any indiquessin suggeriments i temes per a ser tractats al Concili. També rebieren una carta semblant les facultats de teologia i de dret canònic, com les Universitats Pontificies de Comillas i Salamanca, amb un termini més llarg per a respondre (fins el 30 d'abril de 1960). Amb les respostes, la Comissió elaboraria els textos a debatre al Concili. Aquest procés preparatori accelerà la necessitat d'informar-se de l'estat de la qüestió en aquells temes d'actualitat que el Concili pretenia tractar, un dels quals era sens dubte les ciències de la vida i l'evolució.

Les primeres Conversaciones de Intelectuales de Poblet (de les quals ens ocuparem en aquest capítol), on es tractà l'origen de la vida i l'evolució, serien organitzades a correu i es durien a terme un mes abans que finalitzés el primer termini d'enviament de respostes al Vaticà.

¹³¹⁸ Aguirre 1964:64. Veure apartat "Les terceres Conversaciones: l'origen de l'home".

¹³¹⁹ Veure nota 239.

5.1.3. El centenari de la teoria de l'evolució de Darwin

L'any 1959 era l'any del centenari de la publicació de *L'Origen de les Espècies*. L'efemèride suposava una ocasió perfecta per promocionar el neodarwinisme que es venia com hereu de la teoria del científic anglès. Al món anglosaxó hi hagué una veritable voràgine d'actes commemoratius, publicacions, simposis, conferències, i celebracions diverses, amb fins i tot la producció de *merchandising* com segells i xapes. Les celebracions ja havien arrencat el 1958 per commemorar l'any en què la teoria de l'evolució per selecció natural fou presentada davant la Linnean Society per Darwin i Wallace¹³²⁰. La Society for the Study of Evolution, fundada l'any 1946 a EEUU per promoure el neodarwinisme, concentrà els seus esforços en la celebració del centenari. Des d'allà es promogueren activitats arreu del món. Com explica la historiadora de la Síntesi Moderna Vassiliki Betty Smocovitis, les activitats planejades a escala internacional foren tan nombroses i pretenien aconseguir un abast tan ampli que els científics involucrats, especialment els neodarwinistes més reconeguts, van arribar a trobar-se sobrepassats: Ernst Mayr es referiria a si mateix com una “harassed soul” davant les múltiples demandes de participació en actes commemoratius del centenari¹³²¹.

A Espanya, però, la celebració de l'efemèride fou molt tímida. Dels actes vinculats a l'evolucionisme que es dugueren a terme durant aquest període, la majoria foren anunciats a la premsa sense cap menció al centenari. Així, malgrat s'organitzaren alguns actes commemoratius a Espanya¹³²², la premsa general pràcticament no es féu ressò d'aquella data assenyalada ni aparegueren monogràfics, biografies o reedicions relacionades amb ella (Figura 39). El periodista Julio Moriones convenia en el seu espai diari a *La Vanguardia Española* que “se ha prestado escasa atención al centenario de uno de los libros que mayor influencia hayan ejercido sobre el pensamiento humano”¹³²³. Fins i tot la revista *Arbor*, segons ha observat Blázquez, s’“oblidà”¹³²⁴ de l'efemèride, oblit més notori quan es té en compte que, aquell mateix

¹³²⁰ Smocovitis 2012.

¹³²¹ Smocovitis 2012:276-77.

¹³²² Per exemple, l'últim Cursillo Internacional de Paleontología de Sabadell (Juny-Juliol 1958), o el Coloquio sobre evolucionismo de la Universidad de Madrid (Desembre 1959). Veure: Blázquez Paniagua 2004a:293-326, 340-45, 2007a, 2011b.

¹³²³ M. 1960.

¹³²⁴ Blázquez Paniagua 2011b:136.

any, la revista del CSIC sí que havia commemorat efemèrides d'altres personalitats científiques com Alexander von Humboldt (1769-1859) del qual es complien cent anys de la seva mort¹³²⁵.

De tota manera, els intel·lectuals espanyols de l'AMP no eren aliens a l'activitat commemorativa exterior i entenien l'amenaça d'una ofensiva propagandística del neodarwinisme com una promoció del materialisme científic. Aquest fet, juntament amb la situació que configuraven el Nobel d'Ochoa i el Concili Vaticà Segon, provocà que els membres de l'AMP es plantegessin la necessitat d'actuar, també com a reacció a la proliferació de diverses activitats divulgatives relacionades amb l'evolucionisme a Espanya promocionades des d'altres faccions del règim, per tractar d'establir i difondre un discurs sobre evolucionisme compatible, alhora, amb els nous descobriments i amb les exigències del dogma.

5.2. L'AMP i l'evolució: els preàmbuls de les Conversaciones de Poblet

L'any 1959, doncs, l'AMP es posà mans a l'obra en la construcció d'un discurs apte per a ser circulat a l'esfera pública de l'Espanya de Franco al voltant de l'origen de la vida i l'evolució, que pogués incloure els descobriments recents, sobretot de científics nacionals, i esmerçà tots els mitjans disponibles al seu abast per a conquerir l'esfera pública amb el seu discurs.

5.2.1. L'AMP s'estrena a la premsa amb una conferència sobre evolució

L'estreta vinculació entre la voluntat de trobar un discurs públic sobre el “problema del evolucionismo” i la raó de ser i objectius de l'AMP se'ns mostra des de les primeres activitats públiques d'aquesta associació. La primera activitat de l'AMP que trobem registrada a la premsa, explícitament anunciada com una activitat de l'Asociación Menéndez Pelayo, és precisament una conferència sobre evolucionisme, el maig de 1959. L'activitat fou ressenyada a *La Vanguardia Española*:

La Sección de Cataluña y Baleares de la “Asociación Menéndez Pelayo”, organizó una conferencia a cargo del decano de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona y miembro de la junta directiva de dicha entidad, doctor Santiago Alcobé,

¹³²⁵ Blázquez Paniagua 2004a:313-14. Respecte la interpretació d'aquesta tesi sobre aquest oblit veure l'apartat “L'Oreopithecus, un avantpassat neutre”, dins de: “El discurs dels paleontòlegs a la premsa”.

sobre el tema: “La evolución orgánica”. El acto tuvo lugar en la Academia Febrer, amablemente cedida para tal fin.¹³²⁶

La temàtica d'aquest primer acte públic i reivindicat de l'AMP ens proporciona un cop més mesura de la importància de l'evolucionisme per al projecte polític i cultural de l'associació. El per què d'aquesta importància, que ja hem anat desgranant en aquesta tesi, queda plasmat també en la crònica de la conferència que publicava el diari. Entre les raons que hi podem detectar trobem, en primer lloc, la urgència de tractar l'evolucionisme des del prisma catòlic degut a l'augment d'un consens internacional en la comunitat científica sobre l'existència incontrovertible de l'evolució. En aquest sentit, la crònica retransmetia el parer d'Alcobé que “[a]ctualmente constituyen una excepción mínima los científicos que no admiten la evolución”.

En segon lloc, el convenciment que ciència i dogma corresponien a una mateixa veritat, la qual cosa per a ells es traduïa en la confiança que, per una banda, una explicació finalista que permetés una clara interpretació teista -a través de discursos científics com el de Hürzeler i l'*Oreopithecus*- era possible (segons la crònica, Alcobé caracteritzava el procés d'hominització començant-lo per l'*Oreopithecus*), i, per altra banda, que el monogenisme era l'opció més plausible. En aquest sentit, la crònica retransmetia l'optimisme d'Alcobé que percebia que “en la actualidad, la mayor parte de los biólogos son “monofiletistas””, és a dir, partidaris de l'origen comú, a partir d'una sola població inicial, de tota la humanitat actual¹³²⁷.

I, en tercer lloc, s'hi aprecia la voluntat de crear una ciència catòlica unitària, manifestada en la implicació de diverses personalitats rellevants de l'elit intel·lectual catòlica del moment provinents de molt diverses branques del saber: en aquest sentit, la crònica ressaltava la participació en una conferència sobre evolució biològica, a càrrec del catedràtic d'antropologia i degà de la Facultat de Ciències Santiago Alcobé, dels experts en teologia bíblica, el pare Díez Macho i Bartina, i de l'hebraïsta i historiador de la ciència Millás Vallicrosa¹³²⁸. Segons la ressenya, això conferia a l'acte una “gran altura científica”. Dels il·lustres implicats en l'esdeveniment, la

¹³²⁶ LVE 1959a. Sobre l'Academia Febrer veure nota 1141.

¹³²⁷ Alcobé afirmava que els científics es desinteressaven de si hi havia hagut una o diverses parelles humanes primeres, “cuestión que no incumbe en absoluto a su ciencia”. És a dir, que els científics no tenien la intenció ni l'interès, segons Alcobé, de contradir o verificar el relat dogmàtic d'Adam i Eva.

¹³²⁸ Veure nota 1137.

crònica en destacava la seva pertinença a l'AMP: “Intervinieron el doctor Millás Vallicrosa y los PP. Díez Macho, M. S. C. y Bartina, S.I., miembros también de la “Asociación Menéndez Pelayo””.

Federico Revilla, probable autor d'aquesta crònica, secretari de la SCB de l'AMP, era periodista i col·laborador de *La Vanguardia Española* i altres mitjans, i de bon principi assumí el paper de “publicista” de les activitats de la SCB¹³²⁹. Revilla duria a terme el seu rol amb dedicació i entusiasme realitzant una labor molt rellevant de difusió a l'esfera pública espanyola de les activitats de la seva secció.

Mentrestant, a l'Ateneo de Madrid, diversos membres de l'AMP organitzaven un cicle sobre Henri Bergson (1859-1941) amb motiu del centenari del seu naixement. Bergson havia estat molt citat en els cercles intel·lectuals i sobretot eclesiàstics al voltant de la qüestió de l'evolucionisme. Era l'autor de *L'évolution créatrice* (1907) llibre en què, en contraposició a la teoria evolutiva gradual, lenta i cega de Darwin, proposava una evolució de la natura per impulsos creadors de formes totalment noves provocats per un a força interna, l'“élan vital”, incognoscible¹³³⁰. La filosofia de Bergson, d'inspiració romàntica, venia a contrarestar l'hegemonia de la raó propugnada per la ciència i criticava el mecanicisme i el científisme. Dins d'aquest marc alternatiu a la teoria de Darwin, destacats membres de l'AMP oferien un cicle sobre Bergson a l'Ateneo de Madrid l'any del centenari de la teoria del naturalista anglès¹³³¹.

5.2.2. “Los números descubren la evolución”

Crusafont per la seva banda, es va esforçar molt en aquest període a difondre la solidesa científica dels seus arguments en defensa de la versió finalista de l'evolució.

¹³²⁹ Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012).

¹³³⁰ Veure nota 180.

¹³³¹ Els ponents i ponències eren: Oswaldo Market, amb el tema “La evolución según el vitalismo bergsoniano”, Vicente Marrero, amb el tema “Bergson y el pensamiento sindicalista de Sorel” i Ángel González Álvarez amb el tema “La existencia y la nada en la filosofía de Bergson”, i afins a l'AMP com Rafael Gamba, amb el tema “Evolución e intuición bergsonianas como pórticos de una nueva actitud filosòfica” (Pensamiento 1959.).

Sobre Rafael Gamba (1920-2004), filòsof tradicionalista carlista, membre del Grupo *Arbor* i de la Tercera Fuerza, i que seria membre del Consejo Privado de Juan de Borbón veure l'apartat “L'AMP i el projecte monàrquic” (capítol 4) i les notes 1163, 1206 i 1217.

Oswaldo Market García (n.1933), era catedràtic d'història de la filosofia de la Universidad Complutense de Madrid. Fou vicesecretari del Departamento de Filosofía de la Cultura, del que havia estat director Calvo Serer i focus de reunió de membres de la Generación del 48.

Aquest esforç, en el qual Crusafont tenia un interès personal i professional, també estava en plena concordança amb els objectius de l'AMP, de la qual formava part. La seva eina per a fer-ho fou la matematització de la disciplina a través de l'anàlisi de mesures aplicades als fòssils. Eren les tècniques masteromètriques que ell i Truyols havien desenvolupat a Sabadell, l'aplicació de les quals, com hem vist, els havien dut a interpretar l'evolució en termes ortogenistes al seu article de 1956 a la revista *Evolution*¹³³². Les conclusions obtingudes per aquest mètode podien beneficiar-se de l'autoritat i credibilitat de què gaudien les matemàtiques, enteses com una ciència robusta, fiable i objectiva, menys subjecta a preconcepcions i prejudicis ideològics o religiosos.

Sobre aquesta tècnica es fonamentaven els arguments científics que Crusafont esgrimia per recolzar la teoria de Hürzeler sobre l'*Oreopithecus*¹³³³. Les restes d'*Oreopithecus*, al seu torn, eren considerades per Crusafont com una prova material del finalisme en l'evolució que ell defensava. Legitimat per aquesta objectivació científica dels seus arguments, en les seves xerrades Crusafont exposava que el relat científic no només estava en perfecta concordança amb el relat bíblic sinó que l'elevava encara més en oferir proves científiques de la grandiositat, perfecció i eloqüència dels mecanismes creats per Déu en crear aquest món en evolució. El seu discurs feia èmfasi en la singularitat que conferia a l'home la visió finalista i teista de l'evolució que ell proposava, on l'home era aquell ésser que, perfeccionat a través de milions d'anys gràcies als mecanismes evolutius, aconseguia la perfecció necessària per esdevenir continent mereixedor de la insuflació de l'ànima per Déu.

Conjuminant les proves matemàtiques del seu mètode i les paleontològiques aportades per Hürzeler, Crusafont confeccionà el discurs que sustentava l'evolucionisme finalista i l'antiguitat miocènica de la línia homínida, discurs que divulgaria des dels ateneus de barri i centres excursionistes fins a les associacions i societats científiques i universitats, passant per centres eclesiàstics com l'Abadia de Montserrat. Sota títols com "Los números descubren la evolución" o "L'origen de l'home d'acord amb els últims descobriments" Crusafont repetiria el seu discurs amb

¹³³² Veure apartat "Article a *Evolution*: cap al finalisme a través de les matemàtiques", al capítol 4.

¹³³³ CSIC 1961.

certes variants arreu del territori espanyol i a públics amb diferents graus de formació¹³³⁴.

En l'àmbit universitari, Crusafont divulgava la seva versió d'evolucionisme a les seves classes de Paleontologia a la Universitat de Barcelona i, des de 1960, a la Universitat d'Oviedo com a catedràtic¹³³⁵. Des de 1958, Crusafont seria convidat cada any per Bermudo Meléndez a donar un curset de conferències dins la Càtedra de Paleontología de la Universitat de Madri¹³³⁶. Els curssets versaren sobre masterometria i evolució amb títols com “Biometria aplicada a la paleontologia”, “Ortogénesis”, “Algunas enseñanzas de la paleontología cuantitativa” o “Singularidad bio-espiritual del hombre”¹³³⁷. D'aquesta manera, Crusafont estava instruint els seus públics, entre ells futurs professionals de la paleontologia, sobre les bases matemàtiques - i per tant als seus ulls objectives - que permetien argüir a favor de la versió finalista de l'evolució.

5.2.3. L'evolucionisme finalista i teista es fa popular

Com hem dit, el públic al qual es dirigí Crusafont abraçà un ampli espectre. La versió evolucionista de Crusafont arribà fins al públic profà, abastant fins i tot mestresses de casa. Però el 1959, a més a més, aquest públic es multiplicaria per set: el gener de 1959 començava a Sabadell el I Cursillo de Iniciación a los Estudios Locales, en el qual Crusafont impartiria evolució. Aquest “cursillo” passà de la trentena d'assistents que aplegà el “Cursillo sobre evolucionismo” que Crusafont i Cubells organitzaren l'any 1954¹³³⁸ a gairebé 200 cursetistes¹³³⁹.

El cursillo anava adreçat especialment a un públic general. Era una iniciativa organitzada des de la Fundación Bosch y Cardellach (de la qual Crusafont havia estat fundador, director i n'era membre numerari actiu) i patrocinada per la Caja de Ahorros de Sabadell. Com explicava el tríptic (Figura 40), el curset durava tres mesos

¹³³⁴ AMC 1958a, 1958b, 1959j, 1960, 1964c, 1958c, 1958d, 1959a, 1959d, 1959e, 1959f, 1959g, 1959h.

¹³³⁵ Comunicacions personal de diversos alumnes seus: Josep Maria Camarassa, Agustí Camós Cabecerán, Miquel Renzi, entre altres.

¹³³⁶ Crusafont Sabater i Crusafont 1994:96.

¹³³⁷ AMC 1959b, 1959c, 1964a, 1964b, 1964d, 1965b.

¹³³⁸ Veure apartat “Policies, llaners i mecanògrafes. L'interès del carrer per l'evolucionisme”.

¹³³⁹ Fundación Bosch y Cardellach 1959c.

i constava de vint lliçons, dues conferències i diverses excursions i visites guiades¹³⁴⁰. Les quatre primeres lliçons s'agrupaven sota el títol Ciencias Naturales i dues estaven dedicades íntegrament a la paleontologia, de la mà de Miquel Crusafont¹³⁴¹.

Segons el programa, la segona de les classes de paleontologia, es dedicava per complet a l'evolucionisme. El temari d'aquesta lliçó era un desplegament de la visió de l'evolucionisme de Crusafont. Entre els temes anunciats hi havia “Evolución y Dogma”, “Ortogénesis y finalismo”, “Teorías evolucionistas”, “Materia y espíritu” i “Papel del Hombre en la Naturaleza”, “La colección paleontológica del Museo de Sabadell. Piezas más notables y su significación” i “La relación internacional”¹³⁴² (Figura 40). Tenint en compte l'absència d'aquestes temàtiques en el sistema educatiu, fins i tot superior, en la producció editorial i en la premsa, un curs com aquest degué generar una expectació gran. De fet, sembla que l'acollida del curs va superar totes les previsions¹³⁴³. Com comentava Carlos París¹³⁴⁴ a propòsit de les conferències sobre Darwin que organitzà a Santiago de Compostela en commemoració del centenari de la publicació de *L'Origen de les Espècies*, de les quals tractarem al proper apartat, fins i tot els universitaris demostraven una ignorància general sobre aquests temes¹³⁴⁵.

La lliçó sobre evolucionisme de Crusafont acabava amb una apel·lació a l'aval científic, institucional i internacional: hi inclogué una visita a la col·lecció paleontològica del Museo de Sabadell per mostrar-ne les “[p]iezas más notables y su significación”, així com una secció dedicada a “La relación internacional” de la seva secció de paleontologia amb reconegudes autoritats científiques estrangeres. El curs, en conjunt, gaudia també de l'aval religiós, com venia essent una pràctica habitual amb totes aquelles activitats de caràcter públic relacionades amb l'evolucionisme. En

¹³⁴⁰ Fundación Bosch y Cardellach 1959c.

¹³⁴¹ La resta consistien en una única lliçó de “Prehistoria y Arqueología”, 6 lliçons i 2 conferències d’“Historia”, 2 lliçons dedicades a la “Industria”, una lliçó a la “Vida Religiosa”, 4 lliçons a la “Vida Artística” i 2 a l’“Urbanismo”.

¹³⁴² Fundación Bosch y Cardellach 1959c.

¹³⁴³ Torrella 2009:96.

¹³⁴⁴ Carlos París (1925-2014) fou un filòsof, escriptor i columnista, catedràtic de Filosofia de la Universidad de Valencia, especialitzat en un inici en filosofia de la ciència. Juntament amb els filòsofs Miquel Sánchez-Mazas i José María Valverde fundaria la *Revista Theoria* i el Departamento de Filosofía de la Ciencia del CSIC.

¹³⁴⁵ París 2009. El desconeixement dels estudiants sobre les teories de l'evolució fins i tot a nivells universitaris ja havia estat posat de manifest per Emilio Palafox (Palafox 1953).

aquest cas, complí aquesta funció la lliçó titulada “Vida religiosa”, a càrrec del reverend Felipe Casañas, Catedràtic del Seminari Conciliar de Barcelona. El secretari d’estudis d’aquest centre era el pare jesuïta José Capmany¹³⁴⁶, catedràtic de Teologia Dogmàtica, que exerciria de bisbe auxiliar de Barcelona i que tindria un paper destacat en les Conversaciones de Poblet.

Les sessions se celebraren en el Salón de Conferencias de la Caja de Ahorros de Sabadell. En el curset hi donaren lliçó, a més de Crusafont, altres personatges importants de la cultura catalana del moment. Una de les conferències de la part d’Història la donà Jaume Vicens Vives, aleshores catedràtic d’Història Moderna de la Universitat de Barcelona i amb vincles estrets amb membres de l’AMP¹³⁴⁷. Els cursets foren molt reportats a la premsa i ràdio locals amb anunci detallat del calendari de les lliçons, professors i conferències, així com cròniques d’aquestes.¹³⁴⁸

Segons el fulletó, el curset anava dirigit “a todos los sabadellenses”. Acomplí el curset la seva voluntat popularitzadora? Gràcies al registre d’inscrits que es conserva a la Fundación Bosch y Cardellach, podem saber el número d’assistents i tenir idea dels perfils professionals dels “cursillistas” (Figura 41). Entre els inscrits hi havia nombrosos estudiants de comerç, de diversos tipus de Batxiller, i també alguns de filosofia. També hi havia perits químics i tèxtils, sacerdots, comptables, mecanògrafes, viatjants, mestres, industrials, químics, guarnicioners, administratius, impressors, empleats, farmacèutics, banquers, mecanògrafes, oficinistes, mecànics i un bon grup de mestresses de casa. En total, 193 cursetistes, 113 dels quals, una mica més de la meitat, eren estudiants. Aquesta elevada proporció d’estudiants no era un

¹³⁴⁶ Veure nota 1362.

¹³⁴⁷ Les relacions de Vicens Vives amb la Generación del 48 eren estretes des de 1949. Havia contribuït a la seva visibilitat pública amb articles elogiadors a la revista *Destino* on es posicionà de la part dels *excluyentes* en la contesta cultural versus els *comprensivos*. Fou ell qui els batejà com a Generación del 48 en un dels seus articles, denominació que féu fortuna (veure nota 251). Era amic de Pérez Embid i de Rodríguez Casado i, des de 1953, organitzà tertúlies periòdiques a casa seva on assistiren Calvo Serer, Jesús Pabón, Batllori o Saumells, alguns d’ells membres de l’AMP (Prades Plaza 2012a:364-65). Vives, influït per l’historiador britànic Arnold Toynbee (1889-1975), creia en una ordenació de la societat amb «la minoria que piensa, comercia y manda» a la qual seguia «el pueblo que comulga con los ideales de aquélla». També seguint a aquell pensador, entenia els moments d’esplendor i crisi històrics com «el juego libre de personalidades creadoras, minorías selectas y mayorías fieles en los grandes momentos de plenitud de la cultura; y personalidades exhaustas, minorías anquilosadas y mayorías rebeldes en las etapas de su disgregación». A *Destino*, en coherència amb aquestes idees, defensà el paper de la «minoría burguesa» com a agent del canvi polític a Espanya. Creia que calia preparar una «élite responsable» per al futur i s’implicà en dotar-la d’instruments intel·lectuals (Muñoz 2004). Per a construir aquesta elit, Vives volia comptar amb membres clau de l’AMP.

¹³⁴⁸ Fundación Bosch y Cardellach 1959a.

reflex, segons un diari local, d'un baix interès general en els temes tractats sinó de l'horari escollit, que havia impedit a nombroses persones interessades amb horaris laborals estrictes apuntar-se al curset. El registre d'inscrits que, a part de la professió, en recull també l'edat i el domicili, deixa constància de “cursillistas” de diverses edats, sexe i nivell educacional, entre els extrems de 14 i 68 anys¹³⁴⁹.

Els drets d'inscripció costaven 50 pessetes per als treballadors, i 15 pessetes per als estudiants. Aquest preu era molt més popular que el dels cursos dels ateneus i per tant assequible a un rang més ampli de la població. A més a més, el curset incloïa excursions i visites comentades a les seccions de Prehistòria i Arqueologia, Paleontologia i Tèxtil del Museu de Sabadell, a l'Arxiu Municipal i a la Pinacoteca del senyor Pasqual Flores. Paral·lelament als reclams educatiu, cultural i econòmic esmentats, s'afegí un incentiu extra per animar la participació popular: es concedien quatre primers premis de 600 pessetes i set segons premis de 250 pessetes als millors treballs d'aquells “cursillistas” que presentessin resums de les lliçons del curset¹³⁵⁰.

Podem dir, doncs, que aquest Cursillo fou dissenyat amb una clara intenció divulgativa, d'educació popular. I l'evolucionisme de Crusafont fou un dels temes escollits entre els que calia incloure en la instrucció de l'home del carrer. Podem assegurar també que la intenció d'instruir a un sector ampli i popular de la població no fou retòric: s'oferiren les facilitats econòmiques i d'aforament que aquest objectiu requeria i la resposta fou un ampli interès de la població que sobrepassà les expectatives dels organitzadors. Segons els retalls de premsa que es dedicaren al Cursillo, aquest fou un èxit rotund: “en todas sus sesiones llena totalmente el nuevo Auditorium de la Caja de Ahorros”¹³⁵¹. Torrella, en el seu llibre “Cinquanta anys de la Fundació Bosch i Cardellach”, escriu al respecte: “No hi ha dubte que el fet més

¹³⁴⁹ Fundación Bosch y Cardellach 1959a.

¹³⁵⁰ Gràcies a aquests treballs, conservats a l'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, hem pogut saber que Crusafont no donà la lliçó de Paleontologia II com estava anunciat i que, en comptes d'això, els alumnes feren una visita a la Secció de Paleontologia del Museu de Sabadell i visionaren el documental produït per Crusafont. Per les paraules del resum de la lliçó de Paleontologia I, que sí donà Crusafont, es pot veure que devia ser una decepció, ja que s'hi manifesta “la il·lusió de sentir la 2a. sessió que pròximament donarà”. Era, efectivament, una lliçó que podia despertar molt d'interès donat els anys de silenci, censura i polèmica al voltant del tema de l'evolució (Vilà Pladevall 1959, de: Fundación Bosch y Cardellach 1959b)

¹³⁵¹ Torroella també n'ha parlat com un èxit rotund a la seva història de la Bosch i Cardellach (Torrella 2009).

rellevant en aquest període va ser el Primer Curset d'Iniciació als Estudis Locals, l'any 1959¹³⁵².

5.3. Les Conversaciones de Poblet: El projecte *Arbor* a la pràctica

En la palestra de Poblet, muchos que llegamos como escuderos inexpertos, hemos regresado caballeros armados para el difícil combate de los nobles ideales.

En Poblet no íbamos a incubar ninguna vocación versallesca, con rúbricas cortesanas ni pasos de minuet, sino a fraguar ideas y a moldearlas¹³⁵³

Els membres de l'AMP necessitaven amb urgència un discurs coherent amb les seves bases: catòlic, científic i alhora modern, consensuat des de l'ortodòxia catòlica i política. Els calia construir aquest discurs des de dins de la ciència, igual que des de dins de la teologia i la filosofia (des de la unitat dels sabers que propugnaven), com havien intentat començar a fer des de la revista *Arbor*. Això requeria, com havia establert l'article fundacional d'*Arbor* de Pániker, propiciar un diàleg, una col·laboració estreta, entre científics, teòlegs, filòsofs, comunicadors... Especial interès bastien aquells científics afins a la causa de l'associació que ja estaven produint un discurs especialitzat, i de vegades també públic (com era el cas de Crusafont), en temes de ciència que atenyien la fe. Els metropolitans espanyols havien instat els intel·lectuals catòlics a assumir aquest lideratge, per davant d'altres grups excessivament “comprensius”, i l'encíclica *Humani generis* ja havia proposat la manera de fer front al problema impel·lint a fomentar debats on “las razones de una y otra opinión sean examinadas y juzgadas seria, moderada y templadamente; y con tal que todos se muestren dispuestos a someterse al juicio de la Iglesia”¹³⁵⁴.

Les Conversaciones de Intelectuales de Poblet, organitzades per l'AMP, van respondre a aquesta necessitat: foren reunions anuals que, durant tres dies, congregaren científics, teòlegs, filòsofs i altres membres rellevants de la cultura espanyola del moment (“profesores y especialistas, representantes de todas las ramas del saber”¹³⁵⁵) per debatre sobre temes considerats d'extrema actualitat i de difícil

¹³⁵² Torrella 2009:93.

¹³⁵³ Pla Salat 1966:12.

¹³⁵⁴ Pius XII 1950: punt 5.

¹³⁵⁵ Bartina 1960a:135.

conciliació amb el dogma. El seu objectiu era configurar un cos de doctrina catòlic al voltant d'aquells problemes científics que semblaven xocar amb el dogma i, sobretot, construir un discurs apte per al públic general en aquests aspectes destinat a propagar la idea de cultura d'aquest grup de nacionalcatòlics integristes.

Segons la premsa –que reportà intensivament l'esdeveniment–, les Conversaciones de Intelectuales de Poblet constituïren un fòrum de reunió on científics i religiosos reconeguts i pretenien “lograr un cuerpo de pensamiento católico sobre problemas que para el hombre de nuestro tiempo pueden presentarse erizados de espinosas relaciones”. Se'n van fer 9 edicions, la primera el 1959 i l'última el 1967. Les tres primeres (1959, 1960, 1961), des les quals ens ocuparem en detall a continuació, conformaren una unitat temàtica, un petit cicle dins el conjunt de totes les Conversaciones, i van girar al voltant de l'origen de la vida, l'evolucionisme i l'origen de l'home¹³⁵⁶.

Per a formular un nou discurs calia escoltar la ciència, d'això els hereus del Grupo *Arbor* se n'havien convençut. Com també s'havien adonat que el seu projecte cultural no es podia cenyir a convèncer només l'elit intel·lectual espanyola, sinó que calia una hegemonia cultural més àmplia. Necessitaven arribar al màxim gruix de població possible i, sobretot, a la joventut en formació. Els episodis de 1956 a la Universitat Central havien posat de manifest la desvinculació d'una part gran de la joventut universitària dels projectes polítics i ideals de les diferents faccions del règim i calia recuperar-los¹³⁵⁷.

Alhora, com hem dit, l'objectiu de l'AMP era construir aquest discurs des d'una ciència, una teologia i una filosofia ortodoxes. La cultura de la nova Espanya s'havia de construir sense comptar amb heterodòxies que portessin a dins el germen de la República. Així, en aquesta construcció no hi cabien Ortegues, en filosofia, però tampoc Zulueta, en genètica. Els científics escollits per a participar a les

¹³⁵⁶ Les següents s'ocuparen de: “Condicionamientos mutuos de cuerpo y espíritu en el hombre” (1962), “La certeza” (1963), “El milagro ante el mundo de hoy” (1964), “El hombre ante el crecimiento demográfico” (1965), “Los umbrales de la psicología profunda” (1966), “Los trasplantes de órganos” (1967).

¹³⁵⁷ Aquest tema els preocupava: la primera circular de l'AMP començava anunciant un cicle de conferències sobre “el problema universitario español” a càrrec de Víctor García Hoz i la teresiana María de los Ángeles Galino, tots dos membres de l'AMP i catedràtics de la Sección de Pedagogía de la Facultad de filosofía y Letras de la Universidad de Madrid. L'objectiu del cicle era “servir de orientación al intelectual católico español ante los muchos problemas que tiene planteados nuestra institución universitaria” (Asociación Menéndez Pelayo 1957a).

Conversaciones havien de tenir credencials ortodoxes, ser de clara vocació i actitud catòlica i combregar amb la ideologia de l'associació. Com especificarien els tríptics de les Conversaciones: “En las Conversaciones de Poblet tienen voz o derecho de intervención todos los socios de la “Asociación Menéndez Pelayo”, así como las personas especialmente invitadas por ésta”¹³⁵⁸ (Figura 43).

Amb aquesta voluntat d'establir doctrina científica i catòlica apta per a ser divulgada al gruix de la població i captar adeptes per al seu projecte cultural i polític nasqueren les Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

5.3.1. Organització i presentació pública de les Conversaciones

Els tríptics, anuncis al diari i cròniques mencionaven que les Conversaciones estaven “patrocinadas y organizadas” per l’“Asociación Menéndez Pelayo”. El nucli promotor de les Conversaciones foren tres membres de l'associació: el president d'aquesta i membre fundador de l'AMP, Enrique Linés, catedràtic d'Anàlisi Matemàtica i secretari general de la Universitat de Barcelona, que actuava com a moderador de les Conversaciones; el periodista Federico Revilla, secretari de la Sección catalana, que prengué el rol de secretari de les Conversaciones; i Alejandro Díez Macho, missioner del Sagrat Cor de Jesús, catedràtic de Llengua i Literatura Hebrees de la Universitat de Barcelona i Consejero de Educación de la Sección Primera (Universitats). Díez Macho, membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP, ja havia promogut a Barcelona unes converses entre intel·lectuals catòlics de diverses branques l'any 1951¹³⁵⁹.

Entre el grup de persones que Revilla va caracteritzar com figures “clásicas”¹³⁶⁰ de les Conversaciones hi trobem, juntament amb Díez Macho i Linés, l'antropòleg Miguel Fusté Ara¹³⁶¹, el teòleg José Capmany¹³⁶², el filòsof Juan Roig Gironella¹³⁶³,

¹³⁵⁸ Asociación Menéndez Pelayo 1960f.

¹³⁵⁹ Veure nota 1079.

¹³⁶⁰ Revilla 1964:5.

¹³⁶¹ Veure nota 260.

¹³⁶² José Capmany Casamitjana S.I. (1920-1995), sacerdot catòlic, fou catedràtic de Teologia dogmàtica i Secretario de Estudios del Seminario Conciliar de Barcelona. President de Joventut d'Acció Catòlica de Sabadell l'any 1941, ingressà al seminari l'any 1942, on fou professor de Teologia des de 1949. De 1949 a 1960 exercí de capellà particular del bisbe de Barcelona Gregorio Modrego Casaus. El 1966 seria nomenat canonge de la Catedral de Barcelona i vicari episcopal per la doctrina de la fe i l'ensenyament. El 1968 va ser nomenat bisbe auxiliar de Barcelona, en un context de forta contestació (campanya “Volem bisbes catalans!”) envers l'arquebisbe Marcelo González Martín. A la

el microbiòleg Juan Puiggrós¹³⁶⁴, el genetista Antonio Prevosti¹³⁶⁵ i el bioquímic Vicente Villar Palasí¹³⁶⁶. Miguel Fusté Ara, antropòleg especialitzat en restes humanes prehistòriques, membre de l'Escola d'Antropològica de Barcelona, fou un membre important en l'organització de les Conversaciones. Des de 1956, Fusté Ara era Profesor Encargado de Paleontología Humana a la Sección de Geológicas de la Universidad de Barcelona i, a partir de 1957, donaria un curset monogràfic sobre Paleoantropología¹³⁶⁷. Revilla el definiria com “uno de los puntales del pequeño grupo organizador”¹³⁶⁸. Al seu costat, el pare Puiggrós, director de l'Instituto Biológico de Sarriá, també hi tindria un paper important¹³⁶⁹ (Figura 42). Trobem, doncs, entre les figures clàssiques i els organitzadors de les Conversaciones, personatges molt rellevants de la ciència a Catalunya.

Segons el record de Revilla, la idea de les Conversaciones sorgí i es gestà durant el col·loqui que seguí una de les conferències que organitzava la SCB de l'AMP a Barcelona, als locals de l'Academia Febrer. Una conferència com la que pronuncià Santiago Alcobé sobre “el evolucionismo orgánico” el maig de 1959, esmentada més

biografia que oferiria LVE quan el nomenaren bisbe auxiliar s'hi esmentava: “Ha tomado parte activa en muchas semanas españolas de Teología, forma parte del grupo fundador de las Conversaciones de Intelectuales de Poblet y ha colaborado en varias revistas de ciencias eclesiásticas”. Fou una de les figures “clásicas” de les Conversaciones de Poblet (Revilla 1964:5).

¹³⁶³ Veure nota 176.

¹³⁶⁴ Veure nota 173.

¹³⁶⁵ Veure nota 259.

¹³⁶⁶ Vicente Villar Palasí (1920-1974) fou catedràtic de Bioquímica de la Universidad de Barcelona des de 1956. Germà de José Luís Villar Palasí (1922 - 2012), ministre d'Educación y Ciencia de 1968 a 1973 i president del CSIC del 1971 al 1973, Vicente seria president de la Comisión Promotora per a la creació de la UAB el 1968, i el primer rector d'aquesta universitat fins el 1973. També tindria una faceta política: l'any 1966 fou nomenat tinent d'alcalde de Barcelona, essent alcalde José María de Porcioles i també ocuparia el càrrec de tinent d'alcalde d'Arenys de Munt (ABC 1968; LVE 1968b). Fou una de les figures “clásicas” de les Conversaciones de Poblet (Revilla 1964:5). LVE recordava, en un article amb motiu de la seva mort, la seva activa participació a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet (ABC 1974).

¹³⁶⁷ Pelayo 2013:327.

¹³⁶⁸ Revilla 1966:10.

¹³⁶⁹ Segons es desprèn de les paraules de Puiggrós, l'AMP i les Conversaciones de Poblet eren vistes com una entitat i una activitat que conferien prestigi a qui hi participava. En una carta al pare Provincial, Puiggrós explicava: “quiero comunicarle que el Biológico, a pesar de todo, conserva su prestigio. La Sociedad [sic] Menéndez Pelayo de Intelectuales Católicos me invitó para ser miembro, y me encargó la organización de los Primeros Coloquios de Intelectuales Católicos de Poblet, que a pesar de la premura del tiempo para organizarlos fueron un éxito y han llamado mucho la atención de los intelectuales españoles, aun antes de publicarse. Este año me han encargado de nuevo con el Dr. Fuster [sic], Paleontólogo, de organizar los Segundos del año próximo. Y todos los catedráticos me tratan como a igual como director del Insituto Biológico de Sarriá” (Puiggrós 1960).

amunt, i on assistiren Millás Vallicrosa, Díez Macho, Sebastià Bartina, i probablement Federico Revilla, membres destacats en l'organització i desenvolupament de les Conversaciones. Les Conversaciones s'emmarcaven plenament dins la voluntat de l'associació de "cooperar con la Iglesia para ir a la vanguardia de las conquistas de las ciencias y de la cultura, a fin de armonizarlas constantemente con la doctrina de nuestra madre Iglesia dentro de un conjunto doctrinal coherente"¹³⁷⁰. La vocació de servei a l'Església "a fin de que ella pueda servirse de nuestro trabajo de elaboración para la progresiva formación de la doctrina católica", estava especificada al reglamento de l'AMP¹³⁷¹. I les Conversaciones de Poblet manifestarien com un dels objectius movilitzar "las ciencias en ayuda de la teología"¹³⁷².

L'objectiu definit als tríptics i difós a la premsa era proporcionar un espai d'intercanvi de criteris i opinions entre intel·lectuals de les més diverses especialitats sobre un tema d'actualitat, del qual havia de sorgir una "visión de conjunto...rigurosamente científica, equilibrada y ortodoxa que pueda en su día ponerse al alcance del gran público para su orientación". Els intel·lectuals provenien de branques diverses de la ciència i l'alianament entesa. Però, com es deia al tríptic, només hi podien participar els socis de l'AMP i els expressament invitats per aquesta, una evidència de la postura del grup vers el paper de l'heterodòxia en la construcció de la cultura. El tríptic també aclaria que l'esdeveniment comptava amb el beneplàcit de l'autoritat eclesiàstica¹³⁷³ (Figura 43).

En totes les Conversaciones hi van participar reconegudes personalitats de la ciències biològiques, de les ciències filosòfiques i de les ciències religioses de l'esfera barcelonina i part de l'espanyola del moment. Els cardenals Manuel Goçaves Cerejeira, patriarca de Lisboa, Benjamín de Arriba y Castro, arquebisbe de Tarragona, i l'abat de Poblet, Edmond Garreta¹³⁷⁴, en presidiren les sessions, que es dugueren a terme a la sala capitular del Monestir de Poblet, recentment reconstruït de les runes pel govern de Franco (Figura 44).

¹³⁷⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1961a.

¹³⁷¹ Asociación Menéndez Pelayo 1961a.

¹³⁷² Asociación Menéndez Pelayo 1960e.

¹³⁷³ Asociación Menéndez Pelayo 1960f.

¹³⁷⁴ Edmon Maria Garreta (1921-2017) seria abat del Monestir de Poblet de 1954 a 1967.

El Monestir de Poblet tenia una càrrega ideològica i una imatge mediàtica potent en el règim franquista: havia estat devastat durant la República i recentment reconstruït per ordre de Franco. S'hi havien restaurat les tombes dels “reyes de Aragón” que ara hi reposaven, retornats a les seves sepultures. Etiquetat com “El Escorial de Cataluña” i definit com “añoso de tradición y vida cultural”¹³⁷⁵, el Monestir de Poblet venia a intentar fer ombra al poder històric, simbòlic, religiós i cultural de què gaudia tradicionalment el Monestir de Montserrat a Catalunya, on s'estava conservant part del moviment catalanista i era un focus de reunió cultural. Les Conversaciones gaudiren d'una bona acollida d'institucions oficials: la Diputació de Tarragona complimentà els participants amb recepcions i vins d'honor¹³⁷⁶. L'esdeveniment es publicità en tots els diaris més distribuïts del règim, com *La Vanguardia Española* i l'*ABC*.

Les Conversaciones foren un fruit clar dels propòsits especificats al Reglamento de l'AMP. Diverses qualitats les feien un producte característic i emblemàtic d'aquest grup que, com ja hem vist, pretenia tornar a la ciència els valors catòlics i espirituals que, segons els membres de l'AMP s'estaven perdent. Eren una activitat destinada a complir l'objectiu, recollit a les bases de l'AMP, de “recristianizar la cultura, cuya secularización o laicización ha alcanzado todas las zonas de la ciencia y el arte”¹³⁷⁷. Des de les Conversaciones s'analitzaren descobertes científiques del moment que representaven cert conflicte amb el dogma obrint el debat a totes les disciplines, en coherència amb el seu objectiu de construir una ciència unitària. El debat es confiava a una elit instruïda i fiable per la seva irreprotxable ortodòxia política i catòlica (això és fidels als principis de l'Alzamiento i integristes catòlics), que tenia la missió de construir en aquells encontres una doctrina segura respecte del tema escollit. I, finalment, malgrat ser a porta tancada, les Conversaciones tenien una clara finalitat pública: la doctrina consensuada per aquella elit rectora de confiança era generada per oferir al públic general, a l'home del carrer, una guia ortodoxa, segura, per afrontar i entendre els nous reptes de la ciència moderna.

¹³⁷⁵ Roig Gironella 1959, 1960a.

¹³⁷⁶ Revilla 1961a.

¹³⁷⁷ Asociación Menéndez Pelayo 1961a.

5.3.2. Les primeres Conversaciones: la síntesi de vida al laborator

La prensa de los últimos meses ha traído al primer plano de la actualidad informativa las noticias referentes a la síntesis de ácidos nucleicos, con motivo de la concesión del Premio Nóbel a nuestro querido compatriota Severo Ochoa y a su colega Kornberg. Han saltado así a las páginas de revistas y periódicos problemas biológicos acuciantes, como la posibilidad de sintetizar virus, de influir y gobernar la herencia (...) todos ellos íntimamente relacionados con los ácidos nucleicos. Se ha dicho que estas sustancias son la clave de la vida y se ha vuelto a plantear como factible la síntesis de algo vivo.

El tema, sugestivo sin duda, ha atraído la curiosidad de las gentes y aún más la del mundo intelectual.¹³⁷⁸

La primera edició de les “Conversaciones de Intelectuales de Poblet” va ser una reunió organitzada molt “a la espanyola” segons paraules de la premsa diària del moment, fent referència a la improvisació i rapidesa amb què es van organitzar. Es van dur a terme l’11 i el 12 de setembre de 1959. L’anunci del Concili Vaticà Segon, just nou mesos abans, i els rumors de la concessió del premi Nobel a Ochoa per aquell any, tot plegat en el context de l’efemèride de la teoria i l’obra de Darwin actuaren com a catalitzadors d’un procés que ja es venia gestant dins el cercle elitista de l’AMP. Aquelles primeres Conversaciones reuniren una trentena d’intel·lectuals: “biólogos, genetistas, filósofos, teólogos, biblistas, escritores...”. Segons els cròniques, fou un èxit d’assitents. La pregunta que s’hi feren va ser: “¿Es o no posible la “síntesis biológica”? En caso de producirse, ¿acarrearía en realidad algún problema para nuestra fe?”¹³⁷⁹.

Com ja hem vist, l’esfera pública espanyola vibrava amb un recent experiment d’Ochoa, aquell “español ilustre” que havia aconseguit “crear vida”¹³⁸⁰. Com

¹³⁷⁸ Ponz Piedrafita 1959.

¹³⁷⁹ Revilla 1959.

¹³⁸⁰ Revilla 1959. Segons l’*ABC*, “Severo Ochoa, en el remanso de su laboratorio, buscaba el misterio de esa cosa maravillosa, extraña y sensacional que se llama Vida (...) Juntando una proteína y unas moléculas de ácido desoxirribonucleico, Severo Ochoa consiguió “hacer” la Vida; dió nacimiento a unos elementos del virus del mosaico del tabaco capaces de reproducción y de capacidad infectiva (...) Las ciencias fisiológicas han experimentado grandes avances en estos últimos años (...) han ido

explicava l'ABC, mitjançant un mètode enzimàtic, Ochoa havia estat capaç de separar els components bàsics del virus del mosaic del tabac -per si sols sense capacitat d'infectar- i unir-los de nou reactivant la capacitat reproductiva i infectiva del virus¹³⁸¹. La implicació d'un premi Nobel espanyol en aquest afer, sense dubte posava un tema ja problemàtic al roig viu a la palestra espanyola. El secretari i organitzador de les Conversaciones, el periodista Federico Revilla, escrivia:

Mucho se ha hablado en los últimos tiempos de una supuesta producción de vida en laboratorio o, por lo menos, de las posibilidades para alcanzarla en un futuro próximo. El hombre de la calle tiene motivos sobrados para su perplejidad ante cuestiones de tal novedad, que parecen -incluso- entrañar serios serios problemas para la fe¹³⁸².

El programa estava dividit en una part científica, i una filosòfico-religiosa. La tasca dels científics fou explicar l'estat de la qüestió, els últims avenços i les previsions de futur en les línies d'investigació punteres en cadascun dels camps implicats en aquest afer. Reconeixuts representants de l'esfera científica espanyola, sobretot barcelonina, van acudir-hi i van contestar aquelles preguntes des de l'òptica de la seva ciència. El programa fou el següent:

Programa de les I Conversaciones de Intelectuales de Poblet¹³⁸³:

Sesión científica:

1 - "La materia viviente y su síntesis" Dr Francisco Ponz Piedrafita¹³⁸⁴ (Catedrático de Fisiología Animal de la Universidad de Barcelona)

2 - "El metabolismo de los seres vivos" Dr Vicente Villar Palasi¹³⁸⁵ (Catedrático de Bioquímica Estática y Dinámica de la Universidad de Barcelona)

suministrando medios poderosos para ir haciendo ceder los velos al misterio de la Vida " (Navarro Gutiérrez 1959).

¹³⁸¹ Navarro Gutiérrez 1959.

¹³⁸² Revilla 1959:100.

¹³⁸³ Reconstruit basant-me sobretot en la crònica de Salvá Miquel 1959b:96-104. La crònica de Bartina presenta uns títols lleugerament diferents: "Estructura y síntesis de la sustancia viva" (Ponz), "Comportamiento y ascensión progresiva de las formas bioquímicas" (Villar), "Últimos resultados en el estudio de los factores bioquímicos de la herencia" (Prevosti), "Los virus y la vida" (Puiggrós), "El origen de la vida en la tierra, según la paleontología" (Alcobé), "El origen de la vida desde el punto de vista filosófico" (Gironella), "Ser y origen de la vida material según la Biblia" (Bartina), "posición doctrinal de la Teología católica acerca del problema de la síntesis de la vida" (Capmany) (Bartina 1960c). Diverses cròniques presentaven Prevosti (i també a Pons que participaria en les següents) com a catedràtics en les seves especialitats malgrat encara no ho eren.

¹³⁸⁴ Veure nota 361.

3 - "La reproducción y la herencia de los organismos vivos" Dr Antonio Prevosti Pelegrín¹³⁸⁶ (Investigador del Centro de Genética Animal y Humana del CSIC, professor de genètica de la Universidad de Barcelona).

4 - "Los virus y la vida" P. Juan Puiggròs S.I.¹³⁸⁷ (Director del instituto Biológico de Sarrià)

5 - "El origen de la vida en la historia del mundo" Dr Santiago Alcobé¹³⁸⁸ (Catedrático de la Universidad de Barcelona, decano de la facultad de ciencias de la UB)

Sesión filosófica:

1 - "El punto de vista filosófico. Lo que dice la Filosofía sobre la noción, origen y síntesis de la vida" P. Roig Gironella SI¹³⁸⁹ (Catedrático de Metafísica del Colegio Máximo de San Cugat i Director de l'Institut Filofofíco Balmesiana).

2 - "El punto de vista bíblico. Revista a todas las Referencias contenidas en los Sagrados Textos sobre el tema de la vida" P. Bartina SI¹³⁹⁰ (Catedrático de la Sagrada Escritura de las Facultades de Oña y San Cugat del Vallès).

3 - "El punto de vista teológico. Lo que dice la Teología sobre el origen de la vida" P. José Capmany Casamitjana SI¹³⁹¹, presbítero (Secretario de Estudios del Seminario Conciliar de Barcelona).

En total foren vuit ponents, cinc per a la part científica i tres per a la filosofofica. Entre els ponents, Alcobé, Roig Gironella, Bartina, Capmany, Puiggròs i Villar Palasí eren membres de l'AMP. Els altres dos, malgrat no se n'hagi pogut corroborar la pertinença a l'associació¹³⁹², semblaven estar-hi molt implicats: com hem vist, Prevosti seria inclòs per Revilla entre les figures "clásicas" de les Conversaciones, la

¹³⁸⁵ Veure nota 1366.

¹³⁸⁶ Veure nota 259.

¹³⁸⁷ Veure nota 173.

¹³⁸⁸ Veure nota 264.

¹³⁸⁹ Veure nota 176.

¹³⁹⁰ Veure nota 1208.

¹³⁹¹ Veure nota 1362.

¹³⁹² Em manquen les circulars número 7 i número 8, corresponents als números entre gener de 1959 (Circular 6) i febrer de 1960 (Circular 9).

majoria estretament vinculades a l'AMP¹³⁹³. Prevosti era deixeble d'Alcobé, membre fundador de l'associació, que li havia dirigit la tesi i sota la càtedra del qual treballava a la Universitat de Barcelona. Per altra banda, Ponz Piedrafita¹³⁹⁴, participà com a ponent en totes les Conversaciones analitzades, i encaixava amb la ideologia, premisses i objectius de l'associació, així com amb els cercles d'afinitat dels seus membres. Com ja hem vist, havia participat diverses vegades amb el Grupo *Arbor* a través d'articles sobre genètica i evolucionisme per a la revista en el període en què la controlava la Generación del 48. Ell fou un dels experts escollits per Saumells i Pérez Embid per al monogràfic sobre evolucionisme a *Arbor* de 1951, on tractà el tema del salt entre allò viu i allò inert amb l'article "El desnivel entre lo físico y lo biológico", tema que repetia a les I Conversaciones de Poblet¹³⁹⁵. Ponz era membre de l'Opus Dei des dels seus inicis, una de les persones que havien conviscut a la residència de Jenner amb Escrivà de Balaguer. La memòria que li va fer guanyar la càtedra d'"Organografía y fisiología animal (sección Naturales) de la Facultad de Ciencias de la Universidad de Barcelona" també ens proporciona fonaments per afirmar que Ponz Piedrafita compartia l'ideari del Grupo *Arbor* i de l'AMP¹³⁹⁶.

La qüestió al voltant de la qual giraren les ponències i el debat de les primeres Conversaciones fou la naturalesa del "salt" entre allò viu i allò mort: Existien unes diferències científicament demostrables entre matèria viva i matèria inert? Constituïen realment un abisme? Si aquest existia, era salvable o insalvable? I, molt important, quin paper hi jugava l'atzar?

¹³⁹³ Revilla 1964:5. Puiggrós estigué implicat en l'organització, al menys, de les primeres i segones Conversaciones de Poblet per invitació expressa de l'AMP (Puiggrós 1960).

¹³⁹⁴ Veure nota 361.

¹³⁹⁵ Ponz Piedrafita 1951.

¹³⁹⁶ Memòria per oposicions a la càtedra d'Organografía y Fisiología Animal de Ponz Piedrafita, l'any 1943, citada en Otero Carvajal 2014:284-85. Discrepo aquí de la interpretació de Luis Enrique Otero Carvajal y José María López Sánchez, en "La Biología y la Geología en la universidad nacionalcatólica" en què defineixen la interpretació de Ponz sobre l'estat de la qüestió de les Ciències Naturals en aquells anys com a "sui generis" ja que "la teoría sintética de la evolución se había afirmado entre la comunidad de naturalistas". L'any 1943 cau al mig del període de construcció del paradigma neodarwinista, de la construcció de la síntesi, i aquest consens, segons aquesta tesi vol contribuir a demostrar, i segons l'extensa correspondència i cròniques de trobades i congressos internacionals sobre el tema demostren, també internacionalment estava lluny de ser un consens general. Al meu entendre, aquesta concepció d'un molt primerenc consens al respecte a nivell internacional, respon més a una reconstrucció històrica realitzada des de dins del paradigma de la síntesi moderna que a una reconstrucció històrica fidel. Aquesta és la tesi que mantenim aquí i el que les fonts amb què ens hem trobat semblen indicar. Aquesta és una línia de recerca que pensem que mereixeria atenció per a ser explorada més enllà a nivell internacional.

Dins la secció científica, Ponz Piedrafita fou el primer en tractar de respondre a aquestes preguntes des de la seva disciplina, la fisiologia. Basant-se en l'evidència que totes les molècules senzilles havien pogut ser ja sintetitzades, Ponz¹³⁹⁷ conclouia que no existia “ningún elemento exclusivo del ser vivo”¹³⁹⁸. Per altra banda, Ponz ja s'havia posicionat clarament en contra d'una concepció atzarosa de la naturalesa i l'origen de la vida en diverses ocasions, una d'elles en el monogràfic sobre evolució biològica d'*Arbor* de 1951, on opinava, en relació a la creació de vida al laboratori, que sense el concurs de la causa primera era impossible saltar el “desnivel fisiobiológico.”¹³⁹⁹ Feia tot just un any, s'havia aconseguit determinar l'estructura primària de la insulina¹⁴⁰⁰, una molècula gran i complexa, un pas crucial per a la seva síntesi que mereixé un premi Nobel de Química, i Ochoa havia estat proposat pel premi Nobel de Medicina per la descoberta d'un enzim que permetia sintetitzar àcids nucleics. Tot plegat, induïa a creure a Ponz que era “más imprudente decir que el hombre no será capaz de sintetizar las moléculas más complejas, que no decir lo contrario”¹⁴⁰¹.

De manera més provocativa, el bioquímic Villar Palasí¹⁴⁰², assegurà que la síntesi de vida al laboratori s'aconseguiria en el termini de dos anys. Aquesta asseveració, que trasbalsà l'auditori i va fer tant rebombori que arribà a la premsa¹⁴⁰³, fou més aviat una provocació: el bioquímic recongué, en una entrevista amb el conegut periodista barceloní Sempronio, que ho havia dit per provocar aquells qui no hi creien¹⁴⁰⁴. Villar Palasí assegurava, coincidint amb Ponz en aquest punt, que les evidències científiques del seu camp l'obligaven a rebutjar l'atzar en última instància: “El mero azar no

¹³⁹⁷ Títol de la ponència: “Estructura y síntesis de la materia viva”.

¹³⁹⁸ Revilla 1959.

¹³⁹⁹ Ponz Piedrafita 1951:306.

¹⁴⁰⁰ La insulina purificada provinent de fonts animals va ser l'únic tipus d'insulina disponible fins que se n'aconseguí la síntesi al laboratori. L'estructura dels aminoàcids de la insulina va ser caracteritzada durant els anys cinquanta. Més tard, a començaments dels seixanta, es va produir la primera insulina sintètica. L'estructura primària de la insulina va ser determinada pel biòleg molecular Frederick Sanger, premiat amb el Premi Nobel de Química el 1958. La insulina va ser la primera proteïna seqüenciada.

¹⁴⁰¹ Bartina 1960a.

¹⁴⁰² Títol de la ponència: “Comportamiento y ascensión progresiva de las formas bioquímicas”.

¹⁴⁰³ Salvá Miquel 1959c.

¹⁴⁰⁴ Sempronio 1960.

podría combinar adecuadamente todos los compuestos de una célula viva”¹⁴⁰⁵. Villar Palasí era jove, encara no havia guanyat cap càtedra i es dedicava a un camp en ascensió, la bioquímica molecular, que tot just estava incorporant-se i fent-se un lloc en les universitats i laboratoris estatals¹⁴⁰⁶. José Luis Villar Palasí, germà de Vicente, tenia estrets vincles amb l’Opus Dei i el 1951 fou nomenat secretari tècnic del Director General del Ministerio de Información y Turismo que, com ja hem comentat, era Florentino Pérez Embid, membre de l’AMP i també de l’Opus Dei (José Luis Villar Palasí acabaria essent Ministre d’Eduació el 1968 i President del CSIC el 1971).

El genetista Antoni Prevosti Pelegrín¹⁴⁰⁷, en canvi, es manifestà a favor de l’atzar com a generador de variabilitat, matèria primera de la selecció natural i l’evolució¹⁴⁰⁸. Prevosti s’estava posicionant amb la seva exposició científica, sense fer-ho explícit, a favor del neodarwinisme en assumir una evolució de les espècies basada en la selecció natural, no teleològica ni ortogenista, a partir d’una variabilitat donada per mutacions a l’atzar en el material genètic. Prevosti era, com Villar Palasí, un investigador jove que esdevindria catedràtic l’any 1963, pioner d’un camp nou a l’Estat, la genètica de poblacions. Com les seves intervencions davant del CSIC, la Reial Acadèmia de Ciències i Arts i l’IEC explicitarien més endavant, Prevosti apostava pel trencament amb la tradició vitalista d’origen francès a Espanya. El seu discurs, oposat al de Crusafont, adoptaria el neodarwinisme com una defensa de l’aplicació rigorosa del mètode científic a tota explicació de la natura que permetia excloure de les conclusions qualsevol explicació no apta de ser comprovada experimentalment.

A les Conversaciones, però, un Prevosti més jove i encara sense càtedra optava per parapetar-se darrera d’un vocabulari científic especialitzat per exposar el seu parer al respecte. Un Prevosti que Revilla recorda com “un hombre de humildad excesiva, que hablaba poco”¹⁴⁰⁹. Prevosti, de família tradicionalment conservadora i benestant,

¹⁴⁰⁵ Bartina 1960a.

¹⁴⁰⁶ Calvo Monreal 2009; Santemas 1997, 2000, 2005.

¹⁴⁰⁷ Títol de la ponència: “Ultimos resultados en el estudio de los factores bioquímicos de la herencia”.

¹⁴⁰⁸ Revilla 1959.

¹⁴⁰⁹ Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012).

havia crescut amb una profunda fe catòlica¹⁴¹⁰. Probablement aquesta adhesió religiosa de catòlic practicant i el seu tarannà amable però rigorós i sobretot molt discret i ponderat¹⁴¹¹, li permeteren presentar i defensar en aquella ocasió, així com ho féu en nombroses altres, aquesta posició científica davant d'un auditori majoritàriament hostil. Les seves credencials de catòlic, l'aval d'Alcobé, així com el reconeixement internacional del seu treball científic (havia estat convidat expressament al famós Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology a exposar la seva recerca l'any 1955¹⁴¹²), li permeteren d'actuar d'introduïdor del neodarwinisme dins el cercle de l'AMP, una teoria que, malgrat alguns científics espanyols començaven a dir que hi estaven d'acord, tenia en la pràctica real molts pocs adeptes¹⁴¹³.

En aquest punt arribà el torn de parlar pròpiament de l'experiment que havia motivat les Conversaciones: l'experiment d'Ochoa i la seva "creació" de vida¹⁴¹⁴. Aquest experiment s'havia dut a terme amb el virus del mosaic del tabac i per això s'encarregà de comentar-lo el microbiòleg jesuïta Juan Puiggrós Sala. Puiggrós, després d'exposar els diferents tipus de virus i d'intentar classificar-los en funció de si eren éssers vius o no en cada cas, manifestà que "la línea divisoria entre lo viviente y lo no viviente es absolutamente imprecisa". Malgrat això, en la polèmica sobre si el virus del tabac havia de ser considerat un ésser vivent, Puiggrós es posicionà sense dubtes a favor de considerar-lo viu.

Dit això, calia preguntar-se d'on havia sortit la vida que el premi Nobel espanyol havia estat capaç de tornar al virus un cop recompost. Puiggrós hi trobà una explicació favorable al dogma: feia poc, l'any 1956, els científics Alfred Gierer y Gerhard Schramm¹⁴¹⁵ havien demostrat que l'RNA nu, aïllat, del virus del tabac era suficient per infectar les plantes del tabac i dirigir la producció de noves partícules de virus completes, amb la qual cosa confirmaven que l'RNA portava les instruccions genètiques, o vitals, del virus. Schramm, feia un temps, havia fet el mateix experiment

¹⁴¹⁰ Entrevista a Antoni Prevosti Monclús (19/11/2013), fill d'Antoni Prevosti Pelegrín.

¹⁴¹¹ Veure: Florensa 2013b.

¹⁴¹² Prevosti Pelegrín 1955.

¹⁴¹³ Blázquez Paniagua 2004a.

¹⁴¹⁴ Títol de la ponència: "Los virus y la vida".

¹⁴¹⁵ Veure nota 1304.

que Ochoa però separant la proteïna de l'àcid nucleic de manera química, però no n'havia aconseguit recuperar la capacitat infectiva en unir-los de nou. Ochoa, en canvi, havia tingut l'encert de fer-ho amb un procés biològic (enzimàtic). Segons Puiggrós, la separació enzimàtica no havia arribat a treure la vida de l'àcid nucleic i la proteïna; en canvi, els procediments químics sí. En aquest sentit, al seu parer, calia diferenciar “entre la síntesis del ácido nucleico y la proteína *muertos*, de la *síntesis con vida*”. Per ell, aquest experiment feia evident que entre allò viu i allò mort (o entre els dos tipus de síntesi) hi havia un salt insalvable; com ell ho expressava, “[m]edia algo superior a las puras fuerzas físicas”.¹⁴¹⁶

L'últim torn de la part científica fou per a l'antropòleg Santiago Alcobé¹⁴¹⁷. Al seu parer, amb la ciència del moment, no es podia donar una resposta definitiva a la qüestió de com es va originar la vida animal a la Terra, que era el tema que l'ocupava, i les explicacions vigents havien de ser considerades hipòtesis. La descripció que oferí Alcobé de les etapes successives de l'aparició dels vivents en funció de les evidències científiques que se'n tenien, fou descrita en una de les cròniques de les Conversaciones com una “crítica implacable” de las explicacions que s'havien donat fins aleshores per a l'origen de la vida a l'Univers.¹⁴¹⁸

La conclusió de la sessió “científica” va ser, en paraules del secretari de les Conversaciones, que “la posibilidad de una producción de vida en el laboratorio no repugna de ningún modo al actual estado de la ciencia, si bien dicha posibilidad es aún sumamente remota”¹⁴¹⁹.

Què s'opinava des de la part filosòfico-teològica? Era harmonitzable la ciència del moment amb les ensenyances dels textos sagrats en relació a l'origen de la vida? Segons escrivia el periodista Miguel Salvá en la seva crònica de les Conversaciones: “si para los teólogos, la hipótesis no ofrecía gran dificultad, los filósofos le hallaron importantes reparos”¹⁴²⁰.

¹⁴¹⁶ Bartina 1960b:91.

¹⁴¹⁷ Títol de la ponència: “El origen de la vida en la tierra, según la paleontología”.

¹⁴¹⁸ No queda clar, en el text de Salvá, en quin sentit aniria la crítica d'Alcobé (Salvá Miquel 1959b:103).

¹⁴¹⁹ Revilla 1959:103.

¹⁴²⁰ Salvá Miquel 1959b.

La sessió filosòfica sembla que va ser especialment densa¹⁴²¹. S'hi plantejaren les dues preguntes següents: “¿qué inconveniente o trastornos traería para la filosofía cristiana la presunta síntesis de un viviente en el laboratorio?” i “¿tendrá lugar la producción de vida?”.

Segons Juan Roig Gironella, la resposta a la primera pregunta era rotunda: “no traería ningún trastorno”. Respecte de la segona, la contundència de Villar Palasí era igualada en sentit contrari: al parer de Roig Gironella, la majoria de filòsofs escolàstics convindrien en què “no se podrá producir nunca un viviente en el laboratorio”. I afegia: “tenemos certeza de este aserto...verdadera certeza”.

El fonament filosòfic d'aquest “aserto” era la “inmanencia teleológica” (a la qual ja havia apel·lat Ponz Piedrafita en alguns escrits seus, com l'article del monogràfic sobre evolucionisme d'*Arbor*), això és, el principi de direcció o finalitat que eleva les funcions sensibles a funcions superiors fins arribar a la consciència¹⁴²². El fet de considerar un finalisme intrínsec en els fenòmens biològics era pedra de toc de la discussió evolucionista del moment entre les diferents “escoles” del panorama científic espanyol i també estranger. D'aquesta manera, Roig Gironella tornava a treure el tema del teleologisme, que ja havia encetat Prevosti, per situar-se del cantó dels finalistes i a l'extrem oposat del genetista. Segons la crònica del secretari de les Conversaciones, aquest va ser “uno de los diálogos más animados y vivos de la reunión”¹⁴²³.

Des del punt de vista bíblic, segons Sebastián Bartina, no hi havia contradicció amb les sagrades escriptures mentre es mantinguessin dos actes creadors de Déu: un per a l'univers en general i l'altre per a l'ànima humana. Bartina repassà totes les referències contingudes en els textos sagrats sobre el tema de la vida i concedí que “puede discutirse si la materia podría o no tener, depositada por el Creador, potencia para organizarse algún día en formas de vida”, una lectura dels textos sagrats que deixava lloc per a l'evolució. En definitiva, segons Bartina, “la cuestión, pues, no roza la fe católica...Es lícito opinar y discutir.”¹⁴²⁴

¹⁴²¹ Revilla 1959.

¹⁴²² Revilla 1959.

¹⁴²³ Revilla 1959.

¹⁴²⁴ Revilla 1959.

Finalment, José Capmany Casamitjana, aportà el punt de vista teològic. Tot recordant que en el tema de les Conversaciones s'excloïa la vida humana i del seu origen, afirmà que la Revelació no tractava el tema de la síntesi de vida. Des d'una vessant apologetica, puntualitzà que

[l]a vida como realidad observable es punto de partida para un argumento de la existencia de Dios. Las explicaciones de los ateos, fundándose en la presunta generación espontánea o en una producción de vida en el laboratorio no son válidas, por presuponer ya la no existencia de Dios que se pretende demostrar. La dificultad apologetica de fondo que puede presentarse al científico, puede que sea de mentalidad, al no valorar convenientemente otras formas de conocimiento¹⁴²⁵.

Les “altres formes de coneixement” a què feia referència Capmany eren la filosofia per a l'apologetica i la revelació proposada pel Magisteri de la Fe, que, al seu parer, proporcionaven certes absolutes, de naturalesa diferent de les científiques. Capmany considerava la teologia “la reina de las ciencias” i, per tant, l'interès no requeria en si els resultats de la ciència podien acomodar-se al dogma. La pregunta que calia fer-se era si “podían incorporarse a la misma [la teologia] las conclusiones científicas, distinguiendo entre verdades ciertas e hipótesis”.

El tema de les diferents certes inherents a les diferents disciplines implicades es revelà com a pedra angular del debat des de les primeres Conversaciones. Com evidenciaven algunes cròniques, l'existència de diferents certes dificultava (o impossibilitava) la capacitat d'arribar a consensos entre els diferents camps de coneixement i fins i tot la possibilitat de debatre en un mateix pla: “quizá el punto más sustancioso, en lo que atañe al fruto de estas conversaciones, es su distinción exacta entre certeza científica y certeza de fe. Hay, hubo incluso entre los asistentes, quienes piden al científico una fe que no puede darle”¹⁴²⁶.

Aquesta qüestió es perpetuaria en les següents reunions anuals fins a convertir-se en el tema de debat de la cinquena edició de les Conversaciones de Poblet. La discussió també prengué un caire lingüístic en l'anàlisi de la significació de les paraules en els discursos científic i religiós:

¹⁴²⁵ Revilla 1959:105.

¹⁴²⁶ Salvá Miquel 1959b:103.

la creencia del científico tiene un valor relativo, y cuando un científico dice que cree, por ejemplo, en la evolución, es menester medir esta afirmación con mensura científica, y no creer que habla como el creyente, incommoviblemente en el dogma de la Resurrección de la Carne¹⁴²⁷.

Les primeres Conversaciones es tancaren amb el convenciment, destil·lat en articles, cròniques i notes de premsa, de gran èxit i ressò, que havien despertat un elevat interès general i que tindrien una repercussió important en l'esfera pública i intel·lectual espanyola.

5.3.3. Les segones Conversaciones: l'evolucionisme

El timbre del teléfono, sonando continuamente, incansablemente, anticipaba ya la expectación que habían suscitado por todas partes las II Conversaciones de Intelectuales de Poblet¹⁴²⁸

Les segones Conversaciones foren les més denses (el nombre de ponents es triplicaren: de vuit, passaren a 25) i van despertar un gran interès, com recorda el secretari de les Conversaciones Federico Revilla i avalen les cròniques i fonts diverses. Aquesta vegada ja s'organitzaren amb més temps i la previsió permeté contractar autocars per arribar-hi i confeccionar tríptics que incloïen el programa de l'esdeveniment (Figura 45). Hi van acudir més de 50 intel·lectuals¹⁴²⁹ de Madrid, Barcelona, València, Granada, Salamanca, Tarragona i Lleida¹⁴³⁰, tornant a reunir el bo i millor de l'esfera científica catalana i part de l'espanyola, afi a l'ideari de l'AMP. D'aquestes segones Conversaciones i de les terceres se'n conserven, a l'Arxiu de l'Abadia de Poblet, unes transcripcions i resums mecanografiats que aporten informació molt valuosa del que s'hi tractà, complementària a les cròniques i anuncis que se'n publicaren¹⁴³¹.

¹⁴²⁷ Salvá Miquel 1959b.

¹⁴²⁸ Revilla 1960e:95.

¹⁴²⁹ “Intervienen en estas conversaciones más de cincuenta profesores de toda España” (Mencheta 1960).

¹⁴³⁰ Revilla 1960e:96.

¹⁴³¹ Asociación Menéndez Pelayo 1960e, 1961c. La descripció de les segones Conversaciones continguda en aquest apartat, així com les cites en aquest reproduïdes, són extretes, excepte quan s'indica el contari, d'Asociación Menéndez Pelayo 1960e.

En aquestes segones Conversaciones, la part científica i la filosòfica-religiosa es pretenien fer en paral·lel –al mateix temps en diferents sales-, però la demanda expressa dels ponents i assistents va fer que s’adaptés el programa per fer-les consecutives, de manera que tots els participants poguessin assistir a totes les conferències. Segons el secretari de les Conversaciones, Federico Revilla, això féu que s’allargués tant el programa, i foren tals l’interès i el debat animat, que “la víspera del sábado hubo que “improvisar” una sesión de propina, tras la cena, para los debates que habían quedado pendientes”¹⁴³².

Aquest cop el tema al voltant del qual s’havien muntat les Conversaciones era l’evolucionisme. L’evolucionisme era reconegut pels contemporanis com un tema realment espinos¹⁴³³, especialment si havia de circular entre les masses: en les paraules del secretari de les Conversaciones, a una “cuestión tan discutida como “El Evolucionismo””, calia donar-li “la nota de ponderación y equilibrio que ésta requiere, sobretudo cuando ha de proyectarse sobre el gran público”¹⁴³⁴. La preocupació per “el hombre de la calle” en qüestions controvertides com les que es discutiren a les Conversaciones de Poblet era absolutament recurrent en cròniques, escrits, resums i comentaris de l’esdeveniment, de manera coherent amb les finalitats de l’AMP, enteses com una “misión de apostolado”. Com escriuria el periodista Manuel Vigil Vázquez¹⁴³⁵ a la revista *Ecclesia*, a propòsit de les segones Conversaciones,

El tema es de plena actualidad, tanto por haberse cumplido recientemente el centenario de su publicación por Darwin de los resultados de su viaje en el Beagle, como por las investigaciones biológicas modernas que corroboran los datos de la paleontología, y porque se sigue insistiendo en hacer de la hipótesis de la evolución

¹⁴³² Revilla 1960b.

¹⁴³³ Comunicacions personals de l’Abat Edmon Garreta, el pare Jaume (monjo cistercenc), el microbiòleg Ramon Parés, el secretari de les Conversaciones, Federico Revilla i a l’expert en protocol Felio A. Villarrubias (n.1921) membre de l’AMP i secretari de la Germandat de Poblet (Entrevista a Edmond Garreta abat del Monestir de Poblet de 1954 a 1967 i a Jaume Oliarie monjo cistercenc (16/02/2013); Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012); Entrevista a Ramón Parés Farràs (16/04/2013)).

¹⁴³⁴ Revilla 1964:1166.

¹⁴³⁵ Manuel Vigil Vázquez (1912-1995) fou fundador de l’Escuela de Periodismo vinculada al diari madrileny *El Debate* durant el període republicà. Després de la Guerra Civil s’incorporà a la redacció del diari *Ya* i fou director de l’agència Logos, vinculats a Acció Catòlica. Des dels anys 50 s’establí a Barcelona com a corresponsal d’aquests mitjans. A principis dels setanta, s’incorporà com a professor a l’Escuela Oficial de Periodismo. També fou professor de la Universidad Autònoma de Barcelona.

de las especies bandera del ateísmo, con la peligrosidad acrecida sobre los inmanentistas decimonónicos, de que hoy se ha hecho dogma implacable del materialismo por el mayor poder tiránico que haya existido nunca.¹⁴³⁶

Vigil deixà constància de la composició de la mesa de presidència d'aquestes Conversaciones:

Los debates fueron dirigidos por el presidente de la Sección de Cataluña y Baleares de la Asociación Menéndez Pelayo, don Enrique Linés, secretario de la Universidad de Barcelona, y con el Padre Abad y con él compartieron la presidencia, el presidente nacional de la Asociación, don Bermudo Meléndez, catedrático de Paleontología de Madrid, el decano de Ciencias de Barcelona, don Santiago Alcobé, el Reverendo P. Eustaquio Guerrero, S.I, y la señorita Consuelo Sanz Pastor, presidenta de Amistad Universitaria.

La mateixa crònica feia també referència al públic assistent:

casi por igual seculares y religiosos ... y en cuanto a especialidades los grupos más nutridos eran de teólogos y filósofos y doctores en ciencias naturales, pero también representación de medicina, ingeniería y matemática.

La primera qüestió abordada fou l'aparició de la vida sobre la terra¹⁴³⁷, pels microbiòlegs Juan Puiggròs, jesuïta, i Ramon Parés i Farràs¹⁴³⁸, professor de Microbiologia de la Universidad de Barcelona i doctorat amb premi extraordinari feia tres anys, sota la direcció de Ponz Piedrafita¹⁴³⁹. Si hi havia d'haver una evolució, aquesta necessitava un punt de partida. Els professors tractaren d'abordar aquest punt del problema, que guardava estreta relació amb el tema de les Conversaciones anteriors.

L'any 1953, s'havia aconseguit demostrar que la síntesi espontània de certs compostos podria haver estat una etapa precoç de l'origen de la vida, com predeia la

¹⁴³⁶ Vigil Vázquez 1960:1281.

¹⁴³⁷ Títol de la ponència: "La aparición de la vida en el mundo".

¹⁴³⁸ Ramon Parés i Farràs (n. 1929) fou col·laborador científic del CSIC des de 1962. El 1964 obtingué la càtedra de Microbiologia de la Universidad de Barcelona i del 1968 al 1973 fou degà d'aquesta universitat. Ramon Parés era amic de Prevosti. Tots dos es trobaven en una situació semblant: iniciant la seva carrera sota les càtedres de Ponz Piedrafita i Santiago Alcobé, respectivament (dos científics amb pes a la universitat i estretament vinculats a l'AMP). Segons el seu testimoni, Parés assistí a les Conversaciones de Poblet. Segons el seu testimoni, dins la Universitat de Barcelona se sabia que era important participar-hi (Entrevista a Ramón Parés Farràs (16/04/2013)).

¹⁴³⁹ Veure nota 361.

hipòtesi teòrica d'Aleksandr Oparin¹⁴⁴⁰. Revifava així la idea de la “generació espontània” sentenciada a mort el segle anterior pel científic francès Louis Pasteur. Aquesta revifada aixecava reticències en els sectors religiosos (i en l'aparell propagandístic del règim que havia idolatrat el científic francès) que havien agafat la refutació de Pasteur com una prova científica de l'existència de Déu: calia l'acció divina perquè es donés la vida ja que la generació espontània no era possible. Com hem dit abans, l'existència d'un salt insalvable entre la matèria inert i la matèria viva s'havia usat molt i se seguí usant com a trinxera contra els postulats evolucionistes. Puiggròs i Parés es decantaven per un primer organisme simple i heteròtrof generat espontàniament, sota condicions diferents de les actuals, en un medi ambient amb una gran quantitat de molècules orgàniques ja prefabricades. Malgrat el nom d'Oparin no surti en la transcripció de la xerrada, el medi descrit i les condicions necessàries perquè es donés la generació espontània, fan pensar en la teoria del científic soviètic i en la seva “sopa primigènia”, així com en els experiments d'Urey i Miller que la testaren.

En la següent ponència, Ponz Piedrafita i Villar Palasí, s'ocuparen de la bioquímica de l'evolució i l'herència¹⁴⁴¹. Els ponents exposaren la necessitat de l'existència de les mutacions (adquisició de noves característiques heretables) per qualsevol explicació evolucionista de la història de la diversificació de les espècies. Però apuntaren que no totes les característiques de l'ésser viu podien ser originades per mutació: hi havia processos que requerien una intervenció divina “como desde luego sabemos que ocurre con la racionalidad que exige el acto creador”. D'aquesta manera situaven la racionalitat i l'home en un nivell diferent, superior, de la resta dels éssers vius. Parlaren també de la hipòtesi “un gene [sic] -un enzima” precursora de la descoberta, pocs anys més tard, del codi genètic en la qual va estar implicat Severo Ochoa i que aquí descriuen com “algo así como un código de posibilidades de información genética, transmissible a la biosíntesis de proteínas”¹⁴⁴². Aquest descobriment i la implicació d'Ochoa proporcionaria gran visibilitat als *comprendivos* que

¹⁴⁴⁰ Aleksandr Ivanovich Oparin (1894 - 1980), bioquímic soviètic. La seva teoria sobre l'origen de la vida a la Terra va ser represa per Stanley Miller (1930 - 2007) i Harold Urey (1893-1981), químics nord-americans, que van aconseguir crear matèria orgànica a partir de matèria inorgànica de forma espontània sota unes condicions que simulaven les de la Terra primitiva.

¹⁴⁴¹ Títol de la ponència: “Bases bioquímicas de la evolución y de la herencia”.

¹⁴⁴² Revilla 1960e:97.

n'esdevindrien els principals portaveus dins la premsa franquista: *La Vanguardia Española*, en un article a tota pàgina amb la intervenció de Xavier Zubiri, qualificaria el descobriment de “logro sensacional e imperecedero”¹⁴⁴³. Aquesta hipòtesi, permetria entendre millor el mecanisme de la selecció natural.

Bermudo Meléndez i Miquel Crusafont¹⁴⁴⁴, feren una explicació de la teoria evolucionista des de l'evidència paleontològica¹⁴⁴⁵. En la ponència, es posicionaren plenament a favor de l'evolucionisme. No només això sinó que deixaren ben clar que “la hipótesis contraria (fijista), no puede explicar ninguno de los hechos sacados a la luz por la Paleontología, y en consecuencia, debe ser abandonada por anticientífica”. Els paleontòlegs conclouïen que

a la vista de tales hechos, el paleontólogo sólo puede emplear un lenguaje evolucionista; para él, el conjunto del mundo orgánico, situado en el espacio y en el tiempo, no tiene sentido si se llegase a prescindir de la hipótesis evolucionista, que de esta forma, al demostrarse de muchas maneras distintas, deja de ser hipótesis para transformarse en realidad.

Pretenien contribuir amb la seva ponència a defensar la idea que l'evolució no era una hipòtesi sinó una certesa, un dels punts clau en què no es posaven d'acord científics i filòsofs.

De fet, com hem vist, en la premsa i revistes de l'època, la teoria de l'evolució sovint apareixia com la “hipòtesis transformista”, i així la qualificava també el papa Pius XII a l'Encíclica *Humani generis*. L'evolucionisme finalista i teista que defensaven Meléndez i Crusafont, com ja s'ha esmentat, deixava lloc a la intervenció divina. En la seva ponència, Meléndez i Crusafont desplegaren un cop més el discurs a través del qual havien reintroduït l'evolucionisme a l'esfera pública espanyola¹⁴⁴⁶. Segons el record de Revilla, la intervenció de Meléndez fou “crucial” per l'acceptació de l'evolucionisme dels creients més reticents de la reunió. Ell mateix quedà convençut per un “símil que no se me olvidará” sobre la conveniència teològica d'un evolucionisme teista:

¹⁴⁴³ Castro 1963.

¹⁴⁴⁴ Finalment Crusafont no hi va assistir: envià ponència per a ser llegida (Vigil Vázquez 1960:1282). Surt, però, al programa i a la majoria de cròniques.

¹⁴⁴⁵ Títol de la ponència: “Paleontología y evolución”.

¹⁴⁴⁶ Florensa 2013a.

si ustedes quieren defender la providencia divina, no hay problema ninguno con aceptar el evolucionismo ... si ustedes tienen un tiro al blanco, una diana, y tienen el dardo, si ustedes cogen el dardo, llevan el dardo y lo clavan... pero si la diana está situada a dos kilómetros, y no la ven, y entre medio hay montañas, y hay bosques, y si el dardo va esquivándolo todo, esquiva las montañas y se clava... ¿qué es más meritorio? ¿Qué es más inteligente? Es más inteligente dar a la diana a un kilómetro, o a dos o a diez... que sortee todas los obstáculos y se clave.

Pel que fa a la genètica, se n'ocuparen Prevosti i Josep Pons Rosell, professor d'Antropologia Física, també als inicis de la seva carrera¹⁴⁴⁷. Els dos joves professors parlaren dels mecanismes de l'evolució a nivell genètic per aconseguir canvis en l'organisme i de com aquests canvis dins de les poblacions podien fer canviar l'espècie¹⁴⁴⁸. S'hi parlà de mutacions, selecció natural, deriva genètica i aïllament, processos dins la línia d'una explicació neodarwinista de l'evolució amb un gran paper de l'atzar. La transcripció d'aquesta ponència és breu i esquemàtica, a diferència de les altres que permeten reproduir el discurs dels autors amb més fidelitat. Malgrat això, altres escrits de Prevosti publicats sobre el tema de la ponència, permeten reconstruir el seu discurs al respecte¹⁴⁴⁹.

Santiago Alcobé i Miguel Fusté Ara¹⁴⁵⁰ assumiren el repte de tractar el tema de l'hominització i el monogenisme, en una ponència titulada “Paleantropología, hominización y monogenismo”. Era un tema espinós, si no el més espinós de tots els tractats. Potser per això, els ponents començaren intentant suavitzar-lo a partir d'una argument històric: si el debat sobre l'evolucionisme havia estat tant acarnissat era per raons històriques, no científiques. Així, al seu parer, per poder “enjuiciar debidamente” l'actitud adoptada en temps passats pels defensors i impugnadors de l'origen evolutiu del cos humà era imprescindible tenir present l'ambient ideològic en què s'havia plantejat l'evolucionisme i l'origen històric dels coneixements paleoantropològics. Demanaven al seu auditori discernir aquests condicionants històrics i desempallegar-se'n per tal de poder debatre des d'un punt de vista objectiu i científic.

¹⁴⁴⁷ Veure nota 1175.

¹⁴⁴⁸ Títol de la ponència: “Los mecanismos de la evolución orgánica”.

¹⁴⁴⁹ Prevosti Pelegrín 1957, 1960, 1962.

¹⁴⁵⁰ Veure nota 260.

Un cop aclarit això, passaren a examinar les troballes relatives a les formes humanes fòssils. Alcobé i Fusté Ara trobaven que “desde el punto de vista científico natural, parece justificada la progresiva evolución del organismo humano.” Plantejaven el finalisme en l’hominització somàtica com una prova de la naturalesa espiritual de l’home:

Como resultado de la consideración global de los Homínidos fósiles se subraya la paulatina plasmación de las características netamente específicas del soma humano, como son la postura erguida, la liberación de la mano de las funciones locomotoras, y el considerable desarrollo cerebral. Ello contribuye a afianzar la idea de que, incluso en el cuerpo, el hombre lleva impreso el sello de su peculiar naturaleza espiritual.

Finalment Emiliano Aguirre¹⁴⁵¹, jesuïta paleontòleg i teòleg, afrontà en la seva ponència les possibilitats de conflicte entre l’evolucionisme i el pensament cristià¹⁴⁵². Tal com ell ho veia,

la evolución de las especies, la teoría del origen evolutivo de la vida, y el hombre, se oponen a la creación inmediata, por acto “terminativamente” distinto, de las especies, la vida orgánica, el hombre. Pero de ninguna manera contradice a la tesis católica de la creación en general, ni de la creación del alma humana.

Aguirre, evolucionista convençut, combregava amb l’evolucionisme finalista i teïsta, en plena concordança amb el dogma catòlic en tots els seus aspectes, de Crusafont i Meléndez: “la explicación evolutiva del mundo biológico, nada dice en contra de los atributos divinos de nuestra teología y teodicea, y es perfectamente compatible con la idea de la contingencia del universo. De ella no se desprende nada contra una filosofía teïsta”.

Aguirre advocava per establir els camps dels saber científic i religió (“Es a la ciencia natural a quien toca definir el contenido conceptual del término que emplea”) cosa que xocava amb l’ideal de l’AMP de construir una ciència catòlica unitària.

En la ponència conjunta amb Aguirre, el teòleg jesuïta José Francisco Sagüés¹⁴⁵³, i integrant del consell de redacció de la revista *Estudios eclesiásticos* on després es

¹⁴⁵¹ Veure nota 880.

¹⁴⁵² Títol de la ponència: “La concepción evolutiva del mundo y las tesis de la filosofía católica”.

¹⁴⁵³ José Francisco Sagüés (1907-1969), jesuïta, fou capellà dels exèrcits d’Aragó i Castelló durant la Guerra Civil. Catedràtic de Teologia de la Facultat Teològica de Oña i Vitoria, Sagüés havia col·laborat abans de la celebració de les primeres Conversaciones en una obra col·lectiva, compendi de la Sagrada Teologia Escolàstica, amb un capítol titulat “De Deo creante et elevante. De peccatis” que

publicarien ponències i cròniques de les Conversaciones, analitzà la postura de l'Església al llarg de la història fins al moment davant del tema de l'evolucionisme, les conseqüències d'aquesta postura i els possibles camins de sortida¹⁴⁵⁴. La transcripció-resum conservada d'aquesta ponència, en forma d'apunts molt esquemàtics, ens permet reconstruir les qüestions que Sagüés va anar posant sobre la taula, sense permetre'ns endinsar-nos en la seva argumentació o postura al respecte, ni tampoc sobre el debat subseqüent. Tampoc les cròniques publicades posteriorment ens permeten conèixer-ne el contingut complet, ja que no es fan ressò d'aquesta ponència, com sí fan amb la resta, possiblement pel seu contingut massa polèmic. Malgrat tot, les preguntes que tenim constància que s'hi van plantejar, mereixen especial atenció pel debat que ens ocupa. A través del recorregut de la postura de l'Església al llarg de la història enfront de l'evolucionisme, Sagüés anà plantejant totes les preguntes per a les quals era imprescindible decidir una resposta si es volia establir un diàleg entre les diferents disciplines (i bàsicament amb la ciència) i sobretot si es pretenia construir un discurs científic i catòlic, una ciència catòlica a per al públic general, coherent i convincent.

Primerament, es qüestionà el caràcter de l'oposició conceptual entre Revelació i transformisme: era integral? Era parcial? Després es plantejà de quin tipus d'home parlava la Revelació i si, prescindint d'aquesta, i només a partir de la ciència, es podia tenir certesa absoluta de com va aparèixer el primer home. Un cop més, apareixia el problema de la certesa, un problema que calia afrontar: “¿qué certeza se busca?”. Obrí també el tema de la potestat en matèria d'evolucionisme preguntant-se a qui li corresponia ocupar-se d'aquest assumpte: “el problema presente, ¿es de incumbencia absoluta de las ciencias naturales o toca a la teología?” I això el portà a qüestionar-se si realment hi havia, o hi havia d'haver, una pugna entre la ciències naturals i la teologia, per aquest terreny. Arribat aquí, féu un repàs de la posició dels teòlegs davant l'aparició del sistema transformista que qualificà de “reacción instintiva” i es plantejà el sentit d'aquesta actitud. Repassà, pas per pas, tots els moviments que l'Església havia donat relacionats amb aquesta doctrina. També examinà els

tocava temes del dogma que tenien especial solapament amb l'evolucionisme. Contenia un primer llibre sobre la creació del món en general, un tercer sobre la naturalesa de l'home i un cinquè sobre els pecats (Sagüés 1952).

¹⁴⁵⁴ Títol de la ponència: “Aspecto teológico en el origen del hombre”.

apropaments d'alguns autors catòlics¹⁴⁵⁵ a l'evolucionisme amonestats per l'Església i la moderació exercida en aquests últims casos des del sí de la institució.

Una altra qüestió que es plantejà foren les respostes de la Pontificia Comissió Bíblica a preguntes sobre la literalitat o historicitat del Gènesi i si seguien vigents. S'interrogà també sobre quina ensenyança s'havia d'extreure del discurs del papa Pius XII a l'*Academia Pontificia de las Ciencias*, l'any 1951, que acceptava la mutabilitat (en processos físics i naturals) però sense parlar de l'evolucionisme. Calia entendre que apostava també per una acció especial? La possibilitat d'acceptar una "acción divina especial", és a dir, acceptar una evolució que permetés uns actes creadors de Déu per a l'Univers i l'ànima humana, i potser per a guiar l'evolució, havia sorgit en diverses ocasions. Es preguntà si aquesta solució satisfia els teòlegs i si els documents que en parlaven seguien en peu. Es referí a aquesta manca de posicionament explícit respecte de l'evolucionisme per part de la Santa Seu com uns "[a]ños de silencio", un "compás de espera" que per als teòlegs havia suposat desorientació i haver d'actuar amb incertesa i cautela.

El repàs arribà a la *Humani generis*, el primer cop que, com digué Sagüés, l'Església s'encarava al "problema de frente". Al seu parer, aquesta encíclica suposava una nova terminologia i un nou plantejament del tema, però s'hi mantenia la incertesa davant del transformisme. La teoria de l'evolució seguia essent qualificada d'hipòtesi i era definida com un coneixement incert, no demostrat ni des del sí de la ciència. Segons Sagüés, aquesta posició produïa una "[e]xtrañeza en los científicos". Finalment es qüestionà si el Papa tenia capacitat (o si li pertocava) calibrar el valor del transformisme. Altre cop retornant al problema de la certesa, recalca la importància de descobrir el que era afirmat per l'autor sagrat i el grau de certesa que se'n tenia. Es preguntà quines coses no es podien atribuir amb certesa a l'autor sagrat i què no se li podia negar amb certesa.

Respecte a les idees sobre l'origen de l'home que es podien extreure de la tradició patristica, se'n plantejà el valor. I posà sobre la taula una reflexió sobre el "[t]rabajo por hacer" si "un día se precisara su doctrina exacta", és a dir, si un dia s'establí de manera incontrovertible i evident des de la ciència l'evolucionisme. Finalment, es plantejà la posició de la teologia del moment sobre l'origen de l'ànima i l'opció d'una

¹⁴⁵⁵ Parla de Mivart, Leroy y Zahm. Per als casos concrets veure: Artigas, Glick, i Martínez 2006.

“acción divina especial” en el cos humà com a actitud a prendre davant el fet hipotètic del transformisme. La crònica esquemàtica acaba amb aquestes tres evocatives frases:

“Si un día se descubre la certeza del transformismo. ¿Escándalo?

El progreso dogmático.

Las ciencias en ayuda de la teología.”

La por a un segon cas Galileo ressonava amb la qüestió de l'evolucionisme. La prudència del Magisteri Eclesiàstic en fer afirmacions rotundes en aquest sentit va tenir a veure amb la voluntat expressa d'evitar un nou “escàndol” com aquell, amb el temor que el pas del temps fes posar en evidència l'actitud de l'Església. Des de les institucions religioses espanyoles amb pes en la discussió i establiment de doctrina, com la Universidad Pontificia de Comillas, es tenia present el cas: “el tristemente célebre de Galileo... Quiera Dios que nunca vuelva a repetirse en esa su Iglesia tan lamentable episodio”¹⁴⁵⁶. El propi papa Pius XI, davant pressions perquè expressés desaprovació davant l'evolució antropològica, havia estat citat responent: “We must not close a door wich perhaps we should have to open again. In the history of the Church, one Galileo case is enough”¹⁴⁵⁷.

El cas Galileo Galilei vinculat al “problema evolucionista” apareixia en facetes molt diverses de la circulació de l'evolucionisme a Espanya: dins les institucions religioses, en les converses entre científics i fins i tot a la premsa. En un article de l'*ABC* titulat “Darwin a la vista”, que arrencava amb la troballa de l'*Oreopithecus* i la nova teoria de Hürzeler, el cas Galileo Galilei hi apareixia com un punt de partida de les “universales polémicas apasionadas e irreductibles entre la Ciencia positivista y la Fe”. Segons l'article, aquestes polèmiques havien conduït a la “demagogia de la Ciencia, que invadió los medios populares”¹⁴⁵⁸. El cas Galileo era, per tant, presentat com un episodi inconvenient que era millor no repetir.

Amb l'ambient “renovador” del Concili Vaticà Segon, augmentà el temor que l'Església es pronunciés de manera massa contundent respecte d'algun punt d'estudi controvertit en matèria d'evolució com era el cas del poligenisme. Aquesta por circulava entre els científics catòlics. En la correspondència entre Hürzeler i

¹⁴⁵⁶ García y Martínez 1948:316.

¹⁴⁵⁷ Citat en Bawden et al. 1959:117.

¹⁴⁵⁸ ABC 1958b.

Crusafont, el paleontòleg suís feia referència al cas Galileu en relació a un posicionament dogmàtic de l'Església en matèria d'evolució:

concernant la question Mono-/Polygénisme ... le but de mon pauvre exposé est uniquement d' éviter une détermination dogmatique (ou quasidogmatique) d'une question scientifique, qui est encore très controversée ... il faut absolument éviter qu'il y aura un autre "Cas Galilei"¹⁴⁵⁹.

Aquesta qüestió també era motiu de preocupació entre les altes jerarquies eclesiàstiques, que intercanviaven parers amb els científics catòlics. En correspondència amb Hürzeler, un cardenal admetia al respecte: "Je désire, tout comme vous, que le Concle ne décide rien sur la question du monogénisme. Il faut laisser la science faire ses recherches librement"¹⁴⁶⁰. El Concili Vaticà Segon es referí al cas Galileu a través de l'encíclica *Gaudium et Spes* on parlà de "la legítima autonomia de la ciència"¹⁴⁶¹. Però segons publicaria a *LVE* el redactor en cap de *Razón y Fe*, el jesuïta Jorge Blajot que el 1967 seria nomenat director de Radio Vaticano, dins les parets de la Basílica de Sant Pere la referència al cas hi fou més explícita: dels debats en les sessions del Concili sorgí l'observació, al seu parer un criteri molt estès en l'Església, de "no repitamos con Teilhard el error que cometimos con Galileo"¹⁴⁶².

El cas és que, tant a l'esfera pública com en discussions a porta tancada de les elits intel·lectuals, flotava el temor de repetir el cas Galileo en matèria d'evolució i alguns científics de l'AMP, com Crusafont, estaven realment preocupats i implicats en intentar evitar un posicionament rotund de l'Església respecte certes possibilitats científiques¹⁴⁶³.

Amb la xerrada de Sagüés finalitzava la "sessió científica" de les Conversaciones dedicada a "El evolucionismo". La part de criteriologia catòlica tractà el paper dels intel·lectuals en la situació present, la seva missió d'ajudar l'Església en la seva transformació, així com els seus deures davant la societat. Aquesta reflexió (i construcció) conjunta de temes científics, teològics, socials i de gestió del

¹⁴⁵⁹ Hürzeler 1963, èmfasi a l'original.

¹⁴⁶⁰ Hürzeler 1963.

¹⁴⁶¹ Citat en: Marini-Bettòlo 1987:40.

¹⁴⁶² Blajot 1968a.

¹⁴⁶³ Hürzeler 1963.

coneixement i de l'Estat corresponia a l'ideal de l'AMP de com calia gestionar la cultura, en especial la ciència. Segons els termes amb què s'anuncià el Concili, allò que importava a bona part de la societat importava també a l'Església, i això incloïa l'evolucionisme. A més a més, com escrivia Revilla, “al evolucionismo le ocurre una desgracia: tiene “buena prensa””¹⁴⁶⁴ i això significava que arribaria cada cop a més gent.

La primera ponència s'ocupà de la imatge del cristianisme a l'esfera pública. Fou presidida pel cardenal arquebisbe de Tarragona, i anà a càrrec de tres ponents: el teòleg Josep Maria Capmany¹⁴⁶⁵, el periodista Ángel Marsá, vocal de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP i membre de la Junta Directiva de l'Ateneo Barcelonés¹⁴⁶⁶, i el filòleg Francisco Marsá, professor de la Universidad de Barcelona¹⁴⁶⁷. En una argumentació que recordava la polèmica entre *comprensivos* i *excluyentes* sobre *Espanya con o sin problema*¹⁴⁶⁸, la ponència plantejà la necessitat de desproblematitzar el cristianisme en el discurs públic, de separar el terme problema del terme cristianisme. Els ponents argumentaren que aquelles qüestions que els mitjans d'expressió qualificaven de problemes del cristianisme no eren en realitat sinó problemes individuals. Calia abandonar la retòrica del cristianisme com a problema i adoptar el lema “El cristianismo és solución”.

La següent ponència s'ocupà del tema de l'opinió pública en relació a l'Església Catòlica i de la crítica dins d'aquesta¹⁴⁶⁹. La ponència fou compartida entre tres ponents: el jesuïta Eustaquio Guerrero¹⁴⁷⁰, membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP, redactor de *Razón y Fe*; Antonio González Martínez de Olaguíbel¹⁴⁷¹, també membre fundador de l'AMP, director de la Gaceta del Norte i vicepresident de la Junta de Prensa Católica¹⁴⁷²; i l'advocat Fernando Guerrero Martínez (n. 1920),

¹⁴⁶⁴ Revilla 1960e.

¹⁴⁶⁵ Veure nota 1362.

¹⁴⁶⁶ Veure apartat “La primera secció de l'AMP: la “Sección de Cataluña y Baleares””.

¹⁴⁶⁷ Francesc Marsà Gómez (1924 –1998) es doctorà en filosofia i lletres a la Universitat de Madrid l'any 1957. Veure nota 1229.

¹⁴⁶⁸ Veure apartat “*Comprensivos y excluyentes*”.

¹⁴⁶⁹ Títol de la ponència: “Opinió pública y crítica dentro de la iglesia”.

¹⁴⁷⁰ Veure nota 1078.

¹⁴⁷¹ Veure nota 1081.

¹⁴⁷² Orella 2003; Zalbidea 2005.

secretari tècnic de la Comisión Nacional de Acción Social Patronal¹⁴⁷³ i del Consejo Superior de Hombres de Acción Católica¹⁴⁷⁴. Els ponents proposaven que “sin menoscavo de los fueros de la legítima autoridad, se facilite a todos los seculares aptos su participación personal y activa en la orientación y desarrollo de la vida cristiana, y se les ofrezcan modos eficaces de cooperación.” Aquesta implicació, que qualificaven de necessària per al bon funcionament de l'Església, requeria una “sana opinión pública”, entesa com un coneixement de la institució i una possibilitat de crítica des de dins i des de fora d'aquesta.

El focus de la ponència girà entorn de com crear aquesta “sana opinión pública” de l'Església sense amenaçar la seva estructura i sistema d'autoritat jeràrquica i conservant un control sobre la informació circulant¹⁴⁷⁵. Els ponents exploraren els límits del debat de l'Església amb la societat des de la seva perspectiva tradicionalista imposant constriccions a les crítiques possibles. Acabaren conclouent, parafrasejant a Pius XII, que la polèmica sempre era nociva i que calia insistir en allò que unia i no en allò que dividia. L'educació, la visibilitat en l'esfera pública i el paper dels intel·lectuals eren destacats com a “intereses vitales de la Iglesia”. Per tant, sobre els intel·lectuals catòlics requeien “obligaciones gravísimas”. En el debat subsegüent es preguntà si la censura eclesiàstica no era un fre per, o fins i tot impossibilitava, aquesta opinió pública. La resposta dels ponents fou que la censura canònica no tenia per finalitat impedir la crítica sinó “encauzarla y modelarla para que sea crítica sana”¹⁴⁷⁶.

El tema de la crítica dins l'Església Catòlica tornava a ressonar amb l'anunci del Concili Vaticà Segon. L'encíclica *Humani generis* havia condemnat les tendències

¹⁴⁷³ A.C.N. de P. 1961; Cifra. 1957. L'Acción Social Patronal fou una associació d'empresaris espanyols aupiciada per la jerarquia eclesiàstica i enquadrada dins de l'organització oficial d'Acción Católica Española, encarregada d'analitzar els problemes socials que es plantejaven en el si de les empreses, en sintonia amb les ensenyances pontificies (Rodríguez Nozal i González Bueno 2015:436).

¹⁴⁷⁴ Cifra. 1958; Montero 2001:495. Més endavant seria professor de la Facultad de Ciencias Políticas y Sociología de la Universidad de Salamanca. També seria secretari general d'Acción Social Empresarial, secretari de la Confederación Católica Nacional de Padres de Familia i director de la col·lecció “Biblioteca de Patrística” de l'Editorial Ciudad Nueva (Bartol 2010).

¹⁴⁷⁵ Referent a la presència de Fernando Guerrero com a ponent, el problema dins l'Església i dins l'empresa podia ser semblant: com aconseguir una acceptable opinió pública de l'empresa (sobretot entre els seus treballadors) sense qüestionar l'ordre de classes i la jerarquia establerta? Guerrero Martínez fou teòric i apòstol de l'aplicació de la doctrina social catòlica a l'empresa que alguns historiadors han denunciat que justificava un rol despòtic per part de l'empresari i reclamava una acceptació de les normes per part de l'obrer (Rodríguez Nozal i González Bueno 2015).

¹⁴⁷⁶ Capmany 1961b:80.

més progressistes dins l'Església Catòlica que havien nascut i pres més força a França batejades amb el nom de *Nouvelle Théologie*. Però un dels representants més famosos d'aquesta tendència, el jesuïta paleontòleg Teilhard de Chardin, havia gaudit d'una àmplia difusió pòstuma de les seves obres: des de 1955 s'havia creat un comitè científic per editar tots els seus escrits. A Espanya, Crusafont, integrant d'aquest comitè, també havia endegat una campanya divulgativa del seu pensament a través de conferències, cursos, associacions i gestionant la traducció, prologació i publicació del llibre de Teilhard a Espanya, sobretot a través de l'editorial Taurus que, entre 1957 i 1960 ja n'havia posat al mercat 6 llibres. Paral·lelament, moviments socials i obrers començaven a tenir ressò i generaven moviments en les elits catòliques franquistes com la creació de l'Acción Social Patronal (1951)¹⁴⁷⁷. La preocupació per la circulació d'idees que qüestionessin l'ordre i la jerarquia establertes era compartit per Església, Estat i empresa: la guspira d'una, podia encendre les altres.

La següent ponència¹⁴⁷⁸ anà a càrrec del reverend Ginés Arimón¹⁴⁷⁹, professor de Religió de la Universitat de Barcelona, del filòsof i teòleg Francisco Canals Vidal¹⁴⁸⁰, i de l'enginyer Enrique Freixa Pedrals¹⁴⁸¹, professor de l'Escuela de Ingenieros Industriales de Barcelona. El seu objectiu era trobar un terme mig entre encarnació i transcendència en la vida del catòlic. Aconsellaven l'encarnació de l'ideal cristià en la vida individual i social combinat amb el record constant de la finalitat transcendent de tot progrés i vida humans. En aquest punt, s'al·ludí a Teilhard de Chardin com a encarnacionista exagerat i de dubtosa ortodòxia. L'al·lusió suscità una polèmica sobre

¹⁴⁷⁷ Andrés-Gallego i Pazos 1999:92.

¹⁴⁷⁸ De títol: "Encarnacionismo y escatologismo en la actuación del cristiano".

¹⁴⁷⁹ Ginés Arimón Girbau (1903-1988) publicà amb el Seminario Conciliar de Barcelona i amb l'Instituto Francisco Suárez, del CSIC, sobre temes d'ensenyament, pobresa i seguretat social. Fou soci de l'AMP des de 1958 (Asociación Menéndez Pelayo 1958c).

¹⁴⁸⁰ Veure nota 1239.

¹⁴⁸¹ Enrique Freixa Pedrals (1911-2002), enginyer industrial, fou professor de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Barcelona des de 1942, se la qual seria subdirector (1955-56, 1965). El 1947 fou nomenat catedràtic de càlcul integral i mecànica racional, després d'anàlisi matemàtica i, el 1952, de motors tèrmics. També fou professor d'Història de la Ciència i la seva classificació a l'Escola de Bibliotecàries de Barcelona (1943). Seria secretari general de la Universitat Politècnica de Catalunya del 1968 al 1981. Fou cap de la línia de motors dièsel de la Maquinista Terrestre i Marítima des de 1935. Ja en democràcia, seria president de la Fundació Joaquim Torrens i Ibern, creada l'any 1977, per a la normalització de l'ús del català a la indústria. Membre de la Junta de l'Associació d'Enginyers Industrials, fou conservador, vicepresident i president (1983-1995) de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. El 1984 va rebre la Medalla Narcís Monturiol (Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona s.d.). Freixa Pedrals formava part del grup de l'*Schola Cordis Iesu* (Creus Vida 1944) (veure nota 1209).

la seva obra, malgrat aquest tema havia estat expressament omès a les ponències sobre evolucionisme¹⁴⁸².

En la quarta ponència el pare José Todolí¹⁴⁸³, de la Universitat de València, reflexionà sobre cristianisme i modernitat a través d'un repàs històric. Indicà la necessitat de cristianitzar els nous productes de la societat, com la tècnica, i asseverà que “ser cristiano y ser hombre moderno auténticamente es crear la forma para mañana, no quedándose haciendo historia de lo que fue y ya pasó”.

Finalment, l'última ponència anà a càrrec de tres personatges del tradicionalisme catòlic més integrista: un dels principals propulsors de les Conversaciones, el pare Díez Macho; Juan Vallet de Goytisolo¹⁴⁸⁴, notari i membre de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación; i Eugenio Vegas Latapié¹⁴⁸⁵, cofundador d'*Acción Española*, membre del Consejo Privado de Juan de Borbón i del Consejo de Estado i assessor jurídic del Banco Central. Se centraren en el paper de l'intel·lectual catòlic en la societat actual. Al seu parer era vital fixar una orientació, un objectiu, cap al qual havia de tendir l'intel·lectual catòlic. Això era importantíssim perquè, en el discurs propi de la Generación del 48, com hem vist, “la actual subversión universal tiene sus raíces en la mala semilla sembrada por intelectuales”. En funció del grau d'adhesió a aquella orientació, l'intel·lectual catòlic seria més o menys autèntic, veritable. En la seva ponència tractaren de definir en què consistia, doncs, aquesta autenticitat, els objectius i deures que l'intel·lectual catòlic havia d'observar per poder ser considerat autèntic.

En primer lloc, consideraren que l'intel·lectual catòlic havia de defensar i cultivar els “valores permanentes”, justícia i veritat, més enllà de la seva conveniència i utilitat. Al seu entendre, l'ambient tècnic i el positivisme que s'havien instaurat en la societat moderna científicada, i l'oblit de la metafísica, dificultaven aquesta tasca. En paraules seves: “La técnica desborda al hombre”. És a dir, la ciència estava portant l'home del moment a un materialisme i utilitarisme que li treien l'espiritualitat. I, en

¹⁴⁸² Asociación Menéndez Pelayo 1960b; Capmany 1961b.

¹⁴⁸³ Veure nota 193.

¹⁴⁸⁴ Veure nota 1205.

¹⁴⁸⁵ Veure nota 75. Vallet de Goytisolo y Vegas Latapié fundarien l'associació Amigos de la Ciudad Católica el 1961 per a la “formación cívica y la acción cultural según el derecho natural y cristiano” on es reuniren els membres de l'AMP del tradicionalisme catòlic més integrista (veure notes 1206 i 1206).

canvi, sovint els objectius purament utilitaris, tècnics, científics eren presentats com elevats en aquestes societats modernes: era “la nueva mitología de las dialécticas materialistas de la técnica sin Dios”¹⁴⁸⁶. Requeia en les mans de l’intel·lectual catòlic, sobretot el científic, de no caure en aquests paranys i revertir l’impacte que la ciència estava tenint en la desespiritualització de la societat, més concretament, en la seva descristianització. En el moment de la pujada al poder dels tecnòcrates, des de l’AMP alertaven sobre un “estatismo” que posés per sobre dels valors permanents l’eficàcia, la utilitat o els fins nacionals: “El peligro de las planificaciones en las que se piensa por encima de todo en la eficacia”.

La missió de l’intel·lectual catòlic havia de ser doncs conjuminar “lo natural y lo sobrenatural”, amb “compenetración sin confusión”. Aquest “sin confusión” podia ser una al·lusió a la política de “mano tendida” dels *comprendidos*, política que, segons el discurs dels *excluyentes*, com hem vist en repetides ocasions, menava al “confusionismo”. Els ponents feren referència a aquest punt quan mencionaren les produccions intel·lectuals desviades del camí recte com a causa de la subversió universal. Aquest argument havia estat un dels arguments clau de la Generación del 48 en la seva lluita contra els *comprendidos*, com hem vist.

La lluita política imbricada amb la voluntat d’hegemonia cultural, que passava per la implantació d’un cert discurs científic, es fa més evident quan veiem que els tres ponents feren d’aquest punt el motiu principal de la seva xerrada, la causa per la qual, deien, calia insistir en una orientació definida dels intel·lectuals catòlics. Per a la seva lluita, les armes seguien essent les que pensaven que els podien reportar una hegemonia cultural, armes que esdevenien els “deberes sociales” dels homes de l’AMP: la “función de orientación, formación y difusión doctrinal”¹⁴⁸⁷.

A la finalització d’aquestes segones Conversaciones, l’ideal d’una ciència unitària, sense fissures entre unes disciplines i altres començava a ensorrar-se en el propi discurs dels seus membres. El problema de la certesa seguia impeding el diàleg i la solució proposada per a la concòrdia, com ja s’havia vist en la passada edició, passava sovint per mantenir els sabers i les seves conclusions en els seus propis camps d’expertesa. En la passada edició, Aguirre ja havia delimitat els radis d’acció de les

¹⁴⁸⁶ R.C. 1964.

¹⁴⁸⁷ Sobre estudis de la relació entre ciència i materialisme, i ciència i fe en especial per al cas de la física a l’Espanya de Franco veure: Herran i Roqué 2012, 2013.

ciències naturals i la filosofia. En aquesta última xerrada, els ponents argumentaven l'exigència que l'intel·lectual no tragués conclusions d'altres disciplines que no eren de la seva especialitat.

5.3.4. Les terceres Conversaciones: l'origen de l'home

En lo sucesivo, cuando se quiera hablar de evolucionismo, los trabajos de las Conversaciones populetanas serán siempre una orientación segura. Así lo han reconocido tácitamente por todas partes¹⁴⁸⁸.

Les terceres Conversaciones destinaren a debatre sobre l'origen de l'home¹⁴⁸⁹ (Figura 46). Foren les primeres en què hi hagué presència internacional entre els ponents: l'antropòleg jesuïta Vittorio Marcozzi, professor de Qüestions Científiques de Biologia i Antropologia a la Universitat Gregoriana de Roma¹⁴⁹⁰. Marcozzi va acudir a la reunió per dissertar sobre les manifestacions primerenques de cultura que indicaven la presència de l'home com a ésser racional, tema en el qual era considerat un especialista mundial. A Espanya, els llibres de Marcozzi sobre els orígens de l'home i les relacions entre ciència i fe respecte d'aquest tema havien estat citats diverses vegades com a exemple d'un evolucionisme d'acord amb la fe¹⁴⁹¹. *Arbor*, en una ressenya de la traducció d'un dels seus llibres, presentava Marcozzi com a pertanyent al grup de paleontòlegs finalistes italians entre els quals hi havia el paleontòleg ben conegut a Espanya, i col·lega de Crusafont i Meléndez, Piero Leonardi¹⁴⁹².

Aquell mateix any 1961 Marcozzi havia estat requerit per la Comissió Teològica del Concili Vaticà II per donar el seu consell com a expert sobre temes relacionats amb l'evolucionisme i l'origen de l'home. En concret, se li havia demanat la seva opinió - tenint en compte només la ciència- sobre la probabilitat que la teoria de l'evolució fos certa, sobre poligenisme i monogenisme quant a l'origen del gènere humà, i sobre

¹⁴⁸⁸ Asociación Menéndez Pelayo 1961b.

¹⁴⁸⁹ La descripció de les terceres Conversaciones continguda en aquest apartat, així com les cites en aquest reproduïdes, són extretes, excepte quan s'indica el contrari, de: Asociación Menéndez Pelayo 1961c.

¹⁴⁹⁰ Veure nota 695.

¹⁴⁹¹ Crusafont havia publicat el seu llibre “Los orígenes del hombre” com un “estudi perfecte de la qüestió de l'evolucionisme humà a la llum del dogma” (Crusafont 1958c).

¹⁴⁹² Compte 1962. Sobre Leonardi, veure nota 216.

aquells fets prehistòrics amb relació amb la narració del gènesi¹⁴⁹³. L'agost abans de les Conversaciones havia entregat els últims documents de resposta als responsables de la Comissió, precisament sobre les manifestacions culturals de l'home primitiu. Tenir a les Conversaciones un consultor del Concili en matèria d'evolució era important per dos motius: per conèixer de primera mà la informació amb què comptaria el Concili en relació a l'origen de l'home i l'evolució i per oferir arguments a favor de la pròpia versió a algú amb influència dins el Concili.

Aquestes Conversaciones presentaren un format més contingut que les dues anteriors. El nombre de ponents i ponències es reduí dràsticament (a la meitat) i, de les tres ponències de la sessió científica titulada "El origen del hombre", només una no contenia cap al·lusió religiosa en el seu títol. Era "Primeras manifestaciones de cultura que indican la pesencia del hombre como ser racional", la del pare Marcozzi, i l'autoritat que la donava constituïa suficient garantia d'ortodòxia catòlica. En les altres ponències de la secció científica, secció abans enterament a càrrec de professionals de la ciència (ja fossin seglars o religiosos), trobem la presència de sacerdots no científics per acompanyar els seglars en les seves ponències. Tot plegat és mostra de la perillositat doctrinal que s'atorgava a aquest tema i de la cautela amb què es volia exposar.

Per contra, trobem els científics Ponz Piedrafita i Villar Palasí, ja habituals de les Conversaciones, fins ara presents en la part científica, formant part de les ponències de criteriologia catòlica, aquest cop dedicada a l'encíclica *Mater et Magistra*¹⁴⁹⁴. En aquest cas, les transcripcions-resum de les Conversaciones conservades al Monestir de Poblet només fan referència a les ponències de Marcozzi, de Díez Macho, de Fusté i de Capmany, totes elles de la part anomenada "científica". Altres cròniques d'assistents i participants recolliren però la resta de ponències. Reconstruïm tot seguit el contingut de les III Conversaciones a partir d'aquestes transcripcions i de les diverses cròniques que se'n publicaren.

A la part "científica" qüestionaren si hi havia contraposició entre la idea de l'origen de l'home que plantejaven els científics i les sagrades escriptures, s'ocuparen de la

¹⁴⁹³ Marcozzi 1961a, 1961b, 1961d, 1961e, 1961f, 1961g, 1961h, 1961i; Tromp S.J. 1960.

¹⁴⁹⁴ El 15 de maig de 1961, del papa Juan XXIII havia promulgat aquesta encíclica que apropiava l'Església a les qüestions socials i la presentava com a Mare i Mestra de la societat, d'aquí el seu nom en llatí.

humanitat i la longevitat dels primers homes i de la figura i espiritualitat d'Adam. El tema de l'origen de l'home i la seva evolució era vist com molt més problemàtic que el de l'evolució animal per a la religió i també per a l'opinió pública: s'havia recalcat que tocava la dignitat de l'home i que, com a conseqüència, generava rebuig; un rebuig que era presentat com a visceral, natural en l'home religiós. El pare Capmany¹⁴⁹⁵, ponent des de la primera edició de les Conversaciones, havia escrit parlant del transformisme, “perturbar la seguridad del hombre religioso en la historia de los orígenes le turba y disgusta espontáneamente”¹⁴⁹⁶.

En la seva ponència, Marcozzi s'encarregà de fer un repàs dels homínids fòssils trobats i de les característiques culturals que se'ls atribuïen, com la capacitat de fabricar utensilis (indústria lítica, etc) o de fer foc. Plantejà la qüestió de si, pel fet de tenir utensilis i fer foc s'hauria de considerar que posseïen facultats racionals. Esmentà la manca de consens en aquest aspecte. Segons Marcozzi, la creença comuna era que sí, però ell estimava oportunes “algunas distinciones”: calia distingir si aquests actes eren obra de la psique sensitiva perfeccionada (com la dels simis, provinent de facultats sensibles) o de la psique racional (provinent de conceptes abstractes o universals).

Al seu parer, “admitida la evolución física, se debe admitir también la evolución de la psique”. Admès això, el problema residia en determinar fins a quin punt de desenvolupament podia arribar la psique sensitiva. L'estratègia de definir i separar aquelles dues psiques era, doncs, en definitiva, una estratègia per seguir distingint entre home i animal: les manifestacions culturals de simis i homínids no *Homo* podien ser assignades al fruit de la psique sensitiva, mentre que l'activitat cultural humana genuïna podia ser assignada a l'obra de la psique racional. Però el ponent advertia que això era només clar en el camp especulatiu o teòric i que en la pràctica era molt difícil distingir, en les indústries lítiques, si eren fruit d'una psique o de l'altra, “Y esta es la dificultad que creemos se presenta en el momento actual con relación a las más antiguas piedras labradas”.

¹⁴⁹⁵ Veure nota 1362.

¹⁴⁹⁶ Capmany 1960.

En la següent ponència s'hi discutí l'antiguitat de l'home en les ciències i en la Bíblia. Hi intervingueren, en aquest ordre, Fusté Ara, Meléndez¹⁴⁹⁷ i Díez Macho. Un dels problemes que es trobaven per casar la versió científica i la sagrada era la longevitat dels patriarques bíblics, que segons els textos sagrats visqueren més de cent anys. Això contrastava enormement amb les extrapolacions obtingudes segons la ciència de les edats a les que arribaven els primers homínids fòssils trobats, que morien molt joves. Aquesta discrepància comportava un problema de cronologia que s'abordà des de diversos angles. Fusté, sota el títol “Cronología de los terrenos pleistocénicos”, informà sobre els mètodes de datació vigents i nous, aportà dades a favor de l'alta fiabilitat dels mètodes més moderns, i situà el desenvolupament de la humanitat prehistòrica durant bona part del plistocè, que durà un milió d'anys. Meléndez parlà de l'home en el plistocè i afirmà la seguretat que en el tercer període interglacial existiren ja “hombres auténticos”.

La perspectiva bíblica l'abordà el pare Díez Macho. Díez descomposà el problema en dues qüestions principals: l'edat de la humanitat per un cantó i la longevitat dels homes primitius per l'altra, segons els textos sagrats. La interpretació “literalista” de les dades cronològiques bíbliques, explicà, donaria una antiguitat de la humanitat de pocs milers d'anys. Díez admetia que aquesta interpretació estava en pugna amb les dades de la ciència extrabíblica¹⁴⁹⁸. Seguidament, però, Díez explicava que els exegetes del moment havien arribat a la conclusió que no existia oposició entre les ciències profanes i la bíblica gràcies a un aprofundiment en el significat genuí de les genealogies primitives del Gènesi i del valor real de les dades cronològiques que conté. Respecte la longevitat dels patriarques primitius Díez admeté que també semblava haver-hi una contradicció en aquesta qüestió: “la lectura superficial del gènesis nos hace atribuirles cientos de años, mientras que los prehistoriadores y antropólogos afirman que el hombre del Paleolítico gozaba de vida muy corta”. Però també per aquest dilema aportava Díez una solució: “el descubrimiento del género bíblico de los semites ... ha resuelto la aparente contradicción”. Segons explicà Díez, els nombres de la història bíblica tenien un valor simbòlic. Així, els anys dels patriarques bíblics no s'havien d'entendre com una mesura del temps viscut sinó com

¹⁴⁹⁷ En el tríptic, Meléndez apareixia en la ponència següent, però en la majoria de cròniques el situen en aquesta.

¹⁴⁹⁸ Revilla 1961c:125.

un valor en una escala de dignitat, de virtut: “el hagiógrafo no daba datos concretos de edad, sinó un índice de la categoría moral de las personas”.

La tercera ponència de la part científica tractà el tema de l'home primitiu com a ésser religiós, del qual s'ocuparen els pares Capmany i Pacios¹⁴⁹⁹. Campmany se centrà en el primer home, Adam. Es preguntà què hi havia de l'Adam de la revelació divina en l'Adam de les ciències humanes i presentà una relació de les conclusions d'ambdues fonts. Discutí les dificultats de cadascuna i intentà arribar a una visió de conjunt a partir e les hipòtesis següents: la primera, que “no son hombres algunos ejemplares tenidos por tales”; la segona, que “los más antiguos hombres no son adamitas” (i aleshores parlà de les condicions que imposava la teologia per a admetre l'existència de pre-adamites); i la tercera, que “los antiguos ejemplares son hombres y Adan es el primero”.

Aquesta última opció obligava a plantejar-se la possibilitat d'un Adam amb l'aspecte de les imatges que circulaven sobre l'home primitiu, és a dir, un “Adán en forma somática y facial primitivísima”. Aquest era un tema sensible quant a generar un discurs públic perquè se n'havia estat circulat un d'inquietud i rebuig al respecte de manera insistent a l'esfera pública. Els problemes derivats d'aquesta imatge eren, per un cantó, fer-la casar amb les interpretacions teològiques d'un Adam creat a imatge i semblança de Déu i que gaudia de plena sensibilitat i salut físiques en la felicitat del paradís. Per un altre cantó, calia fer casar també aquelles capacitats cranianes reduïdes i les indústries lítiques poc sofisticades amb la religiositat i la ciència (sapiencial i erudicional) infoses per Déu a Adam, dons que li atorgaven “gracia santificante” i “virtudes teologales”. Una altra possibilitat, que evitava la imatge d'aquell Adam tan primitiu i simiesc, era mantenir un Adam en forma somàtica i cultural més elevades.

Com hem vist, potser aquí l'*Oreopithecus*, amb la seva “neutralització” de l'aspecte de l'ancestre de la humanitat, hi podia jugar un paper important. El cardenal Tisserant, degà del Sacre Col·legi Cardenalici i membre del Consell de Presidència del Concili, i el propi Papa, hi havien mostrat interès. Marcozzi, però, no s'havia agafat la teoria de l'*Oreopithecus* amb l'avidesa d'altres finalistes: l'antropòleg de la Gregoriana vinculava estretament l'aparició de rituals religiosos a l'aparició de l'home i un espècimen amb caràcters homínids tan previ a l'aparició de qualsevol

¹⁴⁹⁹ Al tríptic, apareix Bermudo Meléndez en lloc de Pacios, però les cròniques informen altrament.

d'aquests comportaments transcendentals suposava un problema per a la seva argumentació. La ponència de Camany i Pacios presentà els problemes i possibilitats de les dues hipòtesis de treball sobre les quals podien treballar els teòlegs en funció del que digués la ciència: la d'un "Adan en estado embrionario" i la d'un "Adan adulto en el primer momento". Fos quina fos l'opció, es presentaren possibles solucions per un acord complet amb la ciència.

Per altra banda, hi havia també el problema de la transmissió del pecat original que causà en Adam i tots els seus fills la necessitat de la misericòrdia divina i de la redempció. Com hem vist anteriorment, aquest punt havia estat considerat una pedra fonamental del l'edifici de l'Església Catòlica sense la qual podia ensorrar-se. El concepte d'una cultura progressiva, acumulativa, de la humanitat també estava en conflicte amb la caiguda i recuperació de la cultura adamita.

El pare Pacios¹⁵⁰⁰, expert en història de les religions, féu un repàs a les religions "de los pueblos primitivos". N'enumerà els trets comuns: creença en un ésser suprem, el pecat original i la pèrdua del paradís, preceptes morals que el primer home va percebre de l'ésser suprem, tradicions diluvials i necessitat de la iniciació com a mitjà de transmissió del sentiment religiós i inclús cultural de la tribu. Al seu parer, Déu s'havia ocupat que hi hagués revelació en tots els pobles.

Un cop finalitzades les ponències de la part científica, s'anunciaren quatre punts de coincidència:

- La deducció de la presència de l'home a partir de manifestacions de cultura s'havia de limitar a aquelles que demostrassin abstracció completa, formació d'idees universals i possibilitat de progrés il·limitat.
- Quant a l'home del Quaternari, s'acceptà parlar d'homes autèntics, racionals, en el cas d'aquells que havien deixat indicis indiscutibles de rituals funeraris o d'algun altre tipus de culte. Acordaren que, sense lloc a dubtes, això es trobava en els neandertals de l'últim període interglacial.

¹⁵⁰⁰ Veure nota 1080.

- Les genealogies del Gènesi, rectament interpretades segons l'exegesi més moderna, no contenien cap contradicció amb les dades científiques sobre l'aparició de l'home sobre la terra.
- Sobre la religiositat de l'home primitiu, Adam, havia de ser considerada sobrenatural i basada en la gràcia. Les qüestions que sorgien en confrontar les dades de la revelació i la teologia amb les dades i interpretacions de la "ciència positiva" sobre l'home primitiu, es convení que trobaven solució en les hipòtesis esmentades, les quals al seu parer donaven cabuda a totes les certeses dels diversos camps del saber¹⁵⁰¹.

La part filosòfica reflexionà sobre ciència, tècnica i societat a partir de l'encíclica *Mater et Magistra*. Fernando Guerrero, que presentà el text papal, participà també en la primera de les ponències que anà a càrrec dels pares Ginés Arimón i Casimiro Martí¹⁵⁰², i de l'enginyer Enrique Freixa Pedrals¹⁵⁰³. El text papal els serví per fer èmfasi en les bases de l'AMP: als intel·lectuals catòlics els afectava un "deber básico de información" que els havia estat "encomendado" i advertien que, en aquest sentit, calia passar a l'acció: "Existe también un deber de intervención en el mundo: hay que actuar".

La següent ponència, a càrrec d'Alejandro Sanvisens¹⁵⁰⁴ i el metge i teòleg sacerdot Alfredo Rubio de Castarlenas¹⁵⁰⁵ es referí a un tema de profunda importància per a

¹⁵⁰¹ Revilla 1961a:127.

¹⁵⁰² Casimiro Martí Martí (n. 1926) és un sacerdot i historiador. Fou ordenat sacerdot durant el Congrés Eucarístic Internacional de Barcelona. Es doctorà en teologia a la Universitat de Salamanca i en ciències socials a la Universitat Gregoriana de Roma. Des del 1963 col·laborà habitualment a *El Correo Catalán*, *Quaderns de Pastoral*, *Serra d'Or*, *Qüestions de Vida Cristiana*, *Iglesia Viva i Pastoral Misionera*. Ha estat professor a la Facultat de Teologia de Catalunya i a l'Institut Catòlic d'Estudis Socials, s'ha especialitzat en moviment obrer i en la història religiosa dels segles XIX i XX. El 1980 fou nomenat director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, càrrec del qual es jubilà el 1991. El 1992 va rebre la Creu de Sant Jordi. El 1994 fundà la revista *El Pregó*, de la qual s'encarregà de la direcció. És autor d'*Orígenes del anarquismo en Barcelona* (1959), amb pròleg de Jaume Vicens i Vives.

¹⁵⁰³ Excepte Martí, la resta de ponents ja ho havien estat a les anteriors Conversaciones (veure apartat "Les segones Conversaciones: l'evolucióisme").

¹⁵⁰⁴ Veure apartat "La primera secció de l'AMP: la "Sección de Cataluña y Baleares".

¹⁵⁰⁵ Alfredo Rubio de Castarlenas (1919-1996), després de la Guerra Civil, estudià medicina i fou professor adjunt de Patologia Mèdica i d'Historia de la Medicina a la Facultat de Medicina de la Universidad de Barcelona. Més tard realitzà estudis de teologia a la Universidad de Salamanca i se'n doctorà a la Universidad Gregoriana de Roma. S'ordenà sacerdot el 1953. A finals dels cinquantes desenvolupà les bases del seu pensament, el "Realisme existencial".

l'AMP: la pugna per aconseguir el domini de l'educació per part de l'Església. Reivindicaren el dret de l'Església a exercir la funció educadora amb plena llibertat. Vincularen aquesta necessitat com a resposta a la creixent tecnificació de la societat: “el progreso técnico ... no da la paz”. Els valors transcendents eren necessaris per a mantenir-la, i el paper de l'Església en l'educació era, en aquest sentit segons la seva argumentació, imprescindible.

L'última ponència, a càrrec del bioquímic Vicente Villar Palasí i el secretari tècnic de l'AMP, el folklorista Arcadio de Larrea Palacín¹⁵⁰⁶, reflexionà sobre la científització de la societat i dels seus valors. Villar Palasí admeté que existia una sobrevaloració de la ciència però argumentà que no era dolenta per se, sinó que s'hi tornava quan es convertia en succedani dels valors transcendents. Entre l'exaltació de la tècnica i la intoxicació per la victòria, que l'historiador britànic Arnold Toynbee¹⁵⁰⁷ relacionava amb la caiguda de les civilitzacions, Villar evocà l'expressió “la intoxicación por la ciencia” en què el món modern es trobava immers¹⁵⁰⁸. Villar defensà que l'encíclica *Mater et Magistra* no condemnava el creixement tècnic, ans al contrari, i esperonà a “encauzarlo rectamente y situarlo en su lugar correspondiente en la escala de valores”. Seguint aquest fil, Larrea, lamentà que la humanitat contemporània hagués enarborat, per damunt de tot, els valors purament materials i evocà l'única escala de valors admissible, al cim de la qual hi havia els “valores religiosos”¹⁵⁰⁹.

La clausura de les Conversaciones anà a càrrec del bisbe auxiliar de Tarragona, Laureano Castán Lacoma, en representació del cardenal de Arriba i Castro¹⁵¹⁰. En la seva dissertació¹⁵¹¹ apel·là un cop més a la responsabilitat de l'intel·lectual catòlic. Entre els deures de l'intel·lectual catòlic, Castán destacà: fermesa en els principis, esforç en les deduccions, prudència en les experimentacions, constància en la divulgació i audàcia en les realitzacions¹⁵¹².

¹⁵⁰⁶ Veure nota 1098.

¹⁵⁰⁷ Veure nota 1347.

¹⁵⁰⁸ Veure nota 1347.

¹⁵⁰⁹ Revilla 1961c:129.

¹⁵¹⁰ Es trobava al Congrés Eucarístic de Saragossa (Revilla 1961c:130).

¹⁵¹¹ La ponència portava per títol: “Responsabilidad del intelectual católico ante el problema social”.

¹⁵¹² Revilla 1961c:130.

5.3.5. L'etapa daurada de l'Asociación Menéndez Pelayo

Nuestra Asociación atraviesa un periodo de crecimiento. Podría ser mucho mayor si todos los asociados se preocuparan de atraer a nuestra común tarea a sus amigos y conocidos intelectuales católicos. Las conversaciones de Poblet han sido posibles por nuestra existencia. Un campo donde hasta ahora poco se ha hecho colectivamente y que nos urge no continúe yermo. Cada uno de nosotros responde ante su propia conciencia, y ante Dios, de su acción o inacción¹⁵¹³

Les tres primeres Conversaciones de Poblet suposaren una empenta important per l'AMP: l'any 1961 l'AMP es trobava en plena eufòria de creixement¹⁵¹⁴. Comptava amb uns 200 socis, entre ells, catedràtics, rectors i degans de més de deu universitats diferents del país. També comptava, entre les seves files, amb empresaris, polítics, diplomàtics, bisbes i periodistes. Nous noms rellevants de la cultura espanyola s'hi havien unit¹⁵¹⁵, molts d'ells pertanyents o amb estrets vincles amb la Generación del 48 des de l'època d'*Arbor*¹⁵¹⁶. En el camp de la ciència, s'incorporaren noms com l'enginyer Enrique Freixa Pedrals, el bioquímic Vicente Villar Palasí o el físic Josep Maria Codina Vidal¹⁵¹⁷.

També s'havia vinculat a l'AMP l'associació Amistad Universitaria, que obria l'àmbit d'influència als estudiants universitaris, sector que preocupava especialment als membres de l'AMP, a través de les universitàries espanyoles. Les seves presidenta,

¹⁵¹³ Circular 10 (Asociación Menéndez Pelayo 1960b).

¹⁵¹⁴ Circular 10 (Asociación Menéndez Pelayo 1960b).

¹⁵¹⁵ Com per exemple, Fray José López Ortiz, José M. Mohedano, Vicente Palacio Atard, Jaime Bofill Bofill, Luís Vázquez Doderó, Francisco Chic Sender, Guillermo Fraile Martín, Francisco Salvá Miguel, el reverend pare José Todolí, José Capmany, José Fradejas Lebrero, Víctor García Hoz, el pare José O'Callaghan, Laureano Castán Lacoma (bisbe auxiliar de Tarragona), Jose Maria Pemán, Román Perpiñá Grau, Esteban Pujals, Santiago Ramírez, Francisco Sanmartí, Frederick Wilhelmsen, Pedro Voltes Bou, Roberto Coll Vinent, Joaquin Febrer Mas (fill de l'astrònom Joaquin Febrer Carbó, també membre de l'AMP), Demetrio Iparraguirre, rector de la universitat de Deusto, Valentín García Yebra, Pedro Galíndez Vallejo, Andrés Vázquez de Prada, Javier de Ybarra y Bergé, Christopher Dawson, Gerardo Diego, José García Nieto, Horia Stamatu, P. Jesús Tomé, Francisco María López Melús o Domingo Sanmartí Font (Asociación Menéndez Pelayo 1959, 1960a, 1960b, 1960c, 1960d, 1961b).

¹⁵¹⁶ Díaz Hernández 2011; Prades Plaza 2012b; Redondo 1999; Tusell 1984.

¹⁵¹⁷ Josep Maria Codina Vidal (n. 1927), físic, fou professor adjunt a la Universitat de Barcelona (1950-60). Entre 1955 i 1956 participà en la creació del Servei d'Espectroscòpia i del Servei de Microscòpia Electrònica d'aquesta universitat, del qual seria director fins al 1967. El 1960 hi guanyà la Càtedra d'Electricitat i Magnetisme, que exercí fins a la seva jubilació el 1992, any que fou nomenat professor emèrit. Vinculat a l'Observatori Fabra (dependent de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, de la qual és membre numerari des del 1964), en fou ajudant tècnic (1950-59), astrònom (1959-71) i director des del 1971. Ha estat distingit amb diversos guardons, entre d'altres, el Premio Nacional Alfonso X el Sabio del CSIC (1956), la Clau de Barcelona (1987) i la Creu de Sant Jordi (2010) (Gran Enciclopèdia Catalana 2014).

María Ángeles Galino Carrillo¹⁵¹⁸, i vicepresidenta, Consuelo Sanz Pastor¹⁵¹⁹, eren sòcies de l'AMP i participaren activament en diverses de les seves activitats¹⁵²⁰. I viceversa: els membres de l'AMP tenien en l'associació universitària una plataforma d'entrada i difusió al món universitari. Les aspiracions i directrius fundacionals d'Amistad Universitaria casaven molt bé amb el reglament i objectius de l'AMP: es dedicava a desenvolupar activitats per “brindar a las graduadas españolas el apoyo profesional y la orientación cultural necesaria, siempre desde un punto de vista católico y humano”. Així, diversos membres de l'AMP participaren en les activitats organitzades per aquesta associació universitària¹⁵²¹.

L'any 1961 l'AMP havia constituït ja sis seccions repartides pel territori espanyol: la de Catalunya i Balears que ja hem comentat, una a Les Canàries, una a la Rioja, una a Lleó, una a Calatayud, una altra a Logronyo i estava fent gestions per fundar-ne una a Oviedo¹⁵²². Cadascuna de les seccions s'encarregava de complir amb els objectius de difusió, reclutament, organització de reunions i activitats, promoció del treball dels membres i mecenatge de noves promeses intel·lectuals catòliques, seguint les bases del reglament, així com de reportar totes aquestes activitats a la central de l'associació.

¹⁵¹⁸ María Ángeles Galino Carrillo (1915-2014) fou la primera dona en accedir a una càtedra per oposició a la universitat espanyola (Cátedra de Historia de la Pedagogía e Historia de las Instituciones Pedagógicas de la Universidad, el 1953) i a una Dirección General (Directora General de Enseñanza Media y Profesional, el 1969, coincidint amb el ministeri de José Luis Villar Palasí, germà del bioquímic Vicent Villar Palasí) durant el franquisme. Fou també directora de l'Escuela Nacional del Profesorado (1962-1966) del CSIC i vicepresidenta de la Sociedad Española de Pedagogía, de la qual fou cofundadora. Participà en diverses delegacions de la UNESCO. Des de la seva joventut estigué vinculada a la Institución Teresiana (associació eclesial de laics que tenia com a objectiu potenciar el entre la fe i la ciència mitjançant l'educació i la cultura) i també es vinculà a Acción Católica (Bellver et al. 2015:11; R. 2003a).

¹⁵¹⁹ Consuelo Sanz Pastor (1916-2014), doctora en Història, fou directora del Museo Cerralbo des de 1942, creat a partir del llegat d'Enrique Aguilera y Gamboa (1845-1922), marquès de Cerralbo, membre actiu del partit carlista, col·leccionista i arqueòleg. El 1963 seria nomenada Inspectora de Museos de Bellas Artes (1963-1969) (Consejo de Redacción 2005).

¹⁵²⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1959. Ja en les primeres activitats ressenyades a les circulars de l'AMP hi trobem la participació d'Ángeles Galino (Asociación Menéndez Pelayo 1957a).

¹⁵²¹ Per exemple, Millán Puelles, Bermudo Meléndez, Vicente Marrero i García Escudero (Asociación Menéndez Pelayo 1960a).

¹⁵²² de Larrea Palacín 1962. En aquesta carta, el secretari tècnic de l'AMP, Arcadio de Larrea diu a Crusafont: “Amic Crusafont: Vàrem parlar de la conveniència i possibilitat d'estendre l'associació a Oviedo. ¿És que no s'hi pot fer res? Espero les vostres noves.” L'última circular que s'ha pogut recuperar és la número 13 que data de gener-març de 1961. De tota manera, s'ha trobat constància d'activitats organitzades per l'AMP fins l'any 1967, com les IX Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Revilla 1968).

5.4. La política de comunicació del règim a través de les Conversaciones

La manera en què les Conversaciones de Poblet foren reportades a la premsa general, a les revistes especialitzades o entre el cercle intern de l'AMP constitueix un cas exemplar de la idea de política comunicativa que tenia aquest grup de pressió franquista. Tenint en compte que, com s'ha dit, membres de l'AMP ocuparen en aquells moments, i durant un període llarg de temps, llocs clau del control de la informació del país, i que les converses es reportaren en els diaris més llegits del país, passant la censura oficial, aquest cas és també revelador de les pràctiques de comunicació i informació del règim. La informació fou clarament filtrada i remodelada en funció del públic al qual anava dirigida. Trobem diferències substancials entre les cròniques internes de les Conversaciones de l'AMP, les cròniques per a les revistes especialitzades i les que arribaren a la premsa general. Aquest filtre en la informació en funció de la "preparació" de l'oient (o del grau d'adhesió a l'ideari de l'AMP), i també en funció de la seva massa crítica, era un reflex o una reproducció fidel de l'ideal de política comunicativa de l'AMP i, en bona mesura, un producte exemplar de la política de comunicació i informació del règim.

Aquests tres nivells informatius (fòrum intern, elits formades i "home del carrer") es manifesten de manera flagrant en el cas de les Conversaciones de Poblet. El fet que es preservin documents dels tres nivells de circulació d'informació constitueix una evidència històrica inusual per analitzar la pràctica comunicativa del règim: aquest cas ens permet seguir, pas per pas, el procés de construcció i filtratge de la informació en funció del públic al qual anava dirigida, des d'unes transcripcions-resum de les xerrades, més fidels a allò que s'hi tractà fins a la posada en circulació d'un discurs que consideraren apte per al gran públic. El fet de disposar, des del principi al final, de les diverses etapes d'aquest procés de construcció del discurs públic ens permet descobrir què era allò que des de l'AMP creien que calia ocultar i allò que convenia recalcar davant d'un públic general, o bé allò que preocupava profundament les elits intel·lectuals del règim però que no podia arribar al carrer. En definitiva, és la mostra d'una política intervencionista i proteccionista, molt preocupada pel que arribava a les masses i menys del que arribava només a una pocs, i que considerava clau preparar conscientment i estratègicament la informació en unes elits instruïdes de confiança abans de posar-la en mans del poble, perquè aquesta informació era l'eina per construir una hegemonia cultural que els permetria executar el seu projecte polític.

Analitzarem primer la repercussió immediata que assoliren les Conversaciones de Poblet i, tot seguit, el discurs diferencial amb el qual es reportaren als tres nivells esmentats, començant per allò que anava adreçat a l'“home del carrer”, pel qual l'AMP tenia tant d'interès.

5.4.1. Les Conversaciones a l'esfera pública: un èxit de difusió

Toda la prensa española se ha hecho eco de los trabajos de las II Conversaciones de Intelectuales de Poblet. Muy especialmente, las revistas culturales les han dedicado amplias reseñas y comentarios. La impronta de las Conversaciones de Poblet en la vida científica nacional es cada vez más profunda.¹⁵²³

Les Conversaciones de Poblet van anunciar-se i reportar-se en diversos diaris i revistes, entre ells, els més influents i llegits de l'època. En trobem articles a l'*ABC*, *La Vanguardia Española*, *Nueva Alcarria*, *Diagonal*, *El Español*, *Destino*, *Revista de Actualidades*, *Artes y letras*, *Los sitios de Gerona*¹⁵²⁴ (Figura 47).

També les revistes especialitzades se'n feren ressò publicant-ne cròniques, comentaris i, fins i tot, fotografies (Figura 48). Algunes, del camp de la ciència, com *Arbor*, la revista del CSIC, o *Cromosma X*, una revista d'herència, reproducció i sexologia amb els ginecòlegs Santiago Dexeus Font¹⁵²⁵ i Víctor Cònill Motobbio¹⁵²⁶ al Consejo de Dirección. Altres, del món filosòfico-religiós com *Apostolado sacerdotal* (Arxidiòcesi de Barcelona), *Espíritu* (Balmesiana), *Estudios Eclesiásticos* (Universidad Pontificia de Comillas), *Estudios Bíblicos* (CSIC-Instituto Francisco Suárez i Asociación para el Fomento de los Estudios Bíblicos en España (AFEBE)), *Pensamiento* (facultats de filosofia de la Companyia de Jesús), *Razón y Fe* i *Hechos y Dichos* (Companyia de Jesús), *Ecclesia* (Acción Católica Española), *Revista Española de Teología* (CSIC-

¹⁵²³ Asociación Menéndez Pelayo 1961b.

¹⁵²⁴ ABC 1960a, 1960b, 1961a, 1961b; C. 1959; Cifra. 1960c, 1961, 1959a, 1959b, 1959c, 1960a, 1960b; Llado 1961; LVE 1959b, 1960c, 1960e, 1960f, 1960g, 1961h, 1961i, 1961m, 1961o; Mencheta 1960; Nueva Alcarria 1960; P.A. 1960; R.LL. 1960; Revilla 1960b, 1960d, 1961a; Roig Gironella 1959; Salvá Miquel 1959c; Sempronio 1960. Entre l'*ABC* i *La Vanguardia Española* acumulen una trentena d'articles dedicats a les tres primeres Conversaciones.

¹⁵²⁵ Santiago Dexeus i Font (1897-1973) ginecòleg de reconegut prestigi durant el franquisme i la democràcia. Fou director de la casa Provincial de la Maternidad (1947-1967) i creador de l'Escola Dexeus d'obstetrícia i ginecologia.

¹⁵²⁶ Víctor Cònill i Montobbio (1886-1970) prestigiós ginecòleg que exercí abans de i durant el franquisme. L'any 1956 rebé la gran Creu de l'Ordre Civil de Sanitat i l'any 1967, coincidint amb la seva jubilació, fou nomenat president honorari de la Reial Acadèmica de Medicina.

Instituto Francisco Suárez). I, evidentment, *Punta Europa*, que actuava com a òrgan de difusió de l'AMP¹⁵²⁷.

A més a més de les cròniques, diverses revistes publicaren articles especialitzats sobre les temàtiques tractades en les conferències per part dels científics que hi participaren com les de Villar Palasí, Prevosti, Fusté Ara, Pons, Piedrafita, Crusafont i Marcozzi, així com dels teòlegs i biblistes¹⁵²⁸. I també sortiren a la palestra llibres que recollien temes i aportacions de les Conversaciones de Poblet, amb ponents d'aquestes com a autors¹⁵²⁹. Com destacava Bartina, les Conversaciones havien aconseguit un ampli ressò des de la seva primera edició:

Se notó enseguida que estas Primeras Conversaciones habían alcanzado una resonancia e iban adquiriendo una repercusión ... ya desde comienzos del curso, en octubre, pero, sobretudo, a raíz de las conclusiones que publiqué después, fui recibiendo de toda España y del extranjero tantas muestras de interés y tan repetidas peticiones de informes, que me obligaron a seguir cuidadosamente los trabajos que iban apareciendo sobre este tema¹⁵³⁰.

Era una difusió notable, tenint en compte que la premsa no acostumava a fer-se ressò dels temes tractats en les Conversaciones. *Cromosoma X*, revista mèdica, reconeixia l'habitualment escassa difusió popular de les qüestions tractades a les Conversaciones que, deien, eren “rara vez expuestas en toda su amplitud en controversias públicas”. Tot i així, les Conversaciones inundaren l'esfera pública. Aquest fet mostra l'eficiència de la xarxa mediàtica que havien construït els membres de l'AMP i que

¹⁵²⁷ Algunes cròniques de les tres primeres Conversaciones aparegudes en aquestes revistes són: Bartina 1960a, 1960b, 1960c; Capmany 1961b; Díez Macho 1962; Ecclesia 1960; Guerrero 1960; Pla Salat 1966; Revilla 1960e, 1960f, 1961b, 1961c, 1964, 1966, 1959, 1960c, Roig Gironella 1960a, 1961, 1962; Sagüés 1960; Salvá Miquel 1959b, 1959c; Vigil Vázquez 1960. La Circular 13 deixa constància també d'una crònica de Bartina a *Hechos y Dichos* titulada II Conversaciones de Poblet. La crònica del 1966 fan un repàs històric de l'origen de les Conversaciones i dels seus objectius.

¹⁵²⁸ Aguirre 1963; Capmany 1960, 1961a; Díez Macho 1962; Fusté Ara 1960, 1961, 1963; Marcozzi 1961c; Ponz Piedrafita 1959; Prevosti Pelegrín 1960, 1963, 1959; Prevosti Pelegrín i Pons 1963; Roig Gironella 1960b; Villar Palasí 1960.

¹⁵²⁹ Alguns exemples són: “Hacia los orígenes del hombre” (1963), de Sebastián Bartina, “El Hombre en la cumbre del proceso evolutivo” (1961), on els autors foren Crusafont, Aguirre i Truyols (deixeble de Crusafont), “Evolución y Ascensión” (1960), de Crusafont, “Origen de la vida y del hombre” (1963), versió espanyola del llibre d'Adolf Haas preparada per Bermudo Meléndez i amb la participació de Crusafont, Aguirre, Prevosti i Villar Palasí, “El hombre en el espacio y en el tiempo: Esquemas de Antropología” (1962), de Vittorio Marcozzi en què participaren Santiago Alcobé i Miguel Fusté, i “El Hombre: origen y vida” (1963) on participaren Miguel Fusté, Antonio Prevosti i José Pons (Bartina 1963; Crusafont 1960; Crusafont et al. 1961; Haas et al. 1963; Marcozzi i Fusté Ara 1962; Panyella i Pericot 1963).

¹⁵³⁰ Bartina 1960a:135.

restava a la seva disposició per difondre el seu ideari a través de les seves activitats. A *La Vanguardia Española* aparegueren escrits sobre les Conversaciones abans, durant i després de cadascuna de les edicions, anunciant-les i fent-ne la crònica. La majoria d'aquests escrits, així com les cròniques que se'n publicaren a la revista del CSIC, *Arbor*, foren redactats per Federico Revilla, el secretari de les Conversaciones i col·laborador habitual de premsa escrita diversa, que prengué el rol de “publicista” de les Conversaciones¹⁵³¹.

Una mostra de les possibilitats que brindava la xarxa mediàtica de l'AMP als seus membres és la diversitat de mitjans en què publicaren cròniques de les Conversaciones molts d'ells¹⁵³². En alguns casos, la voluntat dels membres de l'AMP de difondre les Conversaciones els portà a publicar en mitjans que no eren els seus de col·laboració habitual però que tenien al seu abast perquè formaven part de la xarxa. Revilla, redactor de *La Vanguardia Española*, per exemple, publicaria sobre les Conversaciones a *Arbor*, *Cromosoma X* i *Razón y Fe*, Roig Gironella a *El Español*, setmanari que depenia de la Delegación Nacional de Prensa o el pedagog Manuel Pla Salat¹⁵³³ a *Cromosoma X*, revista mèdica de generació i sexologia. També les agències d'informació i premsa creades pel règim, com Cifra, s'encarregaren de distribuir les cròniques i anuncis de les Conversaciones, i periodistes coneguts de l'època, com el barceloní Sempronio¹⁵³⁴ i la redacció d'*Ecclesia*¹⁵³⁵, revista d'*Acción Católica*, les reportaren o s'hi referiren. També *Arbor* se'n féu ressò amb la publicació d'una extensa i detallada crònica de cada edició i la publicació d'articles especialitzats referits als temes tractats¹⁵³⁶.

¹⁵³¹ Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012).

¹⁵³² Revilla ho féu a *Arbor*, *Cromosoma X*, *La Vanguardia Española*, *Punta Europa* i *Razón y Fe*. El periodista Francisco Salvá Miquel, a *Punta Europa* i a *Revista de Actualidades, Artes y Letras*, Roig Gironella a *Espíritu, Pensamiento* i *El Español*, el pare Capmany a *Apostolado Sacerdotal* i a *Revista Española de Teología*, el pare Díez Macho a *Estudios Bíblicos*, el pare Sagüés a *Hechos y Dichos*, el pare Guerrero a *Razón y Fe* i el pare Bartina que escriví a *Estudios Eclesiásticos, Espíritu, Estudios Bíblicos*, i *Hechos y Dichos*. També personatges que no s'ha pogut corroborar que fossin socis de l'AMP però sí que n'eren simpatitzants, escrigueren sobre elles: Ponz Piedrafita, a *Diagonal* (revista universitària del Colegio Mayor Monterols, adscrit a la UB), o Manuel Pla Salat a *Cromosoma X*.

¹⁵³³ Manuel Pla i Salat (1906-?) fou un pedagog amb estudis de matemàtiques a l'Escola Industrial i de psicologia i filosofia amb els jesuïtes. Aplicà la psicometria en els seus projectes pedagògics. La religió fou una de les seves passions (Jiménez 1999). Assistí a totes les Conversaciones de Poblet, però no s'ha pogut corroborar que en fos soci.

¹⁵³⁴ Pseudònim d'Andreu Avel·lí Artís i Tomàs.

¹⁵³⁵ *Ecclesia* 1960.

¹⁵³⁶ Fusté Ara 1963; Revilla 1959, 1960c, 1961c; Villar Palasí 1960.

Per entendre el funcionament d'aquesta xarxa cal tenir present que diversos membres de l'AMP i participants d'aquestes Conversaciones estaven vinculats d'alguna manera amb l'edició d'alguna d'aquestes revistes. El consell directiu de *Cromosoma X* comptava amb Puiggrós, Crusafont i Prevosti, i al de *Pensamiento* s'hi trobava Roig Gironella. Roig Gironella era, a més, fundador i director de la revista *Espíritu* i Guerrero, redactor de *Razón y Fe*, revista jesuïta molt vinculada a la ideologia de l'AMP¹⁵³⁷. Ponz Piedrafita era el director del col·legi major que publicava la revista *Diagonal*¹⁵³⁸.

Pel que fa a *Arbor*, com hem vist prèviament, la influència de l'AMP dins el CSIC i la revista no s'havia estroncat d'arrel amb la marxa de Calvo Serer de la direcció: José María Mohedano, membre de l'AMP, havia succeït a Pérez Embid com a secretari d'*Arbor* i Ángel González Álvarez en seria vicedirector; al consell de redacció, a més d'aquests dos homes, hi seguiríem trobant també altres membres de l'AMP com Manuel Fernández Álvarez; i entre els col·laboradors habituals de la revista hi havia, en un lloc destacat, Arcadio de Larrea Palacín, secretari tècnic de l'AMP, amb nombrosos articles i cròniques, i també els membres Raimundo Drudis¹⁵³⁹ o Miquel Crusafont, entre altres¹⁵⁴⁰.

Finalment, per entendre l'èxit d'aquesta xarxa, és imprescindible recordar el rol de membres de l'AMP en llocs d'influència en la gestió de la cultura i la informació: durant aquest període, Rodríguez Casado, membre de l'AMP, ocupava la Dirección General de Información.

5.4.2. Les Conversaciones a la premsa general

Els temes debatuts a les Conversaciones es tractaren amb poc detall a les notícies i anuncis d'aquestes que aparegueren a la premsa general. Fins i tot algun tema especialment controvertit, com l'evolució en el cas de l'home, s'especificà en algunes cròniques que quedava exclòs del debat de les Conversaciones, malgrat a la pràctica

¹⁵³⁷ Veure nota 1217.

¹⁵³⁸ Veure nota 361.

¹⁵³⁹ Raimundo Drudis Baldrich (1930-?), catedràtic de Filosofia a Madrid, Terol i Toledo, amb llarga formació a Suïssa, fou nomenat col·laborador del Departamento de Culturas Modernas del CSIC (del qual fou director Calvo Serer), secció germànica. Seria inspector de serveis del Ministeri d'Educació i Ciència.

¹⁵⁴⁰ Sánchez Álvarez 2007:282-83.

no fou així. Per contra, es féu èmfasi en la importància de l'esdeveniment en sí, que havia permès la trobada de grans intel·lectuals de ciències i de fe del moment. En primer lloc, es deixava clar l'acatament de la doctrina catòlica de l'esdeveniment, insistint en què els seus participants eren un “conjunto de hombres de ciencia y de letras que trabajan asidos a la fidelidad al dogma católico”¹⁵⁴¹. I, alhora, se'n recalca l'èxit, la importància, la novetat, la conveniència de la iniciativa i el ressò internacional¹⁵⁴². També es feia èmfasi en el prestigi dels reunits que constituïen un cercle de “gran altura”. I, sobretot, es feia èmfasi en la necessitat per al gran públic d'aquesta trobada: una elit instruïda i fiable (catòlica i adepta al règim) es congregava uns quants dies per discutir la manera com calia entendre i afrontar les informacions delicades (o perilloses) de la nova ciència des de l'ortodòxia catòlica.

La premsa recalca, com un dels fruits desitjables d'aquesta trobada, que en sorgiria una doctrina segura que el gran públic pogués adoptar amb tranquil·litat. En aquest sentit, es procurava reduir al mínim l'espai de dubte de l'“home del carrer”. L'autor d'una de les cròniques començava amb aquest aclariment: “Me apresuro a aclarar, para no causar zozobras, que no hay pugna ninguna con las verdades de la Revelación”¹⁵⁴³. És més, la concordança entre ciència i fe es presentava, d'antuvi, com el resultat que s'assoliria a les Conversaciones, fins i tot abans de celebrar-les:

[este] equipo de hombres de ciencia de firme ortodoxia, por ser firmemente científicos, subrayarán con esfuerzo la serena identidad entre las teorías aceptadas sobre evolución y la filosofía cristiana, las Sagradas Escrituras y el Dogma¹⁵⁴⁴.

Un cop celebrades, es presentava aquesta concordança com un dels objectius plenament assolits per les Conversaciones: “Se llegó entonces a una perfecta y armoniosa identidad entre los descubrimientos del laboratorio y los datos de la Revelación”¹⁵⁴⁵.

L'“home del carrer” ja no calia que es preocupés: una elit de savis s'havia reunit per facilitar-li l'existència i disminuir-li l'angoixa i l'ansietat que podien provocar els conflictes amb les doctrines socials, religioses i polítiques establertes: “el tema ha

¹⁵⁴¹ LVE 1960f.

¹⁵⁴² “Éxito”, “reconocimiento”, “solera indiscutible”, “prestigio nacional” y “eco internacional”.

¹⁵⁴³ Salvá Miquel 1959c.

¹⁵⁴⁴ LVE 1960c.

¹⁵⁴⁵ LVE 1960c.

sido enfocado desde diversos puntos de vista hasta lograr un cuerpo de pensamiento Católico”¹⁵⁴⁶. A la prensa, la ciència catòlica i el consens de totes les branques del saber -consens que les Conversaciones de Poblet buscaven fer emergir- era presentat com l'estat natural de la ciència, conseqüència de l'existència d'una sola veritat:

La juventud avanzada del padre Emiliano de Aguirre, S.I., puede contrastar, a primera, vista, con el tradicionalismo sólido y no menos combativo de Francisco Canals, pero, en el fondo, todos los matices contribuyen a formar el cuadro de un pensamiento único, que puede adoptar, para manifestarse, mil formas distintas.

Per al gran públic, doncs, les Conversaciones de Poblet estaven establint els fonaments d'aquesta ciència catòlica unitària, sense fissures.

La concordança entre ciència i dogma apareixia, en la presentació a la premsa general, no només com un axioma previ o un objectiu sempre assolit sinó també com una obligatorietat ineludible: “una vez más se advertirá, y desgraciado de aquel que no quiera reconocerlo, que la ciencia no contradice ni puede contradecir la Verdad revelada”¹⁵⁴⁷. De fet es recalcava que, en el fons, en cap moment del debat s'havia abandonat la perspectiva catòlica, i es presentava aquest fet com a perfectament compatible amb la perspectiva científica: “Ni que decir tiene que en el fondo y en la forma presidió la luz de la fe católica, dentro de la más pura ortodoxia y, como es lógico, en el más alto nivel científico”¹⁵⁴⁸. La voluntat orientadora, d'establir doctrina, era un dels objectius explícits de les trobades que s'expressava clarament als anuncis i cròniques de diaris generals entre els valors que les Conversaciones aportarien a la societat en general: el que sorgiria d'aquell esdeveniment serien “conclusiones del más alto valor científico y de claro interés orientador para la conciencia del público”¹⁵⁴⁹.

5.4.3. Les Conversaciones a les revistes especialitzades

A les revistes especialitzades, en canvi, no s'amagà la polèmica generada més enllà del simple desacord serè. S'hi parlava del “brío e incluso la combatividad de los

¹⁵⁴⁶ Cifra. 1959a.

¹⁵⁴⁷ LVE 1960c. L'article portava per títol “Poblet, hontanar de verdades”.

¹⁵⁴⁸ LVE 1960e.

¹⁵⁴⁹ LVE 1960g.

polemistas”¹⁵⁵⁰, perdent una mica la por d’expressar confrontació i presentar la discussió entre ciència i religió com a no conclusa. S’hi admetia, per exemple, una “disputa permanente entre el P. Pacios y Villar Palasí”¹⁵⁵¹. Fins i tot s’hi posà de manifest el contrast entre l’acord existent entre científics i el desacord entre filòsofs i religiosos en el fet de l’evolució: “unanimidad i firmeza de los investigadores al hablar de la cuestión evolucionista. Los reparos proceden del otro lado”¹⁵⁵².

Una manera a través de la qual s’abordà a les revistes aquesta manca d’acord entre científics, filòsofs i teòlegs fou a través del problema de la certesa: s’argumentà que els diferents camps del coneixement exigien certes diferents a les seves veritats. Això creava un abisme entre camps que els impossibilitava arribar a acords sobre els temes tractats. La percepció d’aquesta trava i de la seva magnitud per a la construcció d’una ciència unitària féu que les cinques Conversaciones de Poblet es dediquessin al tema de la certesa. La retòrica d’un abisme insalvable entre camps del coneixement anava contra l’objectiu d’aconseguir una ciència catòlica - més enllà d’un ideal concordista - que perseguia l’AMP. Però existia una tensió evident entre la voluntat de mantenir les conclusions de cada camp en els seu radi d’acció i, alhora, fer de tots els sabers un de sol:

Pues si es nocivo que un científico pretenda extraer de los resultados de sus estudios conclusiones atinentes a disciplinas que le son ajenas, no resulta menos perjudicial el que los diversos saberes se mantengan siempre separados, cuando al fin y al cabo no son todos, sino facetas de un mismo saber¹⁵⁵³.

En les ponències i els articles subsequents a les Conversaciones, la retòrica de la ciència unitària començava a deixar pas a la de compartimentació dels sabers. Les Conversaciones, que havien estat ideades per construir aquesta ciència catòlica que havia d’englobar ciència i fe en una sola veritat, semblaven oferir com a solució a la topada la delimitació d’uns marges d’acció, d’uns radis de competència, que calia no franquejar.

També aparegueren, a les revistes especialitzades, una sèrie de temes de preocupació que no sortien a la llum, ni tan sols s’entreveien, en la premsa general. Un d’aquests

¹⁵⁵⁰ Revilla 1960c.

¹⁵⁵¹ Revilla 1960e.

¹⁵⁵² Revilla 1960c.

¹⁵⁵³ Vigil Vázquez 1960.

era la preocupació per la fermesa de l'Església. En aquestes publicacions elitistes es plantejaren l'adopció de certes postures sobre l'origen de la vida i l'evolució des de la perspectiva de l'estratègia com un pols entre ateus i creients: “¿No cedemos posiciones a los ateos, al concederles este paso suave de lo viviente a lo no viviente?”¹⁵⁵⁴. Més enllà de la fermesa real de l'Església, es preocupaven també per la imatge de fermesa de l'Església: “¿Y no habrá lugar a escandalizarse ante la actitud histórica de la Iglesia respecto del transformismo, como si paulatinamente hubiera ido retirándose de sus posiciones?”¹⁵⁵⁵ No volien que circulés una imatge feble de l'Església que feia concessions a la ciència i perdia així la seva autoritat sobre aquella. Posicionar-se davant l'evolucionisme no era només una qüestió científica o dogmàtica, sinó que podia comportar canvis en la imatge pública de l'Església, en la percepció del seu poder i autoritat dins la societat.

Un punt en comú entre premsa i revistes especialitzades és que, en aquestes també s'hi reiterava que l'autoritat de la Santa Seu estava per damunt de totes les ciències i calia acatar-la: “[los] investigadores habrán de estar en todo momento dispuestos a aceptar cualquier fallo eventual del Magisterio de la Iglesia.”¹⁵⁵⁶ Dit això, però, en els escrits d'aquestes revistes, més extensos i exhaustius que els de la premsa, s'hi fa evident la voluntat de totes les disciplines presents a la reunió de mantenir o fer-se el seu lloc en el camp de l'evolució: una lluita per l'autoritat, per l'espai de professió. Els bioquímics i els paleontòlegs, per exemple, es disputaven el primer lloc en la carrera de demostrar l'evolució. Aquests últims defensaven el tradicional estudi dels fòsils:

La Paleontología, mediante el estudio e interpretación de los fósiles, nos demuestra que esta variación de los seres vivos en el tiempo es una realidad perfectamente tangible, que no se puede poner en duda y que se puede considerar plenamente demostrada.¹⁵⁵⁷

Mentre que els primers defensaven la importància crucial de l'estudi de la bioquímica de l'herència per als estudis de l'evolució afirmant que

¹⁵⁵⁴ Capmany 1960.

¹⁵⁵⁵ Revilla 1960c.

¹⁵⁵⁶ Revilla 1960e.

¹⁵⁵⁷ Revilla 1960c.

La bioquímica, como ciencia biológica, se ha hallado comprometida desde su mismo origen en la polémica evolucionista. Tanta o más importancia como pueda poseer el estudio de los vestigios y recapitulaciones anatómicas ha llegado a alcanzar el de los bioquímicos en el apasionante intento de reconstrucción de la historia de la vida sobre la tierra.¹⁵⁵⁸

Els filòsofs reivindicaven la importància i necessitat de la seva disciplina en relació a les ciències, així com el seu rang superior en la jerarquia del coneixement: “la experiencia ordinaria la hemos de someter a la experimentación por un lado y por otro al análisis filosófico, a fin de perfeccionar sus primeros datos y elevarlos a la categoría de ciencia”¹⁵⁵⁹. I els teòlegs, confiant en l’escala de valors dels catòlics assistents, consideraven que “la teología es la reina de las ciencias”¹⁵⁶⁰. La bioquímica i la genètica eren ciències que s’estaven posicionant en la universitat, creant els seus grups de recerca amb científics joves al capdavant com Villar Palasí i Prevosti. Aquestes ciències pugnaven amb força per veu, vot i lloc, i les ciències i disciplines establertes pugnaven per mantenir el seu.

En bona part, el discurs sobre evolució en aquests escrits es construí sobre la preocupació paternalista per la seguretat de l’home del carrer: “El hombre de la calle tiene motivos sobrados para su perplejidad ante cuestiones de tal novedad, que parecen -incluso- entrañar serios problemas para la fe”¹⁵⁶¹. Com hem vist, aquesta preocupació impregnava les bases i escrits de l’AMP i es trobava estretament vinculada al discurs d’aquest cercle elitista sobre la responsabilitat que, com a intel·lectuals catòlics, requeia sobre seu. Descriuen la preocupació de l’home religiós com a “justificada”¹⁵⁶², i ells s’erigien com a garants de la seva tranquil·litat. Aquest discurs convertia la seva tasca en imprescindible per a mantenir una societat sana. Relacionat amb això, en les revistes especialitzades es difongueren els “deberes sociales del intelectual católico”¹⁵⁶³ que havien anat sorgint en les Conversaciones com “función de orientación, formación y difusión doctrinal”, “prudencia en las experimentaciones, constancia en la divulgación, y audacia en las realizaciones”,

¹⁵⁵⁸ Revilla 1960c.

¹⁵⁵⁹ Roig Gironella 1960b.

¹⁵⁶⁰ Revilla 1959:105.

¹⁵⁶¹ Revilla 1959.

¹⁵⁶² Revilla 1960c.

¹⁵⁶³ Revilla 1960c.

“delicadeza”, “cautela” i “moderación”, i definició i acatament d’unes “normas para regular la crítica”. Aquestes pautes havien de servir als intel·lectuals catòlics que havien assistit a les Conversaciones, però també a aquells que no hi havien anat, per difondre de manera recta la doctrina que promulgava l’AMP i lluitar per l’hegemonia cultural. Com diria un assistent a les Conversaciones: “En la palestra de Poblet, muchos que llegamos como escuderos inexpertos, hemos regresado caballeros armados para el difícil combate de los nobles ideales”¹⁵⁶⁴.

5.4.4. Les Conversaciones en els documents interns de l’AMP

En els documents interns de l’Asociación Menéndez Pelayo (transcripcions-resums de les ponències i circulars) trobem informació que no arribà mai a les revistes especialitzades ni, per descomptat, a la premsa general. Les transcripcions deixaren constància de moltes més contradiccions, dubtes, desacords i inseguretats que les que admeteren les revistes especialitzades (i que es transformaren en seguretats i acords fermes a la premsa general). En les transcripcions veiem com els experts en cada disciplina exposaven la seva visió del tema tractat i posaven sobre la taula les llacunes, les incerteses, les possibilitats d’acomodar ciència i fe, i els punts de desacord. El problema de la certesa apareixia reflectit també en les transcripcions, com en les revistes; però gràcies als documents interns podem saber que els reunits a Poblet no sols es plantejaren el grau de certesa que es podia atribuir als descobriments científics exposats, sinó que també es qüestionaren la que es podia atribuir als textos sagrats. Els documents interns ens revelen, fins i tot, com els reunits es plantejaren el grau d’autoritat que podia tenir l’Església Catòlica en aquests assumptes, qüestionant-se concretament si al Papa li corresponia manifestar-se en matèria d’evolucionisme¹⁵⁶⁵.

Les transcripcions també ens mostren els dubtes dels contertulians sobre com interpretar les manifestacions del Magisteri respecte de l’origen de la vida i l’evolució, i les crítiques respecte de l’actitud de l’Església Catòlica al voltant del tema de l’evolucionisme. Les transcripcions ens han permès saber que en les Conversaciones es reconegué la desorientació que havia comportat a teòlegs i membres treballadors de l’Església el silenci perllongat per part de l’Església respecte

¹⁵⁶⁴ Pla Salat 1966:12.

¹⁵⁶⁵ Asociación Menéndez Pelayo 1960e.

de l'evolucionisme. També hi hem vist plasmada la consciència que l'actitud insistent del Magisteri Eclesiàstic a mantenir la teoria de l'evolució com una hipòtesi no demostrada era rebuda per part dels científics amb estranyesa, estranyesa que era motiu d'inquietud per als qui treballaven per construir una ciència catòlica com els membres de l'AMP. En aquest sentit, les transcripcions mostren que, entre els reunits, es plantejà la conveniència que el Magisteri adoptés una posició clara en matèria d'evolucionisme. Gràcies a les transcripcions sabem que es posà sobre la taula l'escàndol que podia comportar el fet que es corroborés fermament la teoria de l'evolució i l'Església s'hi mantingués contrària (en una reminiscència del cas Galileu). Un cop més, la por a aquesta possibilitat es mantingué dintre els murs del monestir cistercenc. La solució proposada per sortir d'aquest punt mort, que segons les transcripcions passava pel progrés dogmàtic amb l'ajuda de les ciències, tampoc no sortiria del cercle elitista de l'AMP.

5.4.5. L'evolucionisme de les Conversaciones, de gira per Espanya

Después del gran éxito y excepcional altura alcanzados por las II Conversaciones de Intelectuales de Poblet, nos hallamos todavía ocupados en la difusión de esta realización, que por ser prácticamente la más resonante de la AMP conviene sobremanera que extienda más y más su bien ganado prestigio ... encaminando siempre nuestros esfuerzos al mayor relieve de la Asociación¹⁵⁶⁶.

Amb aquestes paraules es dirigia Federico Revilla, secretari de les Conversaciones i de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP, a Florentino Pérez Embid, soci de l'associació, ex Director General de Información i vicepresident de l'Ateneo de Madrid. Li demanava consell sobre l'estratègia de difusió de les Conversaciones. En aquesta frase, Revilla vinculava explícitament la difusió de les Conversaciones amb un major relleu de l'associació.

L'estratègia difusora de les Conversaciones va ser molt activa, i sempre vinculada a l'esforç per assolir una hegemonia cultural per al projecte de l'AMP. Les conferències de les Conversaciones de Poblet foren repetides en diversos escenaris arreu del país¹⁵⁶⁷. A més dels abundants anuncis i cròniques ja esmentades, suscitaren

¹⁵⁶⁶ Carta de Federico Revilla a Florentino Pérez Embid (Revilla 1960a).

¹⁵⁶⁷ El pare Puiggrós repetí la seva conferència sobre "Los virus y la síntesis de vida en el laboratorio" a la Real Academia de Medicina de Barcelona (CSIC 1961:205), Villar Palasí en parlaria en una conferència a la Facultad de Farmacia de la Universidad de Barcelona (Villar Palasí 1959) i el pare

publicacions en revistes i diaris en forma d'articles, comentaris d'opinió i també es materialitzaren en forma de llibres¹⁵⁶⁸. L'augment de la presència de l'evolució a l'esfera pública, fins i tot fora de les grans ciutats, era destacat a la premsa diària: “Se habla mucho de evolucionismo”, deia un diari de Terrassa¹⁵⁶⁹.

L'evolució de les Conversaciones a l'Ateneo Barcelonés

Des de la creació de l'AMP, l'any 1956, l'Ateneo Barcelonés acollí un nombre important de membres de l'associació com a ponents en cursos i conferències, probablement afavorida per la posició de Pérez Embid a la Dirección General de Información i als membres de l'AMP a la directiva del centre, col·locats allí per ordre del Ministerio de Información, com Ángel Marsá, Felipe Mateu Llopis, i Francisco Sanmartí, com ja hem explicat. Vázquez Doderó, García Escudero, José Capmany, Lucas María de Oriol y Urquijo, Millás Vallicrosa, Alejandro Sanvisens o Llanas de

Bartina abordà en dues conferències la part científica i al filosòfico-teològica de les Conversaciones de Poblet a la Sociedad Médico-Farmacéutica de San Cosme y San Damián (ressenyades en Bartina 1960a:137). També difongueren el discurs de Poblet Prevosti, Meléndez, Parés (ABC 1967; LVE 1960d, 1961b, 1962, 1965) i també, amb molta activitat, Crusafont (AMC 1961). A l'Ateneo Barcelonés, Díez, Meléndez i Villar Palasí repetiren ponències (LVE 1961a). La temàtica de les Conversaciones fou discutida en conferències a diferents punts de territori espanyol on sorgiren conferències al voltant de títols com “Postura del católico de hoy ante el problema del origen del Hombre” (CSIC 1961:334). Diverses d'aquestes conferències foren reportades a les memòries del CSIC de l'any corresponent (CSIC 1961). Les conferències serien anunciades, al seu torn, per la premsa general (Ateneu Barcelonès 1960d, 1961c, LVE 1960a, 1960b).

¹⁵⁶⁸ Veure notes 1524, 1527, 1528 i 1529. La permeança del discurs de les Conversaciones de Poblet fou important fins i tot en la construcció pública del catolicisme espanyol. Un exemple il·lustratiu és el fet que dins la col·lecció de l'Editorial Católica Biblioteca de Autores Cristianos (BAC), declarada “de interès nacional” pel govern de Franco, s'hi publicaren únicament dues obres de contingut científic, entre les més de 250 que l'integraven. Aquestes foren *Origen de la Vida y del Hombre* (1963) y *La Evolución* (1966) (la resta eren de temàtica estrictament religiosa (Blázquez Paniagua 2004a:350)). El primer, era la versió espanyola del llibre editat per Adolf Haas que reunia col·laboracions de biòlegs i naturalistes alemanys (veure apartat “Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics”). L'edició castellana publicada per la BAC, es podria considerar un producte de les Conversaciones de Poblet: anà a càrrec de Bermudo Meléndez, i hi col·laboraren un bon nombre de participants de les Conversaciones, com el propi Meléndez, Crusafont, Aguirre, Prevosti i Villar Palasí. L'ABC en parlava així: “Este libro constituye una auténtica visión cristiana de los problemas científicos que plantea el hecho de la evolución y los más recientes hallazgos de las ciencias biológicas” (N.G. 1964). Respecte aquest llibre, veure també: Blázquez Paniagua 2004a:342; Pelayo 2013:332-33. Pel que fa a *La Evolución*, un terç dels autors havien participat com a ponents a les Conversaciones de Poblet i gairebé la meitat dels articles, eren de la seva autoria (alguns d'ells participaren amb més d'un article a l'obra col·lectiva).

¹⁵⁶⁹ Puig Matas 1960. També el pare Edmond Garreta, Emiliano Aguirre i Federico Revilla han coincidit a descriure l'evolució com un tema candent (a més a més de polèmic) a Espanya en l'època de les Conversaciones de Poblet (Entrevista a Edmond Garreta abat del Monestir de Poblet de 1954 a 1967 i a Jaume Oliarie monjo cistercenc (16/02/2013); Entrevista a Emiliano Aguirre (15/11/2014); Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012)).

Niubó¹⁵⁷⁰, foren alguns dels membres de l'AMP que hi feren conferències a partir d'aleshores. El projecte cultural de l'AMP era al focus d'aquelles conferències, i el seu concepte de ciència hi emergia sota títols com “La polémica de la cultura y la ciencia española”¹⁵⁷¹ o “El retorno a los hechos en el positivismo y el cientificismo”¹⁵⁷².

L'any 1956 se celebrava el centenari del naixement de Marcelino Menéndez Pelayo, i aquesta fou una ocasió perfecta per difondre a l'esfera pública la visió de la cultura que defensava l'AMP. La Dirección General de Información amb Pérez Embid al capdavant organitzà, conjuntament amb la Junta directiva de l'Ateneo Barcelonès, un cicle de conferències on dissertaren Calvo Serer, de la Mora, Pemán i el propi Pérez Embid¹⁵⁷³. La dissertació del director general, “El lugar de Menéndez Pelayo en la Cultura espanyola Contemporánea”, qualificada per *La Vanguardia Española* d’“aleccionadora”¹⁵⁷⁴, tancà els actes del programa commemoratiu. Amb motiu de la conferència de clausura es congregaren a la sala de l'Ateneo personalitats rellevants i influents de la cultura barcelonina¹⁵⁷⁵.

La posició de Pérez Embid al timó de la Dirección General de Información i la influència que això suposava sobre la gestió de la cultura des dels ateneus va permetre incentivar, com veiem, que el discurs de l'AMP penetrés i es difongués des de l'Ateneo Barcelonès, essent potser un dels focus des del qual s'afavorí la configuració i expansió de l'AMP a Catalunya. L'endemà de la conferència de clausura, Pérez Embid es trobaria en un “almuerzo íntimo” amb diversos membres de la Junta directiva de l'Ateneo, entre els quals hi havia tres membres d'aquella futura AMP que s'estava gestant i que tardaria poc més de tres mesos en formalitzar-se¹⁵⁷⁶. Aquesta influència es perllongà amb la substitució d'Embid en el càrrec de director general per Rodríguez Casado, també membre de l'AMP, fins l'any 1962, com hem dit.

¹⁵⁷⁰ Llanas de Niubó també participà amb una conferència a l'Ateneu en els actes del centenari (Ateneu Barcelonès 1960e). Llanas fou professor de l'Escuela Social (Ateneu Barcelonès 1955a).

¹⁵⁷¹ Ateneu Barcelonès 1955b.

¹⁵⁷² Ateneu Barcelonès 1958.

¹⁵⁷³ Ateneu Barcelonès 1956c.

¹⁵⁷⁴ Ateneu Barcelonès 1956b.

¹⁵⁷⁵ Ateneu Barcelonès 1956d, 1956e.

¹⁵⁷⁶ Foren Francisco Sanmartí, Felipe Mateu Llopis, Ángel Marsá (Ateneu Barcelonès 1956a).

L'Ateneu Barcelonès actuà, doncs, d'altaveu del discurs que l'AMP generà a partir de les Conversaciones de Poblet. L'any 1960, el centre organitzà un cicle titulat "Bíblia y ciencia" impartit íntegrament per Alejandro Díez Macho, "ànima" de les Conversaciones¹⁵⁷⁷. En aquest cicle, Díez Macho exposava algunes de les qüestions que es discutiren al monestir cistercenc, com l'aparent contradicció entre l'edat dels patriarques bíblics i el relat científic actuals sobre la longevitat de l'home del paleolític. Al llarg del cicle, Díez Macho pretenia fonamentar científicament i històricament el relat bíblic¹⁵⁷⁸. La visibilitat i ressonància públiques que havien assolit les reunions de Poblet proporcionaren al discurs de Díez Macho un aval de rigorositat científica davant el públic de l'Ateneu: els diaris de més tirada de la ciutat comtal havien publicat abundants anuncis, cròniques i comentaris de les Conversaciones on s'insistia repetidament en el caràcter alhora ortodox i científic de la doctrina emergent de les Conversaciones, precisament perquè era una doctrina que havia estat discutida, valorada i consensuada en profunditat amb científics de renom.

L'any 1961 el programa de l'Ateneu ofería un cicle que podem considerar un producte genuïnament fruit de les dues primeres Conversaciones de Poblet. El cicle, de nou, fou promogut per la Dirección General de Información, com especificaven tots els anuncis, invitacions i cròniques, al front de la qual es trobava, aleshores, Vicente Rodríguez Casado, membre de l'AMP¹⁵⁷⁹. El 1961 fou l'any del centenari de la fundació de l'Ateneu Barcelonès i l'entitat generà un extens i divers programa d'actes culturals. Entre les activitats, s'hi trobava un cicle íntegrament impartit per membres de l'AMP. Constava de 6 sessions, el més llarg del programa¹⁵⁸⁰, cinc de les quals s'agrupaven sota el títol "Cuestiones de Actualidad" o "Problemática actual"¹⁵⁸¹ (Figura 49). Aquest cicle consistí en un aparador de la ideologia de l'AMP respecte del que havia de ser la cultura espanyola. Incloïa, per tant, cultura humanística i científica, coherentment amb l'aposta reivindicativa de l'arbre de les ciències que

¹⁵⁷⁷ Ateneu Barcelonès 1960b, 1960c, 1960d.

¹⁵⁷⁸ Ateneu Barcelonès 1960c.

¹⁵⁷⁹ Excepte la conferència de Serratosa, "Barcelona: nuevos horizontes, nuevos caminos", que estava organitzada en col·laboració amb "Amigos de la Ciudad" (Ateneu Barcelonès 1960a).

¹⁵⁸⁰ Aquest curs era el més llarg del programa de març de 1961, amb 6 sessions (per damunt dels de literatura, amb 4, música, 3, cinefòrum, 2, o Belles arts, 1). Els ponents eren Alberto Serratosa, Díez Macho, Millás Vallicrosa, Vicente Marrero, Villar Palasí i Bermudo Meléndez, tots ells membres de la AMP (Ateneu Barcelonès 1960a).

¹⁵⁸¹ El títol apareix alternativament amb alguna d'aquestes dues formes en documents diferents.

estaven impulsant amb actes com les Conversaciones de Poblet. La part científica, com veurem més endavant, es tractava d'una reedició seleccionada de les conferències que havien tingut lloc al monestir cistercenc, i a càrrec dels mateixos ponents. Com a preàmbul d'aquestes conferències científiques provinents de les Conversaciones de Poblet, però, afegiren una primera part al cicle, de temàtica humanística. Aquesta primera part anà a càrrec de Vicente Marrero, membre fundador i de la Junta Nacional de l'AMP, i Millás Vallicrosa, membre de l'associació.

Vicente Marrero, a qui les cròniques de premsa presentaven com a “secretario nacional de l'Asociación Menéndez Pelayo” i “director de *Punta Europa*”, dissertà sobre “El ambiente intelectual de España antes y después de la Cruzada”¹⁵⁸². En la ponència, justificava davant l'auditori de l'Ateneo Barcelonés la necessitat del projecte cultural que promovia l'AMP: la necessitat d'una elit intel·lectual rectora catòlica i ortodoxa que produís una doctrina de pensament segura, la qual cosa implicava l'acceptació per part dels profans del discurs obtingut per consens dins d'aquesta elit. La seva conferència seguia el discurs habitual de la Generación del 48, que justificava els valors que havien portat a la realització de la Cruzada posant èmfasi en la llavor perniciosa i destructiva de certes maneres de pensar prèvies a la guerra, associades a intel·lectuals republicans, ateus i lliberals. Llavors que duïen indefectiblement al caos, i que calia, per tant, exterminar. La solució, segons el discurs d'aquest grup, passava per la poda estricta dels brots perniciosos i per la defensa de la tradició i el catolicisme a imatge i semblança de l'Espanya del segle XVI.

La necessitat del projecte de l'AMP apareixia, doncs, diàfana davant del públic de l'Ateneo: seva era la missió d'executar aquest “extermini” de llavors perniciosos i la propagació i sembra de les “correctes”, amb la col·laboració dels públics que n'havien de ser el sòl fèrtil. I, així, en tots requeia la responsabilitat d'aconseguir una hegemonia cultural, de pensament, ideològica, per garantir la perpetuació del restabliment de l'ordre, la moralitat i l'ortodòxia que havia restaurat la Cruzada. Així ho plantejà Marrero demanant a l'auditori reunit a la sala d'actes de l'Ateneo “que no se pierda de vista *por qué* se realizó la Cruzada, evitando que se desembocase en un clima intelectual semejante al que la precedió.”¹⁵⁸³ El discurs de Marrero constituïa

¹⁵⁸² LVE 1961i.

¹⁵⁸³ Ateneu Barcelonès 1961b; LVE 1961i (èmfasi original).

els intel·lectuals de l'AMP, i la difusió i calat de la seva doctrina, en els garants de l'ordre social.

En la part científica hi tingué un protagonisme important l'evolucionisme: Díez Macho hi parlà sobre “La Biblia ante las conquistas de la Ciencia” (insistent sobre els punts tractats en el cicle monogràfic que ja havia organitzat l'any anterior a l'Ateneo), Vicente Villar Palasí, sobre “La síntesis biológica” i Bermudo Meléndez, sobre “El evolucionismo en el estado actual de la ciencia”. Aquestes conferències, amb els seus corresponents ponents, eren reciclades de les Conversaciones de Poblet¹⁵⁸⁴.

Aquest cicle fou molt anunciat a la premsa local on aparegueren anuncis de les conferències i cròniques al dia següent¹⁵⁸⁵. Una crònica de la conferència de Díez Macho a *La Vanguardia Española*, assegurava, mantenint el discurs de l'AMP, que

El desarrollo de la ciencia -de toda clase de ciencias- no sólo no ha perjudicado el prestigio de los libros santos sino que insistentemente los confirma o los ilumina. El conferenciante fue recorriendo las páginas más difíciles de la Biblia, explicándolas con los descubrimientos científicos.¹⁵⁸⁶

Alguns dels descobriments científics que Díez Macho esmentava feien referència a troballes arqueològiques o històriques, com les tablettes d'Ugarit, Nippur o Nuzu, els papirs de Fuyyum o els descobriments de Qumran, que segons Díez proporcionaven confirmacions constants de la història dels Patriarques, la de Josep, les lleis del Pentateuc i el Nou Testament. Però també feien referència a proves de la física o l'astronomia. Segons Díez Macho afirmava davant l'auditori de la sala d'actes de l'Ateneo, “El primer versículo de la Biblia que enseña la creación del mundo ha sido confirmado muy recientemente por los astrónomos de Cambridge” i el diluvi universal havia estat “confirmado por algunos científicos americanos a base del método físico conocido por Carbono 14.”¹⁵⁸⁷

¹⁵⁸⁴ Malgrat al programa o als tríptics emesos per l'Ateneu Barcelonès no aparegués el nom de l'AMP com a coorganitzadora del cicle, en l'acta de la sessió del 20 de febrer de 1961, la Junta Directiva de l'Ateneu llista l'AMP entre les peticions de comunicació acceptades (Ateneu Barcelonès 1961d). Un tríptic del cicle conservat en el fons Millàs Vallicrosa, probablement emès per l'AMP, ho especificava clarament a la coberta (Figura 49) (Fons Josep M. Millàs Vallicrosa 1961).

¹⁵⁸⁵ LVE 1961a, 1961c, 1961p, 1961d, 1961e, 1961f, 1961g, 1961i, 1961j, 1961k, 1961n.

¹⁵⁸⁶ Ateneu Barcelonès 1961e.

¹⁵⁸⁷ LVE 1961n.

Les conferències de Meléndez i Villar Palasí també mereixeren sengles cròniques a la premsa¹⁵⁸⁸. La del paleontòleg, apareguda a *La Vanguardia Española*, feia explícit el vincle entre el discurs de les Conversaciones de Poblet i les conferències de l'Ateneo: esmentava que Meléndez havia tingut una “destacada intervención” a les II Conversaciones de Poblet i explicava que la conferència de l'Ateneo recollia alguns punts d'aquella. Segons el títol de la conferència suggeria, Meléndez proposava una posada al dia de l'evolucionisme segons les últimes troballes científiques. Així, explicà les proves paleontològiques de l'evolució, les lleis evolutives, l'hominització, el mecanicisme i el finalisme, concloent, com ho havia fet a Poblet, amb la idea que entre veritat científica i revelada no podia existir contradicció:

Nota destacada de la conferencia del profesor Meléndez, lo mismo que en las Conversaciones de Poblet, que tanta resonancia han tenido en todo el ámbito nacional fue el perfecto equilibrio entre las afirmaciones científicas y los datos de la revelación, que jamás pueden verse contradichos por aquellas.¹⁵⁸⁹

Veiem, doncs, que el discurs generat a partir de les Conversaciones de Poblet s'endinsava en la societat a través de l'Ateneu Barcelonès, avalat i propulsat des de la Direcció General de Propaganda, liderada per un membre de l'AMP. I, amb la difusió d'aquest discurs, adquirien visibilitat pública i notorietat els membres de l'AMP que el defensaven.

L'evolucionisme de les Conversaciones a la Universitat de Madrid

Pocs mesos després de la celebració de les primeres Conversaciones de Poblet, entre els dies 14 i 19 de desembre de 1959, se celebrà el “Coloquio sobre problemas actuales de la evolución” a la Universidad de Madrid¹⁵⁹⁰. Aquest episodi ha estat estudiat en la tesi doctoral de Francisco Blázquez Paniagua¹⁵⁹¹. Com ell explica, el patrocinar el CSIC i la Facultad de Ciencias de la Universidad de Madrid i l'organitzar quatre científics d'aquesta universitat: els paleontòlegs Meléndez i Aguirre, el catedràtic d'invertebrats Rafael Alvarado (1924-2001)¹⁵⁹², i el genetista

¹⁵⁸⁸ LVE 1961a, 1961k.

¹⁵⁸⁹ Ateneu Barcelonès 1961c.

¹⁵⁹⁰ Mencionat a CSIC 1961. Les ponències i el debat que suscitaran es publicaren 3 anys més tard (BRSEHN 1962).

¹⁵⁹¹ Blázquez Paniagua 2004a.

¹⁵⁹² Rafael Alvarado havia publicat sobre evolució de celomats (per exemple, Alvarado 1954).

Eugenio Ortiz, alumne d'Antonio de Zulueta en els seus últims anys, i qui el substituï en el Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid, esdevenint-ne després el director¹⁵⁹³. Com hem vist, Meléndez era el president nacional de l'AMP, Aguirre, participaria a les Conversaciones de Poblet de l'any següent sobre evolucionisme, i Ortiz havia participat al debat sobre "El problema del evolucionismo" que se celebrà a la Universitat Pontificia de Salamanca l'any 1954¹⁵⁹⁴.

Segons Blázquez, aquest col·loqui fou l'acte més important que commemorà el centenari de *L'origen de les espècies* a Espanya¹⁵⁹⁵. Les ponències foren publicades com a monogràfic al butlletí de la Real Sociedad Española de Historia Natural. Com destaca Blázquez, hi participà una proporció important d'investigadors procedents de la Universitat de Barcelona¹⁵⁹⁶: Santiago Alcobé, Miquel Crusafont, Enrique Balcells, Antoni Prevosti, Ramon Parés i l'ecòleg Ramon Margalef (1919-2004)¹⁵⁹⁷. La meitat dels ponents, venien de Barcelona. Des de la perspectiva d'aquest estudi, és important destacar que d'aquesta comitiva catalana tots, excepte Margalef, estaven vinculats a l'AMP¹⁵⁹⁸. En aquell col·loqui, doncs, més de la meitat de les ponències anaren a càrrec de membres vinculats a l'AMP.

L'objectiu final d'aquell col·loqui, segons relata Blázquez, fou, en paraules de Rafael Alvarado i Joaquín Templado: "contribuir a precisar el alcance de la moderna teoría de la selección natural"¹⁵⁹⁹. Alvarado i Templado (aquest últim havia participat també, amb Ortiz, en el col·loqui sobre evolucionisme que se celebrà a la UPS l'any 1954), segons Blázquez, tenien una visió de l'evolucionisme més pròxima al neodarwinisme antifinalista i antivitalista, cosa que xocava amb la concepció de la majoria de socis de l'AMP¹⁶⁰⁰. Sigui com sigui, està clar que el pes de l'AMP pel que

¹⁵⁹³ Barahona et al. 2003:117. Veure nota 157.

¹⁵⁹⁴ Veure nota 755.

¹⁵⁹⁵ Blázquez Paniagua 2004a:302.

¹⁵⁹⁶ Blázquez ofereix una taula completa dels participants i els títols de les seves ponències (Blázquez Paniagua 2004a:303-4).

¹⁵⁹⁷ La participació de Prevosti a les Conversaciones de Poblet i al Coloquio sobre evolución de la Universitat de Madrid és ressenyada a les memòries del CSIC (CSIC 1961:153).

¹⁵⁹⁸ Alcobé n'era membre fundador, Crusafont n'era soci, i Prevosti i Parés, deixebles d'Alcobé, participarien assíduament i activa a les activitats de l'AMP. Balcells consta com a assistent a les primeres Conversaciones de Poblet, a les quals l'associació convidava aquells "intelectuales identificados con su ideario".

¹⁵⁹⁹ Blázquez Paniagua 2004a:302.

¹⁶⁰⁰ Per més detalls sobre aquest col·loqui, veure: Blázquez Paniagua 2004a.

feia a l'evolucióisme fou important en aquest col·loqui i que els seus representants estaven entre els experts més valorats i reconeguts arreu del país en matèria d'evolucióisme.

Una altra mostra d'això fou una publicació que tragué la Universidad de Madrid el mateix any 1959, també organitzada per Rafael Alvarado amb motiu del centenari de la publicació de l'Origen, titulada "La teoría de la evolución a los cien años de la obra de Darwin"¹⁶⁰¹. Dels 14 autors nacionals i estrangers, Aguirre, Crusafont, Meléndez i Villar Palasí havien participat com a ponents a les Conversaciones de Poblet¹⁶⁰². A part d'aquests, Miguel Benzo Mestre¹⁶⁰³ era el capellà que havia compartit amb Meléndez les sessions sobre evolucióisme de l'Aula de Cultura. Segons la ressenya que en publicà *Arbor*¹⁶⁰⁴, Pierre Grassé¹⁶⁰⁵ ofería una crítica demolidora al neodarwinisme i el genetista Theodosius Dobzhansky, catòlic reconegut, mostrava un enfoc purament neodarwinista però "ortodoxo"¹⁶⁰⁶. L'anàlisi de Blázquez, aprecia finalisme i evolucióisme teista, amb cert lamarckisme al menys en la meitat de les contribucions¹⁶⁰⁷. El finalisme teista era, com hem dit, un dels pilars de l'evolucióisme propugnat des de l'AMP.

Per altra banda, com hem vist, des de 1958 Crusafont fou convidat anualment a la càtedra de Paleontologia de la Universitat de Madrid a donar-hi conferències i cursos, des d'on difondria la fonamentació científica del finalisme de l'evolució a través de la

¹⁶⁰¹ Diversos autors 1959. Segons Blázquez Paniagua 2004a:299, aquesta fou l'obra més notable que es publicà a Espanya amb motiu del centenari.

¹⁶⁰² A l'AMC es conserva la relació de professors a qui es va sol·licitar la col·laboració per al monogràfic de la revista de la Universitat de Madrid, dedicat al tema de l'evolució. El motiu que hi consta és "el centenario de la publicación el "Origen de las especies"" (AMC 1959i).

¹⁶⁰³ Veure nota 788.

¹⁶⁰⁴ L'autor de la ressenya era Salvador Vicente Peris Torres (1922-2007), zoòleg que seria catedràtic a la Universitat de Madrid (1969-1987), director de l'Institut Español de Entomología (1978-1984), vicedegà de la facultat de Ciencias (1979-1982) i director del Departamento de Biología Animal I (1986-1989). Peris havia participat a "El evolucionismo en Filosofía y en Teología" (Diversos autors 1956).

¹⁶⁰⁵ Pierre-Paul Grassé (1895-1985) fou un biòleg, zoòleg i paleontòleg francès, autor del conegut *Traité de Zoologie* i un dels últims defensors del neo-Lamarckisme en l'evolució. Veure nota 308.

¹⁶⁰⁶ Peris 1960.

¹⁶⁰⁷ Blázquez especifica aquesta observació per a: Aguirre, Benzo, Crusafont, Grassé, Lam i Meléndez. Per una relació completa dels autors i els títols veure: Blázquez Paniagua 2004a:299 i Blázquez Paniagua 2007a.

masterometria¹⁶⁰⁸. I des d'Amistad Universitaria, afiliada a l'AMP, s'organitzarien cursos i conferències en què s'hi difondria l'evolucionisme de les Conversaciones i el pensament de l'AMP: l'any 1959 l'associació de noies universitàries presentava un cicle de conferències anomenat "Temas científicos", totes elles a càrrec de membres de l'AMP i afins. Millán Puelles hi parlà de la "Síntesis humana de naturaleza y libertad (enfoque cristiano de la temática existencialista sobre la libertad)", Enrique Gutiérrez Ríos¹⁶⁰⁹, catedràtic de Química Inorgànica, sobre "Proyección de la personalidad del investigador en los caracteres de las teorias científicas", i el catedràtic de Física José Baltá Elías (1893-1973) de com "La física moderna plantea una revisión de los principios filosóficos". Finalment, Meléndez hi dissertà sobre "El origen de los seres vivos"¹⁶¹⁰.

Pel que fa a l'alta divulgació i a l'ensenyament secundari, la Sociedad General de Farmacia havia endegat l'any 1956 una revista cultural, *Sinergia*, amb temes diversos d'arts, humanitats i ciències. Entre 1958 i 1962 la revista llançà una sèrie sobre l'origen de la vida i de l'home on totes les col·laboracions, a excepció de la de Margalef, foren de ponents de les Conversaciones de Poblet. S'hi ressenyaria el descobriment de Hürzeler amb un article de Crusafont, "El oreopiteco y el origen del hombre", Parés hi escriuria sobre l'"Origen de la vida", Prevosti sobre "El mecanismo de la evolución" i Fusté sobre "El hombre de Neanderthal". La revista, divulgativa i d'entreteniment cultural, s'enviava gratuïtament a uns 3000 metges del país, i potser anava a parar als revisters de les sales d'espera. Segons explica Parés, aquells articles "van influir moltíssim i molt ràpidament en els instituts de batxillerat i en els textos subsequents que s'utilitzaren en l'ensenyament secundari privat i públic"¹⁶¹¹.

¹⁶⁰⁸ En paraules del propi Crusafont: "El 1958 donava, per primera vegada, un curset a la Càtedra del meu estimat col·lega de la Universitat de Madrid Prof. Meléndez amb el tema general de *Apuntes sobre Mastología histórica*, en cinc lliçons. Des d'aleshores, cada any he donat conferències a la mateixa Càtedra (Crusafont Sabater i Crusafont 1994:96).

¹⁶⁰⁹ Veure nota 255.

¹⁶¹⁰ Asociación Menéndez Pelayo 1960a. Gutiérrez i Baltá no s'ha pogut corroborar que fossin membres de l'AMP però figuren en les cròniques de les circulars citats entre les "actividades de nuestros Asociados". A més a més, Baltá assistí a les Conversaciones de Poblet, on només hi podien assistir membres i persones expressament invitades per aquesta. Per tant, si no eren socis de l'AMP, eren persones afins al seu ideari.

¹⁶¹¹ Parés 2006:210.

L'evolucionisme de les Conversaciones més enllà d'ateneus i universitats

Més enllà de la resposta institucional d'universitats i ateneus a les Conversaciones de Poblet, estretament lligada a les polítiques de la Dirección General de Información, als ponents els sorgiren un seguit d'invitacions per a exposar arreu d'Espanya els temes tractats a les Conversaciones: l'origen de la vida i l'evolució. Una de les primeres fou la invitació, des de la Junta de Cultura de Vizcaya, a dos dels ponents de les segones Conversaciones.

La Junta organitzà un “Cursillo sobre Evolucionismo” a Bilbao al novembre de 1959¹⁶¹². Les lliçons anaren a càrrec de Crusafont, del seu deixeble Truyols, i d'Aguirre, que dissertaren respectivament sobre “Filogenia humana y origen del hombre”, “El modo de ser íntimo de la evolución” i “Evolución humana y desarrollo cultural”¹⁶¹³. El discurs de clausura anà a càrrec de Crusafont¹⁶¹⁴. Les conferències foren publicades en un llibre, editat per Publicaciones de la Junta de Cultura de Vizcaya, que portava per títol *El hombre en la cumbre del proceso evolutivo*¹⁶¹⁵ (Figura 50). Segons el testimoni de Crusafont, aquest curset fou repetit durant anys en diverses entitats i ateneus d'Espanya¹⁶¹⁶.

També a Oviedo, d'on seria catedràtic el 1960¹⁶¹⁷, difondria Crusafont la seva versió de l'evolucionisme amb conferències sota títols tan evocadors de la seva concepció del lloc de l'home a la natura com “Singularidad bio-espiritual del hombre”, xerrades que després serien publicades al *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos*¹⁶¹⁸. Crusafont també seria convidat a fer una sèrie de conferències a l'Ateneo de Santander l'any 1965¹⁶¹⁹. L'Ateneo de Santander tenia com a vicepresident don

¹⁶¹² En una carta a Crusafont, Azpeitia els felicita per les seves conferències a Bilbao. Segons diu, li ha arribat la veu que “llamaron la atención por su magnífica preparación y documentación, de modo que los siguientes conferenciantes no querían tocar el tema por miedo a quedar en mal lugar (Azpeitia 1960).

¹⁶¹³ Aguirre 1961.

¹⁶¹⁴ AMC 1959d.

¹⁶¹⁵ Crusafont et al. 1961.

¹⁶¹⁶ Crusafont Sabater i Crusafont 1994:97.

¹⁶¹⁷ Pelayo 2013.

¹⁶¹⁸ Crusafont 1963.

¹⁶¹⁹ AMC 1965a.

Tomás Maza Solano¹⁶²⁰, cronista oficial de la ciutat i membre de l'AMP. El mateix mes de les terceres Conversaciones, Maza Solano difonia el pensament del pensador que l'AMP tenia com a model i guia amb dues conferències en el curs d'estiu del Seminario Conciliar de Corbán (Santander), sota el títol: "Menéndez Pelayo, escuela de patriotismo"¹⁶²¹, ressenyades en la memòria de l'any del CSIC.

Aquesta visibilització fomentà un interès generalitzat i les conferències i xerrades al respecte es multiplicaren, moltes d'elles tractant l'enfoc de com havia d'encarar el catòlic el problema de l'evolució i l'origen de l'home, discurs sobre el qual pretenia aconseguir l'hegemonia l'AMP. Diverses personalitats de la cultura espanyola s'hi implicaren, difonent el debat sobre el tema per diverses regions del territori espanyol. L'escriptor, historiador, arqueòleg i bibliista santanderenc, Joaquín González Echegaray¹⁶²², per exemple, realitzà dues conferències sobre el tema "postura del católico de hoy ante el problema del origen del Hombre", a Durango i a Guernica¹⁶²³.

La difusió d'aquest debat arreu del territori, i l'elevat interès popular en el tema, provocà que la iniciativa d'organitzar activitats sobre el tema canviés de mans, s'estengués des de l'esfera intel·lectual i científica a la popular. L'any 1960, les Juventudes Musicales i Amigos del Arte de Tarrassa organitzaren un "Cursillo sobre

¹⁶²⁰ Tomás Maza Solano (1871-1975) fou impulsor dels Cursos de Extranjeros de Santander (que donarien lloc a la Universidad Internacional Menéndez y Pelayo), de la Biblioteca de Santander, Centro de Estudios Montañeses, Ateneo i Patronato de las Cuevas de Altamira. Maza Solano dirigí, als anys 30, *La revista de Santander* amb José María Cossío, president de l'Ateneo de Madrid a partir de 1962, i realitzà amb ell estudis sobre el folklore. La circular 13 oferia una bibliografia de Maza Solano, com feia amb els membres destacats de l'associació: "Don Tomás Maza Solano, Oficial de la Biblioteca Municipal de Santander, Cronista Oficial de la Ciudad de Santander, (...) Director de la revista "Altamira", Vicepresidente del Ateneo de Santander, Vocal de la Junta de Gobierno de la Sociedad Menéndez Pelayo, Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio desde 1945"(Asociación Menéndez Pelayo 1961b).

¹⁶²¹ CSIC 1961:334.

¹⁶²² Carlos González Echegaray (no tinc constància de si familiar de Joaquín) era membre de l'AMP (Asociación Menéndez Pelayo 1960c).

¹⁶²³ CSIC 1961. Dins la mateixa memòria del CSIC trobem també la conferència de Carlos Crespo "Consideraciones sobre el origen del cuerpo humano".

Carlos Crespo Gil-Delgado, Conde de Castillo-Fiel, (1911-1960), doctor en Ciencias Naturales i advocat, fou col·laborador de l'Instituto Bernardino de Sahagún de Antropología y Etnología del CSIC (on també col·laboraren els membres de l'Escola d'Antropología de Barcelona). Fou també professor de Paleontología Humana de la Universitat de Madrid, cap del Laboratorio de Paleontología Humana del Museo Nacional de Ciencias Naturales de Madrid i en morir estava preparant un manual de Paleontología Humana. La seva visió de l'evolució humana era fermament finalista i recolzava la legitimitat de la reinterpretació de l'*Oreopithecus* per part de Hürzeler com a prova de l'antiguetat de la línia homínida (Crespo y Gil-Delgado 1961).

evolució¹⁶²⁴. L'autoritat a la que van recórrer fou Crusafont, figura mediàtica del moment, “publicista”, com l'anomenaven, que apareixia com a expert reconegut i autoritzat en la matèria a tots els mitjans i, amb especial insistència, als locals, per la proximitat del Museu de Sabadell. Crusafont era presentat als anuncis del curset amb les següents credencials: “jefe de la sección de Paleontología del Museo de Sabadell, miembro del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Cruz de Alfonso X el Sabio, y “Criox de Chavalier des Palmes Académiques””.

El programa del curs s'endinsava en els aspectes més polèmics, eludits prèviament en l'esfera pública espanyola: després d'una primera lliçó sobre “Concepto de Paleontología: los fósiles. Edad de los fósiles. Tipos diversos de fósiles y su conservación”, les següents entraven de ple en el nus més espinós amb títols com “Las teorías evolutivas”, “Historia de la evolución”, “Métodos biométricos para detectar la evolución”, “El origen del hombre” y “El mundo actual ante la filosofía de la Naturaleza”. Com esdevingué una constant en la seva posada en públic de l'evolucionisme, Crusafont inclogué els mètodes biomètrics en el curset, ja que suposaven la base per construir la sustentació científica i objectiva del seu suport al finalisme de l'evolució. Aparegueren cròniques molt detallades de les lliçons a la premsa local¹⁶²⁵, segons les quals, les classes de Crusafont acabaven sempre amb un col·loqui per aclarir dubtes i qüestions d'interès. El curset estava restringit a un “número limitado de cursillistas, y previa inscripción y matrícula” i sembla que se'n feren diverses edicions en anys següents¹⁶²⁶ (Figura 51).

L'evolucionisme de les Conversaciones als seminaris

L'efervescència de l'evolucionisme a l'esfera pública sacsejà també l'Església espanyola. La posada en circulació del tema a un nivell general activà la sortida en escena de l'estament eclesiàstic. Arrel de les conferències a Bilbao organitzades per la Junta de Cultura de Vizcaya, Aguirre fou convidat a repetir la seva conferència al seminari diocesà de San Sebastián. Fou el rector del seminari qui li ho demanà expressament, després d'assistir a la seva xerrada a la capital biscaïna. Aquest moviment d'aproximació a l'evolucionisme per part de l'alta jerarquia eclesiàstica

¹⁶²⁴ I següents: Tarrasa Información 1960. En altres notícies apareix com a “cursillo sobre “Paleontología y evolución””.

¹⁶²⁵ Tarrasa Información 1964.

¹⁶²⁶ Tarrasa Información 1964.

espanyola era considerat per Aguirre com a molt significatiu. Aguirre, que havia compartit cicle a Bilbao amb Crusafont i Truyols, els escriví per explicar-los la seva experiència al seminari de San Sebastián. En la carta recalcava la rellevància de la invitació i les implicacions de canvi que podia tenir donat que, segons explicava amb orgull, “allí me proclamé evolucionista”¹⁶²⁷.

L’any següent, el 1960, el bisbe de Santander, organitzà una sèrie de conferències sobre l’Origen de l’Home. El jesuïta Pedro Juan Azpeitia¹⁶²⁸, professor d’Història Natural de la Universidad Pontificia de Comillas, hi prengué part per demanda expressa del bisbe. Azpeitia havia estudiat paleontologia amb Emiliano Aguirre i mantenia una relació epistolar de mestratge amb Crusafont¹⁶²⁹. Aguirre havia editat i actualitzat el llibre pòstum de Valeriano Andérez “Hacia el origen del hombre” que aparegué prologat per Meléndez, el primer compendi sobre paleoantropologia publicat a Espanya després de la Guerra Civil¹⁶³⁰. Entre 1958 i 1961, les cartes entre Azpeitia i el paleontòleg de Sabadell mostren la seva voluntat i esperança d’introduir l’evolucionisme als plans d’estudis de la Universitat Pontificia de Comillas i els seus seminaris, sobretot a través dels treballs de Crusafont¹⁶³¹. Els referents i fonts del pare Azpeitia eren Crusafont, Meléndez i Aguirre i aquesta seria la visió de l’evolució que Azpeitia plasmaria en la seva intervenció davant el bisbe. Azpeitia, relatava a Crusafont la seva conferència amb aquestes paraules:

[E]scogí el tema del origen del cuerpo humano bajo el punto de vista naturalístico. Tuve unos 50 sacerdotes presididos por el mismo Sr. Obispo. Y les canté, como se dice en castellano, las cuarenta, porque estoy un poco cansado de tener que ponerle siempre sordina a unas cosas más claras que el agua, solo porque mis hermanos de sacerdocio no quieran o no puedan dejar sus posiciones tradicionales.

Al acabar dejé margen para las dificultades. No las hubo de importancia, y el mismo Sr. Obispo quedó impresionadísimo.¹⁶³²

¹⁶²⁷ Aguirre 1959a.

¹⁶²⁸ Pedro Juan Azpeitia Ezpondaburu (1925-1997), fou professor d’Història Natural en el Seminario Menor de San José de la Universidad Pontificia de Comillas, “encargado-jefe” de la Sección de Paleontología Humana y Geología d’aquesta universitat i delegat local del Servicio Arqueológico Nacional (Florensa 2014). Segons el se

¹⁶²⁹ Florensa 2014.

¹⁶³⁰ Andérez 1956; Templado 1959.

¹⁶³¹ Florensa 2014.

¹⁶³² Azpeitia 1960.

Azpeitia explicava amb entusiasme i esperança l'impacte d'aquestes xerrades sobre la comunitat eclesiàstica:

El resultado fue que mis superiores perdieron el miedo y me han dejado manos libres. Y por primera vez en la historia, en las clases a los seminaristas, les he hablado en evolucionista y les explico todo, siguiendo muy paso a paso muchos de sus escritos¹⁶³³.

Azpeitia concebia aquests actes i la possibilitat d'explicar la seva visió de l'evolucionisme a les aules dels seminaristes com una oportunitat d'acabar amb el que ell anomenava el “fatídico “non licet” a las teorías de la Evolución”, ja que, com ell deia, la immensa majoria de professors de seminaris sortien de les aules de Comillas¹⁶³⁴.

Des del Monestir de Montserrat també s'interessaren pel tema de l'evolucionisme. El pare Gabriel Brasó (1912-1978), que substituiria més endavant l'abat Escarré en el seu càrrec, ja havia contactat amb Crusafont interessant-se per la investigació sobre l'*Oreopithecus* i el descobriment de Hürzeler de l'esquelet sencer, l'agost de 1958¹⁶³⁵. L'afecte i el contacte del futur abat de Montserrat per Hürzeler continuà al llarg dels anys¹⁶³⁶. La versió de Crusafont de l'evolucionisme i les seves obres de difusió del pensament de Teilhard de Chardin foren comentades a l'Abadia¹⁶³⁷. Però després de les Conversaciones de Poblet fins i tot s'hi organitzaren conferències i cursos sobre evolucionisme: fou a través del pare Guiu Camps, biblista, naturalista i interessat per les ciències relacionades amb l'evolució¹⁶³⁸.

¹⁶³³ Azpeitia 1960.

¹⁶³⁴ Azpeitia 1960.

¹⁶³⁵ Brasó 1958. Veure: Florensa 2016.

¹⁶³⁶ Brasó 1965; Crusafont i Hürzeler 1965.

¹⁶³⁷ Brasó 1961.

¹⁶³⁸ Segons Josep Galobart, al càrrec de l'Arxiu de l'Abadia de Montserrat, del pare M. Guiu Camps no se n'ha conservat documentació, i la documentació de l'abat Brasó no és consultable encara perquè la documentació Monàstica de l'Arxiu està subjecta a la normativa eclesiàstica, és a dir, no consultable fins passats 75 anys de la mort de la persona (Comunicacions personals de Josep Galobart arxiver del Monestir de Montserrat (08 i 20/10/2015)).

Guiu Maria Camps Reverter (1915-2000), monjo benedictí de l'abadia de Montserrat. Estudià teologia a la Pontificia Universidad de Salamanca. Fou un expert lingüista i realitzà diverses traduccions de la Bíblia al català. Exercí de professor a la Facultat de Teología de San Cugat del Vallés, a Montserrat i en cursos bíblics per correspondència. Crític amb els biblicismes seguí un corrent de traducció que buscava adaptar-se al destinatari i context en què el text havia de ser utilitzat. Per aquesta tasca fou nomenada doctro Honoris causa per la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la Universitat Autònoma de Barcelona l'any 1999 (Bacardí i Godayol 2011).

A l'arxiu Crusafont es conserva constància d'alguns d'aquests esdeveniments: el 25 de novembre de 1964 Crusafont dissertà davant dels monjos de Montserrat sobre "L'evolució segons les últimes dades de la ciència: Universitat de l'evolució"¹⁶³⁹. I, dos anys més tard, hi donà un curs titulat "Curs sobre l'Evolució i l'Anthropogenese"¹⁶⁴⁰. El pare Guiu era aleshores el prefecte de júnors i d'estudis, encarregat de fer el seguiment a la formació espiritual i intel·lectual dels monjos joves, i inclogué les conferències i cursos de Crusafont en aquesta formació. En aquell moment hi havia uns 30 joves en període d'estudis, però les conferències a càrrec de persones de fora del monestir estaven obertes a tots els monjos. Així, segons el record d'alguns dels que hi van ser presents, a les conferències de Crusafont hi van assistir entre 50 i 60 monjos. Les conferències es dugueren a terme en una sala de la porteria del monestir i, segons el testimoni recollit pel pare Josep Galobart a dos dels assistents, "la recepció era bona, ja que el fet que el convidés el responsable de formació avalava la seva competència". Sembla ser que hi havia preguntes i el record dels testimonis és "bo i positiu"¹⁶⁴¹.

El flux de coneixement no era unidireccional: Crusafont actuà com a autoritat en matèria científica en el tema de l'evolució a l'Abadia de Montserrat a través del pare Guiu Camps, però Camps, al seu torn, actuava com a expert biblista responent consultes de Crusafont entorn del mateix problema¹⁶⁴². Tant és així que Camps contribuiria amb un article a l'obra col·lectiva sobre evolució, dirigida per Crusafont, Meléndez i Aguirre, que edità la Biblioteca de Autores Cristianos el 1966¹⁶⁴³.

L'evolucionisme de les Conversaciones a l'Ateneo de Madrid

L'Ateneo de Madrid se sumà a la difusió de l'evolucionisme finalista i teista que s'estava propulsant des de l'AMP amb les Conversaciones de Poblet. Durant el curs 1963-1964, finalitzades les tres primeres Conversaciones de Poblet dedicades a l'evolucionisme, s'hi realitzaren dos cursos de divulgació de l'evolucionisme finalista

¹⁶³⁹ AMC 1964c.

¹⁶⁴⁰ Crusafont 1966b. A la Biblioteca de Montserrat es conserva també un ciclostil sense datar titulat "Cursillo sobre paleontología y evolución humana" (Casanovas Cladellas et al.), probablement dels anys setanta segons documents conservats a l'AMC (Instituto de Paleontología de Sabadell 1970a, 1970b).

¹⁶⁴¹ Comunicacions personals de Josep Galobart arxiver del Monestir de Montserrat (08 i 20/10/2015).

¹⁶⁴² Camps 1967; Crusafont 1966a.

¹⁶⁴³ Crusafont, Meléndez, i Aguirre 1966. Veure apartat "El després de l'AMP".

i teista. Un ponent de les Conversaciones de Poblet seria l'organitzador d'aquest cursos: Emiliano Aguirre, també vocal de l'Ateneo. Un membre de l'AMP i també ponent de les Conversaciones, Crusafont, i el seu deixeble Truyols, hi participarien com a professors. Els dos cursos foren pensats amb un evident caràcter divulgatiu i de proximitat amb el públic. D'una banda hi havia les conferències, amb un format clàssic de xerrada magistral, que tenien lloc al Salón de Actos de l'Ateneo. D'altra banda, alternats amb les conferències, hi havia els anomenats Seminarios. Els Seminarios tingueren lloc a l'Aula Pequeña, que afavoria un format més pròxim i de diàleg entre el ponent i el públic. D'aquesta manera s'incentivava l'oportunitat de resoldre dubtes i plantejar qüestions que no haguessin quedat del tot clares a la sessió magistral. Aquest format sembla evidenciar la voluntat de propiciar que el missatge que es transmetia a les conferències arribés de veritat al públic. Es pretenia passar d'un model comunicatiu difusiu a un d'interactiu, d'un model d'un sol sentit a un model amb feed-back, d'un model top-down a un amb una certa horitzontalitat. Els cursos comptaren amb personalitats internacionals de la paleontologia, membres de l'Escola Mediterrània defensora de l'evolucionisme finalista que lideraven a Espanya Crusafont i Meléndez.

El primer cicle, dirigit per Aguirre i titulat "La naturaleza evolutiva del hombre", es realitzà de novembre a gener d'aquell curs 1962-1963¹⁶⁴⁴. Hi donaren ponència Crusafont, Piveteau, el biblista caputxí Serafín de Ausejo¹⁶⁴⁵, l'antropòleg i historiador Julio Caro Baroja¹⁶⁴⁶ i l'endocrinòleg expert en antropologia cultural Juan Rof Carballo¹⁶⁴⁷. Les conferències s'anunciaren a la premsa general¹⁶⁴⁸. Els seminaris,

¹⁶⁴⁴ Ateneo de Madrid 1968.

¹⁶⁴⁵ Serafín de Ausejo, O.F.M. (1901-1982), frare caputxí estudiós de la Bíblia. El discurs que pronuncià en prendre possessió de la plaça d'acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de Medicina, a Sevilla, l'any 1952, portava per títol: "Evolucionismo y el poligenismo ante la Biblia y los documentos pontificios". L'any 1965, seria designat consultor i assessor de teologia i sagrades escriptures dels pares conciliaris durant el Concili Vaticà II per la Comissió Teològica, encarregada, en la preparació i execució del Concili, a la qual pertocava el tema de l'evolucionisme i l'origen de l'home, entre d'altres (Calderón Quijano 1983; Ventosa 1955:91).

¹⁶⁴⁶ Julio Caro Baroja (1914-1995), fou antropòleg, etnòleg, historiador, lingüista i assagista. En l'obra de Blasco i Mancebo, Caro i Gerardo Diego (veure nota 1656) apareixen com a pertanyents al grup de Laín (Blasco Gil i Mancebo 2010:68-69; Prades Plaza 2012a:130).

¹⁶⁴⁷ Juan Rof Carballo (1905-1994), metge i assagista, fou director de la secció d'Endocrinologia psicosomàtica de l'Instituto de Patología Médica de Madrid, i considerat expert en antropologia cultural (Díaz Hernández 2011:402; Pániker 1969:245-62). Raja Vich el situa dins el grup dels comprensivos Dionisio Ridruejo, Pedro Laín Entralgo, José Luis Aranguren i Julián Marías (Raja Vich 2010:15).

¹⁶⁴⁸ ABC 1964.

que s'alternaren amb les conferències, pretenien generar preguntes i debat. L'última sessió de seminaris, a càrrec de Meléndez, president de l'AMP, s'adreçà especialment a respondre les preguntes que haguessin pogut sorgir als oients; portava per títol: “Resolución de dudas. Cuestiones abiertas”¹⁶⁴⁹ (Figura 52).

El segon fou un curs sobre Teilhard de Chardin que abraçà de febrer a abril de 1963, sota el mateix format de conferències i seminaris que l'anterior. El cicle comptava amb un expert francès en Teilhard de Chardin, col·laborador de *Pax Romana*¹⁶⁵⁰, amb un censor religiós, consiliari de la Hermandad de Inspectores de Enseñanza Primaria, amb Crusafont i amb Aguirre com a ponents. Els seminaris se celebraren, com en el curs anterior, a l'Aula Pequeña, alternant-se amb les conferències i, com deia el programa, “discutiéndose en estas sesiones las cuestiones suscitadas en las conferencias previas”. Cada curs sencer tenia un preu de matrícula de 120 pessetes per als no socis de l'Ateneo i era gratuït per als membres¹⁶⁵¹.

Tres-centes persones assistiren a la conferència del pare Ausejo, “El origen del hombre según la Biblia y la teoría de la evolución”. Segons la crònica que en féu l'*ABC*, congregà un públic heterogeni que omplí el saló d'actes. La crònica manifestava la tendència que ja havia començat a encetar Aguirre a les Conversaciones de Poblet: que calia separar els reialmes de la ciència i la religió pel que feia a esferes del coneixement. Ausejo deia: “las ciencias recorren caminos naturales, mientras que la Biblia es un libro religioso que sólo pretende enseñarnos religión.” En aquest sentit, Ausejo apel·lava a l'autoritat de Sant Agustí: “De San Agustín es la cita: “La Biblia no ha pretendido enseñarnos ni matemáticas, ni astronomía ni ciencia alguna””. Proposava entendre les veritats de la Bíblia en el sentit “estrictamente religioso”. Aquesta postura semblava diferir de l'ideal de ciència catòlica que buscava l'AMP. De tota manera insistia, en acord amb les premisses de l'AMP, que no hi havia cap tipus de contradicció entre el saber de la Bíblia i el que

¹⁶⁴⁹ Conferències (ponents i títols): Emiliano Aguirre: “Problemática de la evolución”, Miguel Crusafont Pairó: “Las Bases biológicas de la libertad” - El text d'aquesta conferència es troba recollit a l'AMC (AMC 1963)-, Julio Caro Baroja: “La antropología social en la actual transformación española”, Jean Piveteau: “La place de l'Homme dans la nature”, Serafín de Ausejo: “El origen del hombre según la Biblia y la teoría de la evolución”, Juan Rof Carballo: “Hombre nuevo”. Seminaris (ponents i títols): Sense ponent especificat: “La cuestión racial. Últimas contribuciones científicas”, Rof Carballo: “Factores biológicos del futuro de la humanidad”, Serafín de Ausejo: “La naturaleza evolutiva del hombre según la teología de San Pablo” (Ateneo de Madrid 1968).

¹⁶⁵⁰ Veure apartat “Les xarxes europees d'intel·lectuals catòlics”.

¹⁶⁵¹ Ateneo de Madrid 1968.

investigava l'evolució, ja que la naturalesa i la veritat venien totes dues de Déu. Així mateix també imposava una jerarquia als científics en la manera d'actuar: calia que ho fessin “poniendo por delante y como verdad ineludible que el alma humana es creación divina”¹⁶⁵².

Aquests cursos a l'Ateneo de Madrid tingueren lloc sota la presidència de José María de Cossío (1892-1977)¹⁶⁵³. Cossío, fou nomenat president de l'Ateneo de Madrid l'any 1962, després de les presidències dels dos membres de l'AMP, Florentino Pérez Embid i Vicente Rodríguez Casado, al front de la institució madrilenya des de 1951. Segons Sánchez (2004), amb la presidència de Cossío les activitats de caràcter polític, sobretot promogudes per Pérez Embid i Calvo Serer, s'anaren reduint paulatinament i cobraren més importància les activitats culturals¹⁶⁵⁴. Però, com hem vist (i com sabem gràcies als treballs citats sobre la Generación del 48), el grup de Pérez Embid i l'AMP pretenien actuar políticament a través de la cultura. A més a més, sota la presidència de Cossío, Pérez Embid es mantingué com a vicepresident de l'Ateneo i, en la seva Junta Directiva, hi exerciren com a vocals tres membres de l'AMP: Emiliano Aguirre, els poetes José García Nieto¹⁶⁵⁵ i Gerardo Diego¹⁶⁵⁶, de la Real Academia Española i amic del nou president José María de Cossío¹⁶⁵⁷. La presència d'un paleontòleg en la directiva de l'Ateneo reflecteix l'interès que despertaven, en l'esfera pública, els temes dels orígens i l'evolució i la importància de difondre'n una versió “segura”. En aquest sentit, Aguirre ofería un doble aval: no només era paleontòleg sinó, com hem dit, jesuïta. Era, a més a més, deixeble de Crusafont i Meléndez, que defensaven un evolucionisme mitigat, finalista i teista, acceptat per la censura franquista.

¹⁶⁵² ABC 1964.

¹⁶⁵³ Col·laborador de la revista Escorial (Julià 2002:13).

¹⁶⁵⁴ Sánchez García 2004:894.

¹⁶⁵⁵ José García Nieto (1914-2001) poeta i escriptor guanyador de diversos premis literaris durant el franquisme, entre ells, dues vegades el Premio Nacional de Literatura (1951, 1957), i també en democràcia: el 1996 guanyà el premi Miguel de Cervantes. Fou membre de l'AMP (veure capítol 4 i notes 1113 i 1515).

¹⁶⁵⁶ Gerardo Diego Cendoya (1896-1987), poeta i escriptor espanyol de la generació del 27, fou amic de José María de Cossío, president de l'Ateneo de Madrid després de Casado, i hi mantingué una extensa correspondència. En l'obra de Blasco i Mancebo, Diego i Julio Caro Baroja (veure nota 1646) apareixen com a pertanyents al grup de Llain. Prades Plaza cataloga Diego com un intel·lectual d'origen liberal (Blasco Gil i Mancebo 2010:68-69; Prades Plaza 2012a:130). Fou membre de l'AMP (veure capítol 4 i notes 1113, 1163 i 1515).

¹⁶⁵⁷ Ateneo de Madrid 1968.

Malgrat aquesta presència no negligible de l'AMP en l'Ateneo de Madrid i l'organització d'aquests cursos, cal destacar que, a diferència del curs de l'Ateneo de Barcelona, aquest no fou un producte íntegrament AMP: com la pròpia Junta de l'Ateneo reflectia - fins i tot en els moments de màxima influència i ús de la institució com a altaveu per part de membres de la Generación del 48 - l'activitat comptava també amb membres afins al sector dels *comprehensivos*, com Rof Carballo. Aquesta reunió d'*excluyentes* i *comprehensivos* en algunes activitats referents a l'evolucionisme a partir del primers anys seixanta, el discurs dels quals no havia diferit tant del dels *excluyentes* tret de la voluntat d'incloure o excloure certs noms del relat històrico-científic, podríem dir que escenifica la decaiguda de la lluita visible i pública entre aquests dos sectors en l'àmbit cultural.

Aquest canvi, i d'altres que veurem en l'apartat següent, començaren amb el final del domini de la Dirección General de Información per part de l'AMP. L'AMP havia mantingut aquest control durant tot el mandat de Gabriel Arias Salgado al capdavant del Ministerio de Información y Turismo. Però s'acabà amb el relleu a la cartera per Manuel Fraga Iribarne, del sector falangista, l'any 1962.

L'activitat i capacitat productiva i de difusió de les ponències de les Conversaciones és mostra de l'abast i influència de l'AMP en els canals de circulació de la informació a l'Espanya de Franco, en alguns casos deguda a una posició estratègica en llocs de poder en la gestió de la informació dins el govern franquista d'alguns dels seus membres.

D'altra banda, la visibilització del discurs evolucionista vinculat a les Conversaciones de Poblet portà associada, al seu torn, la visibilització de personatges i disciplines científiques amb poca sortida mediàtica fins aleshores. L'esforç difusor del discurs de l'AMP, que incloïa una interpretació concreta de les ciències de la vida i l'evolució, indestruable de la ideologia i objectius polítics del grup, estava encarat a aconseguir una hegemonia cultural. Això suposà un trampolí, un camí d'entrada a l'esfera pública dels científics que hi participaren. Alguns d'ells tot just començaven les seves

carreres i estaven establint els seus camps de recerca, endegant noves disciplines a Espanya.

Així, la lluita per l'hegemonia cultural de les diferents faccions polítiques del règim, en la qual participà la facció tradicionalista, catòlica integrista i monàrquica que s'agrupà al voltant d'*Arbor* i de l'AMP, afavoriren la visibilitat de certs científics, situació que pogué afavorir la seva trajectòria professional. Podria ser el cas d'Antoni Prevosti, Ramón Parés o Vicente Villar Palasí: la seva presència a la premsa general augmentà arran de la seva participació a les Conversaciones de Poblet. Tots tres aconseguiren posicions estratègiques en la jerarquia científica espanyola i han estat entesos com a personatges clau en el relat sobre la construcció de la ciència al nostre país. Tots tres foren catedràtics, caps de departament i de diversos grups de recerca, formaren una plèiade de doctors i crearen línies d'investigació amb reconeixement internacional, del qual també gaudiren personalment. Villar Palasí, el més implicat de tots en les Conversaciones de Poblet, arribà a promoure la creació d'una nova universitat de la qual seria rector, la Universitat Autònoma de Barcelona. Com diria Parés, tots ells foren “joves que acabarien fent una carrera científica i acadèmica realment destacada” (Parés 2006:210). I tots tres formaren part, des del principi, de les Conversaciones de Poblet.

5.5. La mort de l'AMP

L'any 1963 s'obriren esquerdes dins l'AMP. Pérez Embid, ànima del projecte iniciat a *Arbor* i continuat a l'AMP, empenia un nou projecte, la revista *Atlántida* (Figura 53). Embid es distanciava dels qui, segons ell, no dedicaven l'atenció que es mereixia al desenvolupament de “las respuestas que hoy reclaman los nuevos problemas planteados por el pensamiento y por la vida”¹⁶⁵⁸ i redefinia el seu projecte sense ells com un “catolicismo universalista”, un modernisme conservador que diferenciava del “tradicionalismo”¹⁶⁵⁹. L'escissió dividia l'AMP per una banda, en aquells que s'oposaven a la tendència del Concili Vaticà Segon i a la tecnocràcia, agrupant la majoria dels carlistes i tomistes, que seguiren agrupats al voltant de *Punta Europa* (com Marrero i Guerrero), i per l'altra, en aquells qui participaren dels canvis tot

¹⁶⁵⁸ Pérez Embid 1962:6-8, citat en: González Cuevas 2012:128.

¹⁶⁵⁹ Pérez Embid diferenciava tres corrents en la intel·lectualitat espanyola del moment: el tradicionalisme, el progressisme cristià i el catolicisme universalista (González Cuevas 2012:128).

tractant d'incorporar-hi el pensament tradicional i el catolicisme integrista, que s'afegiren al nou projecte d'Embid, *Atlántida*¹⁶⁶⁰.

En aquesta nova empresa l'acompanyarien nombrosos membres de l'AMP¹⁶⁶¹, entre ells, la majoria de científics que hem anat veient com Meléndez, Crusafont, Almagro Basch¹⁶⁶², i col·laboradors de l'AMP com el físic Baltá Elías i el químic Gutiérrez Ríos, alguns dels quals ja s'havien implicat en els projectes d'Embid des dels temps d'*Arbor*¹⁶⁶³. També l'acompanyarien membres d'afinitat "comprensiva". Embid ja havia titllat d'anacrònica la polèmica entre *comprensivos* i *excluyentes* a través de la revista de l'AMP, tendència que tant durament criticaven altres membres de l'associació com Guerrero i Marrero¹⁶⁶⁴. Malgrat això, Fernández de la Mora, que havia seguit Embid des dels inicis i el seguiria encara en el seu nou projecte, consideraria la revista *Atlántida* davant els lectors de l'*ABC* com l'alternativa dels intel·lectuals conservadors davant la reaparició de *Revista de Occidente* i *Cuadernos para el Diálogo*, òrgans d'herència "comprensiva". Les paraules de Fernández de la Mora per descriure-la seguien apel·lant a una lluita cultural per l'hegemonia entre els partidaris de l'acceptació o de la marginació de l'heterodòxia. Una lluita que havia d'atorgar a uns o a altres el control de la ciència. Segons de la Mora, *Atlántida* podia aconseguir la síntesi necessària perquè la investigació científica deixés de ser "un

¹⁶⁶⁰ Segons González Cuevas, el modernisme neoconservador o "catolicisme universalista" que Embid volia promoure des d'*Atlántida*, malgrat ser-hi pròxim, no s'identificà amb la tecnocràcia (González Cuevas 2012:113).

¹⁶⁶¹ José María Pemán, Friederich Wilhemsen, Alejandro Díez Macho, Andrés Vázquez de Prada, Rafael Balbín Lucas, Esteban Pujals, Antonio Millán Puelles, Víctor García Hoz, Roberto Saumells, Álvaro d'Ors, Fernández de la Mora, Jaime Bofill Bofill, Calvo Serer. També s'hi apuntaren López Ibor, Rafael Gamba, Pániker, Jorge Uscatescu, Miguel Siguán, de l'època d'*Arbor*.

¹⁶⁶² Almagro va tenir una participació molt prolífica a la revista, amb més de 13 articles. També hi publicaria el germà de Vicente Villar Palasí, José Luis Villar Palasí (1922-2012), ministre d'Educación y Ciencia de 1968 a 1973. Amic personal de Pérez Embid, pròxim a l'Opus Dei, fou nomenat secretari tècnic del Director General del Ministeri d'Informació i Turisme quan Embid ocupà el càrrec. El 1971 seria nomenat President del CSIC fins 1973 (Cuenca Toribio 2000:75-76).

¹⁶⁶³ A les tertúlies que Embid organitzava periòdicament per estimular articles i preparar els números d'*Atlántida* hi solien assistir: P. Abellanas, M. Almagro, R. Balbín, J. Baltá Elías (no se sap si socis), M. Baquero Goyanes, Bermudo Meléndez, J. Camón Aznar, J. M. Desantes, M. Fernández Galiano, T. Fernández Miranda, A. Fontán, A. García Gallo, V. García Hoz, R. Gibert, E. Gutiérrez Ríos, J. J. López Ibor, A. Millán Puelles, A. Navarro, F. Pérez Castro, E. Pujals, S. Ríos, L. Sánchez Agesta, A. Santos Ruiz y R. Saumells (Escandell 2007:26-27). Pérez Embid, impulsor de la majoria de les seves activitats amb més visibilitat pública i influència de la Generación del 48, seguia estant convençut que per influir en política calia difondre un model de cultura que convencés la societat de la necessitat de dur a terme un determinat projecte polític i que, com havia manifestat a "Breve historia de *Arbor*", el suport més òptim per aconseguir-ho era a través de plataformes culturals com les revistes (Pérez Embid 1952).

¹⁶⁶⁴ Esplandián 1960.

valor hipotecado a las posiciones heterodoxas, socialmente disidentes o progresistas”¹⁶⁶⁵.

L’any 1965, Fernández de la Mora publicava *El crepúsculo de las ideologías*, considerat per molts com una legitimació de la tecnocràcia¹⁶⁶⁶. El llibre havia de ser qualificat pel tradicionalista nord-americà Frederick D. Wilhelmsen, catedràtic de Filosofia a la Universitat de Dallas y professor extraordinari de la Universidad de Navarra com una defensa d’“una política netamente positivista” i un atac al “tradicionalismo católico en todas sus formas”. Wilhelmsen, tomista i carlista, era membre de l’AMP i la seva crítica es publicà a *Punta Europa*¹⁶⁶⁷.

Com hem vist, el 1963 diversos membres de l’AMP organitzaven un cicle a l’Ateneo de Madrid sobre Teilhard de Chardin, convidant-hi membres del cercle dels *comprensivos*. Diversos dels ponents participarien, l’any 1966, en l’obra col·lectiva *La Evolución*, el compendi sobre evolució d’autoria espanyola més important que veuria el franquisme i que serviria de manual a nombrosos professionals (Figura 54)¹⁶⁶⁸. L’obra, editada i promoguda per Crusafont, Meléndez i Aguirre, comptava amb un article dedicat expressament a Teilhard de Chardin i altres amb enfoc teilhardià. Com havia de reconèixer la premsa, en aquells moments no es podia en parlar d’evolucionisme sense parlar de Teilhard de Chardin - “hasta las porteras hablan de él”¹⁶⁶⁹ - i això es devia, en bona mesura a l’activa labor difusora de Crusafont.

Però, en el si de l’AMP, com ja hem explicat, s’hi trobaven també acèrrims detractors de l’obra de Teilhard i usaren els seus canals públics per criticar i denunciar el pensament del paleontòleg jesuïta francès. Des de 1962, els avalaria el *monitum* emès pel Sant Ofici que advertia del perill de publicar i difondre l’obra del paleontòleg

¹⁶⁶⁵ Fernández de la Mora 1964:264, citat en: González Cuevas 2012:128.

¹⁶⁶⁶ Goñi discrepa d’aquesta caracterització (Goñi Apesteguía 2011). Al seu parer, en el llibre, de la Mora, malgrat la defensa d’una societat científica i de la importància dels experts, defensa una ideocràcia i la diferència de la tecnocràcia: en la ideocràcia l’expert no és només el tècnic sinó també l’expert en ètica, en sociologia...etc.

¹⁶⁶⁷ *El crepúsculo de las ideologías* (1965) rebé crítiques també dels seus companys de l’AMP ara a *Atlántida* per “extremar teóricamente el imperio de la razón” (Embid) i per la importància atorgada als experts (Millán). Però Embid seguia considerant de la Mora com a pertanyent a la seva pròpia “posición intelectual”, segons es desprèn de la correspondència que mantingueren al respecte (González Cuevas 2012:131).

¹⁶⁶⁸ Crusafont et al. 1966.

¹⁶⁶⁹ Bueta Fernández 1966; Forcadas 1968a.

jesuïta ¹⁶⁷⁰ i, com recordaria Eustaquio Guerrero a *LVE* l'any 1968, “tan desvergonzadamente olvidado por los idólatras de Teilhard”¹⁶⁷¹. A finals de gener d'aquell any, arran d'unes conferències a l'Institut Balmesiana del jesuïta tomista les discrepàncies al voltant de Teilhard de Chardin en el si de l'AMP, fins aleshores reprimides, explotaren a l'esfera pública amb tota la seva magnitud¹⁶⁷².

En poc més d'un mes, *LVE* publicà gairebé una quinzena de cartes al director a favor i en contra del paleontòleg francès¹⁶⁷³. S'hi involucraren directament Guerrero¹⁶⁷⁴ i Roig Gironella, membres fundadors de l'AMP, per un cantó, i Crusafont i el seu deixeble Truyols, per l'altre. També intervingueren en la controvèrsia altres científics com el metge Ignacio Blajot Pena¹⁶⁷⁵. La controvèrsia, personalitzada i pujada de to, s'allargà de tal manera que fou la redacció del diari qui hagué de posar-hi fi¹⁶⁷⁶.

L'AMP havia mort: les últimes Conversaciones de Poblet s'havien dut a terme el setembre de 1967¹⁶⁷⁷, mateix any en què *Punta Europa* publicava el seu últim número.

Fins a aquests moments, l'AMP havia actuat com un tot, com un actor, suma dels seus integrants, segons el que Michel Callon anomenà “puntualització”¹⁶⁷⁸. Les promeses de l'AMP per als objectius dels seus membres, alguns compartits i alguns no, eren

¹⁶⁷⁰ En el monitum s'exhortava “a todos los Ordinarios, así como a los superiores de institutos religiosos, rectores de seminarios y presidentes de universidades, a proteger eficazmente las mentes, particularmente de los jóvenes, contra los peligros presentados por las obras del P. Teilhard de Chardin y de sus seguidores” (Sebastianus 1962).

¹⁶⁷¹ Guerrero 1968.

¹⁶⁷² Fou un cicle de cinc conferències que Guerrero donà a la Balmesiana del 15 al 19 de gener de 1968 (Blajot 1968b; Guerrero 1968).

¹⁶⁷³ Bachs 1968; Blajot 1968a, 1968b; Crusafont 1968; Forcadas 1968a, 1968b; Guerrero 1968; Gutiérrez-Marín 1968; *LVE* 1968a; Manaut Suñol 1968; Roig Gironella 1968; Soler 1968; Truyols 1968.

¹⁶⁷⁴ Fou un cicle de cinc conferències que Guerrero donà a la Balmesiana del 15 al 19 de gener de 1968 (Blajot 1968b; Guerrero 1968).

¹⁶⁷⁵ Ignacio Blajot Pena (1912-1993) fou director de Radiologia de l'Institut Antituberculoso y los Dispensarios Blancos i de la Clínica Médica Universitaria A, i professor de la Universitat de Barcelona. Guanyaria la medalla d'or de la Sociedad Española de Radiología Médica l'any 1988. Estigué vinculat a la revista *Destino* i als intel·lectuals que s'hi congregaren. Divulgà el pensament de Teilhard de Chardin en conferències i fou autor d'un assaig sobre la teoria de la Cosmogènesi del paleontòleg francès (Blajot 1968b; *LVE* 1967, 1969; Seram 2013).

¹⁶⁷⁶ Al peu de l'última carta, apareixia una Nota de la Redacció que deia: “Con la publicación de estas cartas damos por terminado el debate sobre Teilhard de Chardin” (*LVE* 1968a).

¹⁶⁷⁷ *Diario Español* 1968; Revilla 1968.

¹⁶⁷⁸ Callon 1990.

majors que els que prometia la individualitat. La construcció, difusió i implantació d'una ciència catòlica, la restauració de la monarquia tradicional, la promoció professional, el reconeixement acadèmic o la visibilitat pública actuaren adormint diferències i creant equivalències entre els membres de l'associació, alguns d'ells altrament difícils d'unir¹⁶⁷⁹. Entre aquestes equivalències hi havia l'interès per conjuminar ciència i fe en les explicacions de l'origen de la vida, l'home i l'evolució.

La consecució d'alguns d'aquests objectius (a nivell personal o col·lectiu) i la manca de confiança en la possibilitat de realitzar-ne d'altres féu que alguns dels membres de l'associació comencessin a actuar de manera contrària a l'AMP com un tot¹⁶⁸⁰. Mentre a les II Conversaciones de Poblet s'havia pogut minimitzar la polèmica sobre Teilhard de Chardin ometent explícitament aquest tema en pro d'un objectiu comú, vuit anys més tard el mateix tema provocaria una controvèrsia pública irreconciliable que s'hauria de saldar per imperatiu de tercers. Un cop en crisi, els integrants de l'AMP semblaven tenir poc en comú: afloraven les divergències de criteri i acció i es traçaren trajectòries diferents en els seus camins, abans aparentment conjunts. Un bon exemple de despuntualització¹⁶⁸¹.

Aquest efecte de puntualització-despuntualització, aplicat aquí a una facció del règim franquista, pot ser revelador aplicat al franquisme en conjunt. Una anàlisi a través d'aquest efecte pot explicar l'existència de visions monolítiques del franquisme; així com també pot explicar el fet que diferents actors pertanyents a la "xarxa" franquista, un cop trencada aquesta, poguessin reinventar-se a si mateixos com a dissidents o contestataris en certa mesura. En funció del moment al qual parem atenció, Laín Entralgo, Ruiz Giménez o Calvo Serer, poden ser vistos com a aperturistes, crítics al règim o plenament franquistes. De la mateixa manera, Fusté Ara, Villar Palasí o Prevosti Pelegrín, poden ser recordats com a científics que tractaren d'ajudar a crear

¹⁶⁷⁹ Per al terme equivalències veure: Callon 1986.

¹⁶⁸⁰ Per una banda s'havia perdut la Direcció General de Propaganda, el Ministerio de Información havia anat a parar a mans d'un falangista, i l'estratègia de legitimació del règim havia adquirit un gir tecnocràtic que feia menys necessaris els discursos d'aquest grup per consolidar el franquisme. Per altra banda, el grup i els seus membres havien assolit diversos objectius: el príncep Juan Carlos i Sofia havien fixat la seva residència al Palacio de la Zarzuela, com volia Franco, a principis del 1963 i la designació com a successor a la Jefatura del Estado s'havia de donar el 1969. A més, diversos membres s'havien involucrat en universitats de nova creació, com la Universidad de Navarra (1966) de l'Opus, o la Universidad Autónoma de Barcelona (1968), una gran fita per a la formació de joves i per a la lluita per l'hegemonia cultural. A més que diversos dels membres havien assolit, en el transcurs d'aquells anys, càtedres i càrrecs rellevants.

¹⁶⁸¹ Callon 1990:153; Latour 1999:183-85.

una ciència en concordança amb el dogma per a un projecte de país franquista o com a científics allunyats de qüestions polítiques i religioses, convertits ja en referents de la ciència d'un país en democràcia.

Segons l'historiador Pedro Carlos González Cuevas, els intel·lectuals conservadors afins al franquisme havien produït dues respostes diferents davant els canvis interns generats per la política internacional, el desenvolupament econòmic, les transformacions socials i el Concili Vaticà Segon, que havien portat a deslegitimar les bases culturals, intel·lectuals i religioses del franquisme: una, *Punta Europa*, i l'altra, *Atlántida*. Segons Cuevas, la primera va apostar per la continuïtat de la teologia política tradicional, és a dir, la legitimació religiosa del règim, mentre l'equip de la revista *Atlántida* pretengué articular un projecte d'arrel modernista neoconservadora, amb l'objectiu d'harmonitzar el sistema polític autoritari amb les noves situacions d'ordre polític, socioeconòmic i religiós¹⁶⁸².

La visió que aporta aquesta tesi sobre aquestes dues "estratègies" presentades per Cuevas dibuixa un escenari menys dicotòmic: segons la documentació aportada, l'equip de *Punta Europa* i el d'*Atlántida* havien estat junts en un mateix projecte dins l'AMP. A la llum d'aquesta informació, l'aparició d'*Atlántida* és un indicador de l'escissió del grup, fins aleshores unit en l'associació, en la versió més reaccionària per un cantó i la més adaptativa, per l'altre. Una escissió que provoca tal despuntualització que, sense l'aflorament de l'existència de l'AMP i les seves accions, les dues empreses poden aparèixer als ulls de l'historiador com contràries i desvinculades d'inici. *Punta Europa*, nascuda l'any 1956, havia representat la veu de l'AMP fins que diferents veus dins l'associació emprengueren el seu propi camí: la primavera de 1962, Pérez Embid començaria a projectar *Atlántida*, que veuria la llum amb el seu primer número el gener de 1963. L'AMP no moriria fins a finals dels seixanta, juntament amb *Punta Europa* i les Conversaciones de Poblet (1967), però *Atlántida* encara hauria de sobreviure fins l'any 1972.

La manera que trià Pérez Embid per presentar el "catolicisme universalista" d'*Atlántida* i desmarcar-se de sectors més reaccionaris de l'AMP fou defensar una "una cuidadosa atención a las orientaciones de la ciencia y del pensamiento contemporáneos" a través d'una "amplitud de horizontes y una profundización más

¹⁶⁸² González Cuevas 2012:113.

enérgica en lo permanente y vivo de la ortodoxia católica”¹⁶⁸³. El seu nou-vell projecte havia de ser una síntesi de tradició i modernitat des del qual reivindicar l’esperit científic i la investigació com un “genuino producto nacional, elaborado desde las constantes históricas de España”¹⁶⁸⁴, retòrica genuïna de la Generación del 48. Gonzalo Fernández de la Mora, l’any 1965, veuria la societat científica com el futur desitjable amb un paper crucial dels experts en el govern de la nació¹⁶⁸⁵. Segons Carlos Goñi, l’exaltació de la raó en Fernández de la Mora es donava a través de la constatació dels grans èxits de la ciència¹⁶⁸⁶. Fins a quin punt van influir, en aquest nou enfoc, la col·laboració i implicació dels científics amb el projecte d’aquest grup d’ideòlegs del règim, en entitats com l’AMP i fòrums de debat com les Conversaciones de Poblet?

L’any 1962 feia ja sis anys que científics de renom s’havien implicat en el projecte endegat pels homes d’*Arbor*, fundant o associant-se a l’AMP. També s’havien dut a terme ja les tres primeres Conversaciones de Poblet, sobre origen de la vida, evolucionisme i evolució de l’home. S’havia constatat l’embranzida, suport internacional i potencial propagandístic de la feina d’aquells homes de ciència, tots ells catòlics que combregaven amb els ideals de l’AMP. D’altra banda, s’havia constatat també la incapacitat de consens en qüestions fonamentals en aquells encontres, la incommensurabilitat dels llenguatges de la filosofia i la teologia i del de la ciència, les diferents versions de certesa que dificultaven una síntesi de sabers¹⁶⁸⁷. Saber amb exactitud quina influència tingueren aquests fets en el canvi de discurs que adoptaren durant la tecnocràcia és difícil de determinar, però el pes de la ciència en la forja del canvi de discurs que emprengueren no deixa lloc a dubtes.

¹⁶⁸³ Pérez Embid 1962:6-8, citat en: González Cuevas 2012:128.

¹⁶⁸⁴ Fernández de la Mora 1964:263, citat en: González Cuevas 2012:128.

¹⁶⁸⁵ Malgrat s’hagi considerat una legitimació teòrica de la tecnocràcia, hi ha estudis que el consideren una crítica a aquesta (Goñi Apesteguía 2011).

¹⁶⁸⁶ Goñi Apesteguía 2011:348.

¹⁶⁸⁷ El problema de les diferents certeses en les diferents disciplines fou un tema recurrent des de la primera edició, que acabà mereixent la dedicació completa de les cinquenes Conversaciones a debatre’l (Revilla 1963).

6. Conclusions

L'any 1961, els censors de la Junta de Clasificación y Censura de la Dirección General de Cinematografía y Teatro qualificarien la pel·lícula "Inherit the wind"¹⁶⁸⁸ com:

Peligroso contraste entre la teoría darwinista y la Religión que debe conducir a dudas y confusionismos en los que la presencien ... con fuerza polémica y clara tendencia perniciosa un tema que por la ignorancia que tiene de él el gran público, no puede lanzarse a las multitudes a través de la pantalla porque crearía un gran confusionismo religioso ... El tema -teorías de la evolución de la especie humana- crea un grave problema de confusión para el público en general. Creo que esta clase de temas no pueden llevarse a la pantalla¹⁶⁸⁹.

En conseqüència el veredict de l'expedient 20877, l'obert a la pel·lícula, fou "prohibir su exhibición en todo el territorio nacional"¹⁶⁹⁰ (Figura 55).

Les raons esgrimides foren l'enaltiment del lliure pensament, heterodòxia en els arguments i un tendenciós balanç de les simpaties: "El simpático es el maestro (que es el "darwinista"), y el intransigente es el pastor"¹⁶⁹¹. "Inherit the wind", de 1960, amb quatre nominacions als Òscars i premi del públic a Berlín, no s'estrenaria a Espanya fins l'any 1986.

Malgrat aquesta censura, l'any 1967, un catedràtic de paleontologia de la Universitat de Barcelona, Miquel Crusafont, era cridat a TVE en qualitat d'expert per parlar sobre l'edat de l'home sobre la Terra en una entrevista. Era per al programa "La Bíblia al día". L'entrevistador, capellà i investigador de l'institut de teologia del CSIC, li demanava que s'expliqués per al gran públic i que detallés en què es basava la ciència per afirmar l'antiguitat de la humanitat. L'entrevistador ho considerava necessari perquè, segons deia, "estoy seguro que muchos espectadores piensan que todo eso es un 'camelo'"¹⁶⁹².

¹⁶⁸⁸ Aquesta pel·lícula americana, dirigida per Stanley Kramer, adaptació d'una obra de teatre homònima, ficcionava el cas Scopes (1925), el judici a un professor d'un petit poble de Tennessee, als EEUU, per haver explicat als seus alumnes la teoria de l'evolució de Darwin.

¹⁶⁸⁹ Junta de Clasificación y Censura 1961b.

¹⁶⁹⁰ Junta de Clasificación y Censura 1961a.

¹⁶⁹¹ Junta de Clasificación y Censura 1961b.

¹⁶⁹² Muñoz 1967.

Aquesta tesi ofereix explicacions a aquesta aparent contradicció a través de l'estudi dels discursos sobre evolució que circularen a l'esfera pública des del final de la Guerra Civil fins a mitjans dels anys seixanta. Inclou una mirada atenta als interessos i temors de fer circular o no -i amb quina forma- aquest coneixement entre el gran públic, el paper de l'evolucionisme en la construcció ideològica del nou règim, en les lluites de poder per la seva perpetuació, i la resposta a les pressions i estímuls al respecte del context científic i polític nacional i internacional.

Per a fer-ho, la investigació s'ha servit de diversos nivells d'anàlisi. El primer, l'anàlisi del tractament de l'evolucionisme a la premsa general. És una anàlisi de presències, absències, metàfores, sàtires i humor en el discurs periodístic del moment. El segon, la investigació dels fils oberts per aquest primer nivell: qui hi havia darrera de les activitats i discursos relacionats amb l'evolucionisme presents a la premsa, qui eren, què feien i quin paper tenien dins el règim franquista i quins discursos difonien en altres fòrums. Això ha suposat també l'anàlisi d'aquests altres discursos i de la relació d'aquests amb els presents a la premsa general. Finalment, en aquesta tesi s'ha realitzat una anàlisi prosopogràfica i de connexions de tots aquests elements: el seguiment de biografies, assistència a activitats, discursos i programes ha permès descobrir i reconstruir una xarxa de personatges units per uns interessos ideològics, polítics i professionals diversos amb un pes molt rellevant en el franquisme. Aquesta xarxa, que fins ara no havia estat desvelada, incloïa catedràtics, polítics, periodistes, juristes, teòlegs i també científics i jugà un paper important en la construcció dels discursos sobre ciència que circularen a l'Espanya de Franco.

D'aquesta anàlisi n'extraïem sis conclusions principals:

- Els científics i els discursos de ciència tingueren un paper actiu i rellevant en la construcció, legitimitació i perpetuació del franquisme. Oferiren autoritat, un discurs aparentment neutre i objectiu i legitimitació internacional a través de les seves xarxes professionals. L'evolucionisme, en particular, jugà un paper clau en l'intent de construcció d'una cultura catòlica.
- El neodarwinisme -corrent que rebutjava les explicacions transcendents de l'evolució- suposà un problema per a l'ideal de ciència catòlica antimaterialista que els ideòlegs del règim pretengueren construir per al Nou Estat. La promoció i fonamentació científica i legitimitació internacional d'un

discurs alternatiu, l'evolucionisme teista, seria crucial per a l'acompliment d'aquest objectiu central del franquisme.

- El model de comunicació de l'evolució que seguí el règim durant les tres primeres dècades fou un model de “diferents veritats per a diferents nivells”. Un model elitista, paternalista, intervencionista i selectiu, reflex d'una gradació de llibertats proporcional al grau de formació i d'adhesió explícita als principis del Movimiento.
- L'interès de l'“home del carrer” pel tema de l'evolucionisme suposà tant una eina legitimadora del projecte polític-cultural de la Generación del 48, com un estímul per a organitzar activitats per tractar de consensuar un discurs apte per a ser circulat entre el públic general. Per altra banda, aquest interès públic fou usat per a visibilitzar opcions polítiques en competència dins l'Espanya dictatorial i per a construir l'autoritat del científic en l'esfera pública.
- L'atenció a la circulació d'aquests discursos a nivell internacional ha desvelat el rol d'aquests discursos en el posicionament en la Guerra Freda a través del discurs anti-materialista, i per tant anti-comunista, i ha portat a reconèixer les complicitats i cooperació amb tendències, científics, intel·lectuals i centres internacionals en una versió de l'evolució que podia semblar només el fruit singular d'un règim dictatorial estrictament catòlic.
- Per últim, l'estudi dels discursos circulants de l'evolució en el franquisme ha permès aprofundir en la caracterització de xarxes d'influència i descobrir nous actors i connexions desconegudes de grups àmpliament estudiats, clau en la historiografia del període i més enllà. Per altra banda, ha permès descobrir la rellevància d'un moviment contrari al neodarwinisme que incloïa científics internacionals reconeguts que ha estat menystingut en la historiografia de la Nova Síntesi.

A continuació desenvolupem en detall aquestes conclusions, algunes d'elles de manera transversal.

6.1. El model de comunicació franquista: diferents veritats a diferents nivells

Segons destaca Antoni Malet, discursos influents de la dreta intel·lectual espanyola que va fomentar i legitimar el cop d'estat contra la República no atorgaven, tradicionalment, cap lloc a la ciència en la reconstrucció del nou estat¹⁶⁹³. Però en el franquisme aquesta discriminació del coneixement científic en l'activitat intel·lectual es revertí i la ciència s'inclogué en el nou projecte de país. Hi tingué a veure la voluntat autàrquica i necessitat d'autoabastiment i de construir una indústria i productivitat pròpies, així com la voluntat de transformar i dominar el paisatge i els recursos amb una iconografia i simbolisme propis¹⁶⁹⁴. Però com s'integrà la ciència en el discurs legitimador franquista? Com fou que els intel·lectuals de la dreta tradicional franquista canviaren el seu discurs, es convenceren de la necessitat de la ciència o de la utilitat d'aquesta per a la seva retòrica i hi incorporaren arguments propis de l'àmbit científic? Compartiren els intel·lectuals espais comuns amb els científics on es trobessin ambdós discursos? Aquesta tesi evidencia espais de trobada, els canals a través dels quals la circulació de coneixement entre ideòlegs del franquisme i científics en praxis tingué lloc, i l'establiment d'uns fòrums comuns on debatre aquelles qüestions que, com que atenyien les bases ideològiques del l'Estat franquista, incumbien a tots i requerien la forja d'un discurs públic consensuat.

Aquesta investigació demostra la vinculació estreta d'ideòlegs reconeguts del franquisme amb científics punters del moment. També demostra l'existència de fòrums compartits on uns i altres exposaren i escoltaren els discursos respectius pel que feia a temes científics de tangència religiosa, política i social. Fòrums construïts des del si d'organitzacions fundades per aquests propis ideòlegs conjuntament amb científics. S'aporten, doncs, proves de la circulació d'informació d'uns a altres, documentació del lloc on es donà, de com i qui l'organitzà, dels objectius d'aquests intercanvis i dels debats que suscitarren. Així mateix, s'aporten evidències del tràfic d'influències en una xarxa interdisciplinària i diversa d'intel·lectuals, empresaris, polítics i científics, que posà les eines i capacitats de cadascun al servei dels altres, per a un objectiu comú. Els ideòlegs pertanyents a la xarxa pogueren utilitzar l'expertesa

¹⁶⁹³ Malet 2016:54-57.

¹⁶⁹⁴ Camprubí 2014b.

dels científics per elaborar i repensar el seu discurs d'acord amb els temps vigents, i també per teoritzar sobre qüestions científiques des de les quals podien adoctrinar ideològicament i política la població sota el vel de la neutralitat i objectivitat científiques. Els científics guanyaren visibilitat, legitimitat i consolidaren els seus llocs de treball.

L'estudi de la circulació del pensament evolucionista en l'esfera pública espanyola de la dictadura, mostra la importància que adquirí la capacitat de control d'aquesta circulació i els esforços esmerçats en aconseguir una versió apta per al gran públic, harmoniosament compatible amb els fonaments ideològics del règim. L'abundant tinta vessada per tractar aquest tema en cercles eclesiàstics i intel·lectuals n'és una de les evidències. El contrast d'aquesta abundància amb el "silenci evolucionista" existent a la premsa general del país els deu primers anys de postguerra n'és una altra.

En aquest sentit, aquesta investigació presenta diversos exemples d'un model de comunicació amb diferents veritats per a diferents nivells. El model elitista i proteccionista de gestió de l'Estat que es defensà durant la dictadura franquista propiciava una estratificació estanca de la circulació de la informació, i de dalt cap a baix: les elits afectes al règim estaven ben informades, podien discutir sobre assumptes delicats en els seus fòrums restringits i mantenien abundants relacions internacionals. Aquesta llibertat de circulació, però, disminuïa de manera directament proporcional a mesura que es "descendia" de l'elit a l'"home del carrer".

Aquestes elits selectes, instruïdes i fidels als principis del règim decidien què i com podia circular entre el gran públic. L'al·legació de l'existència d'una inquietud, una angoixa, entre la població general a causa de la circulació irresponsable d'informacions perilloses per a ments (i ànimes) poc preparades, legitimava aquest model, la necessitat de la seva acció de control i gestió dels discursos públics. En aquest discurs, la manca de control havia portat al caos previ a la Guerra Civil i a la crisi existent a Europa. La ciència jugà un paper crucial en aquest discurs. El darwinisme fou una de les idees "perniciosos" més esmentades entre les causants d'aquest desassossec: havia circulat per Espanya lliurement prèviament al cop d'estat i seguia amenaçant-la des de l'exterior. L'amenaça del darwinisme serví, doncs, per legitimar la política de comunicació del règim.

Fruit d'aquesta política, el contingut dels discursos i debats destinats a una circulació elitista presentava profundes i reveladores divergències, en contingut i forma, respecte del que es feia circular entre el gran públic. La primera i flagrant evidència d'aquesta situació és el contrast radical entre el silenci a l'esfera pública i el rebombori en cercles elitistes pel que feia al tema de l'evolució durant bona part del primer franquisme, com ja hem esmentat. El darwinisme, presentat com a desfasat, negligible, a més a més d'erroni i menyspreable, constituïa, en el discurs públic, un motiu de preocupació que amenaçava Espanya des de l'exterior, mentre que en cercles intel·lectuals era considerat un perill intern majúscul: podia fer perillar l'estructura de l'Església i, amb ella, la de l'Estat franquista.

L'exemple més il·lustratiu d'aquest model i de la preocupació pel discurs públic sobre evolucionisme correspon a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet. L'anàlisi de les cròniques en documents destinats a diferents públics -els documents interns de l'AMP, les revistes especialitzades i la premsa general- evidencia i permet resseguir un filtratge d'informació des del cercle elitista fins al públic general. Aquest filtratge no només reté dubtes, temors, qüestionaments de l'autoritat i desavinences, sinó que dona forma al contingut per acabar lliurant al carrer un discurs monolític, segur i unànim sobre l'origen de la vida, de l'home i de l'evolució en acord amb el dogma catòlic i els fonaments de l'Estat franquista. Allò que s'ometia, allò que es canviava o allò que es deformava durant el trajecte de l'elit cap al poble constitueix un testimoni excepcional de les pors i ombres dels ideòlegs del franquisme: allí rau allò que era considerat perillós per a la pervivència del franquisme.

El que circulava sobre evolució no afectava només al model de ciència que es pensava construir per al nou Estat, n'afectava els fonaments. El control del discurs sobre evolucionisme era important a nivell estratègic políticament. Per una banda, es temia la incompatibilitat del dogma catòlic amb les teories de l'evolució que defensaven el poligenisme i un sorgiment no transcendent de l'ànima humana. Aquests dos punts eren vistos com puntals fonamentals del dogma catòlic sense els quals tot l'edifici de l'Església Catòlica podia esfondrar-se. Però, en general, es temia tota aquella versió de l'evolucionisme que propugnés una visió materialista del món i la vida, visió que diversos evolucionistes havien mantingut i mantenien, justament per minvar la credibilitat i el poder de les religions i l'Església.

En aquest sentit, els intel·lectuals eclesiàstics del país estaven profundament preocupats i no es posaven d'acord en la manera d'operar. Davant el rebuig visceral d'uns enfront de qualsevol evolucionisme i la passivitat temerosa d'altres en aquest tema, alguns advocaven per estudiar en profunditat les sagrades escriptures i el dogma a la llum dels coneixements científics del moment, i dels que podien venir, per tal d'intervenir activament en el discurs evolucionista. Malgrat les discrepàncies, tots ells estaven d'acord que el tema era altament perillós i delicat, que en funció de com s'enfoqués podia tenir conseqüències greus per a la supervivència de l'Església i que calia tractar-lo amb la més estricta cautela, en especial pel que feia a la difusió al gran públic.

El homes de la Generación del 48, en la seva etapa al front de la revista *Arbor*, recolliren aquestes preocupacions i tractaren de construir un discurs no problemàtic sobre evolucionisme per a ser difós, en un principi, entre les elits intel·lectuals del país. Més endavant, pretengueren arribar a un públic més ampli. Amb aquesta intenció divulgativa en el punt de mira, es creà una xarxa d'influències i mitjans afins, l'AMP, les bases de la qual atorgaven un paper preponderant a la divulgació científica més enllà de les elits instruïdes. La ciència formava part del projecte cultural que volien difondre i, per tant, la comunicació de la ciència formà part integral de les seves accions, des dels temps d'*Arbor* fins a les Conversaciones de Poblet. La comunicació científica, tant entre experts de diferents branques com de cara a un públic general, era postulada com una peça clau per aconseguir el projecte de ciència propulsat pel CSIC i el seu propi projecte polític i cultural.

A més a més, els temes científics d'elevat interès públic, com l'origen de l'home i la seva evolució, els proporcionaven visibilitat i una oportunitat d'arribar a un públic més gran. Aquesta oportunitat de visibilitat l'aprofitaren per marcar el seu perfil diferencial amb els seus contrincants pel poder, la Generación del 36. Mentre els *comprehensivos*, organitzaven cursos on apareixia el nom de Darwin i on convidaven a impartir classe a exiliats interiors partidaris del darwinisme com Antonio de Zulueta, els *excluyentes*, anunciaven debats sobre “el problema de la evolución” evitant mencionar el nom de Darwin tot i trobar-se en l'any del centenari de la publicació de “L'Origen de les espècies”.

En definitiva, la ciència i la comunicació de la ciència formaren part integral dels discursos d'aquells qui pretengueren establir les bases ideològiques del franquisme i

teoritzar la manera de dur-les a la pràctica. Així mateix, la comunicació de la ciència esdevingué una arma per a la lluita pel poder entre faccions diferents del règim: la comunicació de la ciència fou vista com una eina per guanyar visibilitat i poder, esdevenint una necessitat en la lluita per l'hegemonia cultural.

6.2. Els científics i els discursos de ciència en la construcció del franquisme

Aquesta tesi contribueix a les recents històries de ciència i franquisme que problematitzen el rol que els científics tingueren en la construcció del franquisme i la seva ideologia. La reflexió en aquest sentit és encara necessària i molt il·luminadora. En la història del franquisme, o en analitzar les ciències sota algun tipus de dictadura o règim polític autoritari, s'ha tendit a dibuixar els científics bé com marionetes del règim, els fils dels quals moguts pel govern, bé com a supervivents que s'adapten a les circumstàncies polítiques i socials on es troben immersos. Aquesta ha estat la tendència tradicional en les històries de ciència durant el franquisme, implícita en frases com “científics sota el franquisme” o en la interpretació de certs discursos científics que s'hi confegiren i circularen com a estratègies per a esdevenir compatibles amb les exigències del règim polític. Aquesta tesi, i diversos acadèmics treballen actualment en aquesta línia, aposta per transcendir aquests relats. Per entendre la dictadura de Franco cal comprendre els processos a partir dels quals es construí, legitimà i mantingué, entre els quals trobem la construcció de xarxes d'influència, difusió, i els discursos propagandístics. En tots ells, la ciència hi jugà un paper molt rellevant.

Aquest treball aporta evidències de la complexitat de les relacions dels científics amb el seu entorn social, polític, econòmic i acadèmic, i de com això condiciona la seva visibilitat pública, la seva projecció professional i la seva capacitat de recaptar fons i d'establir línies i institucions de recerca; en definitiva, de produir ciència. Hem vist com diversos dels implicats en les Conversaciones de Poblet adquirien posicions rellevants en la recerca del país: càtedres, grups de recerca propis, instituts i departaments de recerca, i fins i tot, noves universitats. Aquest estudi no pot concloure que aquest èxit científic fos conseqüència directa de la implicació d'aquests científics amb les activitats d'una certa facció del règim franquista, com l'AMP, malgrat la demostrada influència d'aquesta xarxa en diversos àmbits de gestió del

país. Però sí aporta evidències de la visibilitat augmentada, respecte altres científics del moment, que els proporcionà aquesta implicació. Fou el fruit d'una projecció orientada a fer brillar els seus membres, que formava part del reglament de l'associació.

L'entrellaçament de les ambicions polítiques, ideològiques i científiques es manifesta en un seguit d'activitats i establiment de relacions indestriables de la configuració científica que s'establí. La versió finalista i teista de l'evolució que es promocionà a l'Espanya de Franco fou fruit d'aquest entrellaçament. Diversos paleontòlegs espanyols exalçaren, des de ben al començament de la dictadura, aquesta visió finalista de l'evolució, que asseguraven completament harmoniosa amb el dogma catòlic. La seva versió era recolzada també per diverses autoritats internacionals en la matèria, amb les quals els científics espanyols tenien estrets lligams i col·laboraven assíduament. La projecció pública d'algun d'aquests paleontòlegs unida a la voluntat de visibilitzar la seva recerca i la ressonància mediàtica de les seves activitats acadèmiques amb projecció internacional, posaven reiteradament el tema de l'evolució sobre la taula.

Els intel·lectuals que es dedicaren a legitimar el règim de Franco, i a teoritzar-ne la continuïtat, veieren el risc que implicava la circulació de certs evolucionismes a l'esfera pública espanyola però també s'adonaren del potencial propagandístic que prometia l'enfoc finalista i teista que defensaven alguns científics espanyols. L'interès general que despertava l'evolució proporcionava visibilitat, mentre la xarxa de científics estrangers que recolzaven la versió espanyola proporcionava legitimació exterior a la política científica antimaterialista de Franco. La promoció i adopció creixent del neodarwinisme en els països circumdants indicava també la urgència de construir un contra discurs, una versió de l'evolucionisme oficial apta per a ser posada a l'abast del públic. Aquesta tesi mostra les accions efectuades en aquest sentit per part la Generación del 48.

En el discurs sobre l'evolució d'aquest grup de pressió franquista, la contesa contra el darwinisme era presentada com una batalla contra el materialisme (i, per tant, contra el comunisme), és a dir, una batalla alineada amb l'ambient amb què la Guerra Freda impregnava el món occidental contra la Unió Soviètica. Però també com un moviment catòlic de l'Europa continental, amb la seva seu a Espanya, que formava part del seu projecte de re-cristianitzar la cultura i ajudar Europa a sortir de la crisi en la qual

repetien que es trobava immersa. Aquest moviment estava vinculat també a una batalla contra el capitalisme i el liberalisme, presentada com l'Europa continental contra el món anglòfon; tradició versus lliurepensament; catolicisme versus el món protestant.

La preocupació pel discurs legitimador del règim, però, no fou un monopoli dels fins ara considerats els seus ideòlegs: la ciència no fou només “usada” com un estri pels qui fonamentaven les bases del franquisme –polítics, historiadors, filòsofs o juristes-, sinó que en fou partícip a través dels qui la cultivaven, els científics. Un bon nombre de científics s'uniren a aquest grup de pressió franquista i els ajudaren a legitimar el seu projecte polític, així com la política científica que recolzaven. Entre ells hi havia matemàtics, astrònoms, físics, enginyers, metges, microbiòlegs, bioquímics, genetistes, antropòlegs, paleontòlegs.... Els científics, amb les seves xarxes professionals internacionals proporcionaren recolzament d'autoritat per als arguments d'aquest grup. Aquesta investigació revela nombrosos exemples d'activitats promogudes i dutes a terme per científics del moment i que apuntalaven la legitimació del règim: fonamentaven, a través del discurs i l'autoritat científica, la política científica antimaterialista, espiritualista (i també anticomunista) que havia adoptat l'Espanya de Franco.

Un científic que aquesta tesi segueix amb especial detall i profunditat, gràcies a la diversitat de fonts conservades, tant científiques com personals o institucionals, és Miquel Crusafont. Gràcies a aquesta profunditat, podem afegir matisos a la relació dels científics amb la política, els mitjans i l'acadèmia del moment. Aquest treball ha pretès fugir de la visió naïf del científic que “només” es dedica a la ciència, però també de l'encasellament per un etiquetatge ideològic, religiós o polític que podria esbiaixar la interpretació històrica de les seves accions.

La investigació mostra que la relació de Crusafont amb els membres de la Generación del 48 fou tortuosa: la seva inclusió al cercle, que ell desitjava per a incloure's en els cercles acadèmics, no es donà fins després d'alguns intents fallits. Un cop acceptat, Crusafont semblava mantenir un peu dintre i l'altre fora. La relació de Crusafont amb l'AMP presenta clars i obscurs que requeririen una investigació a part per ser aclarits. Però l'anàlisi de la ideologia i afinitats que fonamentaven l'associació, i de la personalitat científica i la pràctica professional de Crusafont que presenta aquesta tesi, suggereixen algunes línies d'interpretació.

D'entrada, l'eclecticisme de Crusafont no fou benvingut entre els homes de la Generación del 48, partidaris de la intransigència i l'ortodòxia. Crusafont citava Julian Huxley en els seus articles, a qui les pàgines d'*Arbor* atacaven durament, i no renegava del neodarwinisme per complet. Com hem vist, Crusafont es declarava “de los que creen que el materialismo y el idealismo no deben combatirse entre sí, sino conjugarse en su búsqueda de la Verdad” i criticava els “tradicionalismos’ trasnochados” que per “criterios estancados y rígidos” podien trobar confós el seu posicionament o oposar-s’hi¹⁶⁹⁵. La Generación del 48 lluitava contra l’avenç del materialisme i es definia a si mateixa com a defensora dels valors tradicionals, enemiga d’heterodòxies, per tant, les concepcions de Crusafont i la dels homes d'*Arbor* semblaven no trobar-se en aquest aspecte. A més a més, Crusafont s’havia de convertir en un dels més prolífics defensors i divulgadors del pensament de Teilhard de Chardin a Espanya. Com ell mateix es definia, “soy un teilhardiano en toda la extensión de la palabra”¹⁶⁹⁶. Dins de l’AMP, un fort sector seria reaci a la difusió de les idees del paleontòleg jesuïta francès. Crusafont, caminava, doncs, en sentit oposat a la voluntat d’alguns membres de l’AMP que escrivien i feien conferències criticant i denunciant l’obra del paleontòleg francès.

Però Crusafont s’havia convertit en el científic espanyol que més lluny havia arribat en la legitimació científica del finalisme, gaudia de visibilitat pública i reconeixement internacional i tenia una enorme capacitat de construir i mantenir xarxes d’autoritat més enllà de les fronteres. A més a més es manifestava públicament com a profundament catòlic. Convingué, doncs, a la Generación del 48 apropiar-se de la seva versió de l’evolució i de les seves activitats i xarxes de contactes per a la pròpia legitimació. Per al paleontòleg sabadellenc, que anhelava reconeixement i visibilitat acadèmica i desitjava difondre la seva versió de l’evolució, la cooperació prometia ser profitosa. Crusafont guanyaria la seva càtedra a Oviedo, l’any 1960, dos anys després d’entrar a l’AMP.

¹⁶⁹⁵ Crusafont 1958a:1.

¹⁶⁹⁶ Crusafont 1958a:1.

6.3. Els públics de la ciència en el franquisme i l'espai del científic en els mitjans de comunicació

L'estudi del tractament públic de l'evolució i de l'activitat mediàtica de Crusafont també aporta evidències de la relació estreta entre científics, la seva carrera i la seva imatge pública, la qual cosa involucra la seva relació amb els mitjans de comunicació i els públics de la ciència. Pel que fa a la relació de Crusafont amb la premsa i amb els professionals del sector fou, un cop més, ambivalent. L'activitat mediàtica del paleontòleg indica que era conscient de com d'important era la visibilitat pública i el fet de ser present als mitjans de comunicació per aconseguir un lloc professional i difondre i implantar les seves teories científiques. L'ús que Crusafont féu de la premsa per promocionar-se a si mateix i les seves activitats, però, no eximí aquesta de crítiques severes per part del paleontòleg de Sabadell.

Una de les estratègies dels científics per assegurar-se un lloc a la palestra mediàtica és la de crear la necessitat d'un discurs expert i informat en temes de ciència. En aquest sentit, la mediatització de l'evolució i l'origen de l'home serviren per la reivindicació del lloc del científic en l'esfera pública, sobretot en la premsa, a través de l'exaltació del discurs del "confusionismo". El discurs mediàtic de Crusafont, sobretot en els casos Lysenko i *Oreopithecus*, en són exemples il·lustratius.

Aquesta investigació també ha abordat la caracterització del públic real dels discursos circulants sobre evolució. Malgrat l'estudi dels públics xoca amb la dificultat de la manca d'evidències històriques, a través del treball d'arxiu s'han trobat documents que revelen l'èxit dels cursos sobre evolució i la transversalitat de l'interès pel tema: entre els inscrits constaven des d'universitaris a mestresses de casa, des de llaners a advocats. A través de les cròniques dels propis assistents també s'ha pogut resseguir la recepció d'aquells discursos, que l'estudi dels articles, ressenyes, anuncis i cartes al director de la premsa diària han complementat.

Finalment, la por i l'interès per l'"home del carrer" ens porta a plantejar-nos l'epistemologia activa dels públics en la gestació del saber científic, fins i tot, en un marc aparentment tan poc propici com la dictadura franquista on s'instaurà un model de comunicació *top-down* que reservava diferents veritats per als diferents nivells. Fou l'interès del públic i la por a la difusió entre les masses de l'evolucionisme materialista el que féu que diverses faccions del règim es preocupessin per generar un

discurs públic sobre l'evolució, cosa que implicà una col·laboració amb científics del camp. En aquest sentit, els públics de l'evolució estimularen la inclusió dels científics i dels discursos de ciència en la construcció i legitimació del franquisme.

6.4. La Síntesi Moderna de l'Evolució: una altra arma de la Guerra Freda?

En l'actitud dels intel·lectuals espanyols, eclesiàstics o no, vers l'evolució no es pot obviar el context internacional, tant pel que fa a l'expansió del neodarwinisme com pel que fa a la Guerra Freda.

Per un cantó, el neodarwinisme havia estat objecte d'una promoció vigorosa sobretot als EEUU durant la Guerra Mundial, que continuà en forma d'iniciatives per a institucionalitzar-lo i difondre'l en els anys de la postguerra. El neodarwinisme rebutjava les explicacions transcendents per als fenòmens biològics i era defensat per comunistes declarats, com JBS Haldane, i per personatges com Julian Huxley que equiparaven cristianisme i marxisme entenent-los com a pols d'un conflicte que podia ser superat mitjançant una nova cosmovisió basada en l'evolució biològica. Aquest darrer, amb la seva visió biològica del món i la humanitat, semblava escalar posicions en institucions amb influència decisiva en l'educació i la difusió de la cultura a nivell internacional.

Un cop acabada la Guerra Mundial, el món escindit en dos grans blocs es tornà més dicotòmic, i posicionar-se en matèries diverses aparentment allunyades de la política internacional podia ser també interpretat com adhesió a un bloc o a l'altre. Algunes temàtiques científiques entraren dins d'aquest joc¹⁶⁹⁷. El bloc comunista, amb molta força, propugnà una ciència materialista des del seu fonament filosòfic, el materialisme dialèctic, que defensava una visió del món sense allò transcendent. La possible expansió del comunisme, i amb ell del materialisme, preocupava enormement les elits intel·lectuals i eclesiàstiques del règim franquista, proclamat explícitament enemic del comunisme. Tot corrent materialista seria titllat de comunista i seria vist com un caldo de cultiu de nous comunistes a l'Espanya de Franco. Darwin seria enumerat, pràcticament sempre formant duet amb Marx, entre els “demonios de gran estilo”, més perillosos que els dimonis a seques per la seva capacitat de convèncer i captivar les ànimes febles. En les anàlisis de la situació del món que circulaven, com hem dit, diversos dels mals que patia la humanitat eren

¹⁶⁹⁷ de Jong-Lambert i Krementsov 2012.

atribuïts a la difusió de l'evolucionisme darwinista. La transgressió de l'ordre establert, la dilapidació de les jerarquies i el qüestionament de l'autoritat que, segons explicaven, la teoria propugnava eren llavors de caos, comunisme i anarquia.

Aquest discurs, àmpliament difós pels homes de la Generación del 48 a través de les seves plataformes mediàtiques, servia els seus propòsits en diversos sentits. Presentaren una situació de caos, inestabilitat i desordre a Europa que conduïa al confusionisme els seus habitants. En aquest discurs, una intel·lectualitat mal guiada era sempre la causa de la crisi regnant. Eren homes de gran capacitat intel·lectual qui, a manca de l'orientació moral correcta, havien llançat idees perniciososes a circular entre el gran públic, indefens per manca de formació. L'evocació d'aquest panorama portava indefectiblement a la necessitat d'uns criteris clars a la disposició del poble espanyol que possessin fi a la confusió per tal de mantenir l'ordre i l'estabilitat. A més a més, aquell plantejament menava a concloure que la responsabilitat d'establir aquests criteris requeia en una intel·lectualitat catòlica i amb mà ferma, requisits que s'atribuïa la Generación del 48. D'altra banda, la preocupació pel confusionisme que presentaven de manera paternal com una preocupació per l'"home del carrer" els conferia un caire altruista i empàtic que allunyava de la palestra mediàtica l'agenda política que movia les seves accions.

L'evolucionisme materialista, o darwinisme, serví als ideòlegs del franquisme de justificació i legitimació de la necessitat del nou ordre establert per la dictadura de Franco, així com de justificació de la política científica interior i de la política anticomunista exterior. Alhora, l'ús de l'evolucionisme entre els ideòlegs del règim prengué matisos més fins: serví per difondre i legitimar els diferents projectes en pugna dins de la intel·lectualitat franquista. L'evolucionisme, de gran interès públic, constituïa un reclam en tots els casos. Però mentre els *comprendivos* marcaren perfil utilitzant el nom de Darwin i el d'exiliats interiors per anunciar els seus cursos sobre evolucionisme, els *excluyentes*, per contra, marcaren perfil presentant un evolucionisme lliure d'heterodòxies: divulgaren un evolucionisme net de Darwin i rojos, que els distanciava de la perillositat que atribuïen a la política de *mano tendida* dels seus contrincants. Aquest discurs els permeté justificar la necessitat i urgència del seu programa cultural i polític davant del gran públic i erigir-se com a garants de l'ortodòxia i dissipadors del "confusionismo".

Des de la tribuna d'*Arbor*, els homes de la Generación del 48 s'esforçaren a contrarestar el discurs del neodarwinisme, tractant de deslegitimar-lo tant des d'un punt de vista científic com des d'un punt de vista moral i ideològic. Alhora, però, sorgí el lysenkisme, i Espanya i els seus intel·lectuals es volgueren posicionar al costat de l'opinió anticomunista internacional, denunciant-lo. El cas Lysenko els brindava una oportunitat excepcional per denunciar els abusos d'una ciència comunista, el camí torçat i equívoc al qual conduïa una concepció materialista de la ciència. Era, doncs, el cas idoni per ajudar-los a vendre el seu projecte espanyol de ciència catòlica, advertir de les possibles conseqüències de les concessions dels *comprehensivos*, i alhora presentar-lo en sintonia amb la comunitat internacional en la seva lluita contra el comunisme.

Aquesta situació portà a una paradoxa en la postura dels intel·lectuals de la Generación del 48 (i de la premsa general oficial) davant l'evolucionisme: la condemna del neodarwinisme per materialista i comunista, alhora que es condemnava la politització de la genètica russa, sota el lysenkisme, doctrina que justament rebutjava el neodarwinisme per idealista i burgès. En el context de la Guerra freda, l'acceptació o rebuig del neodarwinisme esdevingué més que una qüestió científica, una qüestió política, filosòfica, religiosa i d'aliances i complicitats internacionals. Posicionar-se d'una banda o de l'altra significava la prioritització d'unes bases materials per a la cultura científica o bé d'unes de transcendents; l'acceptació de la necessitat de guiatge espiritual en la investigació científica per part del magisteri eclesiàstic o la confiança en una ètica d'origen social per marcar els límits de la investigació científica. I significava posicionar-se en la contesta política internacional en la Guerra Freda.

Des d'Espanya, amb la informació altament controlada i censurada, es pogué mantenir l'actitud esquizofrènica esmentada. La condemna enèrgica i rotunda del lysenkisme i del neodarwinisme alhora. Això fou possible gràcies a ometre que, des de la URSS, es defensava una genètica de base neolamarckista –d'altra banda encara prou vigent entre els científics espanyols– i que, com el discurs franquista, abominava del neodarwinisme. Aquesta no fou l'única paradoxa que els homes del 48 generaren en la deslegitimació del materialisme: la ideologització de la ciència russa que consideraven inacceptable també la propugnaven, malgrat que amb una altra ideologia al darrera, per a la ciència espanyola, i les pràctiques de depuració i control que

denunciaven per mostrar al públic espanyol la politització de la ciència soviètica s'havien dut a terme i se seguien defensant a l'Espanya de Franco. Els discursos científics, més enllà de les ciències amb aplicació estratègica i militar, foren també armes de propaganda de la Guerra Freda i, a Espanya, formaren part de la propaganda dels diferents projectes polítics en joc.

6.5. La Síntesi Tradicional de l'Evolució o *La evolución sin problema*

La primera meitat del segle XX veié una gran proliferació de projectes molt ambiciosos amb voluntat de síntesi científica de les diferents ciències (socials, biològiques, físiques...). Sens dubte, la més exitosa fou la Síntesi Moderna de l'Evolució, que pretengué agrupar les ciències dedicades a l'estudi d'aquest tema i exclogué del camp de la ciència les explicacions transcendentals així com ortogenètiques i finalistes de l'evolució. La Síntesi Moderna gaudí d'una legitimació històrica com cap de les seves contemporànies: se li construïren un nom, una èpica, uns enemics i, convertida en una línia coherent de tradició, esdevingué una empresa històrica per a una causa comuna. Però hi hagué altres síntesis oblidades pel relat històric¹⁶⁹⁸.

L'Espanya de Franco intentà una d'aquestes síntesis: pretenia agrupar totes les ciències en una única cultura catòlica. La teorització dels fonaments d'aquesta síntesi i de com aconseguir-la ocupà els intel·lectuals del règim durant la primera meitat de la dictadura. I, en aquesta teorització, constituí un repte important la inclusió de les ciències de la vida. Les ciències, totes, havien d'estar en harmonia amb la doctrina de l'Església: la Veritat era única i la del Magisteri no era qüestionable.

Des d'*Arbor*, l'AMP i les Conversaciones de Poblet, els homes de la Generación del 48, intentaren construir i difondre la seva versió de síntesi per implantar-la en el nou estat dictatorial en el qual tenien capacitat d'acció i influència. El projecte cultural de la Generación del 48 gaudí del suport i ajuda de filòsofs, pensadors i científics estrangers. Les esperances dipositades en aquest projecte des de dins i des de fora del país residia en les possibilitats de ser implantat i dut a la pràctica a Espanya. Amb el suport dels òrgans de l'Estat, i institucionalitzat, podia esdevenir l'exemple i focus de difusió a partir del qual vèncer el materialisme i instaurar una nova cristiandat. En paraules de Prades Plaza "la Generación del 48 no pretendía sólo la integración del

¹⁶⁹⁸ Esposito 2013:166.

España en Europa, sinó la españolización del continente”¹⁶⁹⁹. Els homes d’*Arbor* es mostraven realment il·lusionats per aquest nou projecte. Espanya no havia de ser només el “faro” i “reserva espiritual de Occidente” sinó també el “faro” i “reserva” científica “de Occidente”.

En aquesta aproximació a la ciència, tal i com admetien des de les pàgines de la revista, “[u]na zona peligrosa se halla, evidentemente, representada por las tesis darwinistas”¹⁷⁰⁰. En conseqüència, dedicaren especial atenció a les ciència biològiques i als discursos sobre l’origen de l’home de la vida i l’evolució. Coherent amb aquesta preocupació, fou la dedicació d’un dels pocs nombres monogràfics extraordinaris d’*Arbor* a “La evolución biológica”. En el monogràfic diversos científics, nacionals i internacionals, ajudaren a construir un discurs alternatiu al neodarwinisme: promogueren una aproximació no materialista a l’evolució -i a la ciència en general-; circularen la idea que nombroses autoritats científiques arreu del món recolzaven la política científica que ells promovien; i invocaren la responsabilitat dels científics catòlics, especialment els involucrats en l’estudi de l’evolucionisme, per fer realitat el seu projecte¹⁷⁰¹.

Integrada en aquest esforç nacional per construir una síntesi catòlica de totes les ciències es gestà el que anomenem aquí Síntesi Tradicional de l’Evolució. Construïda en contraposició a la Síntesi Moderna de l’Evolució, sota les denominacions de “movimiento evolucionista continental” o “escuela meridional de la evolución”, agrupà diversos científics espanyols i estrangers crítics en algun sentit amb el neodarwinisme. Aquesta tesi descriu les accions que es dugueren a terme, les connexions nacionals i internacionals que s’establiren, els àmbits que s’hi implicaren, les persones i professions que contribuïren a intentar establir aquesta síntesi, així com també les estratègies de difusió, les resistències amb què es trobaren i les rèpliques que contestaren. Contribueix a la comprensió dels processos de generació de coneixement i consens científic mitjançant l’estudi d’aquesta síntesi. Com diu l’historiador del neodarwinisme Georgy Levit, “the “marginal” fields often say more

¹⁶⁹⁹ Prades Plaza 2012a:306.

¹⁷⁰⁰ López Ibor 1951b:494.

¹⁷⁰¹ Ayuso Marazuela 1951:366.

about the actual boundaries of science in theory and practice than the mainstream movements”¹⁷⁰².

El neodarwinisme construí unes fronteres entre el que s’havia de considerar ciència i el que no, relegant criteris seguits per diversos científics del moment. La intensitat i insistència, així com els recursos invertits per a fer-ho, no s’expliquen si aquest procés de demarcació es donà com un acte de consens científic general, de rendició davant l’evidència de la raó, com alguns l’entenen. Hi hagué pràctiques, tendències i escoles (i, per tant, científics) a relegar, i la mesura de la intensitat del discurs per a fer-ho constitueix un indicador de la força de la resistència. Malgrat els discursos i pràctiques dels “altres” no hagin perdurat en el relat històric -més enllà de com a casos marginals i aïllats-, existiren, col·laboraren, circularen i ajudaren a construir el neodarwinisme per contraposició. Per tant, la història d’aquests “altres” és una part ineludible de la història del propi neodarwinisme. Aquesta tesi visualitza alguns d’aquests discursos i actors, i les seves accions com a grup, contribuint a reconstruir la seva veu en la història del neodarwinisme.

La Síntesi Tradicional de l’Evolució serví els objectius de la Generació del 48 i l’integraren com a part del seu projecte polític-cultural. Seguint la línia del llibre *España sin problema*¹⁷⁰³, la Generació del 48 pretengué construir un discurs de l’evolució que responia al lema “la evolución sin problema”. Amb aquesta idea promocionaren i difongueren aquest discurs en una esfera pública sobre la qual tenien elevada capacitat d’influència i intervenció, esdevenint pràcticament la versió pública oficial del país sobre evolució fins als anys seixanta. Aquesta peculiaritat espanyola que comportà que la síntesi alternativa a la moderna, la “Síntesi Tradicional de l’Evolució”, esdevingués discurs nacional, ha permès descobrir-la i resseguir-ne les connexions i suports internacionals.

La premsa, amb la seva tendència a airejar controvèrsies i a fer posicionar els contrincants, ha estat clau en la investigació: ha evidenciat la força d’aquest moviment alternatiu al neodarwinisme. L’estudi de casos com l’*Oreopithecus*, que enfrontà finalistes contra neodarwinistes a la premsa general a nivell internacional, permet adonar-se que, l’any 1959, l’“escola” finalista estava molt més viva i gaudia

¹⁷⁰² Levit 2006:7.

¹⁷⁰³ Prades Plaza 2008b.

de suports i seguidors molt més rellevants del que les històries del pensament evolucionista han evidenciat fins ara. L'estudi de la premsa, amb la seva capacitat d'encapsular moments de la història juntament amb el seu context, permet recuperar controvèrsies o veus del passat que el relat històric ha apagat o emmudit.

La història d'aquesta síntesi alternativa de l'evolució a la qual des d'Espanya es pretengué dotar de solidesa i presència, requereix ser incorporada als estudis de la història del pensament evolucionista i de la Síntesi Moderna de l'Evolució. Coincidim amb Levit que “Without reconstructing the arguments of the “alternative” approaches and without studying the evolution of these arguments, no history of evolutionary theory would be possible”¹⁷⁰⁴. Aquesta tesi pretén ser una aportació en aquest sentit: s'hi explica el cas espanyol i s'hi aporten fils des dels quals poder estudiar la xarxa que aquesta tesi insinua de científics europeus, i fins i tot americans, crítics amb el neodarwinisme, la majoria d'ells partidaris del finalisme, durant els anys d'apogeu de la Síntesi Moderna de l'Evolució.

6.6. El després de l'AMP

Del 26 al 28 d'octubre de 2016 es celebrava a València el Congreso Internacional La evolución tras *La Evolución*. La trobada estava dedicada a estudiar el llegat del llibre *La Evolución* publicat per la BAC l'any 1966. El llibre hi era presentat com “un hito en el camino de la normalización de los estudios sobre el tema en España” que “simbolizó el intento de superación del conflicto entre religión y ciencia que había marcado la recepción del evolucionismo en una sociedad tradicionalmente católica como la española”. Entre els congressistes hi hagué paleontòlegs com Paul Palmqvist (Universidad de Málaga), o els catedràtics Antonio Fontdevila (Universitat Autònoma de Barcelona) i Adrià Casinos (Universitat de Barcelona), especialistes en genètica i vertebrats, respectivament.

Alguns d'ells veien en el llibre i en les posicions dissidents respecte del neodarwinisme que s'hi trobaven la llavor de les crítiques que més tard li plourien i serien incorporades a la Síntesi Moderna. Altres lloaren la modernitat i rigorositat científica d'alguns dels autors en funció del que ara considerem bona ciència. També s'hi parlà del format científic-filosòfic-religiós del llibre. Més enllà d'això, la majoria coincidí en què fou un llibre importantíssim: el primer compendi sobre el

¹⁷⁰⁴ Levit 2006:9.

tema de l'evolució publicat a Espanya amb autors íntegrament espanyols; amb contribucions de científics del més alt reconeixement acadèmic; potser el primer del qual disposaren professors i alumnes per a poder oferir un coneixement científic ampli sobre l'evolució; i que féu perdre les reticències i pors davant un coneixement considerat àmpliament tabú. Els tres editors de *La Evolución*, Crusafont, Meléndez i Aguirre, són protagonistes d'aquesta tesi. Meléndez fou president de l'AMP, Crusafont en fou membre i Aguirre fou ponent de les Conversaciones de Poblet. Entre les contribucions al llibre, dos terços corresponen a persones implicades en les Conversaciones. La versió de l'evolucionisme de l'AMP, doncs, encara havia de tenir un llarg recorregut i exercir una forta influència a Espanya.

Així, malgrat la petjada d'aquesta associació no es va mantenir en el relat històric, la dels seus membres sí que ho va fer. Potser el fenomen de despuntualització provocat per la mort de l'AMP, discutit més amunt, ha fet que se'n perdés la pista¹⁷⁰⁵. Alguns dels objectius comuns havien estat assolits: la successió monàrquica estava pràcticament confirmada¹⁷⁰⁶ i diversos membres de l'AMP estaven col·locats en llocs de prestigi i influència en la ciència, cultura i política del país. Obedients al reglament de l'AMP, s'havien esforçat en “dejar su impronta en la vida y la cultura actuales”. I ho aconseguiren. Entre molts altres premis i condecoracions, amb elevada densitat de Premios Francisco Franco, més d'una vintena de membres de l'AMP serien distingits amb condecoracions d'Alfonso X el Sabio, durant la dictadura i més enllà d'aquesta¹⁷⁰⁷. Fins i tot un cràter a la Lluna i una parcel·la de bosc del Parc Nacional de Jerusalem porten el nom d'un membre de l'AMP¹⁷⁰⁸.

Els membres de l'AMP, un cop morta l'associació, seguiren tenint un pes en la política, la cultura i la ciència del país: intervingueren en l'elaboració de lleis,

¹⁷⁰⁵ Veure apartat “La mort de l'AMP”.

¹⁷⁰⁶ Juan Carlos i Sofia havien fixat la seva residència al Palacio de la Zarzuela, com volia Franco, a principis del 1963. El 1969 Juan Carlos de Borbón seria fet príncep hereu. La causa juanista deixà de tenir sentit i el Consejo privado i el Secretariado político foren dissolts el príncep. Veure nota 1680.

¹⁷⁰⁷ Obtingueren la *Gran Cruz*, per exemple, Antonio Millán Puelles (2001), Víctor García Hoz (1981), Vicente Villar Palasí (1971), Florentino Pérez Embid (1969), Gonzalo Fernández de la Mora y Mon (1969), Francisco Ponz Piedrafita (1968), Gerardo Diego Cendoya (1967), Ángel González Álvarez (1966), Santiago Alcobé Noguer (1965), Rafael de Balbín Lucas (1964), Enrique Gutiérrez Ríos (1964), José María Millás Vallicrosa (1959), Antonio Torroja Miret (1959), José López-Ortiz (1951), José María Pemán y Pemartín (1948). La *Encomienda*, monseñor Pascual Galindo Romeo. L'*Encomienda con placa*, Arsenio Pacios, Consuelo Sanz Pastor (1976). L'*Orden de Comendador*, Miquel Crusafont (1954), Pedro Voltes Bou, i la Cruz del Orden Civil, Tomás Maza Solano (1945).

¹⁷⁰⁸ “Cráter Millás”, en honor a José María Millás Vallicrosa (Bartina 1970:400).

ocuparen llocs de direcció i responsabilitat en diversos àmbits de la cultura i l'ensenyament, de la política interior i exterior, fins i tot ocuparen algun ministeri i llocs d'influència en l'àmbit eclesiàstic¹⁷⁰⁹. Crusafont fundaria l'Institut Provincial de Paleontologia, l'any 1969, que passaria a anomenar-se Institut de Paleontologia Miquel Crusafont en honor seu l'any 1983. Prevosti i Parés esdevindrien catedràtics acabades les tres primeres Conversaciones de Poblet, crearien els seus propis grups i línies de recerca i formarien nombrosos investigadors. Vicente Villar Palasí promouria la fundació d'una nova universitat, de la qual seria nomenat rector, en el període que son germà, col·laborador d'*Atlántida*, fou ministre d'Educació. Aquest, José Luis Villar Palasí, subsecretari de la cartera d'Información quan Pérez Embid n'era Director General, nomenà Pérez Embid Director General de Bellas Artes en rebre la cartera d'Educació, el 1968¹⁷¹⁰. Pérez Embid, des d'aquest càrrec, escrivia el juliol de 1970 al seu subsecretari perquè organitzés la creació d'un "departamento o servicio especial" dependent de Belleas Artes. La carta especificava que l'havia de dirigir Arcadio de Larrea Palacín, el que havia estat secretari tècnic de l'AMP¹⁷¹¹.

Diversos testimonis situen en la influència de Vicente Villar Palasí, aleshores tinent d'alcalde de la ciutat de Barcelona, sobre el seu germà José Luís el fet que es creés una universitat autònoma a Barcelona¹⁷¹². En el nou projecte l'acompanyaren vells amics de l'AMP. En la Comissió Promotora de la UAB hi havia el catedràtic d'Anàlisi Matemàtica Enrique Linés, membre fundador de l'AMP i un dels principals promotors de les Conversaciones de Poblet, que assumí una part molt important de la

¹⁷⁰⁹ Quan l'AMP es començà a esquarterar, diversos membres de l'associació ja havien assolit i assolirien càrrecs i posicions importants, alguns fins més enllà de la dictadura. Per posar alguns exemples, Rafael Balbín Lucas seria secretari de la Junta de la División de Humanidades y de la Junta Coordinadora de Investigaciones Filológicas; Ángel González Álvarez, president del Patronato Ramón y Cajal i director del Instituto Gregorio Marañón; Enrique Gutiérrez Ríos, secretari del Patronato Alfonso el Sabio i rector de la Universidad de Madrid; Pérez Embid, Director General de Bellas Artes; Vicente Villar Palasí fundaria i seria rector de la UAB (1968); Miquel Crusafont fundaria i dirigiria l'Institut de Paleontologia de Sabadell (1969); Gonzalo Fernández de la Mora participà en l'elaboració de la Ley Orgánica del Estado, que entrà en vigor l'any 1966, seria subdirector general de Relaciones Culturales, director de Cooperación Cultural (1963), subsecretari de Política Exterior, subsecretari d'Asuntos Exteriores i ministre d'Obras Públicas (1970-1974); Millán Puelles seria director de la secció de Filosofia de l'Enciclopedia de Cultura Española de l'Editora Nacional (1963), projecte organitzat per Pérez Embid. Millán Puelles i el químic Enrique Gutiérrez Ríos, formarien part del Consejo de Dirección de la Gran Enciclopedia Rialp (1971). Millán Vallicrosa seria Presidente de la Asociación para el estudio de la Ciencia Espanyola. José Capmany seria nomenat bisbe auxiliar de Barcelona i President de la Comisión Episcopal de Enseñanza.

¹⁷¹⁰ Cuenca Toribio 2000:75.

¹⁷¹¹ Pérez Embid 1970.

¹⁷¹² Aguilar Cestero 2007:39.

feina d'organització de la nova universitat¹⁷¹³. Dins la Comissió també hi col·locà el catedràtic d'Història Federico Udina Martorell, membre de l'AMP i aleshores director del Museu d'Història de Barcelona i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Era germà de Santiago Udina Martorell, candidat per Alianza Popular a Catalunya en les primeres eleccions acabat el franquisme. Villar Palasí nomenaria Federico Udina primer Decano-Comisario de la Facultad de Filosofía de la nova universitat, la primera de les facultats que s'instaurà¹⁷¹⁴. Aquests són només alguns exemples que mostren que la xarxa d'influències de l'AMP seguí operant més enllà de la seva mort.

Malgrat, com hem vist, l'AMP tractà de presentar-se com una associació apolítica, diversos membres de l'AMP seguirien units, fins més enllà d'instaurada la democràcia, en els seus ideals polítics i religiosos. González de la Mora, membre fundador de l'AMP seria president del partit Unión Nacional Española (UNE), nascut el 1975, un dels promotors del qual seria Lucas María de Oriol Urquijo, membre de la Junta Nacional de l'AMP i que reunia importants tradicionalistes del règim franquista. La UNE defensava els principis fonamentals del Movimiento, acceptava Joan Carles com a futur rei designat per Franco i seria un dels partits que integrarien Alianza Popular, coalició de la transició que incorporava diversos antics governants del règim franquista i que s'acabaria refundant en el Partit Popular. El partit dirigit per de la Mora abandonaria Alianza Popular el 1978 en desacord amb el suport del partit a la Constitució.

En aquest sentit també es posicionaren altres membres de l'AMP. El que havia estat president nacional de l'associació, el paleontòleg Bermudo Meléndez, alguns dels fundadors, com Alejandro Díaz Macho, membres de la Junta Nacional com Arsenio Pacios López, socis com Francisco Canals Vidal, Víctor García Hoz, Juan Vallet de Goytisolo, signarien el 1977 el manifest d'"Intelectuales españoles contra la Constitución", recomanant el vot negatiu al referèndum constitucional. Els 61 signants denunciaven que la Constitució ometia l'autoritat de Déu com a fonament de l'ordre moral i alertaven dels perills del caràcter democràtic del text segons el qual "el número suplanta a Dios". Consideraven la nova Constitució com un "nuevo totalitarismo laico"¹⁷¹⁵. El caràcter elitista, fidel a un model d'estat autoritari i

¹⁷¹³ Aguilar Cestero 2007:96.

¹⁷¹⁴ BOE 1968.

¹⁷¹⁵ Diversos autors 1977.

jeràrquic basat en la llei de Déu, que considerava imprescindible l'existència d'una elit que conduís les decisions importants per a la societat en funció d'aquest model, els féu rebutjar la Constitució. D'altra banda aquest era el model que els podia assegurar una perpetuació en els seus llocs d'influència i poder.

La “responsabilidad de católicos” és el que al·legaven aquests intel·lectuals que els movia a actuar i a llançar el manifest citat. La mateixa responsabilitat que invocava l'AMP. L'associació d'intel·lectuals catòlics del franquisme expandia els seus ideals i mètodes més enllà de la dictadura, i havia de tenir una elevada permeància i llarg recorregut. Els seus membres més destacats seguirien dictant càtedra en diversos àmbits de la cultura i ciència del país i influïent en decisions polítiques. En la seva línia d'herència es troben personatges d'elevada rellevància en l'actualitat: en el partit fundat per de la Mora s'iniciaria en política l'actual president del Govern, Mariano Rajoy¹⁷¹⁶.

Pel que fa al tema de l'evolucionisme, continuà preocupant en la democràcia aquells que no havien abandonat el projecte franquista de construir una cultura catòlica. L'octubre de 1986, Antonio Garrigues Díaz-Cañabate (1904-2004), membre de la Tercera Fuerza de Calvo Serer al costat de diversos membres de l'AMP i ministre de Justícia de 1975 a 1976, entrava a ser membre de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas. Per al seu discurs de recepció, Garrigues, notari, advocat i diplomàtic, escollí el tema de l'evolucionisme. La seva allocució, que passava pels apartats “Evolucionismo”, “Darwin”, “materialismo” i “creacionismo”, constituí un recull dels discursos que hem vist difosos a l'esfera pública franquista: considerava Darwin (al costat de Marx) responsable de l'hegemonia del materialisme, considerava equívocs diversos arguments a favor de l'evolucionisme i, absolutament inacceptable el “transformismo materialista”¹⁷¹⁷. Garrigues fou l'autor d'un dels 34 articles que, l'any 1982, amb motiu del centenari de la mort de Darwin, publicava el diari *El País*¹⁷¹⁸.

Més endavant, el juliol de 2005, Millán Puelles, antic membre de la Junta Nacional de l'AMP, era entrevistat pel projecte Arvo. Aquest projecte, amb objectius propers a

¹⁷¹⁶ Río Morillas 2013.

¹⁷¹⁷ Garrigues Díaz-Cañabate 1986.

¹⁷¹⁸ Blázquez Paniagua 2011b:138.

l'AMP, pretén “la difusión de ideas coherentes con el humanismo cristiano, apoyados en la competencia científica de los autores que colaboran” ja sigui amb “artículos de ciencia, literatura, religión, teología, filosofía, espiritualidad, cine, poesía, etc”. Preguntat sobre els arguments actuals dels evolucionistes, Millán Puelles tractà de científicament raonable la hipòtesi de la descendència animal de l'home, però afegí que estrictament no estava demostrada, i que s'havia de cenyir únicament a l'aspecte físic. Incloure l'ànima en el procés evolutiu seguia sent, segons Millán Puelles, “por completo inadmisibile”¹⁷¹⁹.

D'altra banda, ja des de la revista *Atlántida* s'albirava el canvi d'estratègia que havia d'observar-se a l'esfera pública espanyola en relació a l'origen de la vida, de l'home i l'evolució: una tecnificació del discurs que l'allunyaria dels conflictes retòrics, filosòfics i dogmàtics. Una estratègia que havia de permetre separar els discursos de la raó dels de la fe com l'aigua i l'oli, que havia de blindar els dos reialmes de possibles atacs mutus. Un increment de l'abisme entre ciències i humanitats que permetia desproblematitzar la ciència, una pragmàtica secularització del discurs científic per a preservar la integritat del dogma catòlic.

Villar Palasí preparava aquest terreny des de les pàgines d'*Atlántida*:

Corren nuevos aires en el viejo y siempre apasionante problema del origen y la evolución de los seres vivos. Nuevas posibilidades de ataque, incluso en el nivel experimental, abren cada día inéditas perspectivas y vías insospechadas de penetración en una problemática de permanente e ineludible vigencia. Sobre el campo de batalla, donde se riñeron tan encarnizadas cuanto apasionantes polémicas, han entrado otros protagonistas y se ensayan nuevas armas, dirigidas por fortuna unániamamente en esta hora, no contra la coraza dialéctica del oponente, sino contra las inmensas dificultades intrínsecas de la cuestión más crucial de la Biología.

Lo que fue en un tiempo una trama de intuiciones y atisbos ha adquirido en nuestra época la consistencia y solidez de la ciencia experimental. En buena parte, esto se debe a la extraordinaria ampliación de la base teórica del problema, con cierto despegue de su tradicional vinculación a la Paleontología y otras ciencias sustentadas en la línea morfológica de la vieja historia natural. La ciencia de la evolución no hace

¹⁷¹⁹ Orozco 2005.

con ello sino seguir las vicisitudes dinámicas de la evolución de las ciencias biológicas, con su decidida apertura hacia la bioquímica y la biofísica¹⁷²⁰.

La ciència jugà un paper important en la legitimació del franquisme tant el de retòrica més ideològica com el de retòrica més tecnocràtica, però per la transició d'un cap a l'altre calgué un canvi d'actors i de discursos que implicà també la divulgació de les teories de l'evolució. L'ocàs de l'estratègia ideològica per a la legitimació del franquisme¹⁷²¹ havia de marcar també la transició de l'autoritat a l'esfera pública del paleontòleg al genetista, dels ossos als gens, de l'avi simi al besavi hidrogen. L'èmfasi en l'evolucionisme teista i finalista plenament integrat en el dogma catòlic havia perdut el pes que tenia per a la legitimació del projecte franquista: la tècnica per al progrés econòmic guanyava pes i, amb ella, el llenguatge especialitzat de la ciència s'imposava per sobre de les explicacions filosòfiques, humanístiques o històriques de les teories científiques.

Per una banda, gràcies a aquest canvi de discurs, el debat de xoc entre ciència i dogma pel que feia als orígens i evolució de l'home es refredà: el discurs sobre les ciències dels orígens de l'home es tornava cada cop més abstrús, tècnic i incompreensible per als no experts, tornant-se així més asèptic i poc procliu a generar discussió política o religiosa. D'altra banda, però, amb aquesta separació, el projecte de ciència catòlica que havien perseguit els homes de l'AMP es feia cada cop menys potent, menys atractiu, i sobretot menys útil per justificar el projecte nacionalcatòlic i la necessitat de la seva implementació. L'intent d'adaptació del projecte cultural de l'AMP que féu Embid amb *Atlántida* li conferí uns temps més de supervivència que a la posició immobiliària de *Punta Europa*, però no gaire més.

Coincidim amb el criteri de Cuevas: *Atlántida* no aconseguí la síntesi desitjada. I afegim que la incapacitat de construir un discurs sobre les ciències de la vida i l'evolució coherent amb el seu projecte de cultura tingué un pes molt rellevant en la decisió d'abandonar l'estratègia i discurs de l'AMP, així com en el seu fracàs final d'aconseguir l'hegemonia. Potser fou així que Fernández de la Mora arribà a la conclusió que la teologia política tradicional en què havia descansat el projecte del conjunt de les dretes espanyoles que recolzaren el cop d'estat era epistemològicament

¹⁷²⁰ Villar Palasí 1964:51.

¹⁷²¹ Malet 2016:53.

incompatible amb els nous sabers científics¹⁷²². Encara quedava molt per a la fi del franquisme, i la tecnocràcia havia de consolidar i legitimar socialment la dictadura de manera eficient, tant de cara endins com de cara enfora, mentre aplacava una oposició cada cop major i més ben organitzada. Però el projecte de cultura catòlica que s'havia pretès com a fonament del nou estat, base de la identitat nacional, quedava irremeiablement erosionat.

¹⁷²² González Cuevas 2012:113.

7. Concluding remarks

In 1961, the censors from the Board of Classification and Censorship of the Directorate General of Cinematography and Theatre described the film “Inherit the Wind”¹⁷²³ as:

Dangerous contrast between Darwinist theory and Religion which should sow doubts and confusion in those who watch it... with controversial force and a clearly pernicious tendency... a subject which, because of the general audience’s ignorance of it, cannot be thrown out to the crowds through the screen because it would create a great deal of religious confusion... The subject – theories of the evolution of the human species – creates a serious problem of confusion for the public at large. I believe that this kind of topic should not be brought to the screen¹⁷²⁴.

In consequence, the verdict of proceeding 20877 associated with the film was “to prohibit it from being shown all over the nation”¹⁷²⁵.

The reasons cited were the exaltation of free thinking, the heterodoxy of its arguments and a tendentious balance of sympathies: “The likeable character is the teacher (the “Darwinist”) and the intransigent one is the pastor”¹⁷²⁶. “Inherit the Wind”, which dated from 1960 and had won four Oscar nominations and an Audience Award from Berlin, did not premiere in Spain until 1986.

Despite this censorship, in 1967 a chair of palaeontology at the University of Barcelona, Miquel Crusafont, was summoned to TVE as an expert to speak about the age of man on Earth in an interview. It was for the programme “La Biblia al día” (“The Bible Up To Date”). The interviewer, a priest and researcher from the theology institute of the CSIC, asked Crusafont to explain and outline to the public at large on what grounds science pinpointed the antiquity of humanity. The interviewer believed this was necessary because, as he said, “I am sure that many viewers think all of this is a ‘red herring’”¹⁷²⁷.

¹⁷²³ This American film, directed by Stanley Kramer, was an adaptation of a play of the same name. It fictionalizes the Scopes “Monkey” trial (1925), in which a teacher from a small town in Tennessee was convicted for teaching Charles Darwin's theory of evolution to a high school science class.

¹⁷²⁴ Junta de Clasificación y Censura 1961b.

¹⁷²⁵ Junta de Clasificación y Censura 1961a.

¹⁷²⁶ Junta de Clasificación y Censura 1961b.

¹⁷²⁷ Muñoz 1967.

This thesis offers explanations for this apparent contradiction by studying the discourses on evolution that circulated in the public sphere from the end of the Civil War until the mid-1960s. It includes a careful look at the interests in and fears of allowing this knowledge to circulate or not – and in what form – among the public at large, and the role of evolutionism in the ideological construction of the new regime, the power struggles over its perpetuation, and the response to pressures and stimuli in this regard from the national and international worlds of science and politics.

To do so, the study has drawn from different levels of analysis. The first is the analysis of how evolutionism was treated in the general press. This is an analysis of the presences, absences, metaphors, satires and humour in the journalistic discourse of the period. The second is the research into the threads revealed by this first level: what lay behind the activities and discourses related to evolutionism found in the press, who they were, what they did, what role they played within the Franco regime and what discourses they spread in other forums. This has also entailed analysing these other discourses and their relationship with those found in the general press. Finally, this thesis has analysed the prosopography and connections among all these elements: the tracking of biographies, attendance at activities, discourses and programmes that have revealed and enabled us to reconstruct a web of personalities joined by a variety of ideological, political and professional interests who played an extremely prominent role in the Franco regime. This web, which had never been revealed before now, included university chairs, politicians, journalists, jurists, theologians and scientists, and it played an important role in constructing the discourses on science that circulated in Franco-era Spain.

We draw six main conclusions from this analysis:

- The scientists and the scientific discourses played an active, prominent role in the construction, legitimisation and perpetuation of the Franco regime. They provided authority, an apparently neutral and objective discourse and international legitimacy through their professional networks. Evolutionism, in particular, played a key role in the attempt to construct a Catholic culture.
- Neo-Darwinism – a stream of thought that rejected the transcendental explanations of evolution – posed a problem for the idea of anti-materialist Catholic science that the ideologues of the regime were striving to construct

for the New State. The promotion, scientific underpinning and international legitimisation of an alternative discourse, theistic evolution, would prove crucial to the fulfilment of this core objective

- The model followed by the regime during the first three decades to communicate evolution was a model of “different truths for different levels”. It was an elitist, paternalistic, interventionist and selective model, the reflection of a gradation of freedoms proportional to the recipient’s educational level and explicit adhesion to the principles of the Movement.
- “Everyman’s” interest in the subject of evolutionism entailed both a legitimising tool for the political-cultural project of the Generation of ’48 and a stimulus to organise activities to try to reach a consensus on the right discourse to be circulated among the general public. On the other hand, this public interest was used to shed light on competing political options within dictatorial Spain and to construct the scientist’s authority in the public sphere.
- Attention to the circulation of these discourses internationally has revealed the role that they played in the positioning of the Cold War through the anti-materialist and therefore anti-communist discourse, and it has led to recognition of the complicities and cooperation with international trends, scientists, intellectuals and centres in a version of evolution that might appear to be solely the singular outcome of a strictly Catholic dictatorial regime.
- Finally, studying the discourses on evolution circulating in the Franco regime has enabled us to further explore the description of the webs of influence and to discover new and unknown actors and connections of broadly studied groups which are crucial to the historiography of the period and beyond. On the other hand, it has also allowed us to discover the importance of an anti-Neo-Darwinism movement that included internationally renowned scientists which has been neglected in the historiography of the New Synthesis.

Below we shall further outline these conclusions, some of them in a cross-cutting fashion.

7.1. The Franco-era model of communication: Different truths at different levels

As Antoni Malet points out, influential discourses on the Spanish intellectual right that fostered and legitimised the coup d'état against the Republic did not traditionally allow any room for science in the reconstruction of the new state¹⁷²⁸. However, in the Franco regime, this discrimination against scientific knowledge in intellectual activity was reversed, and science was included in the new designs for the country. This was related to the autarchic will and need for self-sufficiency, along with the need to build the country's own industry and productivity, coupled with the desire to transform and dominate the landscape and resources with its own iconography and symbolism¹⁷²⁹. So how was science integrated into the legitimising discourse of the Franco regime? How was it that the traditional pro-Franco right changed their discourse, became convinced of the need for science or its usefulness for their rhetoric, and incorporated arguments from science? Did the intellectuals share any common spaces with the scientists where both discourses are located? This thesis reveals spaces of convergence, the channels through which knowledge circulated among ideologues of the Franco regime and practising scientists, and the establishment of joint forums where they could debate the questions which concerned everyone and required a consensual public discourse to be forged since they reached down to the ideological foundations of the Franco-era state.

This study demonstrates the close ties between renowned ideologues of the Franco regime and cutting-edge scientists of the day. It also proves the existence of shared forums where both sides outlined and listened to their respective discourses on scientific matters related to religion, politics and society. These forums were constructed within organisations founded by these same ideologues along with scientists. Therefore, it provides proof of the circulation of information between them, documentation of the venue where it occurred, how and who organised it, the objectives of these exchanges and the debates they sparked. Likewise, evidence is provided of the traffic of influences in a diverse, interdisciplinary network of intellectuals, business leaders, politicians and scientists, which placed each party's

¹⁷²⁸ Malet 2016:54-57.

¹⁷²⁹ Camprubí 2014b.

tools and capabilities at the service of the others for the sake of a shared objective. The ideologues from this network were able to use the scientists' expertise to develop and rethink their discourse in line with the times, as well as to theorise on scientific issues so they could ideologically and politically indoctrinate the population under the veil of scientific neutrality and objectivity. The scientists, in turn, gained visibility and legitimacy and consolidated their jobs.

The study of the circulation of evolutionary thinking in the Spanish public sphere during the dictatorship shows the increasing importance of the ability to control this circulation and the efforts made to achieve a version that was suitable for the public at large and harmoniously compatible with the regime's ideological underpinnings. The vats of ink spilled on this topic in Church and intellectual circles is just one source of proof, and the contrast between this abundance and the "evolutionary silence" in the country's general press during the first ten years after the Civil War is another.

In this sense, this study presents different examples of a communication model with different truths for different levels. The elitist, protectionist model of state management upheld during the Franco dictatorship fostered a stagnant top-down stratification of information circulation: the elites affiliated with the regime were well-informed, were able to debate delicate matters in their restricted forums and engaged in a host of international relations. However, this freedom of circulation diminished directly proportional to the "descent" from elite to "everyman".

These select elites, educated and faithful to the principles of the regime, decided what could circulate among the public at large and how. Allegations of the existence of a concern, a worry, among the general population because of the irresponsible circulation of information that was dangerous to their ill-prepared minds (and souls) legitimised this model, the need for its controlling action and the need to manage the public discourses. In this discourse, the lack of control had led to the chaos prior to the Civil War and the current crisis in Europe. Science played a crucial role in this discourse. Darwinism was one of the "pernicious" ideas mentioned the most often as one of the triggers of this anxiety: it had circulated freely around Spain prior to the coup d'état and continued to threaten it from the outside. Therefore, the threat of Darwinism was harnessed to legitimise the regime's communication policy.

As the outcome of this policy, the content of the discourses and debates targeted for elite circulation shows profound, revelatory divergences in both content and form from the discourses and debates that were circulated among the public at large. The first and most flagrant evidence of this is the radical contrast between the silence in the public sphere and the uproar in elitist circles over the issue of evolution during much of the early part of the Franco regime, as mentioned above. Darwinism, which was presented as obsolete and negligible, not to mention erroneous and contemptible, was a reason for concern in the public discourse that threatened Spain from the outside, while within intellectual circles it was considered a major internal threat: it could endanger the structure of the Church and with it the Franco state.

The most illustrative example of this model and of the concern with the public discourse on evolutionism is the Intellectual Conversations of Poblet. The analysis of the reports in documents meant for different audiences – the internal documents of the AMP, specialised journals and the general press – reveal and allow us to trace how the information was filtered from the elite circle to the general public. This filtering not only held back doubts, the questioning of authority and disagreements, but it also shaped to the content in order to release to the streets a monolithic, confident, unanimous discourse on the origin of life and man and evolution in accordance with Catholic dogma and the foundations of the Franco-era state. What was omitted, changed or deformed during the elite's journey to the people is an exceptional testimony of the fears and shadows of the ideologues of the Franco regime: therein lies what was considered dangerous to the survival of the regime.

What circulated on evolution not only affected the model of science that they were striving to construct in the new state; it also affected its very foundation. Control over the discourse on evolutionism was important as a political strategy. On the one hand, there were fears about Catholic dogma's incompatibility with theories of evolution that upheld polygenesis and a non-transcendental emergence of the human soul. These two points were viewed as essential to the Catholic dogma, and without them the entire edifice of the Catholic Church would collapse. However, generally speaking, there were fears of that entire version of evolutionism that upheld a materialistic view of the world and life, a view that different evolutionists had maintained and continued to maintain precisely to diminish the credibility and power of religions and the Church.

In this sense, Church intellectuals from Spain were profoundly concerned and could not agree on how to proceed. Faced with the visceral rejection of evolutionism among some of them and the fearful passivity on this issue among others, some advocated engaging in a profound study of the holy scriptures and dogma in light of the latest scientific knowledge, and the knowledge to come, in order to actively intervene in the evolutionist discourse. Despite the discrepancies, they all agreed that the topic was extremely dangerous and delicate, that the way it was dealt with it could have dire consequences for the survival of the Church, and that it had to be treated with the utmost caution, especially in terms of its dissemination to the public at large.

During their stint at the helm of the magazine *Arbor*, the men of the Generation of '48 gathered these concerns and tried to construct a non-problematic discourse on evolutionism to be disseminated first among the intellectual elites of the country and later to a broader public. With this informative intention in their sights, a network of sympathetic influences and media was created, the AMP, whose bases conferred a prominent role on scientific dissemination beyond the educated elites. Science was part of the cultural project which they sought to disseminate, and therefore communicating science was an integral part of their actions, from the times of *Arbor* to the Conversations of Poblet. Scientific communication both among experts from different branches and to the general public was postulated as a key factor in achieving the science project spearheaded by the CSIC and their own political and cultural project.

What is more, the scientific topics in which the public was keenly interested, such as the origin of man and evolution, provided them with visibility and an opportunity to reach a broader public. They took advantage of this chance at visibility to set their unique profile compared to their rivals for power, the Generation of '36. While the *understanders* organised courses in which the name of Darwin was mentioned and domestic exiles in favour of Darwinism like Antonio de Zulueta were invited to teach classes, the *excluders* announced debates on “the problem of evolution” while avoiding mentions of Darwin’s name, even though it was the centennial of the publication of “The Origin of the Species”.

In short, science and communicating science were an integral part of the discourses of those who sought to lay the ideological groundwork of the Franco regime and theorise the way to bring it to practical fruition. Likewise, communicating science became a

weapon in the power struggle among the different factions within the regime: communicating science was viewed as a tool to gain visibility and power, thus becoming a necessity in the struggle for cultural hegemony.

7.2. The scientists and discourses of science in the construction of the Franco regime

This thesis contributes to the recent histories of science and the Franco regime which question the role that the scientists played in the construction of this regime and its ideology. This reflection is still necessary and highly illuminating. In the history of the Franco regime, or when analysing the sciences under any kind of dictatorship or authoritarian political regime, scientists are often depicted either as the puppets of the regime whose strings are pulled by the government, or as survivors who adapt to the political and circumstances in which they find themselves. This has been the traditional tendency in the histories of science during the Franco regime, and it is implicit in phrases like “scientists under the Franco regime” or in the interpretation of certain scientific discourses which were devised then and circulated as strategies to fall into line with the demands of the political regime. This thesis, and numerous scholars currently working in this vein, are striving to transcend these narratives. In order to understand the Franco dictatorship, we must first understand the processes through which it was built, legitimised and maintained, including the construction of webs of influence, dissemination and propagandistic discourses. Science played a very prominent role in all of them.

This study provides evidence of the complexity of the scientists’ relations with their social, political, economic and academic milieu, and of how this conditioned their public visibility, their professional projection and their ability to raise funds and establish avenues and institutions of research; in short, to produce science. We have seen that many of those involved in the Conversations of Poblet secured prominent research positions in the country: chairs, their own research groups, institutes and research departments, and even new universities. This study cannot conclude that this success was a direct consequence of these scientists’ involvement in the activities of a certain faction in the Franco regime, the AMP, despite the proven influence of this network in different areas of the country’s management. However, it does provide evidence of the increased visibility which they attained through this involvement

compared to other scientists at the time. It was the outcome of a project aimed at making its members shine, which was part of the rules of the association.

Political, ideological and scientific ambitions were intertwined in a series of activities and relations that were part and parcel of the science that was taking shape. The finalist and theist version of evolution that was promoted in Franco's Spain was the outcome of this intertwining. From quite early on in the dictatorship, numerous Spanish palaeontologists exalted this finalist version of evolution, which they claimed was completely harmonious with Catholic dogma. Their version was also backed by numerous international authorities in the subject with whom the Spanish scientists had close ties and regularly collaborated. The public outreach of some of these palaeontologists coupled with the desire to spotlight their research and international media reports of their scholarly activities repeatedly brought the issue of evolution to the fore.

The intellectuals who worked to legitimise Franco's regime and theorise its continuity saw the risk involved in circulating certain forms of evolutionism in the public sphere in Spain, but they also realised that propagandistic potential of the finalist and theist approach that some Spanish scientists upheld. The general interest that evolution sparked provided visibility, while the web of foreign scientists who backed the Spanish version provided external legitimacy to Franco's anti-materialist scientific policy. The increasing promotion and adoption of Neo-Darwinism in nearby countries also pointed to the urgency of constructing a counter-discourse, an official version of Darwinism that was suitable for the public. This thesis shows the actions undertaken to this end by the Generation of '48.

In the discourse on evolution within this Francoist pressure group, the dispute against Darwinism was framed as a battle against materialism (and therefore against communism), that is, a battle aligned with the atmosphere against the Soviet Union with which the Cold War was imbuing the Western world. But it was also framed as a Catholic movement on continental Europe, centred in Spain, which was part of its project to re-Christianise the culture and help Europe emerge from the crises in which it was repeatedly immersed. This movement was linked to the battle against capitalism and liberalism as well, framed as continental Europe against the Anglophone world, tradition versus free thinking, Catholicism versus Protestantism.

However, the concern with the legitimising discourse of the regime was not a monopoly of those who until now have been considered its ideologues: science was not only “used” as a tool for those who were laying the groundwork of the Franco regime: politicians, historians, philosophers and jurists. Instead, it enfolded those who cultivated it, the scientists. A large number of scientists joined this pro-Franco pressure group and helped them legitimise both their political projects and the science policy they were backing, including mathematicians, astronomers, physicists, engineers, physicians, microbiologists, biochemists, geneticists, anthropologists, palaeontologists and more. With their international professional networks, the scientists provided the weight of authority to the group’s arguments. This study reveals numerous examples of activities promoted and carried out by the scientists of the day which bolstered the legitimacy of the regime: through scientific discourse and authority, they provided the underpinnings for the anti-materialistic, spiritualist (and also anti-communist) science policy that Franco’s Spain had adopted.

One scientist that this thesis tracks with particular detail and depth, thanks to the variety of sources still conserved, both scholarly and personal or institutional, is Miquel Crusafont. Thanks to this depth, we can add nuances to the relations between scientists and the policy, media and academia of the time. This study has striven to avoid the naïve vision of the scientist who “only” devotes himself to science, and it also tries to avoid pigeonholing them with an ideological, religious or political label that could bias the historical interpretation of their actions.

The study shows that Crusafont’s relationship with the members of the Generation of ’48 was tortuous: his inclusion in the circle, which he sought in order to join scholarly circles, did not come until after several failed attempts. Once he was accepted, Crusafont seemed to keep one foot in and the other out. Crusafont’s relationship with the AMP shows light and dark points that necessitate further study to clarify them. However, the analysis of the ideology and affinities that underpinned the association, and of Crusafont’s scientific personality and professional practice presented in this thesis, suggests several lines of interpretation.

First of all, Crusafont’s eclecticism was not welcome among the men of the Generation of ’48, who were in favour of intransigence and orthodoxy. Crusafont’s articles cited Julian Huxley, whom the pages of *Arbor* harshly attacked, and he never completely renounced Neo-Darwinism. As we have seen, Crusafont declared himself

“among those who believe that materialism and idealism should not be at odds with each other but instead work together in the quest for the Truth”, and he criticised the “worn-out ‘traditionalisms’” that could confuse his position or oppose it because of “stagnant and rigid criteria”¹⁷³⁰. The Generation of ’48 struggled against the advance of materialism and defined itself as the defender of traditional values, the enemy of heterodoxies; therefore, the conceptions of Crusafont and the men of *Arbor* did not seem to jibe in this respect. What is more, Crusafont would become one of the most prolific defenders and disseminators of Teilhard de Chardin’s thinking in Spain. He defined himself as “a Teilhard advocate in every sense of the word”¹⁷³¹. A powerful sector of the AMP was reluctant to disseminate the French Jesuit palaeontologist’s ideas. Therefore, Crusafont went against the will of some members of the AMP, who wrote and held lectures criticising and condemning Teilhard de Chardin’s work.

But Crusafont had become the Spanish scientist who had gone the furthest to scientifically legitimise finalism, he enjoyed public visibility and international recognition, and he had a vast capacity to build and maintain networks of authority beyond Spain’s borders. Furthermore, he publicly expressed his profound Catholicism. Therefore, the Generation of ’48 sought to appropriate his version of evolution and his activities and networks of contact for their own legitimisation. For this palaeontologist from Sabadell who yearned for recognition and academic visibility and sought to disseminate his version of evolution, cooperation promised to be profitable. Crusafont finally secured his chair in Oviedo in 1960, two years after he joined the AMP.

7.3. The audiences of science in the Franco regime and the scientist’s space in the media

The study of the public treatment of evolution and Crusafont’s media activity also provides evidence of the close relationship between scientists, their careers and their public images, which involved their relationship with the media and the audiences of science. Crusafont’s relationship with the press and professionals in the sector was somewhat ambivalent. The palaeontologist’s media activity indicates that he was aware of how important public visibility and a media presence were to securing a

¹⁷³⁰ Crusafont 1958a:1.

¹⁷³¹ Crusafont 1958a:1.

professional position and disseminating and instituting his scientific theories. However, Crusafont's use of the press to promote himself and his activities did not protect the press from harsh criticisms from the palaeontologist from Sabadell.

One of scientists' strategies for ensuring themselves a place in the media arena is creating the need for an expert, for informed discourse on scientific topics. In this sense, the mediatisation of evolution and the origin of man were used to assert the scientist's place in the public sphere, especially in the press, through the exaltation of the discourse of "confusionism". Crusafont's media discourse, especially in the *Lysenko* and *Oreopithecus* cases, are illustrative examples.

This study also addresses the characteristics of the real audience of the discourses circulating on evolution. Even though the study of these audiences stumbles upon the difficulty of a lack of historical evidence, through archival work documents were found that reveal the success of the courses on evolution and the cross-cutting interest in the topic: the participants included everyone from university students to housewives, from wool merchants to lawyers. Through the chronicles of the participants themselves, we have also been able to track the reception of those discourses, which was complemented by the study of articles, reviews, advertisements and letters to newspaper editors.

Finally, the fear and interest of the "everyman" leads us to consider the active epistemology of audiences in the gestation of scientific knowledge, even in a setting that was apparently as unfavourable as the Franco dictatorship, where a top-down model of communication was instated that reserved different truths for different levels. What made different factions of the regime concerned with generating a public discourse on evolution was the public's interest in and the fear of materialist evolution spreading among the masses, and this entailed collaboration with scientists in the field. In this sense, the audiences of evolution stimulated the inclusion of scientists and the discourses of science in the construction and legitimisation of the Franco regime.

7.4. The Modern Synthesis of Evolution: Another weapon in the Cold War?

The attitude of Spanish intellectuals, both those of the Church and others, towards evolution cannot ignore the international context in terms of both the expansion of Neo-Darwinism and the Cold War.

On the one hand, Neo-Darwinism had been the target of vigorous promotion, especially in the USA during the World War, which continued in the guise of initiatives to institutionalise it and disseminate it in the post-war years. Neo-Darwinism rejected transcendent explanations of biological phenomena and was upheld by self-proclaimed communists like JBS Haldane and by figures like Julian Huxley, who equated Christianity and Marxism, viewing them both as poles in a conflict that could be overcome through a new world view based on biological evolution. With his biologically-based view of the world and humanity, Julian Huxley seemed to climb to positions in institutions with a decisive influence on education and the dissemination of culture internationally.

Once the World War was over, the world split into two large blocs became more dichotomous, and taking a position on matters seemingly unrelated to international politics could also be interpreted as adherence to one bloc or the other. Some scientific topics entered the fray¹⁷³². The communist bloc vehemently advocated materialistic science based on its philosophical underpinning, dialectical materialism, which upheld a vision of the world stripped of the transcendent. The possible expansion of communism, and with it materialism, was a grim concern of the intellectual and Church elites in the Franco regime, which had explicitly proclaimed itself the enemy of communism. All materialistic currents of thinking would be labelled communist and viewed as a breeding ground for new communists in Franco's Spain. Darwin was cited, almost always in tandem with Marx, among the "major demons", more dangerous than the run-of-the-mill demons because of his ability to convince and captivate weak souls. In the analyses of the situation of the world that were circulating, as mentioned above, several of the ills that humanity was suffering from were attributed to the dissemination of Darwinist evolutionism. The transgression of the established order, the dilapidation of the hierarchies and the questioning of

¹⁷³² de Jong-Lambert i Kremmentsov 2012.

authority which the theory advocated, they claimed, were sowing the seeds of chaos, communism and anarchy.

This discourse, widely spread by the men of the Generation of '48 through their media platforms, served their purposes in several ways. They presented a situation of chaos, instability and disorder in Europe which was leading to confusion among its inhabitants. In this discourse, a poorly guided intellectual class was always the cause of the prevailing crisis. They were men with a vast intellectual capacity who, lacking proper moral guidance, had launched pernicious ideas into circulation among the public at large, who, in turn, were defenceless because of a lack of education. The evocation of this scenario ineluctably led to the need for clear criteria on the arrangement of the Spanish people that would put an end to the confusion in order to maintain order and stability. What is more, that approach led to the conclusion that the responsibility for establishing these criteria necessitated a Catholic intellectual class with a firm hand, qualities attributed to the Generation of '48. On the other hand, the concern with confusion that was paternalistically presented as a concern with "everyman" gave them an altruistic, empathetic air which distanced the political agenda behind their actions from the media arena.

The ideologues of the Franco regime used materialistic evolutionism, or Darwinism, as the justification and legitimisation of the need for the new order established by the Franco dictatorship, as well as justification of the domestic science policy and the anti-communist foreign policy. At the same time, the use of evolutionism among the regime's ideologues was even more nuanced: it was used to disseminate and legitimise the different projects being disputed within the Franco intellectual class. Evolutionism, which was of keen public interest, was the decoy in all cases. Yet while the *understanders* framed themselves using the name of Darwin and the domestic exiles to announce their courses on evolutionism, the *excluders*, to the contrary, framed themselves by presenting an evolutionism free of heterodoxies: they disseminated an evolutionism stripped of Darwin and Reds, which distanced them from the dangers which they attributed to the *outstretched hand* policy of their rivals. This discourse enabled them to justify the need for and urgency of their cultural and political programme to the public at large and to frame themselves as the guarantors of the orthodoxy and dissipaters of "confusionism".

With *Arbor* as their mouthpiece, the men of the Generation of '48 strove to counter the discourse of Neo-Darwinism by attempting to delegitimise it from both a scientific and a moral and ideological standpoint. Yet at the same time, *Lysenkoism* emerged, and Spain and its intellectuals wanted to align with international anti-communist opinion by condemning it. The *Lysenko* case provided them with a prime opportunity to condemn the abuses of a communist science, the twisted and wrongheaded road which led to a materialistic conception of science. Therefore, it was the ideal case to help them sell their Spanish project of Catholic science, to warn about the possible consequences of the *understanders*' concessions and to show that they were aligned with the international community in its struggle against communism.

This situation led to a paradox in the stance of the intellectuals of the General of '48 (and the official general press) towards evolutionism: they condemned Neo-Darwinism because it was materialistic and communistic, while they also condemned the politicisation of Russian genetics under *Lysenkoism*, a doctrine that precisely rejected Neo-Darwinism by labelling it idealistic and bourgeois. In the context of the Cold War, the acceptance or rejection of Neo-Darwinism became more than a scientific question: it became a political, philosophical and religious question, and a matter of international alliances and complicities. Taking a stance on either side meant prioritising either material or transcendent foundations for scientific culture; either acceptance of the need for spiritual guidance in scientific research from the Church authorities or trust in an ethics with a social origin to set the boundaries of scientific research. And it meant taking a stance in the international political rivalry in the Cold War.

The aforementioned schizophrenic attitude, namely the vigorous wholesale condemnation of *Lysenkoism and Neo-Darwinism at the same time*, could only be held in Spain, where information was tightly controlled and censored. This was possible by omitting the fact that the USSR upheld *neo-Lamarckian*-based genetics – still valid among Spanish scientists as well – which, just like the Franco regime's discourse, abhorred Neo-Darwinism. This was not the only paradox sparked by the Generation of '48 in the delegitimization of materialism: they also advocated for Spanish science the same ideologization that they viewed as unacceptable in Russian science, yet with a different ideology; likewise, the practices of purges and control

which they condemned to show the Spanish public the politicisation of Soviet science had also been practised and were still defended in Franco's Spain. Beyond the sciences with a strategic and military application, scientific discourses were also propaganda weapons in the Cold War, and in Spain they were part of the propaganda of the different political projects at stake.

7.5. The Traditional Synthesis of Evolution or *Evolution without Problems*

The first half of the 20th century witnessed a proliferation of highly ambitious projects which sought a scientific synthesis of the different sciences (social, biological, physical, etc.). Without a doubt, the most successful one was the Modern Synthesis of Evolution, which sought to group together the sciences devoted to studying this topic and exclude any transcendent, orthogenetic or finalist explanations of evolution from the field of science. The Modern Synthesis enjoyed historical legitimacy like none of its other contemporaries: it was given a name, an epic and enemies, and once it was a coherent line of tradition, it became a historical enterprise for a common cause. However, there are other syntheses that have been forgotten in the historical account¹⁷³³.

Franco's Spain attempted one of these syntheses: it sought to group together all the sciences into a single Catholic culture. The theorisation of the foundations of this synthesis and how to achieve it occupied the regime's intellectuals during the first half of the dictatorship. And one major challenge in this theorisation was the inclusion of the life sciences. All the sciences had to be in harmony with Church doctrine: There was one Truth and truth of the Teachings was unquestionable.

From *Arbor*, the AMP and the Conversations of Poblet, the men of the Generation of '48 tried to construct and disseminate their version of synthesis in order to implement it in the new dictatorial state where they had the capacity for action and influence. The cultural project of the Generation of '48 enjoyed the support and assistance of philosophers, thinkers and scientists from abroad. The hopes placed in this project from both inside and outside the country lay in the possibilities of implementing it and putting it into practice in Spain. With the support of the State organs, and after it was institutionalised, it could become the example and focal point of dissemination through which materialism could be vanquished and a new Christianity could be

¹⁷³³ Esposito 2013:166.

instated. In the words of Prades Plaza, “the Generation of ’48 not only sought to integrate Spain into Europe but also to ‘Spanishise’ the continent”¹⁷³⁴. The men of *Arbor* appeared to be truly excited by this new project. Spain should not only be the “beacon” and “spiritual reserve of the West” but also the “beacon” and *scientific* “reserve” of the West.

In this approach to science, as admitted on the pages of *Arbor*, “there is a danger zone, obviously represented by Darwinist theses”¹⁷³⁵. In consequence, they paid particular attention to the biological sciences and discourses on the origin of man and life and evolution. Coherent with this concern was the fact that *Arbor* dedicated one of its handful of extraordinary monographic issues to “Biological evolution”. In the monograph, numerous scientists from both Spain and abroad helped construct an alternative discourse to Neo-Darwinism: they promoted a non-materialistic approach to evolution, and to science in general; they circulated the idea that numerous scientific authorities around the world backed the science policy that they were promoting; and they appealed to the responsibility of Catholic scientists, especially those involved in studying evolutionism, to bring their project to fruition¹⁷³⁶.

What we call here the Traditional Synthesis of Evolution was gestating as part of this national effort to construct a Catholic synthesis of all the sciences. Constructed to counter the Modern Synthesis of Evolution, it grouped together different scientists from Spain and abroad who were somehow critical of Neo-Darwinism under the names of the “continental evolutionist movement” or the “southern school of evolution”. This thesis describes the actions they carried out, the national and international connections which were forged, the areas involved, the people and professions that contributed to the attempt to establish this synthesis, and the dissemination strategies, resistances they encountered and responses to it. By studying this synthesis, it contributes to our understanding of the processes of how scientific knowledge and consensus are generated. As the historian of Neo-Darwinism Georgy Levit says, “the ‘marginal’ fields often say more about the actual boundaries of science in theory and practice than the mainstream movements”¹⁷³⁷.

¹⁷³⁴ Prades Plaza 2012a:306.

¹⁷³⁵ López Ibor 1951b:494.

¹⁷³⁶ Ayuso Marazuela 1951:366.

¹⁷³⁷ Levit 2006:7.

Neo-Darwinism constructed boundaries between what should be considered science and what should not, rejecting criteria followed by numerous scientists of the day. The intensity and insistence of this effort, in addition to the resources invested to do so, make no sense if this demarcation process occurred as an act of widespread scientific consensus, of surrender to the evidence of reason, as some view it. There are practices, trends and schools (and therefore scientists) to be rejected, and the measure of the intensity of the discourse of rejection is an indicator of the strength of the resistance. Even though the discourses and practices of “others” have not survived in the historical account – as anything more than marginal, isolated cases – they existed, collaborated, circulated and helped to construct Neo-Darwinism by contrast. Therefore, the history of these “others” is an unavoidable part of the history of Neo-Darwinism itself. This thesis sheds light on some of these discourses and actors, and their actions as a group, and it thus contributes to reconstructing their voice in the history of Neo-Darwinism.

The Traditional Synthesis of Evolution served the purposes of the Generation of '48, and they folded it into their political-cultural project. Following the vein of the book *España sin problema*¹⁷³⁸, the Generation of '48 sought to construct a discourse of evolution that reflected the slogan “evolution without problems”. With this idea, they promoted and disseminated this discourse in the public sphere, where they had a great deal of influence and ability to intervene, practically making it the country’s official public version of evolution until the 1960s. This Spanish peculiarity which led the synthesis that served as the alternative to the modern one, the “Traditional Synthesis of Evolution”, to become a national discourse has enabled us to discover it and trace its international connections and support.

With its tendency to air controversies and make rivals state their positions, the press has been crucial in this research: it has revealed the strength of this movement that sought to be an alternative to Neo-Darwinism. The study of cases like *Oreopithecus*, which pitted finalists against Neo-Darwinists in the general press internationally, reveals that in 1959, the finalist “school” was much livelier and enjoyed many more prominent supporters and followers than the histories of evolutionist thought have thus far let on. The study of the press, with its ability to encapsulate moments in

¹⁷³⁸ Prades Plaza 2008b.

history along with their context, allows us to revive controversies or voices from the past that the historical account has tamped down or silenced.

The history of this alternative synthesis of evolution, which Spain sought to infuse with solidity and presence, should be included in studies of the history of evolutionist thinking and of the Modern Synthesis of Evolution. We agree with Levit that “without reconstructing the arguments of the ‘alternative’ approaches and without studying the evolution of these arguments, no history of evolutionary theory would be possible”¹⁷³⁹. This thesis seeks to contribute to this endeavour: it explains the case of Spain and provides veins to study the network of European and even American scientists insinuated by this thesis who were critical of Neo-Darwinism, most of whom supported finalism, during the apogee of the Modern Synthesis of Evolution.

7.6. After the AMP

From the 26th to 28th of October 2016, the International Congress on Evolution after *La Evolución* was held in Valencia. The gathering was devoted to studying the legacy of the book *La Evolución* published by BAC in 1966. The book was presented there as “a milestone in the pathway of the normalisation of studies on the topic in Spain” which “symbolised the attempt to overcome the conflict between religion and science that had characterised the reception of evolutionism in a traditionally Catholic society like Spain”. The participants in the congress included palaeontologists like Paul Palmqvist (University of Málaga), and professors like Antonio Fontdevila (Autonomous University of Barcelona) and Adriá Casinos (University of Barcelona), experts in genetics and vertebrates, respectively.

Some of them saw the book and its dissident positions on Neo-Darwinism as the seed of the criticisms that would pour down on it later and be incorporated into the Modern Synthesis. Others praised the modernity and scientific rigorousness of some of the authors according to what we now view as good science. There was also talk of the scientific-philosophical-religious format of the book. Beyond this, the majority agreed that it was an extraordinarily important book: the first compendium on the topic of evolution published in Spain with wholly Spanish authors, with contributions from the most highly respected scientists in academia, perhaps the first one available to professors and students that offered broad scientific knowledge on evolution, which

¹⁷³⁹ Levit 2006:9.

helped to shed the mistrust and fear of knowledge that was widely considered taboo. The three editors of *La Evolución*, Crusafont, Meléndez and Aguirre, are prime actors in this thesis. Meléndez was the president of the AMP, Crusafont was a member and Aguirre was a speaker in the Conversations of Poblet. Indeed, two-thirds of the contributors to the book were involved in the Conversations. Therefore, the AMP's version of evolutionism still had a long road ahead of it and exerted a heavy influence in Spain.

Thus, even though this association's footprint does not survive in the historical account, it does in those of its members. Perhaps the phenomenon of depunctualization caused by the dissolution of the AMP, as discussed above, has led it to be lost in history¹⁷⁴⁰. Some of the common goals had been attained: the monarchic succession was practically confirmed¹⁷⁴¹ and different members of the AMP were placed in prestigious, influential posts in in the country's science, culture and politics. Obedient to the AMP's rules, they had striven to "leave their mark on today's life and culture". And they accomplished it. Among many other prizes and decorations, including a high density of Francisco Franco Prizes, more than 20 members of the AMP were distinguished with Alphonse X the Wise decorations during the dictatorship and beyond¹⁷⁴². In fact, even a crater on the Moon and a part of the forest in the National Park of Jerusalem bear the name of an AMP member¹⁷⁴³.

The members of the AMP, once the association was dissolved, continued to play major roles in politics, culture and science in the country; they participated in drafting laws and held managerial and other key posts in different areas of culture and education, domestic and foreign policy and even a few ministries and posts of

¹⁷⁴⁰ See section: "La mort de l'AMP".

¹⁷⁴¹ Prince Juan Carlos and Sofia had established their residence in the Palacio de la Zarzuela, as Franco had wanted, in early 1963. In 1969, Juan Carlos de Borbón was made the crown prince. The Juanista cause no longer made sense and the Private Council and Political Secretariat were dissolved.

¹⁷⁴² The *Gran Cruz* was awarded, for instance, to Antonio Millán Puelles (2001), Víctor García Hoz (1981), Vicente Villar Palasí (1971), Florentino Pérez Embid (1969), Gonzalo Fernández de la Mora y Mon (1969), Francisco Ponz Piedrafita (1968), Gerardo Diego Cendoya (1967), Ángel González Álvarez (1966), Santiago Alcobé Noguera (1965), Rafael de Balbín Lucas (1964), Enrique Gutiérrez Ríos (1964), José María Millás Vallicrosa (1959), Antonio Torroja Miret (1959), José López-Ortiz (1951), José María Pemán y Pemartin (1948). The *Encomienda*, to monseñor Pascual Galindo Romeo. The *Encomienda con placa* to Arsenio Pacios, Consuelo Sanz Pastor (1976). The *Orden de Comendador* to Miquel Crusafont (1954), Pedro Voltes Bou, and the Cruz del Orden Civil to Tomás Maza Solano (1945).

¹⁷⁴³ "Millás Crater", in honour of Millás Vallicrosa.

influence in the Church.¹⁷⁴⁴ Crusafont founded the Provincial Palaeontology Institute in 1969, which was renamed the Miquel Crusafont Palaeontology Institute in his honour in 1983. Prevosti and Parés would become professors after the first three Conversations of Poblet; they created their own research groups and avenues and trained countless researchers. Vicente Villar Palasí promoted the founding of a new university, where he was appointed rector, while his brother, a contributor to *Atlántida*, was the Minister of Education. This brother, José Luis Villar Palasí, was the Undersecretary of the Information Portfolio when Pérez Embid was its Director General, and he appointed Pérez Embid Director General of Fine Arts when he was given the Education portfolio in 1968¹⁷⁴⁵. From this post, Pérez Embid wrote in July 1970 to his Undersecretary that he should organise the creation of a “special department or service” dependent on Fine Arts. The letter specified that it was to be directed by Arcadio de Larrea Palacín, who had been the technical secretary of the AMP¹⁷⁴⁶.

Numerous testimonies pinpoint the fact that an autonomous university was created in Barcelona as stemming from the influence that Vicente Villar Palasí, then the lieutenant mayor of the city of Barcelona, exerted over his brother José Luís¹⁷⁴⁷. He undertook this new project with old friends from the AMP. The members of the UAB Promotion Committee included the professor of mathematical analysis Enrique Linés, a founding member of the AMP and one of the main promoters behind the

¹⁷⁴⁴ When the AMP began to splinter, numerous members of the association had already attained and would continue to attain important posts and positions, some of them even after the dictatorship. Just to cite a few examples, Rafael Balbín Lucas would be secretary of the Junta de la División de Humanidades and of the Junta Coordinadora de Investigaciones Filológicas; Ángel González Álvarez, president of the Patronato Ramón y Cajal and director of the Instituto Gregorio Marañón; Enrique Gutiérrez Ríos, secretary of the Patronato Alfonso el Sabio and rector of the Universidad de Madrid; Pérez Embid, director general of Bellas Artes; Vicente Villar Palasí founded and was rector of the Universitat Autònoma de Barcelona (1968); Miquel Crusafont founded and directed the Instituto de Paleontologia de Sabadell (1969); Gonzalo Fernández de la Mora participated in drafting the Organic State Law, which entered into force in 1966, he was vice principal general of Relaciones Culturales, director of Cooperación Cultural (1963), vicesecretary of Política Exterior, vicesecretary of Asuntos Exteriores and minister d'Obras Públicas (1970-1974); Millán Puelles was director of the philosophy section of the Enciclopedia de Cultura Española published by Editora Nacional (1963), a project organized by Pérez Embid. Millán Puelles and the chemist Enrique Gutiérrez Ríos, would join the Consejo de Dirección of the Gran Enciclopedia Rialp (1971). Millás Vallicrosa would be president of the Asociación para el estudio de la Ciència Espanyola. José Capmany would be appointed auxiliary bishop in Barcelona and president of the Comisión Episcopal de Enseñanza.

¹⁷⁴⁵ Cuenca Toribio 2000:75.

¹⁷⁴⁶ Pérez Embid 1970.

¹⁷⁴⁷ Aguilar Cestero 2007:39.

Conversations of Poblet, who took an extremely prominent role in the task of organising the new university¹⁷⁴⁸. The Committee also included the professor of history Federico Udina Martorell, a member of the AMP and then the director of the History Museum of Barcelona and the Archive of the Crown of Aragon. He was the brother of Santiago Udina Martorell, a Popular Alliance candidate in Catalonia in the first elections after the Franco regime. Villar Palasí appointed Federico Udina as the first Dean-Curator of the Faculty of Philosophy at the new university, the first of the faculties he would create¹⁷⁴⁹. These are just some of the examples that show that the AMP's web of influence continued after its dissolution.

Despite the fact that the AMP strove to present itself as an apolitical association, as discussed above, several members of the AMP remained united in their political and religious ideals, even after democracy was instated. González de la Mora, a founding member of the AMP, would become the president of the Spanish National Union party founded in 1975, one of whose promoters was Lucas María de Oriol Urquijo, a member of the AMP's National Board, which brought together major traditionalists from the Franco regime. The UNE upheld the fundamental principles of the Movement, accepted Juan Carlos as the future king appointed by Franco, and was one of the parties that would join the Popular Alliance, a transitional coalition which included numerous former leaders from the Franco regime and would end up being re-founded as the People's Party. The party led by Mora abandoned the Popular Alliance in 1978 over disagreement with the party's support of the Constitution.

Other members of the AMP also positioned themselves in a similar fashion. In 1977, the former national president of the association, the palaeontologist Bermudo Meléndez; several of its founders, like Alejandro Díaz Macho; members of the National Board, like Arsenio Pacios López; and members like Francisco Canals Vidal, Víctor García Hoz and Juan Vallet de Goytisolo signed the manifesto "Spanish Intellectuals Against the Constitution", which recommended a no vote in the constitutional referendum. The 61 signatories condemned the fact that the Constitution omitted the authority of God as an underpinning of the moral order and warned of the dangers of the democratic nature of the text, according to which "numbers replace God". They viewed the new Constitution as a "new secular

¹⁷⁴⁸ Aguilar Cestero 2007:96.

¹⁷⁴⁹ BOE 1968.

totalitarianism”¹⁷⁵⁰. Elitism, faithful to an authoritarian, hierarchical state model based on the law of God, which viewed the existence of an elite that took the major decisions for society according to this model as essential, led them to reject the Constitution. Yet this was also the model that could assure the perpetuation of their places of influence and power.

The “responsibility of Catholics” is what these intellectuals claimed spurred them to act and to issue this manifesto. This is the same responsibility that the AMP had cited. The association of Catholic intellectuals from the Franco regime expanded their ideals and methods beyond the dictatorship and would have a long future ahead of them. The most prominent members continued to teach in different fields of culture and science in the country and influence political decisions. Their heirs include extraordinarily prominent figures in Spain today: the current president of the government, Mariano Rajoy, got his start in the party founded by Mora¹⁷⁵¹.

Regarding the topic of evolutionism, even in democracy it continued to bedevil those who had not abandoned Franco’s project of building a Catholic culture. In October 1986, Antonio Garrigues Díaz-Cañabate (1904-2004), a member of Calvo Serer’s Third Force alongside members of the AMP and Minister of Justice from 1975 to 1976, became a member of the Royal Academy of Moral and Political Sciences. Garrigues, a notary, lawyer and diplomat, chose the topic of evolution for his inaugural speech. This speech, which included sections entitled “Evolutionism”, “Darwin”, “materialism” and “creationism”, was a compendium of the discourses which were spread in the public sphere under Franco: he blamed Darwin (along with Marx) for the hegemony of materialism; he considered numerous arguments in favour of evolutionism wrong; and he viewed “materialistic transformism” as utterly unacceptable. Garrigues was the author of one of 34 articles which the newspaper *El País* published in 1982 on the centennial of Darwin’s death¹⁷⁵².

Later, in July 2005, Millán Puelles, a former member of the National Board of the AMP, was interviewed by the Arvo project. This project, whose objectives are similar to those of the AMP, seeks to “disseminate ideas that are coherent with Christian

¹⁷⁵⁰ Diversos autores 1977.

¹⁷⁵¹ Río Morillas 2013.

¹⁷⁵² Blázquez Paniagua 2011b:138.

humanism, supported by the scientific competence of the contributing authors”, with “articles on science, literature, religion, theology, philosophy, spirituality, cinema, poetry, etc.” Asked about the evolutionists’ current arguments, Millán Puelles viewed the hypothesis of man descending from animals as scientifically reasonable, but he added that it was not strictly proven and that we must solely adhere to the physical aspects. Bringing the soul into the evolutionary process would still be “totally inadmissible” according to Millán Puelles¹⁷⁵³.

On the other hand, in the Spanish public sphere one could glimpse a shift in strategy in relation to the origin of life and man and evolution in the magazine *Atlántida*: a technification of the discourse which distanced it from rhetorical, philosophical and dogmatic conflicts. This strategy was supposed to allow the discourses of reason to be extricated from those of faith, like water and oil, to protect the two realms from possible mutual attacks. This expansion of the abyss between the sciences and the humanities allowed science to be uncomplicated, a pragmatic secularisation of the scientific discourse to preserve the integrity of Catholic dogma.

Villar Palasí laid the groundwork on the pages of *Atlántida*:

New airs are blowing in the old and perennially controversial problem of the origin and evolution of living beings. Every day, new possibilities of attack, even on the experimental level, are opening up new perspectives and unsuspected ways of penetrating an issue that is permanent and unavoidably valid. Other players have joined the fray, where so many fierce controversies have bitterly surrendered, testing new weapons which this time are fortunately solely targeted not against the dialectical heart of the opponent but against the immense difficulties intrinsic to the most crucial question in Biology.

What was at one time a quagmire of intuitions and hints has now taken on the consistency and solidity of experimental science. This is largely due to the extraordinary expansion of the theoretical base of the problem with a kind of detachment from its traditional association with palaeontology and other sciences reliant on the morphological line of the old natural history. With this, the science of evolution merely follows the dynamic vicissitudes of the evolution of the biological sciences, with this steadfast opening towards biochemistry and biophysics¹⁷⁵⁴.

¹⁷⁵³ Orozco 2005.

¹⁷⁵⁴ Villar Palasí 1964:51.

Science played an important role in legitimising both the more ideological rhetoric and the more technocratic rhetoric of the Franco regime, but in the transition from one to the other a change of actors and discourses was needed which also entailed the dissemination of the theories of evolution. The dawn of the ideological strategy to legitimise the Franco regime¹⁷⁵⁵ also had to mark the transition of authority to the public sphere from the palaeontologist to the geneticist, from bones to genes, from the simian grandfather to the hydrogen great-grandfather. The emphasis on theist and finalist evolution fully integrated into Catholic dogma had lost the importance it used to have in the legitimisation of the Franco project: the technique for economic progress gained importance and with it the specialised language of science was imposed above philosophical, humanistic and historical explanations of scientific theories.

On the one hand, thanks to this shift in discourse, the debate on the clash between science and dogma in terms of the origins and evolution of man cooled off: the discourse on the sciences of the origins of man became increasingly abstruse, technical and incomprehensible for non-experts, thus becoming more aseptic and less likely to spark political or religious debate. On the other hand, however, with this separation, the project of Catholic science that the men of the AMP had pursued became less and less powerful, less attractive and especially less useful in justifying the national-Catholic project and the need to implement it. Embid's attempt to adapt the cultural project of the AMP in *Atlántida* allowed it to survive a bit longer than the unwavering position of *Punta Europa*, but not much longer.

We concur with Cuevas' criterion: *Atlántida* did not achieve the synthesis it sought. And we would add that the inability to construct a discourse on the life sciences and evolution that was coherent with its cultural project played a major role in the decision to abandon the AMP's strategy and discourse, along with its ultimate failure to achieve hegemony. Perhaps this is why Fernández de la Mora reached the conclusion that the traditional political theology on which the project of all the Spanish right-wingers who backed the coup d'état had rested was epistemologically incompatible with the new scientific knowledge¹⁷⁵⁶. Franco-era thinking would still survive longer, and the technocracy would consolidate and socially legitimise the

¹⁷⁵⁵ Malet 2016:53.

¹⁷⁵⁶ González Cuevas 2012:113.

dictatorship efficiently, both inside and outside, while it appeased an increasingly large and well-organised opposition. However, the Catholic culture project which it sought as the underpinning of the new state, the foundation of national identity, was irremediably eroded.

8. Referències

- A.C.N. de P. 1961. «La reforma social de la empresa». *A.C.N. de P.* 38(712):1.
- AAM. s.d. «Fondos documentales, Documentación posterior a 1939. AAM ES. 28079. AAM».
- ABC. 1942. «A propósito de una frase del Caudillo». *ABC*, agost 22, 7.
- ABC. 1949. «Hoy comenzaran en vich las jornadas sobre Balmes y Gabriel de Avilés, organizadas por el congreso internacional de apologética». *ABC*, juny 1, 17.
- ABC. 1953. «El pontífice y la paz perpetua». *ABC*, desembre 18, 24.
- ABC. 1955a. «Convocatorias. A las siete, Aula de Cultura». *ABC*, febrer 18, 38.
- ABC. 1955b. «Convocatorias. Aula de Cultura». *ABC*, febrer 11, 28.
- ABC. 1955c. «Convocatorias. Aula de Cultura». *ABC*, gener 23, 36.
- ABC. 1957. «Convocatorias. A las Ocho: Asociación de Universitarias Españolas. Don Bermudo Meléndez, “Origen y evolución del hombre”». *ABC*, febrer 23, 32.
- ABC. 1958a. «Curso del “Aula de cultura”». *ABC*, febrer 23, 65.
- ABC. 1958b. «Darwin a la vista». *ABC*, agost 9, 17.
- ABC. 1958c. «Nuevo catedrático de la Universidad de Madrid». *ABC*, març 23, 85.
- ABC. 1958d. «Nuevos catedráticos de filosofía». *ABC*, abril 30, 48.
- ABC. 1958e. «Procuradores a cortes». *ABC*, abril 19.
- ABC. 1960a. «II Conversaciones de intelectuales, en Poblet». *ABC*, setembre 23, 48.
- ABC. 1960b. «II Conversaciones de intelectuales, en Poblet». *ABC*, agost 26, 25.
- ABC. 1961a. «III Conversaciones de Intelectuales, de Poblet». *ABC*, agost 25, 23-24.
- ABC. 1961b. «III Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *ABC*, setembre 13, 25.
- ABC. 1964. «El origen del hombre: evolución y religión». *ABC*, gener 18, 53.
- ABC. 1967. «Convocatorias. Colegio Mayor Europa. D. Bermudo Meléndez: “La evolución”». *ABC*, febrer 3, 57.
- ABC. 1968. «El día 27 comenzará en Barcelona el VI festival internacional de música». *ABC*, agost 14, 62.
- ABC. 1974. «Fallece don Vicente Villar Palasí». *ABC*, juliol 30, 44.
- Abellán, Manuel L. 1978. «Censura y práctica censoria». *Sistema: Revista de ciencias sociales* 22:29-52.
- Abellán, Manuel L. 1989. «Problemas historiográficos en la censura literaria del último medio siglo». *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos* 13(3):319-29.

- ABEV. 1948. «Primer centenario de la muerte de Jaime Balmes (1848-1948). Programa del Congreso Internacional de Apologética. Barcelona-Vich, 29 de mayo al 5 de junio. ABEV Biblioteca i Arxiu de Miquel S. Salarich. MST 77». 16.
- Acción Española. 1931. «Acción Española». *Acción Española* 1(1):1-7.
- Acción Monárquica Catalana. 1968a. «Carta circular d'Acción Monárquica Catalana. AMC 011c/CP/2534.» gener.
- Acción Monárquica Catalana. 1968b. «Carta circular de Acción Monárquica Catalana. AMC 011c/CP/2551.» febrer.
- Acosta, Carlos. 2013. «Un pie en el cielo y otro en la ciencia. Las interacciones productivas de Miquel Crusafont (1910-1983)». *Dynamis* 33(2):321-42.
- Adoptados Bilbao. 2011. «Javier Ybarra y Berge, Presidente de la Asociación María Madre en 1969 y cofundador de la misma con Mercedes Herran de Gras». *adoptados-bilbao*. Recuperat 20 setembre 2015 (<http://blogs.elcomercio.es/adoptados-bilbao/2011/07/01/javier-ybarra-y-berge-presidente-la-asociacion-maria-madre/>).
- Aguilar Cestero, Raúl. 2007. «El despliegue de la Universidad Autónoma de Barcelona entre 1968 y 1973: De fundación franquista a motor del cambio democrático en Cataluña». *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija* 10:13-199.
- Aguirre, Emiliano. 1956. «III Cursillo Internacional de Paleontología y I Reunión del Terciario (Sabadell, 4-14 de julio). Ciclo de conferencias sobre “El problema de la evolución orgánica” (Barcelona, 3-16 de julio de 1956)». *Arbor* 35(131):320-24.
- Aguirre, Emiliano. 1958. «La ortogénesis y el problema de la evolución biológica». *Arbor*.
- Aguirre, Emiliano. 1959a. «Carta a Crusafont i Truyols. AMC 046b/Cprof/5671».
- Aguirre, Emiliano. 1959b. «Historia de un problema paleantropológico: El *Oreopithecus bambolii* (Gervais)». *Arbor* 43(157):58-71.
- Aguirre, Emiliano. 1961. «Evolución Humana y desarrollo cultural. FEA 34». P. 65-87 en *El hombre en la cumbre del proceso evolutivo*, editat per M. Crusafont, J. Truyols, i E. Aguirre. Bilbao: Publicaciones de la Junta de Cultura de Vizcaya.
- Aguirre, Emiliano. 1963. «La concepción evolutiva de la vida y las tesis de la filosofía católica». *Pensamiento* 19(73):5-22.

- Aguirre, Emiliano. 1964. «Cien años de investigación descubren milenios de prehistoria (reportaje sobre “El enigma de nuestra llegada a la Tierra”)». *Blanco y Negro*, octubre 3, 60-65.
- Aguirre, Emiliano. 2014. «The many lessons of Africa». P. 267-74 en *The cradle of humankind*, vol. 1, editat per M. Domínguez-Rodríguez i E. Baquedano. Burgos: Museo de la Evolución Humana.
- Agustí, Jordi. 1994a. «L'evolucióisme meridional de Miquel Crusafont». *Arraona* 3a època(14):29-43.
- Agustí, Jordi. 1994b. «L'obra paleontològica de Miquel Crusafont. Ressenya bibliogràfica i trets fonamentals». *Arraona* 3a època(14):105-8.
- Agustí, Jordi. 2008. «Entrevista a Emiliano Aguirre». *Evolución. Revista de la Sociedad Española de Biología Evolutiva* 3(1):5-8.
- Álamo Felices, Francisco. 1996. «La censura». P. 79-107 en *La novela social española. Conformación ideológica, teoría y crítica*. Almería: Universidad de Almería.
- Alarés López, Gustavo. 2011. «La Escuela de Falange. La pugna por un sistema educativo nacional-sindicalista durante el primer franquismo». P. 617-34 en *Historia de la Enseñanza Media en Aragón*, editat per G. Vicente. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Albareda, José María. 1948. «Carta a Crusafont. AMC 065c/Cacad/9232». novembre 17.
- Albareda, José María. 1966. «Consideraciones sobre la investigación científica». *Arbor* 63(244):397-419.
- Alberigo, Giuseppe. 2005. *Breve historia del Concilio Vaticano II (1959-1965)*. Salamanca: Ediciones Sígueme.
- Alberola, Ana, Ma.Teresa Fernández, Manuela Vázquez, i Rosa de la Viesca. 1985. «Estudio Bibliométrico de Arbor». *Arbor* 122(479):125.
- Alcázar, Luis. 1962. «Segunda reunión de los amigos de “La Ciudad Católica” en España». *Vebro* (8):65-67.
- Alcobé Noguera, Santiago. 1952. «Die Biodynamik des afrikanischen Kontinents». P. 175-88 en *Historia Mundi*, vol. 1. Bern/München: Francke/Lehnen.
- Aldea, Quintín. 1974. «Una Asociación ejemplar de intelectuales: La Sociedad Görres». *Arbor* 87(338):97-107.
- Aldea, Quintín i Eduardo Cárdenas, ed. 1987. *Manual de historia de la Iglesia. Vol*

- 10: *La Iglesia del siglo XX en España, Portugal y América Latina*. Barcelona: Editorial Herder.
- Alexandrov. 1941. «Sobre la órbita de los movimientos culturales de los bolcheviques». *Nuestra Bandera*, gener 1, 32-35.
- Almagro Basch, Martín. 1953. «Das Alte Nordafrika». P. 101-27 en *Historia Mundi*, vol. 2. Bern: Francke Verlag.
- Almagro Basch, Martín. 1956. «Nuevas investigaciones sobre el *Sinanthropus Pekinensis*». *Nuestro Tiempo* 4(29):44-46.
- Alonso Plaza, José Manuel. 1985. «“Arbor” de 1950 a 1956: Las bases ideológicas de un proyecto político tradicional-integrista». *Arbor* 122(479):39-58.
- Alted Vigil, Alicia. 1984. *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la Guerra Civil española*. Madrid: Ministerio de Cultura.
- Alted Vigil, Alicia. 1990. «La política cultural del franquismo. Líneas generales de análisis y estado de la cuestión». *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne* (11-12):16-26.
- Alvarado, Rafael. 1954. «Sobre el origen y evolución de los metazoos celomados». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural. Biología* (52):147-54.
- Álvarez-Bolado, A. 2001. *España. Historia de la Compañía de Jesús 3. 1936-1989*. editat per C. E. O'Neill i J. M. Domínguez. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- AMC. 1944. «Crusafont Pairó, M. Los Nuevos Caminos de la Paleontología. Enero, 1944, 1-10. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1945. «Crusafont Pairó, M. Una página de la Historia de la Vida. 30 de noviembre de 1945, 1-10. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1946a. «Crusafont Pairó, M. La maravillosa Història de la Vida. 27 de noviembre de 1946, 1-5. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1946b. «Crusafont Pairó, M. Les idees evolucionistes a través de llur coneixement actual en els medis catòlics, 7. Conferència pronunciada al Ple de la “Fundació Bosch i Cardellach” el dia 30 de Març de 1946. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1946c. «Crusafont Pairó, Miquel. La Maravillosa Historia de la Vida: Academia Pública en la Congregación Mariana. 27 noviembre de 1946. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1947a. «Crusafont Pairó, M. L'edat de la terra. Centre Excursionista Sabadell,

- 5 de desembre de 1947, 1-12. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1947b. «Crusafont Pairó, M. L'evolució dels coneixements sobre la paleontologia i paleogeografia comarcals. Fundació Bosch i Cardellach, 29 de març de 1947, 1-4».
- AMC. 1949a. «Crusafont Pairó, M. Ciencia y poesía, Noviembre de 1949, 1-2; 1-3. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1949b. «Crusafont Pairó, M. Posició del científic davant la natura: un món desconegut i meravellós de la milions d'anys, 8 de maig de 1949, 1-4. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1949c. «Crusafont Pairó, M. Un món desconegut i meravellós, de fa milions d'anys: Ciclo de conferencias Museo de la ciudad de Sabadell 8 de maig de 1949. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1950a. «Crusafont Pairó, M. Contrapunt filosòfic de la Paleontologia, 7 de maig de 1950, 1-2. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1950b. «Crusafont Pairó, M. Contrapunto filosófico de la Paleontología, 7 de Mayo de 1950. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1950c. «Crusafont Pairó, M. Contrapunto filosófico de la paleontología: II Ciclo de conferencias Museo de la Ciudad de Sabadell, 7 de Mayo de 1950. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1950d. «Crusafont Pairó, M. Fiesta Mayor de la ciudad, verano 1950, 1-3. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1950e. «Fiesta Mayor: Museo de la Ciudad de Sabadell, verano 1950. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1951a. «Crusafont Pairó, M. De l'espècie a l'individu: La personalitat. Diumenge, 22 d'abril de 1951, 1-3. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1951b. «Crusafont Pairó, M. El Evolucionismo, hoy: III Ciclo de Conferencias Museo de la Ciudad de Sabadell (XX aniversario de su inauguración 1931-1951). Domingo, 11 de Noviembre de 1951. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1951c. «Crusafont Pairó, M. Elements de la naturalesa. 25 de novembre de 1951, 1. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1951d. «Crusafont Pairó, M. Espentejada lentament. 1 d'abril de 1951, 1-3. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1951e. «Crusafont Pairó, M. L'Evolucionisme avui. 11 de novembre de 1951,

- 1-4. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1952a. «Crusafont Pairó, M. Anàlisi conceptual del temps. 4 octubre 1952, 1-10. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1952b. «Targeta Invitació al sopar homenatge a Crusafont pel premi extraordinari de doctorat. AMC 006b/CP/449».
- AMC. 1953a. «Crusafont Pairó, M. Transcèndencia moral del progrés científic: V Ciclo de conferencias. 14 de maig de 1953, 1-4. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1953b. «Crusafont Pairó, M. Transcendencia moral del progreso científico: V Ciclo de conferencias, maig de 1953. Full. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1954a. «Crusafont Pairó, M.; Cubells Francisco (Rvdo. P.). Noticias generales. Cursillo sobre Evolucionismo en Sabadell: El evolucionismo y sus bases científicas. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1954b. «Crusafont Pairó, M. Progresiva y armónica dispersión en la Naturaleza: VI Ciclo de Conferencias. 14 de novembre de 1954, 1-4. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1954c. «Crusafont Pairó, M. Progresiva y armónica dispersión en la Naturaleza: VI ciclo de conferencias. 14 de novembre de 1954. Full. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1955a. «Crusafont Pairó, M. La Naturaleza como obra de Arte. 10 de febrer de 1955, 1-2. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1955b. «Crusafont Pairó, M. La Naturaleza como obra de Arte. 10 de febrer de 1955. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1955c. «Crusafont Pairó, M. La Naturaleza como obra de Arte. 10 de febrer de 1955. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1955d. «Crusafont Pairó, M. Visión Cromática a través del Tiempo: VII Ciclo de Conferencias Museo de la Ciudad de Sabadell. 27 de novembre 1955. Full. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1956a. «Bergounioux, F. M. Las bases científicas de la evolución. Ciclo: El problema de la evolución orgánica 9-7-1956. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1956b. «El problema de la evolución orgánica: Ciclo de conferencias. Juliol de 1956. Programa-Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1957. «Crusafont Pairó, M. La primera Reunión del Terciario. Enero de 1957, 1-2. AMC Cursets i Conferències».

- AMC. 1958a. «Crusafont Pairó, M. El origen del hombre segun los nuevos descubrimientos. Centre Excursionista Sabadell. 9 de Noviembre de 1958 Curso XL, 1. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1958b. «Crusafont Pairó, M. La posició de l'home en l'univers. Junta Parroquial d'Acció Catòlica de Castelltersol. 4 de juny 1958. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1958c. «Crusafont Pairó, M. La posición del hombre ante la evolución. Amigos del Arte (Terrassa). 24 de noviembre 1958. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1958d. «Crusafont Pairó, M. Qué es el llamado hombre de Grossetto [sic]? 24 septiembre 1958. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959a. «Crusafont Pairó, M. Análisis de la significación de la naturaleza. 13 de Marzo de 1959. Invitació-Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959b. «Crusafont Pairó, M. Biometria aplicada a la paleontologia, Madrid, Abril 1959, 1-3. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959c. «Crusafont Pairó, M. Biometría aplicada a la paleontología. El decano de la Facultad de Madrid. 2 de abril 1959. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959d. «Crusafont Pairó, M. Discurso de clausura del cursillo sobre evolución de la Junta de Cultura de Vizcaya. 16 Noviembre de 1959, 1-2. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959e. «Crusafont Pairó, M. I Cursillo de iniciación a los estudios locales: Paleontología 1: Los fósiles, la profunditat temporal de la vida, etc... Paleontología 2: Evolución y dogma, Ortogenesis y finalismo, Teorías evolucionistas, etc... Enero-Marzo».
- AMC. 1959f. «Crusafont Pairó, M. L'origen de l'home d'acord amb els últims descobriiments. 15 de febrer de 1959. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959g. «Crusafont Pairó, M. Los números descubren la evolución. 27 de Noviembre de 1959. Invitació-Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959h. «Crusafont Pairó, M. Paper de la paleontologia, 6-11-1959, 1-4. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1959i. «Crusafont Pairó, M. Relación de profesores a quienes se ha solicitado colaboración para un número monográfico de la revista de la universidad de Madrid, dedicado al tema de la evolución. AMC Cursets i Conferències».

- AMC. 1959j. «Crusafont Pairó, M. Síntesis del Hombre. 23 de Enero de 1959. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1960. «Crusafont Pairó, M. Las remotas raíces de nuestro pasado. 24 de abril de 1960. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1961. «Crusafont Pairó, M. Origen y evolución del hombre: Aparición y evolución de la vida (programa curso 1961-1962). 15 de Diciembre de 1961. Invitació. Programa. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1963. «Crusafont Pairó, M. Las bases biológicas de la libertad. Ciclo de conferencias “La naturaleza evolutiva del hombre” (Ateneo de Madrid). 29 de Noviembre de 1963. Díptic. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1964a. «Crusafont Pairó, M. Algunas enseñanzas de la paleontología cuantitativa. Facultad de Ciencias de Madrid. 6 de Febero de 1964. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1964b. «Crusafont Pairó, M. Grandes trazos de la evolución general de los vertebrados. El decano de la Facultad de Madrid. 24 de abril de ???. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1964c. «Crusafont Pairó, M. L’evolució segons les últimes dades de la ciència. Universitat de l’evolució (Abadía de Montserrat). 25 de Novembre de 1964, 1-2. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1964d. «Crusafont Pairó, M. Ortogénesis. El decano de la Facultad de Ciencias de Madrid y el Catedrático de Paleontología. 23 de marzo de ??? Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1965a. «Crusafont Pairó, M. Conferencias en Santander del 9 al 12 de Noviembre de 1965. 9-12 Noviembre de 1965, 1-12. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. 1965b. «Crusafont Pairó, M. Singularidad bio-espiritual del hombre. El decano de la Facultad de Ciencias de Madrid y el Catedrático de Paleontología. 22 de marzo de ???. Invitació. AMC Cursets i Conferències».
- AMC. s.d. «Targeta de visita del Prof. Dr. J. Kälín und Frau. AMC 008b/CP/1648».
- Amurrio. 1945. «El hombre de ciencia». *Religión y Patria*, gener 15, 1-2.
- Andérez, Valeriano. 1946. «Importancia antropogenésica de los últimos descubrimientos paleantropológicos». *Miscelanea Comillas* 5:195-230.
- Andérez, Valeriano. 1947. «Etapas de la demostración del transformismo». *Miscelanea Comillas* 8:367-415.

- Andréz, Valeriano. 1956. *Hacia el origen del Hombre*. Santander: Universidad Pontificia de Comillas.
- Andrés-Gallego, José i Antón M. Pazos. 1999. *La Iglesia en la España contemporánea II. 1936-1998*. Madrid: Encuentro Ediciones.
- Arbor. 1947a. «Leonardi, Piero: “L’evoluzione biologica e l’origine dell’uomo. Problemi e ipotesi alla luce più recenti scoperte”». *Arbor* 8(22):126-27.
- Arbor. 1947b. «Lubac, Henri (SJ): “Le drame de l’humanisme athée”». *Arbor* 8(22):127-28.
- Arbor. 1958. «Del mundo intelectual». *Arbor* 39(145):76-78.
- Ariño Alafont, A. 1954. «Programa de la Semana Internacional de Estudios Superiores Eclesiásticos, con ocasión del VII centenario de la Universidad Pontificia de Salamanca, organizada por la Universidad Pontificia de dicha ciudad (29 abril - 7 mayo, 1954)». *Salmanticensis* 1(1):255-58.
- Arnaldich, Luis. 1955a. «Los estudios bíblicos de España desde 1900 hasta 1955». *Salmanticensis* 2:426-71.
- Arnaldich, Luis. 1955b. «Los estudios bíblicos en España desde 1900 hasta 1955». *Salmanticensis* 2:707-62.
- Arnould, Jacques. 2009. *Kosmologie, Evolution und evolutionäre Anthropologie*. editat per S. Borrmann i G. Rager. Freiburg/München: Karl Alber.
- Artigas, Isidro. 1959. «¿La iglesia evolucionista?» *España Libre*, abril 19, 1-2.
- Artigas, Mariano, Thomas F. Glick, i Rafael A. Martinez. 2006. *Negotiating Darwin. The Vatican confronts Evolution, 1877-1902*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Asociación Menéndez Pelayo. 1957a. «Circular 01. AGUN 003/104/018».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1957b. «Circular 02. AGUN 003/104/019».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1958a. «Circular 03. AGUN 003/104/020».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1958b. «Circular 04. BUM F-281. 6593».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1958c. «Circular 05. BNE VC/8060/16/A».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1959. «Circular 06. BNE VC/8746/27».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1960a. «Circular 09. BPC 5/12233».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1960b. «Circular 10. AHSJC Fons de l’Institut Biológico de Sarriá».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1960c. «Circular 11. AMC sense catalogar».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1960d. «Circular 12. AMC sense catalogar».

- Asociación Menéndez Pelayo. 1960e. «II Conversaciones de Intelectuales de Poblet patronizadas y organizadas por la Sección de Cataluña y Baleares de la Asociación Menéndez Pelayo: 9, 10 y 11 de septiembre de 1960. Transcripciones. AAP 570G9».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1960f. «II Conversaciones de Intelectuales de Poblet patronizadas y organizadas por la Sección de Cataluña y Baleares de la Asociación Menéndez Pelayo: 9, 10 y 11 de septiembre de 1960. Tríptic. AAP 570G8».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1961a. «Asociación Menéndez y Pelayo. Reglamento. AMC 015a/CP/4169».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1961b. «Circular 13. AMC sense catalogar».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1961c. «III Conversaciones de Intelectuales de Poblet patronizadas y organizadas por la Sección de Cataluña y Baleares de la “Asociación Menéndez Pelayo”: 15, 16 y 17 de septiembre de 1961. Transcripciones. AAP 570G9».
- Asociación Menéndez Pelayo. 1961d. «III Conversaciones de Intelectuales de Poblet patronizadas y organizadas por la Sección de Cataluña y Baleares de la “Asociación Menéndez Pelayo”: 15, 16 y 17 de septiembre de 1961. Tríptic. AAP 570G9».
- Assia, Augusto. 1949. «Un nuevo Rasputin». *La Vanguardia Española*, diciembre 4, 10.
- Ateneo de Madrid. 1950. «El Ateneo de Madrid organiza dos cursos de lecciones sobre “Balance de la cultura moderna” y “Actualización de la tradición española”. Madrid 1950-51. AAM Biblioteca digital Ateneo de Madrid. Folletos-0185».
- Ateneo de Madrid. 1968. *Memoria 1962-1967*. editat per A. Iglesias Laguna. Madrid: Ministerio de Información y Turismo.
- Ateneu Barcelonès. 1942a. «Junta Directiva. Acta de la sesión del día 14 de diciembre de 1942. AB/SA18-a-AB/SA22».
- Ateneu Barcelonès. 1942b. «Renato Llanas de Niubó, “El enigma del hombre primitivo”, 27 novembre 1942, 19:30h. Invitació. AB/A.P.7».
- Ateneu Barcelonès. 1955a. «El coloquio de hoy, “LVE”, 25/02/1955. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1955b. «Vázquez Doderó, “La polémica de la cultura y la ciencia española”, 30 abril 1955, 19:30h. Invitació. AB/A.P.7».

- Ateneu Barcelonès. 1956a. «Almuerzo íntimo al Director General de Información. “El correo catalán”. 23/06/1956. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1956b. «Conmemoración del centenario del nacimiento de Menéndez y Pelayo. El director general de Información disertó en la clausura del ciclo del Ateneo. LVE. 22/06/1956. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1956c. «El centenario de Menéndez y Pelayo, en el Ateneo Barcelonés. “Correo catalán”, 23/05/1956. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1956d. «Pérez Embid, “El lugar de Menéndez Pelayo en la cultura Española Contemporánea”, 21 Juny 1956, 19:30h. Invitació. AB/A.P.7».
- Ateneu Barcelonès. 1956e. «Programa actes Centenari Menéndez Pelayo: conferències de Calvo, de la Mora, Pemán i Pérez Embid. Maig-Juny de 1956. Programa del curs 1960-1961. AB/A.P.9».
- Ateneu Barcelonès. 1958. «Alejandro Sanvicens, “El retorno a los hechos en el positivismo y el cientificismo”, 17 enero 1958. Memòria del curs 1960-1961. AB/A.P.3».
- Ateneu Barcelonès. 1960a. «Actos culturales. Curso del Centenario. Marzo 1961. Programa. AB/A.P.3».
- Ateneu Barcelonès. 1960b. «Alejandro Díez Macho, Ciclo de Conferencias: “Biblia y ciencia”, enero 1960. Invitació. AB/A.P.7».
- Ateneu Barcelonès. 1960c. «Alejandro Díez Macho, Ciclo de Conferencias: “Biblia y ciencia”, enero 1960. Programa. AB/A.P.3».
- Ateneu Barcelonès. 1960d. «El P. A. Díez-Macho, en el Ateneo Barcelonés. Diario de Barcelona. 12 gener 1960. AB/C.F.6».
- Ateneu Barcelonès. 1960e. «Programa Actividades Ateneo Barcelonés Curso 1960-1961. Centenario Marcelino Menéndez Pelayo. AB/A.P.9».
- Ateneu Barcelonès. 1961a. «Ciclo “Cuestiones de Actualidad”, marzo 1961. Invitació i programa. AB/A.P.9».
- Ateneu Barcelonès. 1961b. «Don Vicente Marrero en el Ateneo Barcelonés. “La Vanguardia Española”. 17 març 1961. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1961c. «El profesor Dr. Bermudo Meléndez, en el Ateneo Barcelonés. “La Vanguardia Española”. 19 març 1961. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 1961d. «Junta Directiva. Acta de la sesión del día 20 de febrero de 1961. AB/SA18-a-AB/SA22».
- Ateneu Barcelonès. 1961e. «La Biblia ante el progreso de la ciencia. “La Vanguardia

- Española”. 9 març 1961. AB/C.F.7».
- Ateneu Barcelonès. 2014. «Ateneu Barcelonès/Juntes directives». *Viquiprojecte*. Recuperat 7 setembre 2014 (https://ca.wikipedia.org/wiki/Viquiprojecte:Ateneu_Barcelonès/Juntes_Directives).
- El avisador numantino. 1940. «Todavía quedan defensores del hombre-mono». *El avisador numantino*, maig 15, 2.
- Ayuso, Miguel. 2011. «Breve historia de Verbo y Speiro». *Fundación Speiro* 1-3. Recuperat 6 setembre 2015 (<http://www.fundacionspeiro.org/historia.html>).
- Ayuso Marazuela, Teófilo. 1951. «Poligenismo y evolucionismo a la luz de la biblia y de la teología». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):347-72.
- Azpeitia, Pedro Juan. 1960. «Carta a Crusafont. AMC 047a/Cprof/5755».
- Bacardí, Montserrat i Pilar Godayol, ed. 2011. «Camps i Reverter, Guiu». en *Diccionari de la traducció catalana*. Vic: Eumo Editorial - Universitat Autònoma de Barcelona - Universitat de les Illes Balears - Universitat Jaume I - Universitat de Vic.
- Bachs, J. 1968. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 14, 22.
- Badía, Javier. 1992. «La revista “Acción Española”, aproximación histórica y sistematización de contenidos». Tesis doctoral. Universidad de Navarra.
- Balcells, Enrique. 1979. «Labor directiva e investigación geológica durante los cinco primeros lustros del Instituto de Estudios Pirenaicos». *Acta Geológica Hispánica. Homenaje a Lluís Solé i Sabarís* 14:32-38.
- Balcells, Enrique. 1981. «Fundación y desarrollo del Instituto de Estudios Pirenaicos». *Llull* 4:5-19.
- Barahona, Ana, Susana Pinar, i Francisco José Ayala. 2003. *La genética en México: institucionalización de una disciplina*. Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México.
- Barrera Bergé, Manuel. 1946. «El pequeño error de Darwin». *Símbolo*, juliol 1, 6-7.
- Barros, Donoso. 1953. «Hombres y hechos. Benjamin Franklin». *Solidaridad Obrera*, juliol 11, 2.
- Bartina, Sebastián. 1955a. «El poligenismo: dispersión poligenética o monogenismo estricto». *Espíritu* 4:159-87.

- Bartina, Sebastián. 1955b. «El transformismo hoy». *Espíritu* 4:100-125.
- Bartina, Sebastián. 1955c. *Hacia los orígenes del hombre. El transformismo, hoy. ¿Dispersión poligenética o monogenismo estricto?* Barcelona: Instituto Filosófico de Balmesiana.
- Bartina, Sebastián. 1956. «La antigüedad del hombre». *Ibérica* 23(329):386-88.
- Bartina, Sebastián. 1960a. «El problema de la síntesis de la vida. Conversaciones de Poblet, 1959». *Espíritu* 9:135-38.
- Bartina, Sebastián. 1960b. «La síntesis de la vida y sus problemas. Primeras Conversaciones de Intelectuales. Poblet, septiembre de 1959». *Estudios Eclesiásticos* 34(132):89-96.
- Bartina, Sebastián. 1960c. «La síntesis de la Vida y sus problemas. Primeras conversaciones de intelectuales. Poblet, septiembre de 1959.» *Hechos y Dichos* 26(293):251-56.
- Bartina, Sebastián. 1963. *Hacia los orígenes del hombre*. Barcelona: Garriga.
- Bartina, Sebastián. 1970. «In memoriam. José María Millás Vallicrosa (1789-1970)». *Repositori Digital de la UdG* 393-402. Recuperat 14 setembre 2015 (<http://dugidoc.udg.edu/bitstream/handle/10256/6287/53794.pdf?sequence=1>).
- Bartol, Ángel. 2010. «Homenaje a Fernando Guerrero». *Ciudad Nueva (junio)*. Recuperat 7 juliol 2016 (<http://www.ciudadnueva.com/articulo.php?articulo=670>).
- Bawden, Frederick, Andrew van Melsen, Gottfried Lang, i Cyril Vollert, ed. 1959. *Symposium on Evolution held at Duquesne University, April 4, 1959, in commemoration of the centenary of Charles Darwin's «The Origin of Species»*. Pittsburgh/Louvain: Duquesne University/Editions E. Nauwelaerts.
- Bellver, Vicent, Francesco D'Amato, Isabel Molina, i Jorge Ramos, ed. 2015. *Otras voces, otros ámbitos: los sujetos y su entorno. Nuevas perspectivas de la historia sociocultural*. València: Universitat de València.
- Benzo Mestre, Miguel. 1959. «Evolución y dogma». *Revista de la Universidad de Madrid. Monográfico: La teoría de la evolución a los cien años de la obra de Darwin* (29-31):533-59.
- Benzo Mestre, Miguel. 1960. *Evolución y dogma*. Madrid: Propaganda Popular Católica.
- Beramendi, Justo i María Xesús Baz, ed. 2004. «Memoria e identidades». en *VII Congreso da Asociación de Historia Contemporánea, Santiago de Compostela-*

- Ourense, 21-24 de setembro de 2004. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- Bermejo Sánchez, Benito. 1991. «La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un “ministerio” de la propaganda en manos de Falange». *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Hª Contemporánea. UNED* 4:73-96.
- Biblioteca Vila-Seca. s.d. «Torroja Miret, Antoni». www.bibliotecavila-seca.cat. Recuperat 12 setembre 2016 (http://www.bibliotecavila-seca.cat/historialocal/index.php?option=com_content&task=view&id=282&Itemid=192&Itemid=486).
- Biland, Susanna. 2004. *Der Hochschulrat der Universität Freiburg/Fribourg (1949-1967)*. Fribourg: Academic Press Fribourg.
- Blade Desumvila, A. 1951. «Problemas de todos los tiempos. El hombre y la ciencia». *Solidaridad Obrera*, diciembre 22, 3.
- Blajot, I. 1968a. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 21, 21.
- Blajot, I. 1968b. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, gener 27, 24.
- Blajot, Jorge. 1962. «Crónica conciliar. Origen, preparación y apertura». *Razón y Fe* 166:349-60.
- Blanc, Alberto Carlo. 1943. «Cosmolisi. Interpretazione genetico-storica delle entità e degli aggruppamenti biologici ed etnologici». *Rivista di Antropologia* (34):179-290.
- Blanc, Alberto Carlo. 1957. «Una conferma quantitativa della cosmolisi (A proposito di uno studio biometrico sui carnivori fossili e viventi)». *Bollettino delle Società Geografica Italiana* (1-3):11.
- de Blas, Jose Andrés. 2009. «Algunos listados de libros depurados durante la guerra civil española en las bibliotecas escolares de Palencia (y Valladolid)». *Represura* (6):1-24.
- Blasco Gil, Yolanda i María Fernanda Mancebo. 2010. *Oposiciones y concursos a cátedra de historia en la universidad de Franco (1939-1950)*. València: Universitat de València.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2001. «La Teoría Sintética de la Evolución en España. Primeros encuentros y desencuentros». *Llull* 24:289-313.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2004a. «El Evolucionismo en España y la Síntesis

- Neodarwinista (1939-1970)». Tesis doctoral. Universidad Autónoma de Madrid.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2004b. «Entre Darwin y Teilhard. Notas sobre Paleontología y Evolucionismo en España (1939-1966)». *Zona arqueológica* 4(2):96-107.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2007a. «El centenario del origen de las especies en España (1959)». *Evolución. Revista de la Sociedad española de Biología evolutiva* 2(2):33-41.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2007b. «Notas sobre el debate evolucionista en España (1900-1936)». *Revista de Hispanismo Filosófico* 12:1-19.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2009. «La recepción del darwinismo en la universidad española (1939-1999)». *Anuario de Historia de la Iglesia* 18:55-68.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2011a. «A Dios por la ciencia. Teología natural en el franquismo». *Asclepio* 63:453-76.
- Blázquez Paniagua, Francisco. 2011b. «Darwin y el darwinismo en España a través de sus centenarios (1909, 1959, 1982)». P. 133-40 en *Actas del X Congreso de la Sociedad Española de Historia de la Ciencia y de las Técnicas (10-13 de setiembre de 2008)*, editat per E. Ausejo, J. M. Cobos, i A. Pulgarin. Badajoz: SEHCYT.
- BNE. s.d. «“Acción Española”». *Hemeroteca Digital. BNE*. Recuperat 15 novembre 2014 (<http://hemerotecadigital.bne.es/details.vm?q=id:0003635922>).
- BOE. 1938. «Gobierno de la Nación. Ministerio del Interior. Ley». *BOE*, abril 24, 6938-40.
- BOE. 1956. «Orden del 13 de febrero de 1956». *BOE* (53):1240.
- BOE. 1968. «Ministerio de Educación y Ciencia. Orden de 21 de septiembre de 1968». *BOE*, octubre 2, 14030-1431.
- BOE. 1975. «Resolución de la Dirección General de Ordenación». *BOE*, juliol 28, 16036-38.
- de Bont, Raf. 2008. «Foggy and contradictory: evolution theory in Belgium, 1859-1945». P. 188-98 en *The reception of Charles Darwin in Europe*, editat per E.-M. Engels i T. Glick. Continuum.
- BOOO. 1945. «Causas, causantes y remedios del moderno caos social, por el P. Teodoro Rodríguez, Agustino». *Boletín Oficial del Obispado de Orihuela*, setembre 20, 239.
- BOOS. 1945. «Causas, causantes y remedios del moderno caos social, por el P.

- Teodoro Rodríguez, Agustino». *Boletín Oficial del Obispado de Salamanca*, febrer 28, 55-58.
- BOOS. 1949a. «10.^a Semana Bíblica Española». *Boletín Oficial del Obispado de Salamanca*, agost 31, 184.
- BOOS. 1949b. «9a. Semana Española de Teología». *Boletín Oficial del Obispado de Salamanca*, agost 31, 183.
- Borrello, Mark E. 2008. «Dogma, Heresy, and Conversion: vero Copner Wynne-Edwards's Crusade and the Levels-of-Selection Debate». P. 213-30 en *Rebels, Mavericks, and Heretics In Biology*. Michigan: Yale University Press.
- Bover, José maría. 1952. «El irenismo nocivo en los estudios bíblicos». P. 185-220 en *XII Semana Bíblica Española (24-26 Septiembre 1951). La Encíclica «Humani generis» y otros estudios*. Madrid: CSIC.
- Bowler, Peter J. 1986. *Theories of Human Evolution: A Century of Debate, 1844-1944: Professor Peter J. Bowler*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Bowler, Peter J. 1989. *Evolution: the history of an idea*. Revised ed. London: University of California Press.
- Bowler, Peter J. 1992. *The Eclipse of Darwinism: Anti-Darwinian Evolution Theories in the Decades Around 1900*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Bowler, Peter J. 1996. *Life's Splendid Drama: Evolutionary Biology and the Reconstruction of Life's Ancestry, 1860-1940*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowler, Peter J. 2009. *Science for all. The popularization of science in Early Twentieth century Britain*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bowler, Peter J. i Iwan Rhys Morus. 2005. *Making Modern Science: A Historical Survey*. Chicago: University of Chicago Press.
- Box Varela, Zira. 2008. «La fundación de un régimen. La construcción simbólica del franquismo». Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.
- Brasó, Gabriel. 1958. «Carta a Crusafont. AMC 046a/Cprof/5498». novembre 15.
- Brasó, Gabriel. 1961. «Carta a Crusafont sobre Teilhard de Chardin. AMC 047b/Cprof/6037». novembre 22.
- Brasó, Gabriel. 1965. «Nota de l'Abat coadjutor de Montserrat a Crusafont sobre carta a Hürzeler. AMC 009a/CP/1688». febrer 15.
- Brocos Fernández, José Martín. 2008. «Una pequeña historia del Carlismo del siglo

- XX a través de tres semblanzas: Tomás Domínguez Arévalo, José María Arauz de Robles y Francisco Elías de Tejada». *Arbil* (120):1-21.
- Bromer, R. 2008. «Many Darwinisms by many names: Darwinism and Nature in the kingdoms of Italy». P. 375-85 en *The reception of Charles Darwin in Europe*, editat per E.-M. Engels i T. F. Glick. Norfolk: Continuum.
- Brooke, John Hedley. 1991. *Science and Religion: Some Historical Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRSEHN. 1962. «Coloquio sobre evolución biológica (diciembre de 1959)». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* 60:150-266.
- Brush, Stephen G. 2009. *Choosing Selection: The Revival of Natural Selection in Anglo-American Evolutionary Biology, 1930–1970*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Brush, Stephen G. 2015. *Making 20th Century Science: How Theories Became Knowledge*. New York: Oxford University Press.
- Bueno Sánchez, Gustavo. 2004. «Biblioteca Las Sectas 1932-1936». *Proyecto Filosofía en español*. Recuperat 27 febrer 2015 (<http://filosofia.org/ave/001/a440.htm>).
- Bueno Sánchez, Gustavo. 2005. «Jaime Bofill Bofill (1910-1965)». *Proyecto Filosofía en español* 1-6. Recuperat 14 maig 2014 (<http://www.filosofia.org/ave/001/a236.htm>).
- Buetas Fernandez, Emilio. 1966. «Cartas a “La Vanguardia”. El evolucionismo biológico». *La Vanguardia Española*, octubre 22, 30.
- BUGTEE. 1952. «El viaje de Darwin en el Beagle». *Boletín de la Unión General de Trabajadores de España en el exilio*, abril, 3.
- Burrollet, Pierre i Fernand Crouzel. 1996. «Fréric-Marie Bergounioux (1900-1983), paléontologiste, géologue et théologien: un précurseur d'une synthèse entre la science et la foi chrétienne». *Travaux du Comité français d'Histoire de la Géologie, Comité français d'Histoire de la Géologie* 10(3):149-53.
- C. 1954. «Cursillo científico en el Museo de Sabadell». *La Vanguardia Española*, març 24, 24.
- C. 1959. «Los cardenales Arriba y Cerejeira presidieron las Conversaciones Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 12, 16.
- Caballero, Francisco A. 1949. «Ciencia y materialismo dialéctico». *Arbor* 12(37):125-30.

- Cain, Joe. 2000. «Woodger, Positivism, and the Evolutionary Synthesis». *Biology & Philosophy* 15(4):535–551.
- Cain, Joe. 2009. «Rethinking the Synthesis Period in Evolutionary Studies». *Journal of the History of Biology* 42(4):621-48.
- Cain, Joe i Michael Ruse, ed. 2009. *Descended from Darwin: insights into the history of evolutionary studies, 1900-1970*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Calderón Quijano, José Antonio. 1983. «Fray Serafin de Ausejo: su vida y su obra». *Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras* (11):181-205.
- Callon, Michel. 1986. «Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Briec Bay». *Power, action and belief: a new sociology of knowledge?* 196-223.
- Callon, Michel. 1990. «Techno-economic networks and irreversibility». *The Sociological Review* 38(S1):132-61.
- Calvo Calvo, Luis. 1990. «La antropología biológica en Cataluña». *Llull* 13:321-48.
- Calvo Calvo, Luis. 1997. *Historia de la antropología en Cataluña*. Madrid: CSIC.
- Calvo Monreal, Francisco Javier. 2009. «Els primers anys de la biologia molecular a Catalunya, sabers i tècniques: l'Escola Estructuralista de Joan Antoni Subirana i Jaume Palau». Universitat Autònoma de Barcelona.
- Calvo Serer, Rafael. 1950. «¿A dónde nos conduce la ciencia?» *ABC*, diciembre 5, 9.
- Calvo Serer, Rafael. 1951. «De Berlín oriental a Lisboa. A fines de 1950». *ABC*, gener 3, 3.
- Calvo Serer, Rafael. 1953. «Los intentos de una estructura nacional». *ABC*, agost 4, 3.
- Camarasa, Josep M. 2000. *Cent anys de passió per la natura. Una història de la Institució Catalana d'Història Natural (1899-1999)*. Barcelona: Institució Catalana d'Història Natural.
- Camós, Agustí. 2008. «Darwin in Catalunya: from Catholic Intransigence to the Marketing of Darwin's Image». P. 400-412 en *The Reception of Charles Darwin in Europe*, editat per E.-M. Engels i T. F. Glick. Norfolk: Continuum.
- Camprubí, Lino. 2010. «One grain, one nation: rice genetics and the corporate state in early Francoist Spain (1939–1952)». *Historical studies in the natural sciences* 40(4):499-531.
- Camprubí, Lino. 2014a. «El CSIC y la construcción del Estado en el franquismo». en *75 años del CSIC: Ciencia y poder en la España de Franco: Continuidades,*

- Rupturas, Actores y Discursos. 27-28 Noviembre 2014. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.*
- Camprubí, Lino. 2014b. *Engineers and the making of the Francoist regime*. Cambridge (Mass.): The MIT Press.
- Camprubí, Lino. 2017. «Engineering as cultural hegemony: What a Gramscian interpretation of Francoism teaches about Gramsci». en *Cultural Hegemony in a Scientific World. Vol. 2. Civil Society and Scientific Culture (in press)*. Leiden: Koninklijke Brill.
- Camps, Guiu. 1967. «Carta a Crusafont sobre la descendència d'Adam i Eva segons el Gènesi. AMC 011a/CP/2275». febrer 6.
- Cañigueral Cid, Juan. 1955. «Carta de la revista "Ibérica" a Crusafont. AMC 046a/CProf/5132».
- Cano, Víctor. 2007. «Los primeros pasos del Opus Dei en México (1948-1949)». *Studia et Documenta* 1:1-9.
- Capmany, José. 1960. «¿Producción de vida en el laboratorio? Problemas teológicos sobre el origen de la vida.» *Apostolado sacerdotal* 17(194):6-11.
- Capmany, José. 1961a. «El hombre primitivo como ser religioso: Adán». *Orbis Catholicus* (4):463-84.
- Capmany, José. 1961b. «Las segundas conversaciones de intelectuales de Poblet». *Revista Española de Teología* 21:73-82.
- Carandell, Miquel. 2015. «Orce Man. A Public Controversy in Spanish Human Origins Research 1982-2007». PhD Thesis. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Carlé, María del Carmen. 1989. «Emilio Sáez Sánchez (1917-1988)». *Estudios de historia de España* 180(2):5-6.
- Carrere, Emilio. 1943. «La selva contra la ciudad». *Hoja Oficial del Lunes*, juliol 26, 1.
- Casali, Luciano. 2005. ««¡Arriba España!» Ramiro Ledesma Ramos, o la política com a propaganda». *Recerques* 50:13-34.
- Casals Stocker, Juan. 1955. «"El positivismo lógico del Círculo de Viena", 1955. AJCA D254».
- Casanovas Cladellas, María Lourdes, Miquel Crusafont, Josep Gibert Clols, i José Vicente Santafé. «Cursillo sobre paleontología y evolución humana. Ciclostil [sd]. BM F*160*4*23».
- Casas Rabasa, Santiago Casas i Yago Martínez Martínez Bermejo. 2006. «La

- preparación del Concilio Vaticano II en la revista “Ecclesia”». *Anuario de Historia de la Iglesia* 14(2003):51-68.
- Casassas i Ymbert, Jordi. 1986. «Unes notes breus sobre l’Ateneu durant el període franquista». P. 141-51 en *L’Ateneu Barcelonès: dels seus orígens als nostres dies*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Casciaro, JM. 1998. *Vale la Pena. Tres Años Cerca Del Fundador Del Opus Dei: 1939-1942*. Madrid: Rialp.
- Casellas Domènech, Oriol. 2011. «El centenari de la mort de Jaume Balmes, 1947-1949». *Cròniques vigatanes. Retalls històrics de Vic* 1-7. Recuperat 18 juny 2015 (<http://croniquesvigatanes.blogspot.com.es/2011/01/el-centenari-de-la-mort-de-jaume-balmes.html>).
- Casinos, Adrià. 2016. «Lucien Cuénot, Richard Goldschmidt y Miquel Crusafont Pairó». *Asclepio* 68(1):126-32.
- Castelli, Enrico, ed. 1948. «Atti del Congresso Internazionale di Filosofia promosso dall’Istituto di Studi Filosofici, Roma 15-20 Novembre 1946. II L’esistenzialismo». Roma: Istituto di Studi Filosofice.
- Castro, Carmen. 1963. «Logro sensacional e imperecedero. La base química de la herencia: la clave genética». *La Vanguardia Española*, gener 3, 13.
- Catalá Gorgues, Jesús Ignasi. 2009. «Cuatro décadas de historiografía del evolucionismo en España». *Asclepio* 61(2):9-66.
- Catalá Gorgues, Jesús Ignasi. 2010. «Notícies i idees sobre l’origen, antiguitat i evolució de l’home a la revista “Ibérica”». *Actes d’Història de la Ciència i de la Tècnica* 3(1):49-61.
- Catalá Gorgues, Jesús Ignasi. 2013a. «Miquel Crusafont, George Simpson y la internacionalización de los estudios de paleontología evolutiva en España». *Dynamis* 33(2):343-64.
- Catalá Gorgues, Jesús Ignasi. 2013b. «Spain and Portugal». P. 31-49 en *The History of Creationism in Europe, Medicine, Science, and Religion in Historical Context*, editat per S. Blancke, H. H. Hjerimitslev, i P. C. Kjærgaard. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Cazorla, Antonio. 2002. «Sobre el primer Franquismo y la extensión de su apoyo popular». *Historia y política. Ideas, procesos y movimientos sociales* 8:303-19.
- Centre Excursionista de Banyoles. 1959. «Invitació a conferència de Crusafont a Banyoles: “L’origen de l’home d’acord amb els últims descobriments”». AMC

- MV 149».
- Checa Artasu, Martín. 2006. «La Asociación Católica de Dirigentes: Empresariado católico en la Bacelona del franquismo». P. 534-48 en *VI Encuentro de Investigadores sobre el Franquismo. Zaragoza, 15, 16, 17 de noviembre de 2006*. Zaragoza: Fundación Sindicalismo y Cultura.
- Chiquito. 1946a. «Darwin». *Solidaridad Obrera*, octubre 5, 2.
- Chiquito. 1946b. «Haeckel». *Solidaridad Obrera*, octubre 26, 2.
- Cifra. 1941. «Diez y siete alumnos de la Escuela de Periodistas reciben su carnet profesional». *La Vanguardia Española*, noviembre 1, 5.
- Cifra. 1956a. «El cursillo de Paleontología en Sabadell». *La Vanguardia Española*, juliol 14, 30.
- Cifra. 1956b. «La misión de los intelectuales católicos en el momento presente». *La Vanguardia Española*, abril 20, 1.
- Cifra. 1957. «III Asamblea Nacional de Acción Social Patronal». *ABC (Sevilla)*, març 16, 20.
- Cifra. 1958. «Las X Jornadas nacionales del Apostolado Castrense». *ABC (Sevilla)*, noviembre 14, 25.
- Cifra. 1959a. «Clausura de las Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 13, 11.
- Cifra. 1959b. «Conversaciones acerca de “La síntesis biológica”». *ABC*, setembre 23, 48.
- Cifra. 1959c. «Conversaciones acerca de “La Síntesis Biológica”». *ABC*, setembre 23, 48.
- Cifra. 1960a. «II Conversaciones de intelectuale en Poblet». *ABC*, agost 2, 26.
- Cifra. 1960b. «II Conversaciones de Intelectuales en Poblet». *ABC*, agost 2, 26.
- Cifra. 1960c. «Próximas Conversaciones de Intelectuales en Poblet». *ABC (Sevilla)*, agost 2, 16.
- Cifra. 1961. «Las III Conversaciones de Poblet». *ABC*, agost 4, 36.
- Cirarda, José María. 1952. «Función de la Teología Positiva a la luz de la “*Humani generis*”». P. 295-320 en *XI Semana Española de Teología (17-22 sept. 1951): La encíclica Humani generis*. Madrid: CSIC.
- Claret Miranda, Jaume. 2006. *El atroz desmoche: la destrucción de la universidad española por el franquismo, 1936-1945*. Barcelona: Crítica.
- Claros, Gonzalo. 2003. «Aproximación histórica a la biología molecular a través de

- sus protagonistas, los conceptos y la terminología fundamental». *Panace* 4(12):168-79.
- Codina, Josep Maria. 2003. «Semblança biogràfica d'en Joaquim Febrer i Carbó». P. 183 en *IX Jornades de Meteorologia Eduard Fontserè*. Barcelona: Associació Catalana de Meteorologia.
- Colectivo 36. 1974. «Introducción a la ACNP». P. 113 en *La Asociación Católica Nacional de Propagandistas y el caso de El Correo de Andalucía*. París: Ruedo Ibérico.
- Collado González, Santiago. 2010. «Breve recorrido histórico sobre la posición del Magisterio de la Iglesia frente al evolucionismo». P. 95-111 en *Temas de Actualidad Familiar*. Toledo: Movimiento Familiar Cristiano.
- Collectanea Mathematica. 1974. «Antonio Torroja Miret 1888-1974». *Collectanea Mathematica* 25(3):1,2.
- Compte, Arturo. 1962. «Marcozzi, S.J., Víctor: El Hombre en el espacio y en el tiempo (Esquemas de antropología)». *Arbor* 52(198):256-58.
- Consejo de Redacción. 2005. «Entrevista a Consuelo Sanz-Pastor Fernández de Piérola». *Museos.es. Revista de la Subdirección General de Museos Estatales* (1):182-93.
- Corbí, Juan Francisco M. 2009. «El franquismo en la arqueología: el pasado prehistórico y antiguo para la España “Una, Grande y Libre”». *Arqueoweb: Revista sobre Arqueología en Internet* 11(1):1-64.
- Cordón, Antonio. 1950. «El terror en las universidades norteamericanas». *Cultura y Democracia*, gener 1, 91-93.
- Coromina, Toni. 2013. «La visita de Franco a “Vich”. Reportatge de Toni Coromina sobre la jornada del dictador a terres osonenques. Inclou vídeo del NO-DO, recuperat recentment per RTVE i Filmoteca Española». *naciodigital*. Recuperat 18 juny 2015 (<http://www.naciodigital.cat/osona/noticia/35013/visita/franco/vich>).
- Corriere della sera. 1959. «L'Oreopiteco di Baccinello risalirebbe a 20 milioni di anni fa». *Corriere della sera*, febrer 27, 5.
- Cortés Cavanillas, Julián. 1949. «El caso del guardia número 556». *ABC (Sevilla)*, setembre 30, 7.
- Crespo y Gil-Delgado, Carlos. 1961. «El último descubrimiento paleoantropológico». *Arbor* 48(181):40.

- Creus Vida, Luis. 1944. «Prehistoria de Cristiandad». *Cristiandad*, juny 1, 99-101.
- Cristiandad. 1943. «El porqué de esta Revista». *Cristiandad* (Número de prueba):8-9.
- Crusafont, Miquel. 1935. «Anàlisi crític de l'Evolucionisme: Conferència a Ràdio Sabadell el dia 12 de maig 1935. AMC s.1412».
- Crusafont, Miquel. 1946. «Les idees evolucionistes a través de llur coneixement actual en els medis catòlics. Conferència pronunciada en el Ple de la "Fundació Bosch i Cardellach" el dia 30 de març de 1946 i apunts. AMC s.1420». març 30.
- Crusafont, Miquel. 1948a. «Concepciones cosmovitalistas del Evolucionismo [AMC c.57]». *Publicaciones del Museo de Sabadell* 4:5-29.
- Crusafont, Miquel. 1948b. «Còpia de carta a Bermudo Meléndez. AMC 045b/CProf/4736». juny 16.
- Crusafont, Miquel. 1950a. «Carta a Bermudo Meléndez. AMC 045c/CProf/4844». desembre 15.
- Crusafont, Miquel. 1950b. «Contra el confucionismo. Comunicación leída en el Pleno de la Fundación Bosch y Cardellach del día 4 de noviembre de 1950. FBC 131/31».
- Crusafont, Miquel. 1951a. «Còpia de carta a Bermudo Meléndez. AMC 065d/Cacad/9481». juliol 7.
- Crusafont, Miquel. 1951b. «Còpia de carta a Bermudo Meléndez. AMC 065d/Cacad/9513». desembre 5.
- Crusafont, Miquel. 1951c. «El tema de la evolución orgánica en España [FBC 1/778]». *Estudios Geológicos* (13):159-75.
- Crusafont, Miquel. 1951d. «La evolución biológica i el problema de los orígenes (3/3/1951). FBC Ponències de la Fundació Bosch i Cardellach».
- Crusafont, Miquel. 1951e. «Una fase estelar en la historia paleobiológica». *Estudios Geológicos* 7(14):235-59.
- Crusafont, Miquel. 1952. «L'evolució, avui. Discurs llegit en la sessió inaugural del curs 1951-1952 [AMC C-102]». P. 5-11 en *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, editat per Institució Catalana d'Història Natural. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Crusafont, Miquel. 1953a. «Còpia de carta a George Gaylord Simpson. AMC 045c/CProf/5009». octubre 14.
- Crusafont, Miquel. 1953b. «Descobriments d'una mistificació al British Museum

- d'història natural. Comunicació llegida en el Ple de la Fundació el dia 5 de desembre de 1953. FBC 153/53».
- Crusafont, Miquel. 1954a. «Apunts: El evolucionismo y sus bases científicas. AMC s.1445b».
- Crusafont, Miquel. 1954b. *Cursillo Internacional en Sabadell [AMC 120]*. Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos.
- Crusafont, Miquel. 1954c. «Sobre els fenòmens dits de la microevolució i de la macroevolució. Comunicació llegida al Ple de la Fundació Bosch i Cardellach, pel Dr. M. Crusafont Pairó, el dia 4 de Desembre de 1954. FBC 164/64».
- Crusafont, Miquel. 1955a. «De un viaje por Europa [AMC s.1513]». *Boletín informativo del Circulo Sabadellés* (16):137-44.
- Crusafont, Miquel. 1955b. «Il·lustre visitant. Comunicació llegida en el Ple de la Fundació Bosch i Cardellach pel Dr. Miquel Crusafont, el dia 29 de gener de 1955. FBC 166/66». *Fundació Bosch i Cardellach*.
- Crusafont, Miquel. 1955c. «Reflexiones sobre la evolución». *Publicaciones de la Sección de Paleontología del Museo de la Ciudad de Sabadell* (5):1-8.
- Crusafont, Miquel. 1956a. «Coloquio Internacional de Paleontología en París (1955) (“Les problèms actuels de la Paléontologie”) [AMC C-124]». *Memorias y comunicaciones del Instituto Geológico Provincial* (14):131-50.
- Crusafont, Miquel. 1956b. «L'Oreopitec i l'origen de l'home. Comunicació llegida pel Membre Dr. M. Crusafont Pairó en el Ple del dia 7 d'abril de 1956. FBC 176/76».
- Crusafont, Miquel. 1957a. «Carta a Simpson. APS Simpson Papers. Crusafont to Simpson. Sabadell, March 18, 1957».
- Crusafont, Miquel. 1957b. «Descender del mono». *Revista de actualidades, artes y letras*, agost 4, 9.
- Crusafont, Miquel. 1958a. «Darwin, Hürzeler y el Oreopiteco [AMC sense catalogar]». *Indice de artes y letras*, octubre, 1-3.
- Crusafont, Miquel. 1958b. «Darwin, Huzeler [sic] y el Oreopiteco [AMC C.178]». *Notas de Actualidad doctrinal*, novembre, 48-58.
- Crusafont, Miquel. 1958c. «Dos nous llibres del P. Teilhard de Chardin i un del P. Marcozzi. FBC 184/84». maig 31.
- Crusafont, Miquel. 1958d. «El mal llamado “hombre de Grossetto [sic]”». *Revista de actualidades, artes y letras*, setembre 27, 7.

- Crusafont, Miquel. 1958e. «El Oreopiteco y el origen del hombre». *Sinergia: revista paramédica de Sociedad General de Farmacia* (10):10-18.
- Crusafont, Miquel. 1959a. «Cartas al director. De nuevo el Oreopiteco». *Revista de actualidades, artes y letras*, març 7, 6.
- Crusafont, Miquel. 1959b. «Darwin, Hürzeler y el Oreopiteco [AMC C117]». *Boletín del Instituto Nacional de Santiago de Chile* 24(60):7-8.
- Crusafont, Miquel. 1959c. «El Oreopiteco y su significación en la filogenia humana». *Orbis Catholicus* 1(2):97-112.
- Crusafont, Miquel. 1959d. «Entrevista con el “Oreopiteco” en Basilea». *Revista de actualidades, artes y letras*, maig 9, 6-7.
- Crusafont, Miquel. 1960. *Evolución y Ascensión*. Madrid: Cuadernos Taurus.
- Crusafont, Miquel. 1963. «Singularidad bio-espiritual del hombre». *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos (Suplemento de Ciencias)* 4(6):3-30.
- Crusafont, Miquel. 1966a. «Copia de carta a Guiu Camps sobre l'edició de la BAC i preguntes sobre el Gènesi. AMC 010a/CP/1988». gener 6.
- Crusafont, Miquel. 1966b. «Còpia de carta a Hürzeler. AMC 048c/Cprof/6811».
- Crusafont, Miquel. 1968. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, març 5, 22.
- Crusafont, Miquel. 1981. «Quaranta anys de paleontologia al carrer de Sant Antoni». *Arraona* (12):37-43.
- Crusafont, Miquel i Johannes Hürzeler. 1965. «Carta a Gabriel Brasó sobre la imposició de la Creu de Sant Gregori Magne de l'ordre civil a Hürzeler. AMC 009a/CP/1690». febrer 24.
- Crusafont, Miquel, Bermudo Meléndez, i Emiliano Aguirre. 1966. *La Evolución*. Madrid : BEditorial Católica.
- Crusafont, Miquel i Jaime Truyols. 1957. «A Biometric Study of the Evolution of Fissiped Carnivores (Evolution 1956) [AMC sense catalogar]». P. 314-32 en *V International Congress, Madrid 1957*. INQUA.
- Crusafont, Miquel i Jaime Truyols. 1966. «Masterometry and evolution, again». *Evolution* 20(2):204-10.
- Crusafont, Miquel, Jaime Truyols, i Emiliano Aguirre. 1961. *El Hombre en la cumbre del proceso evolutivo*. Bilbao: Publicaciones de la Junta de Cultura de Vizcaya.
- Crusafont Sabater, Miquel i Miquel Crusafont. 1994. «La “Història de la paleontologia a Sabadell”, de Miquel Crusafont i Pairó». *Arraona* 3a

- època(14):85-102.
- Crusafont Sabater, Miquel, Xavier Moreno, Bartomeu Cruells, i Montserrat Mañosa. 1993. «Miquel Crusafont». *L'Obra Científica de Miquel Crussafont i Pairó (Sabadell, 1910-1983)*. Sabadell: Patronat dels Museus Municipals de Sabadell.
- CSIC. 1952a. «Memorias de los trabajos del Patronato “Raimundo Lulio”, de Ciencias Teológicas, Filosóficas, Jurídicas y Económicas». P. 107-10 en *Memoria de la Secretaría General. Año 1951*. Madrid: CSIC.
- CSIC. 1952b. *XI Semana Española de Teología (17-22 sept. 1951). La encíclica «Humani generis»*. Madrid: CSIC.
- CSIC. 1952c. *XII Semana Bíblica Española (24-26 Septiembre 1951). La encíclica «Humani generis» y otros estudios*. Madrid: CSIC.
- CSIC. 1956. «Conferencias desarrolladas en el II Cursillo de Paleontología y Estratigrafía de Sabadell (1954)». *Cursillos y conferencias del Instituto Lucas Mallada* (3):1-169.
- CSIC. 1959. «Trabajos presentados en el “III Cursillo Internacional de Paleontología”. Sabadell. Julio 1956». *Cursillos y conferencias del Instituto Lucas Mallada* (6):1-95.
- CSIC. 1961. *Memoria 1959*. Madrid: CSIC.
- Cuenca Toribio, Juan Manuel. 2000. *La obra historiográfica de Florentino Pérez-Embid*. Sevilla: CSIC.
- Cuervo, Manuel. 1954. «Evolucionismo, monogenismo y pecado original». *Salmanticensis* 1(2):259-300.
- Cultura y Democracia. 1950a. «Al lector». *Cultura y Democracia* (1):1-4.
- Cultura y Democracia. 1950b. «El obscurantismo elevado a la categoría de “ciencia”». *Cultura y Democracia*, gener 1, 96.
- Cultura y Democracia. 1950c. «Historieta sin palabras». *Cultura y Democracia*, gener 1, 75.
- D'Ors, Eugenio. 1943a. «Canuto Hamsun visto por su hijo». *La Vanguardia Española*, maig 14, 5.
- D'Ors, Eugenio. 1943b. «Novelistas y editores». *La Vanguardia Española*, setembre 29, 5.
- D'Ors, Eugenio. 1946a. «Acuse de recibo». *La Vanguardia Española*, març 1, 1.
- D'Ors, Eugenio. 1946b. «Correlaciones». *La Vanguardia Española*, maig 29, 2.
- Deichmann, Ute. 2011. «Early 20th-century research at the interfaces of genetics,

- development, and evolution: reflections on progress and dead ends». *Developmental biology* 357:3-12.
- Delgado Idarreta, José Miguel. 2004. «Prensa y propaganda bajo el franquismo». P. 219-31 en *Centros y periferias: prensa, impresos y territorios en el mundo hispánico contemporáneo. Homenaje a Jacqueline Covo-Maurice.*, editat per N. Ludec i F. Dubosquet Lairys. Rennes: PILAR.
- Delisle, Richard G. 2011. «What was really synthesized during the evolutionary synthesis? A historiographic proposal». *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 42:50-59.
- Delson, Eric. 1986. «An anthropoid enigma: Historical introduction to the study of *Oreopithecus bambolii*». *Journal of Human Evolution* 15(7):523-31.
- Destino. 1956a. «Un sensacional descubrimiento. Hombres de hace diez millones de años». *Destino*, març 31, 27.
- Destino. 1956b. «Un sensacional descubrimiento. Hombres de hace diez millones de años. AMC retalls de premsa. Sense catalogar». *Destino*, març 31, 27.
- Destino. 1960. «El profesor G.G. Simpson, en el Museo de Sabadell». *Destino*, agost 13, 34.
- Deu, José. 1953. «Nota del Ministerio de Información y Turismo. Prohibició de col·loquis sense intervenció de la Delegación Oficial del Ministerio o la Escuela Oficial de Periodismo. AMC 045c/CProf/5023». *Ministerio de Información y Turismo*, novembre 22.
- Diario Español. 1968. «IX Conversaciones intelectuales de Poblet. Versarán sobre el tema: “Los trasplantes de órganos”». *Diario Español*, juny 20, 3.
- Díaz-Andreu, Margarita. 2014. «Oligarquías y clientelas en la Arqueología prehistórica franquista: un estudio de la documentación sobre el CSIC en el Fons Pericot». *Comunicación en «75 años del CSIC: Ciencia y poder en la España de Franco: Continuidades, Rupturas, Actores y Discursos»*. 27-28 Noviembre 2014. *Universitat Pompeu Fabra. Barcelona* 1-23.
- Díaz Díaz, Gonzalo. 1998. *Hombres y documentos de la filosofía española*. Madrid: CSIC. Centro de Estudios Históricos.
- Díaz Díaz, Gonzalo i Ceferino Santos-Escudero. 1982. *Bibliografía filosófica hispánica (1901-1970)*. Madrid: CSIC.
- Díaz Hernández, Onésimo. 2007. «Las revistas culturales en la España de la posguerra (1939-1951): Una aproximación». *Cuadernos del Instituto Antonio de*

- Nebrija* 10:201-24.
- Díaz Hernández, Onésimo. 2011. *Rafael Calvo Serer y el grupo Arbor*. València: Universitat de València.
- Díaz Hernández, Onésimo. 2012. «Los primeros contactos de Rafael Calvo Serer con san Josemaría (1936-1940)». *Studia et Documenta* 6:67-90.
- Díaz Hernández, Onésimo i Fernando de Meer Lecha-Marzo. 2010. *Rafael Calvo Serer: la búsqueda de la libertad (1954-1988)*. Madrid: Ediciones Rialp.
- Díaz Morlán, Pablo. 2002. *Los Ybarra. Una dinastía de empresarios (1801-2001)*. Madrid: Marcial Pons.
- Díaz Nieva, José. 2002. «Gonzalo Fernández de la Mora: Coherencia política y agitación intelectual». *Arbil* (54):1-13.
- Díaz Sampedro, Braulio. 2013. «López Ortiz, José Ángel (1898-1992)». *Diccionario de catedráticos españoles de derecho (1847-1943)*. Recuperat 27 juliol 2015 (<http://www.uc3m.es/diccionariodecatedraticos>).
- de Diego, José Ramón. 1964. «Un problema actual: escritura y tradición». *Razón y Fe* 170:189-208.
- Diego Pérez, Carmen. 1999. «Intervención del primer Ministerio de Educación Nacional del franquismo sobre los libros escolares». *Revista Complutense de Educación* 10(2):53-72.
- Dietrich, Michael R. 1995. «Richard Goldschmidt's "Heresies" and the Evolutionary Synthesis». *Journal of the History of Biology* 28(3):431-61.
- Dietrich, Michael R. 1998. «Paradox and persuasion: negotiating the place of molecular evolution within evolutionary biology.» *Journal of the history of biology* 31(1):85-111.
- Díez Macho, Alejandro. 1959. «El profesor Millás Vallicrosa, premio March»». *Punta Europa* (43-44).
- Díez Macho, Alejandro. 1962. «El Origen del hombre según la Biblia: en torno a las Conversaciones de Poblet». *Estudios Bíblicos* 21(3-4):214-72.
- Diversos autores. 1951. «Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica». *Arbor* 19(66):181-387.
- Diversos autores. 1956. *El Evolucionismo en filosofía y teología. Congreso de Ciencias Eclesiásticas. Pontificia Universidad Eclesiástica de Salamanca*. Barcelona: Juan Flors.
- Diversos autores. 1958. «In Memoriam Ramon Orlandis, S.I. 1873-1958 (número

- monográfico)». *Cristiandad* 15(331).
- Diversos autors. 1959. «La teoría de la evolución a los cien años de la obra de Darwin». *Revista de la Universidad de Madrid*. 8(29-31):1-600.
- Diversos autors. 1964. «El milagro ante el hombre de hoy». *Apostolado sacerdotal* 21(226-227):1-88.
- Diversos autors. 1977. «Intelectuales españoles contra la Constitución». *Política Española: Pasado y Futuro*. Recuperat 1 gener 2016 (<http://www.hispanidad.info/tradicarlistmocanals.htm>).
- Diversos autors. 1984. «Un sabadellenc universal: Miquel Crusafont Pairó». *Quadern de les Arts i de les Lletres de Sabadell. Número Monogràfic* 38:1-91.
- Diversos autors. 1989. *History, Humanity and Evolution. Essays for John C. Greene (Contents and Preface)*. editat per J. R. Moore. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diversos autors. 1997. «Entrevista a Roberto Saumells». *Nueva Revista* (51):1-16.
- Diversos autors. 2004. *Spanische Froschungen de Görres-Gesellschaft*. Münster: Aschendorff.
- Diversos autors. 2010. «Cinquanta espais amb història». *Espais de Memòria a Barcelona. Monogràfic de la revista Sàpiens* (92):6-7.
- Diversos autors. 2013. *Antoni Prevosti i Pelegrín. Sessió en memòria*. editat per M. Durfort i Coll. Barcelona: IEC/RACAB.
- Domínguez, Joaquín M. i Charles E. O'Neil, ed. 2001. *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús: biográfico-temático*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas.
- Dubarle, Dominique. 1953. «El mundo de la cultura y el pensamiento científico». *Arbor* 26(95):218-34.
- Dvoriankin, F. 1948. «La victoria de la ciencia biológica michuriniana». *Nuestra Bandera*, 910-23.
- Ecclesia. 1960. «Límites de la especialidad». *Ecclesia*. 20(1002):3.
- Echarri, Jaime. 1949a. «¿Puede ser católico el evolucionismo antropológico?» *Hechos y Dichos* 24:15-22.
- Echarri, Jaime. 1949b. «El hombre en sus primeros orígenes. Evolucionismo antropológico, ni exageración ni cortedad». *Razón y Fe* 139(614):219-48.
- Echarri, Jaime. 1949c. «La evolución en el primer origen natural del hombre». *Pensamiento* 5:403-34.

- Echarri, Jaime. 1949d. «Milagro sin determinismo». *Pensamiento* 5:175-86.
- Echarri, Jaime. 1952. «Evolución y poligenismo a la luz de la Escritura, según el magisterio eclesiástico». P. 96-143 en *XII Semana Bíblica Española (24-26 Septiembre 1951). La Encíclica Humani generis y otros estudios*. Madrid: CSIC.
- Efe. 1949. «Un significado biólogo alemán, incompatible con Lysenko». *La Vanguardia Española*, febrer 22, 6.
- Efe. 1953. «Así se escribe la historia. Confundiendo los monos con los hombres». *ABC*, noviembre 25, 17.
- Efe. 1958a. «Hallazgo de un esqueleto de forma humana. Puede ser una prueba más contra la teoría de Darwin». *ABC*, agosto 7, 17.
- Efe. 1958b. «Un esqueleto humano de once millones de años ha sido hallado en Italia». *Imperio*, agosto 7, 3.
- Eladi Baños, Josep i Elena Guardiola. 2011. «Máximo Soriano i Jiménez. La periostitis deformant de Soriano». *Quaderns de la fundació Dr. Antoni Esteve* (22):141-46.
- Elena, Alberto i Javier Ordóñez. 1990. «History of Science in Spain: A preliminary survey». *The British Journal for the History of Science* 23(2):187-96.
- La Enciclopedia Biográfica en Línea. 2004. «Juan Iglesias Santos». *Biografías y Vidas, 2004-2016*. Recuperat 9 abril 2016 (http://www.biografiasyvidas.com/biografia/i/iglesias_santos.htm).
- Engels, Eve-Marie i Thomas Glick, ed. 2008. *The Reception of Charles Darwin in Europe*. Norfolk: Continuum.
- Engesser, Burkart. 2000. «Gli studi di Johannes Hürzeler sull'*Oreopithecus* e storia del ritrovamento di "Sandrone"». *Atti del Museo di Storia Naturale della Maremma* (18):7-23.
- Enseñanza media. 1966. «El Ilustrísimo Sr. D. Eduardo del Arco Álvarez, nuevo Inspector General de Enseñanza Media: discurso del Director General en la toma de posesión». *Enseñanza media* 160:11-18.
- Equipo Reseña. 1977. *La Cultura española durante el franquismo*. editat per N. Alcover. Bilbao: Mensajero.
- Escandell, José J. 2007. «Datos para la biografía de Antonio Millán-Puelles (1921-2005)». *Pensamiento y Cultura* 10:13-38.
- España Libre. 1952. «Origen de la vida». *España Libre*, agosto 17, 3.
- Espíritu. 1955. «Espíritu: Revista trimestral de alta cultura. Boletín de suscripción.

- Arxiu personal de l'autora».
- Espíritu. 1958a. «Asociación Menéndez Pelayo [BB]». *Espíritu* 7(25):153-54.
- Espíritu. 1958b. «Edición de las obras del P. Teilhard de Chardin». *Espíritu* 7(25):154.
- Espíritu. 1958c. «Nueva revista [BB]». *Espíritu* 7(25):154.
- Esplandián. 1956a. «Alejandro Díez Macho. La figura intelectual de un joven profesor aramista». *Punta Europa* (3):141-59.
- Esplandián. 1956b. «Entrevista con Roberto Saumells». *Punta Europa* (2):145-59.
- Esplandián. 1956c. «La figura intelectual de Antonio Millán Puelles». *Punta Europa* (1):135-44.
- Esplandián. 1959. «Millás Vallicrosa, en Montalbán, 14». *Punta Europa* (40):142-44.
- Esplandián. 1960. «Florentino Pérez Embid». *Punta Europa* (57-58):121-35.
- Esposito, Maurizio. 2013. «Heredity, development and evolution: The unmodern synthesis of E.S. Russell». *Theory in Biosciences* 132(3):165-80.
- Esteban Romero, Andrés Avelino. 1952. «Repercusión que ha tenido la Encíclica “*Humani generis*” y comentarios que ha suscitado». P. 1-160 en *XI Semana Española de Teología (17-22 sept. 1951): La encíclica «Humani generis*». Madrid: CSIC.
- Estefanía, Joaquín. 1985. «El fallecimiento de José María de Oriol, marqués de Casa Oriol, plantea el liderazgo del sector eléctrico en España». *El País*, noviembre 5.
- Esteruelas, Ramón. 1944. «I reunión de genética aplicada en Pamplona». *Arbor* 2(6):382-93.
- Estruch, Joan. 1993. *Santos y Pillos. El Opus Dei y sus paradojas*. Barcelona: Herder.
- Estudios Geológicos. 1954. «Cursillo sobre Evolucionismo en Sabadell [AMC s.1445]». *Estudios Geológicos* 10:271-72.
- Faller, A. 1964. «Josef Kälin: 1.8.1903-13.11.1965». *Bulletin der Naturforschenden Gesellschaft Freiburg* 55:198-208.
- Farell i Domingo, J. 1981. «En el cinquantenari del Museu d'Història». *Arraona* 2a. època(12):17-31.
- Faro, Bastián. 1958. «El Dr. Ochoa en su rincón nativo, camino del Nobel». *Gaceta ilustrada*, diciembre 6, sp (4p).
- de Felipe, María Rosario, ed. 2002. *Homenaje a D. José María Albareda en el centenario de su nacimiento*. Madrid: CSIC.
- Fernández de la Mora, Gonzalo. 1964. *Fernández de la Mora Pensamiento espanyol*,

1963. *De Azorín a Zubiri*. Madrid: Rialp.
- Fernando Ruiz Hebrard. 1961. «La caridad política». *Verbo* (6):47-61.
- Ferrary, Álvaro. 1993. *El franquismo: minorías políticas y conflictos ideológicos (1936-1956)*. Navarra: Ediciones Universidad de Navarra.
- Ferrary, Álvaro. 1994. «Las ensoñaciones de un discurso nacionalista: la intelligentsia franquista a examen». *Studia Historica - Historia Contemporánea* 12:157-72.
- Figueres Formosa, Santiago. 1947. «Targeta del President del Círculo Sabadellés a Crusafont. AMC 006a/CP/155». octubre 31.
- Florensa, Clara. 2013a. «Breaking the silence: Palaeontology and evolution in La Vanguardia Española (1939-1975)». *Dynamis* 33(2):297-320.
- Florensa, Clara. 2013b. «Más allá del genetista: otra mirada a Antoni Prevosti Pelgrín». P. 351-89 en *Naturaleza y Laboratorio. La investigación biológica en la España Contemporánea*, vol. 39, editat per M. Á. Puig-Samper, L. Calvo, i Á. Girón. Barcelona: CSIC.
- Florensa, Clara. 2014. «Enseñando ciencia desde la creencia». P. 59-66 en *Enseñanza e Historia de las Ciencias y de las Técnicas: Orientación, Metodologías y Perspectivas*, editat per M. Blanco Abellán. Barcelona: SEHCYT.
- Florensa, Clara. 2016. «“Darwin was wrong”. The international media coverage of the *Oreopithecus*'s reinterpretation (1956-1959)». *Centaurus* 58(3):219-38.
- Florensa, Clara, Oliver Hochadel, i Miquel Carandell. 2016. «Introduction to the Special Issue “Scoops, Scams and Scuffles. The Construction of Prehistoric Knowledge in Newspapers”». *Centaurus (in press)* (3).
- Fons Josep M. Millàs Vallicrosa. 1961. «Ciclo de problemática actual. AM 1/3».
- Fontán, Antonio. 1961. *Los Católicos en la universidad española actual*. Madrid: Rialp.
- Font Serra, Amparo. 1979. «Prof. Santiago Alcobé Noguera (1903-1977)». *Ampurias* (41):505-6.
- Fontdevila, Antonio. 2009. «Reconstruint Darwin, cent cinquanta anys després». *Treballs de la Societat Catalana de Biologia* 60:7-30.
- Forcadas, Ángel. 1968a. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 15, 24.
- Forcadas, Ángel. 1968b. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, març 5, 22.
- Forment Giralt, Eudaldo. 1998. *Historia de la filosofía tomista en la España*

- contemporánea*. Madrid: Ediciones Encuentro.
- de Foxá, Agustín. 1947. «La Isla de Lobos». *ABC*, agost 16, 3.
- de Foxá, Agustín. 1948a. «Hacia un mundo de viejos». *ABC*, agost 14, 3.
- de Foxá, Agustín. 1948b. «Los sapitos de Darwin». *ABC*, setembre 26, 3.
- de Foxá, Agustín. 1948c. «Mecanización de las hadas». *ABC*, agost 22, 3.
- de Foxá, Agustín. 1951a. «Juguetes y juegos». *ABC (Sevilla)*, gener 18, 3.
- de Foxá, Agustín. 1951b. «Los Habsburgos en la pista». *ABC (Sevilla)*, agost 31, 3.
- Framis. 1949. «“Así vos como yo...”» *La Vanguardia Española*, setembre 23, 4.
- Freijo, E. 1957. «Recensiones: P. Leonardi. La evolución biológica. Adaptación y prólogo de B. Meléndez. Madrid: Fax. 1957. 408 p. [SUMMA]». *Salmanticensis* 5(1):271.
- Freixa Pedrals, Enrique. 1954. «Ni inmóviles ni activistas».
- Fundación Bosch y Cardellach. 1959a. «I Curset d’Iniciació als Estudis Locals. Organització. FBC Documentació del Curset d’estudis locals (I i II)».
- Fundación Bosch y Cardellach. 1959b. «I Curset d’Iniciació als Estudis Locals. Resums participants. FBC Documentació del Curset d’estudis locals (I i II)».
- Fundación Bosch y Cardellach. 1959c. «I Cursillo de Iniciación a los Estudios Locales. Sabadell, enero-marzo de 1959. Fulletó amb Programa. AMC sense catalogar». 10.
- Fundación Bosch y Cardellach. 1959d. «Relación de inscripciones al I Cursillo de iniciación a los estudios locales. FBC Documentació del Curset d’estudis locals (I i II)». 4.
- Fusté Ara, Miguel. 1960. «Estado actual de la antropología prehistórica de la Península». P. 362-82 en *Primer Symposium de Prehistoria de la Península Ibérica (1959, Pamplona)*. Iruñea: Diputación Foral de Navarra.
- Fusté Ara, Miguel. 1961. «Cronología de las primeras etapas de la humanidad». *Orbis Catholicus* 2(12):485-95.
- Fusté Ara, Miguel. 1963. «Los homínidos fósiles y el problema de la hominización». *Arbor* 55(209):5-30.
- Galison, Peter. 1997. *Image and logic: a material culture of microphysics*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Gallego, José Andrés i Antón M. Pazos, ed. 2001. *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra Civil. Octubre-diciembre de 1937*. Madrid: CSIC.
- Galobart, À., Carlos Acosta, i B. Vila. 2011. «Patrocinio y mecenazgo en

- paleontología de vertebrados: Crusafont, Hürzeler y Can Llobateres, diez años de una colaboración inacabada». P. 151-56 en *XXVII Jornadas de la Sociedad Española de Paleontología. Sabadell, 5-8 de Octubre de 2011. Paleontologia i Evolució. Memòria especial*, vol. 5.
- de Gándara, Consuelo. 1957. «La educación en las revistas. Enseñanza universitaria. Las oposiciones». *Revista de educación* 5:87.
- García Naharro, Fernando. 2016. «El papel de la ciencia en publicaciones científicas y técnicas durante el franquismo (1939-1966)».
- García Prados, J. 1950. «El anarquismo es racional». *Solidaridad Obrera*, setembre 9, 3.
- García Sacristán, Albino, Bartolomé Ribas Ozonas, i Bernabé Sanz Pérez. 2014. «Sesión Necrológica en Memoria del Excmo. Sr. D. Gaspar González González». *Real Academia Nacional de Farmacia*. Recuperat 20 maig 2015 (<http://www.ranf.com/sesiones-y-actos/homenajes/2044-necrológica-d-gaspar.html>).
- García y Martínez, Fidel. 1948. «El sentido de la realidad en la Metafísica Suareciana». *Miscelanea Comillas* 9:309-22.
- Garrigues Díaz-Cañabate, Antonio. 1986. *La aventura de la vida. Discurso de recepción del académico de número Excmo. Sr. D. Antonio Garrigues Díaz-Cañabate*. Madrid: Real Academia de Ciencias Morales y Políticas.
- Gassol Bellet, Olivia. s.d. «Censura». *Base de dades. Catalunya durant el franquisme*. Recuperat 5 juliol 2012 (<http://www.cefid.uab.cat/>).
- Genovés, Santiago i William L. Straus Jr. 1961. «Primate Taxonomy and *Oreopithecus*». *Science* 133(3455):760-61.
- Ghirlanda, Gianfranco. 2005. «In Memoriam. Padre Vittorio Marozzi». *La Gregoriana* 10(22):37-38.
- Gibert Queraltó, J. 1978. «El Profesor Máximo E. Soriano Giménez». *Anales de Medicina y Cirugía* (58):267-70.
- Gieryn, Thomas F. 1983. «Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists». *American Sociological Review* 48(6):781.
- Giner de Grado, Carlos. 1990. «El proceso de secularización de la prensa católica en España (1955-1976). La revista "Mundo Social"». Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

- Girón Sierra, Álvaro. 1996. *Evolucionismo y anarquismo en España, 1882-1914*. Madrid: CSIC.
- Girón Sierra, Álvaro. 2005. *En la mesa con Darwin: evolución y revolución en el movimiento libertario en España (1869-1914)*. Madrid: CSIC.
- Girón Sierra, Álvaro. 2010. «Del anarquismo al librepensamiento: una propuesta de aproximación al proceso de apropiación del darwinismo en la Cataluña de fines del XIX». *Actes d'Història de la Ciència i de la Tècnica* 3(2):119-30.
- Glick, Thomas F. 1977. «Éloge: José María Millás Vallicrosa (1897-1970) and the Founding of the History of Science in Spain». *Isis* 68(2):276-83.
- Glick, Thomas F. 1994a. «L'arxiu Miquel Crusafont Pairó a Sabadell». *Arraona* 3a època(14):77-82.
- Glick, Thomas F. 1994b. «Miquel Crusafont i George Gaylord Simpson: interferències biogràfiques, confluències històriques». *Arraona* 3a època(14):164-65.
- Glick, Thomas F. 2008. «Miquel Crusafont, Teilhard de Chardin and the Reception of the Synthetic Theory in Spain». P. 553-68 en *The Reception of Charles Darwin in Europe*, vol. 2, editat per E. M. Engels i T. F. Glick. Norfolk: Continuum.
- Glick, Thomas F. 2011. *Darwin en España*. València: Universitat de València.
- Glick, Thomas F. i José María López Piñero. 1982. *Darwin en España*. Barcelona: Ediciones Península.
- Glick, Thomas F., Miguel Ángel Puig-Samper, i Rosaura Ruiz, ed. 2001. *The Reception of darwinism in the iberian world: Spain, Spanish America and Brazil*. Dordrecht [etc.]: Kluwer Academic Publishers.
- Goldschmidt, Richard B. 1940. «The material basis of evolution».
- Goldschmidt, Richard B. 1951. «La evolución vista por un genético». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):229-49.
- Gómez, Amparo, Antonio Fco. Canales, i Rian Balmer. 2015. *Science Policies and Twentieth-Century Dictatorships*. editat per A. Gómez, A. F. Canales, i B. Balmer. Farnham: Ashgate.
- Gomis, Juan Bat. 1936. «Demonios de gran estilo». *El Siglo futuro*, gener 28, 31.
- Goñi Apesteguía, Carlos. 2011. «Teoría de la razón política. El pensamiento de Gonzalo Fernández de la Mora». Tesis doctoral. Universidad de Navarra.
- González Cuevas, Pedro Carlos. 1998. «*Acción Española*»: *teología política y nacionalismo autoritario en España, 1913-1936*. Madrid: Tecnos.

- González Cuevas, Pedro Carlos. 2012. «“Punta Europa” y “Atlántida”: Dos respuestas a la crisis de la teología política (1956-1970)». *Historia y Política* (28):109-38.
- González Cuevas, Pedro Carlos. 2013. «Dos respuestas a la crisis del catolicismo tradicional español (1956-1972)». *El Catoblepas* 131(9):1-25.
- González Ruiz, José María. 1950. «Contenido dogmático de la narración de Génesis 2,7, sobre la formación del hombre». *Estudios Bíblicos* (9):399-439.
- González Ruiz, José María. 1951. «El evolucionismo y la Biblia». *Cultura Bíblica* (85-86):186-90.
- González Ruiz, Nicolás. 1956. «Comentario leve. El origen del hombre [AMC. Retalls de premsa. Sense catalogar]». *Ya*, març 16, 5.
- Goodrum, Matthew R. 2009. «The History of Human Origins Research and its Place in the History of Science: Research Problems and Historiography». *History of Science* 47:337-58.
- Görres-Gesellschaft. 1951. *Jahresbericht der Görres-Gesellschaft 1950*. Köln: Kommissions-Verlag.
- Goulden, M. 2008. «Boundary-work and the human--animal binary: Piltdown man, science and the media». *Public Understanding of Science* 18(3):275-91.
- de Gourmont, Rémy. 1953. «La ciencia». *Solidaridad Obrera*, juny 27, 1.
- Gracia Alonso, Francisco. 2011. «Martín Almagro Basch 1911-1984». P. 387-91 en *La nissaga catalana del món clàssic*, editat per M. Tudela i Peña i P. Izquierdo Tugas. Barcelona: Auriga.
- Gracia Alonso, Francisco. 2012. *Arqueologia i política. La gestió de Martín Almagro Basch al capdavant del Museu Arqueològic Provincial de Barcelona (1939-1962)*. Edicions Universitat Barcelona.
- Gracia García, Jordi. 1992. «Estado y cultura: los intelectuales universitarios bajo el franquismo, 1940-1962». Tesis Doctoral. Universitat de Barcelona.
- Gracia García, Jordi i Miguel Angel Ruiz Carnicer. 2001. *La España de Franco (1939-1975). Cultura y vida cotidiana*. Madrid: Editorial Síntesis.
- La Gralla. 1936. «L'ànima catalana». *La Gralla*, juny 21, 9.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from the prison notebooks*. editat per G. Nowell Smith i Q. Hoare. New York: International Publishers.
- Gramsci, Antonio. 1999. *Selections from the Prison Notebooks*. editat per G. Nowell Smith i Q. Hoare. London: ElecBook.
- Gran Enciclopèdia Catalana. 2014. «Josep Maria Codina i Vidal». *Gran Enciclopèdia*

- Catalana*. Recuperat 4 octubre 2015 (<http://www.enciclopèdia.cat/EC-GEC-21403085.xml>).
- Gran Enciclopèdia Catalana. s.d. «Severo Ochoa Albornoz». *www.encyclopedia.cat*. Recuperat 19 desembre 2016 (<http://www.encyclopedia.cat/EC-GEC-0046810.xml>).
- Grimoult, Cédric. 2000a. *Histoire de l'évolutionnisme contemporain en France, 1945-1995*. Genève: Droz.
- Grimoult, Cédric. 2000b. *Le développement de la paléontologie contemporaine*. Genève: Droz.
- Grimoult, Cédric. 2003. *Histoire de l'histoire des sciences: historiographie de l'évolutionnisme dans le monde francophone*. Genève: Droz.
- de Groote, I. i et al. 2016. «New genetic and morphological evidence suggests a single hoaxer created 'Piltdown Man'». *Royal Society Open Science*. Recuperat 2 febrer 2017 (<http://rsos.royalsocietypublishing.org/content/3/8/160328>).
- Guerrero, Eustaquio. 1957a. «El anticatólico en la cátedra». *ABC*, gener 11, 3.
- Guerrero, Eustaquio. 1957b. «Proteccionismo religioso y cultura». *ABC*, gener 24, 3.
- Guerrero, Eustaquio. 1960. «Conversaciones en Poblet de la Asociación Menéndez Pelayo». *Razón y Fe* 162:457-62.
- Guerrero, Eustaquio. 1968. «Cartas a "La Vanguardia". Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 7, 21.
- Guerrero, Eustaquio. 1969. *Teilhard de Chardin. Aspectos fundamentales de su obra*. Madrid: Studium.
- Gurpide, Pablo. 1944. «La Compañía de Jesús y el dogma de la Inmaculada». *Miscelanea Comillas* 35(138):224-35.
- Gutiérrez-Marín, M. 1954. «Chronica. Semana de Filosofía y Teología». *Salmanticensis* 1(2):511-32.
- Gutiérrez-Marín, M. 1968. «Cartas a "La Vanguardia". Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, març 5, 22.
- Guy, Alain. 1985. *Historia de la filosofía española*. Barcelona: Anthropos.
- Haas, Adolf. 1959. «Darwin». *Orbis Catholicus* 2:366-84.
- Haas, Adolf. 1960. «Naturwissenschaft und Theologie». *Münchener Theologische Zeitschrift* 11(2):146-49.
- Haas, Adolf i Johannes Hürzeler. 1962. *Evolution und Bibel*. München: Rex-Verlag.
- Haas, Adolf, Fermin Lator, i Bermudo Melendez. 1963. *Origen de la vida y del*

- hombre*. Madrid: B.A.C.
- Hagen, Joel B. 2009. «Descended From Darwin? George Gaylord Simpson, Morris Goodman, and Primate Systematics». P. 93-109 en *Descended from Darwin: insights into the history of evolutionary studies, 1900-1970*, editat per J. Cain i M. Ruse. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Hammond, Andy. 2009. «J. B. S. Haldane, Holism, and Synthesis in Evolution». en *Descended from Darwin: insights into the history of evolutionary studies, 1900-1970*, editat per J. Cain i M. Ruse.
- Harman, Oren i Michael R. Dietrich, ed. 2008. *Rebels, Mavericks, and Heretics In Biology*. New Haven and London: Yale University Press.
- de Haro, Andrés. 1958. «Yo, ciencia no sé». *Cristiandad* 15(331):47.
- Harrison, Terry i Lorenzo Rook. 1997. «Enigmatic anthropoid or misunderstood ape? The phylogenetic status of *Oreopithecus bambolii* reconsidered». P. 327-62 en *Function, Phylogeny and Fossils: Miocene Hominoid Evolution and Adaptation*, editat per D. R. Begun, C. V Ward, i M. D. Rose. New York: Plenum Press.
- Heesen, Anke te. 2004. «News, paper, scissors: Clippings in the sciences and arts around 1920». P. 297-327 en *Things that talk: object lessons from art and science*, editat per L. Daston. New York: Zone Books.
- Helmántica. 1954. «Semana Internacional de Estudios Superiores Eclesiásticos». *Helmántica* 5(16-18):265-66.
- Hernández Pacheco, Eduardo et al. 1952. «Telegrama a J. Truyols adherint-se a l'homenatge rendit per a la ciutat de Sabadell a M. Crusafont. AMC 066a/Cacad/9562». gener.
- Herran, Néstor. 2012. «'Science to the Glory of God'. The Popular Science Ibérica and its Coverage of Radioactivity». *Science and Education* 21:335-53.
- Herran, Néstor i Xavier Roqué, ed. 2012. *La física en la dictadura. Físicos, cultura y poder en España 1939-1975*. Bellaterra: Edicions UAB.
- Herran, Néstor i Xavier Roqué. 2013. «An autarkic science: Physics, culture, and power in Franco's Spain». *Historical Studies in the Natural Sciences* 43(2):202-35.
- Hispan Iglesias, Pablo. 2006. *La política en el régimen de Franco entre 1957-1969. Proyectos, conflictos y luchas por el poder*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Hochadel, Oliver. 2013. *El mito de Atapuerca. Orígenes, ciencia, divulgación*.

- Bellaterra: Edicions UAB.
- Hofmann, Paul. 1959. «Vatican's interest in Evolution revived as Pope greets expert». *The New York Times*, febrer 28, 1,7.
- Hopwood, Nick. 2015. *Haeckel's Embryos. Images, evolution, and fraud*. Chicago: University of Chicago Press.
- La Hora. 1948. «¡La genética ya no existe! El polit-buro condena como ciencia burguesa las leyes de Mendel-Morgan sobre la herencia». *La Hora*, novembre 5, 5.
- Huertas, J. M. s.d. «Periodistes». *Base de dades. Catalunya durant el franquisme*. Recuperat 1 juliol 2012 (<http://www.cefid.uab.cat/>).
- Huertas, Josep Maria. 2006. *Una Història de «La Vanguardia»*. Barcelona: Angle Editorial.
- Hürzeler, Johannes. 1949. «Neubeschreibung von *Oreopithecus bambolii* Gervais». *Abhandlungen der Schweizerischen Paläontologischen Gesellschaft*. (66):1-20.
- Hürzeler, Johannes. 1951. «Contribution à l'étude de la dentition de lait d'*Oreopithecus bambolii* Gervais». *Eclogae Geologicae Helvetiae* (44):404-11.
- Hürzeler, Johannes. 1954. «Zur systematischen Stellung von *Oreopithecus*». *Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel* 65(1):88-95.
- Hürzeler, Johannes. 1963. «Carta a Crusafont. AMC 047c/Cprof/6212». març 25.
- Hürzeler, Johannes i Miquel Crusafont. 1956. «Pruebas de la existencia de un Homínido del Pontense de Europa (Resenya en castellà de la ponència llegida per Hürzeler al II Cursillo de Paleontología de Sabadell, 1954)». *Cursillos y conferencias del Instituto Lucas Mallada* 2(3):121-22.
- Huxley, Julian. 1923. *Essays of a Biologist*. New York: Alfred A. Knopf.
- Huxley, Julian. 1942. *Evolution. The Modern Synthesis*. London: George Allen & Unwin.
- Huxley, Julian. 1946. *UNESCO, its purpose and its philosophy*. London: Frederick Printing.
- Huxley, Julian. 1947. «The uniqueness of the man». P. 1-23 en *Man in the Modern World*. New York: Mentor.
- Iáñez, Eduardo. 2008. «Falangismo y propaganda cultural en el "Nuevo Estado": la revista "Escorial" (1940-1950)». Universidad de Granada.
- Ibarruri, Dolores. 1953. «¿Qué es lo revolucionario?» *España Popular*, març 6, 3.
- Ibérica. 1951. «Comentario bibliográfico al libro de Alejandro Roldán, S.I.:

- “Evolución: el problema de la evolución y su antropogénesis”». *Ibérica* 201:80.
- Ibérica. 1956. «Comentario bibliográfico a “Hacia los orígenes del hombre” (Bartina, 1956)». *Ibérica* (343):471-72.
- Iglesias Diéguez, Alfredo. 1998. «A investigación en España sobre o evolucionismo humano (1936-1976)». Tese de Doutoramento. Universidade de Santiago de Compostela.
- Igualada. 1953. «D. Jaime Bofill, nos habla de la consigna pontificia “Hacia un mundo mejor”». *Igualada*, juny 27, 5.
- Igualada. 1955. «Mañana, en el “Torras y Bages”». *Igualada*, febrer 12, 1.
- Imperio. 1948. «La Kasenkina cuenta su historia. La juventud soviética en el extranjero empieza a dudar de los dogmas comunistas». *Imperio*, noviembre 6, 4.
- Institut d'Estudis Catalans. s.d. «Metropolità». *Diccionari de la llengua catalana. Segona edició (DIEC2)*. Recuperat 11 octubre 2016 (<http://dlc.iec.cat/results.asp?txtEntrada=metropolit%E0>).
- Instituto Chapultepec. 2011. «Nuestra historia, contada por el Padre Emilio Palafox». *Instituto Chapultepec*. Recuperat 2 juliol 2015 (<http://www3.ich.edu.mx/notas/detalle/nuestra-historia-contada-por-don-emilio-palafox>).
- Instituto de Estudios Pirenaicos, Museo de Sabadell, i CSIC. 1952. *Paleontología y estratigrafía del mioceno del Vallés-Penedés. 1er. Cursillo Internacional de Verano en Sabadell (26 junio - 5 julio 1952)*. Sabadell: CSIC.
- Instituto de Paleontología de Sabadell. 1970a. «Cursillo sobre paleontología y evolución [AMC sense catalogar. Data aproximada]». *Sabadell*.
- Instituto de Paleontología de Sabadell. 1970b. «II Cursillo sobre paleontología y evolución humana [AMC sense catalogar. Data aproximada]».
- Jasanoff, Sheila, ed. 2004. *States of knowledge: the co-production of science and the social order*. London: Routledge.
- Jessop, T. E. 1949. «New books: Atti del Congresso Internazionale di Filosofia a Roma, Nov. 1946. Vol. I: Il Materialismo Storico. Vol. II: L'Esistenzialismo.(Milan: Castellani 1947–1948)». *Philosophy* 24(90):279.
- Jiménez, Ángel. 1999. «Manuel Pla i Salat, una indomable aventura pedagògica». *Revista de Girona* (197):42-45.
- Jiménez, Juan. 1964. «El origen de la vida». *Nuestro Tiempo* 20:599-609.
- Jiménez Lucena, Isabel, Jorge Molero Mesa, i Carlos Taberero. 2017. «Using

- Gramsci's dialogical approach: the struggle for meaning in Q&A sections of the Spanish press in the first third of the 20th century». en *Science as Cultural Hegemony. Gramscian Concepts for the History of Science*, vol. En prensa, editat per P. Omodeo i M. Badino. Leiden: Koninklijke Brill.
- de Jong-Lambert, William i Nikolai Krementsov. 2012. «On Labels and Issues: The Lysenko Controversy and the Cold War». *Journal of the History of Biology. Special issue on The Lysenko Controversy and the Cold War* 45(3):373-88.
- JuanIglesias. s.d. «Juan Iglesias Santos (1917-2003)». *JuanIglesias*. Recuperat 5 octubre 2016 (<http://www.juaniglesias.org/biografia.htm>).
- Juliá, Santos. 2000. «Intelectuales católicos a la reconquista del Estado». P. 79-103 en *El nacimiento de los intelectuales, Ayer* 40, editat per C. Serrano. Madrid: Marcial Pons.
- Juliá, Santos. 2002. «Falange liberal o intelectuales fascistas?» *Claves de Razón Práctica* 121:4-13.
- Juliá, Santos. 2004. *Historias de las dos Españas*. Madrid: Taurus.
- Junta de Clasificación y Censura. 1961a. «Expediente de censura cinematográfica "Herencia del viento". Informe censor. AGA (03)121.002 36-03770-20877-0011». setembre 6.
- Junta de Clasificación y Censura. 1961b. «Expediente de censura cinematográfica "Herencia del viento". Informes censores. AGA (03)121.002. 36-03770-20877-0004 a 0011». setembre 6.
- Kaftanov, S. 1949. «In support of Michurin's Biological Theory in higher Institutions of Learning». *Science* 109:90-93.
- Kálin, Josef. 1951. «El problema de la evolución en el campo de la antropología». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):323-46.
- Kálin, Josef. 1952. «Die ältesten Menschenreste und ihre stammesgeschichtliche Deutung». P. 33-98 en *Historia mundi*, vol. 7. Bern/München: Francke Verlag/Lehnen Verlag.
- Kolchinsky, Eduard I. 2008. «Darwinism and Dialectical Materialism in Soviet Russia». P. 522-52 en *The reception of Charles Darwin in Europe*, vol. 2, editat per E.-M. Engels i T. Glick. Norfolk: Continuum.
- Krige, John. 2006. *American Hegemony and the Postwar Reconstruction of Science in Europe*. Cambridge; London: The MIT Press.

- Krige, John i Dominique Pestre. 1997. *Science in the Twentieth Century*. Amsterdam: Harwood Academic.
- Kühn, Oscar. 1951. «Consideraciones críticas sobre el problema de la evolución». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):373-87.
- Laín Entralgo, Pedro. 1951. «Hacia una teoría del intelectual católico». *Arbor* 18(63):325-43.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1958. «Carta a Crusafont. Quotes soci Asociación Menéndez Pelayo curs 1958/1959. AMC 007c/CP/1131».
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1959a. «Carta a Crusafont. Asamblea Anual Reglamentaria de la Asociación Menéndez Pelayo. AMC 007c/CP/1132». abril 30.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1959b. «Carta a Crusafont. Quotes soci Asociación Menéndez Pelayo. AMC 7c/cp/1160».
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1960a. «Rebut quota (100 ptes) de Calvo Serer, curs 1958/1959. AGUN 001-047-180». febrer 17.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1960b. «Rebut quota (100 ptes) de Federico Pérez Embid, curs 1957/1958. AGUN 003-010-522». desembre 5.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1960c. «Rebut quota (100 ptes) de Federico Pérez Embid, curs 1958/1959. AGUN 003-010-523». desembre 5.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1960d. «Rebut quota (100 ptes) de Federico Pérez Embid, curs 1959/1960. AGUN 003-010-521». desembre 5.
- de Larrea Palacín, Arcadio. 1962. «Carta a Crusafont. Quotes soci Asociación Menéndez Pelayo curs 1961/1962, i expansió AMP a Oviedo. AMC 008a/CP/1459».
- Laso Prieto, José María. 1993. «Una larga controversia: Darwin y el darwinismo». *La Nueva España*, juliol 31.
- Laso Prieto, José María. 1998. «Una larga controversia: Darwin y el darwinismo». P. 32-34 en *Desde mi atalaya*. Oviedo: Tribuna Ciudadana.
- Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope. Essays on the Reality of Science Studies*. London: Harvard University Press.
- Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Lavocat, René. 1965. «Contribution à l'étude du problème de l'origine de l'homme

- [AMC sense catalogar]». *Science et foi. Revue Philosophique de Louvain* 63(78):310-24.
- Lázaro, Luis Alberto. 2004. *H.G. Wells en España: estudio de los expedientes de censura (1939-1978)*. Madrid: Editorial Verbum.
- Lecomte du Noüy, Pierre. 1947. *Human Destiny*. New York, London, Toronto: Longmans, Green and Co.
- Lehman, J. P. 1962. «Paleonthologie et theories modernes de l'Evolution». *Année Biologique* 1(7-8):407-19.
- Lehman, J. P. 1967. «Quelques reflexions a propos de l'evolution». *Année Biologique* 6(9-10):537-44.
- Leonardi, Piero. 1953. «Algunos aspectos interesantes de la evolución de los mamíferos». *Estudios Geológicos* (18):257-84.
- Leonardi, Piero. 1957. *La evolución biológica*. Madrid: Fax.
- Leonardi, Piero. 1959. «La evolución finalística o teleogénesis». P. 13-30 en *Cursillos y conferencias del Instituto Lucas Mallada: Fascículos V y VI. Trabajos presentados en el «III Cursillo Internacional de Paleontología», Sabadell, Julio 1956*.
- Leval, Gastón. 1953. «El dilema». *Solidaridad Obrera*, diciembre 3, 1-3.
- Levit, Georgy S. 2006. «Editorial: Revisiting “Peripheries” and “Alternatives” in evolutionary biology». P. 7-10 en *Jahrbuch für Europäische Wissenschaftskultur*, vol. 2. Stuttgart: Franz Steiner.
- Lewenstein, Bruce V. 1992. «Cold Fusion and Hot History». *Osiris* 7:135-63.
- Life. 1958. «Chunk of coal yields a major missing link. Ten-million-year-old *Oreopithecus* bones discovered in Italian mine fill a big gap in human evolution». *Life*, agost 11, 72-74.
- Life en español. 1958. «Eslabón genealógico. Restos del Oreopiteco hallados en Italia llenan una laguna en el estudio de la evolución humana». *Life en español*, setembre 8, 22-24.
- Llido, Ramón. 1956. «Hijos pródigos». *ABC*, maig 6, 60.
- Llido, Ramón. 1961. «Congresos y asambleas cristianas». *ABC*, diciembre 30, 49.
- Lluch Trull, Marcelino. 1991. «Semblanza biográfica». P. 7-11 en *Francisco Ponz Piedrafita: obra científica, 1943-1991*, vol. 1. Pamplona: Universidad de Navarra.
- Loison, Laurent. 2010. *Qu'est-ce que le néolamarckisme? Les biologistes français et*

- la question de l'évolution des espèces: 1870-1940*. París: Vuibert.
- Loison, Laurent. 2011. «French Roots of French Neo-Lamarckisms, 1879-1985». *Journal of the History of Biology* 44:713-44.
- Loison, Laurent. 2013. «Georges Teissier (1900-1972) and the Modern Synthesis in France». *Genetics* 195(2):295-302.
- López Ibor, Juan José. 1951a. *El español y su complejo de inferioridad*. Madrid: Rialp.
- López Ibor, Juan José. 1951b. «La idea del hombre en la biología moderna». *Arbor* 18(64):494-516.
- López Ortiz, José. 1956. *La Responsabilidad de los universitarios*. Madrid: Rialp.
- López Riocerezo, José María i Andrés Llordén. 2015. «López Ortiz, José. Retratos de familia». *Provincia Agustiniana Matritense*. Recuperat 21 setembre 2015 (<http://agustinosmadrid.com/conocernos/provincia-agustiniana-matritense/retratos-de-familia/lopez-ortiz-jose/>).
- Lorente Lorente, Ángel. 2006. «Arsenio Pacios López y los primeros inspectores de enseñanza media del Estado». *Bordón* (58):201-17.
- Loring, Jorge. 2004. *Para salvarte. Enciclopedia del católico. Evangelización católica del siglo XXI*. México: Unisex.
- Los Sitios de Gerona. 1958. «Hoy se inaugura el III Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos». *Los Sitios de Gerona*, setembre 11, 2.
- Luca de Tena, Torcuato. 1954a. «Despropósito y metáfora de una quijada. Meditación de fin de año... para cualquier año». *ABC (Sevilla)*, gener 1, 3.
- Luca de Tena, Torcuato. 1954b. «Despropósito y metáfora de una quijada. Meditación de fin de año... para cualquier año». *ABC*, gener 1, 3.
- de Lumley, Marie-Antoinette. 1995. «Letter to E.T. Babinsky». *The TalkOrigins Archive. Exploring the Creation/Evolution Controversy*. Recuperat (<http://www.talkorigins.org/faqs/ce/3/part12.html>).
- Lustig, Abigail, Robert J. Richards, i Michael Ruse, ed. 2004. *Darwinian heresies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LVE. 1942. «Disertacion de don Renato Llanas de Niubó en el Ateneo». *La Vanguardia Española*, novembre 28, 9.
- LVE. 1945. «Causas, causantes y remedios del moderno caos social, por el P. Teodoro Rodríguez, Agustino de San Lorenzo de El Escorial». *La Vanguardia Española*, juliol 26, 10.

- LVE. 1947. «Una sorpresa sorprendente». *La Vanguardia Española*, octubre 8, 3.
- LVE. 1948. «La ciencia comunista. Lysenko, el máximo “científico” soviético es un ignorante torturador». *La Vanguardia Española*, diciembre 2, 7.
- LVE. 1949. «Crucigrama n. 3». *La Vanguardia Española*, abril 28, 12.
- LVE. 1950. «Guía del lector. Evolución, por Alejandro Roldán, S.I.» *La Vanguardia Española*, noviembre 23, 6.
- LVE. 1951a. «Conferencias y cursillos. Balmesiana - P. Alejandro Roldán, S.J.: “Motivación del problema antropogénico” y “Aportaciones de la paleontología a la antropogénesis”». *La Vanguardia Española*, gener 23, 12.
- LVE. 1951b. «Lecciones de un libro apasionante.» *La Vanguardia Española*, gener 16, 9.
- LVE. 1952a. «“Cómo acabará el mundo”, por Desiderio Papp». *La Vanguardia Española*, noviembre 6, 6.
- LVE. 1952b. «Cursillo del Instituto de Estudios Pirenaicos». *La Vanguardia Española*, maig 29, 17.
- LVE. 1953. «Conferencias. El Dr. Miguel Crusafont en la Sociedad Astronómica». *La Vanguardia Española*, noviembre 1, 21.
- LVE. 1954. «Distinción científica». *La Vanguardia Española*, juliol 16, 12.
- LVE. 1955a. «Conferencias. Sociedad Astronómica. Mañana, a las 19’30, el doctor don Miguel Crusafont disertará sobre “La naturaleza como obra de arte”». *La Vanguardia Española*, febrer 8, 19.
- LVE. 1955b. «Notas de la región». *La Vanguardia Española*, gener 18, 24.
- LVE. 1955c. «Notas de la región». *La Vanguardia Española*, juny 14, 18.
- LVE. 1955d. «Regreso de una reunión de geólogos». *La Vanguardia Española*, octubre 9, 16.
- LVE. 1955e. «Viajes científicos». *La Vanguardia Española*, abril 13, 15.
- LVE. 1956a. «Conferencias. En “Franciscalia”». *La Vanguardia Española*, abril 6, 16.
- LVE. 1956b. «Conferencias. En la Sociedad Astronómica». *La Vanguardia Española*, juny 12, 6.
- LVE. 1956c. «El Boletín Oficial del Obispado. Metropolitanos españoles: Declaración sobre la misión de los intelectuales en el momento presente». *La Vanguardia Española*, maig 22, 19.
- LVE. 1956d. «En honor del Congreso de Paleontología». *La Vanguardia Española*,

- juliol 10, 15.
- LVE. 1956e. «Estudios sobre la evolución orgánica». *La Vanguardia Española*, juliol 1, 23.
- LVE. 1956f. «Hoy a las 7'30 de la tarde el profesor doctor Jean Pireteau [sic], de la Sorbona, disertará sobre “La evolución en los primates en general y en el hombre”». *La Vanguardia Española*, juliol 12, 19.
- LVE. 1956g. «Inaugurando el ciclo sobre la evolución orgánica disertará esta tarde a las siete y media, el doctor Piero Leonardi, sobre “El hecho de la evolución en los animales superiores”». *La Vanguardia Española*, juliol 3, 19.
- LVE. 1956h. «Los Congresos Nacionales de la Obra de Ejercicios e Ignacianos». *La Vanguardia Española*, diciembre 15, 24.
- LVE. 1956i. «Mañana a las 7'30 de la tarde el Rdo. P. F. M. Bergounioux disertará sobre “Las bases científicas de la evolución”». *La Vanguardia Española*, juliol 8, 24.
- LVE. 1956j. «Reuniones paleontológicas». *La Vanguardia Española*, març 3, 18.
- LVE. 1958a. «“El hombre de Grosseto”». *La Vanguardia Española*, agost 8, 1.
- LVE. 1958b. «Gaceta ilustrada. Un español, camino del Nobel». *La Vanguardia Española*, diciembre 6, 19.
- LVE. 1958c. «Gaceta ilustrada presenta en su número de hoy “Grosseto: Un hombre de doce millones de años”». *La Vanguardia Española*, agost 23, 10.
- LVE. 1958d. «Importante reunión científica». *La Vanguardia Española*, juliol 26, 18.
- LVE. 1958e. «IV cursillo internacional de paleontología». *La Vanguardia Española*, març 18, 26.
- LVE. 1959a. «El Doctor Santiago Alcobé, en la “Asociación Menéndez Pelayo”». *La Vanguardia Española*, maig 12, 22.
- LVE. 1959b. «I Conversaciones de Intelectuales». *La Vanguardia Española*, setembre 2, 15.
- LVE. 1959c. «Rinomicina». *La Vanguardia Española*, diciembre 31, 32.
- LVE. 1960a. «Conferencias. El P. Sebastián Bartina, S.J., en la Hermandad de San Cosme y San Damián». *La Vanguardia Española*, març 12, 29.
- LVE. 1960b. «Conferencias. El P. Sebastián Bartina, S.J., en la Hermandad de San Cosme y San Damián». *La Vanguardia Española*, març 23, 21.
- LVE. 1960c. «Día a día. Poblet, hontanar de verdades». *La Vanguardia Española*, setembre 9, 1.

- LVE. 1960d. «El Dr. Ramón Parés, en la Sociedad Astronómica de España y América». *La Vanguardia Española*, juny 23, 24.
- LVE. 1960e. «“El evolucionismo”, en las II Conversaciones de Intelectuales». *La Vanguardia Española*, setembre 3, 16.
- LVE. 1960f. «Fin de curso de la “Asociación Menéndez Pelayo”». *La Vanguardia Española*, maig 31, 25.
- LVE. 1960g. «II conversaciones de intelectuales católicos en Poblet». *La Vanguardia Española*, agost 2, 18.
- LVE. 1961a. «Conferencias. El Profesor Dr. Bermudo Meléndez, en el Ateneo Barcelonés». *La Vanguardia Española*, març 19, 30.
- LVE. 1961b. «Conferencias. Sociedad Astronómica de España y América. Antonio Prevosti. 7’45 de la tarde. “El origen de la vida”. Con proyecciones». *La Vanguardia Española*, juny 15, 29.
- LVE. 1961c. «Convocatorias. Ateneo Barcelonés. Alejandro Díez Macho: “La Biblia ante las conquistas de la ciencia”, primera conferencia del ciclo “Cuestiones de actualidad”». *La Vanguardia Española*, març 8, 27.
- LVE. 1961d. «Convocatorias. Ateneo Barcelonés. Bermudo Meléndez: “El evolucionismo en el estado actual de la ciencia”, quinta conferencia del ciclo “Cuestiones de actualidad”». *La Vanguardia Española*, març 17, 35.
- LVE. 1961e. «Convocatorias. Ateneo Barcelonés. José M. Millás Vallicrosa: “Problemática cultural del Medio Oriente”, segunda conferencia del ciclo “Cuestiones de actualidad”». *La Vanguardia Española*, març 10, 22.
- LVE. 1961f. «Convocatorias. Ateneo Barcelonés. Vicente Marrero: “El ambiente intelectual de España antes y después de la Cruzada”, tercera conferencia del ciclo “Cuestiones de actualidad”». *La Vanguardia Española*, març 12, 28.
- LVE. 1961g. «Convocatorias. Ateneo Barcelonés. Vicente Villar Palasí: “La síntesis Biológica”. Ciclo “Cuestiones de actualidad”». *La Vanguardia Española*, març 15, 27.
- LVE. 1961h. «De las conversaciones de intelectuales católicos en Poblet». *La Vanguardia Española*, agost 22, 15.
- LVE. 1961i. «Don Vicente Marrero, en el Ateneo Barcelonés». *La Vanguardia Española*, març 17, 35.
- LVE. 1961j. «El profesor Dr. José M. Millás Vallicrosa en el Ateneo Barcelonés». *La Vanguardia Española*, març 15, 27.

- LVE. 1961k. «El profesor Dr. Vicente Villar Palasí en el Ateneo Barcelonés». *La Vanguardia Española*, març 17, 35.
- LVE. 1961l. «Hoy comienzan las III Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 14, 19.
- LVE. 1961m. «III Conversaciones Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 13, 19.
- LVE. 1961n. «La Biblia, ante el progreso de la ciencia». *La Vanguardia Española*, març 9, 24.
- LVE. 1961o. «Las III Conversaciones de Intelectuales de Poblet.» *La Vanguardia Española*, agost 2, 16.
- LVE. 1961p. «Millás Vallicrosa disertará sobre “Problemática cultural del Medio Oriente”». *La Vanguardia Española*, març 9, 24.
- LVE. 1962. «Conferencias. Dres. Masriera, Prevosti, Nieto y Montserrat.» *La Vanguardia Española*, gener 10, 29.
- LVE. 1965. «Conferencias. El doctor Prevosti en la residencia universitaria “Muñoz Grandes”». *La Vanguardia Española*, noviembre 24, 21.
- LVE. 1967. «Doctor Ignacio Blajot Pena: Coloquio sobre “el medio divino” del P. Teilhard de Chardin. Hermandad Médico-farmacéutica de San Cosme y San Damián». *La Vanguardia Española*, març 17, 24.
- LVE. 1968a. «Cartas a “La Vanguardia”. N. de la R.» *La Vanguardia Española*, març 5, 22.
- LVE. 1968b. «El doctor Villar Palasí, pendonista de la procesión de Arenys de Munt». *La Vanguardia Española*, noviembre 7, 31.
- LVE. 1969. «Doctor don Ignacio Blajot: “El amor y la muerte en Teilhard de Chardin”. Escuela de enfermeras y A.T.S.» *La Vanguardia Española*, juny 15, 29.
- LVE. 1970. «Fallecimiento del catedrático doctor don Joaquín Febrer Carbó». *La Vanguardia Española*, setembre 4, 22.
- LVE. 1978. «Necrológicas. Don Francisco-Javier Sanmartí Boncompte». *La Vanguardia Española*, setembre 7, 20.
- M. 1956. «Al margen». *La Vanguardia Española*, juny 27, 16.
- M. 1960. «Notas bibliográficas de LA VANGUARDIA. Al margen». *La Vanguardia Española*, 1360.
- Machado, Manuel. 1946. «El gran secreto». *ABC (Sevilla)*, juny 14, 3.

- de Maeztu, Ramiro. 1935. «El espíritu en la Historia». *Acción Española* (72):524-42.
- Mainer, José-Carlos. 2005. «Los primeros años de “Revista” (1952-1955): diálogo desde Barcelona». P. 405-21 en *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo: homenaje a Jean-François Botrel, Presse, Imprimés, Lecture dans l’Aire Romane (PILAR). Encuentro anual (6. 2004. Paris)*, editat per J.-M. Desvois. Pessac: Presses Universitaires de Bordeaux.
- Malet, Antoni. 1998. «El papel político de la delegación del CSIC en Catalunya (1941-1956)». *Arbor* 160(631-632):413-39.
- Malet, Antoni. 2008. «Las primeras décadas del CSIC: investigación y ciencia para el franquismo». P. 211–256 en *Cien años de política científica en España*, editat per A. Romero de Pablos i M. J. Santesmases. Bilbao: Fundación BBVA.
- Malet, Antoni. 2009. «José María Albareda (1902-1966) and the formation of the Spanish Consejo Superior de Investigaciones Científicas». *Annals of Science* 66(3):307-32.
- Malet, Antoni. 2016. «Science, History, and Identity in Francoist Spain, the Early Years». P. 53-74 en *1001 distortions: how (not) to narrate history of science, medicine, and technology in non-western cultures, Bibliotheca Academica: Orientalistik, 25*, editat per S. Brentjes, E. Taner, i L. Richter-Bernburg. Würzburg: Ergon.
- Maluquer de Motes, Juan. 1966. «Miguel Fusté Ara (1919-1966)». *Pyrenae* 2:195.
- Manaut Suñol, José. 1968. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 18, 26.
- Mañosa, Montserrat. 1995. «Miquel Crusafont i Pairó (1910-1983). L’escola paleontològica de Sabadell». P. 1443-72 en *Ciència i tècnica als Països Catalans. Una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*, editat per J. M. Camarasa i A. Roca-Rosell. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- Marcet Coll, José María. 1956. «Circular del Jefe Local de la Falange Española Tradicionalista i de las J.O.N-S. a Crusafont. AMC 007b/CP/4277».
- Marcozzi, Vittorio et al. 1960. *Die evolutive Deutung der Menschlichen Leiblichkeit*. Freiburg/München: Karl Alber Verlag.
- Marcozzi, Vittorio. 1961a. «“De polygenismo et monogenismo”, di Vittorio Marcozzi SJ. Due copie. (23 ianuarii 1961). [ff. 5]. ASV Conc. Vat. II 795, n. 436».
- Marcozzi, Vittorio. 1961b. «“De quibusdam factis praehistoricis quae cum genesis narratione relationem habent”, di Vittorio Marcozzi SJ. Due copie. (11 augusti

- 1961). [ff. 5]. ASV Conc. Vat. II 795, n. 436».
- Marcozzi, Vittorio. 1961c. «Primeras manifestaciones de la cultura que señalan la presencia del hombre como ser racional». *Orbis Catholicus* 2(12):449-62.
- Marcozzi, Vittorio. 1961d. «“Quaestio: «De polygenismo et monogenismo, quoad originem generis humani», abstrahendo a Magisterio Divino, ut in sola luce scientifica exponatur”, di Vittorio Marcozzi SJ. s.l.d. [ff. 8]. ASV Conc. Vat. II 734 fasc. 49_11».
- Marcozzi, Vittorio. 1961e. «Vittorio Marcozzi SJ a Sebastiano Tromp. Trasmette voto. s.l.d. [f. 1] + De quibusdam factis praehistoricis quae cum genesis narratione relationem habent», di Vittorio Marcozzi SJ. s.l.d. [ff. 10]. ASV Conc. Vat. II 734 fasc. 49_09».
- Marcozzi, Vittorio. 1961f. «“Votum de evolutione”, di Vittorio Marcozzi SJ. (20 januarii 1961). [ff. 5]. ASV Conc. Vat. II 792 fasc. 2_4_30».
- Marcozzi, Vittorio. 1961g. «“Votum De evolutione”, di Vittorio Marcozzi SJ. Due copie. (20 ianuarii 1961). [ff. 5]. ASV Conc. Vat. II 795, n. 436».
- Marcozzi, Vittorio. 1961h. «“Votum de evolutione” di Vittorio Marcozzi SJ. (20 gennaio 1961). ff. 5. ASV Conc. Vat. II 372 fasc. 3».
- Marcozzi, Vittorio. 1961i. «“Votum de evolutionismo” di Vittorio Marcozzi SJ. s.l.d. [ff. 8]. ASV Conc. Vat. II 734 fasc. 49_10».
- Marcozzi, Vittorio i Miguel Fusté Ara. 1962. *El Hombre en el espacio y en el tiempo: esquemas de antropología*. Madrid: Studium.
- Marini-Bettòlo, G. B. 1987. *The activity of the Pontifical Academy of Sciences (1936-1986)*. Città del Vaticano: Pontificia Academia Scientiarum.
- Márquez, Carlos José. 2008. «La colección Temas Españoles: la contrarrevolución española y la divulgación de la interpretación franquista de la historia de España y de la Guerra Civil». *Germinal* (5):21-44.
- Martínez, R. 2007. «El Vaticano y la evolución. La recepción del darwinismo en el Archivo del Índice.» *Scripta Theologica* 39(2):529-49.
- Martínez del Campo, Luis G. 2011. «Santiago Ramón y Cajal. Héroe científico, mito político». P. 479-91 en *Reevaluaciones. Historias locales y miradas globales. Actas del VII congreso de historia local de Aragón*, editat per C. Frías, J. L. Ledesma, i J. Rodrigo. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.
- Martínez Iglesias, Roger. 2013. «El paper de la dona durant el franquisme». Institut Josep Mestres i Bosquets. Universitat de Vic.

- Martínez Rus, Ana. 2013. «Expolios, hogueras, infiernos. La represión del libro (1936-1951)». *Represura* 8:art. 1. Recuperat 16 febrer 2015 (www.represura.es).
- Masoliver, Juan Ramón. 1945. «Dos grandes historias». *La Vanguardia Española*, desembre 20, 17.
- Masriera, Miguel. 1960. «La química de la herencia». *La Vanguardia Española*, març 18, 7.
- Maurel, Chloé. 2012. «Huxley, Sir Julian Sorell». en *IO BIO, Biographical Dictionary of Secretaries-General of International Organizations*, editat per B. Reinalda, K. J. Kille, i J. Eisenberg.
- Mayoral Cortes, Victorino. 1975. «El Consejo Nacional de Educación: origen y transformaciones». *Revista de educación* 240:127-40.
- Mayr, Ernst. s.d. «History». *Society for the Study of Evolution. Promotion of the study of organic evolution*. Recuperat 4 març 2016 (<http://www.evolutionsociety.org/content/history.html>).
- Mayr, Ernst i William B. Provine. 1980. *The Evolutionary Synthesis: perspectives on the unification of biology*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Mazon, Brigitte. 1985. «La Fondation Rockefeller et les sciences sociales en France, 1925-1940». *Revue française de sociologie* 26(2):311-42.
- Mazon, Brigitte. 1988. *Aux origines de l'École des hautes études en sciences sociales. Le rôle du mécénat américain (1920-1960)*. Paris: Éditions du Cerf.
- Mc. Nair Wilson, R. 1934. «Monarquía y Plutocracia (Prefacio)». *Acción Española*, juliol, 126-29.
- Medeiros Martín, Alfredo. 2012. «Martín Almagro Basch, formación y consolidación como catedrático de prehistoria (1911-1943)». *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología* 77-78:335-416.
- Medina-Doménech, Rosa M. i Alfredo Menéndez-Navarro. 2005. «Cinematic representations of medical technologies in the Spanish official newsreel, 1943-1970». *Public Understanding of Science* 14(4):393-408.
- Meléndez, Bermudo. 1947a. «La hipótesis transformista: conferencias pronunciadas los días 6 y 7 de septiembre de 1946 en el VII Curso de Verano de la Universidad de Oviedo [RUO ruo_fc_1947_08_43-44_Art01]». *Revista de la Universidad de Oviedo* 8(43-44):5-39.
- Meléndez, Bermudo. 1947b. *Tratado de Paleontología*. Madrid: CSIC.
- Meléndez, Bermudo. 1948a. «Carta a Crusafont. AMC 065c/Cacad/9135». gener 12.

- Meléndez, Bermudo. 1948b. «Carta a Crusafont. AMC 065c/Cacad/9198». juny 26.
- Meléndez, Bermudo. 1948c. «Carta a Crusafont. AMC 065c/Cacad/9235». novembre 26.
- Meléndez, Bermudo. 1948d. «La Paleontología ante las nuevas tendencias de “síntesis” neo-darwinistas». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural* 46(1-2):143-51.
- Meléndez, Bermudo. 1949. «Las nuevas tendencias de síntesis en el transformismo». *Razón y Fe* (139):70-76.
- Meléndez, Bermudo. 1951a. «Carta a Crusafont. AMC 065d/Cacad/9460».
- Meléndez, Bermudo. 1951b. «Carta a Crusafont. AMC 065d/Cacad/9463».
- Meléndez, Bermudo. 1951c. «Carta a Crusafont. AMC 065d/Cacad/9514».
- Meléndez, Bermudo. 1951d. «Evolución y paleontología». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):263-81.
- Meléndez, Bermudo. 1951e. «La teleogénesis». *Estudios Geológicos* 7(14):457-68.
- Meléndez, Bermudo. 1952a. «Carta a Crusafont. AMC 045c/CProf/4946». gener 19.
- Meléndez, Bermudo. 1952b. «La teleogénesis. Nueva teoría evolucionista finalista del profesor Leonardi». *Razón y Fe* (145):36-46.
- Meléndez, Bermudo. 1952c. «Paleontología española». P. 38-40 en *Paleontología y estratigrafía del mioceno del Vallés-Penedés. 1er. Cursillo Internacional de Verano en Sabadell (26 junio - 5 julio 1952)*. Sabadell: Instituto de Estudios Pirenaicos; Museo de Sabadell; CSIC.
- Meléndez, Bermudo. 1955. «La superstición transformista. Comentarios sobre la evolución orgánica REPE». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural. Sección Geológica* 53:141-47.
- Meléndez, Bermudo. 1956. «En torno a la evolución orgánica». *Estudios Geológicos* 12(29-30):171-75.
- Mencheta. 1960. «Las Conversaciones de Intelectuales en Poblet». *ABC*, setembre 10, 46.
- Méndez Francisco, Luis, ed. 2000. *Ética y sociología: estudios en memoria del profesor José Todolí, O.P.* Madrid: Publicaciones de la Universidad Complutense de Madrid.
- Menéndez Amor, Josefa. 1951. «La evolución en el reino vegetal». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):250-62.
- Metropolitanos españoles. 1956. «Declaración Colectiva de los Metropolitanos

- españoles». *Cristiandad* 23(292):148-49.
- Minucioso. 1943. «Una de hombres». *Tarrasa*, octubre 9, 1-2.
- Minuzzo, Nerio. 1958. «Grosetto[sic]: un hombre de 12 millones de años». *Gaceta ilustrada*, agost 23, 12-15.
- Miquelarena, Jacinto. 1941. «El Museo antirreligioso de Smolensko». *ABC*, agost 15, 2.
- Miquelarena, Jacinto. 1953. «Bromas y fraudes internacionales». *ABC*, 27.
- Miscelanea Comillas. 1948. «Próximos a publicarse. Serie “Ciencia y Arte”: “Cómo nació la vida”, “La era atómica”, “El origen del hombre y el trasformismo [sic]”». *Miscelanea Comillas* 10:sp.
- Molina Foix, Vicente. 2001. «José María Mohedano Hernández, catedrático». *El País*, diciembre 28, 12-13.
- Molinero, Carme i Pere Ysàs. 2008. *La Anatomía del franquismo: de la supervivencia a la agonía, 1945-1977*. Barcelona: Crítica.
- Montero, Feliciano. 2001. «La Acción Católica española en los años cincuenta». P. 477-502 en *Iglesia de la historia, iglesia de la fe: homenaje a Juan María Laboa Gallego*, editat per F. Rivas Rebaque i R. M. Sanz de Diego. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- Montero, Feliciano. 2005a. «Los intelectuales católicos, del colaboracionismo al antifranquismo, 1951-1969». *Historia del presente* (5):41-68.
- Montero, Feliciano. 2005b. «Origen y evolución de la Acción Católica española». P. 133-59 en *Clericalismo y asociacionismo católico en España, de la Restauración a la Transición: un siglo entre el palio y el consiliario*, editat per J. de la Cueva Merino i A. L. López Villaverde. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- Montero, Feliciano. 2007. «Autocríticas del nacionalcatolicismo en los años cincuenta». P. 139-62 en *Religión y Política en la España contemporánea*, editat per C. Boyd i I. Blasco Herranz. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales (CEPC).
- Montero, Feliciano. 2010. «Los partidos católicos durante el régimen de Franco». P. 119-41 en *Los partidos confesionales españoles*, editat per J. M. Magaz Fernández. Madrid: Facultad de Teología San Dámaso.
- Montero García, Feliciano. 1999. «La Acción Católica española en el primer franquismo, 1939-1951». P. 226-31 en *IV Encuentro de investigadores del*

- franquismo (Valencia 17,18 y 19 de noviembre de 1999)*. Valencia: Fundació d'Estudis i Iniciatives Sociolaborals.
- Montero García, Feliciano. 2009. «La Acción Católica, Ángel Herrera y la Asociación Católica de Propagandistas». P. 159-80 en *El conflicto político-religioso en la Segunda República*, editat per F. Montero García i J. de la Cueva Merino. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá.
- Morange, Michel. 2009. «A Critical Perspective on Synthetic Biology». *International Journal for Philosophy of Chemistry* 15(1):21-30.
- Morente Valero, Francisco. 2011. «Más allá del páramo. La historia de los intelectuales durante el franquismo». P. 57-91 en *Reevaluaciones. Historias locales y miradas globales. Actas del VII Congreso de historia local de Aragón*, vol. 4, editat per C. Frías, J. L. Ledesma, i J. Rodrigo. Zaragoza: Instituto Fernando el Católico.
- Moriones, Julio. 1952. «Index librorum prohibitorum». *La Vanguardia Española*, juny 10, 15.
- Moriones, Julio. 1958. «El “Oreopithecus” de Baccinello». *La Vanguardia Española*, agost 15, 15.
- Morodo Leoncio, Raúl. 1978. «La formalización de Acción Española». *Revista de Estudios Políticos* (1):29-48.
- Morodo Leoncio, Raúl. 1985. *Los orígenes ideológicos del franquismo: Acción Española*. Madrid: Alianza.
- Movius Jr., Hallam L. 1953. «Book Reviews: “Historia Mundi; Ein Handbuch der Wellgeschichte in zehlt Bandern”». *American Anthropologist* (55):713-14.
- Moyà-Solà, Salvador i M. Köhler. 2000. «Comprendere *Oreopithecus bambolii*, un ominoso fossile enigmatico». *Atti del Museo di Storia Naturale della Maremma* (18):39-65.
- Moyà-Solà, Salvador, Meike Köhler, i L. Rook. 2005. «The *Oreopithecus* thumb: a strange case in hominoid evolution.» *Journal of human evolution* 49(3):395-404.
- El Mundo Deportivo. 1968. «Academia Febrer». *El Mundo Deportivo*, setembre 30, 5.
- Múñera, José. 1959. «“Historia Mundi”». *La Vanguardia Española*, novembre 25, 13.
- Muñoz, Jesús. 1947. «La biología de los últimos cien años y la físico-química actual frente al evolucionismo materialista». *Miscelanea Comillas* 8:145-203.
- Muñoz, Jesús. 1949. «¿Cómo nació la vida? La biología de los últimos cien años y la

- físico-química actual frente a la abiogénesis materialista». P. 222 en *Diccionario filosófico*. Santander: Universidad Pontificia de Comillas.
- Muñoz, Jesús. 1951a. «Marcozzi, V.: Poligenesi ed evoluzione nelle origini dell'uomo. Greg, 29 (1948). 343-391». *Pensamiento* 7(28):625-26.
- Muñoz, Jesús. 1951b. «Origen del primer viviente orgánico». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):208-28.
- Muñoz, Jesús. 1951c. «Panorama de las reacciones filosóficas provocadas por la Encíclica "Humani generis"». *Pensamiento* 7(28):603-11.
- Muñoz, Josep M. 2004. «El pensament històric de Jaume Vicens Vives». P. 11-134 en *Pensament i filosofia a Catalunya. III: 1940-1975*, editat per J. M. Molas i P. Casanovas. Barcelona: INEHCA.
- Muñoz, Salvador. 1967. «Carta a Crusafont. AMC 011a/CP/2295». abril 14.
- Muñoz Soro, Javier. 2006. «Joaquín Ruiz-Giménez o el católico total (apuntes para una biografía política e intelectual hasta 1963)». *Pasado y memoria: Revista de historia contemporánea* (5):259-88.
- Museo de la Ciudad de Sabadell. 1951. «III Ciclo de Conferencias organizado por el Museo de la Ciudad de Sabadell. XX aniversario de su inauguración 1931-1951. AMC sense catalogar». 1-4.
- Museo de la Ciudad de Sabadell. 1954. «Cursillo sobre Evolucionismo. Inscripciones. AMC S 1445c».
- N.G. 1964. «Origen de la vida y del hombre, por Adolfo Haas». *ABC*, març 5, 51.
- Navarro Gutiérrez, Rafael. 1959. «Sencillo y prudente asturiano». *ABC*, octubre 17, 65.
- Nicolai, Jorge F. 1953. «El Darwinismo sociológico y la biología». *Solidaridad Obrera*, febrer 14, 3.
- Nieto-Galan, Agustí. 2011a. «Antonio gramsci revisited: Historians of science, intellectuals, and the struggle for hegemony». *History of Science* 49:453-78.
- Nieto-Galan, Agustí. 2011b. *Los públicos de la ciencia. Expertos y profanos a través de la historia*. Madrid: Marcial Pons.
- Nieto-Galan, Agustí. 2012. «A Republican Natural History in Spain around 1900: Odón de Buen (1863–1945) and His Audiences». *Historical Studies in the Natural Sciences* 42(3):159-89.
- Nieto-Galan, Agustí. 2013. «From Papers to Newspapers: Miguel Masriera (1901–1981) and the Role of Science Popularization under the Franco Regime».

- Science in Context* 26(3):527-49.
- Nieto-Galan, Agustí. 2016. *Science in the public sphere: a history of lay knowledge and expertise*. London: Routledge.
- Nieto Tamargo, Alfonso. 1991. «Servir y Gobernar». P. 37-38 en *Francisco Ponz Piedrafita: obra científica: 1943-1991. Vol I*. Pamplona: Universidad de Navarra. Servicio de Publicaciones.
- Nin, É. 1940. «Cosuchas del Café». *Nueva Alcarria*, juliol 6, 1.
- Nisbet, Matthew C., Dominique Brossard, i Adrienne Kroepsch. 2003. «Framing Science: The Stem Cell Controversy in an Age of PressPolitics». *The Harvard International Journal of Press/Politics* 8(2):36-70.
- Nueva Alcarria. 1960. «Libros recibidos. El número 47 de “Punta Europa”». *Nueva Alcarria*, gener 9, 3.
- Núñez, Diego. 1977. *El Darwinismo en España*. Madrid: Castalia.
- Orella, José Luis. 2003. «Cien años de La Gaceta del Norte». *Arbil* (69):1-12.
- Orozco, Antonio. 2005. «¿Antropología o zoología? Antonio Millán Puelles entrevistado por A. Orozco». *arvo.net*. Recuperat 14 abril 2015 (<http://arvo.net/evolucion/antropologia-o-zoologia/gmx-niv826-con9958.htm>).
- Orsós, Prof. F. 1943. «El vencimiento del peligro biológico para Europa». *La joven europa. Hojas de la Europa Académica Combatiente* (Cuaderno 5):32-40.
- Oskam, Jeroen. 1911. «Censura y prensa franquistas como tema de investigación». *Revista de Estudios Extremeños* 47:113-32.
- Otero Carvajal, Luis Enrique. 2001. «La destrucción de la ciencia en España. Las consecuencias del triunfo militar de la España franquista». *Historia y Comunicación Social* (6):149-86.
- Otero Carvajal, Luis Enrique, ed. 2014. *La universidad nacionalcatólica. La reacción antimoderna*. Madrid: Universidad Carlos III.
- P.A. 1960. «Intercambio de criterios y opiniones en las II conversaciones intelectuales de Poblet». *Los sitios de Gerona*, setembre 4, 6.
- Pacios, Antonio. 1956. «El talante intelectual de Aranguren». *Punta Europa* 1:101-21.
- El País. 1976. «El apellido Oriol, en la política y en las finanzas». *El País*, octubre 19.
- El País. 2003. «Lucas María de Oriol y Urquijo, empresario». *El País*, agost 13.
- Palafox, Emilio. 1949. «Tres reuniones científicas en torno a la evolución». *Arbor* 12(39):390-96.
- Palafox, Emilio. 1951a. «Reseñas. L’Evolution Redemptrice du P. Teilhard de

- Chardin». *Arbor* 18(63):457-58.
- Palafox, Emilio. 1951b. «Sobre la situación actual del problema de la evolución biológica». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):185-207.
- Palafox, Emilio. 1953. «Hacia una síntesis evolucionista». *Theoria* 1(3):121-27.
- Palau Blancher, José. 1960. «Saluda del Delegado Comarcal de Prensa y Propaganda de FET y JONS a Miquel Crusafont. AMC 008a/CP/1223». juny 15.
- Palomares, Miguel. 1957. «Benemérita obra cultural». *La Vanguardia Española*, noviembre 5, 35.
- Pániker, Raimundo. 1944. «Visión de síntesis del universo». *Arbor* 1(1):4-40.
- Pániker, Salvador. 1969. *Conversaciones en Madrid*. Barcelona: Kairós.
- Panyella, Augusto i Lluís Pericot. 1963. *El Hombre: origen y vida*. Barcelona: Dalmau i Jover.
- Parés, Ramón. 2006. «Epíleg». P. 209-14 en *L'ensenyament de la biologia en l'ESO i el batxillerat. Monogràfic de la revista Treballs de la Societat Catalana de Biologia*, vol. 57, editat per J. Clotet i L. Serra. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- París, Carlos. 1952. «El pensamiento de Unamuno y la ciencia positiva». *Arbor* 77(22):11-23.
- París, Carlos. 2009. «De la filosofía de la ciencia a una teoría crítica de la cultura actual. Darwin en Compostela». P. 249-69 en *O Darwinismo en Galicia*, editat per F. D. Fierros Viqueira. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela.
- Parmar, Inderjeet. 2002. «“To relate knowledge and action”: The impact of the Rockefeller Foundation on foreign policy thinking during America's rise to globalism 1939-1945». *Minerva* 40(3):235-63.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo et al. 1985. «40 años de Arbor: un análisis autocrítico». *Arbor* 122(479):479-80.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo. 1985a. «Cultura católica y elitismo social: La función política de Arbor en la posguerra española». *Arbor* 122(479):17-38.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo. 1985b. «La revista ARBOR como objeto de análisis historiográfico: 1944-1975». *Arbor* 122(479):13-16.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo. 1986. «La Historiografía en la España franquista. Tesis doctoral». Universidad de Zaragoza.

- Pasamar Alzuria, Gonzalo. 1991a. *Historiografía e ideología en la postguerra española: la ruptura de la tradición liberal*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo. 1991b. «Política, ciencia y cultura: Una aproximación al análisis de “Arbor” (1944-1950)». *Estudis d’història contemporània del país Valencià* (9):121-38.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo i Ignacio Peiró Martín. 2002. *Diccionario Akal de Historiadores españoles contemporáneos (1840-1980)*. Madrid: Akal.
- Pasamar Alzuria, Gonzalo i Palmira Vélez Jiménez. 1985. «Tecnocracia y humanismo cultural (Una hipótesis sobre el comportamiento de Arbor en la crisis del franquismo, 1970-1975)». *Arbor* 122(479):97-124.
- Pecourt, Joan. 2006. «El campo de las revistas políticas bajo el franquismo». *Papers* 81:205-28.
- Peiró Martín, Ignacio. 1985. «Desfase cultural y legitimación económica: ARBOR, 1955-1964». *Arbor* 122(479):59-78.
- Pelayo, Francisco. 1984. «La paleontología: Un argumento para rebatir al darwinismo en el intento de armonizar Ciencias Naturales y Religión». P. 475-88 en *Actas II Congreso de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias: Jaca, 27 de Septiembre- 1 de Octubre, 1982*. Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas, SEHCYT.
- Pelayo, Francisco. 1999. *Ciencia y creencia en España durante el siglo XIX: la Paleontología en el debate sobre el darwinismo*. Madrid: CSIC.
- Pelayo, Francisco. 2003. «La nueva biología y los fósiles humanos: el contexto y la difusión de la paleoantropología en la España durante el primer franquismo». P. 17-54 en *La tutela imperfecta. Biología y farmacia en la España del primer franquismo*, vol. 63, editat per A. González Bueno i A. Baratas Díaz. Madrid: CSIC.
- Pelayo, Francisco. 2007a. «Controvèrsies científiques i repercussions socials de la paleontologia humana». *Mètode* (53):30-36.
- Pelayo, Francisco. 2007b. «La evolución humana y su difusión en España en el marco de la JAE (1907-1939)». *Asclepio* 59(2):137-62.
- Pelayo, Francisco. 2008. «Darwinism and Paleontology: Reception and Diffusion of the Theory of Evolution in Spain». P. 306 en *The reception of Charles Darwin in Europe*, editat per E.-M. Engels i T. F. Glick. London: Continuum.

- Pelayo, Francisco. 2009. «Debatiendo sobre Darwin en España: Antidarwinismo, teorías evolucionistas alternativas y síntesis moderna». *Asclepio* 61(2):101-28.
- Pelayo, Francisco. 2012. «Entre ciencia y religión: evolución, paleoantropología y el “origen del hombre” en España (1939-1959)». *Historia del Presente* (20):69-80.
- Pelayo, Francisco. 2013. «Antes de Atapuerca. La paleontología humana en España durante la dictadura de Franco». P. 323-50 en *Naturaleza y Laboratorio*, editat per L. Calvo, Á. Girón, i M. Á. Puig-Samper. Barcelona: CSIC.
- Pelayo, Francisco. 2017. «La recepción del darwinismo y la historiografía de las teorías evolucionistas en España (1966-2016)». *Evolución. Revista de la Sociedad española de Biología evolutiva* (en premsa).
- Pelayo, Francisco i Andrés Galera. 2009. «Presentación al dossier: La teoría de la evolución. Historia, controversias y perspectivas actuales». *Asclepio* 61(2):7-8.
- Pelchat, Marc. 1989. «Pierre Teilhard de Chardin et Henri de Lubac. Pour une nouvelle synthèse théologique à l'âge scientifique». *Laval théologique et philosophique* 45(2):255.
- Pemán, José María. 1950. «Camino de conversión». *La Vanguardia Española*, maig 9, 7.
- Pemán, José María. 1964. «La verdad de aquel día». *ABC*, novembre 26, 3.
- Pemartín, José. 1933. «Vida Cultural». *Acción Española* (42):591-611.
- Pemartín, José. 1934. «Nuevas orientaciones transformistas». *Acción Española* (47):1151-55.
- Pemartín, José. 1951. «Aldous Huxley o la inteligencia liberadora». *Arbor* 18(61):75-93.
- Pensamiento. 1951. «Contenido y significado de la encíclica “Humani generis”». *Pensamiento* 7(28):475-80.
- Pensamiento. 1959. «Crónica. Ateneo de Madrid. Ciclo de conferencias en homenaje a E. Bergson». *Pensamiento* 15(59):520.
- Pérez Embid, Florentino. 1952. «Breve historia de Arbor». *Arbor* 21(75):305-16.
- Pérez Embid, Florentino. 1956. «Revistas culturales de postguerra». *Temas españoles* (215):1-18.
- Pérez Embid, Florentino. 1962. «Prólogo a “La Institución Libre de Enseñanza”, de Vicente Cacho Viu». P. 6-8 en *La Institución Libre de Enseñanza*. Madrid: Rialp.
- Pérez Embid, Florentino. 1970. «Carta al Subsecretario de Bellas Artes. AGUN 003-

- 054». juliol 23.
- Pérez López, Pablo. 2016. «José María Albareda en los comienzos del Consejo Superior de Investigaciones Científicas (1939--1949)». P. 203-29 en *Jesús Longares Alonso: el maestro que sabía escuchar*. Pamplona: Eunsa.
- Pericot, Luis. 1962. «Profesor Alberto Carlo Blanc (1906-1960)». *Ampurias* (24):350.
- Periódicos históricos desde 1900. 2011. «Revista Life en español (1952-1969)». *Periódicos históricos desde 1900*. Recuperat 30 agost 2015 (<http://www.periodicosregalo.com/revista-life-en-espanol-1952-1969/>).
- Peris, S. V. 1960. «La evolución biológica y sus problemas». *Arbor* 45(171):138-40.
- Perpiñá Grau, Román. 1974. «La población, problemática universal». *Arbor* 89(347):63-74.
- Pestre, Dominique. 2003. «Los años 1870–1970 en perspectiva. Entre tecnociencia, industria y Estado-nación». P. 43–75 en *Ciencia, dinero y política. Ensayo de interpretación*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- Pinar, Susana. 1999. «La introducción de la genética en España durante el primer tercio del siglo XX». *Llull* 22:453-73.
- Pinell. 1953. «De Norte a Sur. Los peores enemigos». *Nueva Tárrega*, abril 18, 5.
- Pinillos, Jose Luis. 1949. «La ciencia y sus congresos». *Arbor* 14(47):307-8.
- Pinillos, Jose Luis. 1951. «Apuntes en torno a las humanidades y la ciencia». *Arbor* 69(20):1-27.
- El Pirineo. 1941. «F.E.T. y de las J.ON-S. Sección femenina». *El Pirineo*, març 31, 2.
- Pius XII. 1946. «Discorso di Sua Santità Pio XII ai partecipanti al Congresso Internazionale di Filosofia». *La Santa Sede*. Recuperat (https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19461120_congresso-internaz-filosofia.html).
- Pius XII. 1950. «Carta encíclica Humani Generis del Sumo Pontífice Pío XII. Sobre las falsas opiniones contra los fundamentos de la doctrina católica». *La Santa Sede* 1-13. Recuperat 20 abril 2013 (http://www.vatican.va/holy_father/pius_xii/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_12081950_humani-generis_sp.html).
- Piveteau, Jean i P. Saint-Seine. 1947. «Comptes rendus des colloques internationaux du CNRS. 3e Colloque: Paléontologie et transformisme. [AMC sense catalogar]». *Revue scientifique* 9(3273):559-63.
- Pla Salat, Manuel. 1966. «Comentario crítico de las conversaciones de intelectuales

- de Poblet». *Cromosoma X. Revista de la generación y de la sexología* 2(17):11-13.
- Plumb, Robert K. 1956a. «2 experts dispute fossil tie to man». *The New York Times*, març 14, 35.
- Plumb, Robert K. 1956b. «Fossil Research Questions Darwin Evolution Theory». *The New York Times*, març 10, 1, 7.
- Ponz Piedrafita, Francisco. 1949. «La genética en Rusia». *Arbor* 14(47):282-97.
- Ponz Piedrafita, Francisco. 1951. «El desnivel entre lo físico y lo biológico». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):282-306.
- Ponz Piedrafita, Francisco. 1959. «¿Síntesis de lo vivo?» *Diagonal: Revista universitaria* 2(1):3.
- Ponz Piedrafita, Francisco. 2000. *Mi encuentro con el fundador del Opus Dei. Madrid, 1939-1944*. Pamplona: Eunsa.
- Ponz Piedrafita, Francisco. 2014. «Nota informativa elaborada por el prof. Francisco Ponz, primer titular de la Cátedra de Fisiología Animal de la Facultad de Ciencias de la universidad de barcelona (1944-1966), acerca de algunas cuestiones históricas relacionadas con esa cátedra y periodo». *Departament de Fisiologia i Immunologia. Universitat de Barcelona*. Recuperat 25 març 2014 (<http://www.ub.edu/fisiod3/doc/cartaDrPonz.pdf>).
- Prades Plaza, Sara. 2008a. «El pasado de la nación. La historia de España en Arbor: 1944-1956». P. 77-89 en *Comunicaciones del I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea de la AHC. Zaragoza, 26, 27 y 28 de septiembre de 2007*, editat per O. Aldunate León i I. Urzáiz Heredia. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza.
- Prades Plaza, Sara. 2008b. «España, sin problema. El discurso nacionalista de la “generación de 1948”». P. 77-97 en *Ayeres en discusión. Temas clave de Historia Contemporánea hoy. IX Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea (9. 2008. Murcia)*, editat per M. E. Nicolás Marín i C. González Martínez. Murcia: Universidad de Murcia.
- Prades Plaza, Sara. 2012a. «Escribir la Historia para definir la nación: la generación de 1948». Tesis doctoral. Universitat de València.
- Prades Plaza, Sara. 2012b. «Las plataformas de acción de la “generación de 1948” entre 1944 y 1956». *Historia y Política* (28):57-82.

- Prades Plaza, Sara. 2014. *España y su historia. La generación de 1948*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1955. «Geographical variability in quantitative traits in populations of *Drosophila subobscura* [APP 086]». P. 294-99 en *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology. Volume XX: Population Genetics: The Nature and Causes of Genetic Variability in Population*. New York: Biological Laboratory.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1957. «Lección X: Adaptación y mutación en los microorganismos (1957-1958) [APP 602]». P. 93-129 en *Genética de microorganismos: lecciones desarrolladas por el Dr. Antonio Prevosti*. Barcelona: LETI.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1959. «Los mecanismos de la evolución [APP 169]». *Sinergia* 11:15-23.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1960. «¿Producción de vida en el laboratorio? La síntesis de los ácidos nucleicos y su importancia en Biología. La teología y las ciencias biológicas ante el problema.» *Apostolado sacerdotal. Revista para el clero y sus cooperadores* 17(194):2-5.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1962. «Dinámica de las poblaciones y selección natural [APP 022]». *Boletín de la Real Sociedad Española de Historia* 60(2):247-58.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1963. «El origen del hombre [APP 042]». P. 79-96 en *El hombre: origen y vida*, editat per A. Panyella. Barcelona: Dalmau i Jover.
- Prevosti Pelegrín, Antoni. 1973. «Aproximación a los problemas epistemológicos desde la Biología actual». *Convivium* (40):3-25.
- Prevosti Pelegrín, Antoni i José Pons. 1963. «Las bases biológicas de la libertad humana [APP 040]». *Orbis Catholicus* 6(2):130-47.
- Prieto, Emilio. 1956. «Anímense ustedes: parece que se confirma eso de que no descendemos del mono [AMC sense catalogar. Retalls de premsa]». *Sabadell*, maig 8, 1,2,4.
- El Pririneo Aragonés. 1967. «Visita de D. Enrique Gutiérrez Ríos al Centro Pirenaico de Biología Experimental». *El Pririneo Aragonés*, juliol 18, 3.
- Proctor, Robert. 1991. *Value-free science? Purity and power in modern knowledge*. Cambridge (Mass.)/London: Harvard University Press.
- El Pueblo. 1936. «Llibres». *El Pueblo*, maig 19, 4.
- Puig, Albert Presas I. 2005. «Science on the Periphery. The spanish Reception of

- Nuclear Energy: an Attempt at Modernity?» *Minerva* 43(2):197-218.
- Puig Matas, L. 1960. «Fluencias. “Involución”». *Tarrasa informació*, agost 6, 1-8.
- Puiggrós, Juan. 1960. «Carta de Juan Puiggrós al ¿pare provincial? Fons de l’Institut Biològic de Sarriá. AHSJC sense catalogar».
- Pujals, Esteban. 1953. «La filosofía de la cultura de Christopher Dawson». *Arbor* 93(26):66-89.
- Pujiula i Ribera, Jordi. 2010. «P. Jaume Pujiula i Dilmé (1869-1958). Els límits entre la ciència i la filosofia». *Gimbernat* 53:195-209.
- R. 2003a. «María de los Ángeles Galino Carrillo 1915-2014». *Proyecto filosofía en español*. Recuperat 1 febrer 2016 (<http://www.filosofia.org/ave/001/a159.htm>).
- R. 2003b. «Punta Europa (1956-1967)». *Proyecto Filosofía en español*. Recuperat 6 febrer 2014 (<http://www.filosofia.org/hem/med/m019.htm>).
- R. 2003c. «Vicente Marrero Suárez 1922-2000». *Proyecto filosofía en español*. Recuperat 22 novembre 2013 (<http://www.filosofia.org/ave/001/a150.htm>).
- R. 2004. «Acción Española (Madrid, 1931-1937)». *Proyecto Filosofía en español* 1-6. Recuperat 16 febrer 2015 (<http://www.filosofia.org/hem/med/m023.htm>).
- R.C. 1964. «Pauta». *Apostolado sacerdotal. Revista para el clero y sus cooperadores* 21(226-227):1-2.
- R.LL. 1960. «Movimiento social católico». *ABC*, desembre 31, 43.
- RAC. 1947. «RF support to CNRS Conference, Paris 1947. RAC Rockefeller Foundation project files, RG 1.2, Series 500 (France), Box 2, folder 21, and Box 3, folder 29 (National Center of Scientific Research - Conferences)».
- RAC. 1955. «RF support to CNRS Conference, Paris 1955. RAC Rockefeller Foundation project files, RG 1.2, Series 500 (France), Box 2, folder 21, and Box 3, folder 29 (National Center of Scientific Research - Conferences)».
- Rafael. 1953. «La burla. “Glosa Fiejooniana”». *Panadés*, març 21, 3.
- Raja Vich, Antoni. 2010. «El “Problema de España” bajo el primer franquismo, 1936-1956. El debate entre Pedro Laín Entralgo y Rafael Calvo Serer. Tesis doctoral». Universitat Pompeu Fabra.
- Ramírez, Santiago. 1958. *Teología nueva y teología*. Madrid: Ateneo.
- Ramírez Martínez, Felipe E. 2008. «Ciencia, tecnología y propaganda. El NO-DO, un instrumento de popularización de la ciencia al servicio del Estado (1943-1964)». *Actes d’Història de la Ciència i de la Tècnica* 1(2):253-62.
- Ramírez Martínez, Felipe E. 2011. «Ciencia, tecnología y propaganda en el noticiero

- oficial del franquismo NO-DO (1943-1964). Tesis doctoral». Universidad Autónoma de Madrid.
- Ramos García, Pilar. 1985. «Aggiornamento de la Iglesia y problemática universitaria: ARBOR, 1965-1970». *Arbor* 122(479):79-96.
- Ramos Ruiz, Isabel. 2009. «Celebración y significado del VII centenario de la fundación de la Universidad de Salamanca en el curso académico 1953-1954». *Historia de la educación* (28):233-57.
- Real Academia Nacional de Farmacia. 1995. «Excmo. Sr. D. Gaspar González González». *Real Academia Nacional de Farmacia*. Recuperat 10 novembre 2016 (<http://www.ranf.com/academicos/academicos-de-número/anteriores/1189-excmo-sr-d-gaspar-gonzález-gonzález.html>).
- Rebok, Sandra. 2011. «Las primeras instituciones científicas alemanas en España: los comienzos de la cooperación institucional en los albores del siglo XX». *Arbor* 187(747):169-82.
- Redondo, Gonzalo. 1999. «Los intentos de las minorías dirigentes de modernizar el estado tradicional español (1947-1956)». P. 807-15 en *Política, cultura y sociedad en la España de Franco (1939-1975)*. Pamplona: Eunsa.
- Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona. s.d. «Sr. Enric Freixa Pedrals». *Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona*. Recuperat 15 març 2014 (<http://www.racab.es/academics/historics/numeraris-h/f/freixa>).
- Reina, Javier. 1932. «El liberalismo y la verdad IV. Inmutabilidad y mutabilidad. Transformismo». *Acción Española* (17):460-67.
- de Renzi, Miquel. 2016. «Miquel Crusafont, sus circunstancias iniciales y sus primeras ideas evolucionistas». P. 521-26 en *Actas de las XXXII Jornadas de la Sociedad Española de Paleontología*, vol. 20, editat per G. Meléndez, A. Núñez, i M. Tomás. Madrid: Instituto Geológico y Minero de España.
- Revilla, Federico. 1959. «I Conversaciones de Intelectuales de Poblet [FFR. Donació a l'autora]». *Arbor* 44(167):100-106.
- Revilla, Federico. 1960a. «Carta a Florentino Pérez Embid. AGUN 003-010-341». octubre 11.
- Revilla, Federico. 1960b. «Clausura de las II Converaciones de Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 13, 4.
- Revilla, Federico. 1960c. «Criteriología católica y Evolucionismo. II Conversaciones de Intelectuales de Poblet [FFR. Donació a l'autora]». *Arbor* 47(179):107-21.

- Revilla, Federico. 1960d. «Densa jornada de trabajo en las Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 11, 7.
- Revilla, Federico. 1960e. «El tema del evolucionismo en las Conversaciones de Poblet». *Punta Europa* (59):95-103.
- Revilla, Federico. 1960f. «La síntesis biológica ante la ciencia, la filosofía y la revelación». *Razón y Fe* 161(745):165-72.
- Revilla, Federico. 1961a. «Crónicas de la región. Las III Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *La Vanguardia Española*, setembre 19, 8.
- Revilla, Federico. 1961b. «III Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *Punta Europa* (70-71):152-60.
- Revilla, Federico. 1961c. «III Conversaciones de Intelectuales de Poblet [FFR. Donació a l'autora]». *Arbor* 50(191):123-30.
- Revilla, Federico. 1963. «V Conversaciones Intelectuales de Poblet [FFR. Donació a l'autora]». *Arbor* 56(215):107-17.
- Revilla, Federico. 1964. «Historial de las Conversaciones de Intelectuales de Poblet [FFR. Donació a l'autora]». *Apostolado sacerdotal* 21(226-227):1165-68.
- Revilla, Federico. 1966. «El “ambiente” de las conversaciones de Poblet». *Cromosoma X. Revista de la generación y de la sexología* 2(17):8-10.
- Revilla, Federico. 1968. «IX Conversaciones de Intelectuales de Poblet. Los trasplantes de órganos [FFR. Donació a l'autora]». *Arbor* 273-274(70):106-12.
- Revuelta González SI, Manuel. 2001. «Andérez, Valeriano». P. 159 en *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, vol. 1, editat per C. E. O'Neill i J. M. Domínguez. Roma; Madrid: Institutum Historicum; Universidad Pontificia Comillas.
- Río Morillas, Miguel A. 2013. «De la extrema derecha neofranquista a la derecha conservadora: los orígenes de alianza popular (1973-1979)». Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona.
- Roberti, Vero. 1956. «Contraddetta la teoria di Darwin dalle ricerche di un dotto svizzero». *Corriere della sera*, abril 19, 5.
- Roca-Rosell, Antoni. 2005. «Professionalism and technocracy: Esteve Terradas and science policy in the early years of the Franco regime». *Minerva* 43(2):147-62.
- Rodrigo Echalecu, Ana María. 2009. «Las bibliotecas públicas durante el primer franquismo: entre la continuidad y la ruptura. Tesis doctoral». Universidad Complutense de Madrid.

- Rodríguez-Tranche, R. i V. Sánchez-Biosca. 2006. *NO-DO, el tiempo y la memoria*. Madrid: Cátedra/Filmoteca Española.
- Rodríguez Nozal, Raúl i Antonio González Bueno. 2015. «La doctrina social católica en el proceso industrializador de la España franquista: el caso del grupo farmacéutico Alter». *Dynamis* 35(2):433-57.
- Roig Gironella, Juan. 1959. «Poblet, para el estudio y la meditación. El origen de la vida, tema de las conversaciones intelectuales. El histórico monasterio tarraconense, centro vivo de la cultura actual». *El Español*, octubre 25, 50-54.
- Roig Gironella, Juan. 1960a. «Conversaciones de Poblet». *Pensamiento* 16(61):134-36.
- Roig Gironella, Juan. 1960b. «La “inmanencia teleológica” del viviente y la hipótesis de una síntesis vital de laboratorio [AAP 570 F31]». *Espíritu* 9:53-65.
- Roig Gironella, Juan. 1961. «Conversaciones de Poblet». *Pensamiento* 17(65):126-27.
- Roig Gironella, Juan. 1962. «Crónica III conversaciones de intelectuales de Poblet». *Pensamiento* 18(69):121-23.
- Roig Gironella, Juan. 1964. «Sentido y alcance de la obra de Teilhard de Chardin según sus críticos». *Verbo* (30):523-55.
- Roig Gironella, Juan. 1965. «La inseguridad del hombre moderno en la problemática del pensamiento». *Verbo* (36):531-49.
- Roig Gironella, Juan. 1968. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 10, 25.
- Roldán, Alejandro. 1950. *Evolución: El problema de la evolución y de la antropogénesis*. Barcelona: Atlántida.
- Roldán, Alejandro. 1952. «Carta a Truyols. AMC 066a/Cacad/9536». gener 28.
- Rome correspondent. 1956. «Darwin Is Challenged. Italian Fossils Back Theory Man Isn't Ape Descendant». *The Berkshire Eagle*, juny 21, 19.
- Rondet, Henri. 1969. «Nouvelle Théologie». P. 234-36 en *Sacramentum Mundi*, vol. 4. New York: Herder and Herder.
- Ronzón, Elena. 1983. «La revista Theoria y los orígenes de la filosofía de la ciencia en España». *El Basilisco* 7(14):9-40.
- Roqué, Xavier. 2013. «The Trouble with Spain: Physics and Culture Through Francoism». en *Dark Matters. Contents and Discontents of Cold War Science. 31 May - 2 June 2013, IEC, Barcelona*.
- Roqué, Xavier. 2014. «Exégesis física». en *75 años del CSIC: Ciencia y poder en la*

- España de Franco: Continuidades, Rupturas, Actores y Discursos. 27-28 November 2014. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.*
- Roqué, Xavier. 2016a. «The conversion of the atom: Nuclear science and ideology in Francoist Spain». *Mètode Revista de difusió de la investigació* (7):31-36.
- Roqué, Xavier. 2016b. «The Universe, the Cold War, and National Catholicism». en *International workshop «Rethinking 20th Century Cosmology». 13 May 2016. CEHIC-Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.*
- Ruiz Bautista, Eduardo. 1945. *Los señores del libro: propagandistas, censores y bibliotecarios en el primer franquismo (1939-1945)*. Gijón: Ediciones Trea.
- Ruiz Bautista, Eduardo. 2004. «En pos del “buen lector”: censura editorial y clases populares durante el primer franquismo (1939-1945)». *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V, Hª Contemporánea (UNED)* 16:231-51.
- Ruiz Bautista, Eduardo, ed. 2008. *Tiempo de censura. La represión editorial durante el franquismo*. Gijón: Ediciones Trea.
- Ruiz Romero, Manuel. 2002. «Censura y consignas en la prensa franquista. Algunos ejemplos de dirigismo informativo». *Ámbitos* 9-10(2):507-29.
- Ruse, Michael. 2001. *The Evolution Wars: A Guide to the Debates*. London: Rutgers University Press.
- Ruse, Michael. 2009a. «Darwinian struggles: But is there progress?» *History of Science* 47(4):407-30.
- Ruse, Michael. 2009b. «Introduction». P. xiii-xxvi en *Descended from Darwin: insights into the history of evolutionary studies, 1900-1970*, vol. 99, editat per J. Cain i M. Ruse. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Ruse, Michael. 2009c. *Monad to Man: The Concept of Progress in Evolutionary Biology*. Cambridge; London: Harvard University Press.
- Sagüés, José Francisco. 1952. «De Deo creante et elevante. De peccatis». en *Sacrae Theologiae Summa*, vol. 3. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos (Editorial Católica).
- Sagüés, José Francisco. 1960. «Las II Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *Hechos y Dichos* (Noviembre):741-50.
- Salaverria, José María. 1939. «La vuelta de los parasitarios». *ABC*, juliol 8, 3.
- Salvá Miquel, Francisco. 1959a. «Millás Vallicrosa, una vocación de totalidad». *Punta Europa* (43-44).
- Salvá Miquel, Francisco. 1959b. «Primeras Conversaciones de Intelectuales de

- Poblet». *Punta Europa* (47):96-104.
- Salvá Miquel, Francisco. 1959c. «Reunión de intelectuales en Poblet. La síntesis biológica puede ser lograda en el plazo de dos años». *Revista de actualidades, artes y letras*, setembre 26, 14.
- Salvia Giménez, Antonio. 1936. «Nuevos hechos, nuevas ideas». *Heraldo de Tortosa*, gener 27, 1936.
- Sánchez Álvarez, Alberto. 2007. «Arbor “Revista General del Consejo Superior de Investigaciones Científicas” (enero 1944 – diciembre 2005)». P. 279-83 en *JAE-CSIC cien años de ciencia en España*, editat per M. Á. Puig-Samper Mulero. Madrid: CSIC.
- Sánchez García, Raquel. 2004. «El Ateneo de Madrid: plataforma ideológica del franquismo». *Historia contemporánea* (29):871-94.
- Sánchez Marín, Faustino G. 1956. «La figura intelectual del P. Oromí». *Punta Europa* (5-6):171-81.
- Sánchez Vázquez, Adolfo. 1953. «Los trabajos de Stalin sobre la lingüística y los problemas del materialismo histórico». *Nuestro Tiempo: revista española de cultura*, juliol 1, 16-29.
- La Santa Sede. s.d. «Pontificia Comisión Bíblica». *La Santa Sede*. Recuperat (http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/pcb_documents/rc_con_cfaith_pro_14071997_pcbible_sp.html).
- Santacana Torres, Carles. 2006. «L’Ateneu Barcelonès sota el franquisme». P. 419-509 en *L’Ateneu i Barcelona: 1 segle i 1/2 d’acció cultural*, editat per J. Cassasas. Barcelona: Diputació de Barcelona/ RBA-La Magrana.
- Santamaria, Antonio. 2014. «75 anys de la caiguda de Sabadell: ‘Los alcaldes franquistas de Sabadell’». *iSabadell*. Recuperat 2 setembre 2015 (<http://www.isabadell.cat/portada/75-anys-de-la-caiguda-de-sabadell-opinion-los-alcaldes-franquistas-de-sabadell/>).
- Santesmases, María Jesús. 1997. «Scientific Organizations in Spain (1950-1970): Social Isolation and International Legitimation of Biochemists and Molecular Biologists on the Periphery». *Social Studies of Science* 27(2):187-219.
- Santesmases, María Jesús. 1998. «El legado de Cajal frente a Albareda: las ciencias biológicas en los primeros años del CSIC y los orígenes del CIB». *Arbor* 160(631/632):301-32.
- Santesmases, María Jesús. 2000. «Severo Ochoa and the Biomedical Sciences in

- Spain under Franco, 1959-1975». *Isis* 91(4):706-34.
- Santesmases, María Jesús. 2002. «¿Artificio o naturaleza? Los experimentos en la historia de la biología». *Theoria* 17(2):265-89.
- Santesmases, María Jesús. 2005. «Entre Cajal y Ochoa: Ciencias biomédicas en la España de Franco, 1939 – 1975». *Isis* 96(3):463-64.
- Santesmases, María Jesús. 2007. «Viajes y memoria: las ciencias en España antes y después de la Guerra Civil». *Asclepio* 59(2):213-130.
- Santesmases, María Jesús i Emilio Muñoz. 1993. «Las primeras décadas del Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Una introducción a la política científica del régimen franquista». *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (16):73-94.
- Santos Ruiz, Ángel. 1991. «Perfil humano de Francisco Ponz Piedrafita». P. 13-18 en *Francisco Ponz Piedrafita: obra científica: 1943-1991*, vol. I. Pamplona: Universidad de Navarra.
- Sanz. 1964. «El evolucionismo, actualidad tarrasense. Cursillo evolucionismo Crusafont. Foto seva, llegir. semblainteressant». *Tarrasa informació*, febrer 15, 1-2.
- Sassone, Felipe. 1939. «El amigo encantador». *ABC*, octubre 29, 3.
- Saumells, Roberto. 1949. «Sobre la estructura interna del pensamiento científico». *Arbor* 13(43):462-66.
- Saumells, Roberto. 1951a. «Crónica cultural española: Sistemas de ideas y sistemas de hombres con ideas». *Arbor* 18(63):425-26.
- Saumells, Roberto. 1951b. «Presentación». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):181-83.
- Saumells, Roberto. 1951c. «Reflexiones físicas sobre el concepto de génesis evolutiva». *Arbor. Número extraordinario dedicado al problema de la evolución biológica* 19(66):307-22.
- Sauvage, Léo. 1956. «Newspaper clipping: “Darwin s’est trompé...”. AMC uncatalogued». *Le Figaro*, març 13, 1,9.
- Schaffer, Simon i Steven Shapin. 1985. *Leviathan and the Air Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Schaffer, Simon i Steven Shapin. 2011. «Up for Air: Leviathan and the Air-Pump a Generation On». P. xi-l en *Leviathan and the Air Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton: Princeton University Press.

- Schmitt, Michael, ed. 2002. *Synecology And Evolution - Gerd von Wahlert 's Approach to Evolutionary Biology*. Bonn: Zoologisches Forschungsinstitut und Museum Alexander Koenig.
- Schrödinger, Erwin. 1944. *What is life? The physical aspect of the living cell*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sebastianus, Másala. 1962. «Suprema Sacra Congregatio Sancti Officii. Monitum». *Acta Apostolica Sedis* (54):526.
- Secord, James A. 2004. «Knowledge in Transit». *Isis* 95(4):654-72.
- Sempronio. 1960. «“Vida, sí”...“Vida, no”... El bioquímico Villar Palasí deshoja la margarita del virus del tabaco». *Destino*, gener 16, 20.
- Sepkoski, David. 2008. «Stephen Jay Gould, Darwinian Iconoclast?» P. 231-337 en *Rebels, Mavericks, and Heretics In Biology*, editat per O. Harman i M. R. Dietrich. Michigan: Yale University Press.
- Sepkoski, David. 2009. «The “Delayed Synthesis”. Paleobiology in the 1970s». P. 179-97 en *Descended from Darwin: insights into the history of evolutionary studies, 1900-1970*, vol. 99, editat per J. Cain i M. Ruse. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Sequeiros, Leandro. 2005. «Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955), geólogo y paleontólogo. La recuperación histórica de su obra científica». *Pensamiento* 61(230):181-207.
- Sequeiros, Leandro i et al. 2005. «Teilhard de Chardin: monográfico». *Pensamiento. Revista de Investigación e Información Filosófica* 61(230):179-344.
- Seram. 2013. «Ignasi Blajot Pena». *Sociedad Española de Radiología Médica (seram)*. Recuperat 25 octubre 2013 (<http://seram.es/modules.php?name=documentos&op=getDocument&document=&docuclick=299&iddocument=338&idwebstructure=280>).
- Sierra, Luis. 1947. «La ciencia y las creencias de Julian Huxley, director general de la Unesco». *Arbor* 7(20):262-70.
- Siguán, Miguel. 1952. «Repercusiones sociales del progreso técnico». *Arbor* 23(84):385-90.
- Silvestre Arrieta, Jesús. 1959. «La Iglesia del intervalo. Aspecto escatológico del tiempo de la Iglesia en Oscar Cullmann». *Miscelanea Comillas* (32):201-71.
- Simón Díaz, José. 1986. «Bio-Bibliografía de José Simón Díaz». *Documentación de las Ciencias de la Información* 10:11-42.

- Simpson, George Gaylord. 1945. «The Principles of Classification and a Classification of Mammals». *Bulletin of the American Museum of Natural History* 85:i-xvi, 1-350.
- Simpson, George Gaylord. 1953. «Carta a Crusafont. AMC 045c/CProf/5012». octubre 19.
- Simpson, George Gaylord. 1957. «Carta a Crusafont. GGSP REF!!!» març 26.
- Simpson, George Gaylord. 1965. «A review of masterometry». *Evolution* 19(2):249-55.
- Sinova, Justino. 2006. *La censura de prensa durante el franquismo*. DeBolsillo.
- Smocovitis, Vassiliki Betty. 1992. «Unifying Biology: The Evolutional Synthesis and Evolutionary Biology». *Journal of the History of Biology* 25(1):1-65.
- Smocovitis, Vassiliki Betty. 1994. «Organizing evolution: Founding the society for the study of evolution (1939-1950)». *Journal of the History of Biology* 27(2):241-309.
- Smocovitis, Vassiliki Betty. 2012. «The 1959 Darwin Centennial in America Celebration». *Osiris* 14(1999):274-323.
- Smocovitis, Vassiliki Betty. 2014. «Disciplining and popularizing: Evolution and its publics from the modern synthesis to the present». *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 45:111-13.
- Soler, Guillermo. 1968. «Cartas a “La Vanguardia”. Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 8, 31.
- Solidaridad Obrera. 1946. «Ediciones “Tierra y Libertad”. Servicio de librería en francés». *Solidaridad Obrera*, octubre 5, 3.
- Solidaridad Obrera. 1950. «Libros». *Solidaridad Obrera*, abril 29, 4.
- Solidaridad Obrera. 1953. «Libros». *Solidaridad Obrera*, maig 1, 2.
- Sommer, M. 2006. «Mirror, Mirror on the Wall: Neanderthal as Image and “Distortion” in Early 20th-Century French Science and Press». *Social Studies of Science* 36(2):207-40.
- Straus Jr., William L. 1963. «The classification of *Oreopithecus*». P. 146-77 en *Classification and Human Evolution*, editat per S. L. Washburn. Chicago: Aldine.
- Taberner, Carlos, Isabel Jiménez Lucena, i Jorge Molero Mesa. 2017. «Colonial scientific-medical documentary films and the legitimating of an ideal state in 1940s post-war Spain». *Manguinhos* (en prensa).

- Tapia, María del Carmen. 2004. «Crisis vocacional». en *Tras el umbral, una vida en el Opus Dei*. Barcelona: Ediciones B.
- Tapia López, Alicia. 2001. «Las primeras enseñanzas de documentación en periodismo». *Documentación de las Ciencias de la Información* (24):231-53.
- Tarrasa Información. 1957a. «Ciclo de conferencias de otoño en la Caja de Ahorros. El Dr. Crusafont disertó sobre la “portentosa historia de la vida”». *Tarrasa Información*, octubre 26, 1,8.
- Tarrasa Información. 1957b. «El martes empieza el nuevo ciclo de conferencias de la Caja de Ahorros. Un conjunto de ilustres conferenciantes para un grupo de sugestivos temas». *Tarrasa Información*, octubre 19, 1.
- Tarrasa Información. 1957c. «Mañana comienza el ciclo de Conferencias de la Caja de Ahorros. El Dr. Crusafont disertará sobre la portentosa historia de la vida». *Tarrasa Información*, octubre 21, 1.
- Tarrasa Información. 1958. «Sesión inaugural IV Cursillo Internacional de Paleontología». *Tarrasa Información*, juliol 1, 1,4.
- Tarrasa Información. 1960. «Cursillo sobre evolución». *Tarrasa Información*, març 10, 1.
- Tarrasa Información. 1964. «La evolución de los vertebrados. Sexta lección del cursillo sobre evolucionismo». *Tarrasa Información*, març 9, 1-2.
- Teilhard de Chardin, Pierre. 1947. «Un Colloque Scientifique sur l'Évolution». *Études* (253):1-6.
- Teissier, G., L. Febvre, P. Lemoine, P. P. Grassé, i L. Lapique. 1938. «En marge de l'encyclopédie française: une controverse sur l'évolution». *Revue trimestrielle de l'Encyclopédie Française* 3(2):1-16.
- Templado, Joaquín. 1959. «Bibliografía. El hombre fósil». *Arbor* 44(168):261-63.
- Templado, Joaquín. 1960. «Coloquio sobre evolución biológica». *Arbor* 45(170):99-102.
- de Terra, Helmut. 1956. «New Approach to the Problem of Man's Origin». *Science* 124(3235):1282-85.
- von Teuffenbach, Alexandra. 2012. «La Commissione Teologica Preparatoria del Concilio Vaticano II». *Anuario de historia de la Iglesia* 21:219-43.
- Texidó Gómez, Francisco. 2010. «El jesuita Jaime Pujiula Dilmé, científico clave de la investigación biológica barcelonesa». *Llull* 33(72):355-80.
- The Journal of Aesthetics and Art Criticism. 1957. «Convivium. Estudios filosóficos.

- Universidad de Barcelona». *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 16(2):292.
- The Times. 1956. «Darwinian dogma challenged. New theory of man's evolution». *The Times*, març 12, 8.
- Tinant, Henri. 1994. «La Paléontologie française entre 1920 et 1950». P. 221-31 en *Les sciences biologiques et médicales en France, 1920-1950. Actes du Colloque de Dijon (25-27 juin 1992)*. Paris: CNRS.
- Torrella, Josep. 2009. *Cinquanta anys de la Fundació Bosch i Cardellach: 1942-1992*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- Tort, Patrick. 2008. «The Interminable Decline of Lamarckism in France». P. 329-53 en *The reception of Charles Darwin in Europe*, editat per E.-M. Engels i T. Glick. Norfolk: Continuum.
- Tromp S.J., Sébastien. 1960. «Sebastiano Tromp a Vittorio Marcozzi SJ e ad Edouard L. Boné SJ. Richiesta di voto su "theoria evolutionis specierum viventium, homine non excluso". Minuta. [Vaticano], 3 decembris 1960. [f. 1]. ASV Conc. Vat. II 737 fasc. 80_5».
- Truyols, Jaime. 1958. «El IV Cursillo Internacional de Paleontología de Sabadell». *Actividades europeas en paleontología de vertebrados: boletín informativo* (15):54-57.
- Truyols, Jaime. 1968. «Cartas a "La Vanguardia". Teilhard de Chardin». *La Vanguardia Española*, febrer 22, 25.
- Truyols, Jaime. 1983. «Miguel Crusafont Pairó (1910-1983). Bibliografía seleccionada». *Galería de paleontólogos* 40(2):2-6. Recuperat 14 setembre 2016 (<http://www.ugr.es/~mlamolda/galeria/biografia/mcbiblio.html>).
- Truyols, Jaime. 1986. «L'obra científica del doctor Miquel Crusafont i Pairó (1910-1983)». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural* 53:19-36.
- Truyols, Jaime. 1992. *Miquel Crusafont Pairó i l'escola paleontològica de Sabadell: un assaig de valoració. Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach, 61*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- Truyols, Jaime i Miquel Crusafont. 1956. «A Biometric Study of the Evolution of Fissiped Carnivores». *Evolution* 10(3):314-32.
- Turbón, Daniel. 2013. «In Memoriam: José Pons Rosell (1918-2013)». *Sociedad Española de Antropología Física (SEAF)*. Recuperat 17 juliol 2015 (http://www.seaf.net/index.php?option=com_content&view=article&id=163:in-

- memoriam-jose-pons-rosell&catid=36:otras-informaciones&Itemid=18).
- Tusell, Javier. 1984. *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945 y 1957*. Madrid: Alianza Universidad.
- UAB. 2011. «Els fòssils catalans, peça clau en l'evolució dels homínids». *UABInvestiga*. Recuperat 12 agost 2013 (http://www.uab.cat/PDF/PDF_1300866690433_ca.pdf).
- Uexkull, Thure von. 1945. *Ideas para una concepción biológica del mundo*. 3a ed. Madrid: Espasa Calpe.
- Ulyses. 1956. «Newspaper Clipping: “Otro golpe, puramente científico, a la teoría de la evolución”. AMC uncatalogued». *Ya*, març 16.
- UNESCO. 2017. «Julian Huxley (1887-1975)». *UNESCO*. Recuperat (<http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/directors-general/julian-huxley/>).
- UPS. 1942. *Calendarium in annum academicum 1942-1943*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- UPS. 1948. *Calendarium in annum academicum 1948-1949*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- UPS. 1954. «Semana de Teología y Filosofía. Tema general: El problema del evolucionismo». P. 41-44 en *Memoria del curso académico de 1953-1954*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- UPS. 1965. *Universidad Pontificia: sus primeros 25 años (1940-1965)*. Salamanca: Universidad Pontificia de Salamanca.
- V. 1952a. «Cursillo Internacional de verano en Sabadell». *La Vanguardia Española*, maig 18, 30.
- V. 1952b. «Finalizó en Sabadell el cursillo internacional de Paleontología». *La Vanguardia Española*, juliol 9, 14.
- V. 1952c. «La Fiesta mayor de Sabadell». *La Vanguardia Española*, juliol 31, 15.
- V. 1954a. «Cursillo sobre evolucionismo en el Museo de Sabadell». *La Vanguardia Española*, maig 22, 26.
- V. 1954b. «Merecida condecoración al doctor Crusafont». *La Vanguardia Española*, març 13, 22.
- V. 1954c. «Reunión en pleno de la Fundación Bosch y Cardellach». *La Vanguardia Española*, diciembre 14, 30.
- V. 1955a. «Participación española en el coloquio Internacional de Paleontología en

- París». *La Vanguardia Española*, maig 4, 24.
- V. 1955b. «Pleno anual de la Fundación “Bosch y Cardellach”». *La Vanguardia Española*, juny 24, 24.
- V. 1955c. «Pleno de la Fundación “Bosch y Cardellach” de Sabadell». *La Vanguardia Española*, març 6, 38.
- V. 1955d. «Sesión académica en memoria del doctor Bosch y Cardellach». *La Vanguardia Española*, gener 19, 6.
- V. 1956a. «Cinco millones de pesetas para el ordenamiento escolar de Sabadell». *La Vanguardia Española*, març 7, 30.
- V. 1956b. «El III curso internacional de Paleontología, en Sabadell». *La Vanguardia Española*, juny 22, 28.
- V. 1956c. «Fiestas del XXV aniversario del Museo de Sabadell». *La Vanguardia Española*, març 21, 30.
- V. 1956d. «Notas de la región. Sabadell». *La Vanguardia Española*, març 7, 30.
- V. 1956e. «Pleno de la Fundación Bosch y Cardellach». *La Vanguardia Española*, abril 17, 34.
- V. 1957. «Éxito del I Cursillo de Orientación Periodística». *La Vanguardia Española*, març 28, 26.
- V. 1958. «Clausura del IV Cursillo Internacional de Paleontología». *La Vanguardia Española*, juliol 11, 30.
- Vadillo López, Diego. 2010. «Gabriel Arias Salgado o el integrismo censor». *Represura* (7):art. 8. Recuperat 10 octubre 2012 (www.represura.es).
- Vallet de Goytisolo, Juan Vallet. 1978. «In memoriam. El Rvdo. P. Eustaquio Guerrero, S. I.» *Verbo* 168:995-98.
- Vanni Rovighi, S. 1947. «Il Congresso Internazionale di Filosofia di Roma (Novembre 1946)». *Rivista Di Filosofia Neo-Scolastica* 39(1):35-39.
- Vázquez Doderó, José Luis. 1934. «La mentalidad de nuestro tiempo y los tópicos muertos». *Acción Española* (66):547.
- Velasco Morgado, Raúl. 2016. «La iniciativa privada ante el vacío institucional. Jaime Pujiula y la pervivencia de la embriología comparada». en *Embriología en la periferia: las ciencias del desarrollo en la España de la II República y el Franquismo (1931-1975)*.
- Ventosa, Feliciano. 1955. «El problema del evolucionismo en la Semana Internacional de estudios de Salamanca». *Estudios franciscanos: publicación*

- periódica de ciencias eclesiásticas de las provincias* 56(292):85-106.
- Verbo. 1962. «Primera reunión de amigos de la Ciudad Católica». *Verbo* (2):77-79.
- Verbo. 1963. «III reunión de amigos de la Ciudad Católica». *Verbo* (15-16):77-91.
- Verbo. 1964. «IV Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 14 y 15 de noviembre de 1964. Programa». *Verbo* (28-29):519-20.
- Verbo. 1966. «V Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 29, 30 y 31 de octubre de 1966. Programa». *Verbo* (49):591-92.
- Verbo. 1967. «VI Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 28 y 29 de octubre de 1967. Programa». *Verbo* (58):513-15.
- Verbo. 1968. «VI Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 1, 2 y 3 de noviembre de 1968. Programa». *Verbo* (67-68):537-39.
- Verbo. 1969. «VIII Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 6, 7 y 8 de diciembre de 1969. Programa». *Verbo* (78-79):699-702.
- Verbo. 1970. «IX Reunión de Amigos de la Ciudad Católica. 10, 11 y 12 de octubre de 1970. Programa». *Verbo* (87-88):558-61.
- Verdú. 1954. «El Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Portada: Arbor Scientiae)». *Temas españoles* (82):Portada.
- Vida... 1955. «Círculo de cultura “Torras i Bages”. Cristianismo y evolucionismo». *Vida... Semanario portavoz de Acción Católica (2a época)*, febrer 10, 1.
- Vigil Vázquez, Manuel. 1960. «Los problemas del evolucionismo y la criteriología, tema de las II Conversaciones de Intelectuales de Poblet». *Ecclesia* (1002):1281-83.
- Vilà Pladevall, Mercè. 1959. «Resum del I Curset d'Estudis Locals. FBC Documentació del Curset d'estudis locals (I i II)».
- Vilanou, Conrad. 2011. «Jaume Balmes i el franquisme: A propòsit de les dues visites de Franco a Vic (1947 i 1949)». *Ausa* 25(167):8-49.
- Villagrasa, Jesús. 2005a. «Antonio Millán-Puelles, filósofo. In memoriam». *Espíritu: Cuadernos del Instituto Filosófico de Balmesiana* 54(131):174-77.
- Villagrasa, Jesús. 2005b. «Antonio Millán-Puelles: el filósofo y “su” obra: Teoría del objeto puro». *Espíritu* 54(132):217-52.
- Villalta, José F. i Miquel Crusafont. 1945. «La paleomastología española en los últimos años». *Arbor* 3(8):322-36.
- Villar Palasí, Vicente. 1959. *Un bioquímico español premio Nobel: algunos datos sobre la obra científica de Severo Ochoa. Conferencia pronunciada por el prof.*

- Dr. D. Vicente Villar Palasí, *catedrático numerario*. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- Villar Palasí, Vicente. 1960. «Los ácidos nucleicos y los mecanismos básicos de la vida». *Arbor* 45(170):190-211.
- Villar Palasí, Vicente. 1964. «Perspectiva bioquímica de la evolución biológica». *Atlántida* 3(13):51-65.
- Viñas. 1956. «Clausura en Sabadell del III Cursillo Internacional de Paleontología». *La Vanguardia Española*, juliol 19, 28.
- Viñas, Ángel. 1981. *Los pactos secretos de Franco con Estados Unidos: bases, ayuda económica, recortes de soberanía*. Barcelona: Grijalbo.
- Viquipèdia. 2016. «Caputxins de Sarrià». *Viquipèdia, l'enciclopèdia lliure*. Recuperat 18 abril 2016 (https://ca.wikipedia.org/wiki/Caputxins_de_Sarri%C3%A0).
- Walker, Mark, ed. 2003. *Science and ideology: a comparative history*. London/New York: Routledge.
- Walsh, J. E. 1996. *Unravelling Piltdown: the Science Fraud of the Century and Its Solution*. New York: Random House.
- Weigel, Gustave. 1951. «Commentaries on “*Humani generis*”». *Theological Studies* 12(4):521-49.
- WGFA. 1955. «Grant to Hürzeler. To aid travel to U.S. for lectures and research on fossil primates, \$1,000, awarded December 14, 1955). WGFA Gr. 985-38».
- WGFA. 1956. «Grant to Hürzeler. To aid paleontological research on *Oreopithecus* materials in Europe, \$3,000, awarded May 22, 1956. WGFA Gr. 1034».
- WGFA. 1957a. «Grant renewal to Hürzeler. To aid paleontological research on *Oreopithecus* materials in Europe of \$10,000 (October 10, 1957). WGFA Gr. 1034».
- WGFA. 1957b. «Grant to Alcobé. To aid research on genetical differentiation of human populations in Spain, \$2,500, awarded October 11, 1957. WGFA Gr. 1126».
- WGFA. 1957c. «Grant to Hürzeler. To aid research on fossil primates of Europe, \$2,500, awarded March 2, 1957. WGFA Gr. 1088».
- WGFA. 1959a. «Grant renewal to Hürzeler. To aid paleontological research on *Oreopithecus* materials in Europe of \$3,000 (January 30, 1959). WGFA Gr. 1034».
- WGFA. 1959b. «Grant renewal to Hürzeler. To aid paleontological research on

- Oreopithecus* materials in Europe of \$500 (July 1, 1959). WGFA Gr. 1034».
- WGFA. 1961. «Grant renewal to Hürzeler. To aid paleontological research on *Oreopithecus* materials in Europe of \$750 (January 21, 1961). WGFA Gr. 1034».
- Ynfante, Jesús. 1970. *La prodigiosa aventura del Opus Dei*. París: Ruedo Ibérico.
- Yugov, A. 1948. «Un paladín de la ciencia de vanguardia (En el 50 aniversario del nacimiento del académico Trofim Lisenko)». *Mundo Obrero. Boletín del Partido Comunista de España en Francia*, diciembre 23, 4.
- Zabala, Marian. 2006. «Fondo Rafael Calvo Serer. Historia Biográfica. ES.31201.AGUN/1».
- Zalbidea, Begoña. 2005. «Prensa de Bilbao durante el franquismo». *Bidebarrieta* (16):287-305.
- Zallen, Doris T. 1989. «The Rockefeller Foundation and French Research». *Cahiers pour l'histoire du CNRS* (5):1-24.
- Zuloaga, Eusebio. 1932. «Interpretación moderna de la tradición española». *Acción Española* (12):571-83.
- Zúñiga, Ángel. 1953. «Vivir estafando». *La Vanguardia Española*, diciembre 11, 1.

9. Annex

9.1. Fonts documentals

9.1.1. Arxius i fons

En aquesta recerca s'han consultat els següents arxius i fons personals (entre parèntesi, les abreviatures usades en les referències):

Arxiu Miquel Crusafont (AMC)

Arxiu de la Biblioteca Miquel Carreras de la Fundació Bosch i Cardellach (FBC)

Fons de la Biblioteca Balmesiana (BB)

Arxiu de l'Abadia de Poblet (AAP)

Arxiu de l'Ateneu Barcelonès (AB)

Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya (AHSJC)

Archivio Segreto Vaticano (ASV)

Archivo General de la Universidad de Navarra (AGUN)

Archivo General de la Administración (AGA)

Archivo del Ateneo de Madrid (AAM)

Wenner Gren Foundation Archives (WGF)

Rockefeller Archive Center (RAC)

Simpson Papers. American Philosophical Society Library (APS)

Fons Josep M. Millàs Vallicrosa (AM)

Fons Antoni Prevosti Pelegrín (APP)

Fons personal de Federico Revilla (FFR)

Fons personal d'Emiliano Aguirre (FEA)

Arxiu Joaquim Carreras Artau (AJCA)

Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV)

Biblioteca de Montserrat (BM)

Repositorio Institucional de la Universidad Pontificia de Salamanca (SUMMA)-
Online

Repositorio Institucional de la Universidad Pontificia de Comillas (OPAC) - Online

Repositorio Institucional. Universidad de Oviedo (RUO) - Online

Biblioteca Virtual del Centro de Educación y Estudios Josemaría Escrivá de Balaguer
(BVCEDEJ) - Online

9.1.2. Hemeroteques

La recerca en premsa s'ha efectuat principalment a través de cerques en hemeroteques digitals, excepte aquells articles que es trobaven referenciats en les fonts consultades i s'han anat a cercar a les hemeroteques físiques. S'han realitzat cerques per trobar articles i peces relacionades amb l'evolucionisme a través de paraules o grups de paraules com: “teoria de la evolució”, “evolucionismo”, “selección natural”, “evolució de las especies”, “Darwin”, “darwinismo” o “transformismo”, però també a través de noms com “Haeckel”, “Teilhard de Chardin”, “Leakey”..., paraules com “homínidos”, “*Oreopithecus*”, “neandertal”..., o científics espanyols com “Crusafont”, “Meléndez”, “Aguirre”, “Prevosti”, “Oró”...

S'han consultat les següents hemeroteques de premsa digitalitzada:

XACpremsa. Premsa històrica digitalitzada. Generalitat de Catalunya

Trencadís: Fons locals digitalitzats. Xarxa de Biblioteques Municipals. Diputació de Barcelona

Arxiu de Revistes Catalanes Antiques (ARCA). Biblioteca de Catalunya

Premsa digitalitzada de l'Arxiu Municipal de Girona (Servei de Gestió Documental, Arxius i Publicacions, SGDAP)

Premsa de l'Arxiu Municipal de Palafrugell. Ajuntament de Palafrugell

Llercavònia. Hemeroteca de Tortosa. Arxiu Històric de Tortosa

Gaveta. Prensacádiz. Asociación de Prensa de Cádiz

Biblioteca virtual del Principado de Asturias. Gobierno del Principado de Asturias

Biblioteca Virtual de Prensa Histórica. Ministerio de Cultura

Biblioteca Virtual Andalucía. Consejería de Cultura. Junta de Andalucía
Hemeroteca Diputación de Huelva. Diputación Provincial de Huelva
Fondos Digitalizados. Biblioteca de la Universidad de Sevilla
Prensa Política Clandestina. Universitat Autònoma de Barcelona
Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España
Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes
Biblioteca digital Ateneo de Madrid
Hemeroteca de la filosofía en español. Proyecto Filosofía en Español
Gallica. La presse quotidienne. Bibliothèque nationale de France
Newspaper archives. eresources. University of Cambridge
The British Newspaper Archive
Google News Archive
Internet Archive

I els diaris i/o revistes total o parcialment digitalitzades: Arbor, Punta Europa, Pensamiento, Miscelanea Comillas, Life, La Stampa, La Vanguardia Española, ABC, Destino, Selecciones del Reader's Digest, The New York Times, The New York Herald Tribune, The Times, Orientierung, Corriere, Civiltà Cattolica, Le Monde.

9.1.3. Entrevistes realitzades

Entrevista a Federico Revilla (10/10/2012)
Entrevista a Ramón Parés Farràs (16/04/2013)
Entrevista a Antoni Prevosti Monclús (19/11/2013)
Entrevista a Emiliano Aguirre (15/11/2014)
Entrevista a Edmond Garreta i a Jaume Ollaire (16/02/2013)
Entrevista a Felio A. Villarrubias Solanes (12/10/2012)
Entrevista a Sebastià Calzada Badia (05/06/2014)
Comunicació personal de Marta Bilbeny (03/01/2013)
Comunicacions personals de Josep Galobart (08 i 20/10/2015)

9.1.4. Abreviatures i convenis d'estil

En les citacions i referències s'usen les abreviatures especificades en l'apartat de d'arxius i fons consultats per a fons i arxius.

També s'usen les abreviatures següents:

- Asociación Menéndez Pelayo: AMP
- Boletín Oficial del Estado: BOE
- Boletín Oficial del Obispado de Salamanca: BOOS
- Boletín Oficial del Obispado de Orihuela: BOOO
- Boletín de la Real Sociedad Española de Historia Natural: BRSEHN
- Boletín de la Unión General de Trabajadores de España en el exilio: BUGTEE
- La Vanguardia Española: LVE
- Universidad Pontificia de Salamanca: UPS
- Universidad Pontificia de Comillas: UPC
- Biblioteca Pública de Cáceres: BPC
- Biblioteca de la Universidad de Murcia: BUM
- Biblioteca Nacional de España: BNE

En aquells documents que no especifiquen autor s'ha agafat com a autor el nom de la revista o publicació i, en el seu defecte, la institució publicant o custodiant, fent ús de l'abreviatura en els casos ressenyats més amunt.

Els documents d'arxiu s'inclouen en la llista de referències general per autor del document (veure criteri anterior).

En aquells documents publicats que han estat consultats en arxiu o fons personals s'indica l'arxiu o fons i la referència entre claudàtors, immediatament després del títol del document.

9.1. Llistat d'il·lustracions

Figura 1: Renato Llanas de Niubó, "El enigma del hombre primitivo", 27 novembre 1942, 19:30h. Invitació. AB/A.P.7 (Ateneu Barcelonès 1942b).

Figura 2: Curs "Quaestiones scientificae cum psychologia connexae". Calendarium in annum academicum 1948-1949. Universitat Pontificia de Salamanca. SUMMA (UPS 1948:55-56).

Figura 3: Programa de la 9a. Semana Española de Teología (1949). *Boletín Oficial del Obispado de Salamanca*. SUMMA (BOOS 1949b)

Figura 4: Primer centenario de la muerte de Jaime Balmes (1848-1948). Programa del Congreso Internacional de Apologética. Barcelona-Vich, 29 de mayo al 5 de junio. Biblioteca i Arxiu de Miquel S. Salarich. MST 77. ABEV (ABEV 1948).

Figura 5: Rortada de la revista *Arbor* de març de 1949. Membres del Grupo *Arbor*, extreta del llibre "Calvo Serer y el grupo Arbor", d'Onésimo Díaz Hernández (Díaz Hernández 2011).

Figura 6: Arbre de la ciència, emblema del CSIC, a la portada del número 82 de la revista *Temas Españoles* dedicat al CSIC (1954), editada per Publicaciones Españolas (Verdú 1954).

Figura 7: Portada i índex del número extraordinari d'*Arbor* dedicat al "problema de la evolución biológica". A baix a l'esquerra, composició del consell de redacció d'*Arbor* (Diversos autors 1951).

Figura 8: Portada del llibre d'Alejandro Roldán "Evolución: El problema de la evolución y de la antropogénesis" (Roldán 1950).

Figura 9: «Historieta sin palabras». *Cultura y Democracia*, gener de 1950 (Cultura y Democracia 1950c).

Figura 10: Conferència inaugural del curs 1951-1952 de la Institució Catalana d'Història natural, a càrrec de Miquel Crusafont (Crusafont 1952).

Figura 11: Programa del III Ciclo de Conferencias organitzat pel Museo de la Ciudad de Sabadell l'any 1951 on apareix la conferència de Crusafont "El evolucionismo, hoy" (Museo de la Ciudad de Sabadell 1951).

Figura 12: Nota del Ministerio de Información y Turismo. Prohibició de col·loquis sense intervenció de la Delegación Oficial del Ministerio o la Escuela Oficial de Periodismo (AMC 045c/CProf/5023).

Figura 13: Portades dels llibres "España como problema" (1949) i "España sin problema" (1949), amb imatges dels seus autors, Pedro laín Entralgo i Rafael Calvo Serer, respectivament.

Figura 14: Invitació del Centre Excursionista de Banyoles a conferència de Crusafont (Centre Excursionista de Banyoles 1959).

Figura 15: Part del llistat d'inscrits al "Cursillo sobre evolucionismo" que organitzaren i impartiren Miquel Crusafont i Francesc Cubells a Sabadell, l'any 1954 (Museo de la Ciudad de Sabadell 1954).

Figura 16: Tríptic del Primer Cursillo Internacional de Paleontología de Sabadell (Instituto de Estudios Pirenaicos, Museo de Sabadell, i CSIC 1952).

Figura 17: Primera plana del *The New York Times*, el març de 1956, amb la fotografia de Johannes Hürzeler sota el titular "Recerca fòssil qüestiona la teoria de l'evolució de Darwin" (Plumb 1956b).

Figura 18: Fotografia (i peu) de Johannes Hürzeler tal i com aparegué a l'article de Crusafont "El Oreopithecus y el origen del hombre" publicat per la revista d'alta divulgació científica *Sinergia* (Crusafont 1958e:21).

Figura 19: Retalls d'un article titulat "Darwin s'est trompé...", publicat al diari francès *Le Figaro*, enganxats i anotats per Miquel Crusafont (Sauvage 1956).

Figura 20: Diversos articles de diaris espanyols sobre la teoria de Hürzeler sobre l'*Oreopithecus*. Retallats, enganxats, anotats i conservats a l'Arxiu Miquel Crusafont (Destino 1956b; González Ruiz 1956; Prieto 1956; Ulyses 1956).

Figura 21: Troballa de l'esquelet d'*Oreopithecus* a la primera plana de *La Vanguardia Española* del 8 d'agost de 1958, sota el titular "El hombre de Grosseto" (LVE 1958a).

Figura 22: Exclusiva sobre la troballa de l'esquelet d'*Oreopithecus* publicada a la revista *Gaceta ilustrada*, fent portada (Minuzzo 1958). A dalt, a l'esquerra, anunci del número aparegut a *La Vanguardia Española* (LVE 1958c).

Figura 23: Reportatge sobre la troballa de l'esquelet d'*Oreopithecus* aparegut a *Life en Español* (Life en español 1958).

Figura 24: "Árbol genealógico de los Primates superiores (Póngidos y Homínidos). (de Bergounioux, 1958, ligeramente modificado)", aparegut a l'article de Crusafont "El Oreopiteco y el origen del hombre" (Crusafont 1958e:25).

Figura 25: Representació de dues tradicions en la filogènia dels primats (Crusafont 1963:9).

Figura 26: Article de Crusafont sobre l'*Oreopithecus* publicat per *Revista* (Crusafont 1959d).

Figura 27: Reglamento de l'AMP, enviat als socis en la circular número 12 (Asociación Menéndez Pelayo 1961a).

Figura 28: Cobrament de quota de soci de l'AMP a Rafael Calvo Serer i a Federico Pérez Embid (de Larrea Palacín 1960a, 1960b, 1960c, 1960d).

Figura 29: Fotografies dels membres de la Junta Nacional de l'AMP.

Figura 30: Bermudo Meléndez, President Nacional de l'AMP.

Figura 31: Tres científics de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP.

Figura 32: Imatge actual de l'edifici que allotjà la seu de l'AMP i de Punta Europa, al carrer Montalbán, 14 (Madrid), propietat de la família Oriol-Urquijo.

Figura 33: Portada del número 215 de la revista *Temas Españoles*, dedicat a "Revistas culturales de postguerra" (Pérez Embid 1956).

Figura 34: A l'esquerra, segon número de *Punta Europa*. A la dreta, primera circular de l'AMP.

Figura 35: Florentino Pérez Embid i Vicente Rodríguez Casado, i períodes respectius en què van ocupar la Dirección General de Información.

Figura 36: Anvers de butlleta de subscripció a la revista *Espíritu*, de l'Instituto Balmesiana (*Espíritu* 1955).

Figura 37: Fotografies de científics membres i afins a l'AMP.

Figura 38: Reportatge sobre Severo Ochoa, nominat per al Premi Nobel, aparegut a la *Gaceta ilustrada* (Faro 1958).

Figura 39: Anunci de rinomicina publicat per *La Vanguardia Española* l'any 1959 (LVE 1959c).

Figura 40: Portada i tercera pàgina del tríptic i programa del I Cursillo de Iniciación a los Estudios Locales (Fundación Bosch y Cardellach 1959c).

Figura 41: Part del llistat d'inscrits al I Cursillo de Inicación a los Estudios Locales (Fundación Bosch y Cardellach 1959d:3).

Figura 42: Nucli organitzador de les Conversaciones: fotografies dels components.

Figura 43: Pàgines 2 i 4 del tríptic de les II Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Asociación Menéndez Pelayo 1960f:2,4).

Figura 44: Fotografia de la Sala Capitular del Monestir de Poblet, on es dugueren a terme les sessions de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

Figura 45: Portada i Programa del tríptic de les II Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Asociación Menéndez Pelayo 1960f:1,3).

Figura 46: Portada i Programa del tríptic de les III Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Asociación Menéndez Pelayo 1961d:1,3).

Figura 47: Retalls de premsa referents a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

Figura 48: Fotografies (i peus) de les VI Conversaciones de Intelectuales de Poblet publicades a la revista *Apostolado Sacerdotal* (Diversos autors 1964:4, 7).

Figura 49: Invitació al cicle "Cuestiones de actualidad", emesa per l'entitat (Ateneu Barcelonès 1961a).
Invitació al "Ciclo de Cuestiones de Actualidad", probablement emesa per l'AMP (Fons Josep M. Millàs Vallicrosa 1961).

Figura 50: *El hombre en la cumbre del proceso evolutivo* (Crusafont, Truyols, i Aguirre 1961).

Figura 51: Crònica d'una de les sessions del "Cursillo sobre evolución" organitzat per les Juventudes Musicales i Amigos del Arte de Tarrassa que impartí Crusafont (Sanz 1964).

Figura 52: Curso sobre "La naturaleza evolutiva del hombre" i sobre "Teilhard de Chardin" celebrats a l'Ateneo de Madrid durant el curs 1963-1964 (Ateneo de Madrid 1968).

Figura 53: Portada de la revista *Atlántida*, número 29-30, setembre-desembre de 1967.

Figura 54: Llibre *La Evolución*, de la Biblioteca de Autores Cristianos (BAC) (1966).

Figura 55: Cartell amb el qual s'anunciava la pel·lícula "Inherit the wind" (1961). Expedient de censura de la pel·lícula a Espanya (Junta de Clasificación y Censura 1961a).

9.2. Il·lustracions

Les il·lustracions no es mostren en el format digital d'aquesta tesi per raons de permisos i drets d'autor.

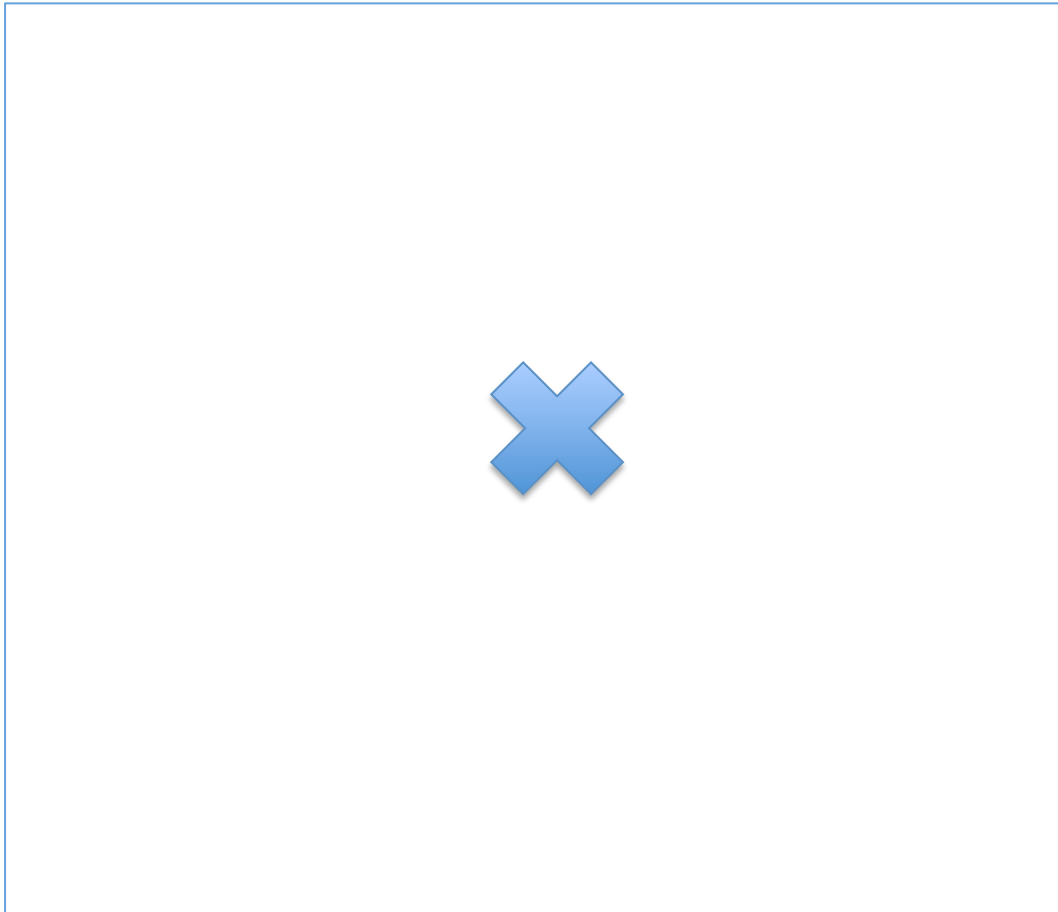


Figura 1: Renato Llanas de Niubó, "El enigma del hombre primitivo", 27 novembre 1942, 19:30h. Invitació.

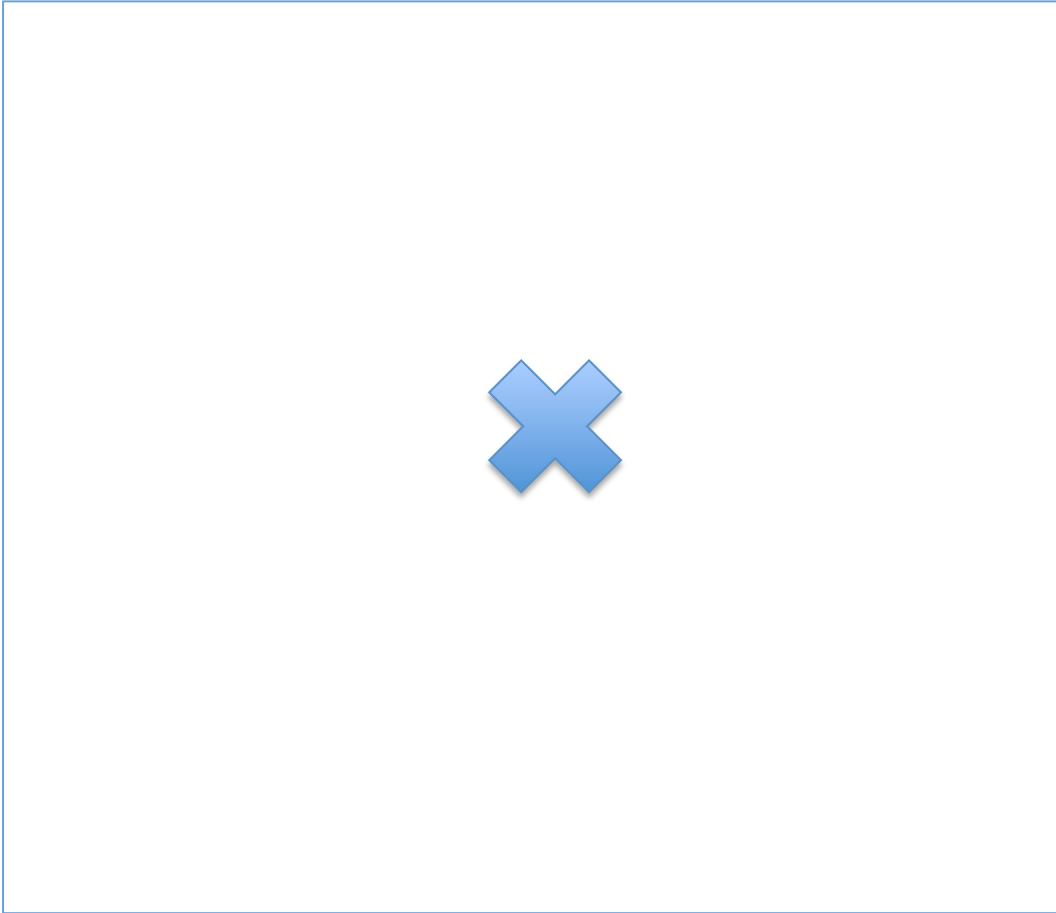


Figura 2: Curs “Quaestiones scientificae cum psychologia connexae”. Calendarium in annum academicum 1948-1949. Universitat Pontificia de Salamanca.

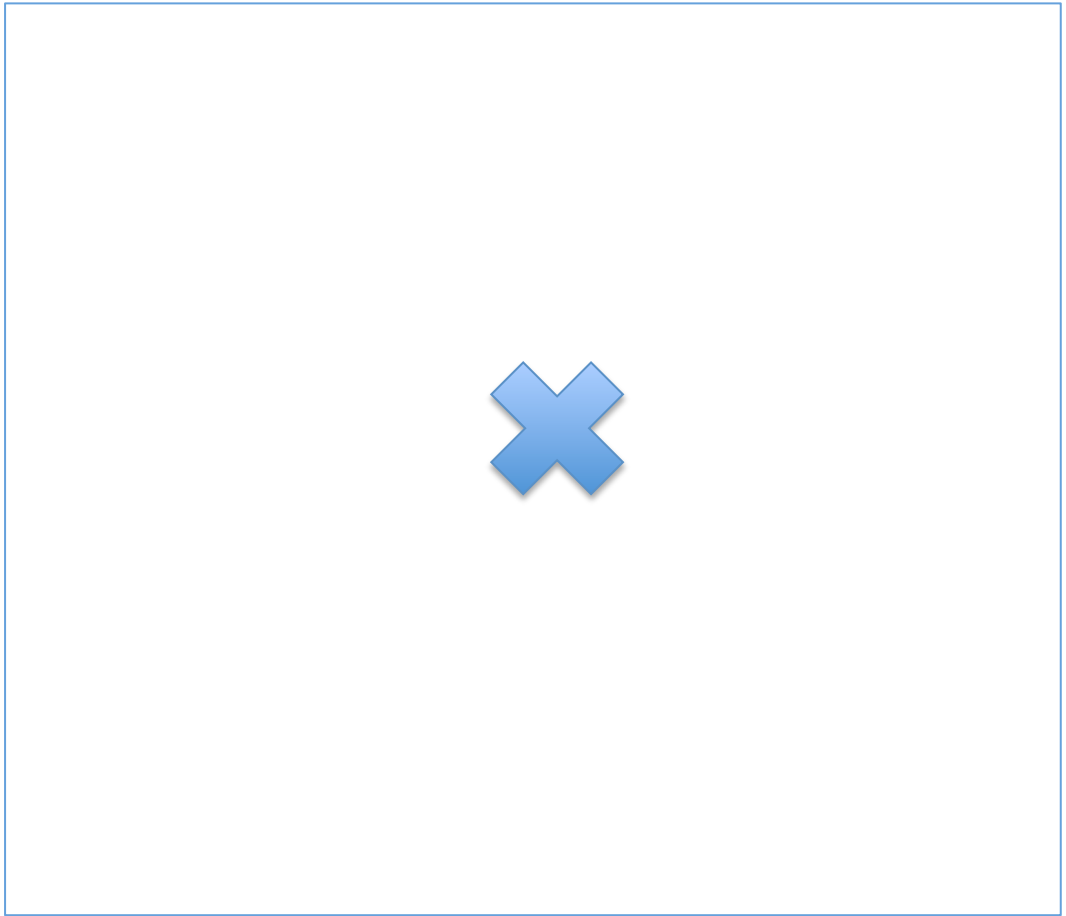


Figura 3: Programa de la 9a. Semana Española de Teología (1949). Universitat Pontificia de Salamanca.

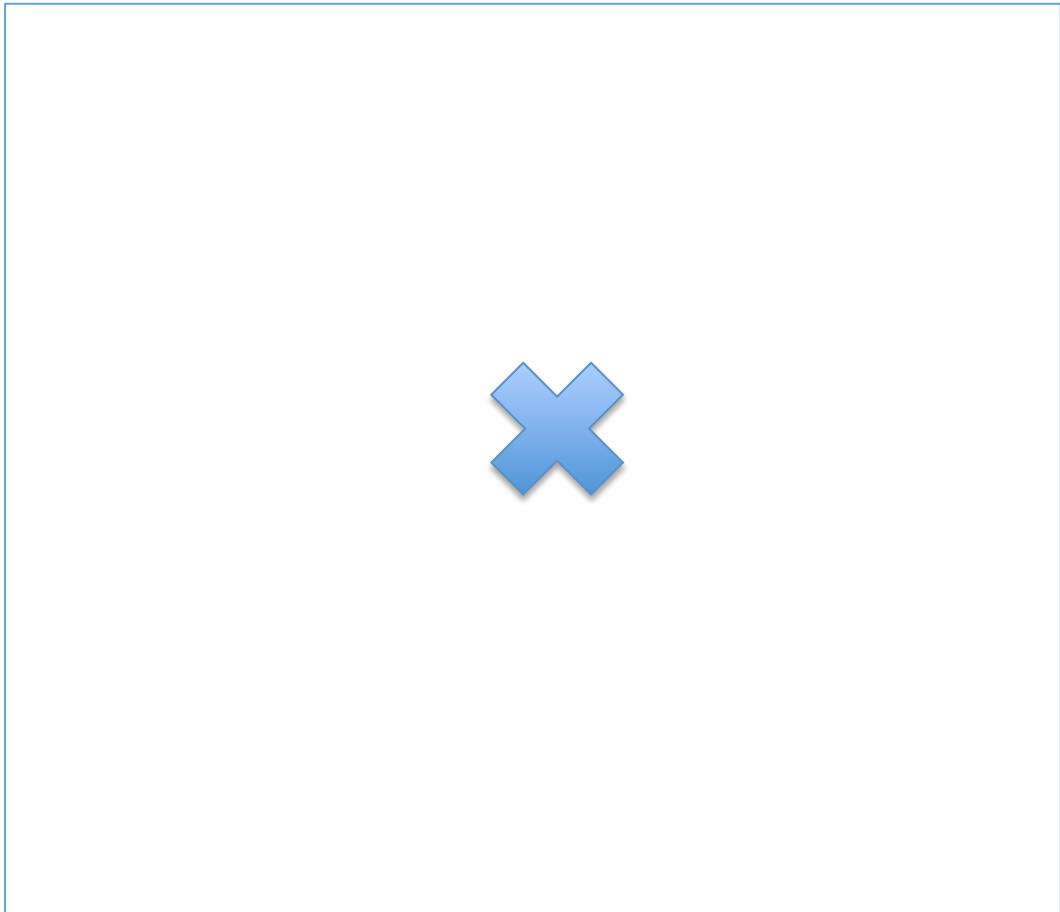


Figura 4: Primer centenario de la muerte de Jaime Balmes (1848-1948). Programa del Congreso Internacional de Apologética. Barcelona-Vich, 29 de mayo al 5 de junio.

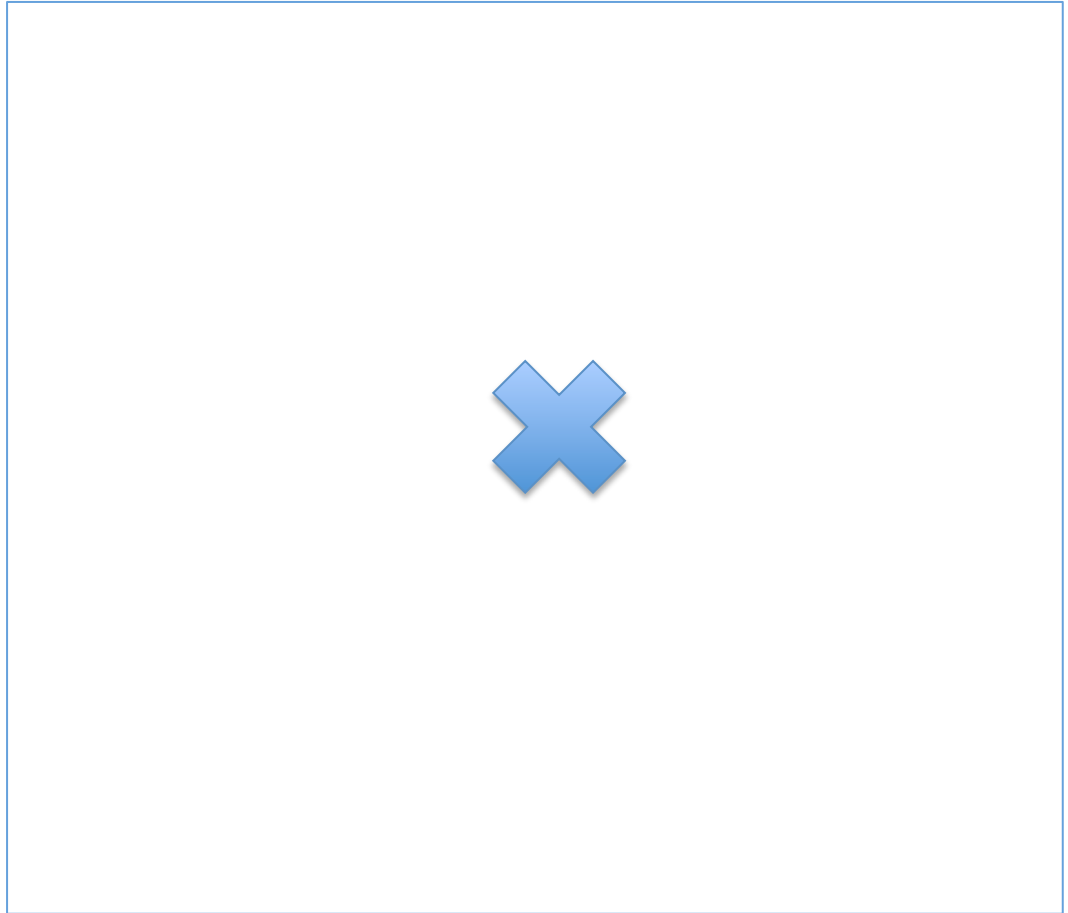


Figura 5: A l'esquerra, portada de la revista *Arbor* de març de 1949, amb el títol que hi posà el Grupo *Arbor*. A la dreta, membres del Grupo *Arbor* (Calvo Serer, al centre), extreta del llibre "Calvo Serer y el grupo *Arbor*", d'Onésimo Díaz Hernández.

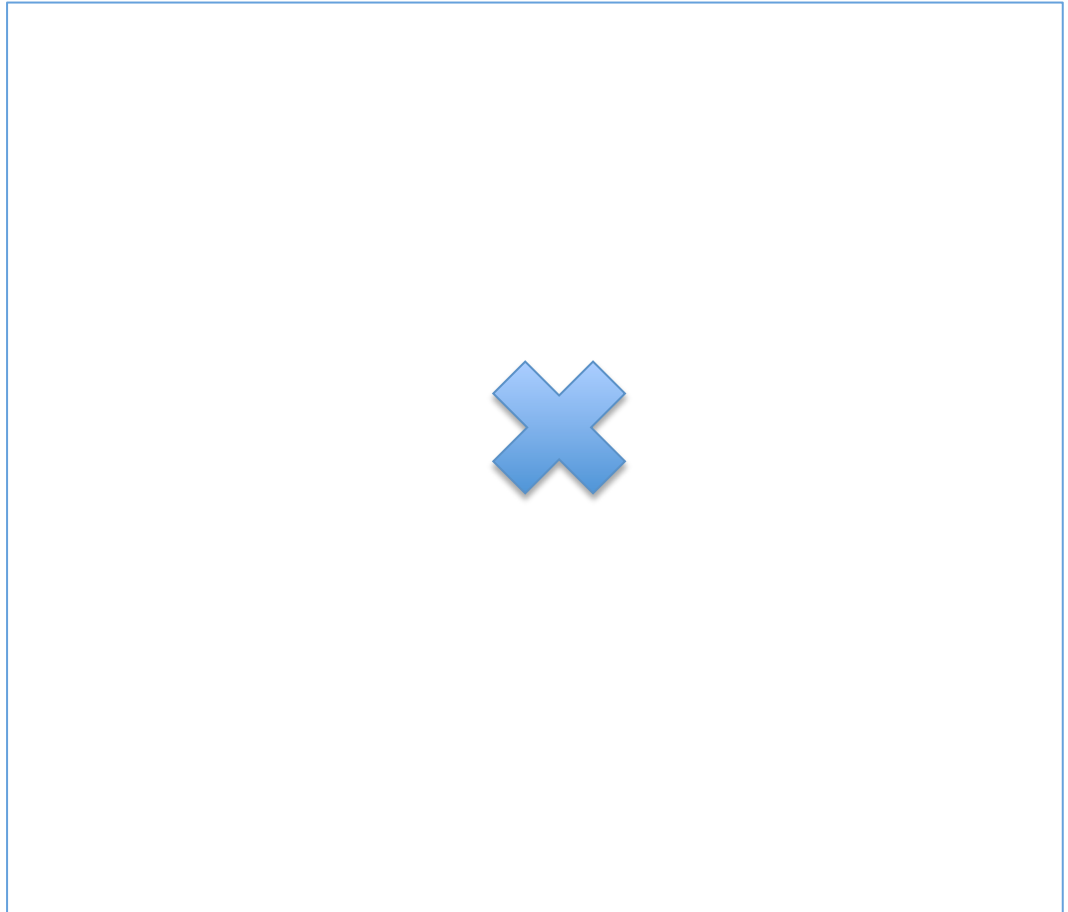


Figura 6: Arbre de la ciència, emblema del CSIC, a la portada del número 82 de la revista *Temas Españoles* dedicat al CSIC (1954), editada per Publicaciones Españolas, secció de la Dirección General de Propaganda, al càrrec de Florentino Pérez Embid. La biologia forma part del tronc de l'arbre, amb la teologia.

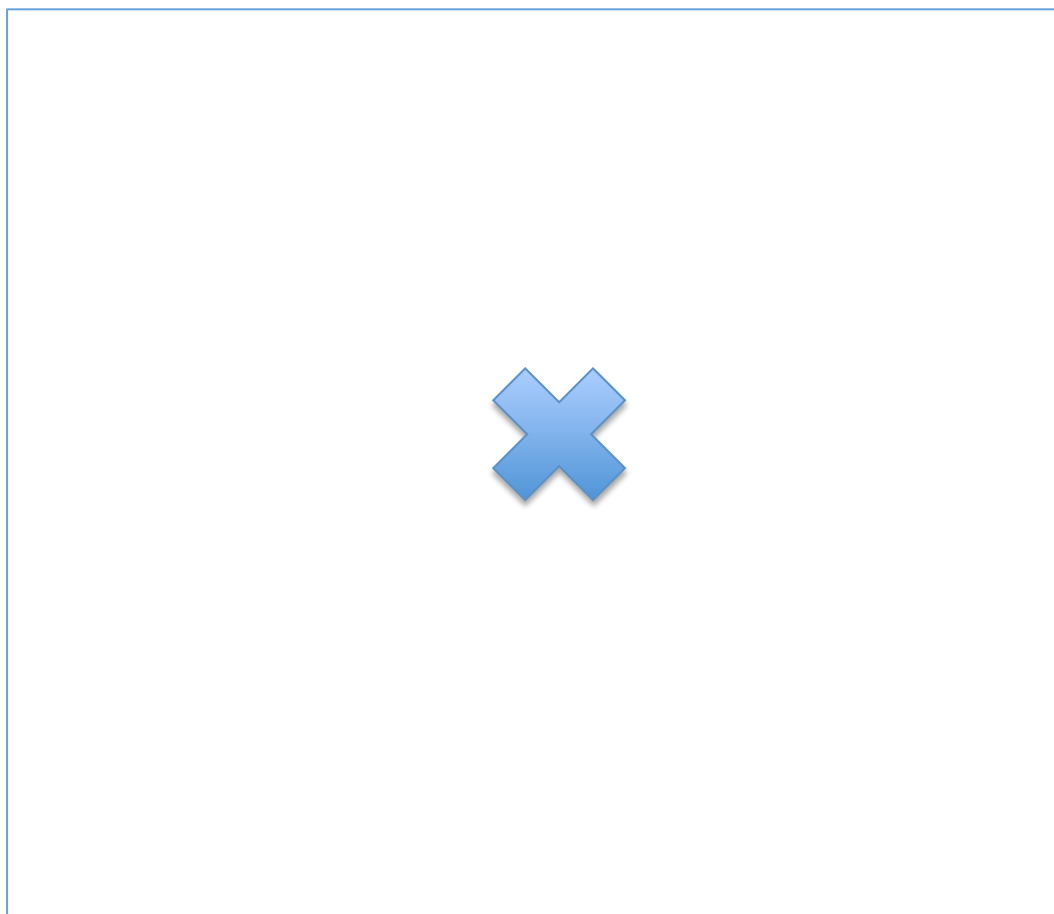


Figura 7: Portada i índex del número extraordinari d'Arbor dedicat al "problema de la evolució biològica". A baix a l'esquerra, composició del consell de redacció d'*Arbor* tal i com apareix al número del monogràfic sobre Evolució Biològica (1951).

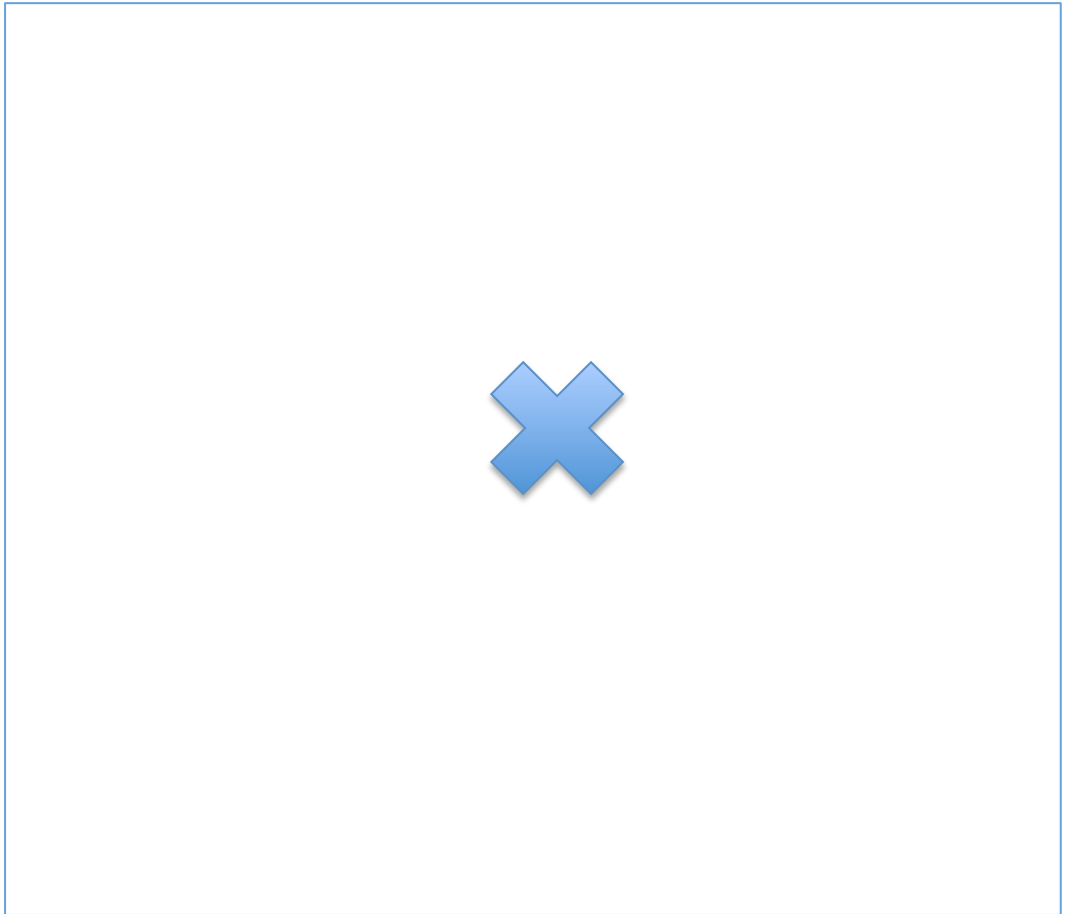


Figura 8: Portada del llibre d'Alejandro Roldán "Evolución: El problema de la evolución y de la antropogénesis" (Roldán S.J. 1950).

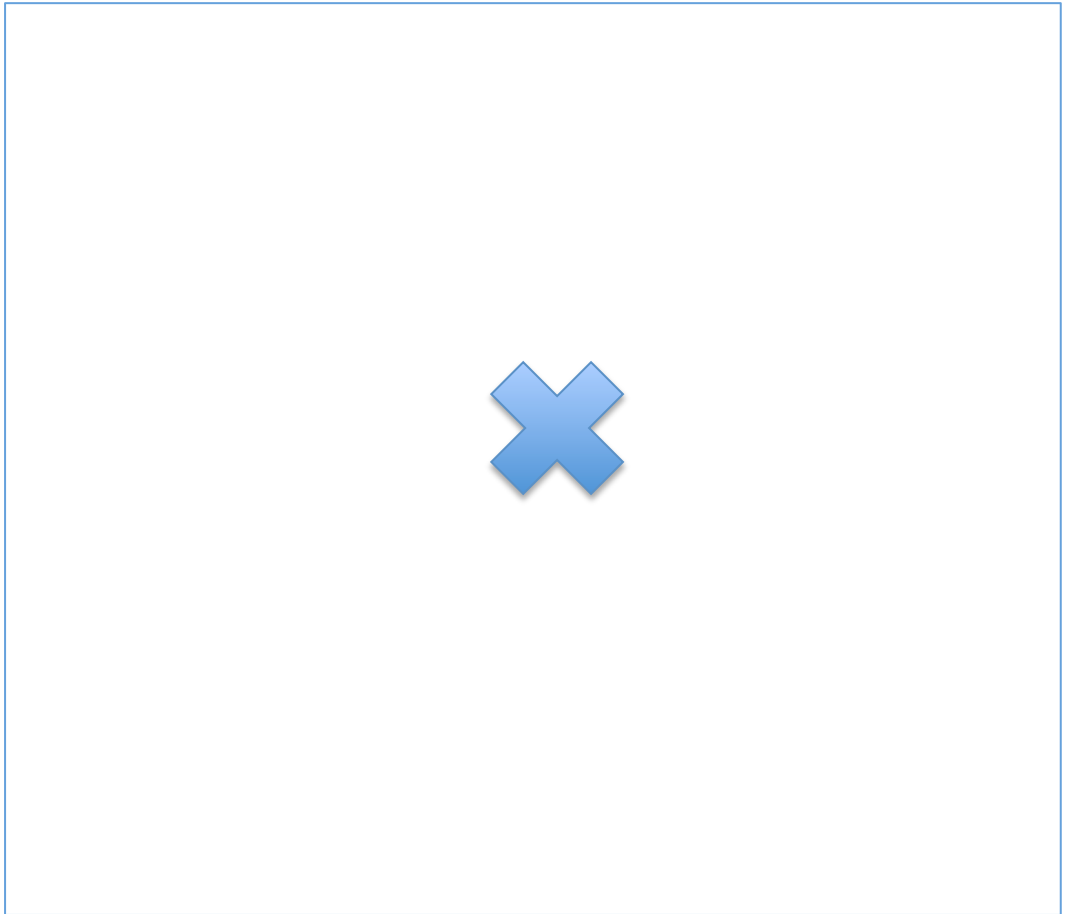


Figura 9: «Historieta sin palabras». *Cultura y Democracia*, gener de 1950

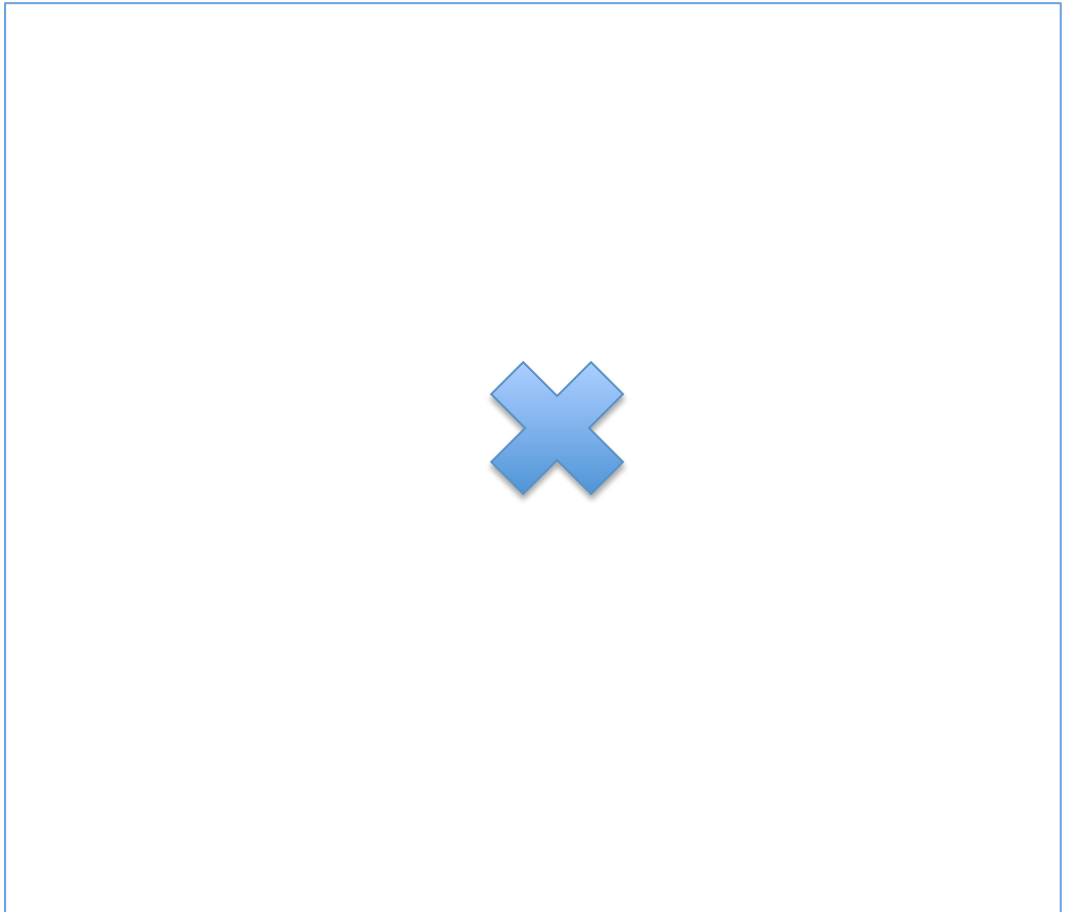


Figura 10: Conferència inaugural del curs 1951-1952 de la Institució Catalana d'Història natural, a càrrec de Miquel Crusafont.

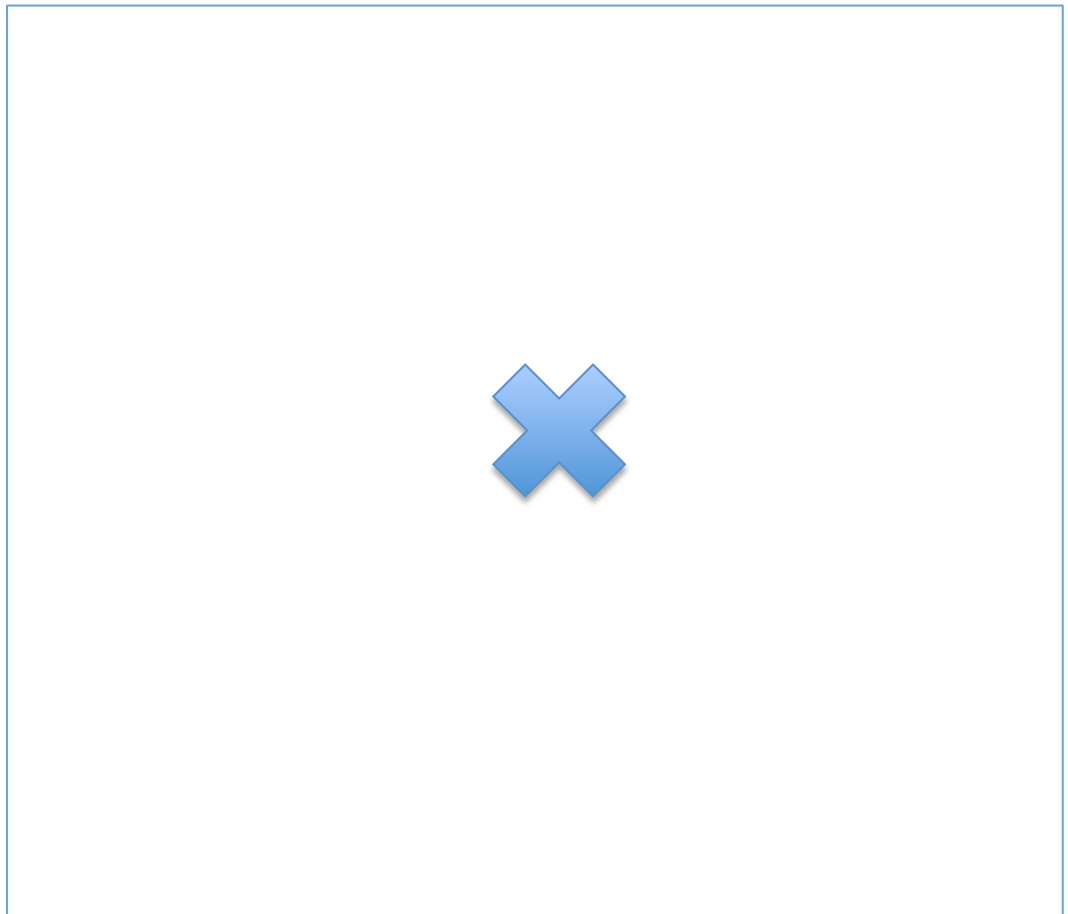


Figura 11: Programa del III Ciclo de Conferencias organizado por el Museo de la Ciudad de Sabadell l'any 1951 on apareix la conferència de Crusafont "El evolucionismo, hoy".

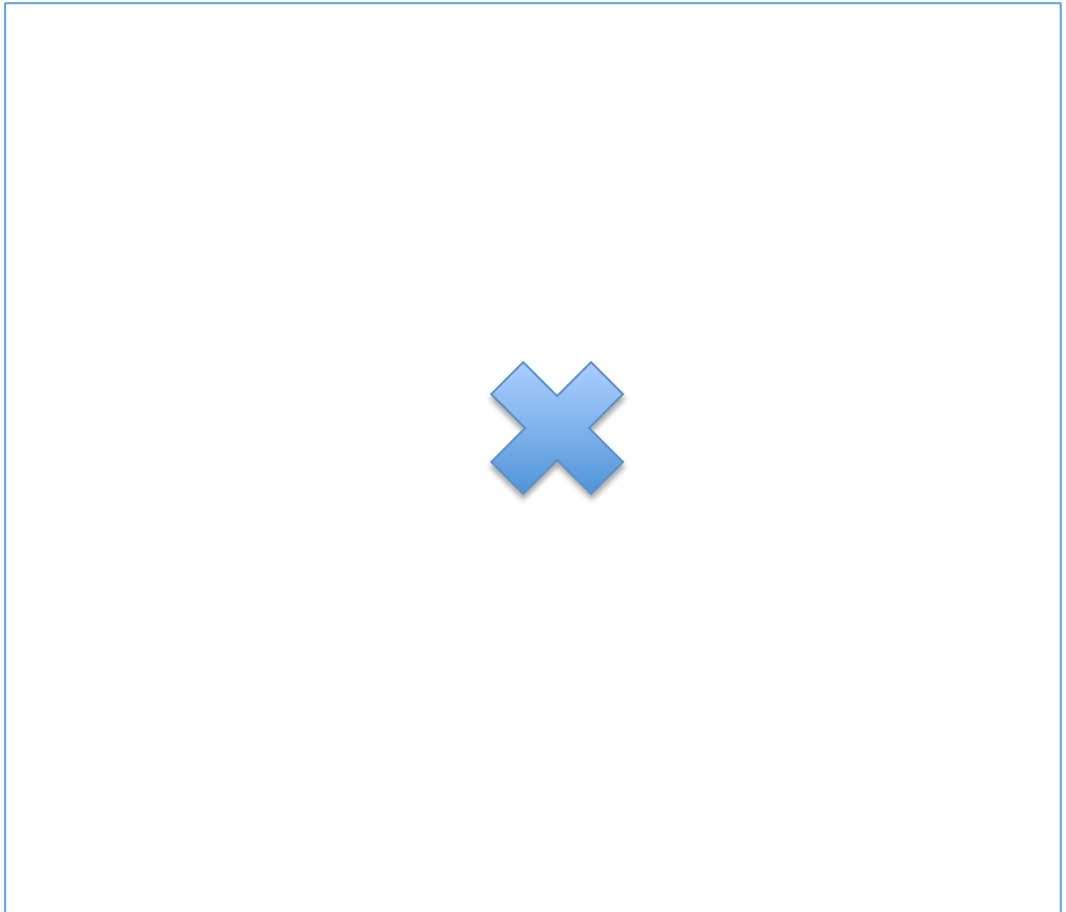


Figura 12: Nota del Ministerio de Información y Turismo. Prohibició de col·loquis sense intervenció de la Delegación Oficial del Ministerio o la Escuela Oficial de Periodismo.

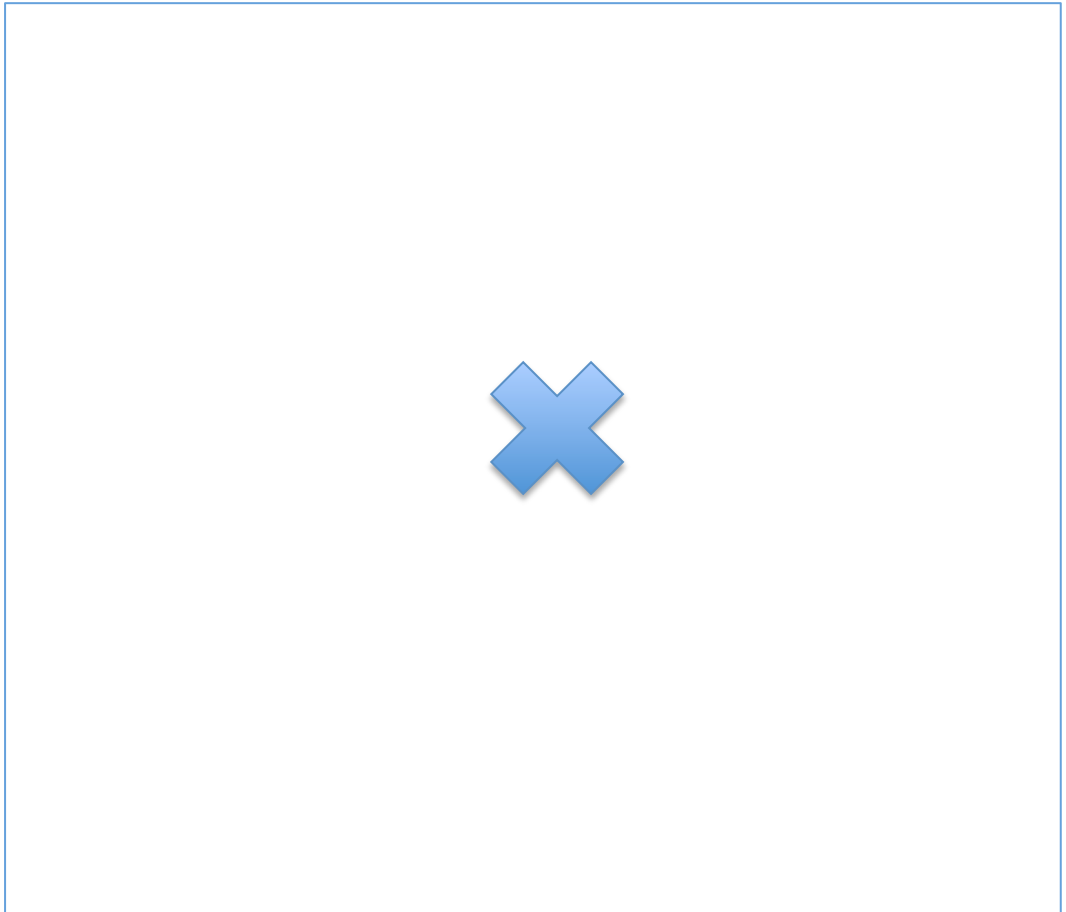


Figura 13: Portades dels llibres “España como problema” (1949) i “España sin problema”(1949), amb imatges dels seus autors, Laín Entralgo i Rafael Calvo Serer, respectivament.

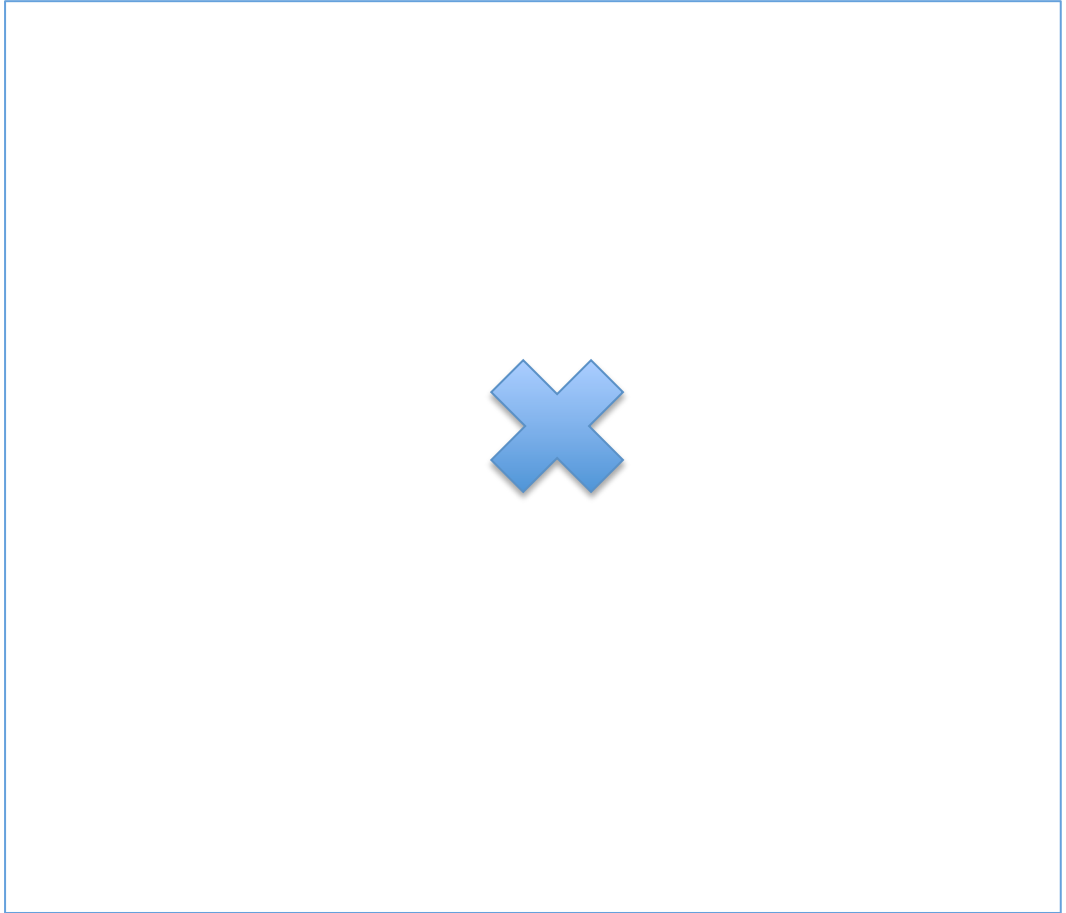


Figura 14: Invitació del Centre Excursionista de Banyoles a conferència de Crusafont.,
el 15 de febrer de 1959.

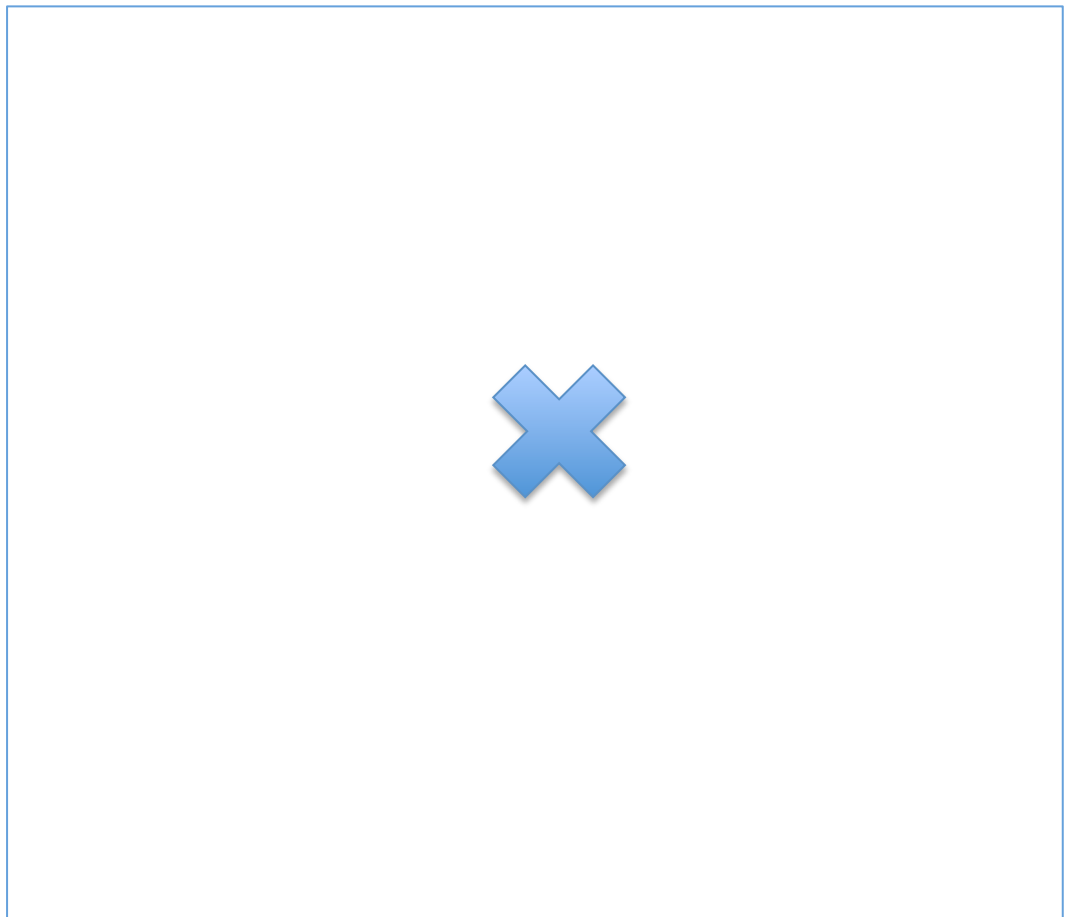


Figura 15: Part del llistat d'inscrits al "Cursillo sobre evolucionismo" que organitzaren i impartiren Miquel Crusafont i Francesc Cubells a Sabadell, l'any 1954.

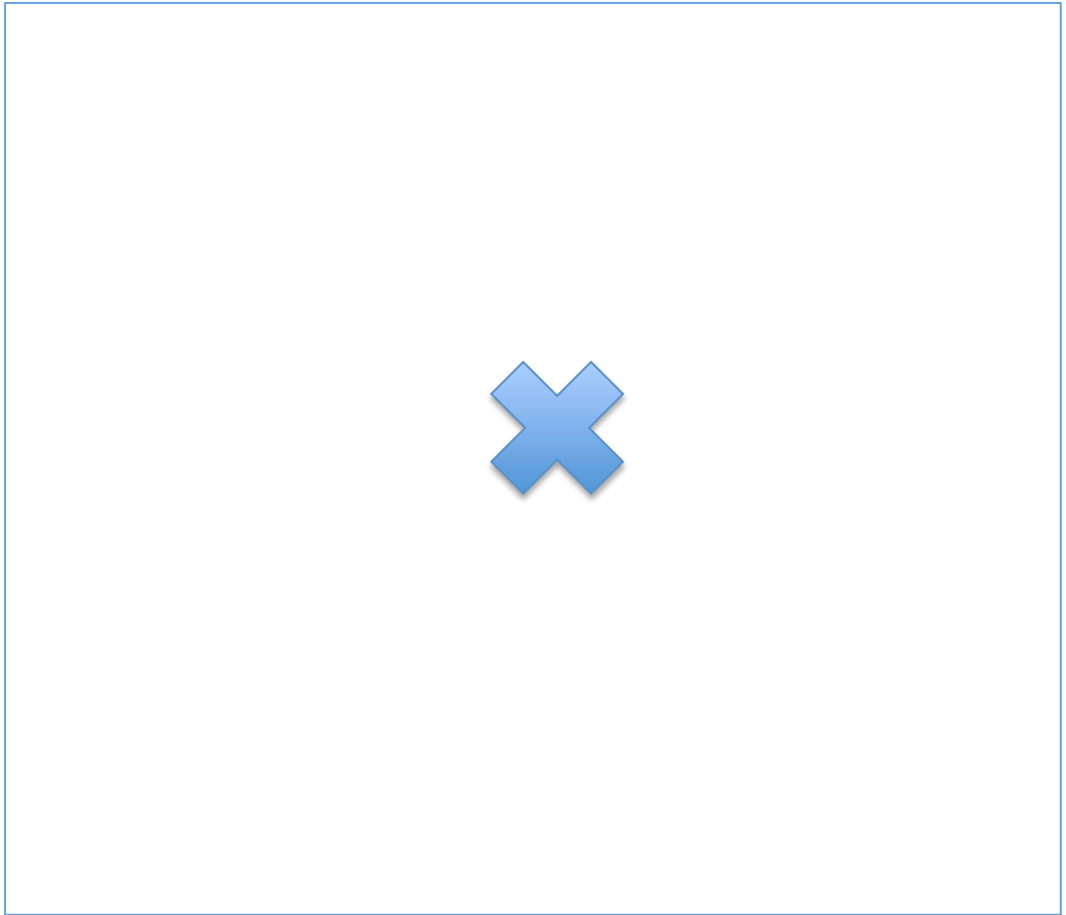


Figura 16: Tríptic del Primer Cursillo Internacional de Paleontología de Sabadell.

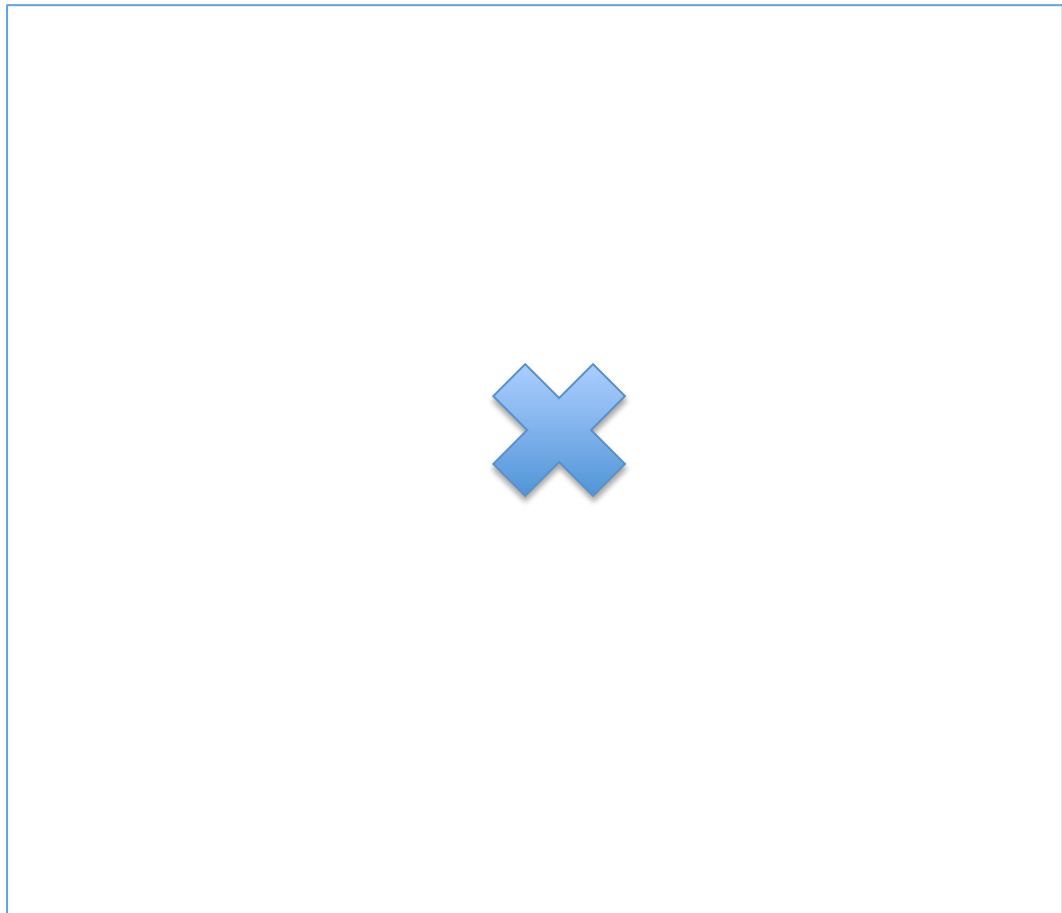


Figura 17: Primera plana del *The New York Times*, el març de 1956, amb la fotografia de Johannes Hürzeler sota el titular “Recerca fòssil qüestiona la teoria de l’evolució de Darwin” .

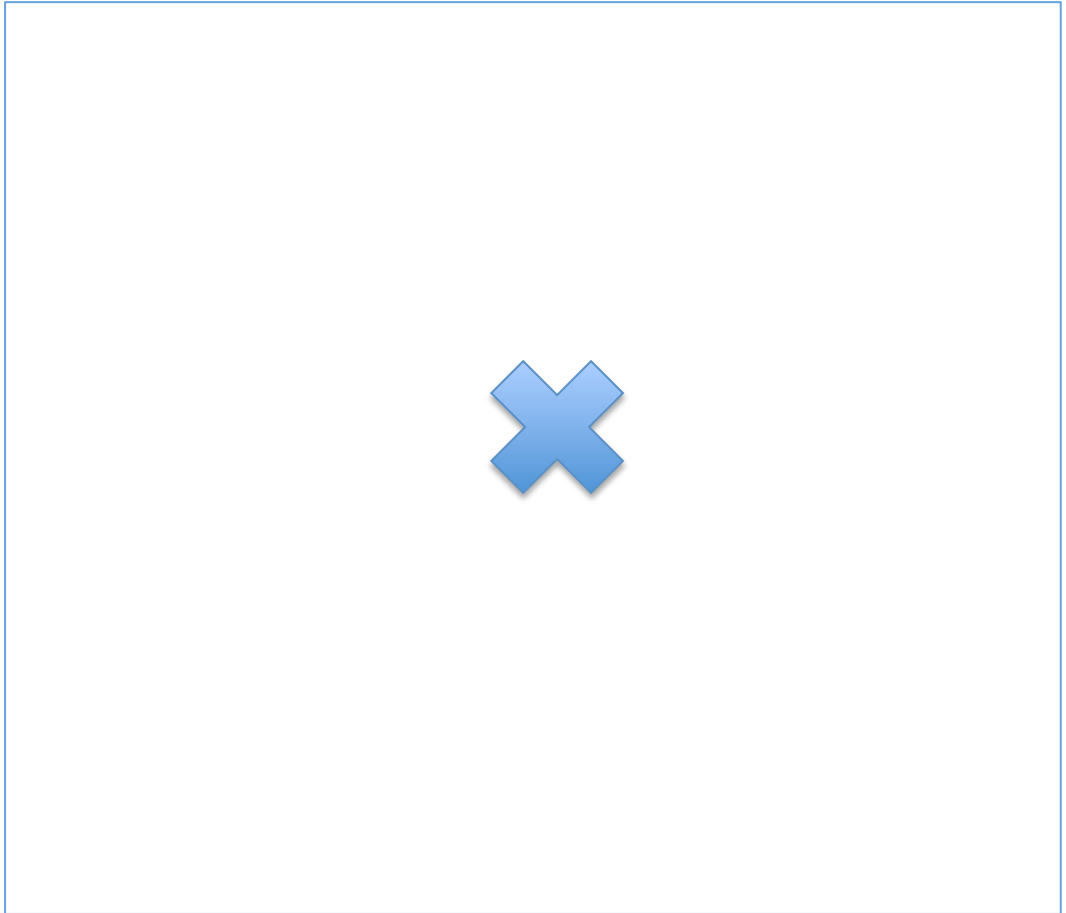


Figura 18: Fotografia (i peu) de Johannes Hürzeler tal i com aparegué a l'article de Crusafont "El Oreopiteco y el origen del hombre" publicat per la revista d'alta divulgació científica *Sinergia*.

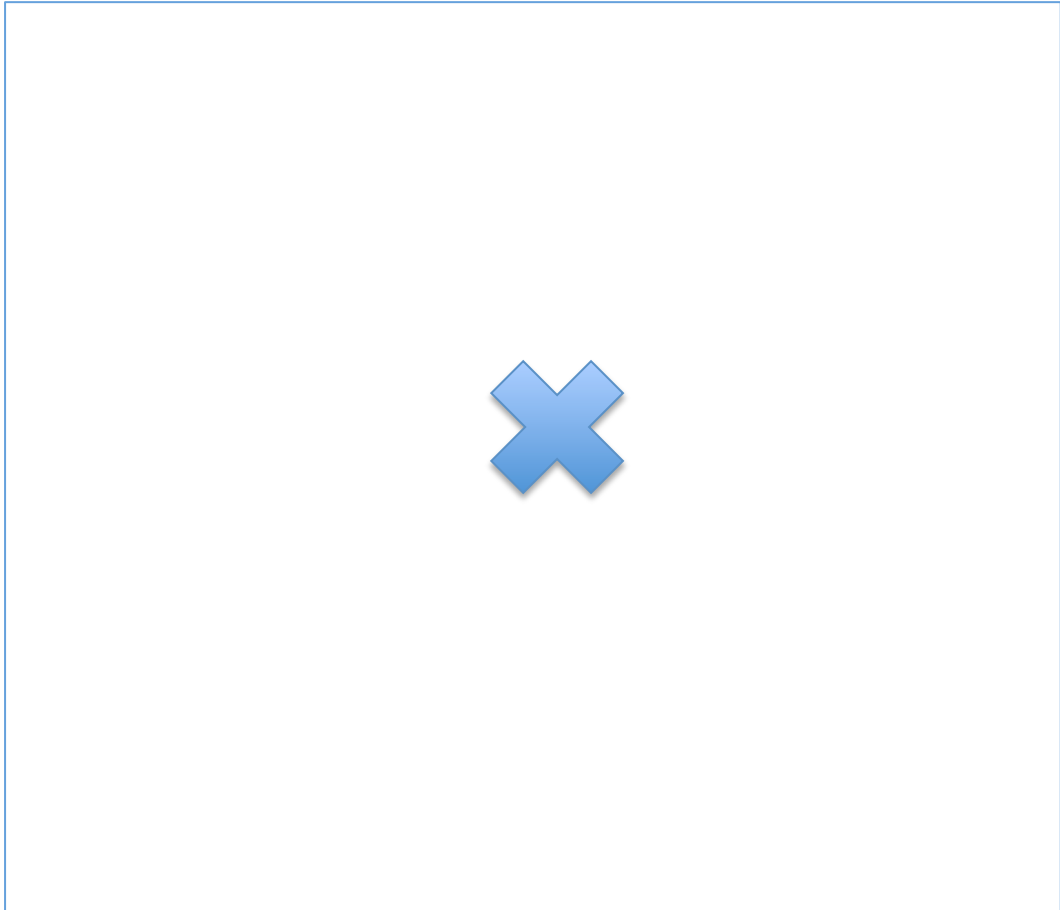


Figura 19: Retalls d'un article titulat "Darwin s'equivocava..." amb Hürzeler mostrant una reconstrucció il·lustrada del crani de l'*Oreopithecus*, publicat al diari francès Le Figaro, enganxats i anotats per Miquel Crusafont.

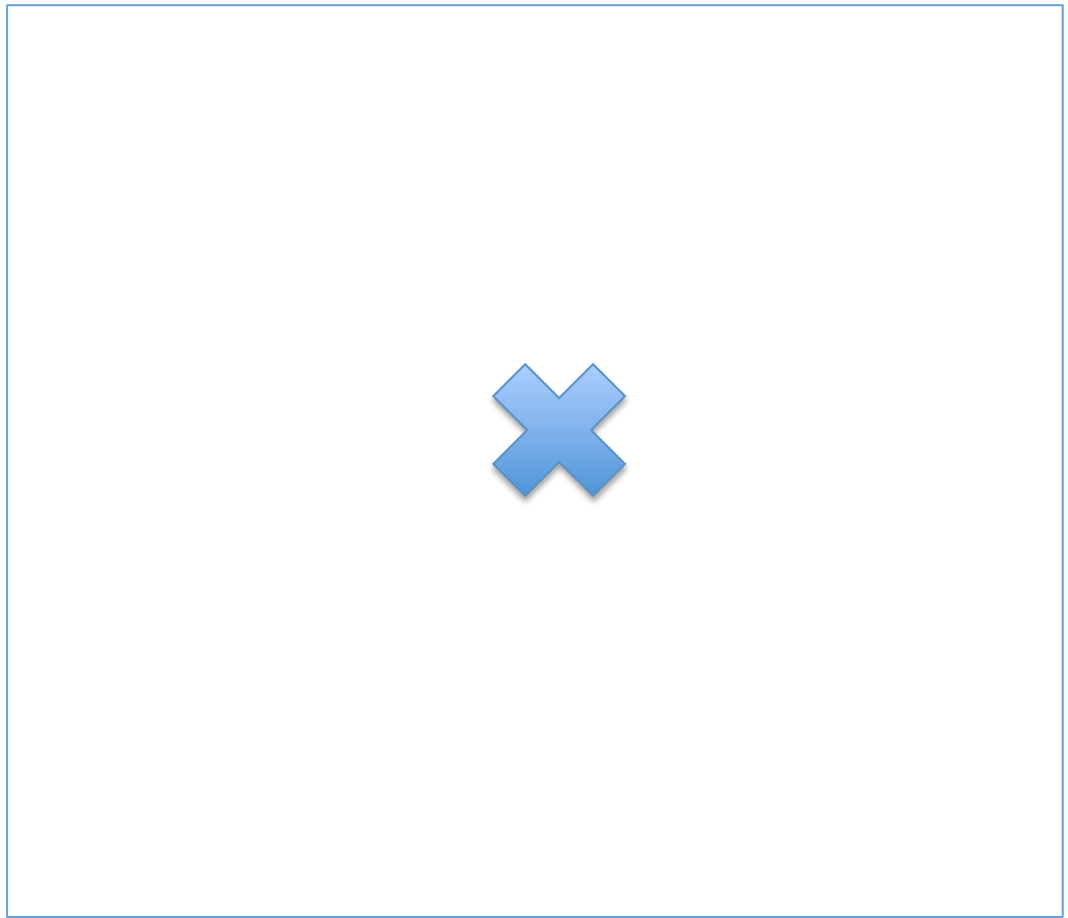


Figura 20: Diversos articles de diaris espanyols sobre la teoria de Hürzeler sobre l'*Oreopithecus*. Retallats, enganxats, anotats i conservats a l'Arxiu Miquel Crusafont .

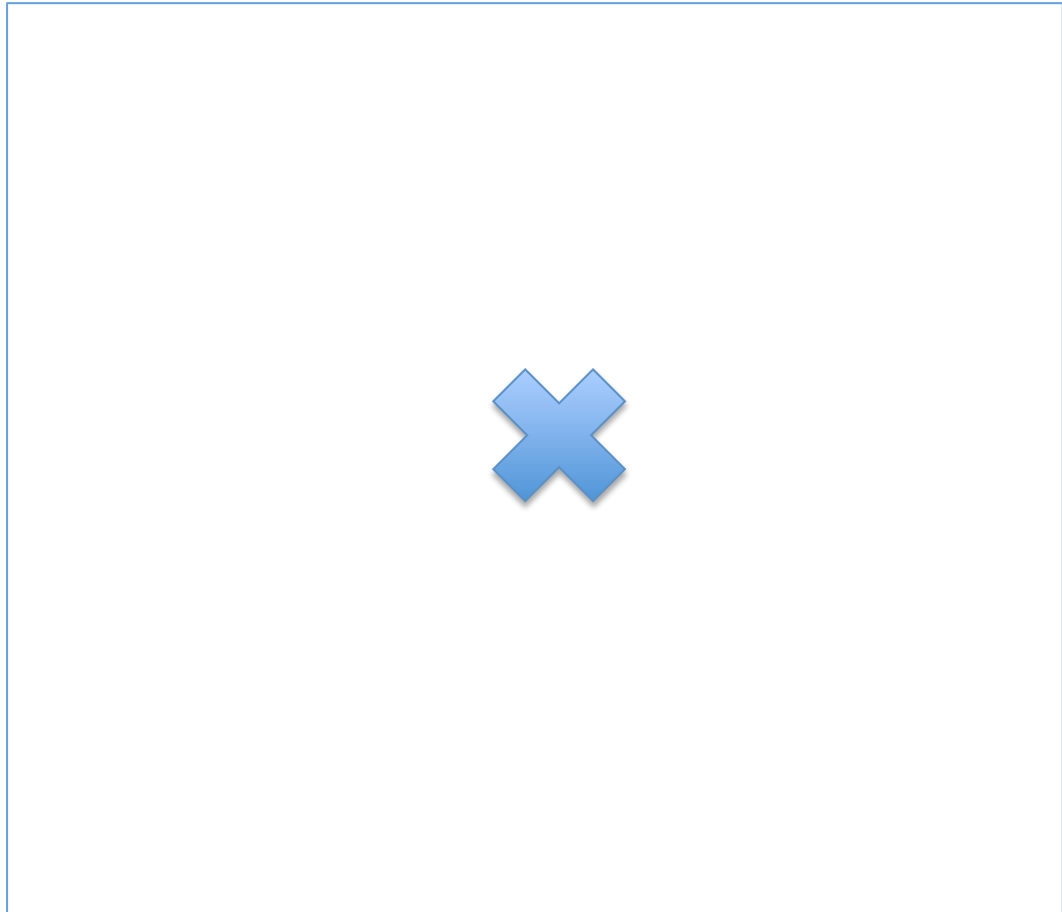


Figura 21: Trobada de l'esquelet d'*Oreopithecus* a la primera plana de *La Vanguardia Española* del 8 d'agost de 1958, sota el titular "El hombre de Grosseto". El text diu: "He aquí el trascendental fósil ... que ha causado auténtica sensación en el mundo de la palontología. En efecto, se trata de restos humanos cuya antigüedad se calcula en doce millones de años. Vale la pena recordar que al hombre de Neanderthal se le calculan 70.000 años" .

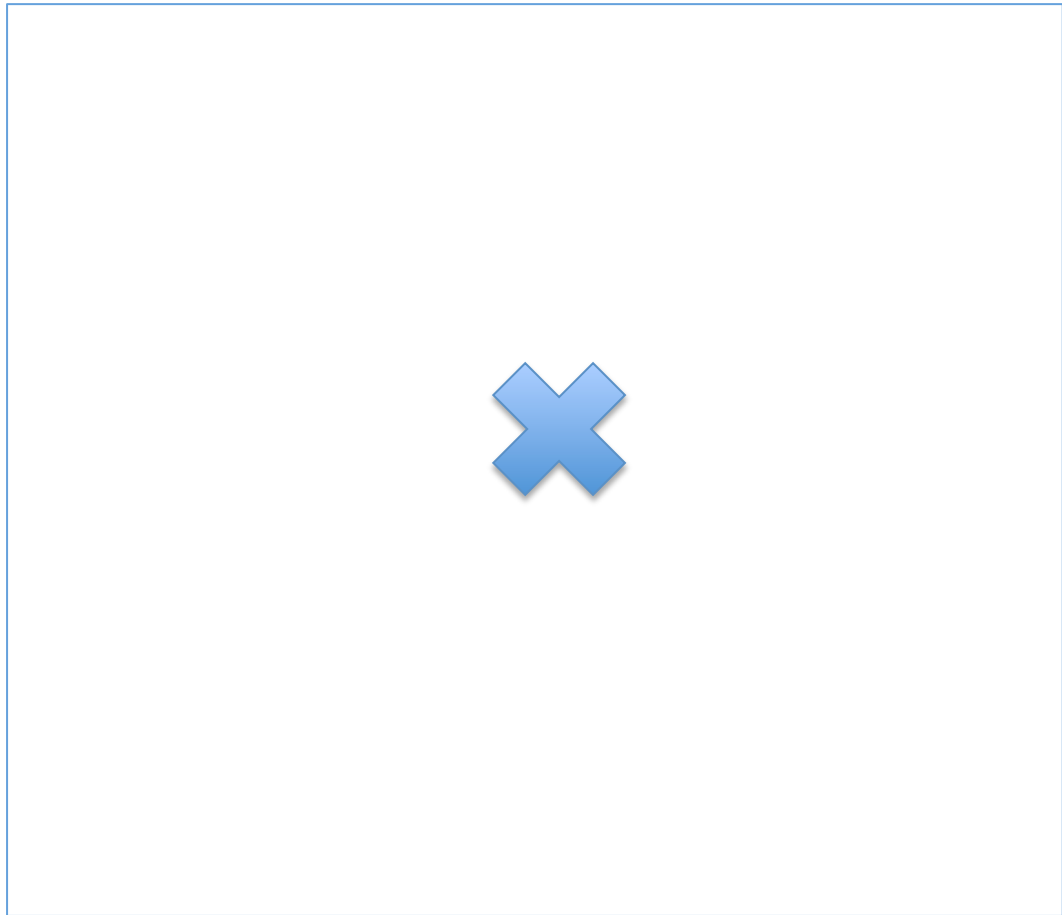


Figura 22: Exclusiva sobre la troballa de l'esquelet d'*Oreopithecus* publicada a la revista *Gaceta ilustrada*, fent portada amb el casament de Salvador Dalí. A les imatges, Hürzeler amb la llanterna a la mà i entre els miners de Baccinello. A baix, amb ulleres, Alberto Carlo Blanc (Minuzzo 1958). A dalt, a l'esquerra, anunci del número aparegut a *La Vanguardia Española* (LVE 1958b).

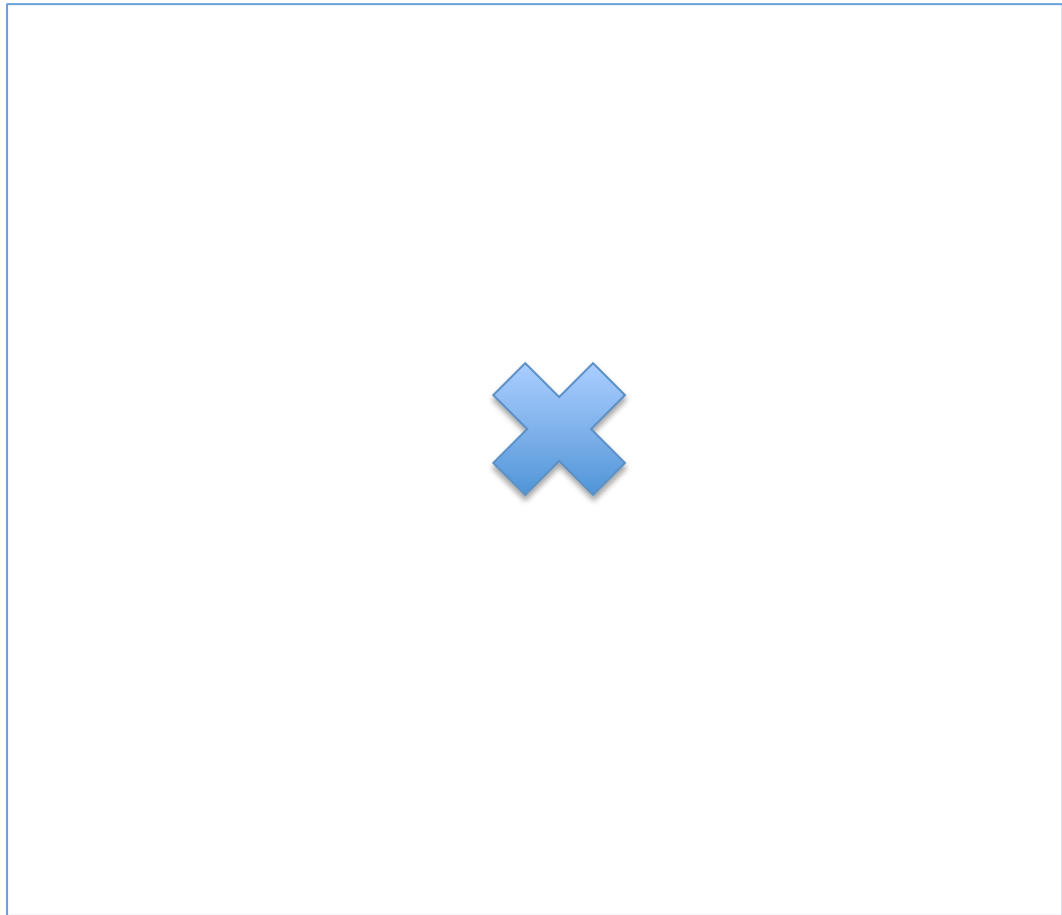


Figura 23: Reportatge sobre la troballa de l'esquelet d'*Oreopithecus* aparegut a *Life en Español*. El subtítol versava: "Restos del Oreopiteco hallados en Italia llenan una laguna en el estudio de la evolución humana". Les il·lustracions mostraven un "Oreopiteco...1,5 millones de años" (al centre) molt més humanitzat que l'"Australopiteco...750000 años" (a baix a l'esquerra) i també que el "Pitecantropo...500000 años" (a baix a la dreta), als quals dibuixen amb fort prognatisme.

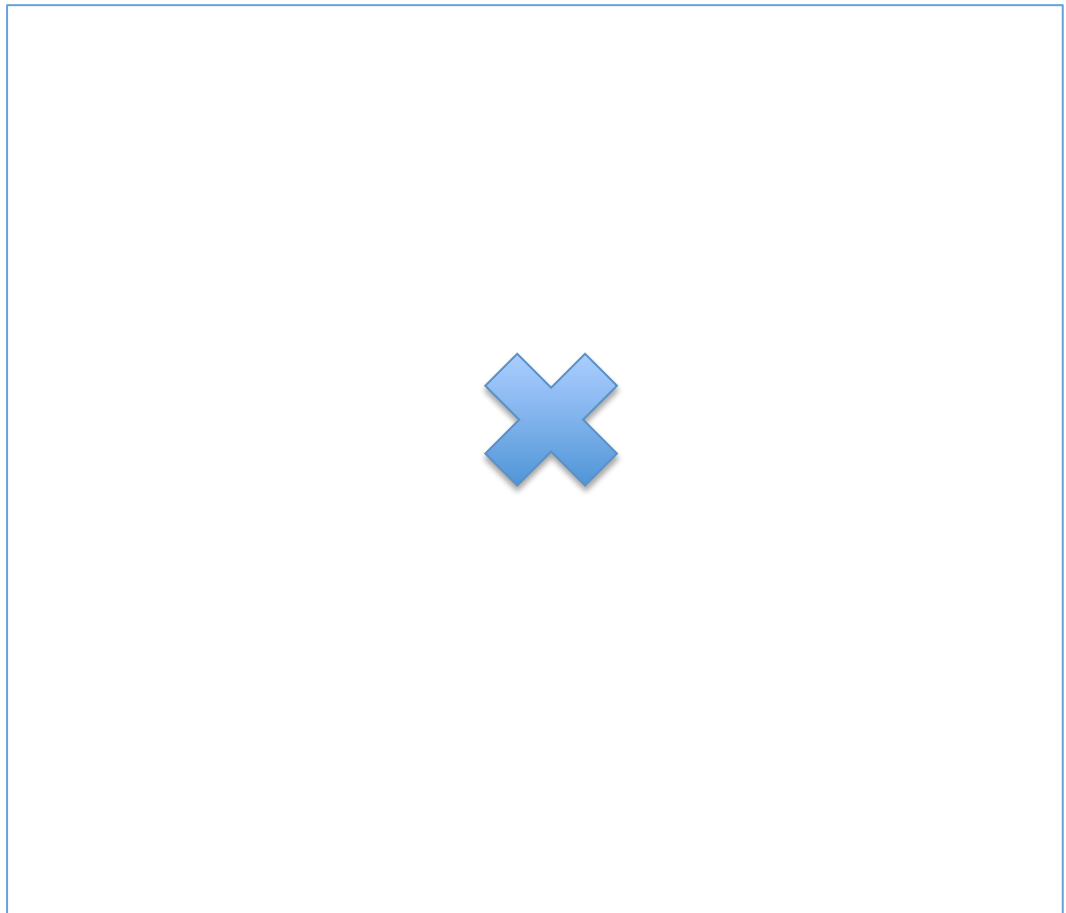


Figura 24: Aquest arbre, sota el títol “Árbol genealógico de los Primates superiores (Póngidos y Homínidos)”, aparegué a l’article de Crusafont “El Oreopiteco y el origen del hombre” publicat per la revista d’alta divulgació científica *Sinergia*. A la base, unió entre “póngidos” i “homínidos”, situada a l’eocè, hi apareix un interrogant.

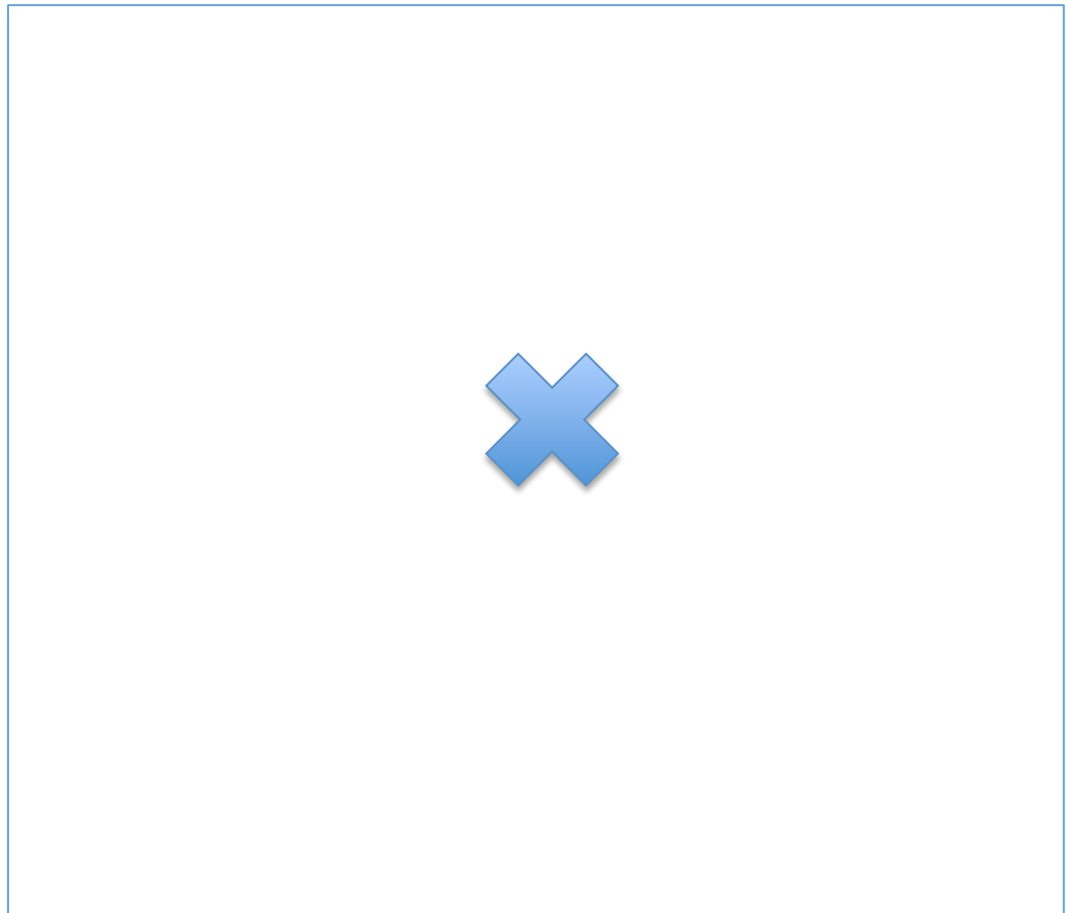


Figura 25: Representació de dues tradicions en la filogènia dels primats: la que advocava per una humanitat jove i propera als simis (esquerra) i la que advocava per un origen molt més antic de la humanitat, amb un vincle remot amb els antropoides. Esquema de Hürzeler (1960) reproduït per Crusafont en l'article (i conferència) "Singularidad bio-espiritual del hombre".

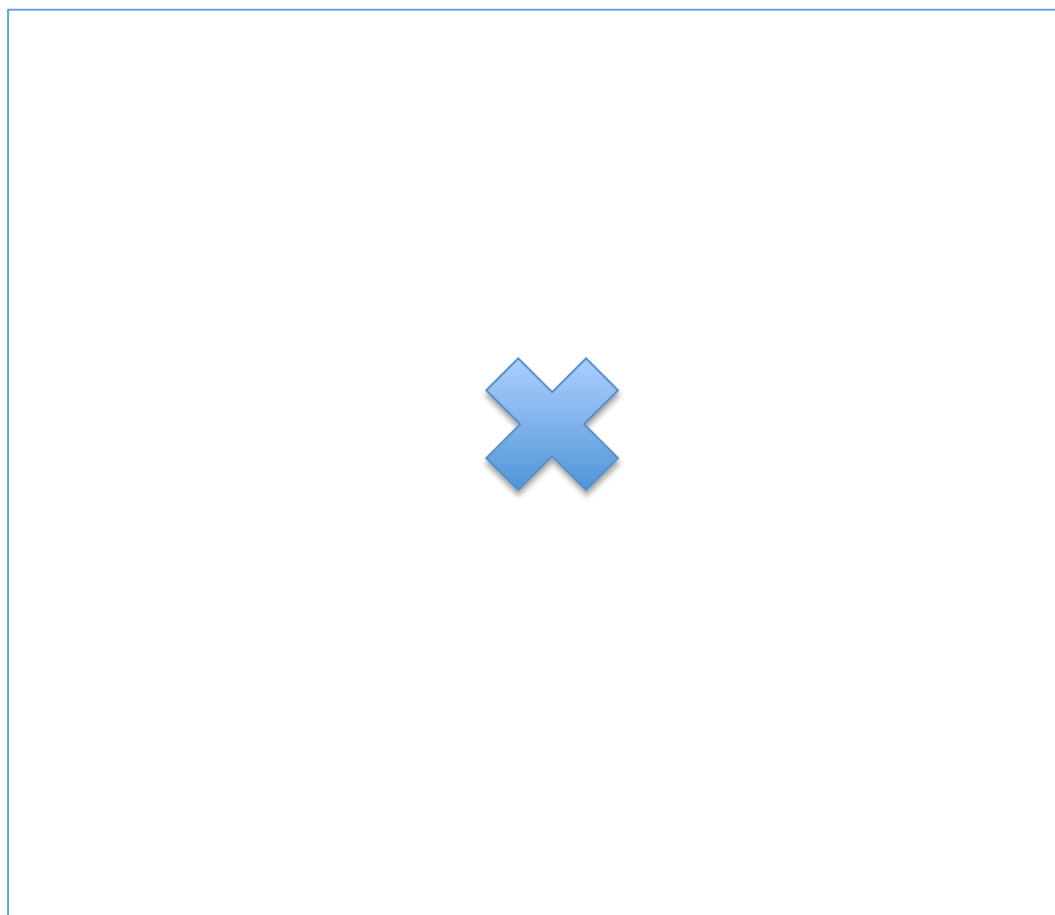


Figura 26: Article de Crusafont sobre l'*Oreopithecus* publicat per *Revista*. S'hi pot veure la foto de Hürzeler conversant amb el cardenal Tisserant, després de la seva xerrada a la Universitat de Roma.

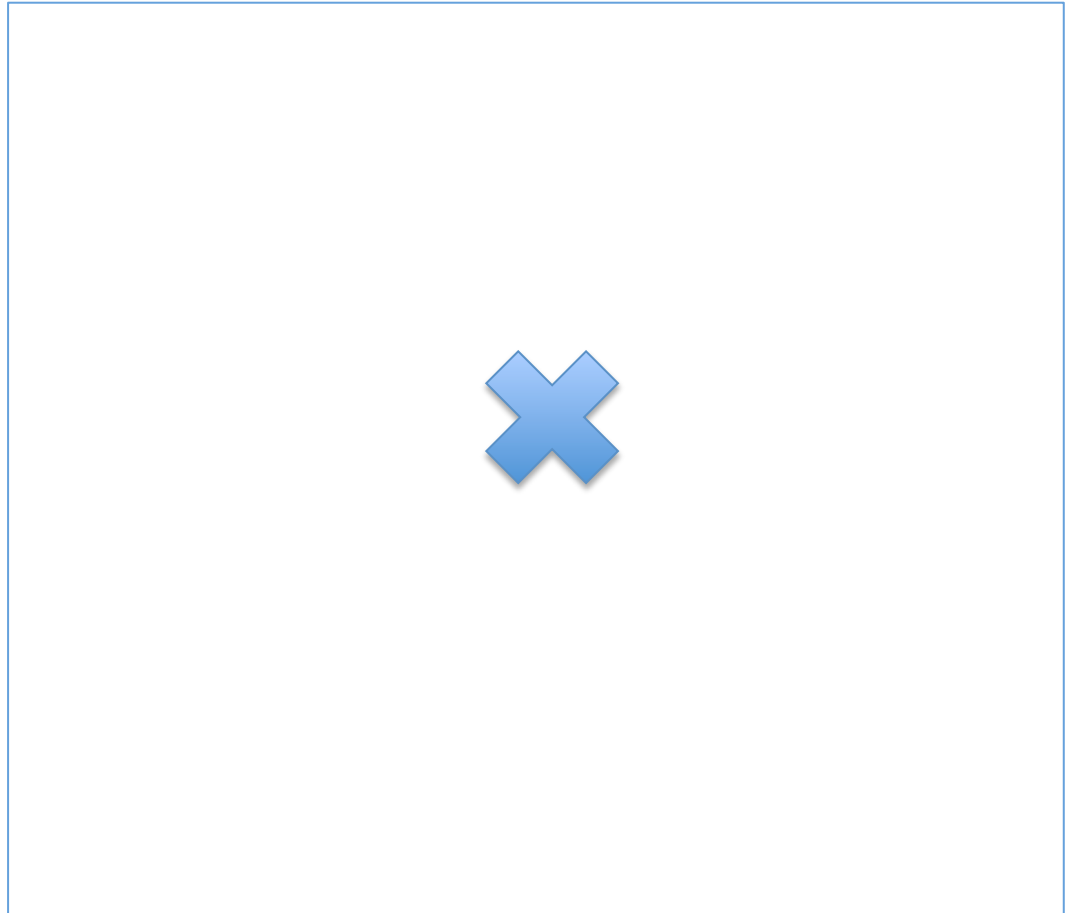


Figura 27: Reglamento de l'AMP, enviat als socis en la circular número 12. L'article número 1 versava: "La Asociación Menéndez Pelayo tiene por objetivo agrupar a los católicos de profesión o vocación intelectual para estimularlos a la autenticidad como católicos y como intelectuales, secundarse mutuamente en sus trabajos y laborar y desarrollar un pensamiento netamente católico, que abarque a todas las ramas del saber científico".

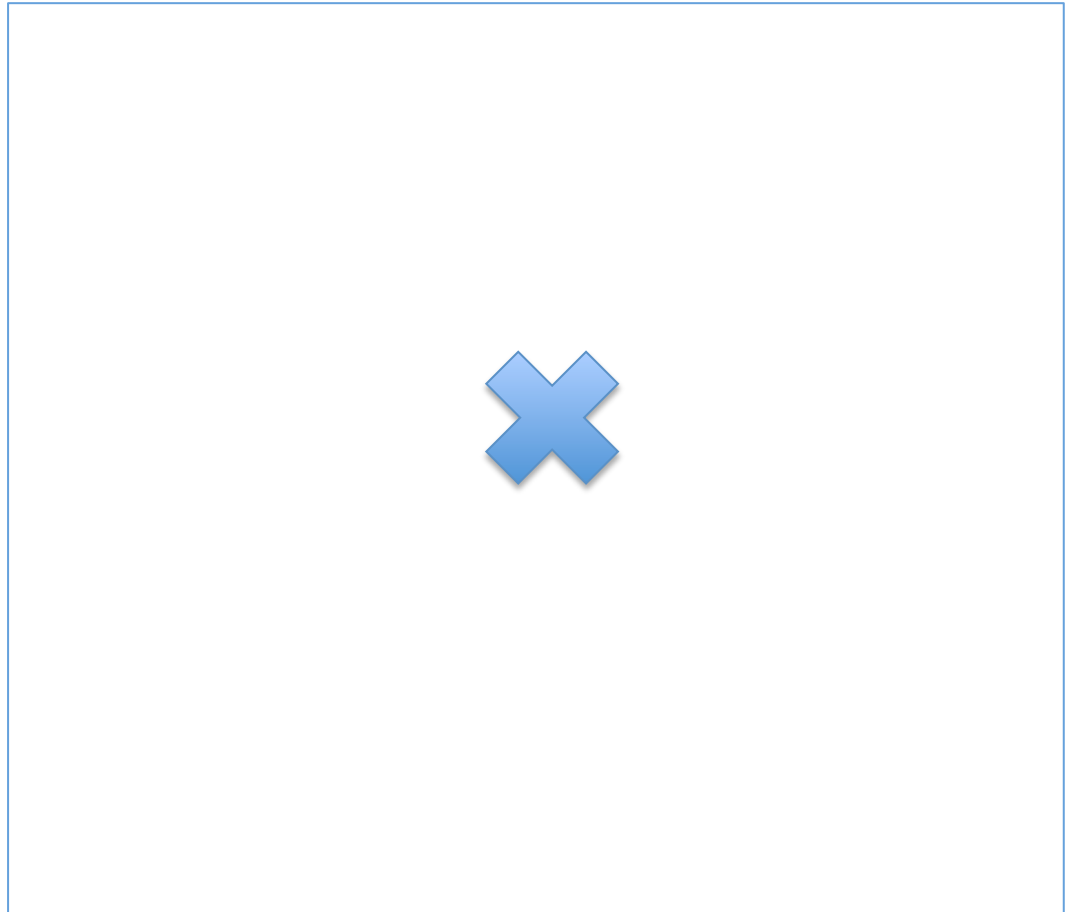


Figura 28: Cobrament de quota de soci de l'AMP a Federico Pérez Embid i a Rafael Calvo Serer.

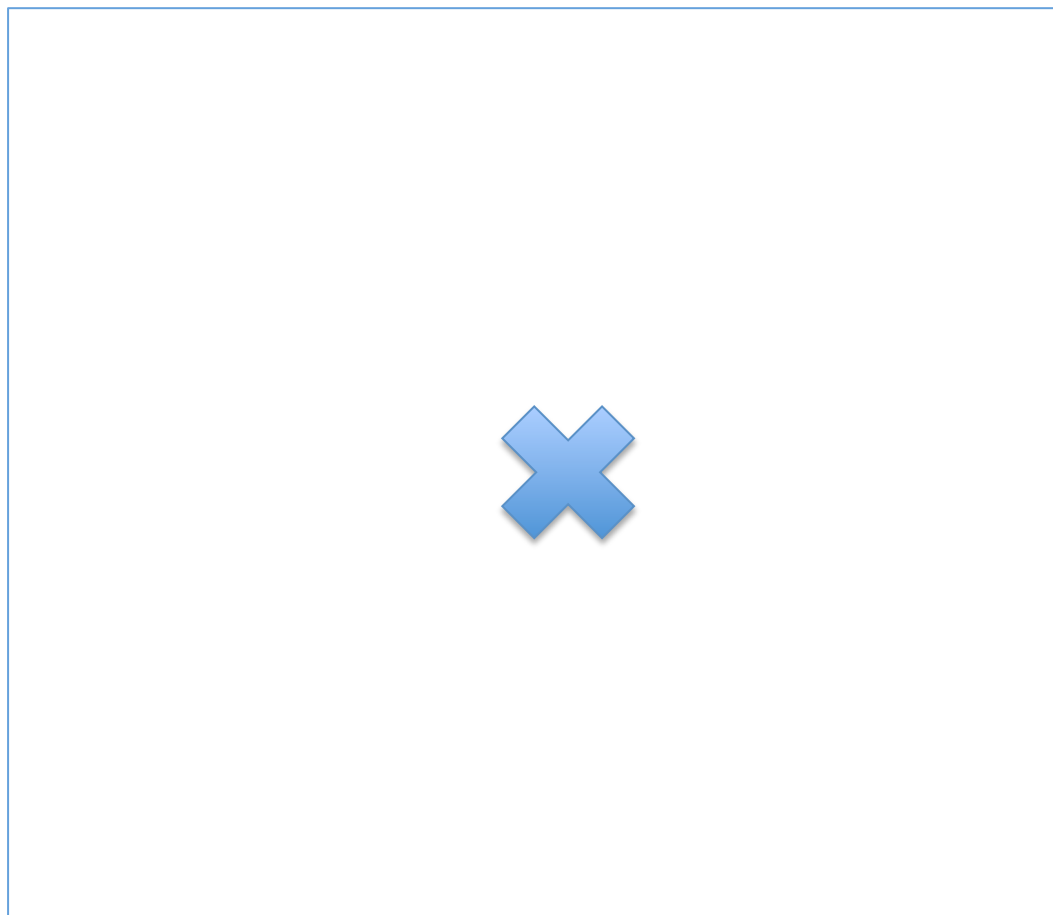


Figura 29: Fotografies dels membres de la Junta Nacional de l'AMP (manquen les d'Eustaquio Guerrero i de Rafael Balbín Lucas).

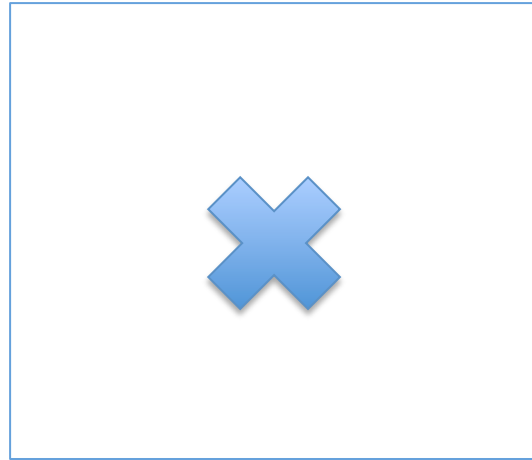


Figura 30: Bermudo Meléndez, President Nacional de l'AMP

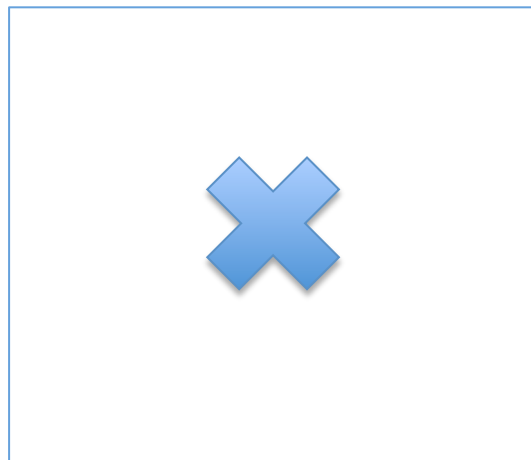


Figura 31: Tres científics de la Junta Directiva de la Sección de Cataluña y Baleares de l'AMP. Linés i Alcobé foren també membres fundadors de l'associació.

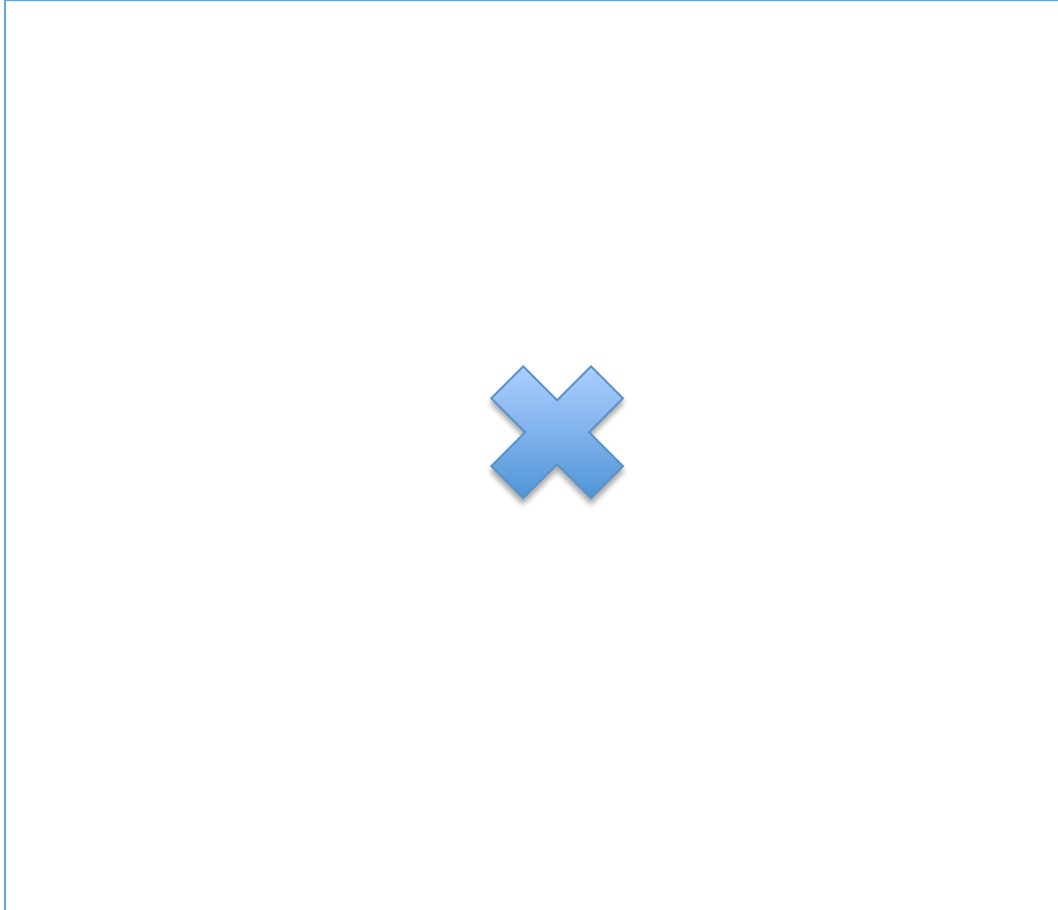


Figura 32: Imatge actual de l'edifici que allotja la seu de l'AMP i de Punta Europa, al carrer Montalbán, 14 (Madrid), propietat de la família Oriol-Urquijo.

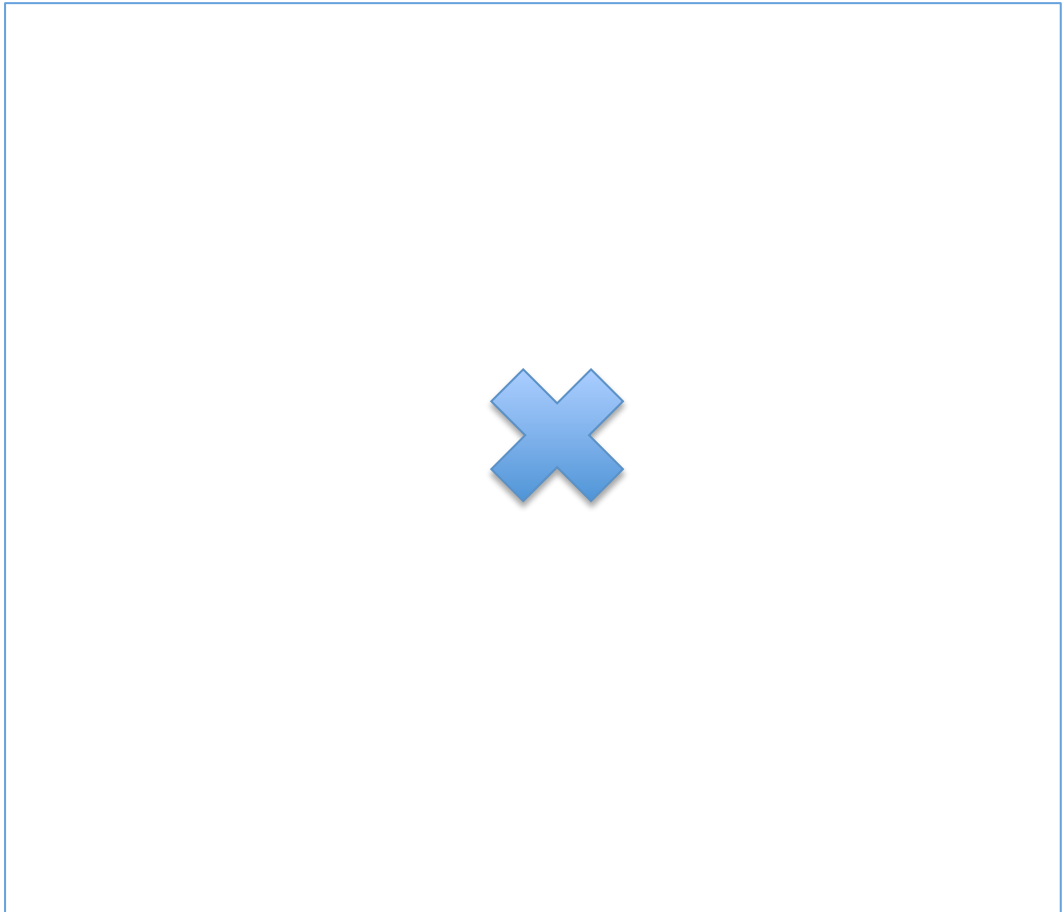


Figura 33: Portada del número 215 de la revista *Temas Españoles*, dedicat a “Revistas culturales de postguerra”. Hi veiem *Arbor* (en posició central), *Acción Española* i *Punta Europa*.

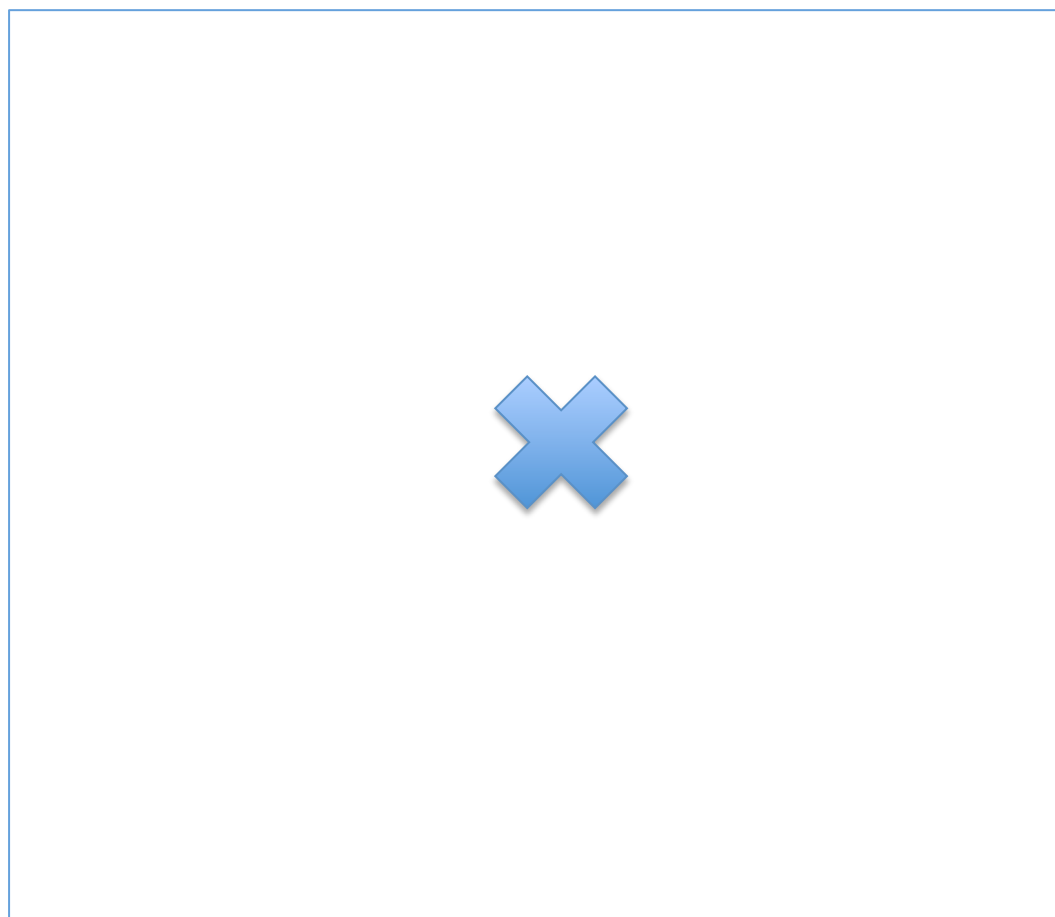


Figura 34: A l'esquerra, segon número de *Punta Europa*. A la dreta, primera circular de l'AMP.

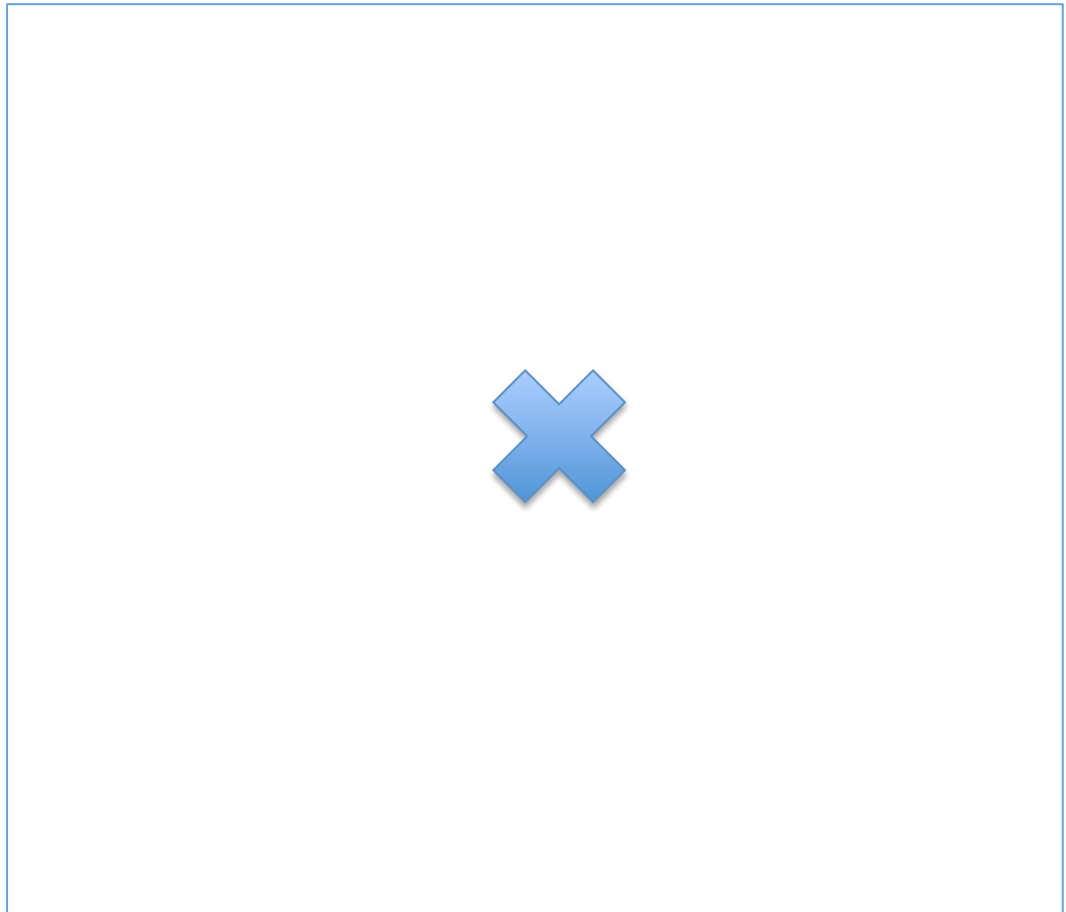


Figura 35: A l'esquerra, Florentino Pérez Embid, membre de l'AMP. A la dreta, Vicente Rodríguez Casado, Membre de la Junta Nacional de l'AMP, i períodes respectius en què van ocupar la Dirección General de Información.

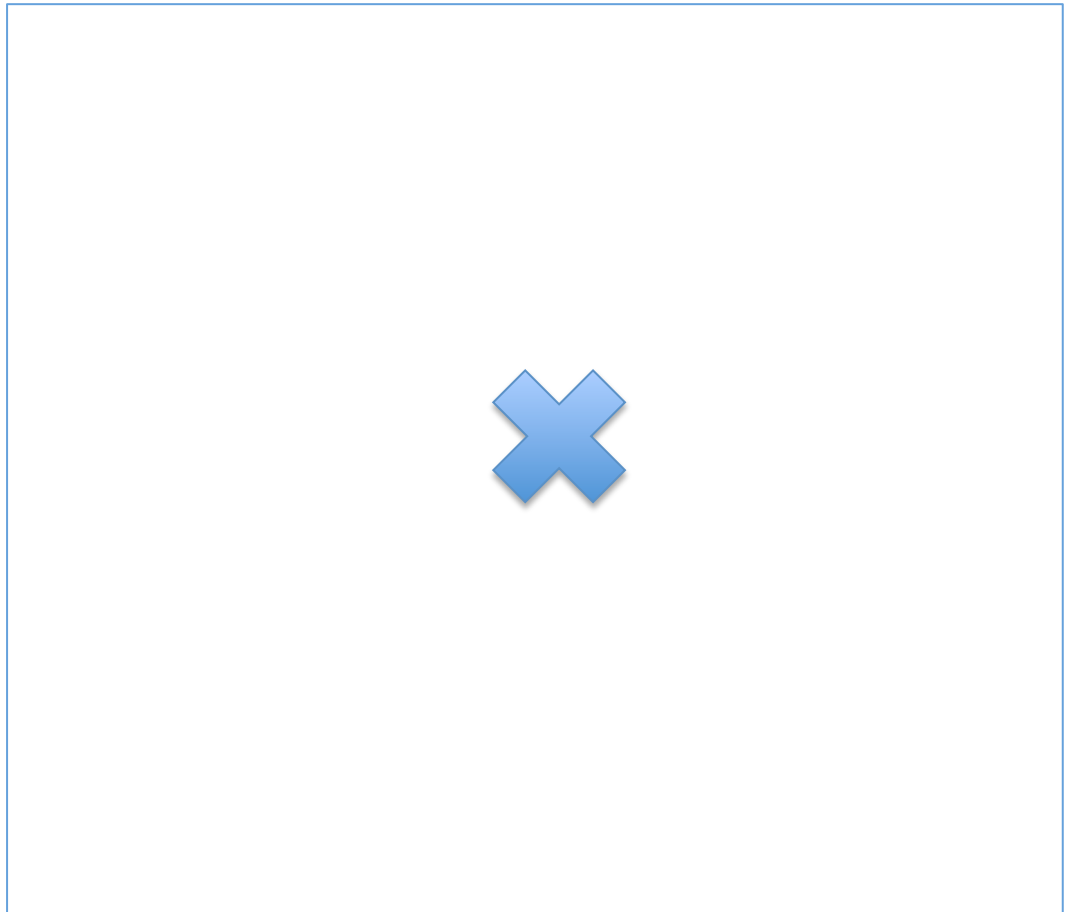


Figura 36: Anvers de butlleta de subscripció a la revista *Espíritu*, de l'Institut Balmesiana. L'objectiu era oferir a les persones "de cultura media" una "orientación netamente católica, pero varonil, abierta y animosa con la que enjuiciar ... las corrientes filosóficas que penetran en nuestra patria".

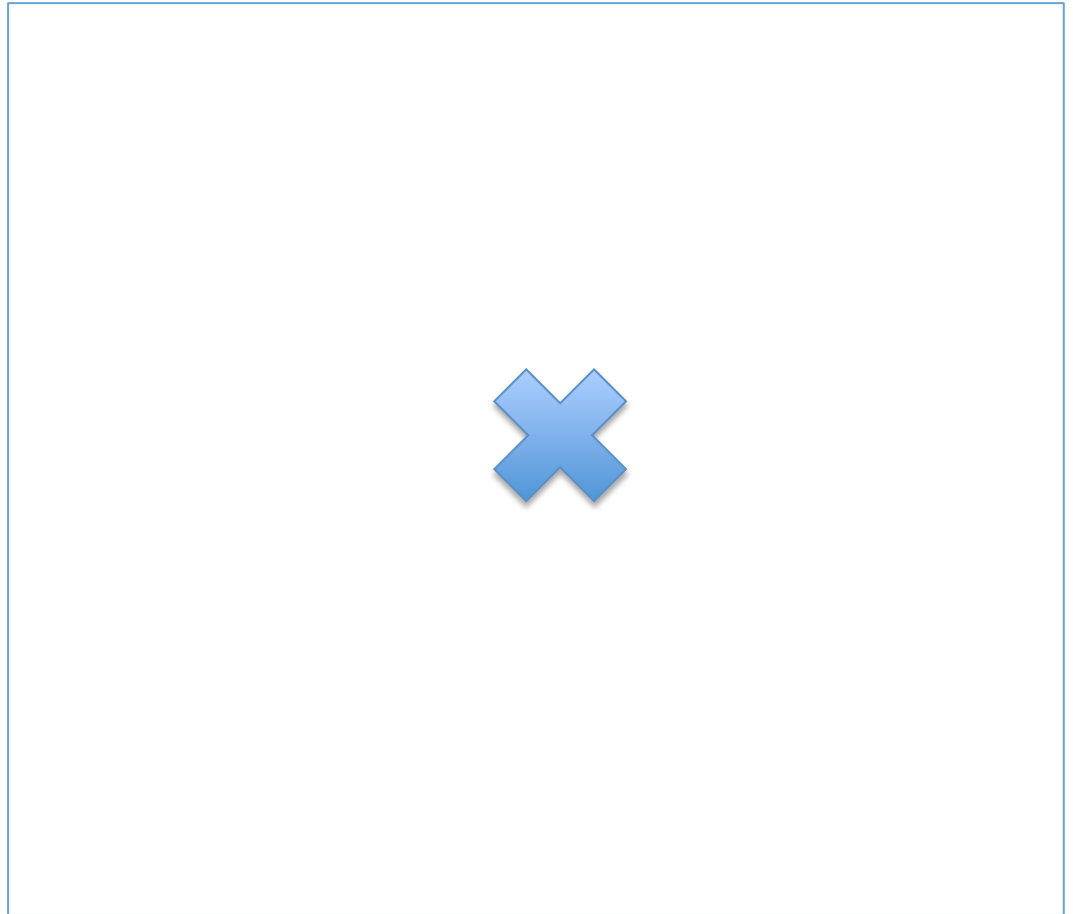


Figura 37: Fotografies de científics membres i afins a l'AMP.

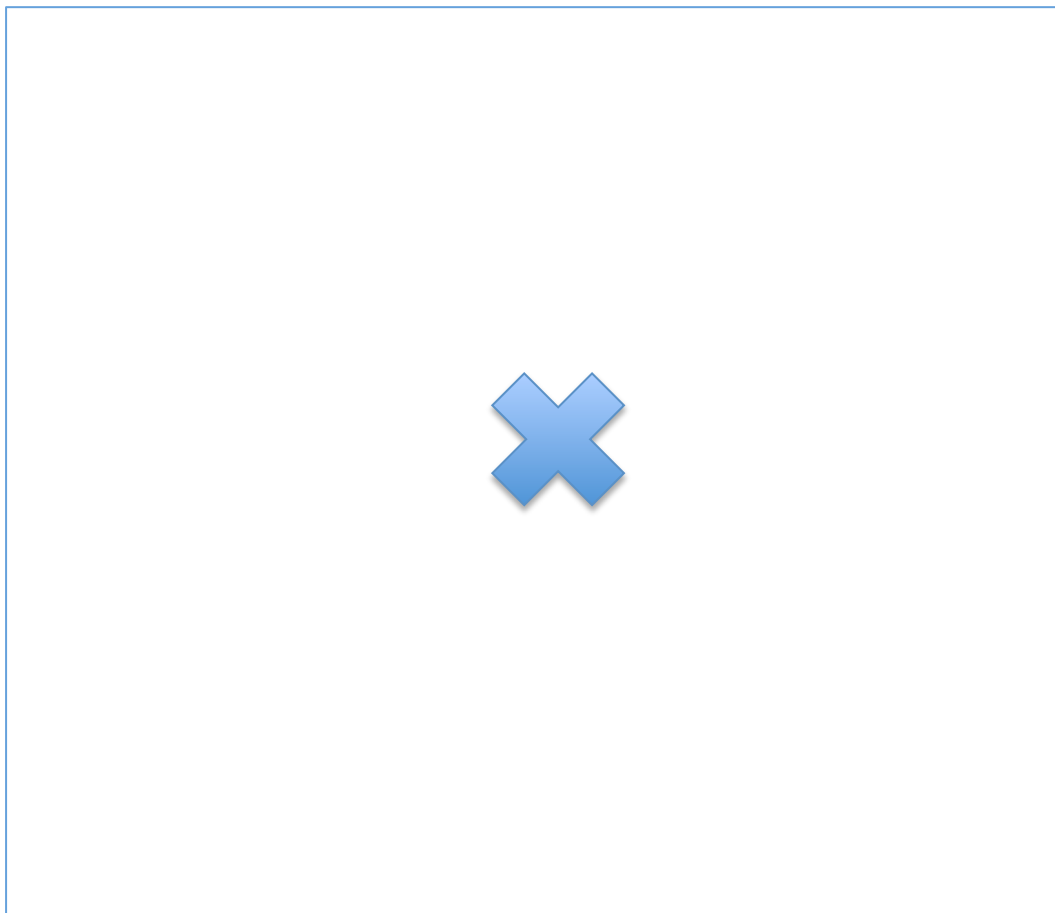


Figura 38: Reportatge sobre Severo Ochoa, nominat per al Premi Nobel, , aparegut a la *Gaceta ilustrada*.

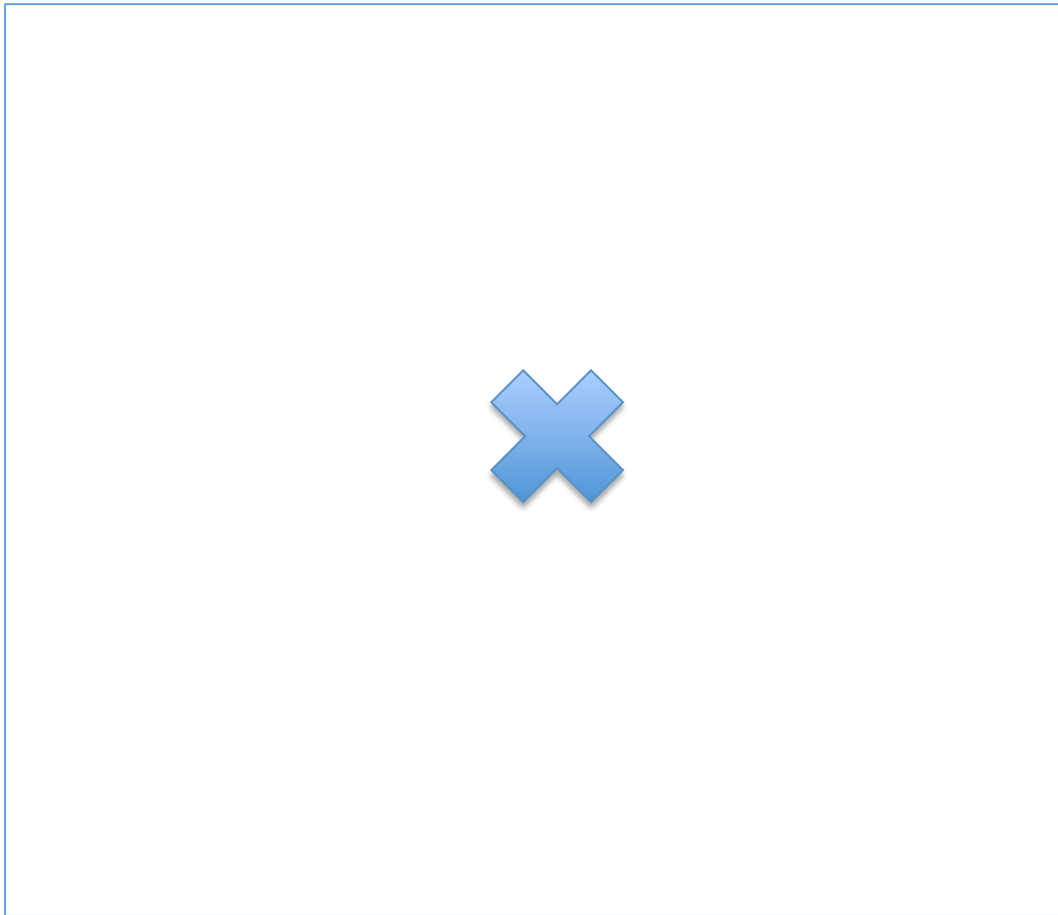


Figura 39: Anunci de rinomicina publicat per *La Vanguardia Española* l'any 1959. Aquest anunci seria una de les celebracions més explícites del centenari de la publicació del llibre de Darwin que trobaríem al diari.

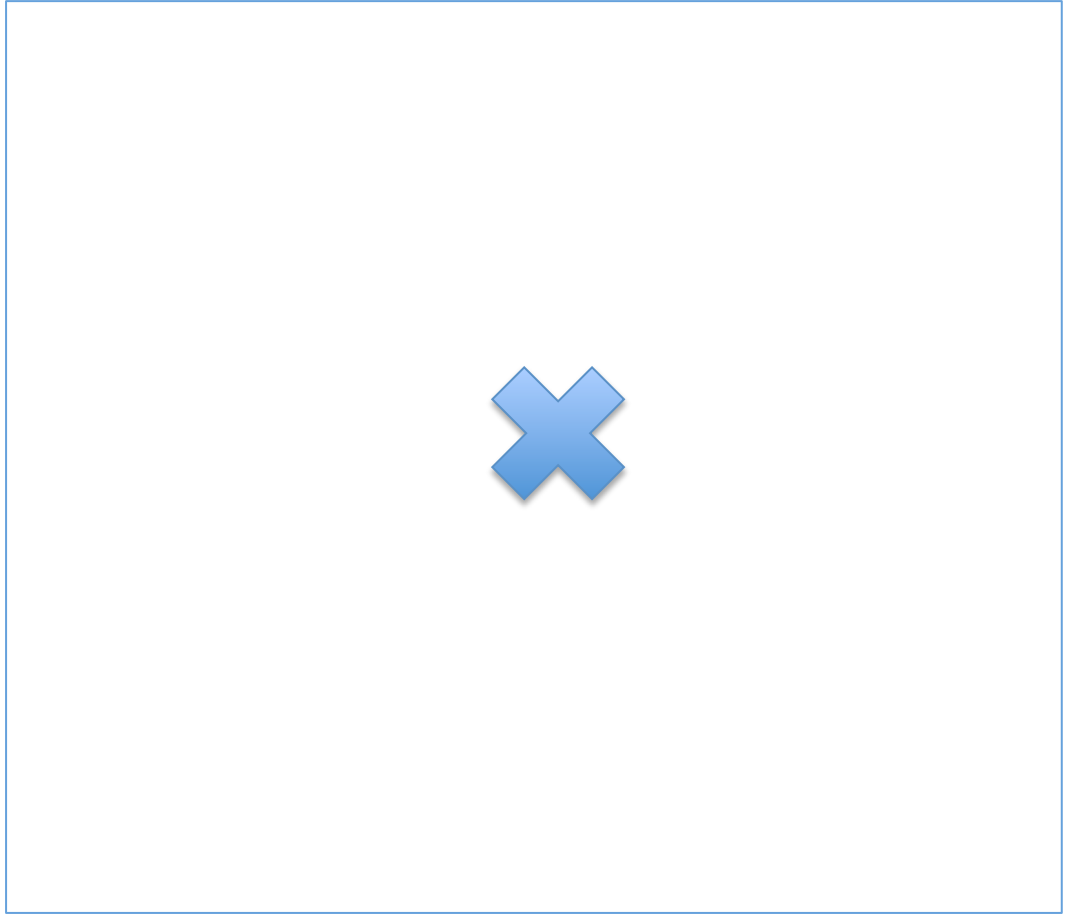


Figura 40: Portada i tercera pàgina del tríptic i programa del I Cursillo de Iniciación a los Estudios Locales.

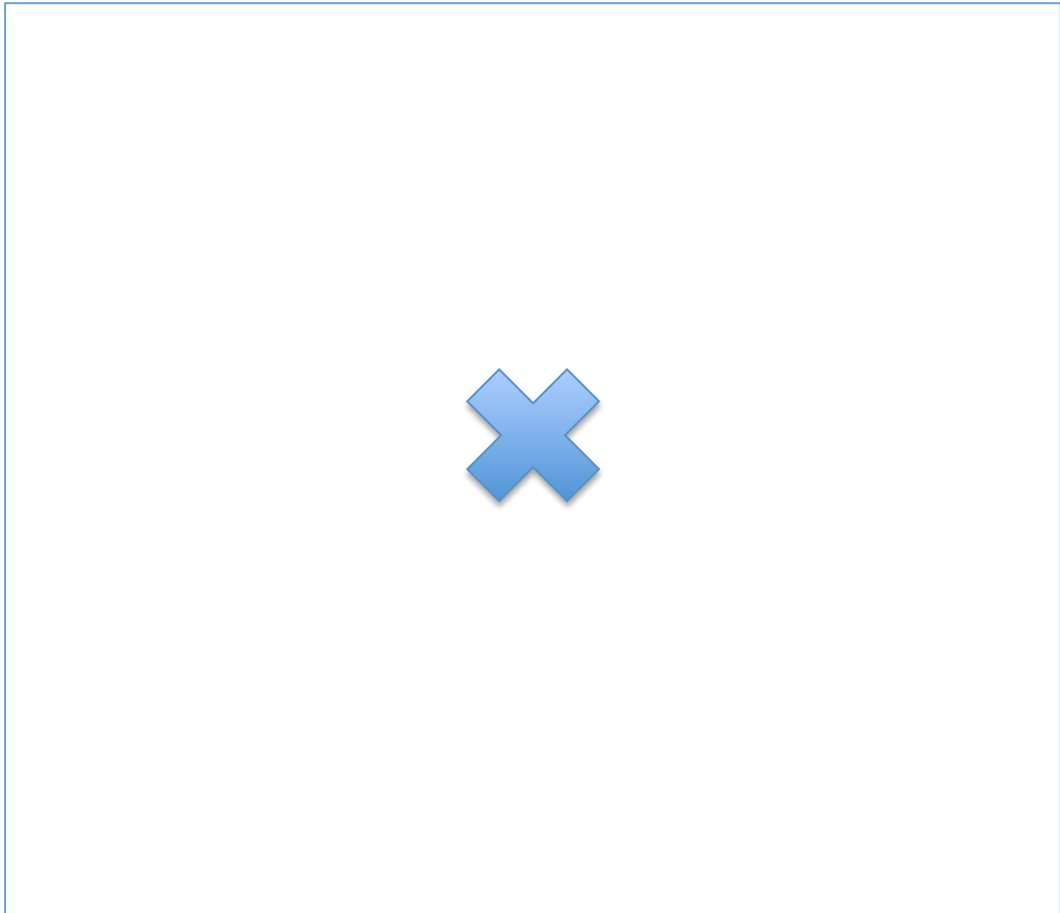


Figura 41: Part del llistat d'inscrits al I Cursillo de Inicaci3n a los Estudios Locales

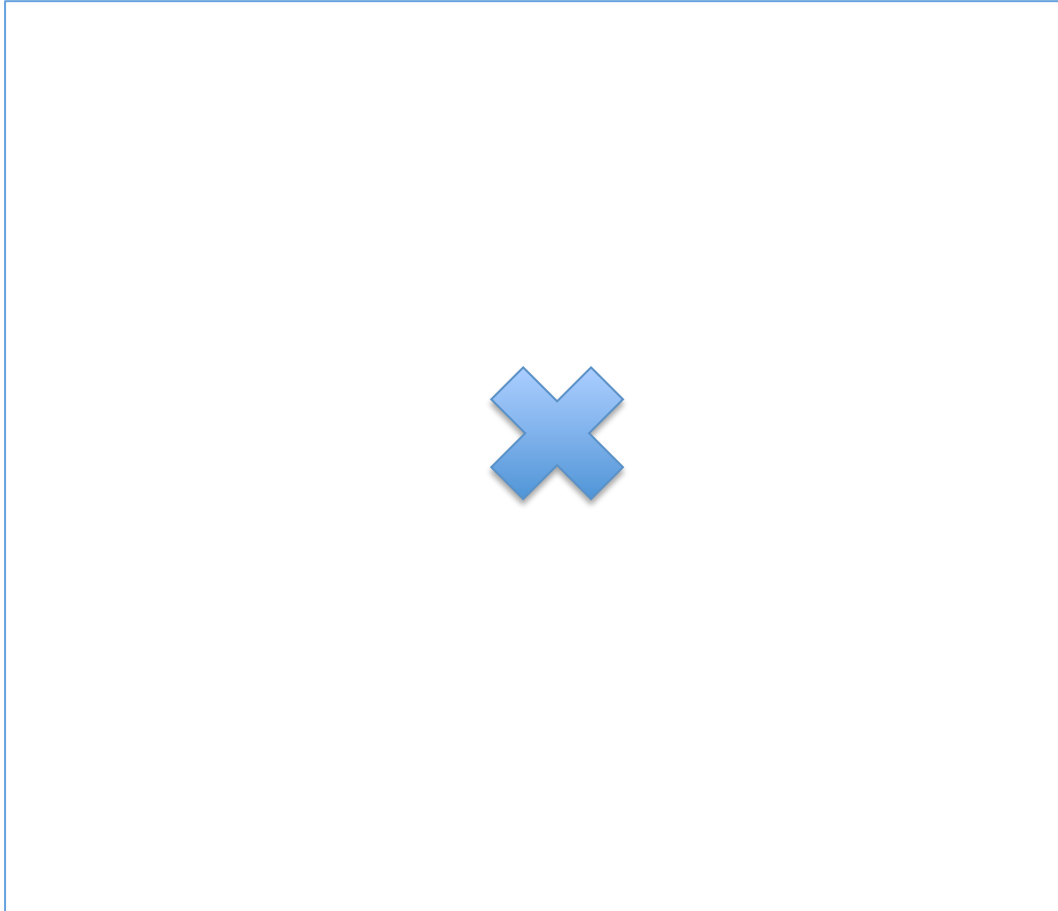


Figura 42: Nucli organitzador de les Converses: d'esquerra a dreta i de dalt a baix: Enrique Linés, Federico Revilla, Alejandro Díez Macho, Juan Puiggrós, Miguel Fusté Ara.

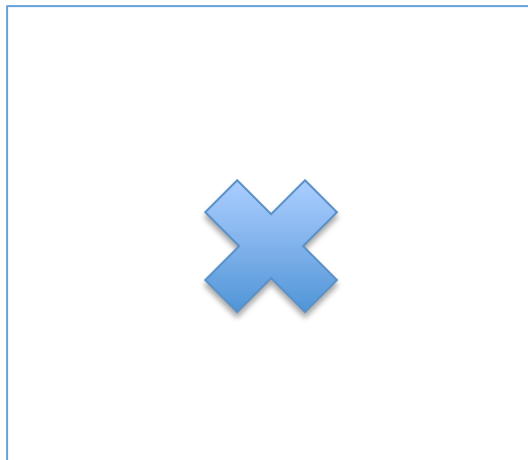


Figura 43: Pàgines 2 i 4 del tríptic de les II Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

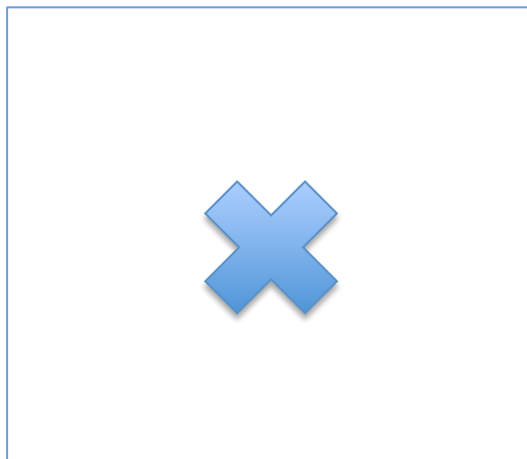


Figura 44: Fotografia de la Sala Capitular del Monestir de Poblet, on es dugueren a terme les sessions de les Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

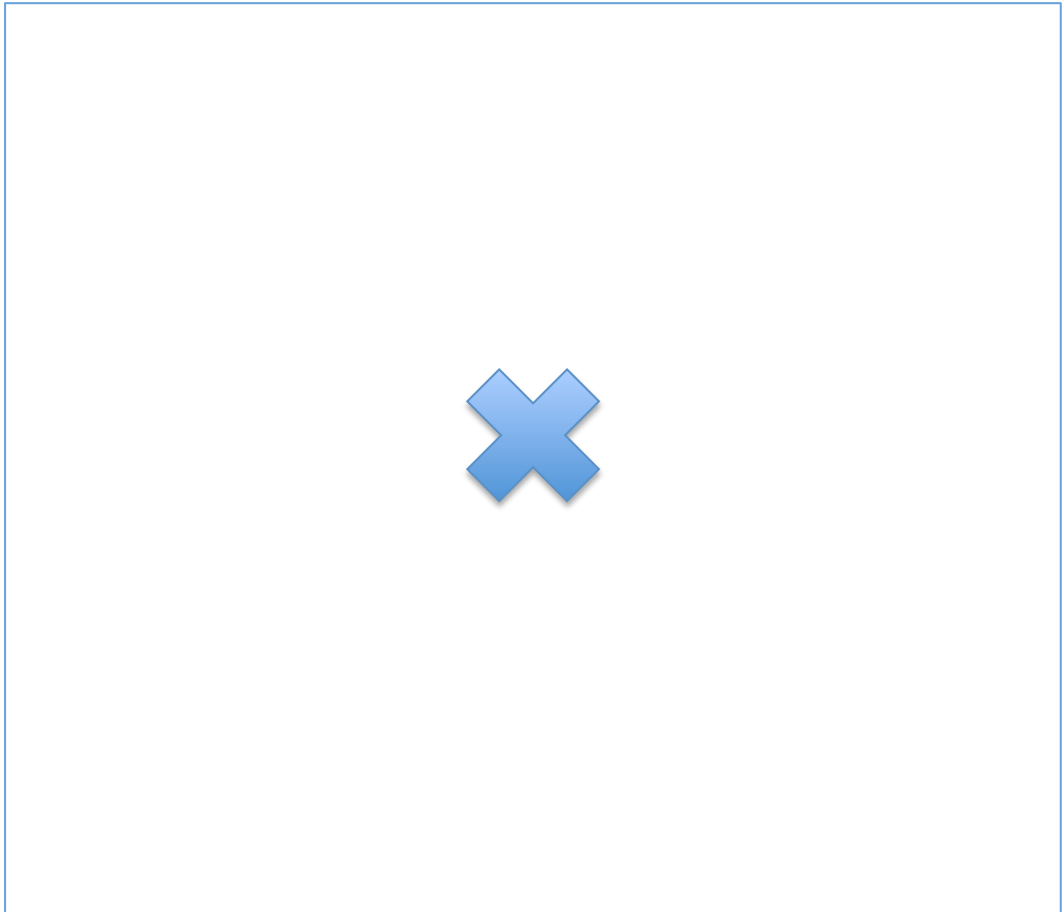


Figura 45: Portada i Programa del tríptic de les II Conversaciones de Intelectuales de Poblet (Asociación Menéndez Pelayo 1960:1,3).

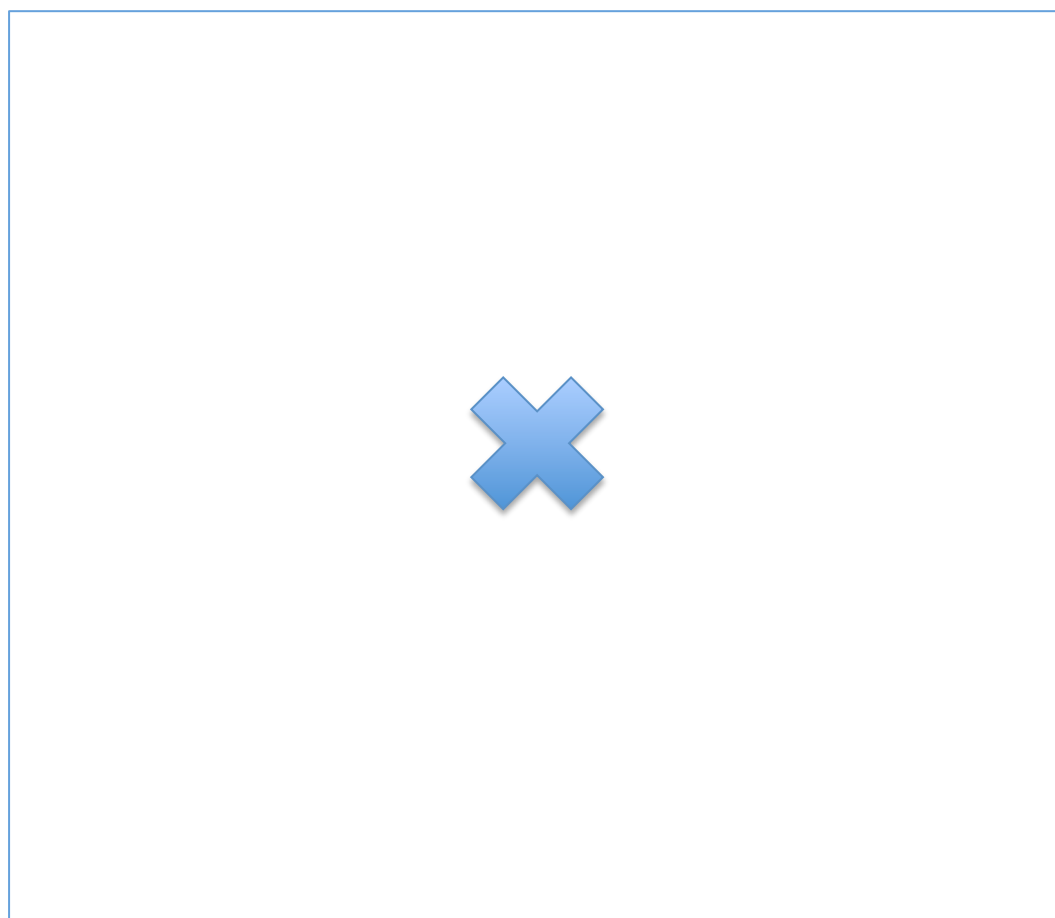


Figura 46: Portada i Programa del tríptic de les III Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

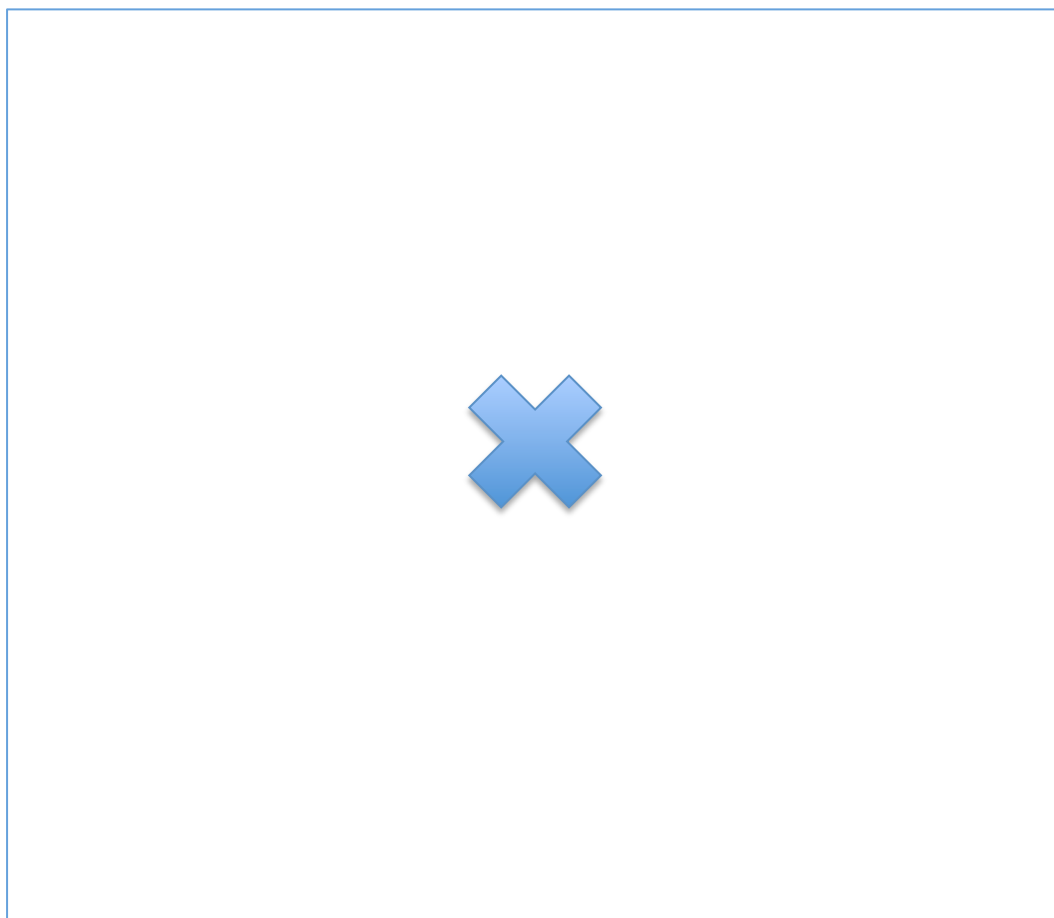


Figura 47: Retalls de premsa referents a les Conversaciones de Intelectuales de Poblet.

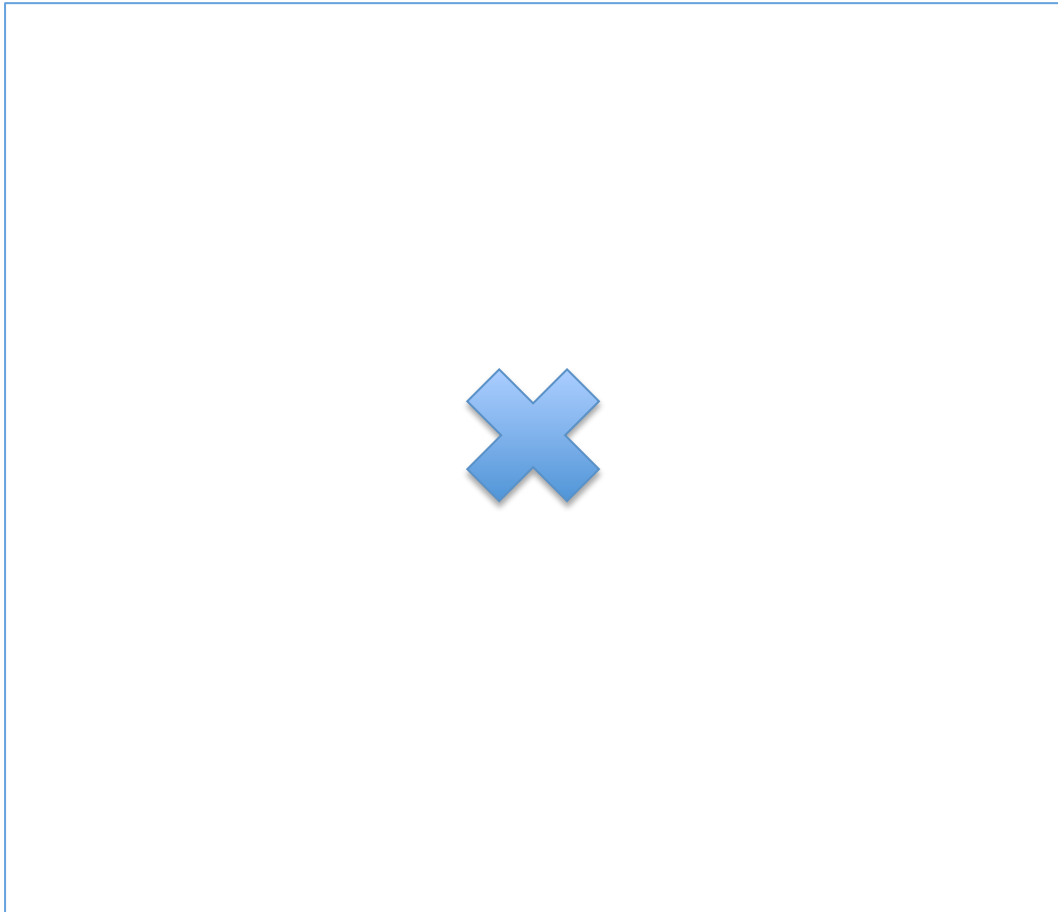


Figura 48: Fotografies (i peus) de les VI Conversaciones de Intelectuales de Poblet publicades a la revista *Apostolado Sacerdotal*. Hi podem reconèixer Alejandro Díez Macho (al centre, mà alçada), Antoni Prevosti (a baix a l'esquerra, mans a les butxaques) i la seva dona Maria Monclús (amb ulleres de sol), el rector de la Universitat de Barcelona Anonio Torroja Miret i Bermudo Meléndez (a baix, a la dreta, americana fosca i clara, respectivament).

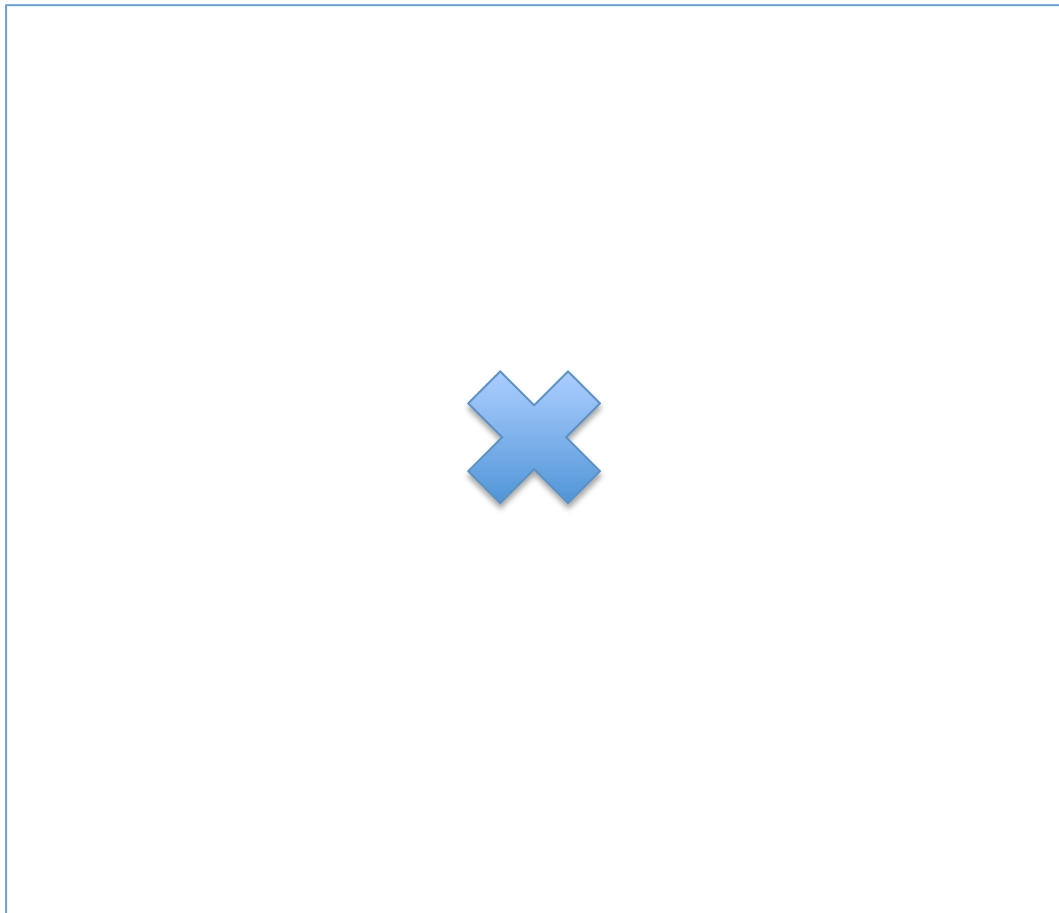


Figura 49: A dalt, invitació al cicle “Cuestiones de actualidad”, celebrat a l’Ateneo Barcelonés, emesa per l’entitat (Ateneu Barcelonès 1961). A baix, invitació al “Ciclo de Cuestiones de Actualidad” (aquí anomenat “Ciclo de Problemática Actual”) celebrat a l’Ateneo Barcelonés, probablement emesa per l’AMP.

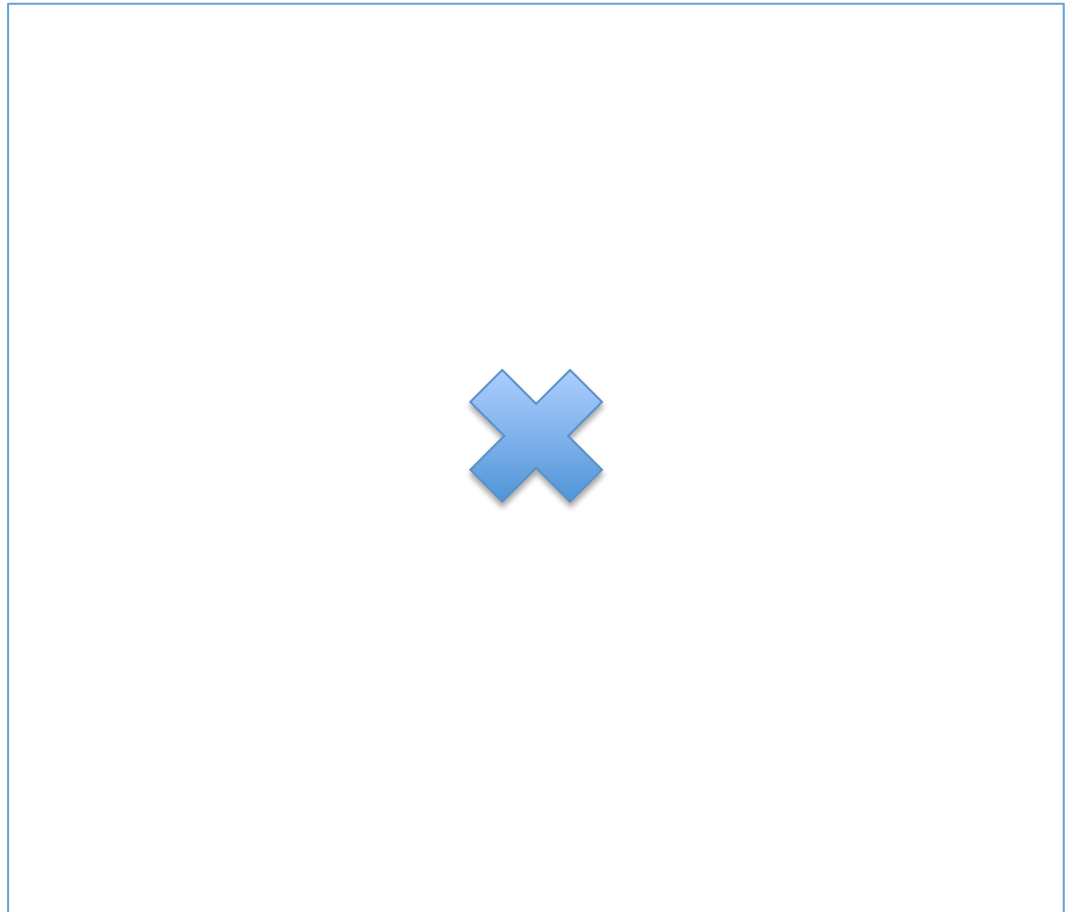


Figura 50: *El hombre en la cumbre del proceso evolutivo*, llibre que recollia tres conferències de Crusafont, Aguirre i Truyols impartides a Bilbao sobre evolucionisme.

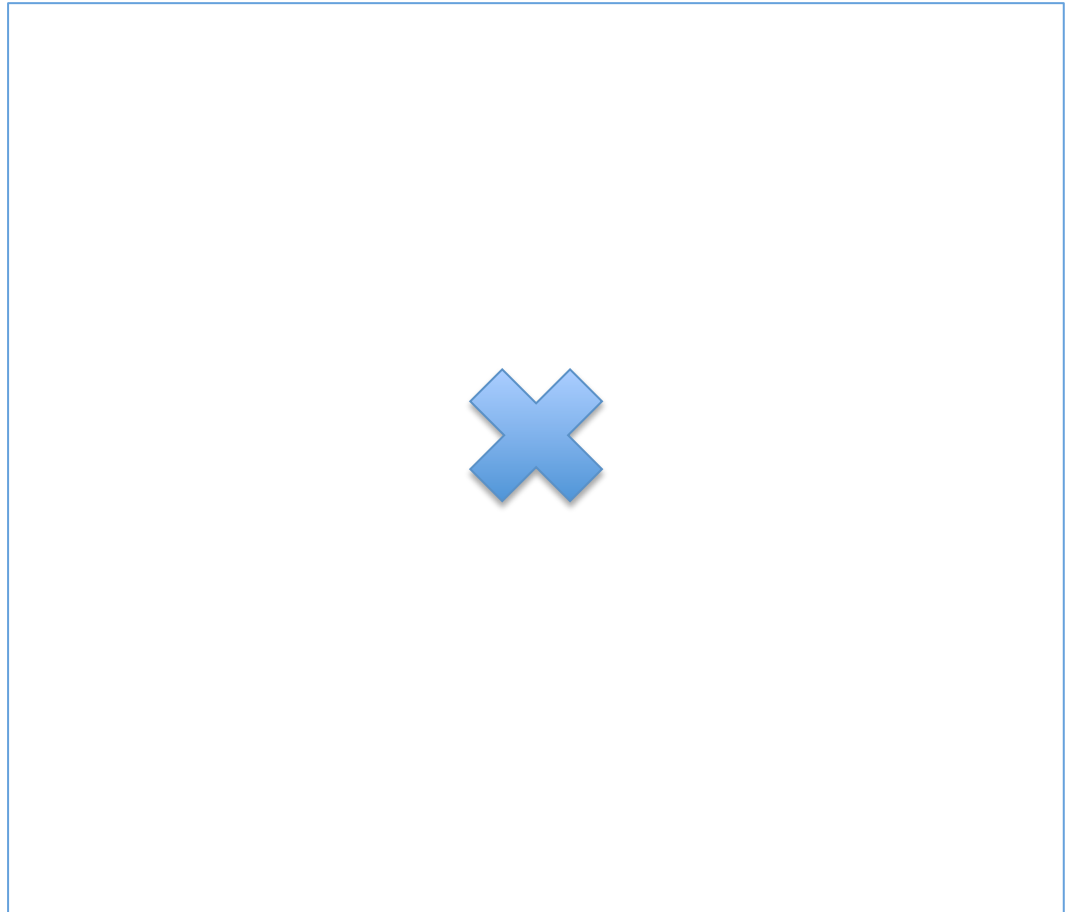


Figura 51: Crònica d'una de les sessions del "Cursillo sobre evolución" organitzat per les Juventudes Musicales i Amigos del Arte de Tarrassa que impartí Crusafont .

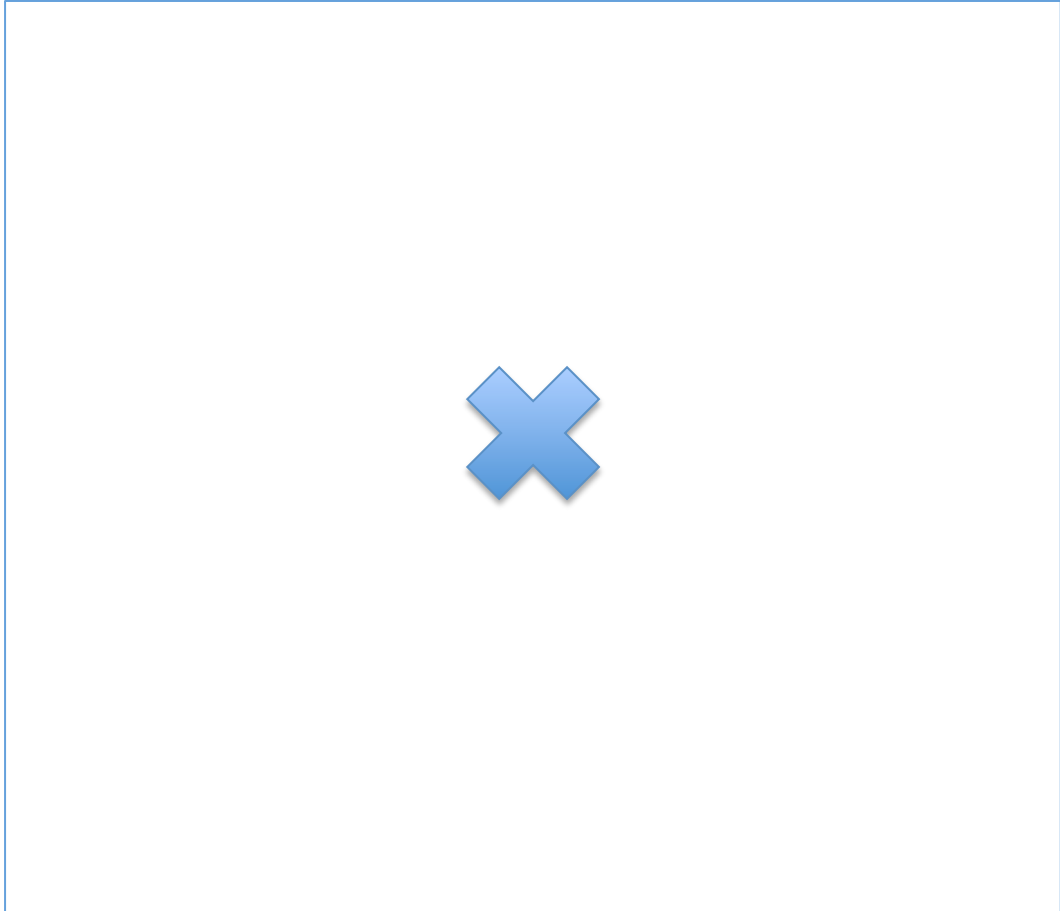


Figura 52: Curso sobre “La naturaleza evolutiva del hombre” i sobre “Teilhard de Chardin” celebrats a l’Ateneo de Madrid durant el curs 1963-1964.

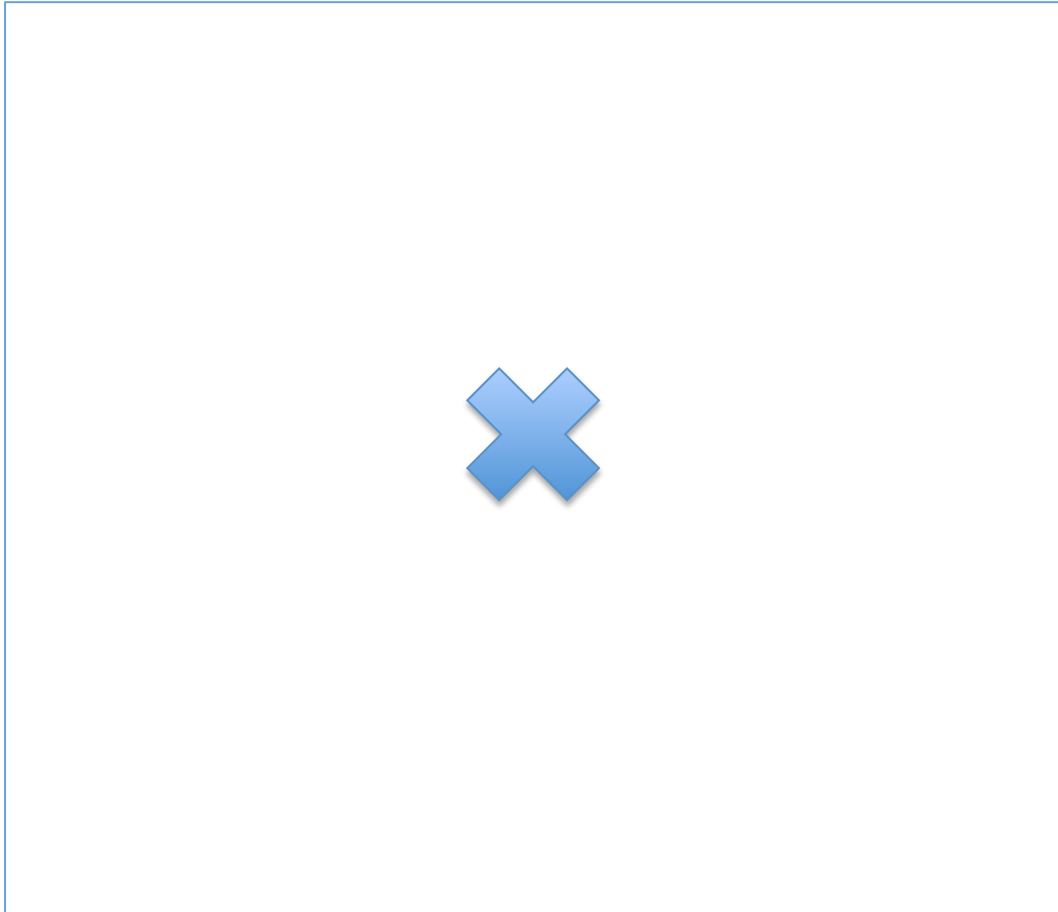


Figura 53: Portada de la revista *Atlántida*, número 29-30, setembre-deseembre de 1967.

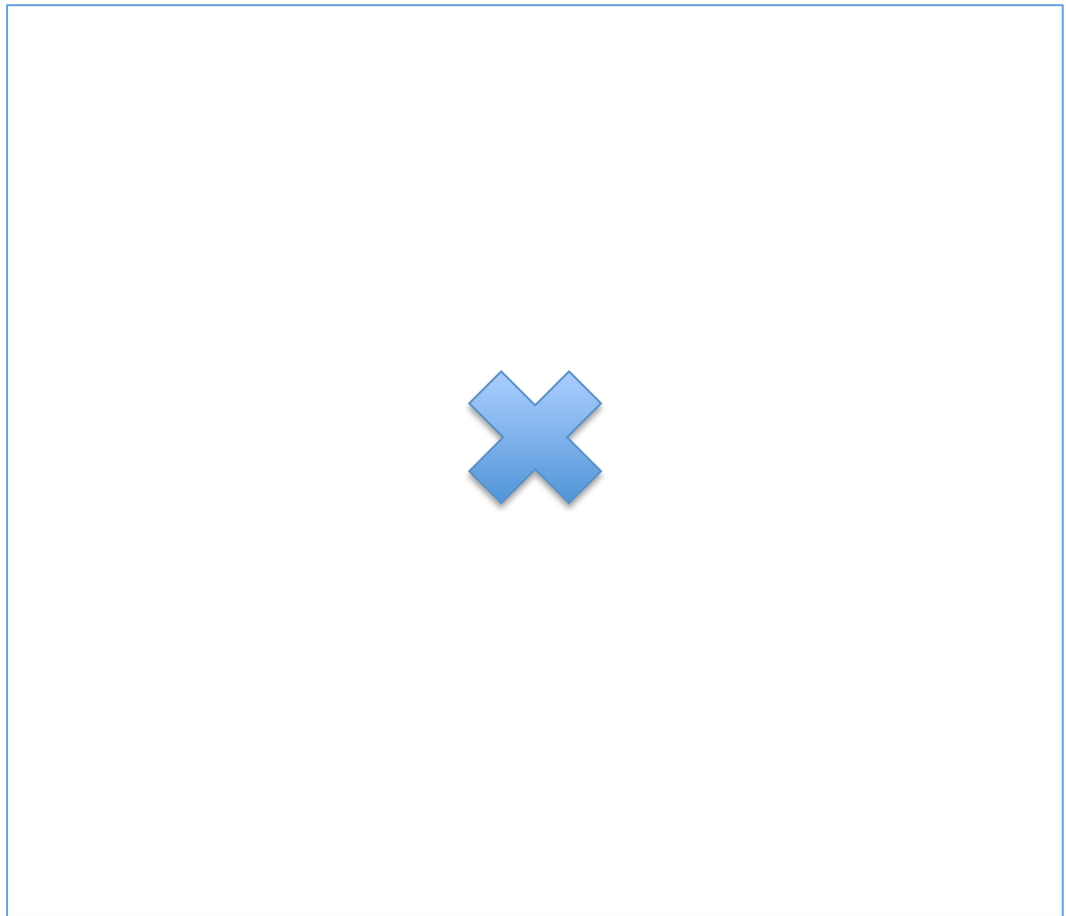


Figura 54: Llibre *La Evolución*, de la Biblioteca de Autores Cristianos (BAC) (1966).

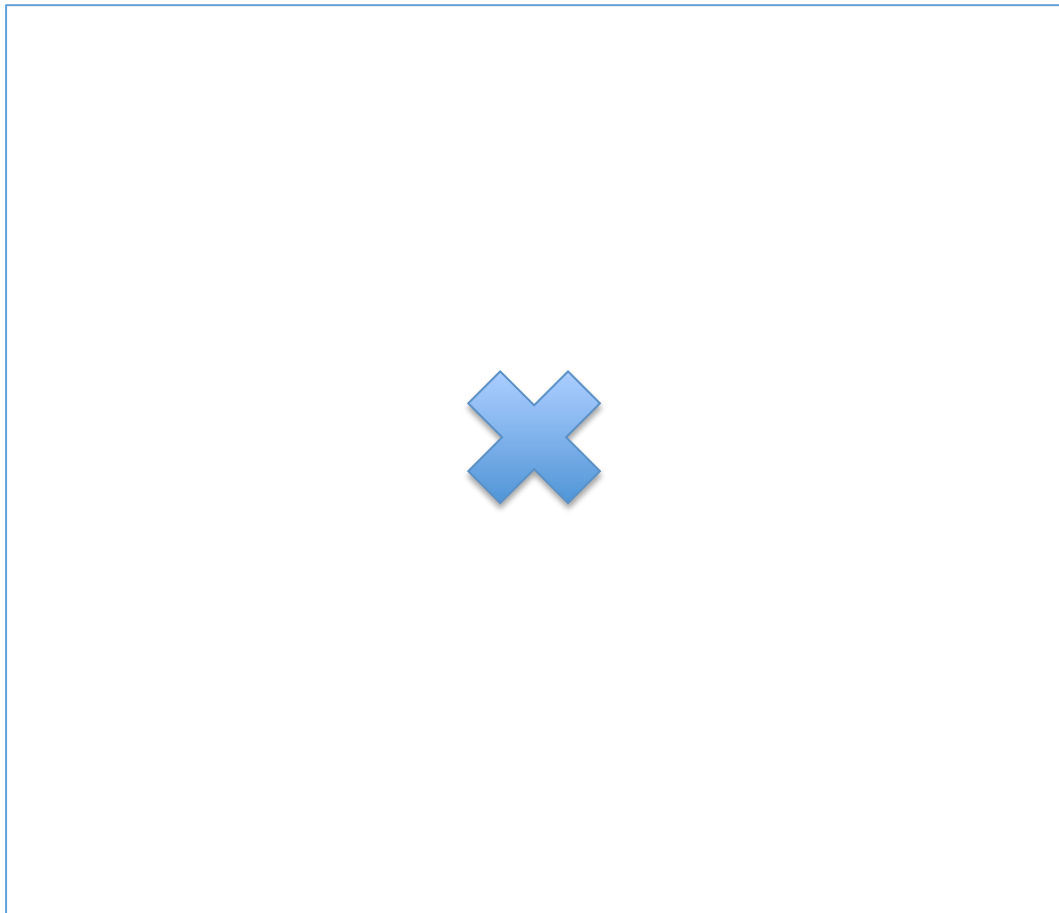


Figura 55: A l'esquerra, cartell amb el qual s'anunciava la pel·lícula "Inherit the wind" (1961). A la dreta, expedient de censura de la pel·lícula a Espanya que acordava "Prohibir su exhibición en todo el territorio nacional".